

Soproni Szemle

2001. első szám

ötvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatónk: az Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.
Előfizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

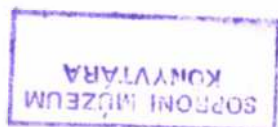
Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2001. első szám

ötvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

EZRED–FORDULÓ II.

SZERKESZTŐSÉGI BEKÖSZÖNTŐ: Véget ért az évezred	3
HORVÁTH ADÉL GABRIELLA: Az 1920-as nemzetgyűlési választás Sopron vármegyében	4
GERGELY JENŐ: Adatok a keresztény–agrárszocialista mozgalom Sopron megyei történetéhez az 1920-as évek első felében	26
IFJ. SARKADY SÁNDOR: A Nyugat–Magyarországi Liga (Egy területvédő szervezet tevékenysége 1919–1922 között)	34
TÓTH IMRE: Változások a határon – változások határán? Országgyűlési képviseléválasztások Sopronban 1939.	58
NAGY LÁSZLÓ: A Páneurópai Piknik és az 1989. szeptember 11-i határnyitás	75
KÖZLEMÉNY: A Scarbantia Társaság közleménye	87

MŰHELY

POLGÁR TAMÁS: Az Egységes Párt szerepe a Sopron vármegyei országgyűlési választásokon (1926–1931)	88
MUNKATÁRSAINK	107

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KATONA ATTILA: Az „Isten veled, 20. század” című kiállítás megnyitóbeszéde (2000. december 14.)	108
KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület beszámolója a 2000. évről	110

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

TANULMÁNYOK

BARTHA DÉNES: Csapody István köszöntése	307
BÁNKÚTI IMRE: Emlékezés egy alkotó nyárra	213
BORONKAI SZABOLCS: Haza és hazafiság a 19. századi soproni német nyelvű prédikációkban	239
DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Múzeum Széchenyi-emlékei	224
Ezredek és fordulók (Szerkesztőségi beköszöntő)	309
F. BÁRCZY ÉVA: Környei Attila irodalmi munkássága (1964–1999)	217
G. ETÉNYI NÓRA: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban	32
GÖMÖRI JÁNOS: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán	343
GRÁSZLI BERNADETT: Schiller János és a soproni vármegyeháza 1898-as átalakítása	134
GÜNTNER PÉTER: Wälder József soproni főmérnök (1862–1913) életútja és tárgyi világa	137
HILLER ISTVÁN: Előljáróban	4
HILLER ISTVÁN: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánsága Sopron vármegyében	5
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Hírlevelek és Neue Zeitungen Sopronban a 16–17. században	19
KUBINSZKY MIHÁLY: Schärmár Károly, a soproni építész (1877–1946)	115
LOVAS GYULA: A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút és soproni palotája	146
ROBOTKA CSABA: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében	374
SZEMÁN ATTILA: A brennbergbányai bányáslámpák	229
SZIKOSSY FERENC: Környei Attila (1940–2000)	211
SZÓKE BÉLA MIKLÓS: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling-korban (A petőházi Cundpald kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)	310
TÓTH IMRE: Környei Attila és a soproni közművelődés	214
TÓTH IMRE: Stílusváltás – elsőpró győzelemmel (?) Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935.	249

MŰHELY

CSISZÁR ATTILA: „Az földre lakni menőkről” Sopron megyei telepések a Bánságban	269
FÜLÖP ÉVA: A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i	54
GYAPAY GÁBOR: A Soproni Evangélikus Egyházközség levéltárának rendezése 1958-ban	70
HORVÁTH LÁSZLÓ: Adatok Klaszsekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról	420
KISS ANDREA–PASZTERNÁK ISTVÁN: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez	402
KÓHEGYI MIHÁLY – SZEMÁN ATTILA: Svaiczter Gábor alsó-magyarországi főkamagróf mint gyűjtő	167
KÖZLEMÉNYEK	282
LÓVEI PÁL: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve	163
PÁJER IMRE: A rábaközi lovas nemzetőrség	275
TÓTH IMRE: Adatok a Magyar Élet Pártja soproni szervezetének működéséről	73
VISY ZOLTÁN: A bácskai Vissy család eredete és leszármazása	263

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

ASKERCZ ÉVA: Válogatás az 1999-ben Sopronban rendezett képzőművészeti kiállításokból	176
BARTHA DÉNES: Kitaibel Pál–Gombocz Endre–Kárpáti Zoltán állandó emlékkiállítás a Károly-kilátóban	173
EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA: Schiller János emlékkiállítás	175
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről	433
MOLNÁR LÁSZLÓ: A Rákóczi Baráti Kör, a soproni honvéd főreáliskola hagyományainak folytatója	76
MOLNÁR LÁSZLÓ: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján	431
PLIHÁL KATALIN: „...a haza szeretete hajt minket előre” – Mikoviny-emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	81
SZEMÁN ATTILA: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása	426

SOPRONI ARCOK

ASKERCZ ÉVA: Id. Storno Ferenc életrajzi feljegyzése 1868-ból	181
GABNAI SÁNDOR: Emlékezés báró Dr. Podmaniczky Pál teológiai professzora halálának 50. évfordulóján	194
HORVÁTH DÉNES: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)	439
KÖVES KRISTÓF: Köves Elemér (1912–2000) emlékezete	201
KÖZLEMÉNYEK	446
KUBINSZKY MIHÁLY: Dr. Langer Herbert (1907–2000)	444
KUBINSZKY MIHÁLY: Medgyesy (Schwartz) Antal, a soproni arcképfestő (1897–1978)	283
LIPTÁK JÓZSEF: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve	442
SZENTKUTI KÁROLY: Dr. Környei Attila nagyeceni munkássága	435
TOMPOS LILLA: Emlékek. Részletek Tompos Ernő (1907–1989) családtörténeti jegyzeteiből	189

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FAZEKAS CSABA: Németh Ildikó (szerk.): Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltára 1848–1849-es iratanyaga. Tematikus repertórium. Sopron, 1999.	84
FÜLÖP ÉVA MÁRIA: Kiss Tamás (szerk.): A Győri Egyházmegye Ezer Éve	451
GABRIELI GABRIELLA: Kiss Gábor–Tóth Endre–Zágorhidi Czifágy Balázs: Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szombathely, 1998.	90
KUBINSZKY MIHÁLY: Mócsényi Mihály: Eszterháza feketén-fehéren	204
KÜCSÁN JÓZSEF: Varjú Sándor: Nagyecen gazdasági néprajza, Sopron, 1998.	88
LOVAS GYULA: Dr. Kubinszky Mihály–Lovász István–Villányi György: Régi magyar villamosok	302
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája az 1998. évre.	94
MÁRFI ATTILA: Mónus Imre: Győr elestének és visszavételének bibliográfiája	300
POLGÁR TAMÁS: Rábaközi honismereti évkönyv 1998. Csorna–Kapunár 1999.	206
SZENDE KATALIN: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza	448
TURBULY ÉVA: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története	447

INHALTSVERZEICHNIS

MITTEILUNGEN

DÉNES BARTHA: Begrüßung von István Csapody	307
IMRE BÁNKÚTI: Erinnerung an einem schaffenden Sommer	213
ÉVA F. BÁRCZY: Die Bibliographie von Attila Környei (1964–1999)	217
SZABOLCS BORONKAI: Heimat und Patriotismus in den deutschsprachigen Ödenburger Predigten. des 19. Jahrhunderts	239
OTTÓ DOMONKOS: Die Széchenyi-Denkmäler des Ödenburger Museums	224
Jahrtausende und Wenden (Vorwort der Redaktion)	309
NÓRA G. ETÉNYI: Landtage in Ödenburg im 17. Jahrhundert im Spiegel der zeitgenössischen deutschen Presse	32
JÁNOS GÖMÖRI: Ödenburg und Umgebung in der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung. Gedanken über die neue archeologische Ausstellung	343
ISTVÁN HILLER: Zum Geleit	4
ISTVÁN HILLER: Politischer Klimawechsel und Akkomodationsfähigkeit. Die ungewöhnliche Vizegespannschaft von Zsigmond Eörsy im Komitat Sopron	5
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Nachrichten und Neue Zeitungen in Ödenburg im 16–17. Jahrhundert ..	19
MIHÁLY KUBINSZKY: Károly Schärmár, ein Ödenburger Architekt (1877–1946)	115
BERNADETT GRÁSZLI: János Schiller und der Umbau des Ödenburger Komitatshauses im Jahre 1898	134
PÉTER GÜNTNER: Lebenslauf und Alltagswelt des Ödenburger Oberingenieurs József Wälder (1862–1913)	137
GYULA LOVAS: Die Raab-Ödenburg–Ebenfurter Eisenbahn und ihr Palais in Ödenburg	146
ATTILA SZEMÁN: Die Brennberger Bergbaulampen	229
FERENC SZIKOSSY: Attila Környei (1940–2000)	211
BÉLA SZÓRKE: Die Anfänge der Christianisierung in Pannonien in der karolingischen Epoche. (Der Cunpald Kelch aus Petőháza und die Lage und Rolle des Friedhofes von Sopronkőhida)	310
IMRE TÓTH: Attila Környei und die Volksbildung in Ödenburg	214
IMRE TÓTH: Die Landtagswahlen in Ödenburg in 1935	249
CSABA ROBOTKA: Militärische Hilfsvölker in der Arpadenzeit in den Komitaten Ödenburg und Wieselburg	374

KLEINE MITTEILUNGEN

SZABOLCS BORONKAI: Heimat und Patriotismus in den deutschsprachigen Ödenburger Predigten. des 19. Jahrhunderts	239
ATTILA CSISZÁR: „Über diejenige die ins Tiefland ziehen“ Ansiedler aus dem Komitat Ödenburg im Banat	269
OTTÓ DOMONKOS: Die Széchenyi-Denkmäler des Ödenburger Museums	224
ÉVA FÜLÖP: Die kanonischen Visitationen der Raaber Diözese	54
GÁBOR GYAPAY: Die Ordnung des Archivs der Ödenburger Evangelischen Kirchengemeinde im Jahre 1958	70
LÁSZLÓ HORVÁTH: Angaben zu der Tätigkeit des Szentmiklóser Predigers István Klaszekovics vor 1596	420
ANDREA KISS–ISTVÁN PASZTERNÁK: Wo befand sich Urkony? Angaben zu der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Neusiedlersee-Gebietes	402
MIHÁLY KÓHEGYI – ATTILA SZEMÁN: Gábor Svaiczter, Oberkammergraf von Niederrungarn, als Sammler	167
PÁL LÓVEI: Der Grabstein des Schatzmeisters Miklós von Kanizsa	163
MITTEILUNGEN	282
IMRE PÁJER: Die berittene Nationalgarde im Rábaköz	275

ATTILA SZEMÁN: Die Brennberger Bergbaulampen	229
IMRE TÓTH: Die Landtagswahlen in Ödenburg in 1935	249
IMRE TÓTH: Angaben zur Tätigkeit der Ödenburger Sektion der „Partei Ungarischen Lebens“ ...	73
ZOLTÁN VISY: Die Abstammung und Genealogie der Familie Vissy aus der Batschka	263

KULTURELLES LEBEN VON ÖDENBURG

ÉVA ASKERECZ: Kunstausstellungen in Ödenburg im Jahre 1999	176
DÉNES BARTHA: Pál Kitaibel – Endre Gombocz – Zoltán Kárpáti: ständige Gedenkausstellung auf der Karlishöhe	173
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Verschönerungsvereines im Jahre 1999	433
Marginalien zur János Schiller-Gedenkausstellung	175
LÁSZLÓ MOLNÁR: Festrede am Tag der Helden	431
LÁSZLÓ MOLNÁR: Der „Freundeskreis Rákóczi“, der Bewahrer von Traditionen der vor hundert Jahren gegründeten Ödenburger Militärrealschule	76
KATALIN PLIHÁL: „Die Liebe des Vaterlandes treibt uns vorwärts“ – Mikoviny Gedenkausstellung im Museum für Militärgeschichte	81
ATTILA SZEMÁN: Die neue Ausstellung des Bergbaumuseums	426

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA ASKERECZ: Autobiographische Aufzeichnungen von Franz Storno aus dem Jahr 1868	181
SÁNDOR GABNAI: Freiherr Dr. Pál Podmaniczky, Professor der Theologie, zum Gedenken an den fünfzigsten Jahrestag seines Todes	194
DÉNES HORVÁTH: Erinnerung an Dr. Károly Nikolics	439
KRISTÓF KÖVES: Elemér Köves (1912–2000) zum Gedenken	201
MIHÁLY KUBINSZKY: Antal Medgyesy (Schwartz), der Ödenburger Porträtmaler (1897–1978)	283
MIHÁLY KUBINSZKY: Dr. Herbert Langer (1907–2000)	444
JÓZSEF LIPTÁK: Dr. Károly Nikolics (1918–2000) Erinnerung an den Ehrenbürger von Ödenburg	442
MITTEILUNGEN	446
KÁROLY SZENTKUTI: Die Tätigkeit von Dr. Attila Környei in Nagycenk	435
LILLA TOMPOS: Erinnerungen. Auswahl aus den familiengeschichtlichen Aufzeichnungen von Ernő Tompos (1907–1989)	189

BÜCHERSCHAU

CSABA FAZEKAS: Ildikó Németh (Hg.) Dokumente von 1848-1849 im Soproner Archiv des Komitates Győr–Moson–Sopron. Thematisches Repertorium (Sopron, 1999)	84
ÉVA FÜLÖP: Tamás Kiss: Tausend Jahre der Raaber Diözese	451
GABRIELLA GABRIELLI: Endre Tóth–Gábor Kiss–Balázs Zágorhidi Czigány: Die Geschichte von Savaria–Szombathely von der Stadtgründung bis 1526 (Szombathely, 1998)	90
MIHÁLY KUBINSZKY: Mihály Mócsényi: Eszterháza schwarzweiß (Ausgabe des Autors, o.J.)	204
JÓZSEF KÜCSÁN: Sándor Varjú: Die wirtschaftliche Volkskunde von Nagycenk (Sopron, 1998)	88
GYULA LOVAS: Dr. Mihály Kubinszky–István Lovász–György Villányi: Alte ungarische Straßenbahnen	302
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 1998.	94
ATTILA MÁRFI: Imre Mónus: Die Bibliographie des Falles und der Zurückeroberung von Raab	300
TAMÁS POLGÁR: Imre Pájer (Hg.) Heimatjahrbuch für das Rábaköz, 1998. (Csorna-Kapuvár, 1999)	206
KATALIN SZENDE: Jenő Házi: Die mittelalterliche Geographie des Komitates Pressburg	448
ÉVA TURBULY: János Bán: Die politische, wirtschaftliche, Kirchen- und Kulturgeschichte von Fertőrákos	447

EZRED-FORDULÓ

SZERKESZTŐSÉGI BEKÖSZÖNTŐ | Véget ért az évezred

Millennium-köszöntő páros számaink második darabját tartja kezében a Kedves Olvasó, amelyben a második ezredfordulót megelőző évszázad eseményeivel foglalkozunk. Furcsa megszokni, hogy „múlt század” alatt mostantól a huszadikat kell értenünk, és szinte lehetetlen „csak” lezárt egységként, a múlt egy szeleteként beszélnünk róla.

A történelmi távlat másképpen érvényesül a 20. századdal kapcsolatban, mint bármely korábbi évszázadot tekintve. Kutatóként és olvasóként egyaránt érezzük, hogy saját, szüleink, vagy nagyszüleink generációjáról van szó. A témaválasztást azonban a személyes érdeklődésen túl a dokumentumok hozzáférhetősége, a levéltári anyag egy részének kutatási korlátozásai is befolyásolják. Ez tükröződik jelen számunk cikkeinek időrendi megoszlásában is: a legtöbb írás a két világháború közti időszakról foglalkozik, míg a „létező szocializmus” évtizedeiről ezúttal nem olvashatunk.

A Soproni Szemle szerkesztősége érzi a II. világháború és a rendszerváltás közti időszak tárgyilagos helytörténeti elemzésének hiányát, amit csak részben pótol az, hogy az akkor megjelent folyóirat-számok tudósítottak a város és a megye kulturális életének számos aktuális eseményéről. Még nehezebb „harag és részrehajlás nélkül” írni a rendszerváltásról és az azt követő évtizedről. Ezért is szolgál nagy örömünkre, hogy közölhetjük Nagy László cikkét a Páneurópai Piknikről.

Egyúttal szeretnénk megragadni az alkalmat, hogy olvasóinkat arra buzdítsuk: ha kedvet éreznek arra, hogy hasonló módon, személyes hangú, de dokumentumokkal is alátámasztott írásban beszámoljanak az Önökkel vagy közvetlen környezetükkel kapcsolatos, helytörténeti szempontból fontos eseményekről, küldjék el írásukat szerkesztőségünknek. Külön érdeklődéssel várjuk az 1956-ról szóló beszámolókat, amelyekkel a forradalom 50. évfordulójának megünneplését is előkészíthetjük. Az írásokat elhelyezzük a Soproni Levéltár ill. a Soproni Múzeum gyűjteményében, a legjobbakat pedig a Soproni Szemle hasábjain is megjelentetjük.

1. Bevezetés

Magyarország 1919 őszén az elvesztett világháború és a két forradalom után a Monarchia romjain kényszerült a sokak által régóta vágyott önálló állami lét megteremtésére. Ezt olyan körülmények között kellett véghezvinnie, hogy nem voltak nemzetközileg garantált határai, területének háromnegyede idegen megszállás alatt állt, valamint nem volt sem a győztesek, sem a lakosság által elfogadott kormánya. A konszolidációs lépéseket azonban csak úgy lehetett elkezdeni, ha választásokat tartanak, és létrejön a lakosság által támogatott törvényhozó és végrehajtó hatalom. Választások útján képzelte el a polgári köztársaság konszolidálását a Károlyi-kormány is, és hasonló okokból tartottak választásokat a Tanácsköztársaság idején 1919. áprilisában.¹ Mivel egyik rendszer sem bizonyult tartósnak, 1919. őszén az ország még mindig nem rendelkezett legális politikai vezetéssel. Így nagy jelentőséget kapott az 1919. végére kiírt nemzetgyűlési választás, amelynek eredménye alapján felálló nemzetgyűlés feladata lett a világháborút lezáró békeszerződés aláírása is.

A két világháború közötti országgyűlések, ezen belül az 1920. évi nemzetgyűlés feldolgozása országos szinten már megtörtént. Történészek és politológusok sora végezte el a választások és a nemzetgyűlésen történtek elemzését, általános következtetések levonását. Az egyes régiók, így Sopron vármegye választási történetére azonban kevés figyelmet fordítottak, annak ellenére, hogy a választások a határkérdés rendezetlenségéből fakadó problémák következtében az országostól eltérő vonásokat mutattak. A Sopron vármegye választási történetéről készült feldolgozások nagyon szegényesek, a dualizmus koriak pedig teljesen hiányoznak. Ezért választottam tanulmányom témájaként a nemzetgyűlési választások, illetve az azt megelőző választási hadjárat feldolgozását, kizárólag Sopron vármegyére koncentrálni. Nem tárgyalom, csupán megemlítem a soproni választási eseményeket, hiszen Sopron törvényhatósági jogú városként nem volt szerves része Sopron vármegyének.

2. Választójogi rendeletek 1919-ben és 1920-ban

2.1. Választás, új körülmények között

1919 nyarán az ország politikai élete teljesen összeomlott, a megszálló román hadsereg pedig hozzálátott az ország kirablásához.

A hatalomra került Friedrich István kormánya több ízben is kitézte a választások időpontját, erre azonban nem került sor annak ellenére, hogy az antant is ragaszkodott azok megtartásához. A győztesek nem fogadták el a kormány Habsburg-hű legitimizmusát, és a választások eredményességét is úgy látták garantálni, ha azt egy koncentrációs kormány irányításával hajtják végre. Az antant közreműködésével 1919. november 24-én megalakult a Huszár-kormány, amelyben a keresztény párt, a kisgaz-

¹ Hubai László: Politikai pártok támogatottsága a parlamenti képviselőválasztásokon Magyarországon 1920–1947. Kézirat 1998, 15. o.

dák, a liberálisok, a munkapártiak és a szociáldemokraták is helyet kaptak.² A nemzetgyűlési választások kiírásának ténye azonban erős vitákat robbantott ki a politikai körökben. A legitimisták, a jogfolytonosságot deklarálva, nyíltan kiálltak amellett, hogy az 1918. november 16-án feloszlott képviselőházat, illetve az üléseit berekesztő főrendiházat hívják újból össze. Friedrich István miniszterelnök is úgy nyilatkozott 1919. szeptember 13-án, hogy kész összehívni a régi képviselőházat, de kizárólag azért, hogy a választójog kérdésében döntsön, majd önmagát feloszlattva lennének a nemzetgyűlési választások. Felvetődött az államtanács felállításának gondolata is, de ez a konzervatív körök érdekeit szolgálta volna, így a Friedrich-kormány ezt határozottan elutasította.³

A nemzetgyűlési választások kiírásáról az 5984/1919. ME. számú kormányrendelet rendelkezett. A választásokkal kapcsolatban számos tényezőt figyelembe kellett venni. Az utolsó országgyűlést 1910-ben választották meg és 8 évig maradt hivatalban. Egy évtized kimaradt a választójogi gyakorlatból. Ez alatt megváltozott a világ: lezajlott a világháború, a forradalmak, felosztották és megszállták az ezeréves Magyarországot. Több korosztály került most hirtelen kapcsolatba a politikával, amikor életében először választhatott.

A választási előkészületeket a kettősség jellemezte. A dualizmus-kori választásokhoz képest újdonságot jelentett a választásokon való antant jelenlét a választások tisztaságának ellenőrzésére, valamint a nemzeti hadsereg beleszólása a választási előkészületekbe.⁴ A választási előkészületeket nem a pártok szokásos agitációja és versengése jellemezte, hanem a terror és a megfélemlítés, ami a nemzeti hadsereg, a különítmények és a szélsőjobboldali szervezetek tevékenységének az eredménye volt. A választások idejére ugyan a Dunántúl területein már csökkentek a tisztí különítmények terrorcselekedetei, de a Duna-Tisza közén épp ekkor szaporodtak el. Minthogy a terrorcselekedetek ellen a kormány nem tett lépéseket, ezért tiltakozásul az MSZDP 1920. január közepén kilépett a kormányból és nem kívánt indulni a választásokon sem.⁵ A világháború után átalakult a dualizmus-kori pártrendszer is. A szavazók nem a jól ismert, megbízható pártok és politikusok között dönthettek, hanem ismeretleneket választottak. A pártok átalakulása a modern tömegpártok irányába mutatott. Mindez átalakította a választási gyakorlatot, az agitáció, a korteshadjárat módszereit is. A világháború és a forradalmi események hatást gyakoroltak a pártok programjára is. Általánosan jellemző, hogy a programokban a kommunisták, a liberálisok és a szociáldemokraták ellen foglaltak állást. Ezzel szemben pozitív tartalomként a keresztény nemzeti Magyarország megteremtése szerepelt.⁶ Ennek érdekében a katolikus egyház is töle szokatlan aktivitást mutatott a politikai küzdelmekben. A választások következő „újdonsága” a választások időbeli széthúzottsága, ami az ország megszállásának fokozatos megszűnésével magyarázható. A választások első szakasza 1920. január 25.–

² Hubai: i.m. 15. o.

³ Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920 In: Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990 Politikai-történelmi Alapítvány 1994, 47. o.

⁴ Gergely: i.m. 43.o.

⁵ L.Nagy Zsuzsa: Magyarország története 1918–1945 Debrecen 1995, 84-85. o.

⁶ Gergely: i.m. 43.o.

26. között lezajlott, a Tiszántúlon csak június-július hónapokban, a Baranyai háromszögben viszont 1921 októberének legvégén sikerült a választásokat megtartani.

Nagyatádi Szabó István előterjesztésére a kormány nem szakított a háború előtti gyakorlattal, nem vette át a Tisza- és Vázsonyi-féle választójogi törvényben szereplő lajstromos és arányos választási rendszert, hanem a közvetlen, egyéni kerületi szisztémát fogadta el. A választókerületeket szavazóközreketekre osztották, faluhelyen egy-egy kisebb település egy szavazóközreketet jelentett. Az egyéni választókerületekben a helyi jelöltek eséllyel versengtek az országos hírnevű politikusokkal, miniszterekkel is. E rendszer bevezetése tükrözte a hagyományos „új” elit és urbánusellenességet, valamint *laza pártkötődéssel* járt. Az egyéni választókerületek tehát „*a helyi jelöltek esélyeit növelték a központiakkal szemben.*”⁷ A választási küzdelmek során a jelölt személyisége, tettei kerültek előtérbe, míg a politikai pártállás némileg háttérbe szorult. Ha a jelölt valamilyen magasabb hivatali állást töltött be, nem csak az ismertsége, hanem az ottani munkálkodása is meghatározta a választás kimenetelét. Sokkal nagyobb volt a választási előkészületek iránti érdeklődés is, hisz az emberek a rokon, atyai jó barát, a falubeli nagybirtokos, esetleg szomszéd mellett vagy ellen szavaztak, érzelmeiktől függően. Hangsúlyos szerepet kapott a választások során az is, hogy elismert, köztiszteletben álló személyek melyik jelöltet támogatják. Ez elsősorban a külső, tehát nem a vármegyéből vagy a választókerületből származó jelölt esetében volt fontos kérdés. Az egyéni választókerületek bevezetésével a választópolgárok tehát sokkal inkább személyiségek, mint pártok közül választottak. Ez a tényező nagymértékben befolyásolta a választások kimenetelét, ezáltal eredményüket a hatalom szempontjából bizonytalanná tette. Ezt a bizonytalanságot igyekezett a kormány csökkenteni, amikor a választójogi rendeletet megalkotta. A választójogi reform már a századelőtől jelen volt a jogalkotásban. 1905-ben a szociáldemokrata párt szervezésében nagyarányú tüntetések zajlottak le az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetéséért. A szociáldemokrata párt mellett azonban hamarosan a többi pártok is a pártprogram sarkalatos pontjává tették a választójogi kérdést.

A háború után a békekonferencia ultimátuma is az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését követelte.⁸

A választásokat végül is az 5985/1919. ME. számú, 1919. november 17-én kihirdetett rendelet alapján tartották meg. A rendelet a férfiak nemzetgyűlési választójogát a 21. életév betöltéséhez, valamint 6 éves magyar állampolgárság és fél éves egy helyben lakáshoz kötötte. A nők esetében további megszorítás volt a valamelyik hazai élő nyelven való írni-, olvasni tudás képessége is.⁹ Választójogot kaphattak azok is, akik 1918. november 1. előtt minimum 12 héten át a harctéren arcvonalbeli katonai szolgálatot teljesítettek. A választójogukat nem gyakorolhatták azok, akik büntető eljárás alatt állnak, akiket elítéltek, vagy a politikai jogok gyakorlásából felfüggesztettek. A rendelet különbséget tett aktív és passzív választójog között. A nemzetgyűlés tagjává választható az, akinek a választások időpontjában nemzetgyűlési választójoga van, feltéve, ha betöltötte a 30. életévét. Nem lehet a nemzetgyűlés tagja, aki bármely törvény-

⁷ Gergely: i.m. 46. o.

⁸ Gergely: i.m. 46. o.

⁹ Gergely: i.m. 47. o.

hatóságban kormánybiztos, vagy a főispáni teendők ellátásával megbízott kormánybiztos helyettes. Nekik a választások előtt 21 nappal korábban le kell mondaniuk. A képviselőjelöltek indulásának feltétele az 500 érvényes aláírás – „ajánlás” volt. A választók a modern kor és az antant kívánalmainak megfelelően „titkosan, borítékba zárt szavazólappal” szavaztak.¹⁰ Az 5986/1919. ME. számú kormányrendelet (kihirdetve 1919. november 17-én) kizárta a választható képviselők sorából összeférhetlenség miatt a premontrei, ciszterci, bencés és kegyesrendi szerzetesrend tagjait.

A választások zavartalan lefolyása érdekében a kormány már 1919-ben is több rendeletet alkotott, amelyek az 5985/1919. ME. számú alaprendelet végrehajtási utasításának tekinthetők. A szintén november 17-én publikált 5988/1919. ME. számú kormányrendelet kimondja, hogy tilos a választót ingyen, vagy díjazás ellenében a szavazás helyére vagy onnan visszaszállítani. A kormány ezzel az etetés–itatás jól bevált agitációs gyakorlatát kívánta meggátolni. Rendelkezett a választási hadjárat mikéntjéről is. Tilos választási körmeneteket tartani és nyilvános választási pártgyűlést vagy ünnepséget is csak úgy lehet tartani, ha azt négy választó legalább 24 órával előbb bejelenti. A rendőrhatalóság a pártgyűlést csak a közbiztonság veszélyeztetése miatt tilthatja meg. Rendelkezés történt a szesztilalomról is, valamint a szavazáson való kötelező részvételről.¹¹ Az 1920. évi választásokat a békeszerződés még nem érintette, a választásokat az ország provizórikus területére¹² írták ki, gyakorlatilag azonban csak a kormány fennhatósága alatt lévő területeken tudták megrendezni.

Az Ausztria sorsáról rendelkező Saint-Germain-i békeszerződés Nyugat-Magyarország területéből átadott Ausztriának. Az elcsatolás Sopron vármegyét érzékenyen érintette, hiszen a vármegye központja, Sopron is az elcsatolandó területen fektet, de a terület átadása csak a magyar békeszerződés ratifikálásakor lépett volna életbe. A magyar politikai élet azonban bízott abban, hogy a terület átcsatolására nem kerül sor. Miután a Soproni Hírlap 1920. január közepén nyilvánosságra hozta a békefeltételeket, a választások előtt alig egy héttel vármegye szerte kezdett elterjedni az a hír, hogy Nyugat-Magyarországon, így Sopronban sem tartják meg a választásokat, mivel Sopront a békefeltételek Ausztriához csatolták. A Soproni Hírlap cáfolta a híresztelést¹³ és a választásokat a béketárgyalásoktól függetlenül 1920. január 25–26-án megtartották.

A választókerületek tekintetében Sopron vármegyében a vármegye közgyűlése által 1914. május 12-én hozott döntés alapján 7 választókerületet alakítottak ki.

A csepregi választókerület 48 községét 5 szavazókörré a beledire, a bükire, a csepregire, a locsmándira, és a pórládonyira bontották.

A csornai választókerület 31 községét 6 szavazókörré bontották. Ezek a következők: a farádi, a magyarkersztúri, a szanyi, a szilsárkányi és két csornai szavazókör.

A kapuvári választókerület 33 községét 6 szavazókörré (eszterházi, fertőszentmiklósi, kapuvári, nagyecenki, sopronkeresztúri, és szárföldi) bontották.

¹⁰ Gergely: 48-49. o.

¹¹ U.o.: 49. o.

¹² Ez az 1918. november 13-i fegyverszünet és az 1919. június 13-i Clemenceau-jegyzékben közölt északi és keleti határok közötti területet jelentette, a választási tilalom az osztrák békeszerződés ellenére nem vonatkozott Nyugat-Magyarországra.

¹³ Soproni Hírlap Keresztény Politikai Napilap. Főszerk: Tóth Lajos VII. 1920.jan.20. 3. o. (továbbiakban SH)

A kismartoni választókerület 35 községét 7 szavazókörré osztották: a cinfalvira, a feketevárosira, a fertőkismartonhegyire, a kismartonira, a lajtaszentmiklósira, a rusztira és a szarvkőire. Hat szavazókörré bontották a lövői választókerület 49 községét is. Ezek a következők: A felsőpulyai, a lövői, a mihályi, a nagylózsi, a répcékárolyi, és a szabadbárándi szavazókör. A nagymartoni választókerület 38 községét szintén 6 szavazókörré bontották. (Az ágfalvi, a kaboldi, a lakompaki, a nagymartoni, a petőfalvi, és a soprozszenkmártoni. A hetedik választókerületet Sopron város jelenti. (1. táblázat)

1.táblázat: Sopron megye településeinek választási beosztása

Választókerület	Szavazókör	Települések
Csepregi	Beledi	Beled, Dénesfa, Edve, Rábakecöl, Vásárosfalu
	Csepregi	Csepreg, Horvátszidány, Németzsídány, Ólmod, Peresznye
	Büki	Alsószakony, Bő, Bük, Csernelháza, Damonya, Felsőszakony, Gyalóka, Mesterháza
	Locsmándi	Alsólászló, Borsmonostor, Gyüleviz, Káptalanvis, Locsmánd, Nemesvis, Pervány, Répcekehely, Répcemicske, Zsira, Répcesarud, Salamonfa
Pórládonyi	Pórládony	Pórládony, Alszipor, Berektompaháza, Csér, Felsőség, Felszipor, Iklanberény, Kisgeresd, Lócs, Makkoshetye, Nagygeresd, Nemesládony, Sajtoskál, Simaháza, Répcecsáford, Répcejánosfa, Répceszemere

Csornai	I. csornai	Csorna
	II. csornai	Acsalag, Bányog, Barbacs, Bodonhely, Dőr, Maglóca, Rábapordány, Rábaszovát, Bősárkány
	Farádi	Farád, Jobaháza, Rábatamási
	Magyarkeresztúri	Bogyoszló, Kistata, Potyond, Sopronnémeti, Szil, Zsebeháza, Vadosfa, Magyarkeresztúr
	Szanyi	Szany, Rábasebes, Rábaszentandrás, Sobor, Vág
	Szilsárkányi	Szilsárkány, Árpás, Egyed, Pásztori, Rábacsanak

Kapuvári	Eszterházi	Eszterháza, Fertőszéplak, Hegykő, Sarród, Süttör, Petőháza
	Fertőszentmiklósi	Fertőszentmiklós, Agyagos, Fertőszergény, Fertőendréd
	Kapuvári	Kapuvár, Garta, Vitnyéd
	Nagyecenki	Nagyecenk, Balf, Fertőboz, Fertőhomok, Harka, Hidegség, Kópháza, Pereszteg, Sopronszécsény
	Sopronkeresztúri	Sopronkeresztúr, Alsópéterfa, Hasfalva, Küllő, Haracsony, Sopronnyék
Szárfaöldi	Szárfaöld, Babót, Osló, Veszkény	

Kismartoni	Cinfalvi	Cinfalva, Kelénpatak, Somfalva, Vulkapordány, Zarány, Sopronkeresztés
	Feketevárosi	Feketeváros, Fertőfőhéregyháza, Fertőszéleskút
	Fertőkismartonhegyi	Alsókismartonhegy, Darázsfa, Szárazvám, Felsőkismartonhegy, Kishöflány, Nagyöflány, Kismartonvralaja
	Kismartoni	Kismarton, Lajtaszék, Lajtaszentgyörgy, Lorettom, Oszlop, Sérc

	Lajtaszentmiklósi	Büdöskút, Lajtaszentmiklós, Pecsényéd, Völgyfalva
	Ruszti	Fertőmeggyes, Fertőrákos, Oka, Ruszt, Szentmargitbánya
	Szarvkői s	Lajtapordány, Vimpác, Lajtaújfalu, Szarvkő

Nagymartoni	Ágfalvi	Ágfalva, Lépesfalva, Sopronbánfalva
	Kaboldi s	Csórónfalva, Veperd, Felsőpéterfa, Kabold, Mészverem, Szikr,
	Lakompaki	Doborján, Lakfalva, Lók, Lakompak, Réccény
	Nagymartoni	Fraknó, Fraknónádasd, Márczfalva, Nagymarton, Rétfalu, Savanyukút, Újtelek
	Petőfalvi	Borbolya, Darufalva, Félszerfalva, Selegd, Selegdszántó, Siklósd, Tormafalu, Petőfalva, Zemenye
	Sopronszentmártoni	Csáva, Kishársfalva, Lánzsér, Lánzsérújfalu, Nemestelek, Sopronszentmárton, Sopronújlak

Lövői	Felsőpulyai	Alsópulya, Dérföld, Felsőlászló, Felsőpulya, Répczekőhalom, Középpulya
	Lövői	Dasztfalu, Egyházasfalva, Iván, Keresztény, Kiszgógánfa, Kislédec, Lövő, Nemeskér, Und, Pusztacsalád, Völcsej, Sopronhorpács, Újkér
	Mihályi	Cirák, Győró, Himod, Hövej, Kisfalud, Páli, Mihályi, Vica
	Nagylózsi	Csapod, Ebergőc, Muzsaj, Röjtök, Pinnye, Nagylózs, Sopronkövesd
	Répcékárolyi	Alsórámóc, Borosd, Császárfa, Kisostoros, Répcbánya, Répcfő, Répcékároly, Felső-rámóc, Vámosderecske
	Szabadbárándi	Borisfalva, Füles, Gyirót, Ligvánd, Malomháza, Szabadbáránd

1920. június 4-én az első világháborút lezáró Trianoni béke értelmében Sopron vármegye területéből 1 341 km²-t, területének 42,9%-át Ausztriához csatolták.¹⁴ A velencei döntés újra rendelkezett Sopron és 8 környékbeli település sorsáról, ők népszavazáson dönthettek a hovatartozás kérdéséről. Az 1921. december 14-16-án megtartott szavazáson a választópolgárok a Magyarországhoz való tartozás mellett álltak ki. Emiatt az 1922. évi nemzetgyűlési választások előtt már sokáig eldöntetlen kérdés volt a választókerületek kialakítása.

3. Választási hadjárat 1919–20 fordulóján

3.1. Honatya kerestetik

A választási hadjárat hivatalosan a választások 1919. november 17-i kihirdetése után kezdődött meg. Clerk azonban közölte a pártokkal, hogy az antant nem ismeri el a Friedrich-kormányt, hanem „az összes számottevő pártokból” alakuló koncentrációs kormányt fogad el. A Nagyatádi-féle kiszagdapárt és az MSZDP a kormányban való részvételét feltételhez kötötte: a választások elhalasztását kérték legalább egy hónappal. A Huszár-kabinet így a választásokat 1920. január 25-26-ra tűzte ki.¹⁵ Országos szinten a két legesélyesebb párt az 1919. november 29-i fúzió eredményeként létrejött Országos Kiszagda- és Földműves Párt, valamint az 1919. október 24-én létrejött KNEP

¹⁴ Az 1920. évi népszámlálás. Kiadja: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal Budapest 1929. 21. o.

¹⁵ Gergely: i.m.63. o.

volt. Az utóbbi a Keresztény Nemzeti Párt és a Keresztény Szocialista- és Gazdasági Párt fúziójából jött létre.¹⁶ A Sopron környéki választókerületekben már a jelölés fázisában is látható volt, hogy a keresztény párt és a kisgazdapárt között dől el a verseny. December 6-án jelentette be a Soproni Hírlap, hogy a keresztény szociális eszme hirdetésére külön vármegyei propagandabizottság alakult Csík József központi titkár vezetésével. Tagjai: Rakovszky Tibor, dr. Gange Mihály, Berg Miksa báró, Ringhoffer Mihály, Töpler Iván, Matl Imre, Wlasics Pál, és Námeth János.¹⁷ voltak A KNEP december 11-én tette közé jelöltjei névsorát. Dömötör Mihály a kapuvári, Griger Miklós a csornai, Haller István, vallás és közoktatási miniszter a lövői, Schreiner Antal a nagymartoni, Pinezich István a kismartoni kerületben, Klebelsberg Kunó pedig Sopronban kívánt indulni.¹⁸ Karácsonyig a jelöltek sora újabb személyekkel bővült.

A választási hadjárat félidejére a csepregi kerületben is megindult a küzdelem a mandátumért. Zichy Aladár neve szinte már biztosnak tűnt, és az ellenforradalomban játszott szerepe miatt nagy esélyekkel indulhatott a mandátumért. Felmerült Simon Géza nyugalmazott főispán indulása is, aki „az intelligencia körében” számított jelentős támogatásra. Az újság egy Horváth nevű jelöltet is említ, ám őrála bővebb információt nem kapunk. A Soproni Hírlap szerkesztője szerint a csepregi kerületben erős küzdelem várható.¹⁹

A nagymartoni kerületben a keresztény szocialisták is jelöltet kívántak állítani, Seidl József üzletigazgató személyében. Véleményük szerint Seidl határozott, erős jellemű férfi, aki a kerületet méltóan tudná képviselni.²⁰ Hamarosan azonban kiderült, hogy Schreiner Antal borbolyai téglagyáros nem akar képviselőnek fellépni, így helyette Scholtz Ödön²¹ ágfalvi evangélikus esperest jelölték a keresztény szocialista gazdasági párt programjával, aki a jelölést elfogadta. „Scholtz a vármegyei közelet egyik ismert, szeplőtlen alakja.” Schreiner visszalépésével a keresztény szociális párt elvesztette jelöltjét, ugyanakkor a Nemzeti Középpárt Simon Elemér²² személyében potenciális ellenfelet küldött Scholtz Ödönnek.²³

¹⁶ *Hubai*: i.m.18. o.

¹⁷ SH.: 1919. december 6. 2. o.

¹⁸ SH.: 1919. december 11. 3. o.

¹⁹ SH.: 1919. december 17. 3. o.

²⁰ SH.: 1919. december 17. 3. o.

²¹ *Scholtz Ödön*: A Ferenc József-rend lovagja, 1869-ben született a Borsod megyei Szentjakabon. A középiskolát Rozsnyón végezte, majd teológiát tanult Sopronban, Halléban és Berlinben. 1891-ben káplánná nevezték ki Ágfalván, de 1893-tól már rendes lelkész-ként működött. 1913-ban esperessé nevezték ki. Jelentős egyházirodalmi munkásságot fejtett ki, evangélikus naptárt és hetilapot adott ki. 1894 óta Sopron vármegye köztörvényhatósági bizottságának tagja. 1916-ban kapta meg a Ferenc József kitüntetését. 1920-22 között a Nagymartoni választókerületet képviselte a nemzetgyűlésben. (Halász H Imre: Soproni és Sopron vármegyei fejek Sopron, 1930. 278. o.) Scholtz Ödön képviselői mandátumát azonban megfellebbezték, összeférhetlenségre hivatkozva, de ezt a vizsgálati eredmény nem igazolta, így mandátumát megtarthatta. (Ruszoly József: A választási bíráskodás Magyarországon a két nemzetgyűlés idején /1920-1926/ Szeged, 1968. 15. o.)

²² *Simon Elemér*: 1875-ben született Sopronban. Apja Simon Ödön, Sopron vármegye és Sopron szabad királyi város főispánja. Elemi és középiskoláit Sopronban végezte el, majd Budapesten és a berlini tudományegyetemen jogot hallgatott és jogtudományi és államtudományi oklevelet szerzett. 1897-ben Sopron vármegye tiszteletbeli szolgabírájává választották. 1901-ben ügyvédi diplomát szerzett, ezután vármegyei tiszti ügyésszé választották. 1910-ben csatlakozott gr. Zichy János csoportjával együtt a nemzeti munkapárthoz, és az 1910. évi választásokon a nagymartoni kerületben munkapárti programmal országgyűlési képviselőnek választották. Mandátumát a monarchia összeomlásáig megtartotta. Mandátuma idején a Véderőbizottság előadója, valamint gr. Tisza István miniszterelnök parlamenti testőrségének tagja volt. A világháborúban a Vöröskereszt tábóri főmegbízottjaként, később honvédhuzár hadnagyként frontszolgálatot teljesített. A forradalmak alatt rejtőzködött. 1920. januárjától a Magyar Vöröskereszt központi

A kismartoni választókerületben is akadt ellenjelöltje Pinezich Istvánnak.²⁴ A volt pénzügyminiszter Popovics Sándor szintén a Nemzeti Középpárt színeiben indult. December 24-én felmerült Bolgár Ferenc neve is, aki ekkor még nem döntötte el, hogy újra indul a kerület mandátumáért, vagy inkább Popovicsot támogatja. A kismartoni kerület negyedik jelöltjeként Köő József alezredes lépett fel keresztényszocialista programmal.²⁵

Sopronban sem maradt ellenjelölt nélkül a KNEP jelöltje. December 16-án a Soproni Hírlap dr. Töppler Kálmán volt polgármester indulását jelentette be, aki hivatalosan a Nemzeti Középpárt képviselője volt.²⁶ Griger Miklósnak²⁷ a csornai kerületben Sopron város és a vármegye egykori főispánjával, gr. Cziráky Józseffel kellett megmérkőznie, aki a kisgazdapárt színeiben indult a mandátumért.²⁸ Hivatalos indulását azonban csak a január 3-i Soproni Hírlap jelentette be, miután a csornai választókerület községeinek kisgazdapárti megbízottjai egyhangúan elhatározták, hogy a kerület mandátumát Cziráky grófnak²⁹ ajánlják fel.³⁰

---

megbízott főgondnokaként a hazai Vöröskereszt újjászervezését vezette. 1922-ben harctéri érdemeiért vitézzé avatták. 1922. szeptemberétől Sopron főispánjaként tevékenykedett. A helyi társadalmi élet aktív résztvevőjeként több egyesületnek elnöke volt. (Halász: i.m. 12-15. o.)

²³ SH.: 1919.december 19. 2. o.

²⁴ *Dr. Pinezich István*: ügyvéd, a felsőház tagja, III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa. 1879-ben született Sopronkertesen. Középiszkolait Sopronban, az egyetemet Budapesten és Kolozsváron végezte. 1908-ban ügyvédi oklevelet szerzett és Sopronban nyitott irodát. A világháborúban mindvégig frontszolgálatban állt, több kitüntetést kapott. A nyugat-magyarországi felkelés idején Sopron megszállása estére csapatot szervezett. A város törvényhatósági bizottságának 1910-es évek óta tagja. A közéletben a keresztény szellemű nemzeti irányt követte, a városi politikában a lendületes városfejlesztés híve volt. A Katolikus Konvent és a Dunántúli Turista Egyesület elnöki tisztét egyaránt betöltötte, de tagja volt több társadalmi egyesületnek is. (Halász: i.m. 25. o.)

²⁵ SH.: 1919.december 24. 3. o.

²⁶ Sopronvármegye Politikai Napilap Rábaközi Közlöny XII. 1919.december 16. 3. o. (továbbiakban: Svm.)

²⁷ *Griger Miklós*: római katolikus pap, szociálpolitikus, legitimista pártvezető. 1880-ban született Körmöcbányán. Középiszkolái elvégzése után Besztercebányán a népnevelő és hittudományi főiskola hallgatója volt, majd a budapesti tudományegyetemen teológiai doktorátust szerzett. A keresztény publicisztikának és az egyházi irodalomnak híres munkatársa volt, sok cikke és értekezése jelent meg az Egyház közlönyben, az Alkotmány, Igaz Szó és más keresztényszocialista lapokban. 1910-ben néppárti programmal fellépett Lukács László, akkori miniszterelnök ellen, s mivel ezt a lépését püspöke nem helyezte, áthelyeztette magát és Sós-kúton (Fejér megye) lett plébános. A Károlyi-forradalom alatt az elsők egyike volt, aki szót emelt a forradalom ellen. Mindkét nemzetgyűlésen a csornai választókerületet képviselte keresztény szocialista programmal. A frank hamisítási ügy kapcsán első volt, aki élesen megtámadta Pallavicini György őrgófot. 1926-ban belépett a keresztény gazdasági és szociális pártba, és ennek a programjával került be 1926-ban az országgyűlésre. (T. Boros László: Magyar Politikai Lexikon – Magyar Politikuskok 1914–1929 Bp. 1929. 142. o.) A második királypuccs után a legitimista elveket kezdte vallani, 1933-ban megalapította a Legitimista Nemzeti Néppártot. 1935-ig folyamatosan képviselő volt, ekkor azonban kibukott, és csak 1937-ben sikerült újra mandátumot szereznie. 1938-ban szívroham következtében halt meg. (Kardos József: Legitimista gondolkodók az 1930-as évek derekán In: Vissza a történelemhez Napvilág Könyvkiadó 1996. 178-179. o.)

²⁸ Svm.: 1919. december 24. 3. o.

²⁹ *Cziráky József*: a felsőház tagja. 1883-ban született a Fejér megyei Sárosdon. Apja közös külügyminiszteri osztályfőnök, cs. és kir. főudvarnagy volt. Középiszkolái után jogot tanult Bécsben és Budapesten, ahol 1905-ben doktorrá is avatták. 1907-óta Sopron vármegye törvényhatósági bizottságának választott, majd virilis joggal tagja. 1910-ben pártonkívüli képviselőként Csornán lépett fel. 1911-től részt vett a felsőház munkájában is. A világháborúban az egykori 9. Nádasdy-huszárezred kötelékében harcolt a szerb, orosz, és román harctéren és vitéz magatartásáért több ízben kitüntették. 1917-ben Sopron vármegye és a város főispánjává nevezték ki. 1920-ban ismét indult a képviselő választáson a csornai kerületben, de kisebbségben maradt Griger Miklóssal szemben. 1920-ban így Nyugat-Magyarország kormánybiztosaként és Vas vármegye főispánjaként működött (1920.febr.13-án nevezték ki). 1921. októberéig volt hivatalban, ekkor legitimista magatartása miatt felmentették. A Sopron vármegyei Gazdasági Egyesületnek hosszabb időn át elnöke volt. Számos társadalmi, gazdasági és jótékony egyesület vezető tagja volt. 1922-ben a Szombathelyi kerület képviselővé választották, pártonkívüli keresztény legitimista programmal. Mandátumának lejártá után egy időre visszavonult a

Bár az újságok majd mindegyik jelölt neve mellett megjelölik a pártállását is, azonban a programok ismertetésére nem fordítottak figyelmet. A Sopronvármegye dec. 24-i száma is felhívja az olvasók figyelmét arra, hogy a pártállás a választási hadjáratban alig játszik szerepet. „A hangulat a helybeli jelöltek mellett áll ... olyan képviselőt akarnak, (a választókerületben) akit a *megyéhez családi hagyományok fűznek*”.³¹ A kormánypárt sem küldött külső jelölteket, hiszen a helyi jelöltekkel szemben ebben a zavaros politikai helyzetben nem lenne nagy esélyük. A párt azon van, hogy olyan jelölteket válasszanak meg, akiknek a választókerületben gyökerük van.³²

A választópolgárok nem a jelölt politikai állásfoglalását tekintették, hanem inkább az elmúlt időszakban tanúsított magatartását. Az ország lakossága érezte, hogy az özszeüendő nemzetgyűlés a korábbiakhoz nem hasonlítható törvényhozó testület lesz, olyan feladatokkal, amelyek az ország további sorsát alapjában határozzák meg. Erre emlékezteti a Soproni Hírlap december 21-én külön címlapcikkben a választópolgárokat. „Olyan embert válasszanak, aki megérdemli a honatya kifejezést, ... olyan képviselő kell, akiben van tudás, szakértelem, az ország lakosságát egyetemleg érdeklő ügyekhez.” Az országnak most tehetséges képviselőkre van szüksége, akik legjobb tudásuk szerint azon munkálkodnak, hogy az ország kilábaljon a háború után, illetve annak következtében kialakult zavaros helyzetből. Ezért „a választópolgárok mielőtt az urnákhoz mennek, gondolkozzanak el az ország mai züllöttségén és hajdani nagyságán” és eszerint adják le voksukat.³³

3.2. Új év, új lendület

A választás időpontjának közeledtével, január első napjaiban megélenkült a politikai élet mindegyik választókerületben. A napilapok napról-napra a legújabb választási fejleményekről számolnak be, tudósítanak a jelöltek nagygyűléseinek időpontjáról, esetleg vendégekről, támogatókról. A KNEP jelöltje, Dömötör Mihály³⁴, a kapuvári választókerületben január első napjaiban először a német lakta³⁵ községeket járta végig. A nagy eső ellenére Sopronkeresztúron a Soproni Hírlap szerint körülbelül 2 500 ember volt kíváncsi Dömötör beszédére,³⁶ 11-én pedig már a kerület központjában mondott beszédet.³⁷ Január közepén Dömötör Kapuváron, Fertőszentmiklóson, Nagy-

---

politikai élettől és dénesfai birtokán gazdálkodott. Emellett vagyonkezelője volt a királyi család magyarországi ingatlanainak. cs. és kír. kamarás, aranyarkantyús vitéz. (T. Boros i.m.82-83. o.)

³⁰ SH.1920.jan.3.2.o.

³¹ SH.1919.dec.24.3.o.

³² Svm.1919.dec.11.2.o.

³³ SH.1919.dec.21.1.o.

³⁴ *Dömötör Mihály*: 1875-ben született a Pozsony megyei Binócon. A gimnáziumot Nagyszombaton végezte el, majd Budapesten jogot tanult és ügyvédi vizsgát tett. Ezután ügyvédi irodát nyitott a fővárosban. Az 1905. évi választásokon a bazini kerületben néppárti programmal képviselővé választották. Nagy munkásságot fejtett ki közgazdasági téren is, főként a szövetkezetek fellendítése körül. 1918 végén kormánybiztos volt, 1919-ben pedig a szegedi kormány népjóléti minisztere lett, és a kultuszminisztérium ügyeinek vezetésével is őt bízták meg. A Simonyi Semadam kormányban belügyminiszter volt. Az első nemzetgyűlésre a kapuvári kerület küldte be, kereszténypárti programmal. (T. Boros : i.m. 94. o.) Az 1922. évi választásokon vereséget szenvedett, ezért visszavonult a politikai élettől és haláláig (1962) ügyvédként dolgozott. (Magyar Politikai Lexikon, 1967. 396. o.)

³⁵ Sopronkeresztúr, Küllő, Hasfalva, Haracsony, Sopronnyék, Alsópéterfa, Harka, Balf, Fertőboz

³⁶ SH.1920.jan.3.4.o.

³⁷ SH.1920.jan.9.4.o.

cenken, Hidegségen, Peresztegen, Sopronszécsenyben, lépett fel és gyűjtött aláírásokat az ajánlóívéhez. Dömötör ellenfele a kiskgazdapárti Tomory Jenő³⁸ hírlapíró lett. A Soproni Hírlap január 13-i száma Tomory egyik kudarcba fulladt nagygyűléséről számolt be. A főszolgabíró feloszlatta a Kapuvárra összehívott gyűlést.³⁹ Ez az eset január folyamán többször is megismétlődött. Tomory sok helyen az érdeklődés hiánya miatt sem tudta megtartani „alkiszgazda” programbeszédét.⁴⁰

Csornán Cziráky József gróf jelölésével indult meg a küzdelem Griger és közte. A január 4-i Soproni Hírlap arról számolt be, hogy bár két jelöltje van a kerületnek, az evangélikus vallású községek egyikkel sincsenek megelégedve,⁴¹ mivel mindkettő katolikus.⁴² Néhány nappal később azonban ezt a hírt a lap megcáfolta. A protestánsok nem kívánnak külön képviselőt, támogatják a jelenlegi jelölteket, mert „nem akarják a megeremtett békét felrúgni”.⁴³ Január 4-én Cziráky gróf, 6-án Griger állt ki programjával a csornaiak elé. Griger támogatására a 11-én tartandó népgyűlésen részt vettek Friedrich István és Haller István miniszterek is. Két nappal később pedig Csík József, központi párttitkár és Haller miniszter szólaltak fel Griger mellett a csornai népgyűlésen. Természetesen a kiskgazdák sem tétlenkednek, így a kerületben erősödött a küzdelem.⁴⁴ Országos hírnevű vezető politikusok támogatták Cziráky grófit is. Kuna P. András és Sokorópátkai Szabó István január közepén érkeznek Csornára, ahol a nagygyűlésen fel is szólaltak. Cziráky képviselőjelölt-társaihoz hasonlóan január első felében végigjárta a községeket.⁴⁵ A Soproni Hírlap január 25-i száma Griger megválasztását biztosra vehetőnek tartja: „Legrosszabb esetben 4-5000 szavazattal kap többet, mint Cziráky”.⁴⁶ A Soproni Hírlap számításait a választási eredmények csak nagyjából igazolták. Griger „mindössze” 3 654 szavazattal szerzett többet Czirákynál.

Csepregen a jelölések áttolódtak az 1920-as évre. Január 3-án tartották csak a jelölő gyűlést, ahol is a keresztény szociális gazdasági párt képviselőjében három jelölt kívánt indulni: Zichy Aladár gróf neve már decemberben is felmerült, mellette még Rupperecht Olivér⁴⁷ sajtoskálai földbirtokos és dr. Horváth János⁴⁸ neve szerepelt. Jogo-

³⁸ Tomory Jenő: 1872-ben született Hódmezővásárhelyen. Középiskoláit Szegeden végezte s azután hírlapírói pályára lépett. Először a „Debreceni Ellenőr”-nél, majd Kecskeméten a „Függetlenség” c. napilap szerkesztőségében dolgozott. A város közelében is éveken keresztül játszott vezető szerepet. Jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki, több könyve megjelent. A Petőfi Társaság tagja volt. Ausztráliát kivéve az egész világot beutazta. Az első nemzetgyűlésen a csengeri kerületet képviselte kiskgazdapárti programmal. /Tehát egyszerre két kerületben indult, de csak Csengerben választották meg./ (T. Boros :i.m.444. o.)

³⁹ SH. 1920. jan.13. 2. o.

⁴⁰ SH. 1920. jan.25. 2. o.

⁴¹ A csornai választókerület lakosságának 11%-a evangélikus vallású. Némely községekben azonban az evangélikusok vannak többségben. Ilyenek például: Rábaszentandrás 67,6%, Potyond:68%, Vadosfa:84,7% és Zsebeháza: 71%. További négy községben pedig ez az arány megközelíti az 50%-ot (Magyarország, Sobor, Jobaháza, Farád) (Az 1910. évi népszámlálás Kiadja: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 40-41. o.)

⁴² SH. 1920. jan. 4. 3. o.

⁴³ SH. 1920. jan. 10. 2. o.

⁴⁴ SH.1920.jan.6. 3. o.

⁴⁵ SH.1920.jan.14. 2. o.

⁴⁶ SH.1920.jan.25. 2. o.

⁴⁷ Rupperecht Olivér, a felsőház tagja. 1858-ban született a Sopron vármegyei Nagygeresden, régi Sopron megyei birtokos családból. Sopronban és Budapesten végezte középiskolai tanulmányait, azután a Keszthelyi Gazdasági Akadémián szerzett oklevelet. Tanulmányainak befejezése után sajtoskálai földbirtokán gazdálkodott. Tagja volt Sopron vármegye törvényhatósági közgyűlésének és közigazgatási bizottságának. 1907-8 között elnöke volt a vármegyei Gazdasági Egyesületnek. A gazdasáradalmi mozgalmak egyik vezető alakja volt a vármegyében. Sokat tett a modern földművelési módszerek meghonosítása és a szövetkezeti mozgalom érdeké-

san merül fel a kérdés a Soproni Hírlapban, hogy „testvérharc” fog kialakulni „a keresztény táborban”? Ez a helyzet egyértelműen az ellenfélnek számító kiszagdának kedvez. A Soproni Hírlap reménykedését fejezi ki, hogy a csepregi nép meg tud egyezni a jelölt személyében.⁴⁹ Néhány nap elteltével a jelöltség problémáját Zichy gróf oldotta meg, aki „nem reflektált a jelöltségre”, így hívei dr. Horváth János támogatásában egyeztek meg.⁵⁰ Utóbb az újságban megjelent cikk szerint Zichy Aladár mégis meg gondolta magát. Később már szívesen elfogadta volna a jelölést, ennek érdekében történtek lépések, de eredménytelenek maradtak. A hasonló programmal, de különböző esélyekkel induló jelöltek megosztották a kerület kereszténypárti híveit, ami azért okozott problémát, mert Nagy György felsőpulyai postamester és birtokos kiszagdapárti képviselőjelölt is bejelentette indulását.⁵¹ Az ajánlásokat ennek ellenére sikerült időre összegyűjteni, így a csepregi mandátumért három jelölt indult. A Soproni Hírlap szerint a küzdelem Horváth és Rupprecht között fog eldőlni, bár szerinte Rupprechtnek nagyobb esélyei vannak.⁵²

A Huszár-kormány kultuszminisztere, Haller István,⁵³ január 10. és 12. között tartózkodott kerületében és tartott gyűléseket, útján Csík József titkár és a röjtöki nagybirtokos dr. báró Berg Miksa is elkísérte.⁵⁴ A lövői kerület kereszténypárti képviselőjelöltjének „hozzá nem méltó” ellenfelei akadtak. „A szavazók bizalmának tekintetében

---

ben. Többek között már 1887-ben megszervezte a Sajtoskál-vidéki Hitelszövetkezetet, amelynek elnöki tisztét is betöltötte. Az 1920-ban megtartott nemzetgyűlési választások alkalmával a csepregi kerület képviselővé választotta kereszténypárti programmal. Később pedig Sopron vármegye képviselője volt a felsőházban. (T. Boros : i.m. 367-368. o.)

⁴⁸ Dr. Horváth János: felsőházi póttag. 1853-ban született Csepregen. Középiskolái elvégzése után Budapesten és Bécsben hallgatott jogot, majd 1881-ben letette az ügyvédi vizsgát és Budapesten ügyvédi irodát nyitott. A jogi szakirodalom terén már korán kezdett munkálkodni és számos cikke jelent meg a különböző lapokban. 1884-ben az új ipartörvény életbe lépte után rá bízták az Ipartestületek alapítását. 1895-től 1914-ig iparhatósági biztos volt. Ekkor az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatója lett. Ebben az évben kapta meg érdemeiért a magyar nemességet. Az „Iparügyek” című szaklapnak hosszú időn át szerkesztője volt, később a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének igazgatója lett. 1945-ben halt meg. (T. Boros : i.m. 177. o.)

⁴⁹ SH.1920.jan.4. 3. o.

⁵⁰ Sh.1920.jan.6. 4. o.

⁵¹ SH.1920.jan.17. 2. o.

⁵² SH.1920.jan.25. 2. o.

⁵³ Haller István: volt vallás és közoktatási miniszter, országgyűlési képviselő. 1880-ban született a Szatmár megyei Mezöpetrin. Középiskolái után Szatmáron a teológiát végezte el, két éven át bölcészetet, majd pedig jogot hallgatott a budapesti egyetemen. 1905-től lapszerkesztő volt. 1908–1918. között a Katolikus Népszövetség főtitkári tisztét töltötte be, és a Népszövetség című hetilap szerkesztője volt. A forradalom alatt átvette a néppárti klub és a pártiroda igazgatását, a pártot Keresztény Szociális Néppárti címen újraszervezte. 1919. húsvétján börtönbe került. Kiszabadulása után érintkezésbe lépett az ellenforradalmi alakulatokkal. A kommunizmus bukása után megszervezte Budapesten a Keresztény Szocialista Pártot és szakszervezeteket. Friedrich István második kormányában propagandaminiszter volt, de működését a román cenzúra akadályozta. Huszár Károly kabinetjében a kultuszértécsé vált. Az ő nevéhez köthető a numerus claususról szóló törvényjavaslat. Mint pártmunkás nagy munkát fejtett ki az első nemzetgyűlési választások idején. Teleki Pál kilépése után elnöke lett a Keresztény Nemzeti Egyesülésnek. A választójogi törvényjavaslat tárgyalásakor szembekerült a kormánnyal, ami miatt a KNEP két részre szakadt. A kisebbik rész Haller vezetésével ellenzékbe ment, és a második nemzetgyűlésen egyesült az Andrássy vezetésével álló csoporttal. Az ily módon szövetkezett keresztény ellenzék elnöke lett. Tagja volt az első nemzetgyűlésnek, ahol a ceglédi kerületet képviselte, az Egyesült Keresztény Nemzeti Földműves – és Kiszagdapárt programjával. A második nemzetgyűlési választásokon a Keresztény Nemzeti Egyesülés programjával választották meg Cegléden, Vasváron, és Budapest II. kerületében. 1924. végén hosszabb utat tett Amerikában, ahol a magyarság helyzetét tanulmányozta. 1926-tól a Budapest környéki kerületet képviselte a parlamentben. (T. Boros : i.m. 149. o.) A második országgyűlési választáson nem jutott mandátumhoz, ezért közgazdasági téren kezdett el munkálkodni. Többek között az Apostol Nyomda vezetését vette át, ami viszont másfél év után csődbe jutott. 1964-ben halt meg Budapesten. (M. Pol. Lex: i.m. 664. o.)

⁵⁴ SH.1920.jan.8.3. o.

sem mérközhetnek vele”⁵⁵ Egyik ellenfele Csezli Lukács kisgazdapárti jelölt, a másik dr. Ötvös Lajos győri birtokos, nyugalmazott pap. Csezli végigjárta a körzetét és megválasztása érdekében erős agitációt váltott ki. Ötvösről azonban nem emlékeztek meg a helyi lapok. Annyit tudhatunk róla, hogy fiatalon, 10-12 évi papi tevékenység után valószínűleg egészségügyi okok miatt nyugdíjazták.⁵⁶ „Most elég erősnek érzi magát arra, hogy Hallerral küzdjön meg?” – teszi fel a kérdést a Soproni Hírlap, éreztetve a jelölt esélytelenségét.⁵⁷ A nagymartoni kerületben Scholtz Ödön evangélikus esperes keresztény szocialista képviselőjelölt sokáig ellenjelölt nélkül állt, így megválasztását sokan biztosnak tekintették. Január 13-án azonban Hackl N. Lajos székesfővárosi ének- és zenetanár jelentett be indulási szándékot. A Soproni Hírlap nem helyeselte ezt a lépést, mivel a német keresztény programmal induló jelölt megbontja a keresztény választók egységét és „amikor a rés már elég nagy, jön egy harmadik” és megnyeri a választásokat.⁵⁸ Három nappal később az újság Hackl N. Lajos visszalépéséről tudósít, mivel „nem akarja megzavarni a választókerület egyetértő szellemét.” Az újság másnap egy újabb Hackl feltűnéséről tudósít, akit „szánalmas mosollyal fogadtak”.⁵⁹ A Soproni Hírlap tudósításai ellenére a választási jegyzőkönyv alapján Hackl N. Lajos német keresztény párti programmal január 17-én benyújtotta az ajánlási íveket, tehát nem lépett vissza. A Soproni Hírlap január 18-i összegzése is hibás, mivel Scholtz Ödön mellett Hackl Lajost kisgazdaprogrammal induló képviselőnek említi.⁶⁰

A Soproni Hírlap egyedül Scholtz Ödön választási programbeszédét közölte a választási hadjárat során. Elsősorban a németlakta területek aktuális kérdéseivel foglalkozott beszédeiben, úgy mint a német nyelv egyenjogúsága az iskolában és közhivatalokban, a határkérdés problémája. Véleménye szerint népszavazás fogja eldönteni ezt a kérdést. Beszédében kitért a keresztény felekezetek összefogásának szükségességére, amivel a vallás- és egyházellenes irányzatok legyőzhetőek. A „törvényhozást és a kormányzást is a keresztény szeretet és kiengesztelődés szellemének” kell áthatni, mert csak így lehet azt a tátongó úrt áthidalni, ami az egyes társadalmi osztályokat elválasztja, ezáltal lehet „egy szebb, boldogabb jövő alapját megvetni.”⁶¹

A kismartoni kerületben 1919 decembere óta sokat változott a helyzet. A képviselőjelölések lezárulása után a kismartoni kerületben három jelölt nyújtott be ajánlásokat: Sabel János lajtaújfalu plébános keresztény szocialista, dr. Pinezich István ügyvéd, soproni lakos KNEP-es, valamint Bauer Ferenc zárányi kisbirtokos kisgazdapárti programmal.⁶² Január 17-én a Soproni Hírlap még arról számolt be, hogy Sabel Jánosnak

⁵⁵ SH.1920.jan. 25.2. o.

⁵⁶ Dr. Ötvös Lajos, országgyűlési képviselő, 1882-ben született Győrön, a középiskola után Győrött a teológiát végezte el, majd a Budapesti Egyetemen középiskolai tanári és bölcész oklevelet szerzett. 1906-09 között lelképásztorkodott, majd az egyházmegyei kormányzatban teljesített szolgálatot. 1916-ban megromlott egészségi állapota miatt ideiglenesen nyugdíjba vonult, mely idő alatt elméletileg és gyakorlatilag agrárkérdésekkel foglalkozott. 1925-óta mihályi plébános. 1926-tól első ízben volt tagja a parlamentnek, Lövön lépett fel a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt programjával. (T. Boros : i.m. 316. o.)

⁵⁷ SH.1920. jan.17. 2-3. o.

⁵⁸ SH.1920. jan.13. 3. o.

⁵⁹ SH.1920. jan.17. 2. o.

⁶⁰ SH.1920. jan.18.4. o.

⁶¹ SH.1920. jan.17. 2. o.

⁶² Kismartoni választókerület Választási Jegyzőkönyv 1920. január 25. Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára: Sopron vármegye Törvényhatósági Bizottság Központi Választmányának iratai 1872–1944 (továbbiakban SL) IV.404. / 65.d.

nincs ellenfele. Másnap azonban már közölték a három nevet, bár hibásan, mivel Bauer Ferenc pártállásaként a keresztény szocialista pártot jelölték meg.⁶³ A Soproni Hírlap szerint Sabel az esélyesebb, ő körülbelül 50%-kal több szavazatra számíthat, mint ellenfele, Bauer Ferenc.⁶⁴ Dr. Pinezich István a választásokon már nem is indulhatott. Ajánlását ugyanis a választási bizottság elutasította, mivel kevés volt az érvényes ajánlás, ráadásul Szarvkő községben a pártállás megjelölése nélkül ajánlották Pinezichet. A bizottság Bauer Ferenc⁶⁵ ajánlását is elutasította, de mivel a hiányokat a meghatározott időn belül pótolták, a jelölt részt vehetett a választásokon.⁶⁶

A Soproni Hírlap január 25-én a számára megnyugtató ténnyel zárja le a választási hadjáratot, hogy Sopron megyének minden kerületében a Keresztény Szociális Gazdasági Párt fog győztesen kikerülni. „Ez a megye megtette a magáét a keresztény Magyarorszáért!”⁶⁷

Összegzésként lemondható, hogy január 17-ig 18 képviselőjelölt adta be ajánlását. Három jelölt indult Sopronban, 15 a megyében, de ezek közül kettő ajánlását a választási bizottság nem fogadta el. A választási harcok során két választókerületben indultak hárman a mandátumért, Csepregen (Nagy, Horváth és Rupprecht) és Lövön (Haller, Cszéli és Ötvös), három kerületben pedig két-két jelölt versengett egymással: Csornán Griger és Cziráky, Kapuváron Dömötör és Tomory, Kismartonban Sabel és Bauer. Nagymartonban Scholtz ellenfél nélkül maradt. A pártállásokat tekintve a legtöbb képviselőjelöltet – ötöt-ötöt a Keresztény Szociális és Gazdasági Párt és a kisgazdák állítottak. Jelentős párt volt még a KNEP, amelyik három jelöltet „küldött” Sopron vármegyébe. Végigtekintve a jelöltek névsorán szembeötlik az egyházak aktivizálódása. 13 jelölt közül négy foglalkozása pap, illetve lelkész (Griger, Scholtz, Ötvös, Sabel). A hat választókerület közül háromban országos hírnevű politikus is indult: Dömötör, Haller és Cziráky. Cziráky gróf még a dualizmus idején, 1911-től volt a főrendi ház tagja, Dömötör Mihály 1905-től a bazini kerület képviselőjelöltjeként vett részt a parlament munkájában, és 1919-ben a szegedi kormány népjóléti minisztere volt. Haller István már Friedrich második kormányában is részt vett, a választások idején pedig a Huszár-kormány kultuszminisztere volt. A többi hat jelölt közül kettő földbirtokos (Bauer, Rupprecht), egy ügyvéd és két hivatalnok foglalkozású volt. Egyedül Cszéli Lukács foglalkozásáról nem tudunk semmit.

4. A keresztény pártok diadala a vármegyében

Az első demokratikus, titkos szavazást nagy várakozás előzte meg. A napilapok folyamatosan értesítették a választópolgárokat a választási törvényben foglaltakról. Szükség is volt erre, hiszen a dualizmus-kori gyakorlattól az 1920. évi nemzetgyűlési választás sok tényezőben eltért. Újdonságot jelentett, hogy a választás napja vasárnapra esett, de átnyúlt hétfőre is, mivel némely községekben olyan sok a választópolgár. Az utcá-

⁶³ SH.1920.jan.18. 4. o.

⁶⁴ SH.1920.jan.27. 2. o.

⁶⁵ Bauer Ferenc: „a csempészek jelöltje” (Barasitsné Fekete Katalin : Választások Sopronban 1920-ban és 1922-ben Kézirat, Sopron 25. o.)

⁶⁶ SL: IV.404./65.d. Kismartoni vk Vál-i Jegyzk. 1920. január 25.

⁶⁷ SH.1920. jan.25. 2. o.

kat nem lobogózták fel, mivel ezt a rendelet megtiltotta. A fellobogózás amúgy is óriási költséget jelentett volna az államnak, amire nem volt elég pénz. Nem voltak „becsudálkozott” emberek a szesztilalmi rendelt miatt, ami már szombaton este 6 óraker életbe lépett, és hétfő estig tartott.

A választás titkosan történt, az újságok ennek a mechanizmusát is pontosan ismertették. A választások titkosságával együtt járt a választásokon való kötelező részvétel is, a nőknek ugyanúgy, mint a férfiaknak.⁶⁸ A Soproni Hírlap január 4-i száma éppen arról számolt be, hogy az asszonyok hallani sem akarnak választójoguk gyakorlásáról. A választások mentében külön problémaként jelentkezett, hogy az idős emberek, főleg az „anyókák” nehezen értették meg a szavazólap kitöltésének módját. Nehézséget jelentett az is, hogy a házaspárok együtt akarták szavazólapjaikat kitölteni, amit a bizottság a befolyásolhatóság miatt nem engedélyezett.

Mivel a rendelet megtiltotta, hogy a választások alatt korteskedés, valamint etetés-ítatás legyen, a választások komoly hangulatban, különösebb incidensek, botrányok nélkül zajlottak le a vármegye minden kerületében.⁶⁹ A választási eredményeket csak január 29-én tette közzé a Soproni Hírlap, Kapuvárról és Lövőről azonban nem tudott hiteles adatot közölni. Országosan jellemző, hogy a sajtóhíradások ekkor már kevés figyelmet fordítottak a pontos választási eredmények közzétételére. Általában csak a győztesek nevét hozták nyilvánosságra, és esetleg a két jelölt közti szavazatkülönbséget.⁷⁰ A választási hadjárat során a választási körutakkal, nagygyűlésekkel kapcsolatos híradások mindig csak az apróbb napi hírek között szerepeltek a soproni napilapokban, és a választási eredmények közzététele is csak az újságok második oldalán kapott helyet. Ennek az volt az oka, hogy a közvéleményt ekkor már a január közepén nyilvánosságra hozott békediktátum igazságtalanságai foglalkoztatták. A választási eredmények fontossága eltörpült ezek mellett.

Soproni Hírlap január 29-i számát fellapozva már a cikk címéből kiderül a választások eredménye. „Mindenhol a keresztény szocialisták győztek”-írja az újság nagy megelégedéssel. A csornai kerületben Griger Miklós a szavazatok 61,12%-át tudhatta magáénak, összesen 10 037 szavazatot. Vele szemben Cziráky József gróf 6 383 szavazópolgárt tudott megnyerni. (38,87%) Míg Acsalagon Griger csak 1 ellenszavazatot kapott, addig Vadosfán csak ketten voksoltak mellette. Rábaszentandrásán szintén Cziráky József aratott nagyarányú győzelmet. Ennek ellenére a kerület mandátumát Griger Miklós vehette át. A választásokon a kerületben a polgárok 91,2%-a vett részt, a legalacsonyabb részvételi arány Soboron történt, ahol a kötelező választás ellenére csak a választópolgárok 84,1%-a vett részt. A legtöbben Bodonhelyen vettek részt a szavazáson: 98,6%. (2 táblázat.)⁷¹ Sokkal alacsonyabb volt a részvételi arány a kismartoni választókerületben, ahol a választópolgárok 22,3%-a nem élt választójogával. A legkevesebb résztvevő Szentmar-gitbányán mutatkozott, ahol a két nap alatt csak a választók 27,8%-a járult az urnához. Felsőszéleskúton pedig csak 31,6%-os volt a részvétel.

⁶⁸ SH.1920.jan.16. 2. o.

⁶⁹ SH.1920.jan.27. 2. o.

⁷⁰ Hubai: i.m. 20. o.

⁷¹ SL.IV.404./69.d.Csornai választási kerület Választási Jegyzőkönyv. 1920.január 25.

2. táblázat: 1920. január 25-26.

Csornai választókerület	Névjegyzékbe felvettek száma	Gróf Cziráky József	Dr. Griger Miklós	Összes szavazat	Választásokon résztvettek aránya
Csorna I.	745	262	419	681	91,4%
Csorna II.	969	286	617	903	93,2%
Csorna III.	758	253	464	717	94,6%
Csorna IV.	983	530	384	914	93,0%
Szany I.	861	200	604	804	93,4%
Szany II.	700	304	345	649	92,7%
Farád	837	503	234	737	88,1%
Szil	1 223	130	932	1 062	86,8%
Kistata	108	27	74	101	93,5%
Bogyoszló	709	222	431	653	92,1%
Potyond	189	156	17	173	91,5%
Sopronnémeti	313	200	81	281	89,8%
Acsalag	308	1	295	296	96,1%
Barbacs	474	155	279	434	91,6%
Maglócza	142	55	82	137	96,5%
Bősárkány	756	117	601	718	95,0%
Egyed	493	228	197	425	86,2%
Árpás	292	79	179	258	88,4%
Rábaszentandrás	382	323	22	345	90,3%
Sobor	345	169	121	290	84,1%
Magyarkersztúr	494	332	132	464	93,9%
Vadosfa	182	172	2	174	95,6%
Zsebeháza	186	151	23	174	93,5%
Dőr	437	64	308	372	85,1%
Rábapordány	700	106	541	647	92,4%
Bágyog	305	129	153	282	92,5%
Bodonhely	279	176	99	275	98,6%
Rábaszovát	566	160	370	530	93,6%
Rábatamási	739	139	511	650	88,0%
Jobaháza	399	226	111	337	84,5%
Pásztori	212	40	147	187	88,2%
Rábacsanak	564	108	433	541	95,9%
Szilsárkány	633	212	339	551	87,0%
Rábasebes	165	38	115	153	92,7%
Vág	564	130	375	505	89,5%
Összesen:	18 012	6 383	10 037	16 420	91,2%

Az alacsony részvételi arányszám nem magyarázható azzal, hogy hamarosan ezek a falvak az ausztriai parlamentbe küldenek képviselőket, hiszen a többi falu és Kishöflány is az elcsatolandó területen fekszik, ahol pedig ez az arány 99,3%-os volt. A szavazásra jogosultak közül csupán csak hárman nem éltek választójogukkal. Valószínűleg ezekben a községekben a német nacionalizmus erősebb lehetett.⁷²

⁷² Ez azonban nem mutatható ki a lakosság nemzetiségi összetételéből. Szentmargitbánya lakosságának 92,8%-a, Fertőszéleskúton 66%-a német anyanyelvű. Kishöflányban ez az arány 84,8%-os. Érdekeség, hogy a választókerület több községében is a horvát

A szavazatok többségét Sabel János lajtaújfalui római katolikus plébános szerezte meg, összesen 9 365 polgár szavazott rá (52%). Bauer Ferenc 8 658 szavazattal (48%) a második helyen végzett. (3. táblázat)⁷³

3. táblázat: 1920. január 25-26.

Kismartoni választókerület	Névjegyzékbe felvettek száma	Bauer Ferenc	Sabel János	Összes szavazat	Választásokon résztvevők aránya
Kismarton	1212	201	820	1021	84,2%
Ruszt	649	151	430	581	89,5%
Alsókismartonhegy	178	35	74	109	61,2%
Büdöskút	608	106	300	406	66,8%
Cinfalva	890	740	70	810	91,0%
Darázsfalva	732	519	123	642	87,7%
Feketeváros	863	528	175	703	81,5%
Felsőkismartonhegy	632	124	403	527	83,4%
Felsőfehérgyháza	966	332	492	824	85,3%
Fertőmeggyes	835	564	101	665	79,6%
Fertőrákos	1 017	345	440	785	77,2%
Fertőszéleskút	640	57	145	202	31,6%
Kelénpatak	613	485	19	504	82,2%
Kishöflány	434	48	383	431	99,3%
Kismartonvőralja	84	20	50	70	83,3%
Lajtapordány	359	125	198	323	90,0%
Lajtaszérc	291	112	141	253	86,9%
Ljataszentgyörgy	659	149	403	552	83,8%
Lajtaszentmiklós	940	266	482	748	79,6%
Lajtaújfalu	898	186	505	691	76,9%
Loretom	148	9	126	135	91,2%
Nagyhöflány	703	204	404	608	86,5%
Oka	761	223	476	699	91,9%
Oszlop	566	176	317	493	87,1%
Pecsenyéd	875	261	434	695	79,4%
Sérc	665	103	519	622	93,5%
Somfalva	957	322	197	519	54,2%
Sopronkertes	479	310	73	383	80,0%
Szárazvám	526	164	205	369	70,2%
Szarvkő	1 004	480	262	742	73,9%
Szentmargitbánya	1 033	51	236	287	27,8%
Vimpác	290	50	170	220	75,9%
Völgyfalva	431	256	112	368	85,4%
Vulkapordány	888	628	64	692	77,9%
Zárány	375	328	16	344	91,7%
Összesen:	23 201	8 658	9 365	1 8023	77,7%

nemzetiségük vannak többségben. Például: Büdöskút, Cinfalva, Darázsfalva, Oszlop, Vulkapordány. A választásokon való részvétel ezekben a községekben meghaladja a 80%-ot. (1910. évi népszámlálás. 42-43. o.)

⁷³SL.404./65.d. Kismartoni választókerület Választási Jegyzék. 1920. január 25.

A csepregi kerületben is vereséget szenvedtek a kisgazdák. Nagy György 3 359 szavattal az utolsó helyen végzett. Rupprecht Olivér 5 445, Horváth János 4 696 szavazatot tudhatott magáénak. Mivel egyikük sem szerezte meg az érvényes szavazatok több, mint felét, így közöttük a február 8-i pótválasztás döntött. A választások második fordulójában egyszerű szavazattöbbség alapján Rupprecht Olivér kapta meg a jogot a nemzetgyűlésben való részvételre. Összesen 6 466 szavazatot kapott, csupán 314-gyel többet, mint Horváth János. Sajtoskál község egyértelműen Rupprecht mellé állt, de kilenc másik községben is Horváth János ténél kevesebb szavazatot kapott, viszont Káptalanvis egyhangúan mellé állt. A választókerület székhelyén mindkét szavazókörben Horváth János biztosan nyerte a szavazást. A választás első fordulójáról jegyzőkönyv nem maradt fenn, így csak a pótválasztási jegyzőkönyv adatai alapján alkothattunk képet a részvételi arányról. A szavazópolgárok 85,7%-a élt választási lehetőségével. Ebben a kerületben kettő község volt olyan, ahol a szavazópolgárok közül kivétel nélkül mindenki részt vett a szavazáson (Csér, Makkoshetye), bár a szavazópolgárok száma egyik helyen sem érte el a százat. A legkevesebb választó Sopronudvaron volt: 47, 7%. (4. táblázat)⁷⁴

4. táblázat: 1920. február 8-i pótválasztás

Csepregi választókerület	Névjegyzékbe felvettek száma	Rupprecht Olivér	Dr. Horváth János	Összes szavazat	Választásokon résztvettek aránya
Csepreg I.	901	161	648	809	89,8%
Csepreg II.	925	330	514	844	91,2%
Bük	1 276	523	554	1 077	84,4%
Bő	584	337	225	562	96,2%
Damonya	135	59	60	119	88,1%
Csernelháza	67	28	35	63	94,0%
Mesterháza	145	112	26	138	95,2%
Nagygeresd	225	191	5	196	87,1%
Pórládony	208	197	7	204	98,1%
Kisgeresd	116	107	4	111	95,7%
Csér	96	83	13	96	100,0%
Berektompaháza	172	168	3	171	99,4%
Répcesáford	56	13	42	55	98,2%
Répczejánosfa	122	37	78	115	94,3%
Répcszemere	372	93	220	313	84,1%
Sajtoskál	189	179	0	179	94,7%
Nemesládony	257	208	36	244	94,9%
Lócs	242	160	64	224	92,6%
Felsőség	247	157	62	219	88,7%
Iklanberény	70	61	8	69	98,6%
Simaháza	25	23	1	24	96,0%
Makkoshetye	36	35	1	36	100,0%
Alszopor	117	103	10	113	96,6%
Felszopor	242	140	101	241	99,6%

⁷⁴SL. IV.404. /66.d. Csepregi választó kerület Választási Jegyzk. 1920. február 8.

Zsira	246	16	220	236	95,9%
Káptalanvis	144	0	136	136	94,4%
Nemesvis	216	14	112	126	58,3%
Gyüleviz	84	11	72	83	98,8%
Salamonfa	111	46	64	110	99,1%
Felsőszakony	292	154	118	272	93,2%
Alsószakony	259	134	102	236	91,1%
Gyalóka	167	25	130	155	92,8%
Horvátzsidány	507	48	273	321	63,3%
Ólmod	141	16	108	124	87,9%
Németzsidány	144	85	46	131	91,0%
Peresznye	342	68	217	285	83,3%
Locsmánd	727	598	76	674	92,7%
Sopronudvard	218	95	9	104	47,7%
Pervány	167	78	34	112	67,1%
Répcesarud	433	105	147	252	58,2%
Répcemicske	283	138	101	239	84,5%
Répcethely	467	126	249	375	80,3%
Alsólászló	234	43	136	179	76,5%
Borsmonostor	320	153	94	247	77,2%
Rábakecöl	552	93	364	457	82,8%
Vásárosfalu	136	76	35	111	81,6%
Edve	180	78	76	154	85,6%
Dénesfa	300	78	182	260	86,7%
Beled	1236	683	334	1017	82,3%
Összesen:	14 731	6 466	6 152	12 618	85,7%

A kapuvári kerületben is átlagosnak mondható a választáson való részvétel, a névjegyzékbe felvettek 83%-a járult az urnákhoz. Ebben a választókerületben is történt kirívó eset, Haracsony községben ugyanis mindössze 17 ember élt szavazati jogával, ami a választásra jogosultak 3,8%-a. Alacsony volt az érdeklődés Sopronnyéken is, ahol a jogosultak 16,8%-a jelent meg.⁷⁵ Az ellenkező szélsőséget Agyagos és Sarród községek képviselik, ahol egy illetve két ember nem jelent csak meg a választási bizottság előtt. A választókerületben Dömötör Mihály aratott fényes győzelmet Tomori Jenővel szemben. Míg a kisgazda jelölt 3 620 szavazatot kapott, Dömötör közel a négyszeresét, 12 516-ot. A leszavazott polgárok 77,5%-a választotta Dömötört képviselőjének. (5. táblázat)⁷⁶

A nagymartoni választókerületben az előzőektől eltérően alakult a választás. A január 17-én leadott ajánlási ívek közül a választási bizottság Scholtz Ödön ajánlását elfogadta, de Hackl N. Lajos ajánlását megtagadta. Mivel a hiányosságokat három órán belül nem pótolta, illetve pótlás gyanánt újabb ajánlásokat mutatott be, a választáson nem indulhatott.

⁷⁵ Az alacsony részvételi arány itt sem magyarázható a küszöbön álló területelcsatolással. Alsópéterfa, Hasfalva, és Sopronkeresztúr községek is az elcsatolandó területen fekszenek, a részvétel itt mégis 80% körül alakult. A nemzetiségi arányokat tekintve Sopronnyék lakosságának 95%-a, Haracsony lakosságának 96,5%-a német. Az 1910. évi népszámlálási adatokat nézve a kapuvári választókerületbe tartozó Balf és Harka lakosságának 83 illetve 97%-a is német.

⁷⁶ SL. IV.404./68.d. Kapuvár választókerület Választási Jegyzék. 1920. január 25.

5.táblázat: 1920. január 25-26.

Kapuvári választókerület	Névjegyzékbe felvettek száma	Dr. Dömötör Mihály	Tomori Jenő	Összes szavazat	Választásokon résztvevők aránya
Agyagos	289	269	19	288	99,7%
Alsópéterfa	246	127	80	207	84,1%
Babót	733	475	185	660	90,0%
Balf	543	350	85	435	80,1%
Eszterháza	344	212	81	293	85,2%
Fertőboz	284	151	112	263	92,6%
Fertőendréd	460	394	36	430	93,5%
Fertőhomok	288	239	33	272	94,4%
Fertőszentmiklós I.	623	441	113	554	88,9%
Fertőszentmiklós II.	642	450	112	562	87,5%
Fertőszéplak	570	511	17	528	92,6%
Fertőszergény	268	245	7	252	94,0%
Garta	673	565	83	648	96,3%
Haracsony	443	17	0	17	3,8%
Harka	568	33	399	432	76,1%
Hasfalva	106	83	4	87	82,1%
Hegykő	622	384	190	574	92,3%
Hidegség	252	217	17	234	92,9%
Kapuvár I.	893	741	69	810	90,7%
Kapuvár II.	923	585	227	812	88,0%
Kapuvár III.	916	560	248	808	88,2%
Kópháza	798	562	8	570	71,4%
Küllő	270	163	23	186	68,9%
Nagycenk	841	601	178	779	92,6%
Osló	635	502	57	559	88,0%
Pereszteg	543	368	104	472	86,9%
Petőháza	287	201	54	255	88,9%
Sarród	490	358	130	488	99,6%
Sopronkeresztúr I.	644	420	117	537	83,4%
Sopronkeresztúr II.	832	381	257	638	76,7%
Sopronnyék	888	120	29	149	16,8%
Sopronszécsény	136	67	59	126	92,6%
Süttör	666	455	167	622	93,4%
Szárfa	727	573	75	648	89,1%
Veszkény	316	151	141	292	92,4%
Vitnyéd	699	545	104	649	92,8%
Összesen:	19 458	12 516	3 620	16 136	82,9%

„A választási bizottság a választási eljárást 1920. év január 25. napján 8 órakor nyitotta meg. Minthogy a fentiek szerint érvényesen csak egy ajánlatot, ...a választási biztos őt a választásra kitzúzott napon reggel 8 órakor a nemzetgyűlés megválasztott tagjának jelentette ki”.⁷⁷ Országosan jellemző tendencia volt, az 1920. évi választások idején, hogy a „határok (demarkációs vonalak) által kettészelt régi választókerületekben álta-

⁷⁷ SL. IV.404./66.d. Nagymarosi választókerület Választási Jegyzk. 1920. január 25.

lában egyhangú választásra került sor".⁷⁸ Az elkövetkezendő nemzetgyűlésen tehát a nagymartoni kerületet Scholtz Ödön, a keresztény gazdasági és szociális párt jelöltje képviseli.

A lövői választásokról a napilapok nem tudtak adatokat közölni, és nem maradt fenn a rendes választási jegyzőkönyv sem. Az eredményről annyit tudunk, hogy Haller István megnyerte a választások első fordulóját,⁷⁹ tehát pótválasztásra nem volt szükség. Haller azonban többes mandátummal rendelkezett, még további két kerületben indult és nyert a választásokon, Budapest I. és a ceglédi kerületben. Ezek közül a ceglédi mandátumot tartotta meg, így a lövőiről is lemondott.⁸⁰

Ennek következtében 1920. március 25-én időközi nemzetgyűlési választást tartottak a lövői kerületben. Ekkor a mandátumért négy jelölt indult: Fertsák Jenő a KNEP, Mándoky Sándor a Keresztény Kisgazda- és Földműves Párt, Ötvös Lajos az Országos Kisgazda- és Földműves Párt és Keller László a KNEP képviselőjeként. A szavazatok 52,3%-át Fertsák Jenő nyerte el, így ezután ő képviselte a kerületet a nemzetgyűlésben.⁸¹ A Sopron vármegyei választásokról összességében elmondható, hogy minden választókerületben, még Sopron városában is⁸² kereszténypárti jelöltek kerültek ki győztesen a választási harcokból. Minek köszönhető ez a győzelem?

A keresztény nemzeti Magyarország Szent István államát idézi vissza, akkor, amikor Nagymagyarország már nincs többé, és az ország további területeket fog veszteni. A kereszténypárti jelöltek győzelme a választási hadjáraton is múlt, hiszen a KNEP-nek az egyház támogatását is sikerült megszereznie azzal, hogy a jelöltek neveit Csernoch János hercegprímáshoz terjesztette fel. Csernoch a névsort jóváhagyta, majd december végén az ország katolikus papságát a KNEP támogatására buzdította, akik ezt a hívek felé továbbították.⁸³ Ismert tény, hogy a vidéki lakosság életére a katolikus egyház a papok révén óriási befolyással bír. Ehhez járul még az a tényező is, hogy ezen a választáson a nők is élhettek választójogukkal, a női szavazók többsége pedig vallásos. Ezen a választáson nagy számban papok, lelkészek is vállalták a mandátumokért vívott küzdelmet, akik nemcsak a programjukkal, hanem a reverenda erejével is szereztek voksokat.⁸⁴ Sopron vármegye lakosságának 87,4%-a katolikus, 10, 2%-a pedig evangélikus,⁸⁵ a keresztény pártok támogatottságának pedig Sopron környékén már hagyományai vannak. Az 1905-ös és 1910-es parlamenti választásokon is a Katolikus Néppárt jelöltjei képviselték a vármegye lakosságát a törvényhozásban. 1910-ben ez az arány némiképp visszaesett, de még így is jelentősnek mondható.⁸⁶

A Kisalföldről tehát nem tudtak a kisgazdák képviselőt delegálni az összeülő új nemzetgyűlésbe. Ez magyarázható a kisgazdapárt káder- és kapcsolati tőke hiányával.

⁷⁸ Hubai: i.m. 20. o.

⁷⁹ Svm.1920 .jan.29. 3. o.

⁸⁰ Hubai: i.m. 23. o.

⁸¹ SL. IV. 404./67.d. Lövői választókerület időközi Választási Jegyzk. 1920.március 25.

⁸² Sopronban is erős küzdelem alakult ki a mandátumért. Klebelsberg Kunó mellett Töpler Kálmán és Zsombor Géza is jelöltette magát, de a győztes Klebelsberg lett. (SH.1920. jan. 29. 3. o.)

⁸³ Gergely: i.m. 67. o.

⁸⁴ U.o. :67. o.

⁸⁵ Az 1910. évi népszámlálás. 42-43. o.

⁸⁶ Magyar történelem tíz kötetben: Magyarország története 1890-1918. Budapest 1978. 559. és 789. o.

illetve, hogy a párt színeiben induló képviselők nem „kiszagdák”, csupán gazdák, birtokosok voltak, ahogy Cziráky vagy Bauer. Az ismert adatok alapján a kapott szavazatokról készült összesített táblázatban azonban a kiszagdák szinte alig maradtak el a KNEP mögött, csupán 533 szavazattal. A Keresztény Szociális és Gazdasági Párt és a kiszagdák között a különbség pedig 37 szavazat. /6.táblázat/ Ezek a szavazatok azonban az egyéni választókerületi rendszerben elvesztek, míg a listás szavazás esetén további mandátumot jelenthettek volna a kiszagdapártnak. Így azonban a keresztény párti képviselők diadalmaskodtak Sopron vármegyében.

5. Befejezés

Az 1920-as választás világosan mutatja, hogy végérvényesen lezárultak a dualizmus kori politikai viszonyok, és a választás körülményeiben már a 20. század jellemzői fedezhetők fel. Ez már a választási propaganda eszközeiben is megfigyelhető. A választók megnyerésének és mozgósításának fő formája a népgyűlések megtartása volt, ahol a jelölt és a választók közvetlen kapcsolatba kerültek egymással. A fővárosban és a többi városban mozgó reklámok, hirdetések, újságok, plakátok lepték el az utcákat, a falusi közönség elérésének szinte kizárólagos módja azonban a népgyűléseken való személyes fellépés volt. A nyomtatott reklám helyét Sopron környékén a város napilapjai vették át, bár szerepük 1920-ban még csak a tényközlésre szorítkozott. A későbbiekben viszont már a megye választási harcaiban koordináló feladatot látott el mind a Soproni Hírlap, mind pedig a Sopronvármegye. Az 1920-as választások hangulatában a régi elit elutasítása kapott hangot, a dualizmus kori képviselők helyett az ország közvéleménye újakat kívánt. Országos tendenciaként megfigyelhető meg egy új elit réteg kialakításának igénye. Az első választásokon is Sopron vármegyében ez az új elit próbált meg mandátumhoz jutni, Mivel ez a réteg nagyon vékony volt, így országos hírnevű politikusok tudták a megye néhány mandátumát megszerezni.

Ez egyrészt annak is köszönhető, hogy politikai pályafutásukat a dualizmus idején már megkezdték, a politikai életben jártasságot szereztek, és az elmúlt rendszerben az ellenzék soraiba tartoztak, ezért a közvélemény az ország legmegfelelőbb vezetőinek tekintette őket. A régi elit elutasítása miatt a KNEP a választások után az egyik legerősebb pártként vett részt a törvényhozásban. A KNEP mellett jelentős erőt képviselt a kiszagdapárt is. A választási eredményeket tekintve az ország lakossága nagyjából két részre bomlott, a kiszagdák és a KNEP közel azonos számú mandátumot szereztek. A Sopron vármegyei eredmények ezt megcáfolni látszanak, mivel minden kerületben kereszténypárti jelölt győzött. Ennek ellenére a 6. táblázatban látható, hogy a Sopron vármegyei lakosság is erősen differenciálódott. A kiszagdapárt bázisa a megyében nem elhanyagolható, annak ellenére, hogy ez a mandátumokban nem jutott kifejezésre.

Ebben a megyében nem indultak kiszagda színekben országos hírnevű politikusok, és a megye kiszagda elit rétege is szegényesnek mondható. A kiszagdapárt tehát nem tudott Sopron vármegyében „versenyképes” jelölteket állítani a keresztény pártok ellen. 1920. február 16-án megtörtént az ideiglenes jelleggel két évre megválasztott nemzetgyűlés ünnepélyes megnyitása. „Ez a nemzetgyűlés több volt, mint egyszerű, múltó értékű jelenség a nemzet életében, mert a forradalmak után ide, ebbe az intézménybe koncentrált a nemzet minden életenergiája...”

6. táblázat: Az 1920. évi választások összesített eredménye

	Csorna	Csepreg	Kismarton	Kapuvár	Lövő	Nagymarton	Összesen
KNEP	10 037	–	–	12 516	nincs adat	nincs adat	22 553
Kisgazdapárt	6 383	3 359	8 658	3 620	nincs adat	nincs adat	22 020
Ker. Szoc. Gazd. Párt	–	6 466 + 6 152 = 12 618	9 365	–	nincs adat	nincs adat	21 983

Az 1920./I. tc. megalkotásával és a kormányzói szék betöltésével ez a nemzetgyűlés rakta le azokat a vágyásokat, amelyen az akkori Magyarország megindult, és nagy céljai felé továbbhaladt.⁸⁷ A parlament összetételében a keresztény pártok és a kisgazdák együttesen 94,5%-os arányt tettek ki, a keresztény pártok 77, a kisgazdák 78 mandátumot szereztek. A maradék 9 mandátumon a pártonkívüliek és a Nemzeti Demokrata Párt képviselői osztoztak. Az 1920-1922. évi nemzetgyűlésben tehát erőegységű alakult ki, a parlament vitatkozó gyűléssé vált, ez a jelentőségét csökkentette. Ehhez járult még az is, hogy a képviselőház nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A nemzetgyűlés két éves működése után az ország politikai pártviszonyai kevésbé voltak rendezettek, mint 1919-20 fordulóján. 1922 februárjában a KNEP már szétesett, az Egységes Párt viszont még csak kialakulóban volt. A nemzetgyűlés két ülészaka (1920. febr. 16., 1921. febr. 10. és 1921. febr. 11.–1922. febr. 16.) alatt összesen 315 ülést tartottak. A miniszterek 136 törvényjavaslatot nyújtottak be, ebből 112-t fogadtak el és hirdettek ki. A nemzetgyűlés által hozott törvényeket két csoportba lehet osztani. Egyes törvényeket az antant kényszerítő hatalma következtében, (Trianon, a Habsburg-ház trónfosztása, katonai intézkedések), más törvényeket a nemzet „valódi vagy vélt életszükségleteiből fakadóan” hoztak.⁸⁸ A nemzetgyűlés egyik elengedhetetlen feladata a választójogi törvény megalkotása lett volna. Bethlen István miniszterelnök azonban nem találta megfelelőnek a Friedrich-féle választójogi rendeletet, ami nem kedvezett volna az új kormánypártnak,⁸⁹ ezért a törvénykezési munkálatokat addig halogatta, amíg a parlament mandátuma le nem járt. A választójog módosítása így ismét rendeletként látott napvilágot.

A nemzetgyűlés mandátuma 1922. február 16-án lejárt, a választásokat azonban csak 1922. május 28–június 1. között tartották meg. A választójog tekintetében az erős ellenzéki tiltakozás ellenére a kormány jelentős szigorításokat tett, ezáltal jelentős támadási pontot szolgáltatott az ellenzéki képviselők számára a már március elején meginduló újabb választási hadjárat idején.

⁸⁷ Balla Antal: A magyar országgyűlések története 1864-1927 Budapest 1927. 466. o.

⁸⁸ U.o.:467. o.

⁸⁹ 1922. február elején Bethlen belépett a kisgazdapártb, mert a KNEP a királypuccsokban kompromitálódott és nem felelt meg Bethlen elképzeléseinek. Létrehozta a Keresztény-Keresztény Kisgazda-, Földműves- és Polgári Pártot /Egységes Párt/.

Keresztényszocializmus alatt Magyarországon a szociális katolicizmus etikai elvein alapuló, olyan társadalmi és gazdasági reformtörekvések összességét értjük, amelyeknek célja a társadalmi igazságosság megteremtése. A polgári társadalom egyenlőtlenségeit és a kapitalista gazdaság kizsákmányoló jellegét szociálpolitikai reformokkal akarták megszüntetni, hibáit „kijavítani”. A polgári világot elfogadó, és az annak felszámolására törekvő szocializmust elutasító új stratégiát XIII. Leó pápa (1878–1903) 1891. május 15-én kibocsátott *Rerum novarum* kezdetű szociális enciklikájában foglalta össze. A szentszéki útmutatás alapján bontakozott ki előbb Nyugat, majd Közép-Európában a keresztényszocialista mozgalom, amelynek három „szintje” van: a társadalmi jellegű egyesületek, a szindikalista jellegű keresztény szakszervezetek és a politikai érdekérvényesítés instrumentumai; a keresztény pártok.¹

Előzmények

A magyarországi keresztényszocialista mozgalom 1903-ban indult félévszázados útjára a Győri és Győrvidéki Keresztény–Szociális Egyesület megalakulásával. A szervezkedés élére Giesswein Sándor győri kanonok állt. A mozgalom elsősorban a gazdaságilag fejlettebb Nyugat–Dunántúlon hódított tért: néhány hónap alatt Győr után Szombathelyen, Pápán, majd 1905-ban Sopronban is megalakult a keresztényszocialista egyesület.² A Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetsége 1904-ben alakult meg ugyancsak Giesswein Sándor elnökletével Budapesten, és alapszabályait a belügyminiszter 1905-ben látta meg.³ Az egyesületekbe társadalmi állásra való tekintet nélkül bárki beléphetett, aki a keresztényszocialista célokkal egyetértett, azokat tanulmányozni óhajtott és terjesztésükben is részt vett. Sopron megyében 1906 folyamán a csepregi járás területén, Lövé és Csepreg községekben alakult keresztényszocialista egyesület, tagjaik kisgazdák és földmunkások, míg vezetőik a helyi értelmiségből kerültek ki: a katolikus pap vagy a tanító állt az egyesületek élére. A kismartoni járásban Kismartonhegy községben 1906 második felében már nem is egyesület, hanem szakmai szervezet: keresztényszocialista építőmunkás-csoport alakult. Ekkor ugyanis már országosan is megkezdődött a keresztény szakszervezetek kiépítése; a heterogén egyesületekben lévő tagok szakmák szerinti összefogása. 1907-ben Lakompak, Mihályi és Rábakecöl voltak a megyei mozgalom újabb állomásai.⁴ A keresztényszocialista mozga-

¹ Gergely Jenő: A kereszténydemokrácia előtörténete és fogalma. In: A kereszténydemokrácia Nyugat–Európában. Bp. 1980. Kossuth K., 9–94.p.

² Demokrácia – kereszténység – humanizmus. Giesswein Sándor, a modern kereszténydemokrácia előfutára. Bp. 1994. Barankovics István Alapítvány.

³ Keresztényszocialista egyesületek alapszabályai és tagkönyve. Bp. 1905. A mozgalom történetéhez Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Bp. 1977. Akadémiai K.

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL). Filmtár. C 530/10. Budapesti Rendőrfőkapitányság elnöki reservált iratai 305/1907.sz.; Sopron Megyei Állami Levéltár (SÁL). Egyesületi alapszabály gyűjtemény. IV.423/12. A/2. 3cs. M/7. 4.cs. R/42.

lom élvezte az 1895-ben alakult Katolikus Néppárt támogatását, az egyes főpapok és a helyi klérus szimpátiája vagy ellenszenvé azonban egyaránt tapasztalható volt. Jelentős előrelépés a keresztényszocializmus történetében, hogy az 1905-ös országgyűlési választásokon Giesswein Sándort – igaz, hogy a Katolikus Néppárt jelöltjeként – de képviselővé választották Magyaróvárról. A parlamentben ő lett az első keresztényszocialista képviselő (megelőzve ezzel a szociáldemokrácia megjelenését a törvényhozásban). Felszólalásaiban, így pl. az ún. cselédtörvény vitájában kiállt a mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek érdekeinek védelméért⁵.

1907-ben alakult mag Budapestén az Országos Keresztény Szocialista Párt, szakítva a konzervatív néppárttal. Az új alakulás célja a keresztényszocialista program politikai érvényesítése volt az országgyűlésben, illetve az önkormányzatokban. A pártprogram jelentős teret szentelt az agrárkérdésnek; sürgette a kisgazdák érdekében álló adó- és hitelrendszer létrehozását, a földnélküliek vagy csekély birtokkal rendelkezők földhöz juttatását. Az agrárproletároknak – a földnélküli földmunkásoknak, cselédeknek, napszámosoknak – pedig méltányos munkabért, szociális érdekvédelmet és egészségbiztosítást követelt⁶. A közjogi kérdések körül mozgó magyar politikai közegben egy ilyen világnézeti párt nehezen tudott meggyökeresedni. Az egyesületi bázisra építve, ugyancsak a Nyugat–Dunántúlon tettek kísérletet pártszervezetek alakítására, Sopron megyében Újkéren, Csepregen, Keresztény és Bük községekben tartottak népgyűléseket⁷.

Sopron megye már az első világháborút megelőző években a még gyerekcipőben járó keresztényszocialista mozgalom egyik központja volt. Az öt titkárság (Győr, Pápa, Pécs, Sopron, Kassa) egyike itt működött. Figyelmet érdemel, hogy az öt regionális központ közül négy a Dunántúlon, három kimondottan a Nyugat–Dunántúlon található. Magában Sopron városában 1912-ben a helyi keresztényszocialista egyesületnek 60 tagja volt⁸. A vidéki, falusi keresztényszocialista szervezkedések elsődlegesen a földmunkásság megnyerésére törekedett, így kezdettől egyfajta keresztény agrárszocialista jelleget öltött. A Keresztényszocialista Földmunkások és Földművesek Országos Szövetségének alapszabályait 1908-ban hagyta jóvá a belügyminiszter⁹. (A szakegyesület nevében is a földmunkás megelőzi a tágabb, birtokos parasztságot is jelentő földműves fogalmat.) 1914 nyarán a Keresztényszocialista Egyesületek Országos Szövetségének 98 helyi egyesülete volt. A Szövetség keretében hét országos szakszervezet működött, 45 helyi csoporttal. Mindezek összlétszámát kb. 10-12 000 főre tehetjük, ami mintegy tizedét képezte a szociáldemokrata szervezett munkásmozgalomnak¹⁰.

A keresztényszocialista mozgalom konjunkturális fellendülése 1919–1921 között

Az 1919. augusztusa után egymást követő ellenforradalmi kormányok – egészen 1921 végéig, a Bethlen–Peyer paktumig – arra törekedtek, hogy a keresztény nemzeti ellenforradalom jegyében a „bűnösnek” minősített szocialista munkásmozgalmat is kereszt-

⁵ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló, IX. k. 156.ü., 154-159.p.

⁶ Az Országos Keresztény–Szocialista Párt programja és szervezeti szabályai. Szabadka, 1980. Közli Gergely, 303-310.p.

⁷ Budapest Székesfőváros Levéltára. VI-a. Budapesti Rendőrkapitányság elnöki rezervált iratai, 305/1907.sz.

⁸ Győregyházmegyei Püspöki Levéltár. Canonica visitatio 1912. 161-166. kötetek.

⁹ Közli Gergely, 311-313.p.

¹⁰ Csapodi Csaba: Társadalmi kérdések és katolicizmus Magyarországon. Bp. 1941., 41.p.

tény nemzeti alapra vigyék. Ennek elsődleges eszköze lett volna a keresztényszocialista mozgalom, amelybe át kellett volna terelni az addig „internacionalista” szervezeteket is. Ehhez pedig mind a hatóságok, mind az újkeletű politikai pártok, mind pedig az egyházak, elsősorban a katolikus egyház hatékony támogatásban részesítette a keresztényszocialistákat¹¹. A keresztény kurzus hónapjaiban kétségtelenül konjunktúralis helyzetbe kerültek a keresztényszocialisták, hiszen politikai képviselőik – a különféle neveken szereplő keresztény pártok vezetői – a kormányzati hatalom részesei lettek, a kiscgazdákkal koalíciós alapon kormányoztak. Bár ekkor sem került sor a szocialista szakszervezetek betiltására (elsődlegesen a nemzetközi szempontokra tekintettel), de a meglévő szervezetek felbomlásztására, kettészakítására sor került.

A keresztényszocialisták elsődleges társadalmi bázisát a városi közalkalmazotti, közüzemi munkásság, konzervatív katolikus értelmiségiek és kispolgárok képezték. A vidék a kiscgazdapártoké volt, eltekintve a tradicionálisan katolikus néppárti befolyás alatt álló régióktól, amilyen a Nyugat-Dunántúl is volt. Ám míg Győr, Vas és Zala megyékben 80-90%-os katolikus többség volt, Mosonban és Sopronban számolna kellett a lutheránus kisebbséggel is. Ez a distinkció meg is jelent a keresztény párt itteni propagandájában.

1919. őszén Sopron megyében egyedül a keresztényszocialista pártnak voltak komoly pozíciói. A megye kormánybiztosa 1919. október végén azt jelentette, hogy „a vármegye területén mindenhol folyamatban van a keresztény nemzeti pártok szövetségéhez tartozó pártok szervezkedése, különösen a keresztény szociális gazdasági párt szervezkedése folyik teljes erővel és olyan sikerrel, hogy ezzel ellenkező irányú politikai mozgalom felszínre jutása már most ki van zárva”¹²

Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon Sopron megyében a keresztényszocialista jelöltek győztek. Sopronban gróf Klebansberg Kunó a KNEP jelöltjeként lett képviselő, bár neki semmi köze sem volt a keresztényszocializmushoz. Csepregen Rupprecht Olivér, Csornán Griger Miklós, Kapuváron Dömötör Mihály, Kismartonban Sábel János, Lövön ellenjelölt nélkül Haller István és Nagymartonban Scholtz Ödön lett nemzetgyűlési képviselő. A keresztény pártiak a megyében a kiscgazdapárti jelöltek győzték le. Közülük Haller, Griger és Dömötör a keresztényszocialista mozgalom ismert vezetői voltak. Sábel és Scholtz a keresztényszocialista párt Bleyer Jakab által irányított német nemzetiségi szárnyához tartoztak.¹³

1919. őszén, 1920. első felében a keresztény szakszervezetek taglétszáma gyorsan növekedett. 1919. októberében mintegy 40 országos szakszervezetben (tehát lényegében minden szakmában) kerekén 60 000 tagot számláltak.¹⁴ 1920. júniusában a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetségéhez 39 szakszervezeti központ tartozott, amelyeknek összesen 432 helyi csoportjában 190 464 tagja volt. Ezen belül a

¹¹ Kormányzati szinten a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjáról van szó. A keresztényszocialista mozgalom nálunk nem volt interkonfessionális jellegű, hanem kimondottan katolikus mentalitású, így a katolikus egyház szociális kérdések iránt fogékony vezetőinek támogatását élvezhette.

¹² Fejér Megyei Állami Levéltár. Dunántúli Központi Kormánybiztos iratai. 6/1919. bizalmas. 1.dossz., 1919. október 29-i jel.

¹³ Az 1920. január végi választások idején Sopron megye később Ausztriához tartozó részén is sor került választásra

¹⁴ Új Nemzedék, 1919. szeptember 28.; Népszava, 1919. október 2.

földmunkás szakszervezet kereken 6 000 főt tett ki.¹⁵ Megjegyezzük azonban, hogy a majd 200 ezres taglétszám csak formálisan létezett, a tagok jelentős része „kettős tag” volt (megtartotta korábbi, szocialista szakszervezeti tagságát is), vagy csak papíron létezett. Leszámítva a nyilvánvaló túlzásokat és propaganda-célú torzításokat, ki kb. 100 000-re tesszük a keresztény szakszervezetek taglétszámát. (Ugyanekkor a szociáldemokrata szervezetek taglétszáma mintegy 150 000 volt.)¹⁶

Maga a keresztény agrárszocialista szakszervezetek 1919. októberében Keresztényszocialista Földmunkások és Kisgazdák Szövetsége néven alakult újjá, és elnöke egy Kocsán Károly nevű volt néptanító lett. Az újjászervezésnél érthetően a már 1918. előtt meglévő befolyási övezetekre támaszkodtak.¹⁷ Az 1919. őszén kormányzati hatalomhoz jutó keresztényszocialisták az agrárkérdést illetően magukévá tették a földreform követelését: a földnélküli agrárlakosság földhöz juttatását. Ezt az álláspontjukat a nemzetgyűlésben is képviselték az ún. Nagyatádi-féle földreform-törvényjavaslat vitájában.¹⁸ De az igazságosabb földbirtokmegosztás mellett nagy súlyt helyeztek a földmunkások és gazdasági cselédek kimondott „munkásköveteléseinek” hangsúlyozására is. Az első keresztény agrárszocialista programot 1920. április végén hozták nyilvánosságra. A program az otthonteremtés lehetőségeinek biztosítását, a földhözjuttatás kérdésének örökbérlés formájában történő megoldását, a mezőgazdasági munkabérek és munkaszerződés méltányos rendezését, a munkaalkalmak teremtését és a munkaközvetítést, a hatékony érdekképviseletet, a betegség-, balesetbiztosítást és a nyugdíj garantálását, a fogyasztási adók mérséklését követelte. (Ezeket a programokat azonban kiegészítették kimondottan politikaiakkal is: a területi revízióval, a nemzeti hadsereg támogatásával, a nemzeti király követelésével és az antikapitalista antiszemitizmusból következően a „zsidó faj” kiküszöbölésével, amire a zsidóság kitelepítését javasolták.)¹⁹ A keresztény agrárszocialista programban és mozgalomban együtt volt jelen a keresztény valláserkölcsei alapozású törekvés a szociális igazságosság elérésére, és a magyarországi objektív társadalmi körülményekből adódó antiszemita antikapitalizmus, mint a falusi szegénység számára „kézzel fogható” megjelenítése a tőkés ki-szákmányolás elleni harcnak.

A mozgalom radikalizálódása 1921–1922-ben

Míg országos viszonylatban 1921 második felétől a keresztényszocialista mozgalom visszaszorulóban volt (és csak az állami és közüzemi alkalmazottak között tudott konszolidálódni, ahol a paktum értelmében a szociáldemokraták nem szervezkedhettek), addig a falusi, agrár keresztényszocialista mozgalom ettől kezdve lendült fel és radikalizálódott. (Tegyük hozzá, hogy a paktumban a szociáldemokraták lemondtak a falusi szegénység közötti szervezkedésről is.) A Nyugat–Dunántúlon a pápai titkárság 1921.

¹⁵ A szakszervezeti szabadság Magyarországon. 1920. augusztus–szeptember. Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, Bp. 1922., 15–16.p.; Verstraelen, Jules: Die internationale christliche Arbeiterbewegung. In.: Scholl, Hermann hrsg.: Katholische Arbeiterbewegung in Westeuropa 1789–1939. Bonn, 1966. Eichholz Verlag, 153.p.

¹⁶ Mondhatni ahány forrás, annyiféle adattal találkozunk. A mozgalmak ismeretében vállalkoztunk a becslésre.

¹⁷ Nemzeti Újság, 1919. október 28.; A Nép, 1919. november 9.

¹⁸ Az 1920. február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Nemzetgyűlési Napló, 1920/1. köt. 17. ülés, 1920. március 24. Griger Miklós felszólalása, és az ezt követő ülések.

¹⁹ A Nép, 1920. április 18. Mit akar a földmunkás nép? Rövid keresztény agrárszocialista program. Közli Gergely, 330–332.p.

novemberéig 40 Veszprém és Sopron megyei községet szervezett be.²⁰ November végén Kapuvárott megyei keresztény földmunkás kongresszust tartottak. Ezen 20-22 Sopron megyei falu képviseltette magát. Az elhangzott beszédeknek elsősorban nagybirtokellenes éle volt, ami jelzi, hogy a központ szándékaival ellentétben a helyi szervezetek nem elsősorban a „zsidó” kapitalizmusban, hanem a nagybirtokban látták az ellenséget.²¹

A bethlemi konszolidáció kezdetén a keresztény földmunkás mozgalom gyors fejlődésnek indult. 1921. június és december között helyi csoportjaiknak a száma megduplázódott. A Dunántúlon Sopron megye csornai járása és Veszprém megye pápai járása összesen 30 csoporttal rendelkezett. A helyi szervezetek, főleg az 1921/22-es téli hónapokban rendszeresen gyűléseket tartottak. A Sopron megyei szervezkedés és a Pápa környéki mozgalom a cselédek, napszámosok és idénymunkások között folyt.

A Keresztényszocialista Földmunkások és Földművesek Országos Szövetsége (1922 elején már ismét így nevezték magukat) 1922 első felében önálló programmal lépett tagsága elé, amikor már a keresztény párt frakciókra hullott szét, és közülük a Haller István vezette keresztényszocialista csoport Bethlem kormányával szemben ellenzési álláspontra helyezkedett.²² Ez az új program már kimondottan keresztény agrárszocialista követeléseket fogalmazott meg, és abban háttérbe szorultak a birtokos parasztság számára releváns pontok. A szindikalista jellegnek megfelelően mellőzték a politikai követeléseket is. Középpontba került a hatékony érdekvédelem, a minimális munkabér állami szabályozása, a központi munkaközvetítés megszervezése, a szövetkezeti eszme.²³ Megállapíthatjuk, hogy a keresztény kurzus elmúltával, a keresztény agrárszocialista mozgalom mintegy „fáziskéséssel” radikalizálódott a bethlemi konszolidáció nagybirtokrendszer stabilizáló politikájának nyilvánvalóvá válásakor.

1922-es második nemzetgyűlési választásokon a keresztényszocialista csoport önállóan indult (bár magát a pártot, az Országos Keresztényszocialista Pártot csak 1923 májusában alakították meg újra). A keresztényszocialista párt (lehetséges 245-ből) hét mandátumot szerzett. Egyet Budapesten az itteni keresztényszocialista munkásszervezetek jóvoltából, és hatot vidéken: Csik József katolikus lelkész Kapuvárott, Griger Miklós plébános Csornán, és a pártvezér testvére, Haller József Csepregen. A felét tehát Sopron megyében. Haller István Cegléden és Vasváron, Szabó István a Győr megyei Öttevényen szerzett mandátumot. (A képviselők kettő kivételével tehát a Nyugat-Dunántúlon nyertek.)²⁴ A nemzetgyűlésben a párt ellenzéki magatartást tanúsított.

²⁰ Dunántúli Nép, 1921. november 9., 1921. november 22.

²¹ MOL K-184. Földművelésügyi Minisztérium általános iratai (FM ált.ir.), 1921/137 529.sz.; A Nép, 1921. november 27.; Dunántúli Nép, 1921. november 29.; Nemzeti Újság, 1921. november 29.

²² A KNEP 1922. márciusában három pártra szakadt szét: 1. Keresztény Földműves és Polgári Párt (ifj. gr. Andrássy Gyula és Friedrich István vezette ellenzéki legitimista párt); 2. Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (megtartva az eredeti elnevezést, Haller István által vezetett ellenzéki keresztényszocialista párt); 3. Keresztény Nemzeti Egység Pártja (Huszár Károly, Ernst Sándor, Vass József által irányított kormánytámogató keresztény párt).

²³ A Keresztényszocialista Földmunkások és Földművesek Országos Szövetségének programja. Bp. 1922. Röplap. Hadtörténelmi Intézet Levéltára (HIL). Honvédelmi Miniszter elnöki iratai. Katonapolitikai Osztály (HM eln. Kat.pol.Oszt.) 50 005/74–1922/1024.cs., 418-419.fol. Közli Gergely, 337-339.p.

²⁴ Baján Gyula szerk.: Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. Bp. 1922.

Griger Miklós és Csik József felszólalásaikban, radikális hangnemben bírálták a konzervatív-félfeudális Bethlen-rendszert, rámutatva annak antiszociális mivoltára.

1922 folyamán a keresztény földmunkás mozgalom olyan régiókban is fellendült, ahol korábban nem voltak gyökerei. Így Bács-Bodrog, Abaúj-Tolna, Zemplén megyékben (a Hegyalján), a katolikus Heves megyében került sor a keresztényszocialisták által vezetett bérharcokra. Hasonló fejleményeknek lehetünk tanúi Fejér, Győr és Moson megyékben is. A helyi hatóságok belügyminisztériumban küldött jelentéseikben egyenlőség jelet tettek a kommunista (értsd agrárszocialista) izgatók és a keresztényszocialisták közé. Mivel a kormányzat elsődleges célja a magyar faluban a csend és a béke biztosítása volt, ezen jelekre hivatkozva már ekkor fontolóra vették a szervezkedés betiltását és a mozgalom felszámolását.²⁵ Bizonyos fokig más volt a helyzet Sopron megyében, ahol a mozgalom már jelentős hagyományokkal bírt, és az 1922-es választásokon kellő politikai képviselőhöz is jutottak. A választások idején a földmunkásmozgalom aktivizálódott és politikai felhangot kapott. A megyében induló agrár keresztényszocialista jelöltek választási kampányuk középpontjába ismét a földreformot és a mezőgazdasági munkások érdekvédelmi követeléseit állították. Szereplésüknek az is súlyt adott, hogy közülük többen katolikus papok voltak, így a helyi klérus nyíltan legalábbis nem léphetett fel velük szemben a kormánypárti jelöltek érdekében. A választások után Baranyi Aladár központi titkár 1922. július folyamán szervező körutat tett a csepregi járásban. Az elégedetlenség a büki cukorgyár uradalmi cselédjeinek sztrájkba lépésével érte el tetőpontját. A sztrájk kirobbanásának voltak politikai és gazdasági okai egyaránt. A választási harc során a keresztényszocialista jelöltek a munkások helyzetének „azonnali” megjavítását ígérték győzelmük esetére. Ez így nyilván nem volt reális elképzelés, és a változás elmaradása csak olaj volt a tűzre. A fontosabb a cselédek gazdasági-szociális követeléseinek érvényesítése. A cselédek 1922. június végén illetményeik következő felemelését kérték:²⁶

Régi illetmény	Kért illetmény
20q gabona (8q búza, 8q rozs, 4q árpa)	26q gabona
700 korona készpénz (évi)	1000 korona
1000 öl művelt föld	1200-1400 öl
1,5 liter tej (napi)	2 liter tej
6-8 méter fa	10 méter
2 anyakoca legeltetése	ugyanaz
kedvezményes áru cukor	40 kg cukor
karácsonyi ajándék (1921:500 K.)	ugyanaz
	+ 24 kg só
	+ 24 liter petróleum
	+ cselédlakások lepadlózása
	+ cselédházak kerítésének kijavítása

A mindennapi megélhetéshez szükséges, de radikálisnak és túlzónak nem mondható követelés elől a munkáltató elzárkózott. A keresztényszocialista szakszervezetek veze-

²⁵ Részletesen lásd Gergely, 229-251.p.

²⁶ MOL K-184. FM ált.lir. 1922-62/a-69 121.; HIL HM eln. Kat.pol.Oszt. 50 005/62-1922/1024.cs.; Uo., 51 653/1922-1035.cs.

tésével augusztus 10-én a büki gazdaság majorjának cselédei, 20 fő kivételével, szám szerint 125-en sztrájkba léptek. Szolidáris volt velük és sztrájkba kezdett 34 aratómunkás is. A sztrájk hírére kivezényelt 25 fős csendőralakulat tartotta fenn a gazdaságokban a rendet. A szolgabíró Baranyi Aladárt a helyi csoport teljes vezetőségével együtt őrizetbe vette. Az eljárás során Baranyit kitiltották a járás területéről, a csoport elnökét 30 napos elzárásra ítélték. További 41 büki cselédet 5-5 napi elzárással és 400-400 korona pénzbüntetéssel sújtották. 1922. augusztus 11-én a sztrájk eredmény nélkül megszűnt, és a letartóztatottak kivételével a cselédek és az aratók felvették a munkát.²⁷

A büki cukorgyár uradalmi cselédjeinek sztrájkja nem maradt hatástalan a megye többi területére sem. 1922. október elején a petőházi cukorgyár peresztegi uradalmának cselédjei léptek sztrájkba, de a főszolgabíró erélyes eszközökkel ezt még csírájában elfojtotta.²⁸ Figyelmet érdemel, hogy ezekre a bérharcokra nem a klasszikus értelemben vett nagybirtokokon, hanem tőkés vállalatok (jelen esetben cukorgyárak) uradalmában került sor, ahol az üzem számára szükséges cukorrépa termelés folyt elsősorban. Feltehető, hogy itt a keresztényszocialisták antikapitalista mentalitása is szerepet játszott a hely „megválasztásában”.

A hatósági terror 1922 végére Sopron megyében megbénította a keresztényszocialista földmunkásmozgalmat. A csepregi járásban a főszolgabíró nem engedélyezte a tervbe vett gyűléseket Csepreg, Káptalanvis, Nemesvis, Gyalóka, Damonya–Chernelháza, Zsira, Bő és Felsőség községekben. Nem vette tudomásul az ugyanebben a járásban szabályszerűen és jogszerűen megalakult hat helyi csoport alakítását sem. A kapuvári főszolgabíró nem engedélyezte az 1922. szeptember 10-re tervezett gyűléseket Kapuvár és Garta községekben. Pereszteg, Sopronkövesd, Fertőszentmiklós és Nagylózs községekben azokat a keresztényszocialista földmunkásokat, akik az év elején megállapított (illetve kötött) szerződésekből kialszkodott bérek felemelését követelték, a hatóságok szerződészegés címén 15-30 napi elzárásra ítélték.²⁹

1922. március 5-én jelent meg a mozgalom központi szaklapja, a Földnépe, amelynek szerkesztője Kocsán Károly volt, munkatársa pedig Csik József képviselő lett. A lap radikális hangvétellel indult, és a hatóságok több ízben lefoglalták és elkobozták a számokat.³⁰

A szakszervezeti központ 1922 nyarán országos felmérést végzett az arató- és cséplőmunka nélkül maradt tagjai körében, akik jogosultak voltak arra, hogy rákerüljenek a hatósági lisztellátandók listájára. Augusztus elején a szakszervezet vezetősége 23 vidéki csoport kérvényét gyűjtötte össze, az ellátandók létszámának feltüntetésével. Az összes ellátásra szorulóak száma 6 509 volt. Ezen belül a Sopron megyei adatok a következők:³¹

²⁷ MOL K-184. FM ált. ir. 1922-62/a-69 121.; MOL K-26. Miniszterelnökség általános iratai (ME ált.ir.) 1922-XXXVII-7678.; HIL HM eln. Kat.pol.Oszt. 51 653/1922-1025.cs.

²⁸ SÁL Alispán évi jelentései. T8/3879.sz., 116.fol.

²⁹ Az 1922. évi július hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés nyomtatványai. Nemzetgyűlési Napló, 1922/V.köt., 58.ü. 1922. november 22., 151.p.; Uo., 1922/VII.köt. 76. u. 1922. december 20., 226.p.

³⁰ Dunántúli Nép, 1922. március 9.; Szakszervezeti Élet, 1922. április 20.

³¹ MOL K-184. FM ált.ir. 1922-62/69 204., 6.fol.; Uo., ME ált.ir. 1922-XXXVII-6985.sz.

Csoport	Járás	Ellátandó
Barbacs	csornai	389
Farád	csornai	277
Bük	csepregi	250
Csepreg	csepregi	361
Fertőszéplak	kapuvári	422
Ebergóc	kapuvári	167
Garta	kapuvári	381
Sarród	kapuvári	132
Nagylózs	soproni	189

A kimutatás szerint a megyében legalább kilenc helyi csoport működött. Az is legondolkoztató körülmény, hogy az ország gazdaságilag egyik legfejlettebb megyéjében 1922 nyarán ennyi agrárproletár nem jutott arató és cséplőmunkához, ami egy-egy család számára a kenyér (a szó szoros értelmében vett kenyér) biztosítását jelenthette volna. A szakszervezet deputációzása nem járt eredménnyel, hiszen szeptemberben újabb ilyen irányú kérvényt nyújtottak be a közéleti minisztériumba.³²

A keresztény agrárszocialista mozgalom tetőpontján, 1922 második felében saját kimutatásuk szerint 31 511 tagjuk volt (a helyi csoportok számát nem közölték)³³. A falu társadalmi nyugalomát és politikai denaturálását minden eszközzel biztosítani akaró hatalom számára ez már fenyegető erőnek minősült.

A mozgalom felszámolása 1923 folyamán

Míg Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter a keresztényszocialista sztrájkokat és mozgalmakat szociális kérdésnek minősítette, Rakovszky Iván belügyminiszter – nyilván Bethlen miniszterelnökkel egyetértésben – a mozgalomban veszélyes politikai jelenséget látott, amit adminisztratív úton fel kell számolni.³⁴

A főispánokat a miniszter a fennálló rendeletek teljes szigorának alkalmazására hívta fel a keresztényszocialistákkal szemben is. "Rá kell mutatnom Nagyméltóságod előtt arra – olvasható a belügyminiszter Nagyatádihoz intézett levelében –, hogy a népszerűséget hajhászó nagyszájú agitátorok veszedelmes munkája nem a munkásnép igazi jólétének elősegítése érdekében történik, hanem saját politikai érvényesülése és céljuk elérése végett, nem törődve azzal, hogy lelketlen izgatásuk a szépen indult gazdasági munka menetét gátolja ..., s a feltéve őrzött államrendet is veszélyezteti."³⁵ Az uradalmi cselédek sztrájkja néhány kilogramm cukorért, sóért és pár liter petróleumért már az államrendet veszélyeztette...

A kormány, pontosabban a belügyminiszter szándékai szerint a helyi hatóságok, elsősorban a főszozabírók 1923 folyamán gyakorlatilag betiltottak mindenféle keresztényszocialista szervezkedést. A Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának összesítő jelentéséből kitűnik, hogy 1923 folyamán „a falvakban a keresztényszocialistáknak mintegy 40 csoportja oszlott fel a kormánynak a szervezkedésre vonatko-

³² MOL K-184. FM ált.ir. 1922-62/69 426., 1-4.fol

³³ Budapest Székesfőváros Levéltára. IV-1428/a. Politikai gyűjtemény. XI-5099/1922. 15.sz. melléklet.

³⁴ MOL K-26. ME ált. ir. 1922-XXXVII-4554., 6-7.fol.

³⁵ MOL K-184. FM ált.ir. 1922-62/67 645.; Uo. BM 61 630/1922-IV.sz.

zólág kiadott rendeletével.”³⁶ A rendelet kimondta, hogy „nem tartom megengedhetőnek a gazdasági cselédeknek a szakszervezetekbe való tömörítését annál fogva, mert a gazdasági cseléd noha gazdasági munkát teljesít is, nem munkaviszonyban, hanem szolgálati viszonyban áll munkaadójával szemben, az a szolgálat pedig a szerződés időtartama alatt személyesen és folyamatosan teljesítendő.”³⁷

A keresztényszocialista mozgalom központi irányítói tanultak az 1922. évi tapasztalatokból: megértették, hogy hol húzódik az a határ, amit nekik sem szabad átlépniük a keresztény-nemzeti Magyarországon. Ezt követően nem is történt érdemi kísérlet részükről arra, hogy a falvakban akár gazdasági, akár politikai jelleggel szervezkedjenek.³⁸

IFJ. SARKADY SÁNDOR

A Nyugat-Magyarországi Liga
(Egy területvédő szervezet tevékenysége 1919–1922 között)

A saint-germaini és trianoni békeszerződés, az önrendelkezés jogát kizárva, 1919. szeptember 10-én Ausztriának ítélte Nyugat-Magyarország túlnyomórészt német nemzetiségiek lakta sávját. A kérdéses terület azonban nem került idegen megszállás alá. A magyar kormányok igyekeztek ütőkártyaként felhasználni Ausztriával szemben a baloldali és nagynémet veszély emlegetését céljuk elérése, azaz a terület megtartása érdekében. A Horthy-rendszer megerősödésével és konszolidációjával egyidőben Ausztria a gazdasági összeomlás állapotába került. A magyar kormány mindvégig hangsúlyozta, hogy a kérdéses országrész minden vonatkozásban együtt kezelendő a megmaradt csonka országgal. A terület megtartását a revíziós politika a sarkalatos pontjának tekintette, amire építve akarta visszaszerezni az elveszített országrészeket. Ebbe a munkába kapcsolódott be a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája és a Nyugat-Magyarországi Liga 1919–1922 között. A nyugat-magyarországi kérdés történetét napjainkra már mind katonai, mind politikatörténeti, mind diplomáciatörténeti szempontból alaposan feltárták, leírták és az eredményeket publikálták.¹

A tanulmányban a problémakörnek egy eddig kevésbé vizsgált oldalát mutatom be, nevezetesen egy jobboldali társadalmi szervezet tevékenységét és kapcsolatrendszerét a térségben az adott időszakban.

A Soproni Levéltár gyűjteményébe még 1947-ben került be Thirring Gusztáv hagyatéka, özvegye jóvoltából. Ebben megtalálható a Nyugat-Magyarországi Ligára vonatko-

³⁶ HIL HM eln. Kat.pol.Oszt. 50 005/36–1923., 1109.cs.

³⁷ OL K-26. ME ált.ir. 1923–XXIII–5194.sz.

³⁸ A későbbiekre lásd Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon 1924–1944. Bp. 1993. Typovent K.

¹ A gazdag irodalomból csak néhány alapvető forrásmunkát említünk: Missuray-Krüg Lajos: A Nyugatmagyarországi felkelés. 2. kiad., Sopron, 1935.; Fogarassy László: A nyugat-magyarországi kérdés diplomáciai története. SSz. 36 (1982), 1-19., 97-115., 193-211 pp.; Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918–1922. Bp., 1971.; Zsiga Tibor: Horthy ellen a királyért. Bp., 1989.; Póloskei Ferenc: Horthy hatalmi rendszere 1919–1922. Bp., 1978.

zó iratanyag, melynek rendezésére 1989-ben került sor. A témát tudomásom szerint levéltári adatok alapján még senki nem kutatta, még ha utalásokat természetesen találunk is a két szervezetre egyes publikációkban.² Az iratanyag gerincét 1920–1922 között kelt helyzetjelentések, különféle beszédek, levelek és táviratok alkotják. Belőlük képet alkothatunk egy társadalmi szervezet politikai tevékenységéről, melynek célja az elszakításra ítélt nyugat–magyarországi területek mindenáron való megtartása volt.

A Nyugat–Magyarországi Liga megalakulása

A Nyugat–Magyarországi Liga rangra, pártállásra, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül tömörítette azokat, akik a nyugati részeken születtek, és a terület sorsát a szívükön viselték. A szervezet fővárosi tagnyilvántartása 1919 novemberére több száz főt számlált. Tagjai azon dolgoztak, hogy az említett országrész kulturális és gazdasági fellendülését előmozdítsák. Alapvető célként bele akartak szólni a terület államjogi hovatartozásába is. Az itt élő népek egyetértését szorgalmazták. A szövetség összejeveleiteit az országos kaszinó souterraine termében tartották.

A hivatalos megalakulásra 1919. december 7-én került sor Budapesten a Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében.³ A kormányt Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere, és Zsombor Géza államminiszter képviselte. A nemzeti hadsereg részéről Lehár Antal ezredes volt jelen. A megnyitó beszédet Thirring Gusztáv tartotta. Többek között kifejtette; azért alakultak meg, hogy érvekkel, tényekkel győzzék meg a nagyhatalmakat arról, hogy Nyugat–Magyarországot nem lehet és nem szabad az anyaországtól elszakítani. Ezzel az antant megcsúfolná a wilsoni elveket – hangoztatta a szónok. Korábban a terület nem képezett sem közigazgatási, sem politikai egységet, és soha nem akart Ausztriához tartozni. A tagok azért szerveződtek Ligába, hogy a népakarat szabadon megnyilvánulhasson, s az itt élők maguk intézhessék jövőjüket és sorsukat.

Bella Lajos indítványára a Liga elnökének Thirring Gusztávot, ügyvezető elnöknek Petrik Aladárt, főtitkárnak Keresztes Gyulát, titkárnak Klenka Jánost, pénztárosnak Rusz Gábort, ellenőrnek Moezer Jenőt, ügyésznek Proszvimmer Bélát választották meg. Megállapodtak abban is, hogy a három érintett megye, Moson, Sopron és Vas, egyaránt képviselve legyen az elnökségben.⁴ Sopron polgármestere, Thurner Mihály táviratban üdvözölte a Liga megalakulását. Utolsó mondata így hangzott: „a magyar hazáért folyó munkában részünket ki fogjuk venni, Magyarországért dobog a soproniak szíve akkor is, ha német vér kering is benne.” Még ezen a napon csatlakozásukat jelentették be a Ligához Kismarton (Eisenstadt), Ruszt (Rust) és Sopron város egyesületei.⁵

² Zsiga Tibor: Horthy ellen... 90. p., Soós: Burgenland... 50-51.p. Horváth Zoltán: Civitas Fidelissima. In: Sarkady Sándor (szerk.): Sopron és környéke. Bp., 1992, 16.p., Traeger Ernő: A soproni népszavazás. A szomorúság, bizakodás és hűség napjaiból. In: Thirring Gusztáv (szerk.): Sopron, Civitas Fidelissima. Sopron, 1925, 78.p.

³ Alakulásra felszólító meghívó 1919 novemberéből. A Nyugat–Magyarországi Liga iratai. Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltára X/3. (A továbbiakban SL X/3.)

⁴ SL X/3. Az Oedenburger Zeitung tudósítójának távirata, 1919. december 8.

⁵ SL X/3. A távirat 11. lapja

A Nyugat–Magyarországi Liga tevékenysége

A Nyugat–Magyarországi Liga még november folyamán memorandumot juttatott el Sir George Clerkhöz. A beadvány leglényegesebb megállapításai a következők voltak: A Liga tagjai német ajkúak, de hívei Magyarországnak. Az elcsatolásra ítélt terület lakossága többségében német anyanyelvű, de mind nyelvében, mind szokásaiban eltér az osztrákoktól. A nemzetiségi megoszlást tekintve 392 ezer lakosából 80 ezer a magyar, 48 ezer a horvát és 12 ezer a vend. A lakosság 65%-a német. Határozottan magyar jellegűek a terület városai. A német nemzetiségű lakosság 40%-a tud magyarul, és minden szabadságküzdésben együtt harcolt a magyarsággal. Az elcsatolás gazdasági katasztrófa lenne. Magyarország sorsáról akarata ellenére ne döntsenek. Nyugat–Magyarország soha nem akart Ausztriához tartozni. A memorandum végzetül arra kérte Clerket, vesse latba befolyását a párizsi legfőbb tanácsnál, hogy a terület Magyarország része maradjon.⁶

Megkezdődött a szervezés. Sopron, Moson és Vas vármegyében 1–1 főmegbízott és járási megbízottak láttak munkához. A három érintett vármegyéből megkezdődött az információk rendszeres közlése. A megállapítható adatközlők a következők voltak: Sopronból és Sopron vármegyéből Zábrák Dénes, Zábrák Pál, Klenka János, Szenkovits László, Bella Lajos; Szombathelyről Pröhle Vilmos és Liphay Béla; Mosonmagyaróvárról Niemetz József, Hamvas József, Sáfrán István és egy Lomositz vezetéknévű személy; Pinkafőről Traeger Ernő. Egyes személyek csak monogrammal szerepelnek.

Időrendben haladva egy 1920. január 23-i Pröhle-jelentésből megtudható, hogy Sopron lakossága január 21-én fekete zászlók alatt tüntetett. Vigna ezredes végignézte a demonstrációt a vármegyeház erkélyéről. Másnap küldöttség járt az ezredesnél, amely előtt ő kijelentette, hogy véleménye szerint „Sopron városa teljesen magyar.” Pröhle február 1-jén tovább írt jelentéséből megtudjuk, hogy Szombathelyen is megalkult a Nyugat–Magyarországi Liga helyi osztálya. Jelentését azzal a figyelmeztetéssel zárta, hogy a városból a hivatalok ne költözzenek el, mert a közönség azt hiszi, hogy Pest el van készülve a végek feladására.⁷

Új adaléknak számít, hogy a liga előkészületet tett népszavazás lebonyolítására is 1920. február 1-je és 4-e között. Ez Károlyi Sándor február 5-én keltezett leveléből egyértelműen kiolvasható,⁸ és erről tett jelentést Zábrák Dénes is Zsemberynek. Felkérte a főispánt a TEVÉL-lel való együttműködésre. A népgyűlések szervezéséhez és lebonyolításához mintát is mellékel.⁹

A vármegyék hangulata 1920 elején az informátorok jelentéseinek tükrében

A mosoni kiküldött januári és februári összesített jelentése az elszakításra ítélt községek hangulatáról adott számot. Felsorolta az elszakadási törekvések forrásait. Első

⁶ SL XIII./37.2. A Thirring család iratai

⁷ SL X/3. Pröhle Vilmos jelentése, Szombathely 1920. január 23.

⁸ SL XIII./37./2.d. 1920. február 5. A népszavazás megszervezését Volnhofer Ferenc és Károlyi Sándor vállalta. Február 2-án érintkezésbe léptek Jármay Andor alezredessel, a szombathelyi MOVE elnökével. Katonai gépkocsin bejárták Kőszeg, Kőrmend és Szentgotthárd környékét. 4-én Liphay Béla kapcsolódott be a munkába. A szavazóívek nem érkeztek meg a megbeszélte időpontra. Még aznap este egy kormánytávirat leállította az akciót. Károlyi szerint a népszavazás eszméje nagy örömet váltott ki, bizonyos kerületekben azonban titkos szavazást javasolt, mert nyíltan nem mernek nyilatkozni az emberek.

⁹ SL Főispáni iratok, 268/920

helyen a soproni Deutsches Haus befolyását említi. Másodsorban a gazdasági okokra hívta fel a figyelmet: a különféle iparcikkek, a só és a petróleum hiányára. Kívánatosnak tartotta, hogy a magyar kormány a behozatal elé ne gördítsen akadályt. A községekhez körlevelet intézett; népgyűlésekre, illetve nyilatkozatra szólítva fel a lakosságot hovatarozásukat illetően.¹⁰ Moson vármegyében csak a Fertőzug községei voltak magyarellenesek. Ezt a jelentés azzal indokolja, hogy ezek a települések el vannak zárva a külvilágtól. Megoldást két dolog kínálna. Az egyik: a papokat és a tanítókat meg kell nyerni a magyar ügynek. A másik: meg kell szervezni a hírlapok és a nyomtatványok terjesztését német és horvát nyelven.¹¹

1920. február 19-én Cziráky kerületi kormánybiztos leverő képet festett a néphangulatról a Sopron vármegyei összesített adatok alapján. Egész községek és községcsoportok voltak az elcsatolás mellett. Megnyugtató adatokat csak a kismartoni járásból jelenthetett. A nagymartoni és a soproni járás községei többségükben az elszakadásra voksolnának. Külön hangsúlyozta a jelentés, hogy a nagymartoni járás esetében az Ausztriában dolgozó munkásság befolyása erős a hangulatra. A népszervezés terén agilis munkára szólított fel. Meghagyta, hogy e tekintetben a főispán „a Nyugat-Magyarországi Ligát támogatásra és tevékenységre is felkérje.”¹²

Zsembery főispán a szolgabírákat kötelezte, hogy hetente adjanak hangulatjelentést a járásokból. A rendeletet a nemzeti kisebbségi minisztérium adta ki.¹³ A belpolitikai helyzetre a nemzetgyűlési választások nyomták rá bélyegüket. Erre 1920. január 25–26-án került sor. A nyugat-magyarországi nemzetgyűlési képviselők névsorát, akik egy emberként az elcsatolás ellen emelték fel szavukat, a Sopronvármegye közölte.¹⁴

A Liga propaganda-tevékenysége, tömegmegmozdulások a békeszerződés ellen

Egy februári soproni jelentés a következőket írta: Fertsák Jenő kormánybiztos alkalmatlan az együttműködésre, így a liga ne építsen személyére. Bleyer nemzetiségügyi miniszter 50 ezer koronát küldött a szervezés céljaira. Fertsák kijelentette, nem veszi át az összeget, és nem vezet semmiféle akciót. Megtudjuk továbbá, hogy a Sopron környéki falvakban már folyik az agitáció. Vasból Kapi Béla püspök megbízhatósági listáját felküldte a fővárosba. Az elmaradt népszavazás szerinte Vas megyében biztos magyar sikert hozott volna. Zárógondolata az volt, hogy a közigazgatósági hatóságok támogassák és ne gátolják az ügyet.¹⁵ Liphay Béla főhadnagy, a szombathelyi parancsnokság kötelékéből, összefoglaló jelentésében öt Vas megyei járás állásfoglalását ismertette. További agitációs munkájához plakátokat kért: 1000 darab „*Nie nie Niemals*” feliratút és 4 000 darab „Magyarország nem volt, hanem lesz” szórólapot. Jelentésében a megbízhatatlan egyének nevét is felsorolta. Ezeket szerinte hallgatásra

¹⁰ SL X/3. gépirat, 1920. január-február

¹¹ SL X/3. gépirat, Magyaróvár 1920. február.

¹² SL Főispáni iratok, 532/K. Szombathely, 1920. február 19.

¹³ SL Főispáni iratok, 10/biz. 1920 K

¹⁴ Sopronvármegye, 1920. február 15. A közös nyilatkozat aláírói: Bleyer Jakab (Szentgotthárd), Huber János (Nezsider), Nutsch Mátyás (Zurány), Scholtz Ödön (Nagymarton), Thomas Ferenc (Németújvár), Ambrózi István (Felsőőr), Haller István (Lövő), Klebelsberg Kunó (Sopron), Sabel János (Kismarton), Lingauer Albin (Kőszeg), Dömötör Mihály (Kapuvár)

¹⁵ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. február 14.

kell bírni, vagy törekedni kell arra, hogy a liga szolgálatába álljanak.¹⁶ A Nyugat-Magyarország integritásáért kifejtett társadalmi agitáció több síkon haladt. A szervezésben ott található a kormányt képviselő nemzeti kisebbségek minisztériuma és a belügyminisztérium, a társadalmi szervezetek, a szombathelyi parancsnokság, a közgazgatási szervek.

Bleyer felszólítására a nemzetgyűlési képviselők véleményüket tíz pontba foglalták:

1. A határrendőrség intézkedései keserúséget szülnek. Ez rontja a német anyanyelvűek hangulatát.
2. Az anyanyelv használatára kellő engedményeket kell adni.
3. A határátlépésnél enyhe eljárásokat kell követni.
4. Ki- és behozatali engedélyekhez ne kelljen a fővárosba felutazni.
5. A gazdák borkivitelét és bortermelését elősegíteni.
6. A rekvirálások ügyében enyhén eljárni.
7. Az evakuálás és a leszerelés elkerülendő.
8. Propaganda. A nép gondolkodását nem ismerő agitátorok működése teljesen értéktelen. „Sovinizta frázisokkal” több kárt lehet okozni, mint hasznot. A propaganda-tevékenység túlhajszolásától tartózkodni kell. A falvakban helyi emberek irányítsák az agitációt. A legjobb propaganda a népgazdasági. A liszt, a só, a petróleum és a cukor. A kereskedelmi kívánságokat teljesíteni kell.
9. A terület sajtóját egységes irányítás alá kell venni.
10. A kormány csak olyanoknak adjon hitelt, akik a helyszínen működnek. A nép között élve egyedül ők hivatottak a kormányt tájékoztatni, és a teendőkre javaslatot tenni. Ilyen javaslatok az arra illetékesek részéről már meg is történtek.¹⁷

1920. február 21-én Niemetz József foglalta el állomáshelyét Mosonban. Már első jelentésében a mosoni német nyelvű lapnak (*Der Heideboden*) kormánytámogatást kért. Hamvashoz hasonlóan körlevelekben ő is nyilatkozatra kérte fel az érintett községeket. Megállapította továbbá, hogy a magyar kormány Bécsbe küldött átíratra elkeseredést szült a megyében.¹⁸ A belügyminiszter bizalmas rendeletének tárgya a nyugat-magyarországi lakosság hangulatának kedvezőbbé tétele volt. A rendelet leszögezte, hogy a helyzet kritikus. Szükségesek az olyan intézkedések, melyek az országgrész megtartásáért folyó politikai és diplomáciai akciókkal egybekapcsolódnak. A legnagyobb elővigyázatosság kell az ügyben. A rendelet zárószavai így hangzottak: „okos és céltudatos hatósági intézkedésekkel talán még lehet menteni hazánk ezen utolsó részét.”¹⁹ Sopronban 1920. március 15-én impozáns keretek között zajlott le a nemzeti ünnep. Onnan is érkeztek küldöttségek, ahonnan nem is vártak. A Fertőzugból, Lajtaújfalu gyáraiból 120 munkás jött el, a kismartoni járásból hétszázan érkeztek. A tömeg levett kalappal és felemelt kézzel esküdött az elszakítás ellen. A jelentést tevő

¹⁶ SL X/3. Liphay Béla helyzetjelentése, Szombathely, 1920. február.

¹⁷ SL X/3. 536/1920, vö. Pölöskei: Horthy... 163-164. p.

¹⁸ SL X/3. Niemetz József 1. sz. helyzetjelentése, Mosonmagyaróvár, 1920. február 21.

¹⁹ SL Főispáni iratok, 572/1920

feljegyezte egy antantiszt véleményét is. „...miért sietnek a magyarok az osztrákokkal való tárgyalással? Miért nem a törököktől vesznek példát? Ők soha nem mondják azt, hogy nem, mindenbe beleegyeznek, de semmit sem csinálnak.”²⁰

Egy áprilisi jelentés elárulta, hogy a híradás Budapestre Gálócsy Ápádhoz, a TEVÉL propaganda-osztályának vezetőjéhez fut be Sopronból. Az osztrák izgatás egyre jobban felerősödik, olvashatjuk. Iratanyagaik jó része Grazból származik. A propaganda ellen-súlyozására az osztrák állapotokról 2 000 db. népszerűsítő plakát készül. Bizonyos személyi változásokra is sor került. Ferták Jenő helyett az új kormánybiztos Zsembery Géza lett. Vigna helyére pedig Pignatellit nevezték ki Sopronban. A Sopron vármegyei falvakról megbízhatósági térkép a TEVÉL megbízottja részéről nem készült. (Ezt a munkát a megye járásaiban főispáni utasításra a szolgabírák végezték el). Az informátor szerint az újságok közül a Soproni Hírlap feltétlen híve a Ligának, de a Christliches Tagblatt teljesen megbízhatatlan. A Vierburgenland nagynémet tendenciájú cikkekre Házi Jenő főlevéltáros válaszolt. Értesülései szerint Lomositz megbízott április 15-étől megkezdte agitációs útját Nezsider, Védeny és Gálos községekben.²¹

Április 17-én Zábrák arról tudósított, hogy Zsembery minden tőle telhetőt megtesz, de közeledik a békefeltételek átadása. Javasolta, hozzák közelebb a katonaságot; a megyét, ha kell, felbolygatják, csak az ország ne hagyja cserben Nyugat-Magyarországot. Minisztertanácsi határozatot sürget, hogy katonasággal védjék meg a területet. A békeszerződés átadásakor az egész területen magyar zászlók lengenek majd, és „Nem Nem Soha” feliratú plakátokat fognak kifüggeszteni.²² Április 18-án Niemetz azt jelentette, hogy Moson vármegye nem akar autonómiát, de a német nyelv egyenjogúságát kívánják.²³ 1920. április 12-én Thirring levelet kapott a TEVÉL elnök-ségétől. A levél lényege a következőkben foglalható össze: A nyugat-magyarországi kérdés mindennél fontosabb, és a többi nemzetiségre nézve is irányadó lehet. Újsá-gokkal és röpiratokkal kell dolgozni, hangsúlyozva a legaktuálisabb témákat. Ezek a következők: A területi és nyelvi autonómia, az 1868/44. tc. népszerűsítő magyarázata, az „éhező vörös Ausztria” képének megrajzolása, a bécsi kormány tehetetlenségének hangsúlyozása, a hazai németség és a magyarság azonos érdekeinek megvilágítása, különös tekintettel a gazdasági viszonyokra.²⁴

Sopronban Pignatelli őrnagy helyére Ivaldi ezredest nevezték ki. Az antant-tisztek véleménye az volt, hogy cél nélküli az itt-tartózkodásuk. Villani Frigyes kérdésére, „akkor miért vannak itt?”, azt válaszolták, azért, hogy előkészítsék és rendben lefoly-tassák Nyugat-Magyarország átadását. Budapesten közben osztrák keresztényszocialis-ta képviselők tárgyaltak a terület sorsáról.²⁵

Vas vármegye a nyomtatott propaganda-anyagok hiányára hívta fel a figyelmet. Javaslatot tettek egy önálló kiadványra és képeslapok terjesztésére. Megállapították,

²⁰ SL X/3. Gépirat. Sopron, 1920. március 15.

²¹ SL X/3. Zábrák Dénes gépirata Gálócsy Árpádnak. Sopron, 1920. április 11–12.

²² SL X/3. Zábrák Dénes gépirata. Sopron, 1920. április 17. (Kapták a Fővezérség, Thirring Gusztáv, Petrik Aladár és Siménfalvi Tihamér ezredes).

²³ SL X/3. Niemetz József 13. sz. helyzetjelentése, Mosonmagyaróvár, 1920. április 18.

²⁴ SL X/3. Ajtay József, a TEVÉL ügyvezető alelnökének levele Thirring Gusztávhoz. Budapest, 1920. április 12.

²⁵ SL X/3. Zábrák Dénes gépirata. Sopron, 1920. április 19.

alaptalan az a hír, hogy a megye katolikus papjai hazafiatlan magatartást tanúsítanak.²⁶ Május 5-én Sopron főispánját a szombathelyi katonai parancsnokság leiratában arról értesítette, hogy a területen működő társadalmi szervezetek munkáját figyelemmel kell kísérni és azokkal az összeköttetést fenn kell tartani.²⁷ A Liga megkeresésére magánszemélyek is bekapcsolódtak a munkába, köztük Druisner György szombathelyi tanfelügyelő felajánlotta szolgálatait Thirring Gusztávnak.²⁸ Traeger Ernő a Pinka völgyének hangulatáról tudósított rendszeresen.²⁹

Egy május 3-i jelentés hosszan foglalkozott az erdészeti és bányászati hallgatók ügyével. A több száz fiú 90%-a a megszállt területekről érkezett Sopronba. Állandóan hozzák és viszik a híreket; valóságos kis hadsereget alkotnak. A TEVÉL kiadványait is ők terjesztik városszerte. Sopronban senki nem törődik az autonómiával. Békesség kell, szabad forgalom, becsületes kereskedelem. Érdekesen zárul a beszámoló: „Thurner Mihály azt hiszi, hogy minden szál az ő kezében fut össze – hagyni kell ebben a hitében”. Az informátor levelében felküldte a fővárosba „Történelmi jogunk Nyugatmagyarországhoz” című röpiratát is. Befejezésül megjegyezte, hogy Vigna szeretne visszatérni, de őt két osztrák kitérte a helyéből.³⁰ Május 7-én Thirring is felszólalt a TEVÉL tiltakozó nagygyűlésén.³¹ Még ezen a napon S.L. informátor megjegyezte, hogy „a békeszerződés lesújtó ránk nézve”.³²

1920. május 30-án került sor a Nyugat–Magyarországi Liga tiltakozó közgyűlésére. Thirring beszédében ismertette félévi munkásságukat. Többek között kiemelte: Nyugat–Magyarország népe most már tudja, hogy a fővárosban hatalmas szervezetek dolgoznak érte. A Liga 1919. december 7-én alakult, de gyakorlatilag már korábban működésbe lépett. Az elszakításra ítélt terület helyzetét memorandumban feltárták, és azt november 8-án átnyújtották Sir Loraine Percynek. A soproni küldöttség felkereste Sir George Clerk-ot is. Ő kijelentette: „remélem, lehetséges lesz Nyugat–Magyarország ügyét újabb megfontolás alá venni.” Még 1920 február elején a liga népszavazást kívánt a területen elrendelni. A magyar kormány Ausztriához küldött jegyzéke ezt megíúsította. Az antant és Ausztria ezután elzárkózott a népszavazás elől. Vas vármegyében megalakult a liga vidéki osztálya. A Területvédő Liga osztályai pedig Moson és Sopron vármegyékben szerveződtek. A liga a TEVÉL valamennyi megmozdulásán részt vett. Így 1919. december 28-án, 1920. május 7-én, 26-án és 30-án. Az utolsó dátum ideje a jelentés napja. Sopron közterein ezrek tiltakoztak az elszakítás ellen. Thirring fővárosi elnöki megnyitóját Domanovszky Sándor történelmi visszatekintése követte. Majd Petrik Aladár határozati javaslatot terjesztett elő. Ezután Sopron és a vármegye magyarsága nevében Pröhle Károly, a vasiak és a horvátok nevében Druisner György beszélt. Mikola Sándor az elszakításra ítélt muraközi vendek képviselőjében emelke-

²⁶ SL X/3. 17. sz. helyzetjelentés. Szombathely, 1920. április 21.

²⁷ SL Főispáni iratok, 752/1920 Szombathely 1920. május 5.

²⁸ SL X/3. Szombathely, 1920. május 16. Druisner a német néptanács megszervezője volt. Az elszakadás ellen széleskörű propagandát fejtett ki. Később az ún. Bleyer-féle autonómista irányzat híveként tevékenykedett.

²⁹ SL X/3. három levél. 1920. január 3., február 29. és március 12.

³⁰ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. május 3.

³¹ SL X/3. kézirat, Budapest, 1920. május 7.

³² SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. május 7.

dett szólásra. A sort a Felvidéki Liga képviselője, Lontagh Tamás zárta.³³ A május 30-i tüntetésnél a jelentés írója külön kiemelte a főiskolások szerepét, akik „bámulatos lelkesedéssel biztosították a lebonyolítást”. Vezetőjüknek, Székely Elemérnek, a Liga külön köszönetet mondott. Az informátor olyan osztrák levelet ismertet a továbbiakban, amelyik az átcsatolás ellen emelt szót. Ez a levél nyomtatásban is megjelent Sopronban. Nem kis gúnnyal tette hozzá: „Renneréket megüti a guta, ha ezt közzétesszük”. Megtudjuk továbbá, hogy az antant misszió osztrák tagjai a franciával közösen hivatalos kiszállásokat és nyomozásokat folytatnak magyar hatósági kíséret nélkül a megyében. „Számunkra az egyetlen tág és szabad pálya az agitáció maradt” – szögezi le. Röttig soproni nyomdatulajdonos egy nagynémet előfizetési felhívást adott át Villani Frigyesnek, lényege az volt, hogy az Ausztriához csatolás csak ideiglenes, a terület nemsokára a németekhez kerül. Ezt Villani báró átadta a francia misszió tagjainak, hogy küldjék el Párizsba a „gyengébbek kedvéért”.³⁴

A tudósítás előtt két nappal Párizsban a magyar kormány kiküldöttei aláírták a trianoni békét. A békeszerződés aláírása ellen számos egyesület tiltakozott. A Nyugat-Magyarországi Liga röplapja is beszédes kordokumentum a témához.³⁵ Druisner György levélben kért propagandaanyagot agitációs munkája folytatásához.³⁶

Június folyamán a soproni háziezred két zászlóalja bevonult a városba. A harmadikat is várta a lakosság. A katonákat a polgármester köszöntötte. Úgy tűnt, hogy az emberek biztonságérzete visszatért. A május 30-i tüntetésről mozgófilm is készült, amit többször levetítettek. A soproni lapokat cenzúrázó Barcza Rotter Béla azonnali elmozdítását követelték. Ekkor már hetek óta folytatódott a Sopron vármegye hasábjain egy cikksorozat, „amit el akarnak venni tőlünk” címmel.³⁷ Előadásorozatok szervezésére és megtartására is sor került a gazdapolgárok megnyerése érdekében. A női misszió és a leányegyesületek népgyűlését magyar ruhában Nagycenken rendezték. A Frauen Bund összejövetelén a gazdapolgárok feleségeit, leányait igyekezett meggyőzni a Liga. A Nyugat-Magyarországi Liga az 1920 június 18-i 10623/16/1920. rendelet értelmében teljes portómentességet élvezett leveleire és küldeményeire. A borítékokon fel kellett tüntetni, hogy „nemzetvédelmi ügyben”.³⁸

Ebben az időben elkészült egy gyorsjelentés a külföld és a külföldi lapok tárgyában. Lényege, hogy a külföld teljesen tájékozatlan a magyar viszonyokat illetően, ezért a magyar kormánynak lapot kell vásárolnia külföldön, így tudná hatékonyan ellensúlyozni az utódállamok propagandáját. Magyarország főleg Svájc és Anglia szimpátiáját élvez. Írókat és újságírókat kell az országba behozni, hogy tájékozódhassanak. A gyorsjelentés kiemeli Pagot svájci újságírót, aki cikkeivel „mellétünk áll a *Journal de Genève* hasábjain”. Németországban a Bund is közölte Pröhle cikkeit. Végül ezt olvas-

³³ SL X/3. Thirring Gusztáv elnöki megnyitója. Jegyzőkönyvi kivonat. Budapest, 1920. május 30.

³⁴ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. június 6. A május 30-i tüntetés beszédeit és az osztrák levelet kiadták propaganda brosrúrában: „Eine Riesen-Kundgebung Westungarn gegen den Anschluss”. Tóth nyomda, Sopron, 1920.

³⁵ Röpirat, „Gondoljások meg...” címmel, a szerző gyűjteményében.

³⁶ SL X/3. kézirat, Szombathely, 1920. június 4.

³⁷ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. június 19., valamint Thurner Mihály iratai XIV/28/2. A polgármester beszédét június 5-én mondta el.

³⁸ SL X/3. TEVÉL értesítés, Budapest, 1920 június 24.

hatjuk: „Nagyon fontos, hogy a propaganda iratok jól és helyesen legyenek megírva franciául. A pongyola fogalmazás nevetségessé teheti ügyünket”.³⁹

Az autonómista és nagynémet törekvések jelentkezése

Egy Magyaróvárról keltezett jelentésből megtudjuk, hogy Huber János és báró Berg Miksa kormánybiztos a városban, illetve Oroszvárott és Rajkán is beszéltek a hallgatósághoz. Huber többször kijelentette, hogy nincs megalégedve a jelenlegi kormánnyal.⁴⁰ Itt jegyezzük meg, hogy Huber képviselő is a Bleyer féle irányzathoz tartozott, az ún. autonómistákhoz. Sok gondot okozott a Magyarországgal szembeni nemzetközi bojkott is. Városi közméltóságok és a katonai nyomozók parancsnoka végigjárták az érintett járásokat. Megállapították, hogy a magyar ellenintézkedés, a határzár, mint magyar ellenintézkedés, tökéletesen működik. Az osztrákok a hadseregüket végig megerősítették a történelmi határ mentén.⁴¹

Budapesten közben a kormány a nemzetiségi minisztériumot feloszlatta. Érdekes adalék, hogy Bruck, Hainburg és Berg községek ugyanakkor magyar zászlókkal voltak felbogarodva. Falragaszok hirdették: „*Hoch Ungarn!*”, azaz „Éljen Magyarország!”. Ezek a falvak sem akarnak a „vörös Ausztriához tartozni” – jegyezte meg a szubjektív hangvételű jelentés írója. Véleménye szerint a nemzeti kisebbségi miniszter csak nyugatmagyarországi lehet. Javaslatot tett arra, hogy Thirring Gusztáv vállalja el a posztot. Erre azonban nem került sor...⁴²

Július 1-jén az antant felszólította a magyar kormányt, hogy kezdjék meg az érintett terület kiürítését. Ezen a napon Szarvkő (Hornstein) településen nagynémet zászlók jelentek meg. Az országos belpolitika eseménye volt, hogy Nagyatádi Szabó István és Horthy kormányzó között találkozára került sor Gödöllőn. Ezen Nagyatádi kijelentette, hogy nyugalmat és békességet akar, és szó sem lehet katonai puccsról. Schober osztrák kancellár is engedékeny hangnemben nyilatkozott: „Nem érdekünk, hogy a magyarokkal összevesszünk.” Villani telefonbeszélgetést folytatott Ullein Reviczkyvel. A beszélgetés tartalmának lényege a következő volt: „Még nincs minden elveszve”. A pesti lapok minden kommentár nélkül átvették a bécsi tudósításokat. A helyzet komolyságát azonban jelezte, hogy a vármegyei közgyűlés zárt ülésen foglalkozott az átadás kérdésével. A belső állapotok jellemzésére pedig álljon itt a jelentéstévő kifakadása: „a kormány hallgat, a pártok marakodnak, az osztrák lapok diadalt ordítanak... hej mi lesz belőlünk?”⁴³

1920. július 13-án átszervezésre kerültek az irredenta egyesületek. Egy szigorúan bizalmas jelentés tudtul adta, hogy egységes vezetés kell, de nem szükséges összeolvasztani az egyesületeket. Az előterjesztő báró Perényi Zsigmond volt. Központi választmány alakult, mint tanácskozó testület 2–2 taggal és a TEVÉL 3 tagjával. Ebből választották ki az ún. kormányzótanácsot. A választmány elnökét a kormányzó, Hor-

³⁹ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. június 29.

⁴⁰ SL X/3. gépirat, Mosonmagyaróvár, 1920. július 1.

⁴¹ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. június 26. A megye négy járását Thurner, Zsembery, Mocsári ezredes és Sárkány főhadnagy járta be. Június 25-én amerikai misszió tartózkodott Sopronban. A köhidaí fegyházat látogatták meg.

⁴² SL X/3. gépirat, Mosonmagyaróvár, 1920. július 1.

⁴³ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. július 1. v.ö. Pölöskei: i.m. 164.

thy Miklós, nevezte ki. Az illetőnek kerülnie kellett a feltűnést, és álcázásképpen más hatáskört is be kellett töltenie. Hangsúlyozták, az államfőre a nemzeti mozgalomból kifolyólag semmiféle felelősség nem hárulhat. Az üléseket magánlakásokban kell lefolytatni. Az új elnevezés a TESZ lett, azaz Társadalmi Egyesületek Szövetsége. A Nyugat–Magyarországi Liga feladata a tervezet szerint: Katonai szervezés és önkéntesek toborzása a megszállt területen.

A kormányzótanács hét főosztályból állt. Elnöki, külügyi, katonai, belügyi, közgazgatási, kulturális és közgazdasági főosztályból. Az elnöki főosztályhoz tartozott a sajtó, a fenntartott ügyek és a nemzetiségi politika. A külügyi főosztályhoz: a külföldi országok, a propaganda és a sajtó. A katonai főosztályhoz: katonai szervezés a megszállt területen, az önkéntes csapatok szervezése belföldön, a katonai nevelés. A belügyi főosztály feladata: a rendőri ügyek, kémkedés, megfigyelés, belföldi propaganda, a munkásmozgalom szemmel tartása. A közgazdasági, kulturális és közgazgatási főosztályhoz nem tartozott alosztály.⁴⁴ A kortársak, így a nem beavatott informátorok is meg voltak győződve, hogy a kormány nem segít a terület megtartásában. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy a Liga elnökének, Thirringnek is ez volt a véleménye.

Egy bécsi helyzetjelentés továbbítói a cseh és a román missziót tartották megfigyelés alatt. Az osztrák fővárosban rémhírek keringtek a magyar haderő létszámáról. Megtudható még, hogy Ausztria-szerte megerősödött a Keresztény Szocialista Párt. Az informátor figyelmeztet, hogy ne alkalmazzanak olyan tisztet, akiknek akcentusán érződik, hogy magyarok.⁴⁵

A történelmi határ mentén a Lapincs folyótól keletre katonai zónát állított fel még a Huszár kormány. Itt a lakosság csak igazolvánnyal közlekedhetett, s ez a parasztokat akadályozta munkájukban. Ezzel sikerült az országtól való elszakadás híveinek táborát erősíteni. Kétféle megoldás kínálkozott. A védvonal legyen a határon, valamint mindenki kapjon megfelelő igazolványt, még a gazdák állatai is. A határ legyen átjárható, ne legyen hermetikus elzártság. A magyar határőrség igyekezett megakadályozni a csempészetet, de a sok erőszakos intézkedés csak olaj volt a tűzre. A falvak túlnyomó többsége ugyanis éppen a csempészetből próbált megélni.⁴⁶

A soproni járás községében, Fertőmeggyesen (Mörbisch) Sábel képviselő beszélt a német ajkú lakossághoz: „Német születésű vagyok. Csak a legújabbban tanultam meg magyarul, de a szívem már magyarrá lett. Mert látom, hogy a világ leggyönyörűbb országa Magyarország.” A nap mottója pedig így szólt: „Westungarn = Festungarn”.⁴⁷

A bizakodó hangulat ellenére voltak nyugtalanító jelek is. Sopront 1920 nyarán az átadás biztos tudatában előzőnlötték az osztrák bankok. A Casino mellett a Wiener Bankverein kezdte el működését, majd hamarosan a Creditanstalt Wien is épületet bérelt a városban.⁴⁸ A Széchenyi palotában a Deutsches Haus működött Blaschek Vilmos főszolgabíró vezetésével. Erről jelentést tettek Gálócsynak intézkedés végett.⁴⁹

⁴⁴ SL X/3. gépirat, Budapest, 1920. július 13. Az előterjesztő báró Perényi Zsigmond volt.

⁴⁵ SL X/3. gépirat, Bécs, 1920. július 11–12.

⁴⁶ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1920. július 13., és Pölöskei i.m. 164.

⁴⁷ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. július 14.

⁴⁸ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. július 18.

⁴⁹ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. szeptember 18.

Szeptember 25-én kétnapos ünnepség vette kezdetét. A Soproni Férfidalkör meghívására az ország minden részéből dalárdák érkeztek és zászlóikkal impozánsan felvonultak a Széchenyi térre. Hindy Zoltán hazafias beszéde alatt „tombolt a közönség és ölelgették a szónokot”. Az ünnepségről filmfelvétel is készült. Megnőtt a TEVÉL-be belépők száma. A helyi gazdapolgárok is felvonultak 120 fővel. Ruhájuk egyszerű fekete volt, de azon széles nemzetiszínű szalagot viseltek. Schecker István evangélikus lelkész vezette őket. Ez a tudósítás még megjegyzi, hogy Zsombor Gézának és Bleyer Jakabnak lapvásárlási szándéka volt a városban, valamint hogy ők ketten „biztosan szemben állnak a Ligával”.⁵⁰

Október elején Jandrisovits Péter, pásztorházai (Stinatz) horvát plébános is eljutatta a horvátok követelését a ligához.⁵¹ Még ebben a hónapban látott napvilágot egy dokumentum a „Tájékoztató a Nyugat–Magyarországon végzendő nemzetvédelmi munkáról” címmel. A jelentés szerint a német kormányzóság, a Gaurath és a Deutsches Haus folyamatos aknamunkát folytat Magyarország ellen. Kétféle hazaellenes áramlat működik tehát. Az egyik az érintett területet Ausztriához akarja csatolni, a másik a német kormányzóságot erőltetné. Ezen utóbbit tartották a veszélyesebbnek. Céljuk a „Németországhoz hódoltatás” – áll az iratban, amelyből az Anschlusstól való félelem és az autonómiától való idegenkedés olvasható ki.⁵²

A liga szervezetei ekkor már behálózták a három érintett megyét. Főmegbízottak, járási megbízottak és informátorok figyelték a néphangulatot. Röpcédulákat, röplapokat terjesztettek és tüntetéseket szerveztek. „Esetleges népszavazás esetén a többség Magyarország mellett nyilatkozna.” Valószínű, hogy ez az állítás az összegyűjtött és a falvak pillanatnyi hangulatát tükröző véleményekre épült.⁵³

A TEVÉL és a Liga havi kiadása az 1920. év folyamán jelentős volt. Utazásra és ellátásra 10 000 koronát, propagandára pedig 12 000 koronát fordítottak. A két szervezet költségvetését folyamatosan lefaragták.⁵⁴

A Liga egyik helyi csoportjának informátora Lajtaújfaluról (Neufeld an der Leitha) küldte el beszámolóját. Ebben többek között az állt, hogy az élelmiszerszállítás akadódik, a békeszerződés ratifikálása pedig felizgatta a kedélyeket. Lajtaújfalu álláspontja eltökélt: „ratifikálás ide vagy oda, nem adjuk oda ezt a területet”. Sopronban ugyanez volt a vélemény. Így „az olasz ezredes, Ivaldi, és egy angol missziós tag nagy szemeket meresztett, majd ezt mondták: akkor hát rendben van, ma nem adják oda Westungarnt”.⁵⁵ A lakosság jó része meg volt győződve arról, hogy nem lesznek elcsatolva, még ha a horvátok egy kulturális egyesület szervezésébe kezdtek is „az elnémetesítéssel szemben”. Az itt élők hangoztatták, ha a területet egyszerűen átadják Ausztriának, ezzel csak általános gyengeségüket árulják el. Sopron megye helyeselte Pest megye határozatát arról, hogy a nemzetiségi minisztériumot szüntessék meg.⁵⁶

⁵⁰ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. szeptember 28.

⁵¹ SL X/3. kézirat, 1920. október 2.

⁵² SL X/3. kéz- és gépirat, 1920. októbere

⁵³ SL X/3. gépirat, 1920. októbere

⁵⁴ SL X/3. gépirat, Budapest, 1920. október 8.

⁵⁵ SL X/3. gépirat, Lajtaújfalu, 1920. október 12.

⁵⁶ SL X/3. gépirat, 1920. október 21.

Egy október végi jelentés szerint a Pinka völgyének lakossága nem gondolt elszakadásra, bár erre az elhatározásra buzdítják egyesek. Azt is megtudjuk, hogy Druisner az autonómia mellett kardoskodik. Huszár Károly, volt miniszterelnök személyesen járt Pinkafőn (Pinkafeld) Druisner elmozdítása érdekében, azonban nem járt eredménnyel.⁵⁷

Grazban nagynémet szellemű plakátok jelentek meg a város utcáin. Az egyik plakát azt ábrázolta, hogy végig az új határ mentén fekete–piros–sárga határozlopokat ásnak szorgos kezek. Ebben az esetben is lehetett a nagynémet veszélyre hivatkozni.⁵⁸

A TEVÉL zászlóavató ünnepségére Budapesten került sor 1920. november 14-én. Az eseményre hivatalos volt a Nyugat–Magyarországi Liga is.⁵⁹ Előtte egy nappal a kormány az ekkor már hosszú ideje szüneteltetett kormánybiztosi intézményt ismételtelen felállította. Sigray a megbízatást csak úgy vállalta, ha Gratz külügyminiszter őt minden kérdésben informálja, és ha szabad kezet kap valamennyi egyesület működésének ellenőrzésében. Ezt a kikötését mind Teleki, mind Horthy jóváhagyta.⁶⁰

A Nyugat–Magyarországi Liga választmányi ülésére november 23-án került sor. Ebben olvasható, hogy az összes elszakított részek ligái november 4-én és 7-én tüntettek. Öt nyugat–magyarországi képviselő a három vármegyéből tervbe vette egy német autonóm terület kialakítását. Az ún. Bleyer-féle autonomista irányzattal szemben határozatban foglaltak állást. Hangsúlyozták, tévedés lenne azt hinni, hogy az osztrákok lemondának a békeszerződésben nekik ítélt területről. Thirring szerint, „az országrész hangulatát rontják a magyar kormány határozatlan ígéretei és kitérő válasza”. A nép elkeseredett. Ez növelheti a közömbösséget.⁶¹

Egy németújvári (Güssing) jelentés alapján: Thomas Franz járási képviselő a képviselők manifesztumáról tárgyalt, amely szerint az érintett vármegyék alakuljanak egy kerületté Sigray kormányzósága alatt.⁶² Egy Vas vármegyei jelentésből megtudjuk, hogy egyre erősebb az osztrák propaganda. Az informátor szerint a népet 6–6 hétre be kell hívni katonai szolgálatra. A vállalkozásnak nyugat–magyarországi színezetet kell adni. „D’Annunzio szerepét Sigraynak kell eljátszania”, ha arra sor kerül. A személyi kérdések azonnal megoldandók, mert a késlekedés végzetes lehet. Lehár lett a körletparancsnok Szombathelyen. Ő irányította volna a fegyveres akciót. A jelentés kihangsúlyozza: „a kormánykörök tévednek. Autonómia megadásával nem lehet a terület átadását megakadályozni.”⁶³

1920 decemberében Thirring sorra értesítette az érintett vármegye-székhelyek polgármestereit és közméltóságait, miszerint a TEVÉL őt bízta meg nyugat–magyarországi propaganda-osztályának irányításával.⁶⁴

⁵⁷ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1920. október 22.

⁵⁸ SL X/3. gépirat, Sopron, 1920. október 21.

⁵⁹ SL X/3. meghívó, Budapest, 1920. november 2.

⁶⁰ Sigray Antal gróf beszéde a nyugatmagyarországi ellentállásról. Bp., 1922. 2. A dokumentumot dr Horváth Zoltán bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök. vö. Soós i.m. 52.

⁶¹ SL X/3. A Nyugat–Magyarországi Liga választmányi ülésének jegyzőkönyvi kivonata. Budapest, 1920. november 23.

⁶² SL X/3. helyzetjelentés, Németújvár, 1920. november 28.

⁶³ SL X/3. 42. sz. helyzetjelentés, Szombathely, 1920. december 2. Az említett D’ Annunzio (1863–1938) olasz író, költő és politikus. 1919. szeptember 12-én szabadcsapataival elfoglalta Fiumét.

⁶⁴ SL Thurner Mihály iratai XIV/28.8

A sorsdöntő 1921-es esztendő

A Sopronvármegye 1921. január 1-jén ismert személyeket kérdezett meg arról, hogy mi fűzi őket legszorosabban Nyugat–Magyarországhoz. Klebelsberg Kunó, Sopron nemzeti gyűlési képviselője így válaszolt: „a német nyelvű, de magyar szívű választóim”. Kapi Béla evangélikus püspöknek Sopron jelentette a három legnagyobbat: a családi tűzhe-lyet, a templomot és az iskolát. Thurner Mihály polgármester szavai: „...a bölcsőmhöz és szüleim koporsójához fűződő emlékeim, küzdések sorozatából álló életem minden mozzanata ideköt”.⁶⁵

Január 7-én megérkezett a Nagykövetek Tanácsának jegyzőkönyve a terület átadá-sáról a kijelölt antant bizottságnak, de nem Ausztriának! A soproni jelenéstéví kifa-kadt. A lapok híradásai elérték, hogy mindenki fél nyilatkozni, az emberek nem akar-nak az antant ellen küzdeni. Külön is hangsúlyozza: Budapesten a Szabadság téren a Nyugat szobrát semmi esetre ne leplezzék le. Ez az aktus lemondás Nyugat–Magyarországról. A szobor leplezésén hivatalos soproni küldöttség nem is vett részt.⁶⁶ A TEVÉL és a Nyugat–Magyarországi Liga tüntetéssel felelt az átadási jegyző-könyvre. Határozati javaslatuk egyhangúlag kimondta, hogy „Nyugat–Magyarország területe nem élettelen és jogtalan tárgy”, továbbá leszögezték, „a területet semmiféle nagyhatalomnak nem adják oda”.⁶⁷ A TEVÉL közgyűlésén Krisztics Sándor főtitkár összefoglalta addigi munkájuk eredményét. A beszámolóból megtudható, hogy a szer-vezetnek 18 000 tagja volt, vidéki köreik száma 34, külföldön pedig 78 megbízottjuk tevékenykedett.⁶⁸

Az osztrák propaganda ügyesen dolgozott. Januárban adatokat gyűjtöttek hadifog-ságba került és eltűnt magyar állampolgárokról. A szentgotthárdi parancsnokság a kérdőíveket lefoglalta, nehogy azok politikai célra felhasználhatók legyenek.⁶⁹ A Nyu-gat–Magyarország területén működő szervezetek a legszorosabb érintkezésben legye-nek a főkormánybiztossággal, „teljes összhangban dolgozva vezethet propagandánk hatásosabb eredményre” – szögezte le a szombathelyi jelentés.⁷⁰ Sigrayhoz kellett továbbítani a lefoglalt osztrák röpcédulákat, röpiratokat és újságokat.⁷¹

A vármegyék hangulata 1921 elején

Február és március folyamán sorra beérkeztek a Moson és Vas vármegyei megbízottak jelentései az elcsatolásra került falvak hangulatáról. A jelentések többnyire egyeztek a tárgyilagosság síkján maradni. Feltüntették azokat az okokat is, ami miatt bizonyos települések Ausztriához kívántak tartozni. A mosoni összesített jelentésből megtudha-tó, „az általános helyzet a megyében nagyon jó. Ma senki sem kívánczik Ausztriába, még a németység sem! A vidéken egy népszavazás igen kedvező eredményt mutatna.”⁷²

⁶⁵ Sopronvármegye, 1921. január 1.

⁶⁶ SL X/3. Sopron, 1921. január 8.

⁶⁷ SL X/3. A tiltakozó gyűlés határozati javaslata. Budapest, 1921. január 12.

⁶⁸ SL X/3. Főtitkári beszámoló. Budapest, 1921. január 23. A beszámolóból megtudható, hogy a Nyugat–Magyarországi Liga számára hatféle nyomtatványt, 9 német röpiratot, a West Ungarische Briefe 12 számát és a nyugat–magyarországi német naptárt adták ki.

⁶⁹ SL X/3. Szentgotthárd, 1921. január 5.

⁷⁰ SL X/3. helyzetjelentés, Szombathely, 1921. január 25.

⁷¹ SL Alispáni iratok, 3074/1921. Távirat., Szombathely, 1921. február 8.

⁷² SL X/3. Mosonmagyaróvár, 1921 február

Vas vármegyéből az első jelentés 14 falu álláspontját ismertette február 12-én.⁷³ Egy még januári, a lajtakátai liga-csoport által összeállított gyorsjelentés arra világított rá, hogy a legtöbb sérelem a falvakat a vámkezelés, a csempészés akadályozása terén érte. A gazdasági helyzet állása sokat nyom a latban. A magyar korona vásárlóértéke többszöröse volt az osztráknak.

A horvát falvak kitartottak Magyarország mellett. A népgyűléseket többször szakította félbe a „*zsivio*”, azaz éljen felkiáltás.⁷⁴ Két újabb vasi jelentés pedig huszonhárom település hovatartozását rögzítette még februárban.⁷⁵ Az 1921. március 1-jén kelt 12-es számú és a 3-án kelt 13-as számú jelentés 32 falu állásfoglalását tárta fel.⁷⁶

Sopronban 1921. március 15-én húszezres tüntetésre került sor. A tömeghez Sábel János és Laki Vilmos beszélt. Laki kijelentette: „Nyugat–Magyarországot, ha kell, fegyverrel is megvédjük.. „Thurner polgármester szavai: „Deutsch sein, heisst treu sein.”⁷⁷

Egy március 21-i jelentés írója újabb kilenc falu álláspontját ismerteti. Ezenkívül felhívja a figyelmet, hogy körzetében 23 horvát község közül csak háromban van horvát plébános.⁷⁸ A már korábban említett települések esetében világosan látszott, a horvát nemzetiségű lakosság inkább Magyarországhoz húz.

A Sopronvármegye április 2-i száma arról ad hírt, hogy a német falvak egymás után jelentik be hűségüket Magyarországhoz. Lajtaújfalu, Lajtaszentmiklós, Savanyúkút, Pecsényéd, Szarvkő, Vimpác, Szarazvám, Felsőszertfalva, Höflány. „Derék jó német anyanyelvű magyarjaink” – áll a tudósítás végén.⁷⁹ A német falvak többsége azonban az elszakadás mellett volt Sopron vármegyében.

A Liga kapcsolata a kormánnyal

A Nyugat–Magyarországi Liga és a társadalmi szervezetek laza kapcsolatban álltak a mindenkori magyar kormánykörökkel. Gratz Gusztáv külügyminiszterrel (aki a nemzeti kisebbségek térca nélküli miniszterének tisztségét is betöltötte) folytatott tárgyalásáról Thirring beszámolt Sigraynak,⁸⁰ amelyre a következő választ kapta:

„Tisztelt Barátom!

Úgy veszem észre, hogy azok az aggodalmak, melyeket utolsó leveledben Gratzcal folytatott beszélgetés után velem közöltél, nem alaptalanok. Nagyon kérek tehát az összes ligák és egyesületek útján kormánynál és kormányzónál a legerélyesebben odahatni, hogy Nyugat–Magyarország ügyében gerinces és önérzetes eljárást folytassanak, nehogy esetleg egy hirtelen kiürítéssel vagy átadással „kész helyzetet teremtsenek” – mely után még a Bleyer féle autonómia is csak bajosan menthetné meg számunkra a különben soha át adandó területet.

Részemről nem tehetek mást, mint lemondásomhoz ragaszkodjak:

⁷³ SL X/3. 6. sz. helyzetjelentés, Szombathely 1921. február 12.

⁷⁴ SL X/3. Lajtakáta, 1921. január 16.

⁷⁵ SL X/3. 10. sz. és 11. sz. helyzetjelentés. 1921. február

⁷⁶ SL X/3. 12. sz. helyzetjelentés. 1921 március 1.; 13. sz. helyzetjelentés, március 3.

⁷⁷ Soproni Hírlap, 1921. március 16. 1.p.

⁷⁸ SL X/3. gépirat, 1921. március 21.

⁷⁹ Sopronvármegye, 1921. április 2., 2.p.

⁸⁰ SL XIII/37./2d.8 Budapest, 1921. április 5.

1. mert a múltban beigért erélyes támogatást kormány és kormányzó részéről ma már több mint kétségesnek tartom,
2. mivel defenzista politikával magamat soha azonosítani nem fogom és
3. mivel azt hiszem, hogy Nyugat-Magyarország ügyének mint a kormány esetleg túlendekény politikájának kérlelhetetlen támadója többet használhatok, mint kormánybiztosi ma már efemer hatalmam megtartásával.

*Kérlek ne hivatkozzál jelen levelemre, de mozdítsatok meg minden követ, hogy a kormánynál energiát és erőt szuggerálhassatok...*⁸¹

A levelet megelőző napokban zajlott az első királypuccs. Gratz, Sigray és maga Teleki is legitimista volt. A Teleki-kormány megbukott, de Sigray a helyén maradhatott. Az új belügyminiszter, Ráday Gedeon, pedig nagyon ügyesen burkolta szerepét. Senki nem tudta egy szűk körtől eltekintve (közéjük tartozott Sigray!), hogy mi a kormány álláspontja a kérdésben. Sokak előtt tűnt úgy, hogy csupán a társadalom készül megmozdulásra.⁸² A kormánybiztos nagyon jól titkolta szerepét Thirring előtt. Sigray leveleinek hatására a társadalmi szervezetek a kormányzó elé járultak, és nagyobb kormánytámogatást kértek Horthytól. Az előterjesztést Thirring fogalmazta meg.

„Az elszakított részek bizalma megrendülne a kormányban, ha ezt a területet fegyveres ellenállás nélkül adnánk át Ausztriának, mondta többek között. „A teljes elutasítás álláspontjára helyezkedjék a kormány az osztrák területi követelésekkel szemben.”⁸³

Thirring április 18-án kelt levelének rövid tartalma: Bleyer, Huber, Thomas, Sholtz, Nutsch nemzetgyűlési képviselők bejárják az országrészt. Azt állítják, Gratz tud lépéseikről. Sigray a képviselők eljárását nem helyesli. Gratz két hete azt nyilatkozta, hogy az autonómia elkerülhetetlen lesz. A mozgalom mögött altdeutschok állhatnak. Az ügyre fel kell hívni Bethlen István miniszterelnök, Bánffy Miklós külügyminiszter és Ráday Gedeon belügyminiszter figyelmét. Levele végén szorgalmazza, hogy Bethlen tegyen megnyugtató nyilatkozatot a Nemzetgyűlés másnapi ülésén.⁸⁴

Április 20-án egy miniszterelnöki bizalmas ülésen Nyugat-Magyarország sorsáról tárgyaltak. A megbeszéléstről nem kaptak információt sem Thirring, sem a TEVÉL vezetői. A legszigorúbb titoktartás mellett a tanácskozás egyik lehetséges alternatívája a fegyveres felkelés volt.⁸⁵

Harc a német ajkú községek megnyeréséért

Május elején a határmenti német községekben ünnepekre került sor. Németgyiróton (Gerisdorf) zászlószentelés, Hosszúszezen (Langeck im Burgenland) falugyűlés volt. Mindkét helységben Thurner Mihály szónokolt. Thurner – mint a Liga munkatársa – személyes fellépésével is hatni akart a németségre. Sorban lepleztek le

⁸¹ SL XIII/37./2d.8 1921 április 10.

⁸² Bánffy Miklós: Huszonöt év (1945). Bp., 1993, 70.

⁸³ SL XIII/37./2 Thirring Gusztáv előterjesztése, 1921 április

⁸⁴ SL XIII/37./2 Thirring kézirat, 1921. április 18., v.ö. Soós i.m. 137.

⁸⁵ Fogarassy László: Védelmi előkészületek Ausztriával szemben gróf Bethlen István kormányának hivatalba lépése után. SSz. 48 (1994) 307. A tanácskozás résztvevői: Bethlen, Bánffy, Ráday, Belitska, Gratz, Kánya, Khuen-Héderváry, Villani, Röder, Sigray és Zsembery.

hősi emlékműveket. Koszorúzásokra került sor mintegy fél tucat községben.⁸⁶ A Sopronvármegye május 7-i tudósításából: „Akik azt hiszik, hogy Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolása tény, azok nagyon is csalódnak.” A magyar kormány pedig továbbra is alakoskodni kényszerült. Az említett lap így folytatja tudósítását: „A magyar kormány kész a trianoni békét lojálisan végrehajtani. Sigray szerint azonban különbség van lojalitás és szervilitás között... Mindent el fognak követni, hogy ezt a területet ne csatolják át egy olyan országhoz, melynek valutája rohamosan a nullához közeledik.”⁸⁷ Egy bizalmas főispáni utasítás elrendelte a polgárőrség felállítását a soproni járásokban. A rendeletet a kommunizmus esetleg újbóli lábrakapásával és az Ausztriából betörő „csöcselék” megfékezésével magyarázták. A kismartoni járás 16 faluja 482 embert állított ki. A megye tehát minden eshetőségre felkészült.⁸⁸

Vágyak és realitások Nyugat-Magyarország sorsát illetően

1921. június 2-án került sor a TEVÉL és a Nyugat-Magyarországi Liga közös nagygyűlésére Budapesten. Thirring beszédében a magyar kormány engedékenységét bírálta. Utalt a május 25-én kelt magyar javaslatra, mely azt indítványozta, hogy Ausztria mondjon le azokról a területekről, amelyek gazdasági szempontból megterhelők számára. Ebben kimondatlanul, de benne rejtett a terület esetleges megosztása a két ország között.

Thirring után Okolicsányi László beszélt. Utalt arra, hogy az ún. nyugat-magyarországi kérdés titokzatos és rejtélyes. Az antant szemszögéből Ausztria ugyanúgy bűnös, mint Magyarország. Az antant Eris almájaként dobta a két ország közé a szóban forgó területi kérdést. A két volt szövetséges így nem értheti meg egymást, egymásra nem találhat, össze nem barátkozhat. Ezzel akarnak tartós gyűlöletet kelteni, és mindkét országot tehetetlenné tenni szomszédaikkal szemben. Magyar szemszögéből 13 pontban foglalta össze a „Westungarn problémát”:

1. Nyugat-Magyarországon nem volt elszakadási törekvés.
2. Nem kellett a németeket a „magyar járom alól felszabadítani”.
3. Ausztria görcsösen ragaszkodik a területi ajándékhoz.
4. Osztrák politikusok kijelentették, nincs szükségük Nyugat-Magyarországra.
5. Az agitáció a közvéleményt Ausztriában mesterségesen felkorbácsolta.
(Hazaáruló, aki Magyarországgal szemben engedékeny.)
6. Magyarország hajlandó gazdasági előnyökhöz juttatni Ausztriát, ha az lemond az érintett területről. (Ezt Ausztria visszautasította, de beleszóltak a csehek és a szerbek, akiket pedig a területből nem illet meg semmi).
7. Ausztria álláspontjának gyengülésekor azonnal felemlgették a jugoszláv–cseh korridor tervét.
8. A terület nem Ausztriának adandó át közvetlenül, hanem az antantnak.
9. A korridor terve rendkívüli veszély, mert Magyarország teljesen el lesz vágva a Nyugattól.

⁸⁶ Sopronvármegye, 1921. május 3., 1.p.

⁸⁷ Sopronvármegye, 1921. május 7., 2.p.

⁸⁸ SL Szolgabírói iratok, 3 biz./1921. május 9.

10. 1921. május 24-ig a magyar kormány részéről nem volt szó a terület feladásáról.
11. Nincs ellenséges megszállás az érintett területen. „Mi pedig azt sem tudjuk megtartani, ami a kezünkben van.”
12. A Millerand-bizottság még mindig nem kezdte el működését.
13. A nyugat–magyarországi kérdés nem Moson, Sopron, Vas vármegyék lakosságának kérdése, ez az a tengely, amin áll vagy bukik Magyarország jövője.

Okolicsányi után Thurner emelkedett szólásra. Elmondta, a területet állítólag nemzetiségi és gazdasági okokból kell odaadni. Ezt éppen azok hazudják, akiknek az igazságot kellene szolgálniuk. Az érintett területen 250 000 német él, „de lelke, szíve magyar”. Együtt él velük 80 000 magyar, 45 000 horvát és 14 000 vend. Ez a négy nép megértette egymást és meg fogja érteni a jövőben is. A Rábaköz nélkül a német iparosoknak és kereskedőknek nincs boldogulása.

Az ülés végén határozati javaslat született, melynek lényege a következő volt: Nyugat–Magyarországot a kormány sem részben, sem egészben ne adja fel. Ultimátumok és fenyegetések ellenére sem bocsátkozik tárgyalásokba. Bízunk a kormány a társadalom erejében és Nyugat–Magyarország népének kitartásában. A liga nemzetiségi kérdésben az 1868/44. tc. alapján áll.⁸⁹

A TEVÉL június 5-én 40 helyen tartott tiltakozó nagygyűlést. Ez volt a „Nyugat–Magyarországért való megmozdulás napja”.⁹⁰

A liga tengerentúli kapcsolatára utalt, hogy az Amerikai Magyar Vend Szövetség levélben biztosította Thirring Gusztávot, hogy mindenben támogatják a ligát.⁹¹ Közben az antant misszió gépkocsin bejárta az elcsatolásra ítélt vidéket. Türelmemre intették a vasi falvak lakóit. „Ügysem tart sokáig ez az állapot” – hangoztatták a tisztek, ezzel utaltak a hamarosan bekövetkező átcsatolásra. Ez a kijelentés nem mindenkit nyugtatót meg. Pinkafőn az egész falu tüntetett Magyarország mellett.⁹²

Az autonómisták is hallattak magukról. Egységes célú párt létrehozásán fáradoztak, hogy az átcsatoláskor a terület ne maradjon irányítás nélkül. Közben Sigray Iváncról Budapestre utazott fel tárgyalni a kormánnyal. A Liga megpróbálta az okát kideríteni, sikertelenül.⁹³ 1921. július 5-én egy BM rendelet feloszlatta a ligákat de csak a látszat kedvéért, mert azok a kormány beleegyezésével és tudtával tovább működtek.⁹⁴

A nyár folyamán felgyorsultak az események. Megnőtt a bizonytalanság, megkezdődött a találgatás. Szombathelyi jelentés július 15-éről: Az osztrákok a határon megerősítették a katonaságot. A fővárosi lapok – ellentétben a bécsiakkal – nem foglalkoznak a kérdéssel. Legalább gyengítsék az osztrák nyilatkozatok hitelességét! A vitás terület hangulata járásonként napról napra változik. Nő a csüggedők száma, saját megélhetésük érdekli az embereket. Az antant a vend vidéken a Murát javasolja határnak,

⁸⁹ SL X/3. A Nyugat–Magyarországi Liga és a TEVÉL nagygyűlésének jegyzőkönyvi kivonata. Budapest, 1921. június 2.

⁹⁰ Sopronvármegye, 1921. június 6., 2.p.

⁹¹ SL X/3. Horváth Lőrinc lelkész levele Thirring Gusztávhoz 1921. június 30.

⁹² SL X/3. gépirat, Pinkafő, 1921. június 21.

⁹³ SL X/3. gépirat, Sopron, 1921. június 23.

⁹⁴ Magyarország történeti kronológiája. Szerk. Benda Kálmán. III. k. Bp., 1982. 880.p.

de a jugoszlávok a Rábáig maguknak követelik a területet.⁹⁵ 1921. július 26-án életbe lépett a trianoni szerződés. Az 1921/XXXIII. tc. megszületését megelőző napok jelentéseiből árad a kétségbeesés. „Bevonásra került a határcsendőrség. Elvesztett a terület ránk nézve?” – kérdezi egy riadt jelentés.⁹⁶ „A felsőöri járás hangulata ellenünk fordult. A határszéli németiség nem bízik meg bennünk. A kormány mindkét fülét befogta, nem hallja a segélykiáltást? Már csak napok kérdése az átadás.”⁹⁷

Az augusztusi jelentés új adalékokkal szolgál a kérdés diplomáciai történetéhez. Eszerint Ausztriával a tárgyalások Grazban megszakítás nélkül folytak. A résztvevők: Keresztes ezredes, Neugebauer osztrák összekötő tiszt, valamint francia, angol, olasz és japán tisztek. A francia és az angol közömbös, az olasz inkább az osztrákokkal van; a japán támogat bennünket. A tárgyalások július 30-án befejeződtek be. Az újabb tárgyalás időpontját szeptember 1-jére tűzték ki Sopronban; ha az nem vezetne eredményre, októberben Körmend a megállapodások színhelye. Ezután népszavazás lesz az érintett területen. A Burgenland mozgalom fő mozgatója Nikolaus Wachter katolikus lelkész – olvasható a továbbiakban. Az osztrák és a magyar keresztényszocialisták is tárgyalnak. Egyesek (Magyarország területén belül!) egy teljesen független közigazgatású Burgengau vagy Burgenland létrehozásán fáradoztak.⁹⁸

Augusztus 2-án autonómista gyűlésre került sor Sopronban. Az összejövetelen a hangadók szembehelyezkedtek Zsembery főispán, Villani és Rábel László kormányt támogató, autonómia-ellenes álláspontjával. Rábel reflektált az elhangzottakra. Kijelentette: „ötven embernek nincs joga háromezrezer nevében beszélni.” A jelentés szorgalmazza, hogy a Liga azonnal küldje le Sopronba Perényit, Okolicsányit vagy Thirringet. „Olyan emberre van szükség, akinek megvan a kormánnyal a szorosabb kapcsolata. Aki akármikor felhívhatja telefonon Bethlent, Bánffy, Rádayt. Az illető ne legyen függő viszonyban a Ligával” – fejeződik be a tudósítás.⁹⁹

Augusztus 4-én röplap formájában megjelenik a 2-i tanácskozás tartalmi foglalata.¹⁰⁰ Augusztus 26-án Sigray 100 000 koronát utal át a TEVÉL nyugat–magyarországi akciójának javára. Leszögezi, hogy további folyósításra nincs lehetősége, de még hozzáteszi: mindenben mint magánember támogatja a Ligát.¹⁰¹ Sopron és környékének átadását augusztus 29-ére tűzték ki. Augusztus 28-án a kormány előzetes beleegyezésével és tudtával kirobbant a másfél hónapig tartó nyugat–magyarországi felkelés. A velencei megállapodás értelmében az 1921. december 14–16 között lezajlott népszavazáson Sopron és a környező 8 falu hitet tett Magyarország mellett. 1922. január 1-jén Sopron hivatalosan visszakerült „Szent István koronája alá.”¹⁰²

⁹⁵ SL X/3. 24. sz. helyzetjelentés, Szombathely, 1921. július 15.

⁹⁶ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1921. július 22.

⁹⁷ SL X/3. helyzetjelentés, Nagyszentmihály, 1921. július 20.

⁹⁸ SL X/3. helyzetjelentés, Szombathely, 1921. augusztus 2.

⁹⁹ SL X/3. gépirat, Sopron, 1921. augusztus 4.

¹⁰⁰ Nyomtatott röplap, a szerző gyűjteményében. „Nyugatmagyarország népéhez” Kovács József László baráti szívésségéből.

¹⁰¹ SL XIII/37./2d.8

¹⁰² A soproni népszavazásnak gazdag az irodalma. Néhány fontosabb ezek közül: Fogarassy László: A soproni népszavazás. SSz. 25 (1971) 335-347.; Ormos Mária: Civitas Fidelissima, Győr, 1990.; Bánffy Miklós: Huszonöt év (1945) Bp., 1993. 65-109.; Villani Frigyes: Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923.

A Liga utóvédharca Burgenlandban

A Liga 1922-ben folytatta működését a most már Burgenland néven Ausztriához tartozó legfiatalabb tartományban. Informátorai révén 1922 januárjától szeptemberéig gyűjtötte az adatokat az érintett területről. Ausztriával kapcsolatunk nemhogy javult volna, de még rosszabbodott – állapítják meg egyhangúlag. Egy január végéről keltezett jelentésből megtudható, hogy a községek hangulata még osztrákellenes. Kabold (Kobersdorf) település véleménye az volt, hogy újabb felkelés esetén, azzal szembehe-lyezkedne. Lándzsér (Landsee) és Lakompak (Lackenbach) ezzel szemben példaként állította a felkelőket, „rendet tartottak és a lakosság elismerését érdemelték ki.”¹⁰³

Gálos (Gols) községet leszámítva a Fertő-vidék falvaiban is teljes volt a kiábrándultság. A mosoni községek hangulatát jól jellemezték az efféle kifakadások: „ez a tarthatatlan állapot nem tarthat sokáig.” Az osztrákok gazdasági helyzete katasztrofális. A drágaság 40%-kal nagyobb Mosonban, mint Bécsben. Ausztriában kezdetét vette a választási harc. Az informátor szerint a keresztényszocialisták az esélyesek. Országos titkáruk választási beszédében a következőket ígérte és mondta: „Mi tudjuk, hogy önök Magyarországhoz húznak, ez természetes is. A békeszerződést végre kellett hajtani, mi nem akarunk egy Elzász-Lotharingiát itt keleten. Leszereljük a vörösöket, és Nyugat-Magyarország szabad akarására bízunk, hogy döntsön jövője felett. Ezért kérjük támogatásukat.”¹⁰⁴

A magyar közigazgatás felszámolása

Május folyamán kijelölték az osztrák–magyar–szerb–horvát–szlovén hármast határt. Lajtaszentmiklóson megalakult a Burgenlandi Tanítók Szövetsége. A GYSEV nem kapott engedélyt vonalhosszabbításra a Pomogy–Nezsider vonalon. Ruszt még magyar pecsétjét használta, de azt hamarosan bevonták. Borostyánkő (Bernstein) a rosszabb postaforgalom miatt lázongott. Mosonszentandrás (Sankt Andrä bei Frauenkirchen) és Valla (Vallern im Burgenland) nevét megváltoztatták. Reiss Mátyás lékai (Lockenhaus) plébánost elűzték, mert nem volt hajlandó német nyelvű tankönyvekből tanítani. A húsvéti iskolai értesítők még magyar nyelven jöttek ki a nyomdából. A kőpataki (Steinbach) tanítónőnek el kell hagynia munkahelyét, mert magyar szellemben oktatott. Még nagyobb bűne volt, hogy állítólag felkelőkkel tartott összeköttetést. Savanyúúton osztrák rendőrlégénységi tanfolyam indult.¹⁰⁵

A Liga megbízottai az ezt követő fél évben figyelemmel kísérték a választások előkészületeit. Teljes névsorokat küldtek fel Budapestre. Külön hangsúlyozták azok nevét, akik 1919-ben szerepet játszottak Magyarországon a Tanácsköztársaság ideje alatt.¹⁰⁶

Választások Burgenlandban

Az 1922-es nemzetgyűlési és tartományi választásokon öt párt indult a voksokért Ausztria legfiatalabb tartományának négy választókeretében: a kismartoniban

¹⁰³ SL X/3. gépirat, 1922. január 31.

¹⁰⁴ SL X/3. gépirat, Mosonmagyaróvár, 1922. január 12.

¹⁰⁵ SL X/3. gépirat, 1922. június 11.

¹⁰⁶ SL X/3. névsorlajstromok keltezés nélkül.

(Eisenstadt) 9 képviselőjelölttel, a nagymartoniban (Mattersburg) 8 fővel, a németújváriban (Güssing) 7 jelölttel és a felsőőriben (Oberwart) 6 fővel. A nemzeti tanácsba az új tartomány 8 képviselőt küldött, azaz minden kerületből 2–2 főt.¹⁰⁷

A mosoni elcsatolt részek horvát lakossága a választásokon a keresztényszocialisták színeiben indult. A horvátok még mindig hittek a „felszabadulásban” és az osztrák hivatalnokokat egyszerűen elzavarták.¹⁰⁸ A június 30-i jelentés szerint a hangulat egyszerűen forradalmivá vált. Az informátor az okokat pontokba foglalta: Sorozatos sztrájkok és gazdasági visszaesés. A szociáldemokraták „terrorja”. Az adóztatás és vagyonváltság. A magyar pénz elfogadásának megtiltása.¹⁰⁹

Az 1922. június 18-án lebonyolított választást a szociáldemokraták nyerték meg: a szociáldemokrata pártra 50 067, a keresztényszocialista pártra 40 105, a Földműves szövetségre 22 008, a nagynémet pártra pedig 16 029 szavazat esett. A rendkívül részletes jelentés végén ez a kitétel áll: „Nyugat–Magyarország visszaszerzése csakis a mostani (1922) és hasonló helyzetben lévő Ausztriától, vagy annak bomlásakor történhet meg.”¹¹⁰ Június folyamán Savanyúkúton a tisztviselők tüntettek. Olyan újabb rendeletek borzolták fel a kedélyeket, mint például a négy évnyi adóhátralék behajtásáról hozott határozat. Július elején Rohonc tüntetett azért, hogy csatolják vissza Magyarországhoz.¹¹¹

1922. június 20-án megszületett Burgenland címere. Az informátor szerint a heraldikai színek is a németekhez való tartozás vágyát jelképezik.¹¹²

Egy július 9-i mosonmagyaróvári gyorsjelentés arról tudósít, hogy a horvátok még mindig reménykedtek egy belső vagy külső felkelésben. Az osztrákok labilis helyzetére utalt a következő mondat, „...a katonaság és csendőrség senkivel szemben fellépni nem mer”. Egy júliusi jelentésben olvasható: „a megszállt országrészről ma tiszta képzet adni teljesen lehetetlen. A lakosság esetleges megszervezése csak kisebb csoportokban lehetséges. Ennek akadálya, az osztrák kémszervezet, a nagynémetek és a szociáldemokrata terror.”¹¹³

1922. július 15-én került sor az első tartományi ülésre Kismartonban (Eisenstadt) 3 tagú elnökséggel és 32 képviselővel. A Volkswehr alakulatok helyett tiroliak érkeztek a közrend fenntartására. A nyomasztó katonai megszállást a csendőrség váltotta fel. Egy budapesti jelentésből ugyanezen a naponarról értesülünk, hogy „A helyzet annyira megérett [fegyveres felkelésre], hogy ne mulasszuk el. Zárányban (Zagersdorf) félholt-ra verték a TEVÉL korábbi exponensét. A helyi plébános el tudott menekülni.”¹¹⁴

Július folyamán Burgenland lakossága petíciókkal ostromolta a bécsi kormányt, hogy orvosolják a bajokat, mert a drágaság 50–75%-kal nagyobb, mint Bécsben.¹¹⁵

¹⁰⁷ SL X/3. gépirat, Sopron, 1922. június 7.

¹⁰⁸ SL X/3. gépirat, Mosonmagyaróvár, 1922. június 14.

¹⁰⁹ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1922. június 30.

¹¹⁰ SL X/3. gépirat, 1922. július 3.

¹¹¹ SL X/3. gépirat, 1922. július 5.

¹¹² SL X/3. gépirat, Budapest, 1922. július 8.

¹¹³ SL X/3. gépirat, Mosonmagyaróvár, 1922. július 9.

¹¹⁴ SL X/3. gépirat, Sopron, 1922. július 17.

¹¹⁵ SL X/3. gépirat, 1922. július 21.

A Liga tevékenységének elhalása

1922. augusztus 12-én Niemetz József a következő javaslatot terjesztette a Nyugat-Magyarországi Liga elé: A Soproni Férfidalkört és a Concordia zeneegyesületet (gazdapolgárok) oklevéllel tüntessék ki. Sopron polgármesterét, Thurner Mihályt, aki eddig még nem kapott írásbeli elismerést, a Magyar Nemzeti Szövetség ajánlására „Sopron kiváló vezérfiának” ismerjék el.

A városból a magyar kultúra végvárát kell megépíteni. „Iskola, sok iskola kell ide, és a szép vidék [...] idegenforgalmát kell erősíteni. Aki vállalatok alapításával akarja Sopron jövőjét, az homokra épít.”¹¹⁶ A fővárosi és vidéki lapok az elszakított községek nevét ne németül, hanem magyarul írják. Tóth Alajosnak, a Soproni Hírlap felelős szerkesztőjének köszönet, mert sokat áldozott az ügyért.¹¹⁷

A Nyugat-Magyarországi Liga fellelhető iratanyaga között a két utolsó 1922. szeptember 22-én és 23-án Szombathelyről keltezett. Az első beszámolt a Népszövetség határozatáról, amely újabb tíz falu visszacsatolását rendelte el Magyarországhoz. Hangsúlyozta, hogy „a visszacsatolási ünnepségeket a községek és ne a társadalmi szervezetek rendezzék meg!”¹¹⁸ A második a visszakerült községek hűségesküjéről tudósít.¹¹⁹ Ezzel a Nyugat-Magyarországi Liga, mint a TEVÉL alszervezete – három évi működés után – csendesesen befejezte aktív tevékenységét.

Összegzés

Tanulmányomban egyetlen társadalmi szervezet működését és tevékenységét igyekeztem bemutatni a tárgyalt időszakban. A Thirring Gusztáv és Petrik Aladár által szervezett Nyugat-Magyarországi Liga, az összes többi ligák közül a legrövidebb életű volt. Fennállását szűk három évre datálhatjuk: 1919. november elejétől 1922. szeptember végéig. Az egyesület legfontosabb céljával az ún. nyugat-magyarországi elszakított területek megtartását jelölte meg – a rendelkezésére álló eszközökkel. 1920 januárjától szorosan együttműködött a TEVÉL-lel, annak fiókszervezete volt. Ezen utóbbi gyűjtő egyesület meghatározta számára azt az irányvonalat, amelyet mint követendő eljárást alkalmaznia kellett. Kezdetől fogva nagy hangsúlyt fektettek az agitációs és a propagandamunkára. A három érintett megyét igyekeztek megnyerni a magyar ügynek. A munkatársak és informátorok felállításában (főmegbízott, járási megbízottak), valamint a vidéki osztályok és csoportok létrehozásában is a TEVÉL szervezeti szabályzatát követték. A szombathelyi parancsnokság által létrehozott népszervezési akcióban tevékenyen részt vettek. Fennmaradt helyzetjelentéseikbe bepillantva képet alkothatunk a területen élő nemzetiségek, főleg a németek és a horvátok nemzeti érzületéről. Azokról az okokról is értesülhetünk, amelyek alapvetően befolyásolták az érintett községek állásfoglalását hovatartozásukat illetően. Ilyen meghatározó tényezők voltak: a határkordon, a határátlépés lassúsága, a csempészés akadályozása, a rossz utak, az elégtelen postaközlekedés, az ausztriai munkalehetőségek, a gazdasági alapanyagok hiánya, a rekvirálások. Esetleges népszavazás esetén a horvát falvak többsége hitet tett volna

¹¹⁶ SL X/3. gépirat, Sopron, 1922. augusztus 12.

¹¹⁷ SL X/3. gépirat, Sopron, 1922. szeptember 4.

¹¹⁸ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1922. szeptember 20.

¹¹⁹ SL X/3. gépirat, Szombathely, 1922. szeptember 23.

Magyarország mellett. A német falvak óriási többségben az elszakadásra voksoltak volna. Az őrségi magyar falvak a szó szoros értelmében kétségbeesve elleneztek az átcsatolást. A magyar kormány a határtárgyalásokon – ezt térképpel lehet bizonyítani – felhasználta a Nyugat–Magyarországi Liga helyzetjelentéseit.¹²⁰ A szervezet együttműködött a helyben maradt közigazgatási apparátussal, annak prominens személyiségeivel (kormánybiztosokkal és főispánokkal), a belügyminisztériummal, a nemzetiügyügyi minisztériummal (annak fennállásáig), és a szombathelyi körletparancsnoksággal. A szervezet laza kapcsolatban állt a kormánnyal is. Az első királypuccs, a fokozott antant jelenlét és az utódállamok beavatkozási törekvése nem tette kívánatosá a társadalmi szervezetek nyílt támogatását a kormány részéről. A hazai közvélemény úgy hitte, hogy csak a társadalom készül megmozdulásra. A Nyugat–Magyarországi Liga, a TEVÉL és a TESZ képviselői érthetően becsapva érezték magukat, s ennek hangot is adtak. A Thirring vezette szervezet és más egyesületek múlhatatlan érdeme, hogy szívós kitartással és agitációs munkával elvetették azt a magot, amire a Bethlen-kabinet építhetett. 1921 augusztusában legalább négy szálon indult meg a háttérből titkon támogatott fegyveres megmozdulás, az ún. nyugat–magyarországi felkelés. A Nyugat–Magyarországi Liga fő feladata ebben az önkéntesek toborzása volt. A Liga tagjai később tevékenyen részt vettek a soproni népszavazás előkészítésében is. A legkevésbé ismert tény, hogy a „megszállt területen” 1922 januárjától utóvédharcot folytattak. Feladatuk a hírszerzés és egy újabb felkelés előkészítése volt. A közhiedelemmel ellentétben ugyanis Ausztriával a kapcsolatunk nemhogy javult volna, de rosszabbodott, és csak 1923-ra normalizálódott. Ekkora kialakult a végleges osztrák–magyar határ. Így ez az elszakított terület a magyar revíziós politikában az elkövetkezendő időkben már nem játszott szerepet.

TÁBLÁZATOK

Mosoni helyzetkép, 1920 január– február

helység	állásfoglalás	oka
Barátudvar	Ausztriára	a papsága osztrák fennhatóság alatt áll
Féltorony	A keresztény magyar királyságra	Frigyes főherceg birtoka
Gálos	Ausztriára	jegyzőválság van
Köpcsény	Magyarországra	„nem akar osztrák lenni”
Lajtakáta	Magyarországra	„a jegyző lelkes magyar ember, a tanító bár horvát, hirdeti, tartsanak ki Magyarország mellett”
Lajtakörtvélyes	Magyarországra	„elkeseredett a hangulat”
Mosonújfalu	Magyarországra	„a legmagyarabb érzelmű falu”
Néveny	ingadozik	„Nezsider hatása alatt áll”
Nezsider	ingadozik	„borkivitele miatt”
Nyulas	Ausztriára	„nem megbízható”
Pándorfalu	Magyarországra	„a Balatonig lejárnak kereskedni”
Sásony	Ausztriára	
Zurány	Magyarországra	„a nagygazdák ingadoznak”

¹²⁰ Elisabeth Deinhofer, Traude Horvath: Grenzfall Burgenland 1921–1991. Eisenstadt, 1991, 32. p.

**1. táblázat: Az elszakadásra szavazó falvak a Sopron megyei járásokban
1920 februári adatok alapján**

soproni járásból	felsőpulyai járásból	nagymartoni járásból	Kismartoni járásból
Balf	Lánzsér	Nagymarton	Szárazvám
Harka	Borosd	Petőfalva	Szentmargitbánya
Ágfalva	Répcékároly	Selegd	Vimpác
Somfalva	Felsőrámóc	Fraknó	
Lépesfalva	Locsmánd	Újtelek	
Récény	Répcfő	Pecsenyéd	
Kabold	Sopronudvad	Borbolya	
Kópháza		Zemenye	
Lakompak		Márcfalva	
Fertőrákos		Tormafalu	
Ruszt			
Fertőmeggyes			

2. táblázat: A felsőőri járás falvainak hangulatképe 1921 február

helység	állásfoglalás	%-os arány	oka
Alhó	ingadozik	nincs adat	„rossz a posta összeköttetés”
Alsólövő	nincs adat	nincs adat	„a hangulat jó”
Árokszállás	Magyarországra	75%	
Felsőlovó	ingadozik	50%	„a határátlépés lassú”
Felsőőr	Magyarországra	95%	ellenzi az elcsatolást
Grodnó	Magyarországra	nincs adat	
Kisharasztos	Magyarországra	70%	
Lödös	Magyarországra	80%	„Erdődy gróf agitáló szerepe”
Máriafalva	Ausztriára	nincs adat	nyíltan nem nyilatkozik
Nagyszentmihály	Magyarországra	75%	nyíltan nem nyilatkozik
Oláhciklény	Magyarországra	90%	horvát falu
Órisziget	Magyarországra	98%	ősi magyar település
Órszentmárton	Magyarországra	90%	
Pinkamiske	Magyarországra	80%	horvát falu

3. táblázat: Helyzetjelentés 1921 februárjából

helység	állásfoglalás	%-os arány
Mérem	Magyarországra	80%
Alsószőlnök	a hangulat nyugodt	nincs adat
Jakabháza	Magyarországra	80%
Szentelek	Magyarországra	50%
Ószalonak	ingadozik	80%
Órszállás	Magyarországra	50%
Pinkaóvár	egykedvű	nincs adat
Felsőőrnök	ingadozik	70%
Rábaőr	Ausztriára	80%
Csajta	Magyarországra	70%
Incéd	Magyarországra	nincs adat
Békató	Magyarországra	75%
Velege	Ausztriára	80%

**4. táblázat: Két helyzetjelentés a lakossági vélemény megosztottságáról
1921 március 3. és március 21.**

helység	állásfoglalás	%-os adat	oka
Rendek	Ausztriára	80%	erős az osztrák agitáció
Újhegy	Ausztriára	97%	a lakosság Ausztriában dolgozik
Patafalva	ingadozik	60%	
Pónic	Ausztriára	nincs adat	
Ujvörösvágás	Magyarországra	95%	a mesteremberek Ausztriában dolgoznak
Németlövő	ingadozik	90%	a falu vasútvonalat kér
Malomgödör	Magyarországra	50%	
Lantosfalva	többség Mo. mellett	nincs adat	
Sámfalva	Magyarországra	68%	
Lapincsujtelek	Ausztriára	55%	
Pinkafő	Magyarországra	95%	
Sóskutfalva	Magyarországra	80%	

5. táblázat

helység	állásfoglalás	%-os adat	oka
Felsőszénégető	Magyarországra	50%	
Farkasdífalva	Ausztriára	90%	„a szocializmus hívei”
Öribükkösd	Magyarországra	75%	
Mencsér	Magyarországra	100%	népszavazás esetén
Pörgölény	kiszámíthatatlan	nincs adat	a posta megszűnése miatt
Szabar	Ausztriára	50%	sokan Ausztriában dolgoznak
Szénásgödör	Ausztriára	nincs adat	német tanerőt kér

6. táblázat: Hangulatjelentés a magyar érzelmű felsőöri járásból

helység	állásfoglalás	%-os adat	oka
Hidasrákosd	Magyarországra	90%	
Öribánya	Magyarországra	70%	
Szalonakujtelek	Magyarországra	60%	
Hovárdos	Magyarországra	75%	
Lipótfalva	Ausztriára	80%	

Az 1935-ös választásoktól az „utolsó békeévig”**Változások az ország bel- és külpolitikai helyzetében**

Az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások a „szokásokhoz híven” a kormánypárt sikerét eredményezték. Amint az kiszámítható volt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) fölényes győzelmet aratott. Ami mégis jelentékennyé tette, s egyben a választás tétjét is jelentette az volt, hogy Gömbös Gyula a miniszterelnök-pártvezér a kormánypárt parlamenti frakcióján belüli erőviszonyokat sikeresen rendezte át önmaga ízlése szerint. Saját megbízható híveinek mandátumhoz juttatásával a képviselőcsoporton belül is végrehajtotta a hön áhított „örségváltást”, megszabadulva a Bethlen István korábbi kormányfőhöz kötődő parlamenti elit ballasztjától.¹ A győzelem ellenére azonban Gömbös egyre sivárabb belpolitikai környezetben találta magát. A választásokat követően a pártvezetés kísérletet tett arra, hogy egyrészt az immár hatékony eszközzé vált parlament segítségével az államszervezetben és az intézményi struktúrában változtatásokat hajtson végre, másrészt, hogy az alkotmányos kereteken túllépve a társadalom egészének működését megszervezze. A változások azonban több ponton is ellenállásba ütköztek. A pártvezetést nem csupán az ellenzék bírálta, hanem támadások érték a párton belül is, elsősorban a helyi vezetők, különösen a megyei elnök-főispánok részéről.² A kormányzó, környezete hatására, szintén megelégtelt a reformokat, és a kormányfő óvatossá vált eltávolításán gondolkodott. Ennek bekövetkeztét valószínűleg csak Gömbös egyre komolyabbá váló vesebaja akadályozta meg, mivel Horthy nem kívánt megválni súlyosan beteg miniszterelnökétől.

A Gömbös halálát követően pártvezérré is megválasztott Darányi Kálmán miniszterelnökségével sokáig úgy tűnt, hogy a kormánypolitika visszatér régi alkotmányos szellemiségű irányvonalához. A párt új vezetésében annak minden irányzata helyet kapott, s a konzervatív-liberális elvek újra nagyobb hangsúlyt kaptak az országos politika működtetésében. A személycserékkel is járt belpolitikai stílusváltás külső tényezőkkel kiegészülve azonban nem kis feszültséget okozott a harmincas évek végének Magyarországon. A hatalomból kiszorított erők és a német hatásra aktivizálódó szélsőjobboldal színrelépésével a politikai paletta harsányabb színei egyre jobban uralták a politika képét. A radikális irányzatok sikerét megkönnyítette, hogy a társadalom egyes rétegei nélkülözték a valóságos képviseletet, s ezek támogatását az érvényesülésükben megátolt, marginalizált politikai csoportok ügyesen meg tudták szerezni. A program-

¹ Az 1935 - ös választások soproni vonatkozásairól lásd: Tóth Imre: Stílusváltás – elsőprő győzelemmel (?) Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935. SSz. 54. (2000.) 249.

² Vonyó József: Gömbös Pártja. A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai (1932-1939), Dialóg-Campus kiadó, Budapest-Pécs, 1998. 26-27.

jaikban hemzsegő szociális ígéretet a „kis emberek” támogatását ígérték s az addigi politika által elhanyagolt érdekek felkarolásával kecsegtettek.

A politikai élet átrétegződése és a külpolitikai környezet változása a két választás közötti időszakban Sopronban

A gömbösi reformpolitika személycserékhez vezetett a közigazgatásban és a megyei pártvezetésben is. 1935-ben a konzervatív beállítottságú, így Bethlen hívének számító Simon Elemér főispán lemondásával a Nemzeti Egység Pártjának helyi vezetése is új kezekbe került, miáltal a kormánypárt működése hatékonyabb formát öltött. Bár forrásaink alapján csak későbből tudjuk dokumentálni, nincs okunk kételkedni abban, hogy a NEP (1939 márciusától Magyar Élet Pártja – MÉP) irányítása Ostffy Lajos, majd Hőgyész Pál főispánsága alatt aktívabbá vált. A Hőgyész által vezetett megyei párt-szervezet aktivistái az elnök utasításai alapján igyekeztek megszervezni a helyi társadalom teljes ellenőrzését.

A hatékonyságot növelte, hogy 1936 után a megyei szervező titkár személyét illetően ismét különvált a párt Sopron és Győr megyei szervezete.³ A szervezéssel megbízott párttagok mindenkit felkerestek, akit a pártba való belépésre rá lehetett bírni. Ha igyekeztük eredménytelen maradt, jelenteniük kellett felettes vezetőiknek. Kötelesek voltak a hozzájuk tartozó körülbelül 50 választóról rendszeres információkkal szolgálni, mely tartalmazta a nem MÉP-tag választópolgárok pártállását, politikai irányultságát és mindent, amit a rájuk bízott körzetben tapasztaltak. Haladéktalanul jelentették akár az illetékességi körükön kívül eső egyéb politikai mozgalom szervezkedését vagy megjelenését is.⁴ A soproni szervezet működésével kapcsolatban 1939–40-től szaporodnak meg a dokumentumok, melyek rendszeresen megrendezett pártnapokról, előadásokról számolnak be, vagy éppen a naponta reggel 9-től késő estig nyitva tartó párthelyiség látogatására hívják fel a tagok figyelmét.⁵ A párt működésének megváltozása feltehetően azonban már korábban megkezdődött, egyrészt a bekövetkezett személyi változásoknak köszönhetően, másrészt a belpolitikai arányeltolódások sürgető hatására.

A megváltozott bel- és külpolitikai feltételek hatványozottan éreztették a hatásukat Sopronban. A határszéli, jelentős németajkú kisebbséggel rendelkező várost különösen érzékenyen érintette Németország és a német nemzetiszocialista eszmék térhódítása. A város helyzete különösen Ausztria német megszállásának idején vált kényessé.

Amint arról a korabeli helyi sajtó is több ízben beszámolt, harmincas évek közepétől mind gyakoribbá váltak a magyarelles megnyilvánulások, sőt volt rá példa, hogy Sopron magyarságát az ország belsejéből is megkérdőjelezték.⁶ Németország külpolitikai sikerei 1935-től egyre jobban felerősítették a „Civitas Fidelissima” hovatartozása

³ Pernesz Gyula – Dr. Gecsényi Lajos (szerk.): Válogatott dokumentumok a Győr–Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1929–1945. Győr, 1982. 422.

⁴ Tóth Imre: Adatok a Magyar Élet Pártja soproni szervezetének működéséhez. SSz. 54. (2000.) 73-76.

⁵ Soproni Múzeum Helytörténeti dokumentumai. Aprónyomatványok. J.n.

⁶ Thurner Mihály polgármester belügyminiszteri vizsgálatot kért, mert Esztergomban azt terjesztették, hogy Sopron nyilas város, ahol a polgármester kútüzette a horogkeresztes zászlót a városházára. Soproni Levéltár (SL) Sopron Város Levéltára (SVLT) Polgármesteri Bizalmas Iratok 1939. 33/1939.

körül vitákat. E csetepaték színtere ekkor még alapvetően nem a politikai színpad, hanem az utca volt.⁷

A szélsőjobboldal és Berlin megerősödése az évtized végére azonban a napi politika szintjére emelte a kérdést, mely nemsokára a város, a megye vezetőinek és a kormánynak gyakorlati munkát is adott. Témánk, vagyis a választások szempontjából sorsdöntő volt a nyilaskeresztes köröknek a térség jövőjéről kialakított álláspontja.⁸ Ezek között is meghatározóak voltak Szálasi Ferenc nézetei Nyugat-Magyarországot illetően. Szálasi „Új Hungária” című koncepciója föderatív jellegű, nemzetiszocialista Nagy-Magyarország megteremtésére szólított fel. A különféle autonóm területek között felsorolt „Nyugati Gyepű”-höz az országtól elcsatolt burgenlandi részek és a nyugati határszegély (Sopronnal, Magyaróvárral és Szentgotthárdal) tartozott volna. Szálasi elképzelései szerint Ausztria német megszállása után Burgenland, Hitler nagylelkű adományként a „hungarista birodalom”-hoz került volna. Idehaza azonban erős kételyek merültek fel a Führer adakozókedvét illetően, és sokkal inkább tartottak attól, hogy a pángermán elképzelések jegyében Nyugat-Magyarország német nemzeti-ségűek által lakott területi is a harmadik birodalom részévé válnak.⁹

Hitler külpolitikai programjában valóban szerepelt a németek által lakott valamennyi térségnek a birodalomba illesztése. A program előkészítő fázisaként megkezdődött a német nemzetiszocialista agitáció a kérdéses területeken. A pángermán agitátorképzés központjai a stuttgarti Technische Hochschule és a Deutsche Akademie voltak. A Deutsche Ausland Institut (DAI) itteni tanfolyamain a Mein Kampf-ra és Alfred Rosenberg műveire alapozva tartottak szemináriumokat a fajgondozás (Rassenpflege), fajtudomány (Rassenkunde), néprajz (Volkskunde), és a geopolitika (Geopolitik) témakörében. A geopolitikai előadások főképp a német néptalaj (Volksboden) kérdéseivel foglalkoztak. E néptalaj három alkotóeleme, a német államok masszívuma, a „határnémetség” térségei (Elszász, Malmedy, Memel vidék, Nyugat-Poroszország és Nyugat-Magyarország), valamint az ún. „külsőnémetység” (ebbe tartozott egész Magyarország).¹⁰ A német propagandagépezet különös figyelemmel kísérte a határ mentén élő németek helyzetét, és nagy gondot fordított a felvilágosításukra akkor is, amikor hivatalosan még cáfolni igyekeztek az érintett területek későbbi gleichschaltolását.¹¹

1937 novemberében a német kormány ígéretet tett arra, hogy a küszöbön álló Anschluss Magyarország németlakta területeit nem veszélyezteti.¹² A magyar elképzelések inkább az ezzel ellentétes folyamat, tehát a határok magyar részre történő módosításának irányába hatottak. Ez annál is aktuálisabb volt, mivel Ausztria 1919-ben épp a Németországgal való egyesülés eltiltása miatt, mintegy kompenzációként jutott

⁷ *Pernesz- Gecsenyi: Válogatott dokumentumok... 417.*

⁸ Mint látni fogjuk, a kormányzó párt legkeményebb ellenfelei 1939-ben a nyilaskeresztes irányzat pártjai voltak.

⁹ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Csokonai kiadó, Debrecen, 1998. 105-106.

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL) Miniszterelnökségi levéltár (ME) K 28. Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai 116. cs. 217. t. I. 1939-C-16416

¹¹ 1938 szeptemberében azután a szudétánémet vidékek bekebelezésével megkezdődött a határnémetség bekapcsolása a birodalom testébe, ami amellet, hogy a magyar-német diplomáciai kapcsolatokban is törést eredményezett, feltehetően nem használt a nyugati határszéli magyar lakosság jó közérzetének sem.

¹² Tilkovszky: 1998. 72.

Burgenland birtokába. Bizonyos hazai körökben jogos igényként merülhetett fel, hogy az egyesülés megvalósulása után Magyarország rekompenzációban részesüljön. Ausztria bekebelezése után a kormány holdudvarában működő személyiségek tettek is lépéseket Burgenland megszerzése érdekében. Március 14-én Malcomes Gyula nyugalmazott követségi tanácsos tett puhatolózó lépéseket a német külügyminisztériumban a kérdéssel kapcsolatos esetleges diplomáciai tárgyalások esélyeiről. A próbálkozásoknak Angliában is visszhangja támadt. A külügyminisztérium politikai osztályának irányítója, Ernst Weizsäcker egy hónappal később Erdmannsdorff budapesti német követen keresztül tudatta magyar partnereivel, hogy a Hitler a határ kérdését véglegesnek tekinti. Mecsér András országgyűlési képviselő március 16-án emlékeztette a követet arra, hogy a kancellár, Gömbös egyik németországi látogatása alkalmával kilátásba helyezte a terület visszacsatolását, amennyiben az Anschluss megvalósulna.¹³ Horthy augusztusi németországi látogatásakor Hitler személyesen is megnyugtatta a kormányzót, hogy „a magyar és a német nép újra szomszédává válva, elérte végleges történelmi határait”.¹⁴ Ez a kijelentés nyugtatóan hathatott azokra, akik Nyugat-Magyarország bekebelezésétől tartottak, egyúttal azonban eloszlatta azokat a magyar illúziókat is, melyeket egyesek az elszakított Nyugat-Magyarország visszatérése iránt tápláltak. Az Anschluss után az integrális revíziót követelő magyar fajvédők számos beadvánnyal fordultak Hitlerhez, hogy a területet bocsássa ismét Magyarország rendelkezésére.¹⁵ Erre irányuló remények a határ német-osztrák oldalán élő magyarság körében is éltek, s ezt a német elhárítás élénk figyelemmel is kísérte. Bár a magyar kisebbség magasán reprezentált volt az NSDAP különböző helyi szervezeteiben¹⁶, és az Anschluss-t megerősítő népszavazáson is világosan kifejezésre juttatták támogatásukat Hitler iránt, a hatalomátvételt üdvözlő felvonulásokon horogkeresztes zászlók alatt mégis magyar népviseletben vonultak az utcákra.¹⁷ A náci párt iránti szimpátia, sőt a párttagság sem jelentett egyben hitvallást a német néphez való tartozásról, sőt a horogkereszt iránti vonzalmat lehetséges módon a magyarországi fajvédők programja, és a szélsőjobboldal „Nyugati-gyepű elképzelései” is táplálhatták. Feltételezhetjük, hogy a burgenlandi magyarság komolyan táplálhatta magában az anyaországgal való újraegyesülés illúzióit. Mindezek ismeretében érthetőbbeké válnak az SS Biztonsági Szolgálatának (Sicherheitsdienst der SS) 1938. évi hangulatjelentésében foglaltak, melyek szerint bár a 10 000 magyar Horthy németországi látogatása után kénytelen volt Magyarország felé kacsintató ábrándjai kilátástalanságát belátni, ennek ellenére továbbra is a birodalom idegen népességének „*legveszélyesebb csoportjai*” közé tartoznak, elsősorban a nagybirtokosok és cselédjeik körében uralkodó hangulat miatt.¹⁸ Mind-

¹³ Kerekes Lajos: Anschluss 1938. Ausztria és a nemzetközi diplomácia 1933–1938. Akadémiai kiadó, Bp. 1963. 384–385.

¹⁴ Horthy Miklós: Emlékirataim. Európa–Historia 1990. 215.

¹⁵ Pritz Pál: Magyar diplomácia a két világháború között. Tanulmányok. Magyar Történelmi Társulat, Bp. 1995. 180.

¹⁶ Olyannyira, hogy 1938 novemberében Tobias Portschy, az NSDAP burgenlandi körzetvezetője nem is tudott eleget tenni annak a berlini parancsnak, hogy a magyarokat kizárják a helyi pártszervezetekből. Hermann Hagspiel: Die Ostmark. Österreich im Großdeutschen Reich 1938 bis 1945. (Wilhelm Braumüller Universität–Verlagsbuchhandlung Ges.m.b.H.) Wien, 1995. 218.

¹⁷ Hagspiel: 1995. 218.

¹⁸ Klaus–Dieter Mulley: Zur „Eindeutschung” des Burgenlandes. Juden, Kroaten und Magyaren zwischen Dissimilierung und Germanisierung 1938–45. In: Stefan Karner (szerk.): Das Burgenland im Jahr 1945. Beiträge zur Landesausstellung 1985. Eisenstadt, 1985. 142.

eközben a probléma másik aspektusa is élénk figyelmet váltott ki. Hitler Berlinben elhangzott megnyugtató szavai ellenére sokakban élt a félelem, vagy éppen a remény Nyugat–Magyarország német bekebelezését illetően. A hatóságoknak komoly gondot okozott az egyre erősödő a nemzetiszocialista ideológia, illetve a határon túlról gerjesztett pángermán propaganda, melynek eredménye bizonyos hangulati tényezőkön kívül fokozódó munkáskivándorlásban is mérhető volt. 1939 januárja és februárja között Sopron vármegyéből 194 új kiutazási kérelem érkezett a hatóságokhoz, míg a szintén határmenti Zala megyében ez a szám 8, Somogyban és Veszprémben 7 illetve 8, Vasban 27 volt. Az útlevelekérelmek hirtelen megszorodását a szombathelyi hadtestparancsnok jelezte a honvédelmi miniszternek is azzal, hogy szerinte Sopronból és környékéről szervezett kiözönlés zajlik, és a visszatérők idegen eszmékkel feltöltődve érkeznek haza.¹⁹ A környék elöljárói nem egyszer kérték a főispánt, járjon közbe annak érdekében, hogy a külügyminisztérium fellépjen a német hatóságoknál az ilyen jellegű beavatkozásokkal szemben.²⁰

Hőgyészi Pál főispán – dátum nélküli, de adatai alapján 1938. március közepe és május közepe között keletkezett – programfeljegyzése szerint mind a belügyminisztériumban Boór Aladár miniszteri osztályfőnöknél, mind a miniszterelnökségen Pataky Tibor államtitkárnál már felvetette a nyilas és pángermán agitáció problémáját. Említést tett azokról a burgenlandi mozgalmakról is, melyeknek célja Sopron megszerzése lett volna, és utasítást kért a német agitátorokkal szembeni elbánással, a határsávból való kitiltásukkal kapcsolatban.²¹ A fellépéseknek köszönhetően a belügyi tárca javaslatára Bartha Károly honvédelmi miniszter 1938. október 15-től szigorított határszolgálatot rendelt el a térségben, egyrészt az Anschluss utáni zsidóbeözönlés megakadályozására, másrészt a horogkeresztes propaganda meggátolása céljából. Bartha 1939 januárjában leszerelésekre, és távolabbi határszakaszokon (Munkács környéke) történt határincidensekre hivatkozva megszüntette ugyan a fokozott határőrzetet, de ezt a belügyi vezetés nem tartotta sem kívánatosnak, sem időszerűnek.²² Csáky István külügyminiszter pedig 1939. január 16-i berlini látogatása alkalmával vetette fel a Sopron–, Moson– és Vasvármegyék területén zajló német propaganda ügyét, mely – csakúgy, mint a hazai német nyelvű sajtó és rádió agitációja – megfogalmazása szerint „nem szolgálta a jó német–magyar baráti viszonyt”.²³

Januárban ennek az amúgy is óvatos fellépésnek még semmiféle eredménye nem látszott. A hónap végén a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara és a Soproni Hírlap szerkesztősége kapott provokatív képeslapokat német területről. Az egyik a soproni városházát ábrázolta német zászlódíszben, hátoldalán a németek visszatérését jövendölő versikével. A másik képeslapnak már a címzése kihívó volt: „Der Handels und Gewerbekammer *derzeit noch* in Oedenburg herzlichst”. Rövid üzenete pedig a „nemes” magyaroknak („edlen” Magyaren) tanácsolta, hogy lassan kezdhetik szedni a

¹⁹ MOL ME 117.cs. 217. t. 7493/1939. VII. res.

²⁰ SL. IV. B. 1401. Sopron Megye Levéltára (SMLT) Sopron Vármegye Főispánjának Iratai 1872–1944. 153.d. 584/938.

²¹ SL. SMLT. XIV.67. Hőgyészi Pál főispán iratai. 1938–1944. 13/1.

²² MOL K 149. Belügyminisztériumi Levéltár (BM) Rezervált iratok 1939. 2 t. 23. dob. 5713 és 5746 / VII. res.

²³ MOL ME K 27. Minisztertanácsi és kormányzótanácsi jegyzőkönyvek. 1939. január 10. és 14.

sátorfájukat a városból.²⁴ Hőgyészi főispán a határforgalom korlátozását is el tudta képzelni a nagynémet törekvések visszaszorítása érdekében. Az egykori Ausztria és Magyarország közötti kishatárszéli forgalom megkönnyítésére szolgált, és megszüntetett ún. „Alkalmi utilap”-ok visszaállítását sürgető vasi főispáni javaslatot ugyanis, győri kollegájával együtt, minden erejével igyekezett megvétózni. Míg azonban Győrben gazdasági szempontból indokoltnak tartották volna az úti okmányok újbóli hatályba helyezését, Sopronban a munkáskivándorlásokra hivatkozva ezeket az érveket is elvetették. A belügyminisztérium végül arra utasította a rendőrség vidéki főkapitányságait, hogy az úti lapokat csak igazolt és sürgős esetekben adják ki az igényjogsultak részére.²⁵ Az intézkedés eredményeképp márciusra csökkent is valamelyest a munkáskiözönlés, és a németesítő mozgalom néhány Sopron környéki faluban elcsendesedett.²⁶

Az aggodalmak azonban ekkor sem szűntek meg. A rendőrség soproni parancsnoksága március közepén – a Wehrmacht prágai bevonulása előtt két nappal – tett jelentést a határ német oldalán Füles, Szentmargitbánya, Ruszt, Fertőmeggyes, Kelénpatak térségében észlelt csapatösszevonásokról és erősödő fegyverszállításokról. A csapatmozgások okait illetően csak feltételezéseik voltak, melyek szerint ezek a burgenlandi községekben jelentkező elégedetlenségek esetleges elfojtásával vagy „szomszédos országokban elkövetkezendő politikai eseményekkel vannak összefüggésben”.²⁷ Ez utóbbi találgatás járt közelebb a valósághoz, hiszen a hadmozdulatok feltehetően egy 1938/39 fordulóján, Csehszlovákia ellen született német–osztrák–magyar hadműveleti terv továbbéléseként indultak meg. Ez annak idején a Pozsony melletti Engerau hídfőjének elreteszelésére készült.²⁸

Az események mindenesetre erősen nyugtalanították az országhatár mindkét oldalának lakosságát, s azzal fenyegettek, hogy a határ menti tartomány hadműveleti területté válik. E mellett alkalmasak voltak arra is, hogy a tájékozatlan hazai lakosság téves következtetéseket vonjon le belőle. Bizalmas jelentések szerint Rákoson a helyi németek Berlinből támogatott, rövidesen bekövetkező puccsáról suttogtak. Sopronban pedig a város májusi német megszállásáról terjengtek a hírek.²⁹ A pletykáknak alapot adhatott, hogy a német nemzetiszocialista párt, az NSDAP felsőpulyai helyi szervezetének gyűlésén is elhangzott, miszerint a spanyol háború után a német vezetés első dolga lesz Kőszeg és Sopron lakosságának leszavaztatása, s általuk biztosnak tartott német források erősítették meg a két említett város elcsatolását.³⁰

²⁴ MOL ME K 28. 98. cs. 198. t. 1939–C–15355

²⁵ MOL K 149. BM. Rezervált iratok 1939. 2 t. 23. dob. 6102 / VII. res., 6461 / VII. res.

²⁶ MOL ME K 28 117. cs. 217. t. II. 8283/1939 VII. res.

²⁷ MOL ME K 28 117. cs. 217. t. II. 7822/1939 VII. res.

²⁸ Hellmut Andics: Das Burgenland im Kräftefeld seiner Nachbarn nach 1918. in: Stefan Karner (szerk.): Das Burgenland im Jahr 1945. Beiträge zur Landesausstellung 1985. Eisenstadt, 1985. 33.

²⁹ MOL ME K 28 117. cs. 217. t. II. 8283/1939 VII. res.

³⁰ MOL ME K 28 1939 – C – 16023. A burgenlandi náci információit mindenesetre kételyekkel kell fogadnunk, tekintve, hogy Hitler még a szinte teljesen németajkú Ausztriában sem kockáztatta meg a népszavazás lebonyolítását 1938 márciusában, hanem az ország megszállásával zárta rövidre a csatlakozás kérdését, s csak ezt követően, saját „rendezésében” kérdezte meg az osztrákokat. Igaz, akkor elsőprő győzelmet könyvelhetett el. A burgenlandi területen összesen 63 (!) ellenszavazatot kapott az Anschluss, vagy ahogy ők hívták, az újraegyesítés (Wiedervereinigung) ügye.

A német náci párt egyébként 1939 februárjában felállította határhivatalait (Gauamt) a birodalom keleti szélein. A „Gau Niederdonau” élére állított Helmut Triska, aki nemsokkal később a berlini Külügyi Hivatal munkatársa lett, ez idő tájt két javaslatot is készített Sopron és környéke, illetve egész Nyugat–Magyarország Németországhoz csatolásáról.³¹ Német és osztrák levéltárak iratanyagainak áttanulmányozása előtt csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy a német kormány vajon milyen hosszú távú elképzelésekkel rendelkezett Nyugat–Magyarország státusát illetően. Rövidtávon, és a pillanatnyi szituációnak megfelelően, minden valószínűség szerint azonban többet ért Berlinben a magyar kormány támogató hozzáállása a hitleri külpolitikai program megkezdett realizálásához, mintsem hogy Sopron és a németek lakta határszél ügyét bolygassák.³²

A határon túli nyugtalanító jelenségek idején idehaza gőzerővel folyt a Volksbund helyi csoportjának létrehozása is. A Volksbund (Volksbund der Deutschen in Ungarn – VDU) 1938. november 26-án tartotta alakuló gyűlését Budapesten Franz Basch-nak, a nemzetiszocialista Németország felé orientálódó hazai németek „népcsoport-vezetőjének” irányításával, azzal a céllal, hogy háttérbe szorítva, majd ellehetetlenítve a mérsékelt programmal működő Gratz Gusztáv-féle Magyarországi Német Népművelési Egyesület (Volksbildungverein) működését, kizárólagosan képviselje a magyarországi német kisebbség érdekeit. Az egyesület 1939 áprilisában hozta létre első helyi csoportját a Baranya megyei Cikó községben, de bizalmas jelentések szerint a szervezés 1939 márciusában Sopronban is teljes gőzzel folyt.³³ A szervezet egyik soproni rezidense, ifj. Tasch Pál, a belügyminisztérium információi szerint még 1932–33 folyamán végzett három hónapos propaganda tanfolyamot Németországban, majd pedig 1938 nyarán ornitológiai konferencia ürügyén tett látogatást Stuttgartban, Münchenben és Scharlottenburgban. Tasch összeköttetést tartott fenn Albert Miksa budapesti pángermán agitátorral, aki német ifjak stuttgarti továbbképzését szervezte.³⁴ „Faust” fedőnéven e mellett az NSDAP egyik nyugat–magyarországi informátoraként is működött.³⁵

E feljegyzésekből is kiderül, hogy a hatóságok, a kormány és a hagyományos pártok szemében a kívülről jelentkező pángermán, valamint a hazai szélsőjobboldali mozgalmak megerősödése vált az első számú problémává. A hatóságok figyelmét különösen a börtönbüntetését töltő Szálasi egykori pártjából reinkarnálódó Nemzeti Szocialista

³¹ Tilkovszky Lóránt: Ez volt a Volksbund. A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945. Kossuth, Bp. 1978. 50.

³² Ezt látszik igazolni, hogy az Anschluss-t megerősítő április 10-i népszavazás eredményét üdvözlő bánfalvi felvonulók az SS Neckenmarkt-i (Sopronnyék) vezetői fordították vissza, azzal, hogy mellőzzék a direkt propagandát, mert az a német – magyar jó viszony rovására megy. MOL ME 1939 – S – 15639

³³ A hazai Volksbund vezetői annyira bíztak soproni bázis-szervezésükben, hogy a nyár folyamán a Reichsjugendführung stuttgarti gyűlésén, a hazai pángermán mozgalom kiemelkedő eseményeként harangozták be az VDU Sopronba szervezett nyugat–magyarországi nagy seregszemléjét, mely a tervek szerint egyben a burgenlandi és szlovák határnémetiség nagyszabású találkozója lett volna. MOL ME K 28 117. cs. 217. II. t. 1939–C–17823

³⁴ MOL ME K 28 98. cs. 198. t. II.

³⁵ Rajta kívül hasonló tevékenységet folytatott a Volksbund soproni körzetvezetője, Bruckner („Anz”), egy Graeser nevű orvos („Adler”), bizonyos László („Holz”), aki a Volksbund gazdasági referense volt Sopronban, és a szervezet sopronbánfalvi csoportjának vezetője, Berger („Wiener”) is. Tilkovszky Lóránt: Ungarn und die deutsche Volksgruppenpolitik 1938–1945. Bp. 1981. 56.

Magyar Párt Hungarista Mozgalom³⁶ kötötte le, mely az előbbi két veszélyt egy személyben is ötvözte azáltal, hogy a Volksbund elődjeként működő Volksdeutsche Kameradschaft, a hazai németek nemzetiszocialista alapokon álló, önálló pártjának megszervezéséig a magyar nyilas mozgalmat támogatta.³⁷ A rendőrség és a politikai vezetés minden lehetséges eszközzel igyekezett gátat szabni az Anschluss-t követően fokozott szervezkedésbe kezdő hungaristák térnyerésének. Politikai gyűléseiket rendre meghiúsították, működésüket fokozottan szemmel tartották. A soproni rendőrkapitányság hol mondvacsinált, hol valós indokokkal utasította el sorozatos engedélykérelmeiket, melyekben pártgyűlések, előadások megrendezését követelték. 1938. július 31-re szervezett népgyűlésüket, melynek vezérszónoka maga Hubay Kálmán, a párt irányítója lett volna, azzal hátrították el, hogy egy más pártállásúak által esetlegesen megzavart demonstráció, és az abból adódó nyugtalanság Sopron határszéli helyzetére való tekintettel nem volna kívánatos.³⁸ Hasonlóan elutasították a július 18-ra és az október 8-ra tervezett hungarista összejövetelt is.³⁹ A székesfehérvári II. csendőrkerület soproni szakaszparancsnoksága a főispán megkeresésére kiterjedt vizsgálatot folytatott a nyilasok Sopron-járási szervezkedése ügyében. A nyomozásra az adott ürügyet, hogy a párt agitátora, dr. Balogh Kovács Sándor, a város aljegyzője volt. Köztisztviselői állása teremtett alkalmat a vele szembeni fellépésre. Mivel tevékenysége az Imrédy kormány által kibocsátott 3400/1938. sz. ME. rendelet hatályába ütközött,⁴⁰ Baloghra fegyelmi eljárás várt, és állásából is felfüggesztették.⁴¹ Hasonlóan keményen léptek fel a hungaristák másik prominens soproni képviselőjével, Benkő Gézával szemben, akinek a választójogát vonták meg 1938-ban.⁴²

A szélsőjobboldali befolyás növekedése annyira aggasztotta a hatalom képviselőit, hogy „hagyományos” ellenfeleikre, a szociáldemokratákra jóval kisebb gondot fordítottak. A párt rendőri felügyelet mellett bár, de rendszeresen tartotta meg rendezvényeit, gyűléseit a bányamunkások, építőmunkások és a többi munkavállalói csoport körében. A jelentések tanúsága szerint ezek az összejövetelök különösebb rendzavarás nélkül, problémamentesen zajlottak le. A közbeavatkozásra annál is kevesebb szükség volt, mert a szocialisták a nyilas mozgalom dinamizmusával egyre kevésbé tudták felvenni a versenyt. Jellemző módon a helyi pártvezetés gondjai sem a kormánnyal és a kormánypárttal, hanem a nemzetiszocialisták megélénkülésével kapcsolatban sokasodtak meg. Az 1938 februárjában Sopronba látogató Buchinger Manó ugyan szóvá tette a kormánypolitika visszásságait, különös tekintettel a választójogi törvényjavaslat negatívumaira, de Ferenczy János titkárnak inkább a szélsőjobboldali veszéllyel kapcsolatos aggályokra kellett reagálnia. Bírálata érte a pártvezetést amiatt, hogy az

³⁶ Az iratokból kiderül, hogy a közvélemény egyenlőségelet tett a Hubay vezette Hungarista mozgalom és Szálasi volt pártja közé.

Lásd a csepregi főszolgabíró jelentését a párt ottani szervezkedéséről. SL. IV. B./401. 153. d. Főispáni iratok 462/1938

³⁷ Tilkovszky: 1978. 23.

³⁸ Más alkalommal ugyanakkor arra hivatkoztak, hogy a Szent Jobb miatt Győrbe vezényelt személyzet hiánya miatt a rend fenntartására megfelelő karhatalom nem áll rendelkezésre. SL IV. B. 1401. SMLT. Főispáni ir. 546/1938. ill.442/1938.

³⁹ SL IV. B. 1401. SMLT. Főispáni ir. 442 és 703/1938.

⁴⁰ A rendelet megiltotta a köztisztviselőknek és a közszolgálati alkalmazottaknak, hogy a törvényes rend követelményeivel szembenálló szervezetek tagjai legyenek.

⁴¹ SL: IV. B. 1401. SMLT. Főispáni ir. 462/1938.

⁴² SL: IV. 1403. d. SVLT. Sopron Város Tanácsának Iratai. II. 13/938.

elmúlt, kritikus időszakban túlzott passzivitást tanúsított, míg a nyilasok többet tettek és több eredményt is tudnak felmutatni. A rendőrtanácsosi jelentés szerint Ferenczy megjegyezte, *hogy „ők (ti. a szociáldemokraták) a nyilasokról nem vesznek példát, mert láthatják, mit tettek Ausztriában, hova juttatták Ausztriát, melyet Németország maholnap el fog nyelni. Ők, a szociáldemokraták szívvel-lélekkel szeretik hazájukat, azt féltik, és hazafiságukat megmutatták már a népszavazáskor is”.*⁴³ A megerősödő nacionalizmus hatására mindenesetre lassan megingott a talaj a szociáldemokraták lába alatt, és támogatóik száma radikálisan csökkenni kezdett. A párt helyzetét és következő évi választási esélyeit, végül is az 1938. évi választójogi törvény korlátozó intézkedései pecsételték meg. Amint arról szó lesz, az új szabályozás bevezette a választási biztosítékot, melynek összege megfelelő támogatottság híján, a pártkasszából véglegesen a büdzsébe vándorolt. Ez a körülmény nagymértékű önkorlátozásra szorította az SZDP-t a választási jelöltállítások során.⁴⁴

A kormánypárt fő ellenlábásának ezúttal nem ők, hanem a szélsőjobboldal éppen aktuális pártformációja ígérkezett.

Az 1939. évi képviselőválasztások

A törvényi szabályozás változásai és a választás előkészületei

A két világháború közötti korszak 1938-ban elfogadott második és egyben utolsó választójogi törvényének legnagyobb újdonsága a titkos szavazás ismételt bevezetése minden választókerületben.⁴⁵ A régóta tartó és egyre szélesebb körű tiltakozás hatására a kormány szakított a közkedvelt fordulattal, miszerint „magyar embertől idegen a titkolózás”, és az addig csupán a fővárosra és hét törvényhatósági jogú városra korlátozódó titkosságot kiterjesztette az egész országra. Az új választási technikával járó kockázat (ti. a szélsőségek várható előretörése) korrekciójára ugyanakkor a választójog radikális szűkítésével reagáltak. A census szigorodása körülbelül egymillió választópolgárt érintett.⁴⁶ A törvény a „vidéki” – vagyis a korábbi nyílt, egyéni kerületekben is bevezette a lajstromos szavazást, így ezekben az egyéni jelöltek mellett most a megyei listákra is le kellett adni a voksokat. Az itteni „kétszeres szavazás” elsősorban a szélsőségek felé jobban hajló főváros és nagyvárosok választói ellen irányult. További korlátozást jelentett a már említett választási biztosíték bevezetése is. A kaució, melynek összege legalább 200 pengő volt, komoly szűrőként működött, hiszen könnyen elveszhetett akkor, ha az egyéni jelölt nem tudta megszerezni az érvényes voksok egynegyedét, vagy listán a mandátumhoz szükséges szavazatok felét. Ennek tudható be például, hogy a szociáldemokrata párt, a korábban is titkosan szavazó kerületek mellett, mindössze 3 megyében állított listát, s a 135 egyéni kerületből is csak nyolcban (!) indított jelöltet. Ahol tehát előzetes támogatottságuk nem érte el a megfelelő mértéket, ott tartózkodtak a részvételtől.⁴⁷

⁴³ SL: IV. B. 1401. SMLT Főispáni ir. 161/1938.

⁴⁴ Hubai László: A szociáldemokrata párt részvétele a választásokon 1922–1947. Múltunk 1997. 2. 131–132.

⁴⁵ A titkosságot most tartalmazta először törvény (1938: XIX.), de az 5985/1919. sz. miniszterelnöki rendelet 1922-ig még lehetővé tette a titkos szavazást.

⁴⁶ Hubai László: Választók és választói jog Magyarországon (1920–1947) Társadalmi Szemle 1998. 7. 108.

⁴⁷ Hubai: 1998. 116.

Az ajánlások számát az előzőekhez képest jóval alacsonyabban limitálták, de a résztvevő pártoknak eltérő feltételeket szabtak. Ez a törvénytörvény szakasz úgy igyekezett a főveszélyként számon tartott szélsőjobboldal lehetőségeit korlátozni, hogy különválasztotta az országos és nem országos pártokat. Az előbbieknél elegendő volt a szükséges ajánlások felét (egyéni kerületben 500, lajstromban 1 500 aláírás) összegyűjteni.

A választások új vonása volt a zsidók szavazati jogának korlátozása is. A zsidónak minősülő állampolgárok számára a választási procedúrát jelentősen megnehezítették és meghosszabbították. A második zsidótörvény rendelkezéseivel különösen aktív választójogukat korlátozták. A törvény zsidók képviselővé választását csak abban az esetben engedélyezte, ha szüleik 1867. december 31. után Magyarországon születtek, és azóta is folyamatosan itt éltek. A parlament feloszlásakor megjelent miniszterelnöki rendelet a passzív választójogra is kiterjesztette a korlátozásokat. A választói névjegyzékben szereplő zsidók kötelesek voltak megjelenni a városházán, és ha élni kívántak szavazati jogukkal, saját valamint szüleik születési és házassági anyakönyvi kivonata mellett, a rendőrségi bejelentőhivatalban beszerzett, egyhelyben lakásukat igazoló okmányt kellett bemutatniuk. A megnehezített eljárás és az idő rövidsége miatt Sopronban a 800 jelentkező zsidó közül – a Soproni Hírlap szerint – mindössze nyolcvan kívántak élni jogaikkal.⁴⁸

A közelgő választások előkészítésére április 29-én főispáni értekezletet hívtak össze Budapesten, melyen az új szavazási metódust ismertették a megjelentekkel. Felhívták a főispánok figyelmét a választójogi változtatások alapos áttanulmányozására. A törvényszövegről minden funkcionáriust gondosan ki kellett oktatni, hogy az ellenzék a választás menetét ne zavarhassa meg petícióival. A kormánypárt jól előkészült a várható küzdelemre. A MÉP propaganda-anyagai már nyomdában voltak, az utasítás szerint ezeket a választás kiírásakor, a telefonértesítést követően, azonnal szét kellett küldeni, és még aznap kiragasztani.⁴⁹ Májusban belügyminiszteri leirat közölte az országos pártok listáját, azokét, amelyek jelöltjeinek az általánosan meghatározottnál kevesebb ajánlás is elegendő a választásokon való induláshoz. Ezek a parlamenti képvisellel rendelkező Eckhard-féle kisgazdák, a Zichy János vezette Egyesült Keresztény Párt, Rassay Károly Polgári Szabadság Pártja, valamint az SZDP és a MÉP voltak.⁵⁰

Mindeközben zajlottak a választás technikai előkészületei Sopronban is. A szavazás lebonyolításáért felelős központi választmánytól a korábban szokásos eljárás módok mellett új feladatokat és kiadásokat követelt a szavazás rendjének megváltozása. A hivatalnak gondoskodnia kellett a titkosság technikai feltételeinek megeremeléséről. A 31 darab szavazófülke felállítása összesen több mint 500 pengőbe került.⁵¹

A kampány és a választások lebonyolítása Sopronban

A soproni sajtó hírei azt támasztják alá, hogy a közelgő választásokon a kerület eddigi képviselője, Pinezich akart fellépni, de már korán hallatták a hangjukat azok, akik

⁴⁸ Soproni Hírlap (SH) 1939. május 12.

⁴⁹ Emlékeztető az 1939. április 29-i főispáni értekezletről. SL. XIV.67. Hőgyészi Pál főispán iratai. 3/1.

⁵⁰ SL IV. B. 1401 SMLT. Főispáni ir. 8138/1939.

⁵¹ SL IV. B. 1401 SMLT. Főispáni ir. 10662/1939.

aktív minisztert kívántak állítani. Május elején végül eldőlt, hogy a mandátumot Csáky István külügyminiszternek ajánlják föl. A döntés alább részletezendő külpolitikai indokai mellett, nem tekinthetünk el annak személyes motívumaitól sem. Pinezich a Nemzeti Egység képviselőjeként egyre-másra gerjesztette maga körül a konfliktusokat. A konvent elnökeként összetűzésbe került Papp Kálmán városplébánossal, s rövidesen lemondott elnöki tisztről. 1937-ben a város felsőházi tagválasztásakor a kormányt támogató Keresztény Gazdasági Párt színeiben újrainduló Pappal szemben a NEP jelöltjét, Pröhle Kálmánt támogatta. Akciója során a főispán ellenállását is kivívta, akinek presztízsét sértette, hogy Pinezich annak a pártnak a nevében járt el, melynek ő (ti. Hőgyészi) a vármegyei elnöke.⁵² A város prominens vezetőinek bizalma egyre jobban elfordult tőle, ami kibuktatásában nagy szerepet játszott. Ambícióit a közös városi és megyei listán szándékoztak kielégíteni, így Csáky jelölését „nagylelkű gesztussal” elfogadta.⁵³

A személyes indítékokon túl, úgy tűnik teljes volt az egyetértés abban, hogy Sopron különleges helyzete, a határ túloldalán bekövetkezett változások miatt, a lehető legbefolyásosabb személyiséget kell megnyernie a városnak. Az 1894-ben született, cs. és k. konzuli akadémiát végzett, majd államtudományi doktorátust szerzett Csáky István 1919 óta volt külügyi szolgálatban. Dolgozott a külügyminisztériumban, a Vatikánban, Bukarestben és addigi pályája magaslatán, ügyvivőként Madridban. Innen visszatérve a kabinetfőnök lett. 1938. december 10-én váltotta fel Kánya Kálmánt az Imrédy kormány külügyi posztján.

Dolgát nem könnyítette meg, hogy Kánya személyében a két világháború közötti Magyarország legtehetségesebb külpolitikuskát váltotta fel, aki nem csupán a magyar érdekek erőteljes képviselőjével szerzett magának – Németországban, Hitler szemében egyébként meglehetősen kétes – hírnevet, hanem azzal is felhívta magára a figyelmet, hogy a tradíciókkal szakítva kivívta a külügyi tárca emancipációját a miniszterelnök dualizmusból örökölt külpolitikai „túlhatalmával” szemben. Az ideges, kapkodó Csáky semmilyen tekintetben nem tudott elődje nyomdokaiba lépni. Egymás után tett ellenszolgáltatás nélküli engedményeket a valószínűleg általa sem túlságosan kedvelt németeknek, akiknek szoros követését Magyarország számára a legbiztosabb útnak tartotta a teljes és sikeres revízió felé.⁵⁴

A házfelosztás utáni napok a szokásos találgatások jegyében teltek. A Sopronvármegye szerint a soproni MÉP jelölések az egyéni körzetben induló Csáky mellett a lista első helyén Pinezichet, majd őt követően Gacs János pápai kamarást, végül Kóczán Istvánt tartalmazzák.⁵⁵ A későbbiekben Pinezich szép lassan leszorult a kormánylistáról, aminek hátteréről keveset tudunk, de sejthető, hogy emögött személyi ellentétek húzódtak meg. A május 10-diki megyei listán már nem szerepelt. Csáky és Gacs mögött Kóczán és a csornai Gulyás József küzdött a mandátumért. A MÉP-es listavezetők mellett a másik két politikus a gazdákat képviselte. Pinezich vidéken

⁵² Hőgyészi visszaemlékezése 1944-ből, az 1937. évi felsőházi tagválasztás körülményeiről. SL. XIV.67. Hőgyészi Pál főispán iratai. 1938–1944

⁵³ Sopronvármegye (SVM) 1939. május 2.

⁵⁴ Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Csokonai, Debrecen, 1998. 198.

⁵⁵ SVM 1939. május 6

érthető módon nem hozott volna annyi szavazót, mint Kóczánék, de teljes mellőztetése nehezen magyarázható mással, mint a személyével kapcsolatos problémákkal. Gacs ugyan a Soproni Hírlap szerint közeli jó viszonyban állt Telekivel⁵⁶, ez azonban nem volt elégséges indok Pinezich félreállításához. Politikai karrierjét feltehetően előmozdította egy levél, amelyről idehaza csak kevesen tudtak. 1939 januárjában a Szent Imre kollégium igazgatójaként juttatta el a miniszterelnökhöz azt a memorandumot, melynek néhány pontját érdemes felidézni: Ezekben Gacs a német agitáció hatásainak visszaszorítása érdekében és a város magyarságának megőrzése miatt szükségesnek látta az állami köztisztviselők nemzethűségi alapon történő teljes átvilágítását, és a megbízhatatlannak bizonyuló hivatalnokok lecserélését. Mindemellett csendes, ám határozott katonai intézkedéseket sürgetett annak érdekében, hogy a város és környéke biztonságát modern harci eszközökkel felszerelt, erős, és nagy létszámú hadsereg őrizze. Az elaborátum e célból Sopron határőrvárossá nyilvánítását javasolta. Figyelemre méltó az az ötlete, mely szerint a jelenleg „német gyűrűbe” fogott város környezetét magyarrá formálják. Ennek eszközét egyrészt tudatos telepítési akcióban látta, melynek során akár csere útján elvett földeket lehetne megbízható magyar telepeseknek átadni. Az így kialakítandó földek egy része vitézi birtokként, másik része magyar földművesek parcelláiként kerülne kiosztásra.

Gacs érdeklődése a társadalompolitika és gazdaság egyéb területeire is kiterjedt. Nézete szerint a magyar lakosság érdekeinek fokozottabb védelme, a magyar egzisztencia átmentése érdekében a kormánynak akár áldozatoktól sem szabad elzárkóznia. Eminens érdekünk e téren a magyar szereplők támogatása a gazdasági versenyben, az adózás és az adóvégrehajtás terén. Ismerve ugyanakkor a német nép anyagiasságát, gondoskodni kell arról, hogy a *tisztességes kereteken belül* megtalálják a gazdasági prosperitást a magyar életben. Nyelvi, kulturális téren igényeik ésszerű teljesítése mellett törekedni kell a magyar kultúrközösségbe való bevonásukra, melynek minimuma, hogy tanulják meg és ismerjék annak az országnak a nyelvét, melynek kenyereit eszik, amelyen élnek.⁵⁷

Gacs indulását valószínűleg elősegítette ez az emlékirat, de legalábbis szerepet játszott az amúgy is megingott tekintélyű Pinezich elmozdításában. A volt képviselő a választásokat követően nyílt levélben fordult egykor választóihoz, megköszönve addigi bizalmukat. Mint írja: *„... nem lett volna szerénytelenség, ha újból el akartam volna nyerni (a mandátumot), de szolgálatot véltem tenni azzal, hogy Csákyt támogattam. A város és vármegye közös listáján ugyan megtörtént a jelölésem, hogy ez mégsem történt meg (sic!), annak tárgyalását nem tartom idevalónak.”*⁵⁸ A konfliktusok vélhetően közte és Högyész között feszültek.⁵⁹ Megbuktatásáért cserébe be kellett érnie azzal,

⁵⁶ SH 1939. május 10.

⁵⁷ MOL K 28 ME 3. cs. 8. t. 1939–L–15715

⁵⁸ SVM 1939. június 1.

⁵⁹ Pinezich az év folyamán egyre érzékelhetőbb módon kiesett a főispán kezében lévő Soproni Hírlap kegyeiből. Az őt ért támadások a törvényhatósági bizottságban is folytatódtak, úgyhogy Pinezich levélben fordult a városi testület tagjaihoz azok ellenében, „akik a Törvényhatósági Bizottság független és öntudatos munkája helyébe a hatósági apparátusnak engedelmessékedő pártot akarnak életre hívni” – SL reponenda anyagából

hogy várospolitikusként, mint az Egységes Városi Párt vezérét májusban díszpolgári címmel ajándékozták meg.⁶⁰

A MÉP jelölések, ha nem is nehézségek nélkül, de május közepére eldőlték. A május 10-én közzétett megyei lajstromon egy változás történt: az ismeretlenségből, negyedikként Gulyás helyére új szereplő, Tóth Béla került föl. Addigra nyilvánvalóvá vált, hogy a kormánypártnak egy ellenféllel kell csupán szembenéznie Sopronban. A szociáldemokraták, ahogy 1935-ben, ezúttal sem kívántak jelöltet állítani. A választási kaució itt is, csakúgy, mint sok más helyen túllontúl kockázatosá tette az egyébként is szétzilált párt indulását. Az 1939-es választásokat a soproni kerületben ismét nélkülük rendezték.

A csökkenő befolyású szociáldemokraták által is üresen hagyott térbe nyomult be a frissebb, sokat ígérő, ráadásul kedvező külpolitikai háttérrel rendelkező Nyilaskeresztes Párt. A nyilasok egyéni jelöltje Vágó Pál⁶¹, a Budapesti Székesfővárosi Elektromos Művek műszaki főtanácsosa, a szélsőjobb nemzetiségi problémákra „szakosodott” egyik képviselője.⁶² Feltűnése a nyilasok részéről épp e miatt nem volt véletlen a németek által lakott Sopronban. Vágó a helyi németiség nemzeti érzelmeire apellálva próbálta felépíteni a kampányát. A választási harc idején már foglalkozott a magyarországi német népcsoport, illetve a többi nemzetiség helyzetét rendező átfogó szabályozás gondolatával. A tervezet előkészítése Dr. Leicht József soproni ügyvéd bevonásával el is kezdődött 1939 tavaszán.⁶³

Vágó fellépéséről az első híradás a Sopronvármegye hasábjain (az 5. oldalon!), május 9-én látott napvilágot.⁶⁴ Másnap megtartott, magyar és német nyelvű programbeszéde – melyről a sajtó nem közölt részleteket – éles hangon kritizálta a kormányt.⁶⁵ A kampány különösen az egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetű rétegeket célozta meg. A munkásnegyedek lakóinak körében, a Kurucdombon és főleg Brennbergben nagyobb érzékenységre találtak a párt szociális ígéretei. A bányász és munkás választók mellett pedig még a szegényebb kisgazda szavazók voksaira számíthattak. A nyilas jelöltek külpolitikai kérdésekben – amint azt a későbbiekben is látni fogjuk – igyekeztek óvatosan nyilatkozni, de mindenképpen próbálták a német nemzetiszocializmus-tól való függetlenségüket deklarálni, s önmagukat önálló szervezetként beállítani.⁶⁶ Ezt a függetlenséget mindenesetre erősen megkérdőjelezték a német bankok által illegális úton Magyarországra juttatott „guruló márkák”, melyek segítségével a német nácik a magyar „testvérpárt” választási nehézségeit próbálták enyhíteni.⁶⁷

⁶⁰ SH 1939. május 16.

⁶¹ Vágó 1889-ben született, evangélikus vallású volt és műszaki doktorátussal rendelkezett. Forrás: SL: IV.1403.d. SVLT. Tanácsi ir. II. 13/938. 9492/939

⁶² Vágó kb. egy évvel a választások után, 1940 júniusában, Hubay Kálmánnal együtt terjesztette a parlament elé nemzetiségi törvényjavaslatát, amely a Németország által támogatott hazai népcsoport autonómiák tervét tartalmazta. Tilkovszky: 1978. 107.

⁶³ Tilkovszky: 1981. 78.

⁶⁴ SVM 1939. május 9.

⁶⁵ SVM 1939. május 11.

⁶⁶ Pintér István: A kényszerpályára szavazott ország – 1939. Földes György–Hubai László (szerk.): Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990. Tanulmányok. Politikatörténeti Alapítvány, Bp. 1994. 193.

⁶⁷ uo. 197.

A kormánypárt színeiben a választásokon induló Csáky külügyminiszter elődeitől eltérően annyi helyzeti előnnyel rendelkezett, hogy a korábban ellenzéki, de legalábbis a kormánnyal szemben kritikus hangvételű Sopronvármegye ezúttal teljes fegyverzettel támogatta a MÉP-et. Ebben alapvetően motiválta a külügyminiszteri pozíció tekintélye, valamint az, hogy a szélsőjobboldali agitációnak, hagyományából következően, nem kívánt teret adni. A két rossz közül inkább a kevésbé rosszat választotta. Parragi György szerkesztőt óvatosságra intette az is, hogy az előző év márciusában, az Anschlußt megelőző napon közölt cikküket az „állam érdekeit veszélyeztető” írásnak minősítették és a lapot figyelmeztetésképpen két hétre betiltották. Az eredetileg hosszabb időre kiszabott kényszerszünet, a laptulajdonos közbenjárására rövidült csak le 14 napra. Az incidenst követően a Rábaközi nyomda és Lapkiadó Vállalat tulajdonosa utasította Parragit, hogy az újságot nagyobb körültekintéssel és a kormánypolitikával, különösen a külügyi politikával összhangban szerkessze.⁶⁸

A kiélezett kül- és belpolitikai helyzetnek és a titkosság bevezetésének tulajdonítható, hogy Csáky a kormánypárttól addig soha nem látott módon igyekezett bizonyítani a választók és problémáik iránti érzékenységét és rokonszenvét. Zsúfolt miniszteri programja ellenére először május 14-én, majd nem sokkal később 26-án jelent meg a városban és környékén, ahol mindkét alkalommal több napot töltött el. Ezen alkalmakkor szinte pihenés nélkül tartotta gyűléseit, vett részt találkozókön, megbeszéléseken. Nyolc évvel korábban, akkor szintén élesnek tekintett helyzetben Hermann csupán töredék időt töltött választói körében. Jellemző módon Csáky a szavazás napján és azt követően is Sopronban tartózkodott, lázasan dolgozó munkatársai között. Ittléte alatt megfordult többek között az Iparkamarában, a Postaigazgatóságon, a Vasárugyárban, az Evangélikus Tanítóképzőben, a Katolikus és Evangélikus Konventben, a GySEV-en, a Selyemipari és Pamutipari vállalatnál. A Városházán köz- és magántisztviselők csoportját fogadta, Brennbergben bányászokkal találkozott, elzarándokolt városi gazdapolgárok házaiba is és felkereste a Kuruc-domb barakklakásaiban élő szegényeket is. Programjai alapján világos, hogy széles társadalmi rétegek rokonszenvét próbálta meg biztosítani.

A társadalom egészének megnyerése az előző választásokon politikai célkitűzés-ként már szerepelt. A sokkal „belteresebb” 1931-eshez képest az 1935-ös kampány már nagyobb tömegeket célzott meg. A titkos választójog bevezetésével a labilis helyzetű alsóbb rétegek még inkább felértékelődtek a kormánypárt szemében. Ráadásul ezek a társadalmi csoportok adták a szélsőjobboldal legfőbb bázisát, így hangulatuk nem lehetett közömbös a kormány számára. Ezt jelzi a brennbergi és kurucdombi találkozók mellett a gyárlátogatások nagy száma is, melyek során nem csupán a vállalatvezetők, hanem – látszólag legalábbis – a munkások is szóhoz jutottak.

A soproni látogatások alkalmával elmondott programbeszédek jelszavai mellett konkrét ígérek is elhangzottak. Csáky megígérte, hogy személyesen interveniál a soproni téglaelexport érdekében és az ő közbenjárására született ígéret a Sopron-Tóalmi út megépítésére.⁶⁹ Az ígérek és biztosítékok felsorakoztatása mellett, a

⁶⁸ SL IV. B. 1401 SMLT. Főispáni ir. 1938.

⁶⁹ SVM 1939. május 27., és SH 1939. május 21.

MÉP mellett jelentős összeget költött a választás sikeres lebonyolítására is. A soproni iroda választással kapcsolatos költségvetési előirányzatában szereplő összeg egy nap alatt nőtt 10 940-ról, előbb 12 860, majd 20 400 pengőre.⁷⁰

A választási harc fő motívumait mindenekelőtt a külpolitikai helyzet rajzolta meg. Amint a Soproni Hírlap megjegyezte, a választás Sopronban nem pártpolitikai, hanem nemzeti ügy. Csákyra sokan a város „érinthesetlenségének garanciájáaként” tekintettek.⁷¹ E garanciát főleg a nyilasokkal szemben látták szükségesnek, akik – mint a Sopronvármegye sommásan megjegyezte – „ha győznek, behozzák a németeket”. A nyilasok lelkiismeretlen aknamunkát folytatnak a haza ellen, így „aki rájuk szavaz, az Hitlerre szavaz” – írja a lap.⁷² A cikkíró fenti kiszólása rávilágít arra, hogy a kormánypárti programbeszédbe szőtt frázisok Hitler szavatartóságáról, a magyar határok sérthesetlenségéről, mennyire nyugtatták meg a helyi közvéleményt. Félelmet kelthetett a soproniakban, hogy a nagynémet nyomás már mérvadó körökből is érezhető volt. A bécsi magyar főkonzulátus jelentése szerint május folyamán Hugo Jury, a birodalom Niederdonau tartományának Gauleiter-je beutazta az egész elszakított nyugat-magyarországi területet, és a környékbeli polgármesterek előtt propagandisztikus előadásokat tartott.⁷³

Csáky soproni nyilatkozataira élenken figyelt az országos, sőt a külföldi sajtó is. Különböző megnyilvánulásait lengyel és francia lapok mellett a német Völkischer Beobachter, és az olasz Popolo d' Italia is idézte. Május 14-én elhangzott beszédében áttekintette a magyar külpolitika fontosabb csomópontjait, többször hangsúlyozva Sopron speciális helyzetét, a népszavazás jelentőségét. A magyar – német kapcsolatokra rátérve sietett azok kölcsönösségét kiemelni, bár tudjuk, hogy ennek ekkor már sem gazdasági, sem általános geopolitikai értelemben nem volt realitása. A nemzeti önérték és önbizalom többszöri hangoztatásával igyekezett erőt demonstrálni helyi, hazai valamint külföldi körökben egyaránt: „Mi megbízunk saját erőnkben, a nemrég tűzkeresztségen átment, újra szervezett honvédségünk megint egyszer magára irányította idegen országok figyelmét. A nemzet akarata és áldozatkészsége lehetővé fogja tenni, hogy egy éven belül Európa eme részében a legerősebb hadsereg a magyar lesz.”

Az igyekezet, amely a Berlin gyámkodása alól kibontakozni kívánó magyar külpolitikát jellemezte, több más megnyilvánulásában is érezhető volt. Általános tetszést aratva hangsúlyozta a hitleri külpolitikai program következő célpontjához, Lengyelországhoz fűződő baráti kapcsolatunkat. Elsősorban a nyugati határszél aggodalmaira válaszolva kifejtette, hogy a csehszlovákiai események (a szudétanémet területek birtokbavétele, majd az ország feldarabolása és Prága megszállása) történelmi és gazdasági szükségszerűség folyományaként következtek be. Németország itt a Csehországot egykor magában foglaló élettér politikai azonosítását hajtotta végre. A Szent Istváni Birodalom azonban egy évezreden át szintén megvonta a maga befolyásának határát, s ennek tiszteletben tartásáért maga a Führer is kezeskedett, akinek békés szándékai

⁷⁰ SL reponenda anyagából

⁷¹ SH 1939. május 20.

⁷² SVM 1939. május 23.

⁷³ MOL ME K 28 98. cs. 198. t. II. 1939 – L – 17316

magyar határt szentté és sérthetlenné teszik. Csáky gyakorlatilag megismételte a Külügyi Bizottságban 1939. január 26-án, berlini látogatását követően elhangzott beszámolójának részletét, melyben Hitler kijelentését idézte a magyar–német határ illetően. A nemzetiségi kérdésből eredő problémákat úgy igyekezett megválaszolni, hogy a magyarság kritériumát nem a fajhoz tartozásban, hanem az azonos életmódban, életfelfogásban jelölte meg, áthidalva így a faj és a nemzet közötti különbségeket.⁷⁴ A Kereskedelmi Kamarában elmondott beszédében az idegen ajkú állampolgárok számára ugyanazt a magatartást helyezte kilátásba magyar részről, ahogy a német kormányzat fordul a magyarok felé.⁷⁵ Csáky – a szokásos receptúrák szerint összeállított gazdasági és szociális ígéretei mellett – helyi hallgatóságnak szánt üzenete, alapvetően a város magyarságának megőrzéséről, az általa képviselt külpolitika és Németország közötti kapcsolatban rejlő garanciákról szólt.

Érdemes megemlíteni, hogy Soprontól néhány száz kilométerre, Kecskeméten elhangzott másik kampánybeszédében, óvatosságát mérsékelve a magyar–német kapcsolatokat illetően már arról beszélt, hogy a külföldi eszmeáramlatokat nem elutasítani, hanem tanulmányozni kell, és ha lehetőség van rá, a magyar talajba lehet átültetni.⁷⁶

A kampány – elvileg – május 21-ig tartott. A beállt kampánycsendet (akkori elnevezése szerint: „néma hét”) azonban nem jellemezte még látszólagos nyugalom sem. A Magyar Hírdető soproni kirendeltsége ugyan 7 nappal a szavazás előtt eltávolította a választási plakátokat⁷⁷, és bár elvileg szüneteltek a gyűlések is, a sajtó és a kormánypárt korteshadjárata mitsem csillapodott. A Soproni Hírlap 21-én közölte teljes terjedelmében Gacs Jánosnak a nyilas mozgalom leleplezésére szánt beszédét, melyben az ún. „Zöld könyv” tartalmát hozta nyilvánosságra. Az inkriminált mű a kormány, a tisztikar és a csendőrség becsmérlésén túl az egész Szent Istváni szellem elutasítását fogalmazta meg. Aláírói – akik között Gacs szerint Vágó is szerepelt – egyértelműen fogalmazták meg céljaikat: „Mi a hatalmat akarjuk. A hatalom teljes, csorbítatlan birtokosai akarunk lenni és nem részesei vagy benne osztozók.”⁷⁸ E megjegyzés bár tömörebb, radikálisabb és egyértelműbb, mégis párhuzamba állítható a hungarista mozgalom választási programnyilatkozatának egyes elemeivel. Ez utóbbi hivatalos dokumentum mellett, hogy igyekezett minden indokot elhárítani, mely a párt törvényen kívül helyezésére alkalmas lett volna, leszögezte, hogy az „ösi alkotmányosság intézményeinek tiszteletben tartásával, de annak *korszerű továbbfejlesztésével*” képzei el a magyar jövőt.⁷⁹

Gacs fő érvei azonban a szélsőjobboldali mozgalomnak bizonyos hazai német ill. németországi körökhöz fűződő konspiratív szálai körül bonyolódtak. Ezek szerint Hubay Kálmán utasításait Franz Rothentől kapja, aki 1939 februárjában Magyarországról Németországba szökött, és azóta onnan irányítja a nyilas mozgalmat. Rothen, a hazai náci befolyás alatt álló németiség egyik irányítója, Szálasival szoros kapcsolatot

⁷⁴ SH 1939. május 16.

⁷⁵ MOL K63 Külügyminisztériumi Levéltár (KÜM) Csáky István külpolitikai megnyilvánulásai. 472. cs. 1939 – 68. t.

⁷⁶ Pintér I.: *im.* 199.

⁷⁷ SL IV.1403.d. SVLT. Tanácsi ir. II.13/1938.09813/39.

⁷⁸ SH 1939. május 21.

⁷⁹ SL IV.1403.d. SVLT. Tanácsi ir. II.13/1938. 94932/39.

tartott, és támogatta annak „Új Hungária” koncepcióját is. E tervezet, mint említettük, nemhogy a Dunántúl nyugati határszegélyét, hanem az elcsatolt Burgenlandot is Magyarország részeként képzelte el. A „Zöld könyv” körül kirobbant botrány mindenestre nem segítette a nyilasok választási szereplését. A Volksbund által addig támogatott Hubayék pánikszerűen igyekeztek megszabadulni a „német zsold” vádjától. Hazafias felbuzdulással próbáltak modus vivendit keresni német kapcsolataik és nemzeti programjuk között, amennyire csak lehet elhatárolódva a pángermán törekvésektől. Ennek eredményeképp a volksbundisták, akik a választások előtt igyekeztek lojálisak lenni a nyilasokhoz, s a nyugat–magyarországi német kerületekben le is mondtak a jelöltállítás lehetőségéről, most mélységesen csalódtak a szövetségesükben. A választások hevében a Nyilaskeresztes Párt ráadásul megfélemedezett a VDU jelöltjeinek támogatásáról is. Basch, a szervezet vezetője, bizalmas jelentések szerint Berlint is tájékoztatta a nyilasok barátságtalan viselkedéséről, és egyenesen a németiség ellenségének próbálta beállítani Hubay pártját.⁸⁰ Vágó szempontjából ezek az események német szavazatok tucatjainak kiesését jelenthették. A „csendes hét” alatt történtek miatt Vágó egyébként, az utolsó héten újból petíciót nyújtott be a választással kapcsolatban. A kormánypártot a választási törvény 72. és 70. § 3. pontjára hivatkozva kampánycsend idején szervezett pártgyűlés és röpcédula-terjesztés okán panaszolta be a választási biztosnál.⁸¹ A feljelentéshez mellékelte MÉP meghívó alapján a jogsértés valóban megállapítható lett volna, ám az ügyet semmilyen retorzió nem követte.

A választások eredménye

A szavazás minden kormánypárti félelem ellenére Csáky meggyőző fölényével zárult. A külügyminiszter 7 231 érvényes szavazatával szemben Vágó 4 336 vokssal maradt alul. A nyilas politikus végül listán jutott be a parlamentbe. A Nyilaskeresztes Párt listás szavazatai ugyanakkor 38 százalékot tettek ki, amelynél magasabb arányt csupán Pest Közép és Észak szavazóköreben (52 és 43%), valamint Szabolcs (40%), Veszprém (40%), Nógrád (41%), Zala (44%) és Győr–Moson (47%) megyékben sikerült produkálniuk.⁸² A szélsőjobboldal szavazóbázisa az 1939. január 1-én életbe lépett új választóköri beosztás szerint, a VIII. és a XVI. körben volt található. Az egyikben 40 százalékos relatív, a másikban 59 százalékos abszolút többséget sikerült elérniük. A legnagyobb sikert szállító XVI. számú szavazóköri terület a Baross, Flandorffer, Somfalvi utcákat, míg a VIII. körzet a Balfi, Híd, Malom, Ravazd, Rákosi, Téglá és Okai utcákat foglalta magában. A foglalkozás szerinti megoszlás ismeretében nagyjából helytállónak bizonyult az a választásokat megelőző bizalmas jelentés, mely szerint a hungarista párt soproni szavazói elsősorban a zsellérek és a vagyontalan munkások köréből kerültek ki, míg a módosabb kisgazdák nem lelkesedtek különösen a nyilas eszméért, identitásukat illetően pedig németül beszélő magyaroknak tartották magukat. A MÉP a legmagabiztosabb támogatottságot 67 és 64 százalékkal a XIII. és XIV. szavazóköri körben tudta biztosítani magának.⁸³

⁸⁰ MOL ME K 28 117. cs. 217. t. II. 1939–c–17821

⁸¹ SL reponenda

⁸² Pintér I.: *lm.* 207.

⁸³ MOL ME K 28 117. cs. 217. t. II. 8283/39 VII. res.

Bár a kormánypárt – nem csak Sopronban, hanem országosan is – számszerű győzelmet aratott, öröme nem lehetett teljes, sőt a szélsőjobboldal relatív megerősödése éppenséggel az aggodalmát növelte. A nyilasok győzelemként fogták föl választási szereplésüket, és a politikai tendenciák ismeretében egyre optimistábban tekintettek a jövő elé. Meggyőződésük szerint az ország radikális változások határára érkezett. E változások szele különösen érzékenyen érintette a Harmadik Birodalom határán fekvő, földrajzi helyzete, etnikai összetétele és 1921-es történelmi fordulópontja miatt is speciális helyzetben lévő Sopron városát.

NAGY LÁSZLÓ

A Páneurópai Piknik és az 1989.
szeptember 11-i határnyitás

A Páneurópai Piknik története az ötlettől a megvalósulásig igen tanulságos. Valójában akkor lehet az összefüggéseket, az eseményeket és következményeik súlyát megérteni, ha felidézzük a kort, az akkori politikai összefüggésrendszert, mely lassan már sokak számára feledésbe merül. Érdeemes a vasfüggöny megszűnésének történetét is röviden érinteni.

Az előzmények

Az úgynevezett „SZ-100” típusú, 246 km hosszú jelzőberendezést – a „vasfüggőnyt” – az MSZMP PB 1965. május 11-i döntése alapján építették fel 1965 és 1971 között.¹ Egy 1949-ben, közvetlenül az osztrák határnál felépített, aknamezőkkel ellátott szögesdrót rendszert váltottak fel ezzel. Székely János, a Határórség országos parancsnoka, a Belügyminisztériumnak készített jelentésében a rendszer számos problémájára utalt.² A sűrűsödő műszaki-technikai gondok mellett megemlítette azt a groteszk tényt, hogy mivel a Szovjetunió beszüntette a telepített rendszer további gyártását, a rozsdamentes drót utánpótlását csak nyugati importtal lehetett volna megoldani, ami jelentős devizamennyiséget igényel. Horváth István belügyminiszter egy interjúban közölte, hogy „...az államhatár bizonyos szakaszain a régi idők kellékei és berendezései még megvannak,” és utalt arra, hogy itt az ideje, a technikai határzárak leépítésére.³ Pozsgay Imre államminiszter, az MSZMP PB tagja 1988. október 26-án Győrben azt nyilatkozta, hogy „...az elektromos jelzőberendezés erkölcsileg, technikailag és politikailag elöregedett.”⁴

¹ Andreas S. Schmidt-Schweizer. Die Öffnung der ungarischen Westgrenze für die DDR-Bürger im Sommer 1989. Südosteuropa Mitteilungen 37., 1997/1., 34. p.

² „Jelentés a nyugati határszakaszon kiépített elektromos jelzőrendszer műszaki-technikai állapotáról, alkalmazásának tapasztalatairól.” 1987. október 5. Határórség Országos Parancsnoksága, lkt. sz. 0022/43/1987., 3. p.

³ Népszabadság, 1988. augusztus 6., 5. p.

⁴ Határőr, 1988. november 4., 5. p.; Pozsgay Imre. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban.

Budapest, 1993., 84-85. p.

1988. november 24-én Grósz Károlyt felváltja Németh Miklós a miniszterelnöki székben. Horváth István belügyminiszter 1988–1989 fordulóján a jelzőberendezés leszerelését célzó előterjesztést készítette az MSZMP PB számára.⁵ A Politikai Bizottság 1989. február 28-án az előterjesztést elfogadta.⁶ A Határőrség Országos Parancsnoksága 1989. március 9-én „feladattervet” készített a bontáshoz, melynek próbáját egy szigorúan titkos gyakorlat során végezték 1989. április 18-án.⁷ A leszerelés hivatalos megkezdését 1989. május 2-án hirdették ki egy nemzetközi sajtótájékoztatón Hegyeshalomban, kétszáz bel- és külföldi újságíró előtt.⁸ Ezen a napon örökre kikapcsolták az elektromos jelzőberendezést. Demonstratív okokból Alois Mock és Horn Gyula külügyminiszterek 1989. június 28-án ünnepélyesen átvágták a vasfüggönyt, melynek bontása már nagy ütemben haladt.⁹ A munka befejezésének határideje 1991. január 1. volt. A román hatóságok ugyanakkor a román-magyar határon 1989. június 21-én megkezdtek a szögesdrót kerítés építését, és a határsávban növekedett a román határőrök által lelőtt menekültek száma!

Tíz év távlatából visszatekintve, a vasfüggöny lebontásának története felettébb idillikus politikai légkörre utal, de ez nem volt érezhető a mindennapokban. Az a tény, hogy a legfelsőbb politikai vezetésben néhány felvilágosult, vagy inkább realisan gondolkodó személy európai módon próbált politizálni és felkészülni a várható átrendezésre, nem jelenti azt, hogy ezek a politikuskok a jövőt tekintve visszavonhatatlanul uralni is tudták az akkori politikai folyamatokat. Az úgynevezett „reformszárny” ugyanis valószínűleg kisebbségben volt az MSZMP-ben. Pusztán a nemzetközi politikai helyzet, Gorbacsov személye, a politikai ellenzék aktivitása és a társadalom egyre növekvő nyomása akadályozta meg, hogy Nagy Imre, Dubcek vagy Walesa sorsára jussanak.

Ne felejtjük el, hogy a szóbeli megnyilatkozások egyértelműen kedvező változásokat sugalltak, holott 1989-ben szervezetileg még érintetlen állapotban voltak az elmúlt rendszer erőszakszervezetei, köztük a III/III-as ügyosztály és a Munkásőrség, továbbá hatályban voltak a régi törvények is.

Elvileg, az akkor formálódó, törvényen kívüli ellenzék minden tevékenysége büntethető lett volna. Ilyen volt többek között a Páneurópai Piknik szervezése is, amelyet „tiltott határátlépésben való segélynyújtás”-nak is lehetett volna minősíteni! Vagy gondoljunk csak arra, hogy mekkora botrányt okozott Pozsgay Imre kijelentése, miszerint az 1956-os eseményeket népfelkelésnek kell tekinteni. Azt se felejtjük el, hogy a rendszerváltozás „réme” hány ember számára jelentette ekkor a retorziótól való félelmet, illetve hány ember vélte úgy, hogy ezzel elveszti állását, hatalmát, előjogait. Az is igaz viszont, hogy a pattanásig feszült politikai helyzetben, a hihetetlen bizonytalanság és a politikai szelek állandó forgása ellenére is remélni lehetett, hogy ezúttal tényleg gyökeres és végleges politikai átrendezésre van lehetőség Kelet-Európában.

⁵ „Előterjesztés az MSZMP Politikai Bizottságához a határőrizet hosszú távú feladataira, 1989 február.” Magyar Országos Levéltár, [a továbbiakban: OL] 288.f.5/1054, 99-116. p.

⁶ „Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 28-án megtartott üléséről.” OL, 288.f.5/1054, 5-6. p.

⁷ „Feladatterv az EJR, határsáv, nyomsvá felszámolására, új határőrizeti rendszer kidolgozására.” 1989. március 9. 076/4/1989 ; továbbá: Népszabadság, 1994. április 26. 13. p.

⁸ Dr. Zsiga Tibor. A „vasfüggöny” és kora. Budapest, 1999., 76. p.

⁹ „Magyar Dokumentáció” (Kiadja a MTI) Budapest, XXI. évf., 1989. június, 315. p.

Az ötlet megszületése

Ebben a zavaros, átláthatatlan, „kristályosodás” előtti feszült helyzetben született a Páneurópai Piknik gondolata. Ritka az olyan esemény, ahol az ötlet egy bizonyos személyhez köthető. A Páneurópai Piknik ilyen. Mészáros Ferenc akkor debreceni – ma már soproni – lakos fejében fogant meg a gondolat Debrecenben, 1989. június 20-án, a Habsburg Ottó debreceni előadását követő vacsorán. Az asztalnál Habsburg Károllyal arról beszélgettek, hogy minden kedvező kilátás ellenére még háborítatlanul áll a Berliini Fal, valamint a vasfüggöny a „belnémet” határon és Csehszlovákia nyugati határán is.

Mészáros Ferenc úgy vélte, hogy beszélgetésüket Magyarország ausztriai határán kellene folytatni, ahol a tényleges határvonalon tüzet rakva, szalonnát sütnének egy piknik keretében úgy, hogy a vendégek egy része Ausztriában, a másik része Magyarországon ül – demonstrálva az egyes kelet-európai országok nyugati határain uralkodó állapotok különbözőségét. A gondolaton jól derültek – és más témára tértek át.

Ám 1989. június 30-án a debreceni MDF elnökségi ülésén Mészáros Ferenc mégis felvetette tervét, melyet csak Filep Mária vett komolyan. Mivel Filep Mária úgy vélte, hogy néhány ellenzéki és egy hajdani uralkodócsalád tagjai nem találkozhatnak csak úgy a határon, kibővítette a kört az általa is szervezett „Sorsközösség Tábor” résztvevőivel.¹⁰ Szándékai szerint a Páneurópai Piknik a tábor programzáró rendezvénye lett volna. Filep Mária a debreceni MDF következő elnökségi ülésére már tervet mutatott be „Piknik a vasfüggöny helyén” címmel. Az időpont augusztus 20., a helyszín Fertőrákos határa lett volna. A rendezvény védnökeinek Pozsgay Imrét és Habsburg Ottót javasolta. Résztvevőknek a Sorsközösség Tábor, az MDF megyei szervezeteit, az MDF Országos Elnökségét, a FIDESZ-t, az SZDSZ-t, a TDDSZ-t és a Magyar Cserkész Szövetséget jelölte meg.

Az ötlet egyedül Mészáros Ferencnek tetszett. A többiek pénz és idő hiányában, továbbá a nagy távolság miatt, kivihetetlennek tartották. Végül a tervet azért jóváhagyták, Filep Mária és Mészáros Ferenc munkába kezdett, bevonva a szervezésbe az Országos Klubtanácsot is.

A szervezés

Az első és legnehezebb feladatnak a két védnökkel való kapcsolatfelvétel bizonyult.¹¹ Pozsgay Imre azonnal tetszését nyilvánította ki a tervvel kapcsolatban, és július 10-én már telefonon egyeztettek Habsburg Ottóval is. Másnap, július 11-én hivatalos levél ment Gelsey Erzsébethhez, a Habsburg család személyi titkárához, Bécsbe. Időközben a

¹⁰ Ennek a Martonvásáron működő tábornak kelet-európai fiatalok voltak a résztvevői Észtországtól Jugoszláviáig, akik az országaik előtt álló sorskérdésekkel foglalkoztak, olyan előadók segítségével, mint Szöcs Géza, Molnár Gusztáv, Lubovil Feldek, Benek Silhon, Krzysztof Sliwinski és mások.

¹¹ Nem volt egyszerű a telefonálás, mivel Filep Mária munkahelyén távolsági hívást nem lehetett kezdeményezni. Leleményesen „lopták” viszont a városi vonalakat oly módon, hogy az egyik munkatárs édesanyját hívták fel, akitől visszahívást kértek. A bejövő városi vonalat csenték el és így beszéltek a Habsburg irodával, majd a későbbiekben Pozsgay Imre titkárságával. A „Habsburg-kapcsolatot” Szabó Lukács hozta létre, aki Habsburg Ottó június 20-i látogatását is megszervezte. Pozsgay Imre titkárnak, Sánta Áronnak a nevét és telefonszámát Filep Mária egy dunántúli település tanácselnökétől, Orbán Ottótól tudta meg.

rendezvény időpontja 1989. augusztus 19-re módosult, hogy ne ütközzön az állami ünneppel, és véglegesen a Páneurópai Piknik nevet kapta.¹²

Amint a védnökök beleegyező válaszát megkapták, gőzerővel próbálták felvenni a kapcsolatot valamelyik határ menti MDF-szervezettel. Szabó Bélától és Torma Lajostól, az MDF országos szervezőitől tudtak címekeket szerezni. Először Kőszegre írtak, de nem kaptak választ. Végül Filep Mária 1989. július 15-én elküldte felkérő levelét a soproni MDF részére, Magas László címére. Időközben megszerezte Csóka Pál és Őrs Félix telefonszámát, és létrejött a kapcsolat. A soproni MDF azonnal összehívta a tagságát. Többen szkeptikusan szóltak hozzá a vitához, mivel már július második fele volt, a nyári időszak miatt kevés tag tartózkodott Sopronban, és sokan féltek, hogy ilyen körülmények között méltó módon már nem lehet megrendezni a Pikniket.

Mivel abban az időben igen jól működött Sopronban a Soproni Ellenzéki Kerekasztal (MDF, SZDSZ, FIDESZ, FKGP), és íratlan szabály volt, hogy minden rendezvényt közösen szerveznek, automatikusan adódott az ötlet, hogy a másik három partnerszervezettel együtt vágjon bele az MDF a munkába. A pártok azonnal csatlakoztak az ötlethez, és megindult a szervezés. 1989. július 31-én már Sopronban találkoztunk Filep Máriával. Másnap, augusztus 1-én Csóka Pál lakásán volt részletekbe menő megbeszélés, amelyen részt vett Soproni Horváth Lajos újságíró is, aki tudósított az eseményről.¹³ Ugyanezen a napon a Határország segítségével sikerült egy bejárás során kiválasztani a leendő rendezvény helyét.

Lehetséges helyszín volt a brennbergi labdarúgópálya, a harkai plató és több nyílt terület, főleg Nagycenk és Kópháza térségében. Végül a lebontható „vasfüggöny” közelsége döntött Sopronpuszta mellett. Erre a területre Bánóczy Géza és Erdélyi Géza hívta fel a figyelmet. Voltak persze viták és nézeteltérések. Debreceni barátaink csalódtak, mert úgy hitték, hogy a „vasfüggöny” pontosan a határon helyezkedik el, ám ott csak vadfogó drótsövény volt. Az Sz-100-as rendszer 500-2000 méterre volt a határtól.¹⁴ Végül sikerült mindenben megegyezni, a feladatok meghatározása és kiosztása is megtörtént.

A soproni főrendezők Magas László (MDF) és Szentkirályi Zsolt (SZDSZ) lettek. Az MDF-es csapat főleg az engedélyek beszerzésére és a határnyitás megszervezésére koncentrált, míg az SZDSZ-es gárda a propaganda és a nyomdai anyagok elkészítése terén jeleskedett. A FIDESZ az egyetemisták nyári vakációja miatt csak háromfős (Ivanics Ferenc, Vígh Szabolcs, Vecsera Ferenc), de szorgalmas csapatával vett részt. Az FKGP frissen alakult, kicsiny szervezete az igen aktív Komlós Andor vezetésével dolgozott. Először is kellett egy jó szlogen. Kettőt is találtunk! A meghívó „*Bontsd és vidd!*” felhívása Rumpf János ötlete volt. A „*Falurombolás helyett Falrombolást!*” felhívás –

¹² Ezen az MDF országos központjában vita alakult ki. Gergely András és Kiss Gy. Csaba az elnevezést nem javasolták, mivel létezik egy „*Páneurópa Unio*” szervezet is és ebből szerintük még jogi problémák is adódhattak volna. Ennek elkerülése végett lett a név *Páneurópai Piknik* az eredetileg tervezett Páneurópa Piknik helyett, ami így sem aratott osztatlan sikert, de senkinek nem volt jobb ötlete. Az elnevezés nem is lett szerencsés, mivel később tényleg támadtak ebből bonyodalmak.

¹³ „Páneurópai Piknik Sopron mellett.” Magyar Hírlap, 1989. augusztus 2.

¹⁴ Debreceni barátainknak el kellett fogadniuk, hogy a szalonnasütő tüzek nem a határon lesznek. Azon is vita volt, hogy a rendezvényt csak az eredeti résztvevőkkel kívánták megrendezni. Soproni nyomásra (Kömüves Géza ötlete alapján), országos rendezvényre került sor. A soproniaknak szintén nem tetszett a „páneurópai” elnevezés, de már a sajtóban jól bevezetett néven nem lehetett változtatni.

utalva a romániai falurombolásra és a Berlini Falra – Csóka Pál ideája volt, melynek plakátját Kerekes György dekoratőr készítette el.¹⁵

A furcsa jogi helyzet miatt nem volt egyszerű elintézni, hogy a Piknik résztvevői vághassanak a vasfüggöny drótjából. Azt sem tudtuk, hogy kivel kell tárgyalni, hiszen a rendszert elvileg már lebontották, de a Soproni Állami Gazdaság vadasparkot tervezett Sopronpusztára és az ő kérésükre ezen a szakaszon a határőrök meghagyták a drótkerítést. Horváth Péter, a gazdaság akkori igazgatója nagyvonalúan megengedte a „pár méter” drótkerítés lebontását, amelynek későbbi helyreállítását is megígérték a szervezők. Nagyon segítőkész volt e tekintetben és minden egyéb vonatkozásban is Frankó István ezredes, a soproni Határőrkerület Parancsnoka, akivel az Ellenzéki Kerekasztal már korábban is jó és korrekt kapcsolatot alakított ki. Abban a politikai helyzetben ez ritka volt, és ezért Frankó István sok akkori hatalmasság rosszallását vonta magára.

Ezzel párhuzamosan folyt a munka Debrecenben is. Az országos propagandát a sajátóban Túri Gábor, Porcsin Zsolt és Krecz Tibor végezte. Megszületett a Piknik emblémája: a szögesdrótot átszakító fehér galamb, Varga Ákos grafikus munkája, aki a plakátokat is ingyen szitázta és nyomtatta. A debreceniek vállalták a szalonnasütéshez szükséges kenyér, szalonna, paprika és üdítőital előteremtését, a felhívás 5000 példányban való kinyomtatását, továbbá a piknikes trikók előállítását. Ezeket szponzorok segítségével Ferenczy Lórántné, Hernyák Imre, Engi László és Szabó Lukács teremtették elő. Két buszt tudtak szerezni, amelyekkel a szervezők és résztvevők Sopronba érkeztek. (Az egyiket Filep Mária vállalatának igazgatója adta kölcsön térítésmentesen, a másikat Engi László debreceni vállalkozó bocsátotta rendelkezésükre.)

1989. augusztus 4-én Balogh Sándor segítségével elküldtük Debrecenbe a határnyitás végleges helyszínének térképét.¹⁶ Pozsgay Imre még aznap közölte, hogy őt a pikniken titkára, Vass László fogja képviselni. Rövidesen az is kiderült, hogy Habsburg Ottó képviselőjében lánya, Walburga von Habsburg utazik Sopronpusztára.

Sopronban közben folyt a helyszín kialakítása, az egyeztetés a Határőrséggel és az érintett hatóságokkal. Augusztus 10-én szemlét tartottak a rendezők, a város és a szakhatóságok (ÉDÁSZ, Vízmű, Határőrség, KÖJÁL, LFMK, VOLÁN, stb.) illetékesei. Erről Stöckert Tamás emlékeztetőt is készített a Városházán. Ezen a szemlén határozták meg a feltételeket, amelyeket a szervezőknek teljesíteniük kellett. Felvetődött a gondolat, hogy az osztrák vendégek részvételének elősegítése érdekében legyen a közelben ideiglenes határnyitás. Ez az eredeti koncepciónak nem volt része. Magas László javasolta, hogy a régi pozsonyi országúton, Margitbánya felé nyissuk ki a határt, ahol 1948 óta nincs határátkelő. Ott egy fából készült kapu volt található, lánccal és lakattal bezárva. A lakatnak már a kulcsa sem volt meg! Az ideiglenes határnyitást mindkét országban kérvényezni kellett az illetékes hatóságoktól. Magyar oldalon ez igen gyorsan ment, köszönhetően Pozsgay Imre hathatós segítségének. Tőle kapta meg Filep Mária az illetékesek neveit és telefonszámait, akik az engedélyt kiadhatták. Végül a Határőrség legmagasabb szintű vezetőivel való egyeztetés alapján megszületett

¹⁵ Sajnos, a Piknik utáni nagy eső során az eredeti mű a helyszínen megsemmisült.

¹⁶ A Selectron kft-től – a soproni szervezők számára egyetlen hozzáférhető telefaxról.

az engedély. A kiválasztott helyen, a régi pozsonyi országúton 1989. augusztus 19-én 15.00–18.00 óráig ideiglenesen megnyílhatott a magyar határ.

Ausztriában viszont semmilyen kapcsolatunk nem volt, a szervezők azt sem tudták, hogy milyen módon kell a határnyitást kérvényezni. Csóka Pál kapta a feladatot, hogy próbáljon valahol Burgenlandban partnert keresni, aki ebben segítene. Délutánonként járta a környező falvakat és városokat, hogy egy szervezetet, politikust vagy bármilyen hivatalos szervet találjon, aki támogatást hajlandó nyújtani.

Nyolc nappal a már meghirdetett, de valójában meg nem szervezett határnyitás előtt talált rá Szentmargitbánya akkori polgármesterére, Andreas Waha úrra. Egy utcai szolgálatban lévő rendőr igazította útba, Waha úr ugyanis éppen a margitbányai bornapokat nyitotta meg. A polgármester az ötletet hihetetlennek, a tervet a hátralévő nyolc nap miatt szinte kivihetetlennek tartotta, de látva a kész információs anyagokat, az elkészült németnyelvű plakátokat és szórólapokat, fellelkesedett. Kihasználva, hogy a bornapok megnyitóján Burgenland politikai vezetőinek jó része jelen volt, meghívta asztalához Csóka Pált. A véletlenül ott tartózkodó tisztségviselők elmondták a teendőket és a maguk részéről megígérték a gyors intézkedéseket.

Tanácsaiknak megfelelően Lőrincz Gábor két német nyelvű kérvényt írt a soproni MDF nevében. Egyet a Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság címére augusztus 14-én, egyet pedig az illetékes Vámparancsnokság részére, augusztus 17-én. A hátralévő rövid idő miatt Lőrincz Gábor Horváth Zoltánnal együtt személyesen adta át a kérvényeket, a megfelelő osztrák okmánybélyegekkel együtt. A háttérben Waha úr szakadatlanul telefonált a határnyitás ügyében, hiszen a szolgálati út betartása mellett egyik engedélyt sem lehetett volna kiadni. Így is csak telefonon kapott, szóbeli engedély alapján nyitották ki a határt az osztrák vámőrök, mert az írásos parancs 19-én még nem érkezett meg.¹⁷

Az osztrák és magyar határőrizeti szervek előzetes egyeztetése alapján a határt csak a szervezők által leadott listán szereplő magyar és osztrák személyek léphették volna át. A hivatalos ügyintézés mellett, Waha úr „fellármázta” az egész Fertő vidéket. Csak a Piknik napján látszott meg ennek az eredménye, hiszen a határ 41 év utáni kinyitása olyan népvándorlásszerű mozgást indított be osztrák oldalról, ami a magyar delegáció átkelését lehetetlenné tette.

A honi propagandagépezet, a kezdetleges lehetőségek és a szervezők kis létszáma ellenére, kiválóan működött. Debrecenben Túri Gábor megszerezte a magyarországi külképviseletek címlistáját, és 25 nagykövetség kapta meg angol nyelvű szöveggel a programot és a szórólapokat, a térképekkel együtt. A Szabad Európa Rádió komoly reklámot adott az eseménynek.¹⁸ Krecz Tibor közbenjárására a Magyar Nemzet is hírt adott a Piknikről.¹⁹ Számszámolatlanul érkeztek a támogató levelek. A vasfüggöny bontásában való részvételét jelezte a Rákóczi Szövetség, a Komárom Megyei Sprint Futókör, a Széchenyi Társaság, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Várdy Huszár Ágnes az egyesült államokbeli Pittsburgh-ból, s még sorolhatnánk. Egymás után jelentkeztek a

¹⁷ Nem is beszélve arról, hogy a soproni MDF postafiókcímére feladott engedélyek „elvesztek”... Ezeket a Piknik tízéves évfordulójára rendezett konferencián Frey és Schandl uraktól másolatban kapták meg a rendezők, napra pontosan tíz év késéssel!

¹⁸ Filep Mária régi ismerősei, Szekeres László és Szócs Géza, Magyarországról tudósító riporterek révén.

¹⁹ „Pánéurópai Piknik a »vasfüggöny« helyén.” Magyar Nemzet, 1989. augusztus 9.

nyugati TV-társaságok, a SAT1, az ORF, stb. Sopronban az utolsó két-három napban egymásnak adták a kilincset a tévés stábok Magas László lakásán. Mindegyiket ki kellett vinni a határra, mert a 15 órakor uralkodó fényviszonyokra voltak kíváncsiak. Az európai TV-társaságok jelenléte még nem volt meglepő, de amikor egy újjeländi forgatócsoport jelent meg, az már felettébb feltűnő volt. Ugyanúgy, ahogy a mi állami televízióknak tüntető érdektelensége és távolmaradása!

A maroknyi szervezőgárda szinte minden percét a piknik számtalan apró – de mégis sok energiát lekötő – ügyének intézése foglalta el.²⁰ Különösen ügyeltek a rendezők arra, hogy a hatóságok előírásainak megfeleljenek. Mindenki tudta, hogy politikai okokra hivatkozva ilyen rendezvényt már nem lehet betiltani.

Félő volt azonban, hogy valamilyen hatósági előírás megsértésére hivatkozva, azért még meg lehet tenni.²¹ Debreceni barátaink több csoportban, augusztus 17-én, 18-án, és 19-én reggel érkeztek meg és segítettek a hátralévő munkákban. Az utolsó napon még folyt a favágás és a rőzsegyűjtés, sátrakat állították fel, színpadot ácsoltak, kiépítették a hangosítást, majd Hámori Gábor felállította az útjelző táblákat. Az előkészületek ezzel befejeződtek. Ekkor azonban már a városban tartózkodott számos NDK állampolgár, akik nem véletlenül utaztak Sopronba –, a szervezők azonban vajmi keveset tudtak erről!

A „nagy nap” eseményei

A hivatalos program 1989. augusztus 19-én, 14.00 órakor kezdődött, nemzetközi sajtótájékoztatóval, a Lövér Szálló teraszán. Ezen a szervezők részéről Filep Mária, Magas László Mészáros Ferenc, Nagy László, Szentkirályi Zsolt, és, vendégként Szigeti Dezső országgyűlési képviselő vett részt. A tájékoztató magyar, német és angol nyelven folyt. Népes nemzetközi újságíró-gárda figyelte az elhangzottakat. A teljes magyar hírközlés nevében Abinéri Ottó, a „Határőr” újságírója és Soproni Horváth Lajos, a Magyar Hírlap tudósítója jelent meg. Mivel a Pozsgay Imrét képviselő Vass László késve érkezett, továbbá a sok kérdés és a két idegen nyelvre történő fordítás miatt a tájékoztató elhúzódott, a résztvevők a tervezett 15.00 órára nem érkeztek meg a határra. A sajtótájékoztató vége felé járhattunk, amikor 14.57 perckor megtörtént az áttérés.

Az e sorok írója által felvezetett, újságírókat szállító autóbusz 15.30–15.40 körül ért a határra, amelyet mintegy száz méternyire tudtunk csak megközelíteni, mert az Ausztriából érkező várt, és a kukoricásból özőnlő nem várt vendégeinktől mozogni sem lehetett! A program szerint, a határra busszal érkező delegáció a határt gyalogosan átlépve Margitbánya főterére ment volna, ahol Andreas Waha polgármester és Csóka Pál készült a delegáció fogadására, a helyi fúvószenekarral. Ezt követően együtt mentünk volna vissza a határra, majd Sopronpusztára, a Piknik helyszínére, ahova a hivatalos programot terveztük. Ez teljesen lehetetlen volt, a határon maga az őskáosz uralkodott. Ekkora tömeget ott egyszerűen nem lehetett irányítani, de erre felkészülni sem lehetett, hiszen senki nem számolt ekkora érdeklődéssel.

²⁰ Rumpf János és családtagjai például szabadságot vettek ki, mert vállalt feladataikkal nem végeztek volna időben!

²¹ Ilyen buktató volt a KÖJÁL előírás. 1500 főnyi várható vendégsereget jelentettünk be – becslések szerint ennek tízszerese jelent meg –, és erre a tömegre méretezett illemhelyet kellett felállítani. Erre az utolsó pillanatban került sor, Rumpf János és Gazdag Imre közbenjárásával, a VOLÁN Tröszt segítségével.

A zűrzavart növelte az a váratlan esemény, ami mindent felborított, és amire az akkor legközelebről érintett Bella Árpád alezredes, az ideiglenes határátkelő helyszíni parancsnoka így emlékezik: *„Amikor megérkeztek az osztrák kollégák, Johann Göltl barátommal megbeszéltem a delegációk átléptetésének általunk tervezett rendjét. Beszélgettünk és vártunk. A 15.00 órára tervezett érkezés előtt néhány perccel a mintegy százméteres távolságra belátható útszakaszon feltűnt egy nagy gyalogcsoport, akikről közelebb érve kiderült, hogy bizony nem delegáció, hanem vélhetően egy NDK-s csoport. Eléjük mentem a kapu elé, hamar kiderült, hogy Ausztriába kívánnak távozni. A további kérdésekre már nem adtak lehetőséget, a kapuszárnyakat benyomva gyorsvonatként száguldottak át, óriási felfordulást okozva. Azt kell hogy mondjam, az NDK-s állampolgárok megjelenése annyira volt váratlan, mint amennyire nem. Hiszen a nagy problémánk az volt, hogy a 17-i táviratban jelzett tömeg felbukkan-e a rendezvényen, vagy sem. Ha a határozott cáfolat ellenére mégis ideérkeznek, akkor az öt útlevelezéssel a kiadott módszertani útmutató szerint megállítani, feltartóztatni nem tudjuk őket. Ha ez a tömeg kísérletet tesz, hogy átjusson, akadályoztatása esetén elégedetlenségének, érzelmi feszültségének levezetéséhez könnyen folyamodhat erőszakos cselekményekhez is. Az erőszak erőszakot szül, az pedig pánikot. És mint tudjuk, a pánik kezelhetetlen. Óhatatlanul összeütközik a fegyvertelen és a fegyveres, és mindig a fegyvertelen »húzza a rövidebbet«. Nem véletlenül írja a szakirodalom, hogy tömegmozgások esetén a rendfenntartás a tolerancia, a megértés és a párbeszéd iskolája kell, hogy legyen. Az idő bennünket igazolt, hogy amit tettünk és amit nem, vélhetően itt és most, ezen a helyen találkozik mindannyiuk egyetértésével. Meg kell jegyezni, nem biztos, hogy ami történt, annak így kellett történnie. Normális körülmények között nem szerencsés, ha egy szabad, demokratikus jogállamban határőr alezredek döntenek, mert akkor nem lenne rend, nem érvényesülne a jog. Természetesen 1989 augusztusában más idők jártak.»²²*

Az NDK-beli menekültek az első hullám után csoportosan, vagy családonként, de egyesével is folyamatosan érkeztek a határátkelőhöz. A felfordulásban a magyar határőrök háttal Magyarországra felé kezelték az osztrák útleveleket – a megegyezéstől eltérően. A menekültek a magyar határőröket hátulról kerülgetve – néha majdnem fellökve – özlöttek át a határon. Az osztrák vendégek, sorukra várva, udvariasan folyosót nyitva engedték a menekülteket Margitbánya irányába. Andreas Waha és Csóka Pál értesülve az eseményekről, a határra sietett. A polgármester látva, hogy mi történt, visszasietett a községbe, és minden panziót, vendéglőt felhívott és szállást, ételt, italt és telefonálási lehetőséget kért a menekültek részére, melynek költségeit a helyi önkormányzat vállalta. Telefonált a bécsi NSZK követségre, és velük egyetértésben buszokat rendelt a német állampolgárok elszállítására. A buszok Bécsbe, majd még aznap este Giessenbe szállították őket, mivel már Magyarországról érvényes NSZK útlevelel (1) érkeztek...

A határon a szervezők úgy döntöttek, hogy – történt, ami történt – a program megy tovább, és a delegációval ők is útjukat vették Sopronpuszta felé. Ott több szervező a rádióból értesült a hírről, hiszen az óriási területen szinte elveszett az a mintegy har-

²² Kurucz Gyula (szerk.): Az első határnyitás. Budapest, 2000., 57-58. p.

minc ember. Mobiltelefon még nem volt, CB-rádióval nem rendelkezünk, még tábori telefon sem volt. Senki nem fogta fel, hogy itt történelem íródott. A hivatalos program részeként a védnökök nevében beszélt Walburga von Habsburg és Vass László. A Sorsközösség Tábor résztvevői nyolc nyelven felolvasták a szervezők felhívását, beszélt Konrád György („Gondolatok a határ mentén”), valamint Klaus Lange és Vinzenz von und zu Liechtenstein a Páneurópa Unió nevében.

Tőkés László levelét Szabó Lukács olvasta fel, amelyet augusztus elején ő csempé- szett át a határon. A hivatalos program során a rendezők folyamatosan konzultáltak egymással a pódiumon is, a terepen is. A várható következményekről volt szó. Mivel a külföldi vendégek beszédét kellett fordítanom, az emelvényről nem mozdulhattam el, de minden fejleményről tudtam, mert jöttek fel a hírek, és a színpadon folytatott beszélgetéseket mi továbbítottuk a többieknek. Emlékszem, hogy megkérdeztem Konrád György véleményét arról, hogy börtönbe kerülünk-e, nem is a Piknik miatt, hanem úgy általában. Nem járunk-e úgy, mint az '56-osok, vagy a csehek '68-ban, vagy mint Walesáék? Szó szerint emlékszem a mondataira, azt mondta: „*Úgy érzem, hogy ezúttal talán van esélyünk arra, hogy esetleg valódi változások jönnek és lehet, hogy a börtönt megússzuk!*” Egy beszéd alatt, amelyet nem kellett fordítanom, megkérdezte tőlem a „Die Welt” tudósítója Carl-Gustaf Ströhm, hogy mi lesz Magyarországon? Azt válaszoltam, hogy egy-két éven belül kiderül, vagy kormányra kerülünk vagy börtönbe! Ez nagyon tetszett neki, máig emlegeti.²³ Persze olyan nyugodt nem voltam, ahogy ezt neki mutattam.

Senki nem tudta, mi lesz a határon történetek folytatása. Mindenesetre a Határőr- ség magas rangú illetékese még aznap délután közölte Magas Lászlóval, hogy: „*Nem erről volt szó, ennek biztos lesz még folytatása!*” – bízattva ezzel mindannyiunkat. Aki viszont tényleg megnyugtatott bennünket, az Vass László volt, aki nem vesztette el lélekjelenlétét. Pedig a rendezvényen, mint Pozsgay Imre államminiszter titkárságának vezetője, miniszterhelyettesi rangban a legmagasabb köztisztviselőként vett részt. Azonnal konzultált a határőrökkel és biztosított arról, hogy minden későbbi megtor- lástól megvédenek minket. Megadta Pozsgay Imre titkos számát, saját névjegyt is szétosztotta, sőt röviden beszédében is utalt a határon történetekre.

Ezzel a rendezvény az eredeti program szerint folyt tovább. Vass László részvétel- vel, aki szinte cinkosságot vállalt velünk. A népünnepély több ezer vendége, füttyülve a háttérben folyó vitákra – melyekről nem is nagyon vett tudomást – jókedvűen pikni- kezett. Főzték a gulyást, sütötték a kolbászt, szalonnát, volt sör, fröccs, minden, amit szem-száj megkívánhat, miközben kilométer hosszan bontották a drótot, komolyan véve „Bontsd és vidd” jelszavunkat. Egészen addig, míg le nem szakadt az ég.

A Pikniket, ami valószínűleg hajnalig eltartott volna, az égi karhatalom, a menny- dörgés és a sűrű zápor verte szét. Gyorsan kocsiba szálltam és hazaindultam. Akkor vettem észre, hogy a kőhidai fegyházig vezető úton elhagyott DDR felségjelű Traban- tok és Wartburgok tömege parkolt. Ezekért a tulajdonosaik már nem jöttek vissza.

²³ Kurucz i.m., 144. p.

Utóregések

Másnap a Lövér Szállóban ebéden találkoztak a vendégek és a szervezők. Itt fogalmazódott meg először, ifj. Fasang Árpád részéről, hogy „...augusztus 19-én Sopronpusztán történelmet írtak.” A következményekkel azonban senki nem volt tisztában. Talán a Határőrség tisztje többet tudott, aki mellé taktikai okokból ültem, hogy kikérdezhessem. Arra a kérdésemre, hogy mi lesz velük, azt válaszolta, hogy „...majd telexen Budapestről kapunk egy fadugós fegyelmet, amit eldugunk egy fiókban!” Megtudtam, hogy a fadugós fegyelmi olyan, ami van, de nincs, mint a fadugós gyakorló gránát. Az is van, de az sem robban! A délután késve érkező Adam Michnik is érezte, hogy nagy dolog történt. Sajnálta, hogy nem előző nap jött és addig nem tágitott, amíg ereklüként Rumpf Jánosné piknikes trikóját el nem kunyerálta!

A nyugati sajtó ontotta a híreket, a helyszínen meg sem jelent magyar sajtó másodkézből tudósított. Nevetséges, de a Népszabadság bonni tudósítójára hivatkozva írt a Piknikről. A lap augusztus 21-én, harmadik oldalán, összeállításban számolt be a történekről. A terjedelem kétharmadát a bonni tudósító töltötte ki: „...helyszíni nyugatnémet beszámolóik szerint a Páneurópai Piknik elnevezésű találkozó alkalmából szombaton Sopron mellett megnyitották a határ egy szakaszát, hogy a rendezvényre érkező osztrák és más vendégeket zavartalanul fogadni tudják. Ezt használta ki több száz, a helyszínen várakozó NDK-állampolgár...”²⁴

A győri TV-híradó stábja, mint abban az évben általában minden ellenzéki megmozdulásról, erről is lekéselt. Négy óra után estek be, öt perc alatt felvettek pár képet és távoztak. A TV-híradóban csak egy villanásra lehetett a tömeget látni, valamint egy halk mondatot hallani Walburga von Habsburg beszédéből. Nem volt túl informatív a tudósítás.

Voltak azonban ellenkező tapasztalataink is. A sajtó segítségével sikerült felhívni a figyelmet érdekes eseményekre a Piknik után. Pár nappal augusztus 19. után, a nagy-cenki elágazásnál a határőrök – fegyveres munkásőröket is bevonva – visszafordították a DDR felségjelű autókat. Kópháza térségében aludni nem lehetett éjjel a puskaropogástól. Pozsgay Imre K-telefonszámát ekkor hasznosítottuk.

Az ő segítségével sikerült a Panoráma stábját Kalmár György vezetésével Sopronba csábítani, akik 24 perces, hiteles tudósítást adtak le a televízióban a Sopron környéki állapotokról. Feltehetőleg ennek hatására, a munkásőröket visszahívták. Korrekt híradást olvashattunk a Magyar Hírlapban²⁵, a Soproni Hírlapban²⁶, az Ötlet '89-ben.²⁷ De mi folyhatott a háttérben?

Mi történt a kulisszák mögött?

Erre sajnos még nem tudjuk a választ. Pedig ennek tisztázására rendezett konferenciát a „Páneurópai Piknik '89 Alapítvány”, a tizedik évfordulón, a Pannonia Med Hotelben.

²⁴ Kurucz i.m., 182. p.

²⁵ „NDK-polgárok áttörése a páneurópai pikniken.” Magyar Hírlap, 1989. augusztus 21.

²⁶ „Valljanak a képek.”; „Véletlen szemtanú.”; „A szabadság ára.” Soproni Hírlap, 1989. augusztus 25

²⁷ „Határtalan vesszőfutás.” Ötlet '89, 1989. augusztus 31.

1999. augusztus 18-19-én.²⁸ A konferencia mottójául Thomas Sowell idézetet választottunk: „A teljes igazságot kétféleképpen lehet elmondani. Névtelenül, vagy utólag.” Ennek ellenére nem derült ki egyértelműen, hogy milyen mértékben volt nemzetközi egyeztetés akár keleti, akár nyugati irányban. Ismert volt-e a németek áttörési szándéka a magyar hatóságok előtt? Mi lett volna, ha megbomlik az egyensúly a hatalomban az ortodox kommunista szárny javára? Mi lett volna, ha a Gorbacsov elleni puccs két évvel korábban, 1989 augusztusában következik be? Lehetne a kérdéseket tovább sorolni, mert gyakran ellentmondó válaszokat kapunk az akkori illetékesektől. Hallottuk, hogy Németh Miklós 1989 tavaszán „virágnyelven” Moszkvában Gorbacsovval megbeszélte a tervezett magyarországi változásokat.

Az is elhangzott, hogy a politikai vezetés tudatosan támogatta Pozsgay Imrét és a Pikniket, amely számukra teszt volt. Kíváncsiak voltak arra, hogy milyen módon reagál Berlin, Prága, Bukarest és Moszkva?²⁹ De mi lett volna a szervezőkkel, ha a „baráti országok” nem megfelelően reagáltak volna?

Ha teszt volt, miért éppen Bella Árpádnak felejtettek el szólni, pedig egyedül az ő katonáinál volt éles lőszer? Ha lőnek, akkor most „...nem emlékhely, hanem kegyhely lenne a határon” (idézet Bella Árpádtól), nem Magyarország dicsőségére, hanem szegényére. A legmagasabb rangú soproni parancsnok szerint „...nem ez volt megbeszélve”. Tehát ő nem örült az áttörésnek, nyilván inkább megakadályozta volna. Főnökei is így gondolkozhattak? Valószínűleg, mert karhatalmi század volt készenlétben fegyverhasználat, gumibot és egyéb technikák alkalmazására készen.³⁰ Viszont ezzel egyidejűleg az országos parancsnok kiadta, hogy egy kilométeres körzetben nem tartózkodhat egyenruhás katona, mivel ez egy civil rendezvény.³¹ Így nehéz tiltott határátlépést meghiúsítani!

Ha a Piknik teszt volt és nem volt reakció az előbb említett fővárosokból, akkor miért kellett lövöldözni? Miért kellett meghalnia Kurt-Werner Schulz-nak?³² Miért kerülhetett sor a „kópházi és a sopronpusztai csatára”, augusztus 23-án? Ki mozgósította a Munkásőrséget? Helyi túlkapas volt ez, vagy a központi hatalmi harc eleme? Vagy csak Honeckert kellett nyugtatgatni? Hiszen figyelt itt mindenki mindent. A Stasi berlini delegációja július végén szemlét tartott a Piknik szóba jöhető helyszíneinek térségében. Igaz, ezt csak tíz év után tudtuk meg. Ha minden a tervezett szerint zajlott a határon augusztus 19-e délutánján, miért indult eljárás Bella Árpád ellen? Ha az eljárás elindult, miért nem fejezték be? Még mindig tart? Mintha a központi akarat nem mindig jutott volna el a címzettekhez. Óvatosságból nem adhatták írásba, vagy útközben elkallódtak az utasítások? Vagy csak arról volt szó, hogy a bizonytalan szituációban a középkáderek is óvatosságból kettős életet éltek? Persze mit lehetett tőlük várni akkor, amikor a szóbeli és így nyomot nem hagyó utasítások ellentétben voltak a korábban kiadott, de még érvényben lévő parancsokkal?

²⁸ „Az első határnyitás”. Szerkesztette: Kurucz Gyula, Kortárs Kiadó, Budapest, 2000. ; Uő.: „Das Tor zur deutschen Einheit” – Grenzdurchbruch Sopron 19. August 1989. Editon q, Berlin, 2000.

²⁹ Kurucz i.m., 68-74. p.

³⁰ BM Határőrség 11. Kerület Parancsnokának 034/1989. sz. Intézkedési terve a „Páneurópai Piknik” rendezvény határőrizeti és biztosítási feladataira., Sopron, 1989. augusztus 16.; Páneurópai Piknik '89 Alapítvány Archivuma, Sopron. [a továbbiakban: PPA]

³¹ Kurucz i.m., 167. p.

³² „Halál a magyar-osztrák határon.”, Magyar Hírlap, 1989. augusztus 23.

Pedig a magyar kormánynak határozott elképzelései voltak a menekültkérdéssel kapcsolatban, már a Piknik előtt. Alexander Arnot, az NSZK nagykövete 1989. augusztus 4-én találkozót kért Horváth István belügyminisztertől, ahol tájékoztatást kért a magyar fél szándékairól.³³ Itt a belügyminiszter írásos választ ígért, amelyet Pallagi miniszterhelyettes készített és juttatott el a nagykövetnek még a Piknik előtt.³⁴ Ez konkrét időpontokat tartalmaz a menekültstátusz elbírálási lehetőségéről. A Genfi Menekültügyi Egyezmény értelmében 1989. október elején állították volna fel a befogadó állomásokat. Ehhez szükséges volt még a vonatkozó nemzetközi szerződések felülvizsgálata is. Azt azért a válasz megjegyzi, hogy *„... hazánk nem kíván a kelet-európai menekültek kivezető csatornájává lenni.”*

Időközben a legfőbb ügyész helyettese 1989. augusztus 8-án átiratában iránymutatást adott a megyei ügyészeknek, hogy a határon elfogott menekültek esetében, ha a „bűncselekményt” nyomós ok miatt követték el, akkor a nyomozást megrovás alkalmazásával meg kell tagadni. A már megkezdett nyomozásokat meg kell szüntetni.³⁵ A „nyomós ok” egyébként kiváló kibúvó! Két nappal később a Legfőbb Ügyészség Államellenes Ügyek Osztálya ezzel kapcsolatban szintén átiratot intézett a megyékhez, melyben közlik, hogy az iránymutatásban foglaltakkal a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium is egyetért, valamint azt, hogy a genfi Menekültügyi Egyezmény kihirdetésére előreláthatólag október 1-én kerül sor.³⁶ Akkortól lép teljes hatályba a menekültek jogállásáról szóló jogszabály. A ki- és bevándorlásról, valamint az útlevélről szóló törvények a tervek szerint 1990. január 1. napján léptek volna életbe.

Több irányú nyomás nehezedett a kormányra. Kevesen tudják, hogy augusztus utolsó napjaiban Lezsák Sándor – teljes titoktartást kérve – Sopronban járt Magas Lászlónál. Alakulóban volt egy terv a német menekültek tömeges Sopronba szállításáról, és Lezsák alkalmas helyszín keresésében kért segítséget. Nyilvánvalóan erre az akcióra reagált Horváth István belügyminiszter a Magyar Nemzetben szeptember 5-én.³⁷ Autóbusszal történő szállításhoz a brennbergi futballpályát és a fertőrákosi kőfejtő parkolóját, a vonattal történő szállításhoz a kópházi vasútállomást választották ki. Ezekről a helyektől a határ csupán néhány száz méternyire van. Végül erre az akcióra nem került sor, de nyilván az ilyen tervek is sietteték a kormány döntését, ahogy a Piknik maga is.

Nehéz eldönteni, hogy a Piknik és az 1989. szeptember 11-i kormánydöntés között eltelt idő sok, vagy kevés? Bár utólag mindenki nagyon okos és visszamenőleg rendkívül informált. Ennek ellenére jó lenne tudni, hogy valójában ki mit tudott? Tudott-e egyáltalán valaki valami biztosat? Ki milyen utasításokat kapott és honnan? Kit honnan biztattak és mivel? Gyanítom, hogy a történelmünkben ismert típusú tanácsokat kapta mindenki, János esztergomi érsekkel szólván: *„A királynét meggyilkolni nem kell félnetek jó lesz ha mind beléegyeznek én nem ellenzem.”* Bizonyos szint alatt, csak ilyen értelmű információkat lehetett kapni. De hol volt a szint, amely felett min-

³³ Belügyminiszteri feljegyzés, 1989. augusztus 4., 1-a-849/89; PPAA

³⁴ A Belügyminisztérium Közleménye, 1989. augusztus 10.; PPAA

³⁵ A legfőbb ügyész helyettesének átirata, 1989. augusztus 8., lg. 338/1989.; PPAA

³⁶ Legfőbb Ügyészség Államellenes Ügyek Osztálya átirata, 1989. augusztus 10., lg. 338/1989; PPAA

³⁷ „Nem engedhetünk titkos akciókat.” Magyar Nemzet, 1989. szeptember 5.

denről tudtak? Hány forgatókönyv volt? Nekünk csak egy. A kormánynak valószínűleg több is, mindegyik a rájuk nézve kedvezőnek remélt végkifejletek lehetőségével! Félő, hogy a válaszokat hosszú évek elteltével kaphatjuk meg, hiszen a még egyáltalán felkelhető dokumentumokat zárolták.

Ezektől a zárolt anyagoktól nem szenzációt várok, nem terhelő bizonyítékokat valakikre nézve. Csupán a tényeket, hogy okuljunk belőle mi is, de főleg az utánunk következő generációk. Nem célja senkinek, hogy a tények birtokában az érdemháborút gerjessze, szembeállítsa az akkori politikusokat a szervezőkkel, katonákkal, vagy egyással. Ez nem lehet cél, hiszen 1989 nyara egy olyan ritka s ezért igen értékes pillanata volt a magyar történelemnek, amikor egy ügyben – legalább tetteiben, ha gondolataiban nem is teljesen –, együttműködött a politikai vezetés, a karhatalom és az ellenzék. Ráadásul nagyrészt mások, a németek érdekében.

A Páneurópai Piknik és a szeptember 11-i kormánydöntés nélkül is átrajzolódott volna Európa térképe. Lehet, hogy később, talán másképp, esetleg véresebben! Örüljünk együtt annak, hogy „gyanútlan felforgatóként” bár, de mi is részesei voltunk az átalakulás egy fontos epizódjának. Jó lenne azonban ismerni a valódi mozgatórugókat, a színpalok mögött történeteket.

Ha majdan az archívumok megnyílnak, az akkori történészek eldönthetik, hogy egy ügyesen felépített „bizánci” megoldásról volt szó, vagy magyaros „kontármunkáról”. Lehet, hogy az igazság a kettő között van?

KÖZLEMÉNY | A Scarbantia Társaság közleménye

A Scarbantia Társaságnak az adózó polgárok adójuk 1%-ának odaitélésével 2000. évben 40 499 Ft-ot juttattak. A Társaság ezt az összeget a Scarbantia Szabadegyetem kiadásaira és a Borostyánkő-út CD-Rom készítésére fordította.

Társaságunk megköszöni az adózók támogatását és kéri, hogy a továbbiakban is támogassák adójuk 1%-ával a Scarbantia Társaság céljainak megvalósítását, városunk római kori és középkori műemlékeinek tudományos feldolgozását, széles körben való megismertetését. A Scarbantia Szabadegyetem előadássorozata 2001-ben folytatódik.

Számunk: 18525498-1-08

POLGÁR TAMÁS

Az Egységes Párt szerepe
a Sopron vármegyei országgyűlési
választásokon (1926–1931)**A Bethleni időszak struktúrája és a választási rendszer jogi szabályozása**

A választások történetének feldolgozása a rendszerváltás után vált kedvelt témájává a kutatóknak, történészeknek. Az 1920–1998 közötti parlamenti választások országos forrásbázisának egy adatbázisban történő közreadására a Politikatörténeti Intézet munkatársai vállalkoztak. Az országos választások elemzését az immár második kiadást megért parlamenti választásokat feldolgozó tanulmánykötet foglalja magában.¹ A Sopron városi és vármegyei választásokról már több tanulmány is megjelent, de vannak kéziratban levő munkák is.² A város és a vármegye választási eseményeinek külön-külön történő elemzését az indokolja, hogy Sopron törvényhatósági jogú város lévén önálló választókerülettel és önálló választási mozgalmakat irányító központi választmánnyal bírt. Így Sopron város választási eseményeit írásomban nem érintem. Bethlen István miniszterelnöksége idején megtartott három Sopron vármegyei választás (1922–1926–1931) összefoglaló szintézise már megjelent tanulmány formájában. E munkában csak néhány, a választási események kereteit meghatározó tényezőre térhettünk ki. Így a választókerületek és a választói létszámok alakulására, a pártok szereplésére, vagyis a választásokhoz kapcsolódó számszerűsíthető adatok feldolgozására szorítkoztunk korábbi munkákban.³ Ez a szintézis természetesen nem zárja ki az egyes nemzetgyűlési, országgyűlési választások történeti szempontú elemzését, feldolgozva a vármegye választási eseményeit.

Írásomban most nem valamelyik választás bemutatására vállalkozom. Kimondottan csak az Egységes Párt vármegyei pártszerveinek működését vizsgálom a fennmaradt iratok tükrében. A közölt dokumentumok rávilágítanak arra, hogy milyen módon

¹ Magyarország 20. századi választási atlasza 1920–1998. összeáll. Hubai László (A könyv és CD várható megjelenése 2001. április) Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. szerk. Földes György, Hubai László Bp., 1999.

² Barasitsné Fekete Katalin: Választások Sopronban 1920-ban és 1922-ben. S.J., S.d. [Kézirat]

Tóth Imre: Útban az elítváltás felé. Az utolsó bethleni választás Sopronban (1931-1935) In: SSz. 53. (1999) 145-160., Tóth Imre: Stílusváltás – elsőpró győzelemmel? Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935. In: SSz. 54. (2000) 249-261., Tóth Imre: Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban (1931–1935) Pécs, 1999. [Kézirat] Horváth Adél Gabriella: Sopron vármegyei nemzetgyűlési választások 1920-1922. Szombathely, 1999. [Kézirat] Horváth Adélnak e helyen köszönöm meg, hogy munkáját használhattam. Tanulmányát lásd e számunkban. Polgár Tamás: Sopron vármegye 1931. évi országgyűlési választásai. Pécs, 1999. [Kézirat]

³ Polgár Tamás: Parlamenti képviselőválasztások Sopron megyében Bethlen István miniszterelnöksége idején (1922–1926–1931) In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. szerk. Horváth József, Győr, 2000. 133-151.

segítette a helyi pártszervezet a Sopronkörnyéki választókerület választásai során az egységes párti jelöltet.

A Bethlen által 1922 elején megszervezett Egységes Párt összetételét tekintve korántsem volt egységes. A különböző alkotórészekből álló párt az elemek érdekérvényesítő törekvéseinek, valamint a pártvezér Bethlen István akaratának megfelelően hozta meg döntéseit. A két világháború közötti magyarországi viszonyok meghatározó eleme volt az, hogy a parlamentáris rendszer keretei között megkérdőjelezhetetlenné vált, illetve végig az maradt a Bethlen által megszervezett, – később részben változó – kormánypárt uralma.⁴ Bethlenék a dualista rendszer példájára egy olyan erős kormánypárt létrehozását tartották céljuknak, amely minden lehetséges parlamenti vihar ellenére, képes a politikai stabilitás biztosítására.⁵ Bethlen eredetileg azt tervezte, hogy az Egységes Pártot a hagyományos klub-pártból modern tömegpárttá szervezi. A visszaérkező jelentésekből azonban – amelyek a szegényparasztság és a helyi földbirtokos elit érdekellentéteiről szóltak – be kellett látnia, hogy a magyar viszonyok közepette konzervatív modern tömegpárt nem szervezhető. Ehelyett a dualizmus kori mintának megfelelően meghagyta a pártot főleg képviselőkkel álló klub-pártnak, amely a vidéki társadalommal a közigazgatás vezetőin keresztül tartotta a kapcsolatot.⁶ A korszak kormányon levő és ellenzéki pártjait (a szélsőjobboldali pártokat kivéve) a parlamenti politizálás túlsúlya jellemezte. A szociáldemokrata párton kívül nem a tagtoborzás, nem a szilárd szervezeti élet, hanem a tömegbefolyásolásnak is a választásokhoz, parlamenti élethez kapcsolódó formái voltak a meghatározóak: képviselői beszámoló gyűlések, választási gyűlések, a sajtó és persze a parlamenti vita nyilvánossága.⁷

A két világháború közötti magyar politikai rendszert korábban fasiszta, autoriter (tekintélyelvű) jelzőkkel illették. A kutatás jelen állása szerint a bethleni korszak kormányzati rendszerét a parlamentáris és autoritatív kormányforma közötti konzervatív átmenetként, tehát autoritatív elemeket tartalmazó korlátozott parlamentarizmusként foghatjuk fel. A Bethlen István által megteremtett struktúra nemcsak miniszterelnöksége idejére korlátozódott, a lerakott államszervezeti alapok a két világháború között végig meghatározták a politikai élet működését. A parlamentarizmussal a dualista időszakból átvett polgári intézményrendszer rokonítható. Az autoritatív állammal pedig ezen intézményi struktúra antidemokratikus működtetése, azaz azok a rendszerbe beépített biztonsági fékek, amelyek egy demokratikus típusú parlamenti változásnak még a lehetőségét is kizárták.⁸

Ilyen biztonsági fékként foghatjuk fel a választások törvényi szabályozását is. A Friedrich István nevéhez fűződő 5985/1919. ME. választójogi rendelethez képest a Bethlen időszak 2200/1922. évi ME. rendelete választójogi szűkítést hajtott végre. 1920-ban a választópolgárok aránya 39,4%, míg 1922-ben 29,5% volt. A miniszterelnöki

⁴ Vonyó József: A kormánypárt és választások. In: Századok 128. (1994) 1165.

⁵ Hubai László: A választók és választási jog Magyarországon (1920–1947) In: Társadalmi Szemle 53. (1998) 107.

⁶ Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., 1999. 215.

⁷ Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944) Bp., 1999. 176–177.

⁸ Romsics Ignác: A Bethleni konszolidáció állam- és kormányzati rendszere. In: Egy letűnt korszakról. szerk. Sánta Ilona, Bp., 1987. 51–52.

rendeletet törvénnyé emelő 1925. évi XXVI. tc.⁹ sem változtatott a választójogi cenzusokon. Férfiak esetében 24 év feletti életkor, 10 év magyar állampolgárság, 2 évi egy helyben lakás és 4 elemi elvégzése szükségeltett a választójoghoz, a nők 30 év felett és 6 elemi megléte esetén szavazhattak.¹⁰ A választópolgárok arányát tekintve hazánk az európai középmezőnyben foglalt helyet. A választás módját illetően viszont egyedülálló volt a magyarországi nyílt szavazási mód. Budapestet és a két képviselőnél többet adó törvényhatósági jogú városokat kivéve a 245 képviselőből 199 képviselő nyílt egyéni választások során került be a parlamentbe a választási törvény életbelépése után. E módon választottak még az 1935. évi választások során is. A választási törvény alkalmas volt a választópolgárok befolyásolására, valamint a törvényi kiskapuk segítségével az ellenzéki jelöltek választási esélyeinek csökkentésére is. A választási óvásokkal foglalkozó Közigazgatási Bíróság anyagát Ruszoly József gyűjtötte össze. Sopron vármegye három bethleni választása során egyik választókerületben sem akadt olyan kirívó választási törvénytelenség, amely a választás megsemmisítését vonta volna maga után.¹¹ A választáson induló jelöltekről a Bethlen által irányított pártelnökség döntött. A választások helyi munkájában nagy szerepet játszottak a közigazgatási hatóságok. A hadjáratot megyei szinten a főispán irányította, illetve a választókerületekben a főszolgabírák, szolgabírák, az egyes falvakban a jegyzők, bírók, esküdtek.¹² A közigazgatási hatóságok szerepének hangsúlyozása mellett szólni kell a választások alkalmával aktivizálódó megyei kormánypártokról is. A megyei pártszervezet Sopron vármegye esetében jelentősebb szerepet játszott a választási harc idején, mint a végrehajtó hatalom helyi szervei. A sopronbánfalvai helyi egységes pártszervezet működését a számára küldött utasítások, levelek, beszámolók segítségével rekonstruálhatjuk.

A Sopronkörnyéki választókerület

Az Egységes Párt sopronbánfalvai helyi szervezete a választások alatt a Sopronkörnyéki választókerület Egységes párti képviselőjelöltjét segítette. Ez a választókerület a megye legfiatalabb választókerülete volt. A területi elcsatolások miatt a korábbi választókerületi beosztás már nem volt tartható. A csonka vármegyék esetében a 3100/1922. ME. rendelet újra szabályozta választókerületeket, ekkor került sor a Sopronkörnyéki választókerület megszervezésére, melynek a központja Nagycenk lett. A választókerületet a közigazgatásilag Sopronhoz tartozó Brennbergbányával kiegészülve 17 szavazókör alkotta a három választás során.¹³ A választókerület nemzetiségi, vallási összetétele jelentősen eltért a megye többi választókerületétől. A Sopron vármegyére jellemző

⁹ Az 1925. évi törvények gyűjteménye. M. Kir. Belügyminisztérium, Bp., 1926. 348–464.

¹⁰ A választások jogi szabályozására lásd: N. Szegvári Katalin: A választójog szabályozása az 1920-as évek első felében. In: Múltunk 42. (1997) 157–176. Ruszoly József: A törvényhozás intézményi alapjai az ellenforradalmi korszakban 1919–1944/45. In: A magyarországi polgári államrendszerek szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György, Bp., 1981.

¹¹ Ruszoly József: A választási bíráskodás Magyarországon 1848/1948. Bp., 1980.

¹² Sipos Péter: A magyar ellenforradalmi rendszer kormánypártjairól. In: A fasizmus ideológiájáról. szerk. Harsányi Iván, Bakonyiné Ficzura Judit, Bp., 1983. 214–233.

¹³ Polgár Tamás: Parlamenti képviselőválasztások Sopron megyében... 139. A szavazókörök Ágfalva, Balf, Brennbergbánya, Fertőböz, Fertőrákos, Fertőhomok, Harka, Hegykő, Hidegség, Kópháza, Nagycenk, Nagylózs, Pereszteg, Pinnye, Sopronbánfalva, Sopronkövesd, Sopronszécsény voltak.

magyar anyanyelvű katolikus maghatározottság a Sopronkörnyéki választókerületben nem jelentkezett. A német anyanyelvű, evangélikus lakosság a választókerület lakosságának 50%-t tette ki. Sopronbánfalvára ez fokozottan igaz hiszen itt közel 90%-os német többséggel számolhatunk. Szerencsések vagyunk, hiszen a választókerület legnépesebb szavazóköreiből maradtak meg adatok. Az 1920. évi népszámlálás szerint 2 995, az 1930. évi népszámlálás szerint 3 273 lakosa volt Sopronbánfalvának.¹⁴

A Sopronkörnyéki választókerület nem tartozott a legnépesebbek közé, sőt a lövői után a legkisebb volt. 1922-ben 8 964, 1926-ban 8 948, 1931-ben 10 784 választóval bírt.¹⁵ A jelölteknek tehát a választási jogszabályok szerint 1922–1926-ban a választók ajánlásainak 10%-át, míg 1931-ben minimum 1000 ajánlást kellett összegyűjteni. Sopronbánfalva a választókerület legnépesebb szavazóköreként 1 073, 1 081, 1 229 választópolgárral rendelkezett. a három választási évben¹⁶

A három választáson három párt jelöltjei küzdöttek meg egymással. A választókerület mandátumát háromszor is elhódító Östör József 1922-ben és 1926-ban is pártonkívüli, de egységes párti programmal indult, s csak 1927-ben lépett be az Egységes Pártba. 1931-ben már a párt elnökségi tagjaként, e párt színeiben szerezte meg mandátumát.¹⁷ A választókerületben a Szociáldemokrata Párt hagyományosan indított jelöltet, hol több, hol kevesebb sikerrel. 1922-ben és 1926-ban Kittel Ferenc személyében indult szociáldemokrata jelölt. Róla csak annyit tudunk, hogy budapesti cipész volt és 1926-ban már 61 évesen indult a választásokon.¹⁸ Kittel 1926-ban a szükséges ajánlást sem tudta megszerezni, így 1931-ben a Szociáldemokrata Párt új jelöltet állított Zuschlag Vilmos személyében.¹⁹ 1922-ben a Keresztény Nemzeti Egyesülés pártjának Haller csoportja, Östör ellenjelöltjeként Blaschek Vilmost a soproni járás főszoftgábiró-

¹⁴ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. Népszámlálás 1930. I. Bp., 1932. 20-21.

¹⁵ Polgár Tamás: Parlamenti képviselőválasztások Sopron megyében... 142.

¹⁶ Horváth Adél Gabriella: i.m. 12. melléklet, SL. IV.B.404. Svm. Központi választmányának iratai. 77.d. A Sopronkörnyéki vál. ker. választási jegyzőkönyve 1931. Polgár Tamás: Sopron vármegye 1931. évi országgyűlési választásai... 81.

¹⁷ Östör József 1875-ben született a Sopron megyei Gyülevizen. Római katolikus, nős, ügyvéd, kormányfőtanácsos, soproni lakos. Sopron vármegye tb. tiszti főügyésze. Középiskoláit a soproni bencés gimnáziumban végezte, majd Budapesten és a berlini egyetemen folytatta tanulmányait, 1900-ban Budapesten ügyvédi diplomát szerzett. Ez után kinevezték tiszti ügyésszé, később árvaszéki ügyésznek nem sokkal később főügyész lett. Szerkesztője volt a Soproni Naplónak. A második nemzetgyűlésen pártonkívüli programmal képviselte a Sopronkörnyéki választókerületet. 1926-ban újból megválasztották. Az adócsökkentési javaslatok tárgyalása után 1927-ben belépett az Egységes Pártba. A pénzügyi bizottságban, mint a kultuszterca előadója tevékenykedett, tagja volt az összeférhetlenségi bizottságnak is. Sürgette a gabonajegy törvény igazságos kiigazítását, a tanítók járandóságainak méltányos rendezését. Alelnöke volt a soproni ügyvédi kamarának. Sokat foglalkozott nyugat-magyarországi kérdésekkel és Sopron helyzetével. Örökös tagja volt Sopron vármegye törvényhatósági bizottságának. Az 1935. évi választásokon már nem indult visszavonult a politikai élettől. 1949. április 10-én halt meg Zsirán.

Források: Nemzetgyűlési almanach 1922–1927, Magyar Országgyűlési almanach 1927–1932, Országgyűlési almanach 1927–1932, Országgyűlési almanach 1931–1936 szerk. Lengyel László, Országgyűlési almanach 1931–1936 szerk. Haefler István, Magyar politikai lexikon, Soproni és Sopron megyei fejek Sopron, 1930. Aranykönyv 2000. szerk. Sarkady Sándor, ifj. Sarkady Sándor, Sopron, 1999. 112.

¹⁸ SL. IV. B. 404. Svm. Központi választmányának iratai. 77.d. A Sopronkörnyéki vál. ker. ajánlási ívek 1931.

¹⁹ Zentai Vilmos, eredeti nevén Zuschlag Vilmos, Rezsőháza 1899. szeptember 11-Budapest ?

Négy polgárit végzett, szakképzettsége kertész. 1929-től a Fővárosi Vízműveknél dolgozott mint tisztviselő. 1918-ban lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1933-tól az Országos Községpolitikai Bizottság tagja. 1945–1948 között a Honvédelmi Minisztérium államtitkára. 1950-ben letartóztatta az ÁVH. Koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Börtönéből 1956-ban szabadult. 1962-ben rehabilitálták.

Életrajzát lásd: Ideiglenes Nemzetgyűlési almanach (1944. december 21–1945. november 29.) Főszerk. Vida István Bp., 1994. 507.

ját indította.²⁰ A keresztény pártok 1925. évi egyesülésével létrejött Keresztény Gazdasági és Szociális Párt az Egységes Párt kormánytámogató koalíciós partnere lett. A választások során ez a választókerületek megosztását vonta maga után. Sopron vármegyében az Egységes Párt csak a Sopronkönyéki választókerületben indított hivatalos jelöltet a KGSZP viszont e választókerületben nem indította hivatalos jelöltjét. Ennek ellenére báró Berg Miksa keresztény programmal próbálkozott 1926-ban, 1931-ben már pártonkívüli jelöltként indult.²¹ 1926-ban a keresztény párt is elhatárolta magát Berg jelölésétől, tiszteletben tartva a választási paktumot.²² 1931-ben indult még Kő József tábornok is KGSZP-s programmal a frontharcosok támogatásában, szintén nem hivatalos jelöltként. Ő a Gömbös Gyula által létrehozott Nemzeti Egység Párt tipikus katonaképviselője lesz majd az 1935. évi országgyűlésen.²³ Östör távolmaradása után Kő tábornoknak sikerül megszerezni a Sopronkönyéki választókerület mandátumát az 1935. évi választásokon.

A párt választási tevékenysége

A sopronbánfalvai országgyűlési iratok alapján rekonstruálni lehet a párt választási munkáját. Sajnos csak az 1926. évi és az 1931. évi választásokra találunk utasításokat közleményeket, információkat, bár Östör József egyik bizonyíthatóan 1926-ban keletkező leveléből kiderül, hogy már 1922-ben is támogatta a megyei pártszervezet a jelöltet. Levelében azt írja, hogy „Már most közlöm azt is, hogy az ajánlási ívekről itt másolatokat fogok készíttetni és a másolatokat úgy, mint a múlt választások alkalmával is a Pártvezetőségnek idejében meg fogom küldeni”.²⁴

A választások kiírása mindig a parlament feloszlata után történhetett meg. Sem az 1926. évi, sem az 1931. évi országgyűlés nem töltötte ki teljes mandátumát. Horthy kormányzó idő előtt feloszlatta azokat. 1926-ban november 16-én oszlatta fel a parlamentet, és december 8–15. közötti időre írta ki az új választásokat.²⁵ A válság hatására az 1931. június 6-án oszlatta fel az országgyűlést a kormányzó a választások június 28–

²⁰ Életrajzát lásd: Sopron és Sopronmegyei fejek Sopron. 1930. 53.

²¹ Berg Miksa 1895-ben született Kapuváron. Evangélikus vallású földbirtokos. A malomalapító kapuvári Berg Gusztáv unokája. Középiskoláit Sopronban és Budapesten végezte. 1918-ban a Pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemen államtudományi oklevelet szerzett. Sopron vármegye közigazgatási gyakornoka, majd aljegyzője lett. 1920-ban Moson vármegye kormánybiztosa. Az 1920-as nemzetgyűlési választásokon jelentős szerepet játszott a keresztény képviselő támogatásában. 1922-ben Zichy János keresztény ellenzéki politikus propagandafőnöke. 1926-ban keresztény párti, 1931-ben pártonkívüli jelöltként indult a választásokon. 1927-ben a családi birtok eladása után Abonyba költözött. 1935-ben Független Kisgazdapárti programmal kerül be az országgyűlésbe. További életéről többet nem tudunk. Meghalt 1960. május 17. Grazban.

Források: Országgyűlési almanach 1935. 220., Horváth Adél Gabriella: i.m. Gudenus János: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. köt. Bp., 1990. 156-158.

²² Sopronvármegye 1926. november 23. 265. sz. 1-2.

²³ Vitéz Kő József 1874-ben született Vépen. Római katolikus nyugalmazott tábornok. A világháború idején különböző harctereken 41 hónapot töltött el. Elnöke volt az Országos Frontharcos Szövetség sopronvármegyei és soproni fősoportjának. 1934-ben Sopron város törvényhatósági bizottságába is beválasztották. 1935–1939 között a Sopronkönyéki választókerület képviselője.

Életrajzát lásd: Országgyűlési almanach 1935-1940. 303.

²⁴ SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163. cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1926. Keltezetlen levél Östör József aláírásával a községi Pártvezetőség számára küldött utasítás.

²⁵ SL. IV.B.404. Svm. Központi választmányának iratai. I. a. d. Központi választmány jegyzőkönyvei. 1926. november 18-i ülés. Az 1926. évi országos választásokra lásd: Kende Péter: Egy túlnyert választás. In: Parlamenti választások Magyarországon. 105-127.

július 7. közötti megtartásával.²⁶ Az országgyűlések feloszlatása nem érte készületlenül az Egységes Párt helyi szerveit. Valószínűleg a párt informális csatornáin valamint a képviselőkön keresztül értesültek a várható fejleményekről. Egyébként Sopron vármegye lakossága is számított az idő előtti választásokra olyannyira, hogy a vármegye mindkét lapja (Sopronvármegye és a Soproni Hírlap) már mindkét választás előtt jelezte a választási harc megindulásának várható kezdetét.

A rövid választási időszak miatt minden nap számított. 1926-ban november 19-én tartotta jelölőgyűlését az Egységes párt.²⁷ 1931-ben viszont még a kormányzói feloszlatás előtt, már június 5-én aktivizálta magát a párt.²⁸ A gyűlés helyszíne hagyományosan a soproni Pannónia Hotel volt. Az 1926. évi jelölőgyűlés előtt a választókerület községeihez tartozó párttagoknak Róka József nagycenki plébános,²⁹ kormányfőtanácsos küldött meghívót, melyben tudatta, hogy a kerület mandátumát Östör Józsefnek ajánlják fel az elmúlt négy évben végezett országgyűlési munkájának elismeréseként.³⁰ A jelölőgyűléseken a vármegye közigazgatási karát legfelsőbb szinten képviseltette. 1926-ban Gévay-Wolff Lajos alispán, 1931-ben Simon Elemér főispán is részt vett gyűlésen a vármegye főjegyzőjének és soproni járás főszolgabírájának társaságában. Ezzel a vármegyei vezetés mintegy legitimálta és támogatásukról biztosította a jelöltet. A gyűlés tömegbázisát a választókerülethez tartozó községek küldöttei adták. Jellemző, hogy a párt helyi vezetésére, olyan személyek vállalkoztak, akik nagy befolyással rendelkeztek szavazóköriükben. Így több plébánost, esperest láthatunk a községek pártvezetői között, de tanítókat, gazdatiszteket is találunk a párt helyi elitjében.³¹

A jelölőgyűlés magvát képviselői programbeszéd elhangzása adta. A programbeszéd szövegét mindkét helyi lap teljes terjedelemben közölte tudósításában. Jellemző a gyűlés nagyságára, hogy 1931-ben 403-an voltak a résztvevők. Azt láthatjuk, hogy a párt szervezete nem terjedt ki az egész vármegyére. Az országgyűlési választásokhoz kapcsolódóan csak a választókerülethez kötődött a párt helyi szerveinek munkája. Mivel csak a választási eseményekre korlátozódott a párt tevékenysége, felesleges volt a többi választókerületben pártszervezetet létrehozni, hiszen azokban nem indult Egységes Párti hivatalos jelölt. Kivételt ez alól a Csepregi választókerület 1926. évi választása jelentette. Itt is alakult Egységes Párti pártszervezet, de csak a választókerület polgáraiból főként beledi lakosokból. Képviselőjelöltként Barthodeiszky Bélát beledi földbirtokost léptették föl.³² Barthodeiszky minden igyekezete ellenére nem tudta elérni, hogy a párt hivatalos jelöltje lehessen, így anyagi támogatást sem kapott, és a közigazgatási hatóságok sem támogatták a választási harcban. A választások első körében ki is esett.

²⁶ Borsányi György: Válság és választás – 1931. In: Parlamenti választások Magyarországon. 128-144.

²⁷ Sopronvármegye 1926. november 20. 263. sz. 2-4.

²⁸ Sopronvármegye 1931. június 6. 125. sz. 1-4.

²⁹ Róka József 1856-ban született Bodonhelyen. Középkorú Sopronban és Győrött végezte, utóbbi helyen érettségizett 1876-ban. Teológiai tanulmányait a győri papnevelő intézetben végezte el, 1880-ban pappá szentelték. Kisbéren, Széplakon, Bogoszlón, Csepregen volt káplán. 1926-ig Hídegségen plébános. 1926-tól nagycenki plébános. A kormányzó kormánytanácsossá, XI. Pius titkos kamarássá nevezte ki. Az Egységes Párt helyi szervezetének elnöke. (Sopron és sopronmegyei fejek 361.)

³⁰ SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163. cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1926. Nagycenk, 1926. november 16.

³¹ Sopronvármegye 1926. november 20. 263. sz. 2. Sopronvármegye 1931. június 6. 125. sz. 4.

³² Sopronvármegye 1926. november 24. 266. sz. 4.

A Központi választmány 1926-ban december 10-re, 1931-ben június 28-ra tűzte ki a választást.³³ A választásokat kiíró üléseken választották meg a választókerületek választási bizottságának elnökeit. 1926-ban és 1931-ben is Róka József volt a Sopronkörnyéki választókerület választási bizottságának elnöke, így a párt prominens személyisége közvetlen közelről szemlélhette a választási eljárást. A párt vezetését a választás idejére Riedinger Károly³⁴ vette át Róka József helyetteseként.

A választási küzdelem első etapja a szükséges ajánlások megszerzése volt. A párt helyi szervei több felhajtót, aláírásgyűjtőt is foglalkoztattak e munkában. A községek területe fel volt osztva az aláírásgyűjtők között. Ezen személyek feladata volt a választók tájékoztatása is. Fontos volt, hogy a választó adatai pontosan kerüljenek fel a névjegyzékre, hiszen ezen adatok hiányában nem volt érvényes az ajánlás. Lényeges volt az is hogy egy választó csak egy ajánlási ívre adja le szavazatát, mert ha több helyre adta le, akkor mindegyik ajánlást érvénytelenítették. Az ajánlóknak a párt megbízottja az ajánlás megszerzése után átadta Östör József német nyelvű programfüzetét. E füzetet mindkét választás alkalmával kinyomtatták Östörék.³⁵ Sopronbánfalva estében 350 példányt küldtek a pártszervezet részére. Minden harmadik választópolgárra jutott szinte egy programfüzet. Ha minden községben megmaradt ez az arány, akkor kb. 3000-3500 programfüzet kinyomtatására volt szükség. Az ajánlások összegyűjtésével az ellenzéki jelöltek esélyeit csökkentette a párt. 1926-ban a szociáldemokrata párti képviselőnek nem is sikerült összegyűjteni a szükséges ajánlást, így a tulajdonképpeni választásokon nem is indulhatott. Az ajánlásokat a választás napját megelőző nyolcadik napon kellett beadni, melyeket azután a Győri Királyi Ítéltábla által kijelölt választási biztos Éles Endre³⁶ értékelt. A közölt iratokból kitűnik, hogy az Egységes Párt pontosan tudta, hogy ki mennyi ajánlást nyújtott be. Östör mindig elsőprő többségű ajánlást kapott, de mégis szükség volt a kontrollra az ellenzéki jelöltek erejének felmérésére. Az aláírások összegyűjtése mellett folyamatos agitációs körutakat kellett tenni a jelöltnak. A helyi pártszervezetek feladata volt, hogy a választási gyűlés közben menjen végbe, és a kellő hatást elérje. A képviselőt mindenhol a község vezetői üdvözölték, és támogatásukról biztosították. Az ajánlások elbírálása és a választás napja közötti időben sem tétlenkedhettek a helyi pártszervek. A választói névjegyzék és az ajánlások segítségével elemezni kellett a választópolgárság beállítódását. A legnagyobb hangsúlyt a semlegesekre kellett helyezni, akiknek meggyőzése meghatározta a választás kimenetelét. A választópolgárok befolyásolásában nagy szerepet játszottak a község prominens személyiségei: az egyházi emberek, tisztviselők, tanítók, tisztartók.

³³ SL. IV.B.404. Svm. Központi választmányának iratai. I.a.d. Központi választmány jegyzőkönyvei 1926. november 18-i ülés. SL. IV.B.404. Svm. Központi választmányának iratai. I.a.d. Központi választmány jegyzőkönyvei 1931. június 8.

³⁴ Riedinger Károly Nagycenken született 1870-ben. Középkolait Sopronban végezte, gazdasági mérnöki oklevelét Bécsben szerezte meg. 1894-ben a büki cukorgyárnál mint műszaki tisztviselő kapott alkalmazást. 1931-ben a nagycenki cukorgyár részvénytársaság cégjegyző igazgatója. A vármegye törvényhatósági bizottságának 30 évig volt tagja. ld.: Sopron és Sopronmegyei fejek 266.

³⁵ Programmrede des Reichstagsabgeordneten Dr. Josef Östör anlässlich der am 5. Juni 1931, in Sopron abgehaltenen Kandidationsversammlung. Sopron, Röttig-Romwaller ny., 1931. 15.

³⁶ Éles Endre a Győri királyi ítéltábla Soproni járásbíróságának elnöke volt 1942-ig. Mindkét választás során ő látta el választási biztos feladatát a Sopronkörnyéki választókerületben.

A választás napja volt az igazi megpróbáltatás a helyi pártszervezet számára. Több személy jól összehangolt együttes munkája kellett a sikerhez. A szavazóhelyiségben a párt által delegált két bizalmi személy egy ellenőrző ívet vezetett, melyre feljegyezték, hogy az adott választópolgár mire adta le a szavazatát. Ez a törvényben nem volt tiltva, hiszen a nyílt szavazás alkalmával a választó élőszóban adta le voksát a jelöltekre. A bizalmiak delegálására is lehetőséget teremtett a választási törvény. A választópolgárok neveit tartalmazó ellenőrző íveket az összekötők szállították a párthelyiségbe, ahol kiértékeltek azokat, és a felhajtók segítségével, a még le nem szavazott polgárokat a szavazóhelyiséghez irányították. A felhajtók szerepe volt a legnehezebb, részt kellett venniük a szavazók leszavaztatásában és meggyőzésükben is. Az Egységes Párt szinte minden apróságra figyelt.

Jellemző, hogy az idős, járni nem tudó szavazókat a párt bérelt autója szállította a párthelyiségig, onnét a párt emberei kísérték a választás helyszínére. A szavazás állását szinte percnyi pontossággal követhették az érdekeltek. A községi előljárók a főszolgabírói hivatalokba adták le időről időre jelentéseiket. A párt központja valószínűleg Östör József soproni ügyvédi irodája volt, ide futottak be a választókerület hírei, melyeket a párthelyiség előtti hirdetőn meg is jelentettek a választás közben. A főispáni iratanyagban talált összesítő szerint Östör 1931-ben június 28-án délután kettőkor még bírta szavazók többségét, 4 órára viszont már elvesztette azt.³⁷

Mindkét választás Östör József sikerét hozta. 1926-ban 2326 szavazattal többet kapott, mint Berg Miksa,³⁸ 1931-ben Berg visszalépett a választás második körétől, de csak kevésen múltott, hogy már az első körben nem tudta megszerezni a mandátumot Östör József.³⁹ Östör a bethleni időszakban megtartott mindhárom választást megnyerte. Nehéz megmondani, hogy ebből a sikerből mekkora rész jutott a pártszervezetnek, mekkora a képviselő személyiségének, és mekkora a képviselői programnak. Az biztos, hogy Östör nagy jelentőséget tulajdonított a helyi pártszervek agitációs, szervező munkájának. Arra, hogy a kormánypártnak mekkora költségeibe került a választás, Simon Elemér főispán Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkárhoz írt levele világít rá.

Östör József megválasztása a főispáni beszámoló szerint közel 60 000 pengőbe került.⁴⁰ Az összeg nagysága hihetetlennek hangzik, bár ha meggondoljuk, hogy mekkora költségekkel járhatott a pártprogram kinyomtatása, a községi pártemberek munkadíja az autók bérlete és még ki tudja miféle kifizetések mindjárt valósabbnak tűnik a szám.

A közölt iratanyag értékét növeli, hogy a jelenlegi történeti kutatás, sem országos, sem helyi szinten megfogalmazott választási utasításokat, beszámolókat még nem közölt az Egységes Párttal kapcsolatban. Sajnos a forrásanyag hiányának is köszönhetően keveset tudunk még a bethleni időszak kormánypártjának működéséről. E for-

³⁷ SL. Svm. Főispánjának iratai, IV.B.401. 328/1931.

³⁸ A szavazás végeredménye: Berg: 2620, Östör: 4926 szavazat SL. IV.B.404. Svm. Központi választmányának iratai. 77.d. A Sopronkörnyéki vál. jkv. 1926. dec. 11.

³⁹ Östör: 4282, Zuschlag: 1609, Kó:1444, Berg: 1631 szavazat Polgár Tamás: Svm. Központi választmányának iratai. 77.d. A Sopronkörnyéki vál. ker. választási jegyzőkönyve 1931. Polgár Tamás: Sopron vármegye 1931. évi országgyűlési választásai... 81.

⁴⁰ Az iratot közli: Horváth Zoltán In: Válogatott dokumentumok a Győr-Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1929-1945. szerk. Perneszy Gyula, Gecsényi Lajos, Győr, 1982. 402-403.

rasközlés rávilágít arra, hogy a választások során Sopron vármegyében az Egységes Párt helyi szervei vívták meg a választási küzdelmet, természetesen a közigazgatósági hatóságok megfelelő támogatása mellett. A párt helyi szervei végezték az aláírásgyűjtést, az adminisztrációs és agitációs feladatokat, valamint a választási gyűlések megszervezését is.

Az alább közölt dokumentumok Sopronbánfalva község iratanyagának országgyűlésekkel kapcsolatos irategyütteséből származnak. Az utasításokat, tudósításokat részben Östör József képviselő, részben a megyei központi pártvezetés küldte a községi pártszervezet számára.

A legtöbb dokumentumon látszik hogy több példányban készült, és a község neve valamint a kiegészítő számadatok utólagosan lettek ráépelve vagy ráírva. Ez is bizonyítja, hogy a választókerület valamennyi szavazóköre kapott ilyen utasításokat, de sajnos csak Sopronbánfalváról maradtak fenn ilyen jellegű iratok. Az iratok közül válogatva csak az 1931. évi országgyűlésre vonatkozó dokumentumokat közöljük s azokból is a lényegeseket kiemelve. E helyütt az 1926. évi iratok közlésétől most eltekinttem.

A közölt dokumentumok teljes szövegben, a mai helyesírás szerint, az eredeti kiemelések, aláhúzások meghagyásával szerepelnek. Sipos Péter forráskiadási ajánlásait felhasználva.⁴¹ A dokumentumok legtöbbje keltezetlen, zárójelben adtam meg a valószínűsíthető keltezési időpontokat. A szövegértés érdekében néhány helyen szögletes zárójelben oldottam fel a rövidítéseket.

Dokumentumok

1. Dr. Östör József képviselőjelölt utasítása a sopronbánfalvai pártvezetőség részére az aláírásgyűjtés végrehajtásának módjáról. (Sopron, 1931. június 8.)

Tisztelt Pártvezetőség!

A képviselőház feloszlása megtörténvén és a központi választmány a mai napon a választások határnapját június 28-ikára kitűzvéb abban a helyzetben vagyok, hogy a legközelebbi teendők tekintetében szükséges utasításokat a t[isztelt] Pártvezetőségnek kiadhatom.

1. Mindenekelőtt mellékelem Sopronbánfalva⁴² község számára a hitelesített szabályszerű *ajánló íveket* még pedig 10⁴³ példányban. Méltóztassék most már az ajánlóívekkel az aláírások gyűjtését *haladéktalanul* ami tehát annyit jelent, hogy lehetőleg még a mai nap folyamán- megkezdeni és a *legnagyobb eréllyel folytatni*. Hiszen ezért történt már az elmúlt héten az összes községekben a pártszervezeteknek a megalakítása és az aláírásgyűjtőknek a kiszemelése. Az aláírásokat a legnagyobb ügyességgel, odaadással és szorgalommal kell összegyűjteni és főleg azért kell sietni, hogy az összegyűjtésben az ellenjelölteket megakadályozzuk. Ezért fontos az, hogy az aláírások még a mi nap folyamán megkezdessenek.

⁴¹ Sipos Péter: A XX. századi forráskiadás problémái és ajánlás a forráskiadási szabályzatra. In: Fons. 7. (2000) 1. sz. 171-185.

⁴² A község neve a kipontozott helyre kézzel beírva.

⁴³ A szám a kipontozott helyre kézzel beírva.

A jelölő ívek aláírásánál méltóztassanak figyelemmel eljárni, az összes rovatokat kitölteni, ügyelni arra, hogy a vezeték és keresztnév, a foglakozás és az életkor, szóval minden egyes rovat pontosan egyezzen a lehetőség szerint a szavazási névjegyzékkel, amelyet[sic!] egyébként megfelelő számú példányban már az Önök rendelkezésére lett bocsátva. Az aláírás történhet ceruzával is, ámde sokkal jobb hogy ha tintával vagy tintaceruzával méltóztatik eszközölni.

Az aláírás megtörténte *után* figyelmeztesse a gyűjtő az aláírót, hogy más jelölt ívére aláírást nem tehet és ez büntetettik. Egyébként idevonatkozólag amint hallom hivatalos plakátok is lesznek majd kiragasztva.

2. Mellekelem egyúttal az Önök községe számára 350⁴⁴ példányban programbeszédemet. Rendkívüli súlyt kell helyezni arra, hogy ez a programbeszéd kikézbessítessék és a választóközönség megismerje. Ennek pedig a legpraktikusabb módja az, hogy a gyűjtők abban a pillanatban amint valaki a gyűjtőívet *aláírta az illetőnek át is nyújtják a programbeszéd egy példányát.*⁴⁵ Ott ahol a férj és feleség írják alá vagy egy család – elég a programbeszédet egy példányban átadni.

A megmaradt példányokat méltóztassék az ú.n. semlegesek közt kiosztani, vagy a gyűjtő legjobb belátása szerint ilyen semlegeseknek is adhat már át programbeszédet, felhíva őt, hogy azt olvassa el, mert ez szintén egyik hatásos eszköze annak, hogy semleges vagy kételkedő szavazót megnyerjünk és előbb-utóbb akár az aláírását adja, akár szavazatával bennünket támogasson.

3. Mivel a választás már június 28-án lesz, és így a szavazó ívek átadása a választási biztosnak hamarosan meg fog történni, már ezért is a jelölőívek aláírását erősen kell szorgalmazni. A jelölőívek hozzám való visszaküldésének pontos határidejét később fogom Önökkel közölni.

4. Végül mellekelek a [iszvelt] Pártvezetőség számára 350⁴⁶ drb. falragaszt, amelyet kérek a községben mielőbb kiragasztani, lehetőleg azonnal. Mert a tömeges falragaszoknak a megjelenése önmagában is jó hatást szül. A példányokból néhányat visszatarthatnak, arra az esetre, ha talán egyiket-másikat letépnék. A falragaszokat lehetőség szerint olyan párthíveknek kell adni, akik azokat kiragasztják, azonkívül vendéglőkbe, amelyek a mi pártunkon vannak.

Hazafias üdvözléssel:

dr. Östör József⁴⁷

Bredeti géppel írt magyar nyelvű tisztázatot.

SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163.cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1931.

⁴⁴ A szám a kipontozott helyre kézzel beírva.

⁴⁵ A programbeszédet magyarul közli Sopronvármegye 1931. június 6. 125. sz. 1-4. Németül önálló formában is megjelent lásd a 35. sz. jegyzetet.

⁴⁶ A szám a kipontozott helyre kézzel beírva.

⁴⁷ Saját kezű aláírás.

2. Dr. Östör József képviselőjelölt tudósítása a sopronbánfalvai pártvezetőség részére a kerületi választmány személyi döntéseiről, valamint a jelölthöz beküldendő aláírások beérkezésének határidejéről.

Sopron, 1931. június 8.

Igen tisztelt Pártvezetőség!

Van szerencsém nagybecsű tudomásukra hozni, hogy a kerületi választmány⁴⁸ a mai napon a Sopronkörnyéki kerület választási elnökévé Róka József kormányfőtanácsos urat választotta meg, választási helyettes úrnak pedig pártunk kipróbált hívét, Zábrák Viktor lózsai⁴⁹ tisztartó urat. Róka József⁵⁰ választási elnök úr ennek folytán mint a múlt választáson is, a párt elnökségéről a választások tartamára lemondott, és a pártvezetést hozzájárulással Riedinger Károly⁵¹ nagycentki tisztartó úr volt szíves átvenni. Kérem ezt tudomásul venni.

Az ajánlási ívek a mai napon kimentek, remélem, hogy az ajánlások összegyűjtése ügyesen és a legnagyobb sikerrel fog történni. Tekintettel a rövid választási küzdelemre kérem, hogy méltóztassék az ajánlási íveket hozzám *legkésőbb f. hó 16-ig bezárólag beküldeni*. Előbb is lehet beküldeni hozzám az aláírt ajánló íveket, de f. hó 16-án annak kezeim közt kell lenni. Legfeljebb azt tehetik meg, hogy egy-két üresebb ívet még kint fognak egy-két napig utólagos aláírások végett.

Méltóztassék vigyázni, hogy az ívek hozzám megbízható emberrel küldessenek be.

Hazafias üdvözlettel

kész hívük::

dr. Östör József⁵²

Eredeti géppel írt magyar nyelvű tiszttát.

SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163.cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1931.

3. Dr. Östör József képviselőjelölt levele a sopronbánfalvai pártvezetőség részére az 1931. június 14-én megtartandó községi nagygyűléssel kapcsolatban.
(Sopron, 1931. június 14. előtt)

Tisztelt Pártvezetőség!

Van szerencsém nb.⁵³ tudomásukra hozni, hogy a politikai hatóság által engedélyezett programbeszédemet az Önök községében *vagyis Sopronbánfalván vasárnap június 14-én d.u. 3 órakor*⁵⁴ fogom megtartani. Remélem, hogy ez az óra minden tekintetben megfelelő lesz, és kérem oda törekedni, hogy a gyűlésen *minél többen vegyenek részt*,

⁴⁸ Valójában a Központi választmány 1931. évi június 8-1 ülésén választott meg Róka József a választókerület választási bizottságának elnökévé. A választói törvény nem tér ki hogy a választókerületnek önálló jelölő választmánya lenne.

⁴⁹ Zábrák Viktor 1926-ban és 1931-ben is a báró Solymossy uradalom nagylózsai tisztartója volt.

⁵⁰ Lásd a 27. sz. jegyzetet.

⁵¹ Lásd a 34. sz. jegyzetet.

⁵² Saját kezű aláírás.

⁵³ nagybecsű

⁵⁴ A gyűlés helye és ideje utólagosan került a szövegbe.

különösen híveink közül ne hibázzon senki sem, és hogy az lelkes hangulatban folyjon le. Szíveskedjenek arról is gondoskodni, hogy úgy a szokásos üdvözlés, mint a programbeszéd után a választóközönség részéről megnyilvánulandó bizalom alkalmas és megfelelő felszólaló részéről kifejezésre juttassék.

Egyben mellékelem a szokásos rendfenntartási nyilatkozatot, amelyet kérek négy választóval aláírni és a gyűlés megtartása előtt a fősztolgabíró úrnak átadni.

Őszinte tisztelettel

kész hívük:

dr. Östör József⁵⁵

1 drb. melléklet

Eredeti géppel írt magyar nyelvű tisztázatot.

SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163.cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1931.

4. A Központi Pártvezetőség tudósítása a sopronbánfalvai pártvezetőség részére a választási biztoshoz benyújtott aláírások számáról.

(Sopron, 1931. június 20.)

T[isztelt] Pártvezetőség

*Sopronbánfalva*⁵⁶

Van szerencsénk nb.⁵⁷ tudomásukra hozni, hogy a kerületben ma megtörtént az ajánlások benyújtása, amelyeket Nagycenken Éles Endre⁵⁸ dr. járásbírósi elnök, választási biztos vett át. E szerint benyújtottak:

Östör József⁵⁹ úrra 4 424 aláírást

Berg Miksára⁶⁰ 1 365

Kó úrra⁶¹ 1 117

Zuschlagra⁶² 1 290

Méltóztatnak látni, hogy nekünk magunknak több ajánlónk van, mint a három ellenjelöltnek együttvéve. Látni ezen kívül, hogy a három ellenjelölt mindegyike minden erőfeszítés dacára is éppen csak annyi aláírást tudott összehozni, hogy az ezret valamivel meghaladják. Ámde ez sem elégséges! Mert hiszen mindegyiküknek legalább ezer érvényes aláírásuknak kell lenni. Az aláírások felülvizsgálása pedig most folyik és az eredmény kedd délben lesz Éles választási biztos részéről kihirdetve. Ha valamelyik ellenjelöltnek ezren alul lesz érvényes aláírása, ami igen valószínű, ebben az esetben 36 órai határidőt kap a hiányzó érvényes aláírások pótlására, ami szerda éjfélkor jár le.

⁵⁵ Saját kezű aláírás.

⁵⁶ Írógéppel kipontozott helyre géppel, valószínűleg utólag került rá az iratra a község neve.

⁵⁷ nagybecsű

⁵⁸ Lásd a 36. sz. jegyzetet.

⁵⁹ Lásd a 17. sz. jegyzetet.

⁶⁰ Lásd a 21. sz. jegyzetet.

⁶¹ Lásd a 23. sz. jegyzetet.

⁶² Lásd a 19. sz. jegyzetet.

Ismerve a helyzetet azt gondoljuk, hogy Kó úr nem fog bejutni, az igazolt jelöltek közé. Kérdéses az is, hogy Berg be fog-e jutni, sőt Zuschlag is ?!

Itt hozom nb.⁶³ tudomásukra, hogy amennyiben a Nagycenki Cukorgyártól répaelő-
leget kíván valaki, úgy ezt megkaphatja, szíveskedjenek az illetők közvetlenül Nagy-
cenkre fordulni az illetékes cukorgyári tisztviselőhöz.

Hazafias üdvözlettel

Központi pártvezetőség.

Eredeti géppel írt magyar nyelvű tisztázat.

*SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163.cs. Országgyűlési iratok. Östör József leve-
lei 1931.*

**5. dr. Östör József képviselőjelölt Központi Pártvezetőségének utasítása a
sopronbánfalvai pártszervezet részére az országgyűlési választások során követendő
eljárásról. (Sopron, 1931. június 20. után)**

Bizalmas!

Ez az utasítás az egész pártszervezet
előtt felolvasandó.

*Igen tisztelt Pártvezetőség
Sopronbánfalva⁶⁴*

Utasítás

A szavazásnál követendő eljárásról.

Hogy pártunk a már meglévő szavazati többségét a szavazóhelyiségekben is
párthíveink szavazata révén érvényre tudjuk juttatni, a következő körlevél a tisztelt
pártvezetőséghez eljuttatandó, amely valamennyi szükséges és tudnivaló információt
győzelmünk érdekében tartalmaz.

I. A választói névjegyzékek azonnali feldolgozása

Fontos a választói névjegyzékek azonnali átvizsgálása és feldolgozása, fontos, hogy a
választás menetének tárgyalása előtt a pártvezetés késedelem nélkül összeüljön, a
kintlévő választói névjegyzékeket átvizsgálja és osztályozza.

Azon választókat, akik az íveket⁶⁵ aláírták, és azokat akikre bizonyossággal számít-
hatunk, a listán + jellel kell megjelölni. Azok neve mellé, akik biztosan ellenünk
szavaznak, – jelet kell írni, míg a semlegeseket 0 jellel kell ellátni. Amennyiben már
más jelöléseket alkalmaztak, maradjanak meg annál a lényeg, hogy ezeknek a meg-
jegyzéseknek a legnagyobb figyelmet szenteljék és azon személyeket is a semlegesek
között tüntessék fel, akik a legkisebb kétségekkel is rendelkeznek. Semmiképpen se
szerepeljenek a semleges személyek között ellenségeink. Ezt a besorolást azonnal el

⁶³ nagybecsű

⁶⁴ A község neve a kipontozott helyre kézzel beírva.

⁶⁵ Értsd: ajánlóíveket.

kell kezdeni, a helyi pártvezetést össze kell hívni és szükség szerint ki kell egészíteni. Miután a választói névjegyzékeket alaposan megvizsgálták sürgősen arra kell törekedni, hogy a pártsemlegesekkel illetve a helyi kétkedőkkel a a kapcsolatot felvegyük és őket meggyőzzük, mivel a számuk jelentős és meggyőzésük nagy fontossággal bír.

II. A párthelyiség megválasztása

Jelöltünk, dr. Östör József, a pártvezetőséghez nemrég körlevelet intézett, amiből kiderül, hogy a pártiroda lehetőleg egy a szavazóhelyiséghez közeli házban legyen. Feltételezve, hogy ennek érdekében a szükséges tennivalókat már megtették, 3 db. plakátot küldök, amelyeket legkésőbb a választások reggelén ki kell függeszteni. 3 példányt arra az esetre ha megsemmisítenék, félreteszek pótlásra. A szükséges írásbeli munkák ellátására megkeresem, hogy párthíveink közül a szükséges erőket vegye fel, mely munkáért ezek természetesen a megfelelő honoráriumot megkapják.

Már kiküldtük Önöknek a plakátokat azzal a céllal, hogy ezekkel a választások reggelén a községet gazdagon kiplakátolják. Az adott napon ezeket már nem szabad eltávolítani, mint ahogy ez esténként megtörtént, hiszen a csendőrség is megakadályozná ezt.

III. Pártunk összetartása

Mivel a választások már *június 28-án* lesznek, kevés idő áll a rendelkezésünkre, melyet a legjobban ki kell használnunk. Éppen a körülmények – a rövid választási küzdelem – jogosít fel minket arra a kérésre, hogy a rövid időt *fáradhatatlanul* használjuk ki. Fontos a párt összetartása, az esténkénti összejövetelek a párthelyiségben, az ellenpárt minden lépésének pontos figyelése stb. Amennyiben jelöltünk személyes megjelenésére szükség lenne, akkor telefonon vagy más úton-módon őt értesíteni kell, s megjelenésére a megadott időpontban számítani lehet.

Nagy fontossággal bír, hogy párthíveink a szavazás napján saját otthonukban tartózkodjanak, és adott időben a választási bizottság előtt megjelenjenek. Ezt minden esetben biztosítani kell, hiszen a párt sikerének a titka ebben rejlik.

Magától értetődő, hogy a párthelyiség bérletével, a plakátok felragasztásával, stb-vel kapcsolatos költségek meg lesznek térítve és ezeket a pártelnök tudomására kell hozni.

IV. A szavazás kezdete!

Fontos, *hogy rögtön a szavazás kezdetekor*, amely reggel nyolc órakor kezdődik, minden községben megfelelő számú választó, híveink közül csoportosan rendelkezésre álljon, hogy azonnal le tudjon szavazni. Ezt az utasítást mindenképpen követni kell! Ahol uradalmi birtok van, melynek cselédsége a mi oldalunkon áll, ajánlott, hogy először ők szavazzanak, mivel nagy tömeget képviselnek és a szavazás után folytathatják munkájukat. Ezért a pártunkhoz tartozó uradalmi jószágigazgatókkal rögtön fel kell venni a kapcsolatot.

Nagy jelentőségű, hogy rögtön nagyobb tömeg adja le szavazatát ránk, hogy a hangulatot a mi oldalunkra befolyásolja, ezáltal sok kétkedőt tudunk számunkra megnyerni, valamint ez a vezetőség munkáját is nagyban megkönnyíti. Minél nagyobb

tömeg adja le már reggel ránk a szavazatát, annál nagyobb figyelmet tudunk később azokra szánni, akik még nem szavaztak.

Mivel június 28-a vasárnapra esik, a községi plébánosoknál el kell érni, hogy az istentiszteletet már 7 órakor megtartsák, mivel különben nem lehet elérni, hogy nagyobb számú szavazót lehessen a szavazóhelyiség előtt összeverbuválni.

V. Hogyan történik a szavazás

A szavazási kényszer

Ezzel kapcsolatban a törvény részletes rendelkezésekkel bír, melyekből egy-egy példányt a választási bizottságok elnökei olvasásra kaptak. Miután a bizottságok elnökei pártunk soraiból kerültek ki, ez a törvény pártunk rendelkezésére áll. Természetesen egy könyvről van szó, melynek átolvasása lehetetlen és felesleges is. A szavazással kapcsolatos rendelkezéseket a 67-74.§ tartalmazza.⁶⁶ Ezen törvénykezési rendelkezések szerint a szavazásról rovatos nyomtatványokat kell vezetni, és a szavazásra jogosult személyazonosságát a községi bíró vagy helyettese és a községi elöljáróság egy delegáltja állapítja meg. A pártok is jelölhetnek *ügynevezett személyazonosságot igazoló* tanút, de ez felesleges, mivel a községi jelenlevő hivatalos személyek a szavazókat különben is személyesen ismerik.

A pártokat a bizottságokban⁶⁷ az ügynevezett *bizalmiak* képviselik, akiket azon választók választottak be a bizottságokba, akik jelöltünk dr. Östör József ajánlóíveit június 20-án Nagycenken a választási biztosnak átadták. Ebből a célból az átadók minden bizottság részére egy ügynevezett kinevezési nyilatkozatot állítottak ki, melyet mellékelten kéziratban csatolunk. A nyilatkozatba azon bizalmiak nevét jegyezték be, akik a leginkább számításba jöhetnek, majd ezen dekrétumot június 28-án 8 órakor a választások kezdete előtt a választási bizottság elnökének át kell adni. Felhívjuk a pártvezetés figyelmét arra, hogy ezt a *dekrétumot jól őrizték meg*, mert amennyiben elveszne, nem lehet pótolni. Ezt a kinevezési dekrétumot a 67.§ 3.d.c. bekezdése alapján a szavazatszedő küldöttség elnökének hitelesíteni kell, ez a bizalmiakat a szavazóhelyiségben való tartózkodásra és az ottani szabad mozgásra jogosítja fel.

Amennyiben az ellenpárt ilyen kinevezési dekrétumot nem tud felmutatni, sem szóban sem írásban nem nevezhet meg másokat, hiszen ezt a jogot a törvény kizárólag az ajánlóívek átadójának ismeri el.

Bizalmi embereknek olyan személyeket kell megjelölni, akikre a párthelyiségen kívüli munkánál kevésbé van szükség. Amennyiben a bizalmi ennek a feltételnek nem felel meg, akkor még a kinevezési dekrétumban más személyre lecserélhető.

A szavazókat csoportokban kell a szavazáshoz odavezetni, mint ahogy ezt a 74. § d.c. is előírja. Hogy melyik párttal kezdődik a szavazás, azt a bizottság elnöke sorshúzás útján dönti el.

Ahol a pártunk túlnyomó többségben van, ott 40-50 fős nagyobb csoportban kell szavaztatni, ahol kisebbségben vagyunk, ott kisebb 10-20 fős csoportokban. Ez nagyon fontos!

⁶⁶ Magyar Törvénytár 1925. évi XXVI tc. paragrafusai.

⁶⁷ Értsd: szavazatszedő küldöttségekben.

A szavazás érvényesnek tekintendő, amennyiben kétségtől megállapítható, hogy az illető kire akar szavazni és ha a szavazásra jogosult személyazonossága a névjegyzékben felvett személlyel minden kétséget kizáróan megegyezik. A szavazási igazolólap hiánya nem akadály a szavazati jog gyakorlásának, amennyiben az illető személyazonosságának kiléte megállapítható.

Azokról, akiknek a szavazatát a bizottság elnöke nem fogadja el, egy jegyzéket kell felvenni. A szavazást meg lehet vétőzni, de ebben az esetben nem a bizottság, hanem a választmány saját felelősségére dönt.

A választás nem titkos, hanem nyilvános, de az új törvény annyiban különbözik a korábbi eljárástól, hogy minden szavazásra jogosult számára a választási bizottság előtti megjelenést kötelezővé teszi, még akkor is ha a szavazásra jogosult nem akar szavazni. Bár furcsának tűnik, de ez tény. Aki nem jelenik meg, s amennyiben távollétét 8 napon belül a központi választmánynak írásban nem indokolja meg, az 1-10 pengőig terjedő pénzbüntetéssel számolhat. Véleményem szerint nem sok minden várható a pénzbüntetés kilátásba helyezésétől, hiszen bármely magyarázatot, kibúvót lehetővé tesz a törvény, amellyel azonban a gyakorlatban aligha fognak élni.

Ez a paragrafus lehetővé teszi, hogy a kényelmesebb híveket könnyebben lehessen a bizottság elé kényszeríteni, és ott szavazásra rábírní. Erre mi is állandóan hivatkozhatunk, ezzel szemben azonban pártellenségeink párthívei előtt a büntetés jelentőségét le kell becsmérelnünk. Nézetem szerint ez a paragrafus alkalmas arra, hogy a szavazásra jogosultakat nagyobb tömegben ösztönözze szavazásra, mint a legutóbbi választáson. Ezért indokoltnak is tűnik, hogy minden szavazatra jogosultat minősítsünk, mindenkit meg lehet győzni, és pártunk valamennyi tagjának a választási bizottság előtt meg kell jelenni.

Minden nagyon fontos, mert bár az ellenségünk kicsi, de mindig tevékeny. Erős választási küzdelemre kell felkészülnünk, amely során az ügyességtől és gyorsaságtól sok minden függ, hogy minél több szavazatot minél előbb megszerezzünk, és minél több kétkedőt tudjunk az urna elé állítani.

Már közöltük a pártvezetéssel, hogy a bizalmiak választják az ún. összekötőket.

VI. Az összekötő személyek feladata – valamint az ellenőrző ívekről.

Az összekötők gondoskodnak az állandó összeköttetésről a szavazóhelyiség és a párt-helyiség között, valamint a párthíveinket elkísérik a szavazásra, továbbá a bizalmi által vezetett névjegyzéket a leszavazott állampolgárokról – mihelyt az ellenőrző ív betelt – haladék nélkül átadják a pártirodának, ahol azokat haladéktalanul feldolgozzák és a leszavazott személyeket a névjegyzéken megjelölik. Ebből a célból megfelelő mennyiségű ellenőrző ívet eljuttatnak. Ezeket az íveket a bizalmiak a szavazóhelyiségben a szavazók regisztrálása után rögtön kitöltik. Ezen kell megjegyezni, hogy ki kire, melyik jelöltre szavazott. Az elnök minden szavazás után ismerteti, hogy ki kire szavazott és a szavazatot adó milyen folyószámot kapott. Amennyiben ezt nem teszi meg, akkor fel kell rá kérni, mert a közzététel kötelessége. Az adatokat az ellenőrző ívre fel kell jegyezni, majd az ellenőrző ívet a közvetítő személyek⁶⁸ rögtön eljuttatják a párthelyi-

⁶⁸ Vagyis az összekötők.

ségbe. Nem szabad bevárni, amíg egy ellenőrző ív teljesen betelik, hanem mihelyt az egyik vagy másik jelölt rovatai teljesen ki vannak töltve, akkor azt azonnal le kell adni. Különösen fontos, hogy az ellenőrző ívek ne menjenek veszendőbe, mert egyetlen egynek is az elvesztése valótlán adatokat hozhat. Ezért kell az ellenőrző íveket is folyószámmal ellátni.

A választók névjegyzéke a *pártvezetésnél maradt* a küldöttjelölési listával együtt. Ezeket a választói névjegyzékeket elő kell venni, mert csak úgy lehet az ellenőrző íveket érkezési sorrendjük szerint feldolgozni és a választói névjegyzékek alapján megállapítani, hogy ki szavazott, kire szavazott, ki nem szavazott még és mit lehet tenni a még le nem adott szavazatok érdekében.

VII. Miért fontos az ellenőrző ív?

Azon egyszerű okból adódóan, mert irányadó arra nézve, hogy hányan szavaztak a jelöltünkre, de elsősorban azért, mert ezeket a párthelyiségben rögtön fel kell dolgozni. Az ellenőrző ívek alapján a pártirodában azon személyek nevét, akik a mi javunkra szavaztak, kék ceruzával át kell húzni a listákon, ezzel szemben piros ceruzát kell alkalmazni azoknál, akik az ellenpárt jelöltjére adták le szavazataikat. Ennek alapján azonnal megállapítható, hogy ki szavazott és ki nem. Ez nagy jelentőséggel bír. A délutáni órákban a legfontosabb feladat azoknak a választóknak a felhajtása, akik még nem szavaztak, és akikre még számíthatunk.

VIII. Miért fontosak a felhajtók?

A felhajtók azon személyek, akiket a vezetőség arra alkalmaz, hogy a meg nem jelent választókat megtalálja, és magával hozza. Ezek a személyek a szavazóhelyiségbe nem léphetnek be, amire nincs is szükség, hiszen a nevezettek és a pártiroda között az úgynevezett összekötők fogják a kapcsolatot tartani, akiket a bizalmiak jogosultak kinevezni.

Hogy a felhajtók hatékonyan tudjanak ténykedni, a választást megelőző napon a községeket utcánként kerületekbe kell osztani és a felhajtók között felosztani.

A felhajtók előfeltétele, hogy ügyes, körültekintő és a feladatra alkalmas személyek legyenek, akik nem ritkán befolyásolhatják a szavazás kimenetelét. Alapjában ők a siker gyökerei. Ezért fontos, hogy a pártvezetés a személyek megbízásánál a legnagyobb körültekintéssel járjon el, s csak gyors, ügyes, megbízható embereket vonjon be ebbe a munkába. A győztes jelölt a felhajtóknak is hálával tartozik.

Fontos az is, hogy – mint ahogy már említettük – a felhajtók a pártvezetéssel egyetértésben a községet utcánként egymás között felosszák pl. 10-15 házanként lehetne 1 felhajtó.

Lehetnének ugyanazok a felhajtók, akik az aláírásokat gyűjtötték, hiszen ezek a választókat már ismerik. Ezekhez még lehetne további kiségitő felhajtókat felfogadni.

IX. A választások elnapolása, elhalasztása, zárolása!

Ezekkel kapcsolatban a törvény a következőkről rendelkezik.

A szavazás nyolc órakor kezdődik, s csak abban az esetben szabad elnapolni, ha annak elháríthatatlan akadály van. Az a szabály, hogy a szavazást 8 órakor kell meg-

kezdeni, figyelmen kívül hagyva, hogy van-e választó vagy nincs. Amennyiben legyőzhetetlen akadály létezik pl. nem lehet a házba⁶⁹ bejutni, vagy lángokban állna, ill. ehhez hasonló, akkor az elnök a választások megnyitását elnapolhatja, de nem több mint 12 órát. Ilyen fennakadás azonban alig várható. A szavazást minden megszakítás nélkül kell lebonyolítani, kivételt csak a már említett esetek jelentenek.

A szavazást csak akkor lehet befejezni, ha a szavazóknak legalább 6 óra állt rendelkezésükre és a zárórát (1-2 óráig tartandó) előre kitűzték. Normális körülmények között, ahol a szavazás 8 órakor kezdődik, a 6 óras szavazásra rendelkezésre álló idő du. 2-ig tart, melynek lejárta után az elnök a zárórát 3 vagy 4 órára elrendelheti. Tehát du. 3 óra előtt a zárás nem történhet meg, de akkor is csak abban az esetben, ha az elnök du. 2-kor kihirdeti, hogy 3-ig az utólag jelentkezőket, mint szavazókat a záróra alatt is elismeri. Ezen a 7 óras időtartamon kívül az elnök szabadon rendelkezik és csak a pártvezetés ügyességén múlik, hogy a 7 óras minimumon túl az elnök engedélyezi-e vagy sem a választási bizottságnak a szavazás fenntartását.

X. Hogyan léphet vissza a jelölt?

Ennél a pontnál a legnagyobb elővigyázatosságra van szükség, mert egy-egy jelölt visszalépésénél már a legnagyobb bonyodalmak is megtörténtek, ami a választások érvénytelenítését is maga után vonta. A jelölt visszaléphet, de ezt a szándékát csak egyedül a választási bizottság elnökével közölheti. Ha tehát a jelölt visszalépését a választmányi bizottnak⁷⁰ jelenti be, ez érvénytelen. A szavazatszedő küldöttség elnöke azonban ezért a választást nem rekesztheti be, hanem várnia kell, amíg a választás vezetője – a mi körzetünkben Róka József kormányfőtanácsos – erről a visszalépésről az egyes küldöttségeket értesíti.

XI. Hogyan tartjuk a kapcsolatot a választások napján a jelöltünkkel és a pártunkkal?

Erre a telefon szolgál, ami azonnali kapcsolatot jelent a jelöltünkkel és a pártvezetéssel. Márpedig *Sopronba*, dr. Östör József jelölt irodájába kell telefonálni (Tel. Nr. 259), ahol a választás napján éjjel-nappali ügyelet lesz. Innen a híreket rögtön továbbítják a jelöltnek, aki természetesen a választások napján a körzetében lesz és a községeket szükségszerűen felkeresi. A jelölt tartózkodását tehát az irodával mindig tudatják.

Ezen kívül valamennyi pártvezetésnek az egyes községekben legalább 1 autó áll rendelkezésére, mely a telefonvonal zavara esetén használható. Ez a kocsit a beteg és öreg választókat is szállíthatja a lakásukból a pártirodába, de nem a szavazóhelyiségig, mivel ez tilos, hanem a párthelyiségbe, ahonnan át lehet őket kísérni.

A pártvezetés fel van mentve a szavazás eredményéről való tudósítás alól, mert a telefonos hírszolgálat az egyes küldöttségek választási eredményeit a körjegyzőségeken keresztül a szolgabíróságoknak telefonon jelenti. Gondoskodunk róla, hogy a központból a pártunkhoz időnként a nap folyamán a szavazati arányokról pontos

⁶⁹ Értsd: A szavazóhelyiségbe.

⁷⁰ Értsd: Központi választmány

eredmények érkezzenek, melyeket, mivel előreláthatólag előnyösek lesznek, a párthelyiség előtt nagy betűvel ki kell írni. Ezáltal is befolyásolni lehet az ellenpártot.

Vigyáznunk kell a különböző fogásokra, melyekkel az ellenpárt szavazóinkat elterítheti, s arra, hogy álhírekkel, hazugságokkal, hamis nyomtatványokkal stb. ne téveszse meg választóinkat. *Mind ez nagyon fontos.*

Előre nem lehet mindent megmondani, hogy hogyan kell csinálni, de ezt a tisztelt pártvezetés is tudja.

A szükséges autókról a pártvezetés gondoskodik és az adott községekben leállítja, melyek fölött majd diszponálhatnak.

Mind ezt a tisztelt pártvezetés figyelmébe ajánljuk, s egyben kérjük, hogy ezekhez tartsák magukat és hajtsák végre, mert mindebben rejlik a győzelem titka.

Ha felvilágosításra van szükségük, kérjük forduljanak Sopronban a Jelölt Úrhoz. (Tel. Nr. 259.)

Hazafiúi üdvözlettel:

Dr. Östör József

Központi Pártvezetősége

Megküldve:

1. 8 ajánló ív.

2. Kinevezési nyilatkozat a bizalmiak részére.

3. Három plakát a párthelyiség részére.

4. Színes ceruza

Amennyiben még plakátra lenne szüksége, azt telefonon jelezze.

Eredeti géppel írt német nyelvű tisztázat.

SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163. cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1931.⁷¹

6. dr. Östör József képviselő köszönő levele a sopronbánfalvai pártvezetőség részére a választási harc folyamán végzett áldozatos munkáért.

Sopron, 1931. július 9.

Igen tisztelt Pártvezetőség!

A választások lezajlása és a képviselői megbízólevélnek hétfőn történt átadása után szükségét érzem annak, hogy az átadás alkalmával részemről nyilvánított szóbeli köszönetet ezúton is megismételjem, kérve az [igen] [tisztelt] Pártvezetőséget, hogy méltóztassék pártunk vezetőit összehívni és nekik meleg köszönetemet tolmácsolni.

Nagyon jól tudom, hogy a [tisztelt] Pártvezetőség milyen nagy munkát végzett, ezt minden tekintetben méltányolom. Igyekezni fogok magam részéről az új képviselői időszakban is az Önök munkáját tőlem telhetőleg viszonzni. Szabadjon e pontnál mindjárt arra kérni a [tisztelt] Pártvezetőséget, hogy a hozzám fordulóknak méltóztas-

⁷¹ Az irat fordítása Dominkovitsné Szakács Anita munkája, ezúton mondok köszönetet segítségéért. A fordítás szakszavainak magyar megfelelőjének esetleges helytelensége, a szöveg esetleges stilizálatlansága a közreadót terheli.

sanak figyelmükbe ajánlani, miszerint hétfői napon keressenek fel engemet és ha nincs országgyűlés akkor pénteki nap délelőttjén, mert csak e napokon vagyok abban a helyzetben, hogy választóim részére itthon tartózkodhassam és minden más munkát félretéve elsősorban nekik álljak rendelkezésre. Ezt azonban be kell tartani, mert különben munkámban a legnagyobb mértékben akadályozva leszek.

Arra is kérem a t[iszelt] Pártvezetőséget, hogy méltóztassék községünknek mellékelt listáját áttekinteni, hogy az ebben felsorolt egyének mindnyájan olyanok-e, akik a legnagyobb bizalomra méltóak és akiknek az adott esetben értesítést küldhetek.

Remélem egyébként, hogy a nyár folyamán tudok még majd a községben látogatást tenni és ebben a hiszemben, köszönetemet megismételve maradok

hazafias üdvözlettel
mindnyájuknak őszinte hívük:
dr. Östör József⁷²
1m.

Eredeti géppel írt magyar nyelvű tisztázatot.

SL. V.48. Sopronbánfalva község iratai. 163. cs. Országgyűlési iratok. Östör József levelei 1931.

Munkatársaink

- Gergely Jenő egyetemi tanár, ELTE BTK Történettudományi Intézet, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4-6.
Horváth Adél, 9451 Röjtökmuzsaj, Röjtöki u. 27.
Katona Attila főiskolai tanár, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, 9700 Szombathely, Károlyi G. tér 4.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.
Nagy László mérnök, 9400 Sopron, Felsőlóver u. 68.
Polgár Tamás levéltáros-könyvtáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82.
ifj. Sarkady Sándor könyvtáros, Széchenyi István Városi Könyvtár, 9400 Sopron, Pócsi u. 25.
Szende Katalin történész, Central European University, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
Tóth Imre történész, Soproni Múzeum; egyetemi tanársegéd, NYME, 9400 Sopron, Pf. 68.

---

⁷² Saját kezű aláírás.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

KATONA ATTILA

Az „Isten veled, 20. század” című
kiállítás megnyitóbeszéde
(2000. december 14.)

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Soproniak!

Ha gyerekek lennénk, akkor bizonyára azt számolnánk: hányat kell még aludni ahhoz, hogy eljőjön az ezredforduló, a XXI. század, s vele a harmadik évezred. Pár hét és kezdetét veszi az emberiség írott történetének hatodik évezrede. Mi tagadás, ez már szépen hangzik! Még akkor is, ha tudjuk, ez csak a második tudatosan megélt ezredforduló. Az első nekünk, magyaroknak, különösen kedves, mert az államteremtés gyötrellemmel teli, heroikus mozzanatát jelentette. A két évezredforduló nemcsak gondolatilag, hanem fizikailag is összekapcsolódik.

Mi felnőttek persze, kevésbé a rejtélyes jövővárásban éljük ki fantáziánkat, jóval inkább a „múlt viselt dolgainak” szemlélésén. Sok erőt és energiát fordítunk a letűnt évtizedek történéseinek rekonstruálására, és a mai napig tartó hatásának elemzésére.

Egy évszázaddal ezelőtt a napi sajtónak hálás feladatot adott a századforduló. A jövő szcenáriók populáris megfogalmazásakor csak szőrmentén foglalkoztak a letűnt XIX. század történetével. Elsősorban a nagy pillanatok, hősök felidézésére tellett. Száz évvel később az utódok már másképp gondolkodnak. Megváltoztunk; erősebb és tudatosabb a viszonyunk a múlthoz, népszerűbbek a múlttal foglalkozó tudományok mint bármikor korábban. Sokan ezt egyfajta talajvesztéssel, az egyéni és a csoportos identitás keresés reneszánszával magyarázzák. Az utolsó két évtized elegendő volt arra, hogy mindaz, amit hittünk és tudtunk a múlttól, szétmáljon. Valaha azt gondoltunk: az írott, tárgyi és szóbeli források kritikus egymás mellé rakásával megkapjuk a múltat, népeket, népünk történetét. Ma már másképp látjuk a történelem, a múlt és az emlékezet kapcsolatát. *„Az emlékezet és történelem – hirdeti Pierre Nora francia történész – távolról sem szinonimák, s rá kell ébrednünk, hogy szembeállítja őket minden. Az emlékezet maga az élet, melyet élő csoportok hordoznak, s ekképp folyamatosan fejlődésben áll, kitéve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, nem törődve szükség-szerű deformációjával, védtelen minden használat és manipuláció ellen, hajlamos hosszú rejtőzködésre és hirtelen új életre kelésre. A történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nincs. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez; a történelem a múlt megjelenítése. Mivel érzékeny és mágikus, az emlékezet csak azokhoz a részletekhez alkalmazkodik, melyek megerősítik. Elmosódó egymásba tóduló, teljes vagy bizonytalan, különös vagy szimbolikus, minden átmásolásra érzékeny emlékekből táplálkozik. A történelem, mivel intellektuális és világi tevékenység, elemző és kritikus diskurzust kíván. ... Az emlékezet a konkrétban gyökerezik, a térben, a gesztusban, a képben és a tárgyban. ...*

Az emlékezet abszolútum, míg a történelem csak a viszonylagost ismeri.” A most megnyíló ideiglenes kiállításon az emlékezés és a történelem kettőssége vonul végig. A nézők egyszerre láthatják a velük és bennük élő jelent és a letűnt, újraalkotott múltat. Sopron XX. századi történelme nem egyszerűen egy csepp a magyar tenger keserűs vizéből. Nemcsak azért, mert kevés település büszkélkedhet azzal, hogy politikai magatartását, példamutatását törvénnyel honorálta a nemzetgyűlés (1922: XXIX. tc.). Igaz, a „zab” elmaradt, a kormány szűkmarkú lett, amikor a helytállást anyagi támogatással kellett volna megköszönni. 1921. december 23-án éljenezve konstatálta a minisztertanács a népszavazás győzelmét; felbuzdulásában hűségérmet kívánt alapítani, emlékmű felállítására tett ígéretet, a *civitas fidelissima* cím felvételét szorgalmazta. Költségvetési alfejezetet azonban nem nyitott, 1922-ben a kabinet tucatnyi alkalommal foglalkozott a település ügyes-bajos dolgaival. ... aztán, ahogy lenni szokott, más fontos dolga akadt. Dehát erre mondják; nem ezért, hanem ennek ellenére szavaztak a város polgárai Magyarország mellett.

Az ideiglenes kiállítás két rendező elvre épít: a történetiségre és a funkcionalitásra. Sokaknak talán furcsa lesz, hogy háttérbe szorult a város történetének politikai érdekek, és értékek szerinti felelevenítése. Másoknak az itt felsorakoztatott példatár hiányosnak, vagy fordítva, soknak tűnik, ez a rendezők értékrendjét, szándékát mutatja. Perdőntöbbség tartották a ma is vállalható, hagyományként feltámasztható, netán folytatható örökségek prezentálását. Az idegenforgalom diadalútját, a XX. században is talpon maradó évszázados borkultúra rekvizitumainak megjelenítését, valamint az első világháború után tudatosan megcélzott iskolavárossá fejlesztés bemutatását.

A kiállítás visszafogottan, tartózkodóan szól a századot végigkísérő elnyomó hatalom intézményesüléséről. A szélsőségek korának szörnyűségei mindenki által ismertek, a radikális politikai mozgalmak és a homogenitásra törekvő nacionalizmusok megtorló gépezetei örökre átalakították a város népességét. Nemcsak azért kell erről újra és újra szólnunk, mert csak így gyűrhető le az előítéletes gondolkodásmód, hanem azért, mert ez az egyetlen esély arra, hogy a tüzzel játszó megértsék: a szavaknak nagyobb a súlya, mint azt sokan hiszik. A zsidóság deportálása, a németiség elűzése, a *Vertreibung* a várost is szegényebbé és szürkébbé tette. A század a *homo politicusok* korának indult, és az apolitikusság térhódításával zárult. A rendezők természetesen gondoltak arra, hogy az emlékezetes, méltóságteljes pillanatok is visszaidézhetőek a látogatók. Egyben a kiállítást megtekintve a tárlat látogatói elmerenghetnek a költői kérdésen: ti. haladt-e előbbre a világ? Nem ugyanazok a dilemmák gyötrik-e a mai politikai döntéshozókat, mint a századelőn, vagy a két háború között? Mennyi arculatváltáson ment át a település egy évszázad alatt: garnizonváros, iparváros, üdülőváros, iskolaváros, kereskedelmi empórium és így tovább.

A helyiek közül sokan majd emlékezni jönnek, nagyszülők tárgyait, használati eszközeit keresik. Fényképeken ismerős helyszínek és szereplők után kutatnak, – ez így természetes. Csak reménykedni tudok abban: mind emlékezetünknek, mind történelmi ismeretünknek hasznára válik a kiállítás. A trianoni sokkból magára találó város, a kereskedelmi- és iparkamara megalakulásának 75. évfordulója alkalmából, 1925 augusztusában példás ünnepséget rendezett, amelyre május 25-i levelében a következőképpen invitálta a „magas vendégeket” az akkori főispán, (dr.) Simon Elem-

ér: „Sopron város közönsége szívből fakadó, „Isten hozott” – tal fogadja ősi falai között vendégeit, akikre nézve a látogatás kedves és mélyre ható benyomások forrása lesz.” Így legyen ez most is.

Megköszönve szíves figyelmüket, a kiállítást ezennel megnyitom!

KUBINSZKY MIHÁLY

A Soproni Városszépítő Egyesület
beszámolója a 2000. évről

Egyesületünk a 2000. évben emléktáblát állított a 100 éve megnyitott soproni közúti villamos vasút korabeli végállomásának a helyén, a mai pályaudvar bejárata mentén az épület falán. A táblát Szabadosné Egyed Emma szobrászművész készítette, s azt április 29-én Lovas Gyula történész avató beszédét követően lepleztük le. A tábla költségeinek fedezéséhez a GySEV is hozzájárult. Miután június 24-én nagy érdeklődés mellett megnyitottuk a Schármár Károly (1877–1946) jeles soproni építész emlékkiállítását, másnap a Frankenburg úti egykori Schármár házban felavattuk az apa Schármár János építész és fia Károly soproni működésére emlékeztető dekoratív fali-domborművet is, melyet Soltra Tamás szobrászművész készített. Az emlékbeszédet Csikszentmihályi Péter egyetemi tanár mondta, a szobrot a Kanadában élő és ebből az alkalomból Sopronba látogató Schármár rokon, Tassonyiné Szebeny Judit leplezte le. A domborművet Sopron város a millenniumi keretből támogatta.

A tulajdonunkban levő Károlymagaslati kilátó látogatói immár kezükbe vehetik a Korok–Tájak–Múzeumok kedvelt füzetsorozatnak a kilátótoronyra és környékére, valamint a torony első emeletén berendezett kiállításokra vonatkozó tájékoztató számát, melynek kiadását Egyesületünk és a Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány támogatta. Ugyancsak az erdő-alapítvány végezte el kérésünkre a bükkösárki egykori magasfigyelő karbantartó mázolását, mert azt a jövő évben mint nehéz esztendőkre emlékeztető monumentumot szeretnénk bemutatni, még ha a létrás szerkezeti megoldás miatt a kilátóként való hasznosítás nem is engedélyezhető. A mecénás Erdőgazdaság és az alapítvány rendbe fogják hozni a kilátóhoz vezető sétautat. Ugyancsak részt vettünk a Deákkút rekonstrukciójában, melyhez egy padot adományoztunk.

A Batsányi utcai vasúti átjáró mellett álló régi vasúti órház bontásra volt ítéelve, a közvélemény a megtartását pártfogolta. Ezért Egyesületünk Horváth Károly tagtársunk segítségével kezdeményezte az épületet hasznosítását és remélhető ennek megmentése. Az épület tetőzete már fel lett újítva.

A 2000. évben a Hírközlési Felügyelet Kossuth Lajos utcai székházát tüntettük ki bronz emléktáblánkkal. Az épületet Viszlai József tervezte – részben a meglévő Stauffer villát alakította át, részben új épülettel és kerttel egészítette ki azt. A kivitelezést a Zalamegyei Építő Rt. végezte.

Anyagilag kisebb összegekkel támogattuk Fejér Zoltán festőművész kiállítását, Grabner József kiállítási katalógusának kiadását, a március 25-én megnyílt 2000 éves kereszténység témájú képeslap-kiállítás megrendezését és a szokásos éves diapoztív-

parádét (november 23.). Támogattuk a rossz állapotban levő Orsolya-csillagvizsgáló helyreállítását és a Domonkos templom homlokzat-felújítását.

A tavaly rendezett Schiller János kiállítás anyagát 2000. április 17-i megnyitással Budapesten az OMvH is bemutatta a témáról az Építéstudományi Egyesület országos konferenciája alkalmából Grals Bernadett szerkesztésében szép füzet is jelent meg.

A Soproni Szemle megjelenése anyagi nehézségek ellenére is még biztosítható volt, de a növekvő hiányokat nem kompenzálhatja a lap árának 2001. januártól bevezetett emelése. Ezt a többletköltséget az előfizetéssel kombinált egyesületi tagdíjat fizetőkre nem hárítottuk át, remélve, hogy ezzel is elősegítjük a Szemle illetménylappá alakulását. A lap anyagi háttérének biztosításához tovább kell keresnünk a megoldást.

A Szent Mihály templom kivilágításának kérdésében is előre léptünk, a munkálatok elvégzéséhez szükséges előleget befizettük.

Megköszönjük ismeretlen jótevőinknek adójuk 1%-ának befizetését, amivel 79 003 Ft bevételhez jutottunk. Összes bevételünk, a közgyűlésen ismertetett részletezés szerint 1 635 710 Ft volt, a nyitó egyenleg 2 099 801 Ft-tal együtt ez fedezte 3 281 964 Ft összegű kiadásainkat. Az év végi záró egyenlegünk így 453 547 Ft maradt. Egyesületi életünket az előző közgyűlésen megfelelő státushoz juttatott – tanácskozási illetve szavazati joggal rendelkező – mecénás tagjaink fokozódó mértékben alakították. Reméljük, hogy ezzel az intézkedéssel, mellyel nagynevű elődeink alapításkorbeli módszeréhez kívánunk közelíteni, gyümölcsözően fog hatni a jövőben is tevékenységünkre. Az 1999. évi közgyűlésen módosított alapszabály értelmében mecénás és pártoló tagjaink névjegyzékét közzé tesszük.

Egyesületünk 2000. évi közgyűlése dísztaggá választotta dr. Metzl János alelnököt. A környezetvédelmi és erdészeti kérdések összefogása érdekében a közgyűlés e teendők ellátásával dr. Bartha Dénes egyetemi tanárt, mint új alelnököt bízta meg.

Egyesületünk elnöksége köszönetét fejezi ki minden támogatóknak, tagunknak, az alapítványaink kuratórium tagjainak és a szakbizottságoknak, a Soproni Szemle szerkesztőségének és szerkesztőbizottságának. Reméljük, hogy az új évbe, évszázadba és évezredbe lépve Egyesületünk életében szeretett városunk további felvirágoztatására eredményes időszak következik.

A Soproni Városszépítő Egyesületet támogató mecénások

Brau–Union Hungária Sörgyárak Rt., Sopron; IMS Connector Kft., Sopron; Mestervonal Tervező, Fejlesztő, Beruházó Kft., Sopron; Németh Lajos Villamossági Rt., Sopron; Stettin Magas és Mélyépítő Kft., Sopron; Tanulmányi Állami Erdőgazdaság.

A Soproni Városszépítő Egyesületet magasabb összegekkel támogató pártoló tagjaink

Dömötöri László, Goger Szalay Ákos, Fekete Szilárd, Hirschler László, Hirschler Rezső, Káspár Hermina, Káspár Teréz, Kubinszky János, dr. Simonné Csik Éva, Tassonyiné Szebeny Judit, Tulokné dr. Vizi Anna, Vajda Géza, Vendel Miklós, Walter Dezső, dr. Walter Katalin, Winkler István.

Valamennyiüknek köszönjük a támogatást!

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

JAHRTAUSENDWENDE II.

Abschied von dem Jahrtausend (Vorwort der Redaktion)	3
ADÉL GABRIELLA HORVÁTH: Die Parlamentwahlen 1920 im Komitat Ödenburg	4
JENŐ GERGELY: Angaben zur Geschichte der christlich-agrarsozialen Bewegung im Komitat Ödenburg in der ersten Hälfte der 1920-er Jahre	26
SÁNDOR SARKADY: Die Tätigkeit der Westungarischen Liga 1919–1922	34
IMRE TÓTH: Veränderungen an der Grenze – an der Grenze der Veränderungen? Abgeordnetenwahlen in Ödenburg 1939	58
LÁSZLÓ NAGY: Die paneuropäische Piktik und die Öffnung der Staatsgrenze am 11.09.1989	75

KLEINE MITTEILUNGEN

TAMÁS POLGÁR: Die „Egységes Párt“ bei den Parlamentwahlen im Komitat Ödenburg (Quellenveröffentlichung)	88
--	----

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

ATTILA KATONA: Eröffnungsrede zur Ausstellung „Gott sei mit Dir, 20. Jahrhundert“ des Ödenburger Museums	108
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Verschönerungsvereines im Jahre 2000.	110

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkeként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A választási harc fő motívumait mindenekelőtt a külpolitikai helyzet rajzolta meg. Amint a Soproni Hírlap megjegyezte, a választás Sopronban nem pártpolitikai, hanem nemzeti ügy. Csákyra sokan a város „érintetlenségének garanciájaként” tekintettek. E garanciát főleg a nyilasokkal szemben látták szükségesnek, akik – mint a Sopronvármegye sommásan megjegyezte – „ha győznek, behozzák a németeket”. A nyilasok lelkiismeretlen aknamunkát folytatnak a haza ellen, így „aki rájuk szavaz, az Hitlerre szavaz” – írja a lap. A cikkíró fenti kiszólása rávilágít arra, hogy a kormánypárti programbeszédbe szőtt frázisok Hitler szavatartóságáról, a magyar határok sérthetetlenségéről, mennyire nyugtatták meg a helyi közvéleményt. Félelmet kelthetett a soproniakban, hogy a nagynémet nyomás már mérvadó körökből is érezhető volt.

(Tóth Imre: Változások a határon – változások határán! Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1939.)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2001. második szám

ötvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatónk: az Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért.

Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Előfizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2001. második szám

ötvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TÁJ–TELEPÜLÉS–TÁRSADALOM

KUBINSZKY MIHÁLY: Sopron építésze a 20.században	115
FRANK NORBERT: Adatok a soproni Dudlesz-erdő történetének ismeretéhez	149
MUNKATÁRSAINK	162
BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH TERÉZIA: Még egyszer a csepregi pünkösdi királyokról (Jókai forrásaihoz)	163

MŰHELY

VARGA IMRÉNÉ: Adalékok a soproni felső evangélikus egyházmegyéhez tartozó három gyülekezet történetéhez	180
BACSA GÁBOR: Káptalanvis 25 hold szőlőbirtoka	184
KISS JENŐ: Mollay Károly magyar nyelvészeti munkásságáról	190

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ: Zambó János (1916–2000)	194
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ: Bán János: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000	197
CSÉCS TERÉZIA: Jászberényi Ferencné: A Győri Szemle 1930–44 repertóriumuma	198
H. BATHÓ EDIT: Domonkos Ottó: Méhészeti irodalmunk néprajza (XVII. sz. közepe–XIX. sz. közepe)	201
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája az 1999. évre	203

TÁJ—TELEPÜLÉS—TÁRSADALOM

KUBINSZKY MIHÁLY | Sopron építésze a 20. században¹

Az ezredforduló szólít, hogy tekintsünk a múltra, értékeljük azt. Az építészet esetében – úgy hiszem – célszerűbb az ugyancsak lezáruló évszázadra visszapillantani. A régebbi évszázadok építészetének mérlegelésénél a műemléki érték a mértékadó, a most zárult évszázadnál használati értéket tekintve is az épületek funkcióját, építészeti kompozícióját, a városképet és a városszerkezet alakulását vehetjük alapul. A mai életünket övező urbanizálódás is sok tekintetben a 19. század végével kezdődött és a 20. században teljesedett ki. Ezért úgy érzem, hogy jogos a kerek évforduló alkalmával visszapillantásunkat az amúgy is sokrétű, legutolsó évszázadra korlátoznunk.

Sopron 1900-ban megyeszékhely volt és az maradt 1949-ig. Lakossága a 20. században másfélszeresre nőtt, a lakások száma megkétszereződött.² Az első világháborút követő trianoni békeszerződés és a népszavazás nyomán a város Magyarországnál maradt, de vonzaskörzetét alkotó környéke a megye három járásával Ausztriához került. Ez sorvasztotta a várost, viszont Magyarország más területi veszteségei révén Sopron több tekintetben felértékelődött, főiskolát és egyetemi kart kapott, látogatott üdülőhely lett, ipara is fellendült. Magyar kultúráját a germán terjeszkedéssel szemben megvédte. Polgárai a különféle művészetek ápolásával ugyancsak hozzájárultak a város kulturális életének pezsgéséhez. A vallásos hívek három új templomot is építettek. A második világháború pusztításai, a lakosság tekintélyes hányadának kitelepítése és az ennek révén bekövetkezett lakosságcsere, a határövezet révén a város évtizedes elszigeteltsége valamint a megyeszékhelyi funkció elvesztése, majd a század végén a nemzetközi forgalomba és gazdasági életbe történő fokozott befonódása mind megannyi tényező, amely a lakosság életét keretező építészetben is megnyilvánul, s a száz évre korlátozottan is változatos urbanizációban, építésben egyaránt tükröződik.

Az adott keretek között ennek az írásnak a célja a különböző építészeti áramlatok áttekintése, a fontosabb illetve kimagasló alkotások ismertetése, az itt élő illetve itt alkotó nevesebb építészek bemutatása. Büszkeséggel tölthet el minket, hogy az említett sanyarú körülmények között is az építészet, a társadalmi létnek ez a fontos, életünket funkcióban és látványban szegélyező tényezője Sopronban mégis milyen sok eredményt tud felmutatni.

¹ Az anyag gyűjtését és feldolgozását az OTKA a hasonló című, T-031717 számú témával támogatta

² Sopron lakosainak száma 1900-ban – a mai közigazgatási beosztást alapul véve 35 703, a lakóházak száma 2 146. Az 1995. évi adatok (a 2000. évek még nem állnak rendelkezésre) szerint a lakosok száma 52 350, a lakóházaké 5 907, a lakásoké 18 546.

1. A századfordulótól az első világháborúig: Historizmus és szecesszió

A *historizmus*³ az előző század öröksége. 1900-ban Sopronban még sokan éltek az akkor még csak négy éve felépült újreneszansz stílusú városháza historizáló architektúrájának ígézetében. Ennek szellemében épített és formálta a várost a leginkább foglalkoztatott Schármár János (1840–1933) és Schiller János (1859–1907)⁴ soproni építészek mellett sok tehetséges építő- és kőművesmester is. Főként az Erzsébet utca, a Deák tér, a Lőverekben a Villa sor épületei tanúskodnak erről. A város ez időben déli irányban terjeszkedett. A belvárost szegélyező Promenádnál már korábban felvette a Széchenyi tér nevet, közéje és az 1876-ban megnyílt győri pályaudvar közé a Rák-patak részleges beburkolásával hosszú, fásított közparkot építettek, a Deák teret. 1900-ban itt még sok üres telek és kert várt épületére. A historizmus szellemében épült ki a Déli pályaudvarhoz vezető Kossuth utca az Újteleki városrészben, itt épültek Sopron akkor bizonyára legszebb villái, a Haller és a Flandorffer családok részére, egy továbbit később a Stauffer család vásárolt meg.

A Kossuth utcának a késői historizmus szellemében épített házaival át is léptük a 20. század küszöbét. Épp ez az utca – amelyben 1900-tól már villamos is járt –, vezetett az 1901-ben, a historizmus stílusában bővített, nagy forgalmú Déli pályaudvarhoz. Az állomáselőtér, egyik oldalán postával, a másikon lakóépülettel, az itt kiteresedő Baross út ékessége volt. 1906-ban építette fel az Osztrák-Magyar Bank a Petőfi téren új épületét a bécsi k.k. Baurat v. Schwerdtner tervei szerint, a kivitelezést Boór Nándorra (1883–1947) bízták. Eredetileg a földszint egészét az 5 szobás igazgatói lakás foglalta el, míg a hivatali helyiségek az emeleten voltak. Az épület modoros tetőidoma a késői historizmus jellemzője. A Forster Gusztáv gyarmatáru-kereskedés szép sarokháza a Magyar utca elején Schiller János építőmester műve (1901), a 8 tantermes Halász utcai polgári iskolát a budapesti Steinhardt Antal tervezte, itt Schiller a kivitelező volt (1905–1907). A bécsi úti Maria Jösefinum árvaház terveit Schármár János 1904-ben készítette, az épület a mai napig a várost bevezető szerény, mégis hatásos középület. A barokkos szemlélettől merően különbözik az új Szent Mihály temető ravatalozója, melyet a fiatal Schármár Károly (1877–1946) tervezett újklasszikus stílusban (1911), ő a következő évtizedekben a város arculatát sok szép épülettel gazdagította.⁵ A belvárosi Templom utca 8. számú Schwartz-házat is historizáló stílusban építette egy bécsújhelyi építész, léptéket tévesztő magasságával bántóan kilép a házsorból. A Sopronban dolgozó, vitatható tehetségű osztrák építészek – mint a városháza is mutatja – nem érzékelték az igényes környezetbe illesztés követelményeit. A város fejlődését szolgálta sok, a historizáló dekorral szerényen ékesített, többnyire két- és háromszintes lakóépület, amelyek inkább csak tömeg-kompozíciójukkal igazodtak a hagyományokhoz. Hogy néhány markáns példát említsünk közülük: A Kismartoni út sarkán álló Kossuth utca 30. számú, valamint a Táncsics utca 23. számú sarokházak 1902-ben, illetve 1911-ben épültek, Neuberger Ernő építőmester tervei szerint. A Paprét 2. szám melletti utcasarkon Schneider Márton az akkor még csak tervezett István bíró utca

³ Ezt a stílusirányzatot sokan eklektikának nevezik. Találhatóbb megfogalmazásnak vélem a historizmus, illetve a késői historizmus elnevezéseket. A historizmus a történelmi előképekhez ragaszkodott, a késői historizmus szabadabban komponált.

⁴ Schiller János emlékkiállítás. SSz. 54. (2000) 175-176. p.

⁵ *Kubinszky Mihály*: Schármár Károly, a soproni építész (1877–1946). SSz. 54. (2000) 115-133. p.

1. A szecessziós stílusban átépített színház. 1909. Medgyaszay István építész terve.

vonulatát háromszintes épülettel vezette be. Szemben vele 1918-ban Boór Gusztáv (1882–1934) markáns újbarokk dekorral ékesítette és e stílus jegyében tagolta a Hasenöhrl-házat (ma István bíró u. 2.). Sajátos, a Rákóczi utca torkolatát máig meghatározó homlokzattal, a telek akkor dicséretesen gazdaságosnak minősített 88%-os beépítésével(!) épült 1912-ben az Újteleki utca 52. számú lakóház, a földszinten üzlettel, mely a későbbi tulajdonos révén a soproniak köztudatában „Pum-ház” néven él (építtetője Benkő Géza volt).

Ezt és a Deák tér 7. számú lakóházat – amelyet emelet-ráépítéssel később kiforgattak nemes arányaiból – is Schármár Károly tervezte. Ez időben épült, de stílus tekintetében nem sorolható a historizmushoz néhány markáns Lőver-épület. Egyesek a nyaraló-idénylakás követelményeinek felelnek meg, míg mások már állandó lakhelyet képeznek. A mai Szent Margit plébániának otthont adó egykori Töpler-villa e műfaj egyik legszebb példája, amit Schármár Károly tervezett 1909-ben. Mintaként a festői hatásra törekvő, a világon sok helyütt kedvelt üdülők szolgáltak, Sopronra bizonyára leginkább a Semmeringen épített néhány szép ház lehetett befolyással.

A Wälder-féle városrendezési terv. Wälder József (1856–1913) negyed évszázadon át, 1888-tól haláláig volt Sopron város tiszti főmérnöke – éppen a századvég nagy gazdasági fellendülésének, a jeles középületek létesítésének évtizedeiben. A jelentősebb városok ez időben kezdték városrendezési terveiket kidolgoztatni, Sopron ezt a feladatot saját főmérnökére bízta. 1905 májusára elkészült és ezt követően a felettes hatóság és a közgyűlés jóváhagyta a „*Sopron Szab. Kir. Város – Általános szabályozási és fej-*

lesztési terv", és ennek végrehajtása tekintetében a minden részletre kitérő „Sopron Szab. Kir. Város területére érvényes építési szabályrendelet” című munkákat. Ezzel igen alapos, körültekintő, a város alakítását hosszú évtizedekre döntően befolyásoló, a városszerkezetet és a városképet sok tekintetben máig meghatározó tervezet készült.

A szecesszió. Sopronban viszonylag kevés a szecessziós stílusú építészeti alkotás, ez a néhány viszont igen jelentős. A régi klasszicista színház bővítését a város Medgyaszay Istvánra bízta, aki ez idő tájt építette a veszprémi színházat is, és ezért e feladatkörben szakembernek minősült. Életművének egyik legpregnansabb alkotása a soproni színház. (1. kép) Noha a háború megtépázta, és a kétszeri átépítés is kissé kiforgatta eredeti megjelenéséből, kompozíciója a városképben és a nagyteremben ma is Medgyaszay 1909-ben fogant elgondolását tükrözi.⁶

Jelentős a jogosan „postapalotának” nevezett postaigazgatósági épület is. Országos tervpályázat nyomán, az Orth Ambrus és Somló Emil építészpáros tervei alapján épült fel 1913-ra. A városképben léptékváltást kezdeményezett, párkánymagassága több szinttel emelkedik a szomszédos épületek fölé. Noha nem tudjuk, hogyan gondolták eleink ebbe a nagyságrendbe illeszteni a közeli Domonkos templomot és a Széchenyi palotát, mégis a szó szoros értelmében felemelő, hogy fővárosi léptéket vezettek be. Mivel az első világháború nemsokára megszakította azt a fejlődési iramot, amely az új postaigazgatósághoz igazodott volna, a magas, városias épület takaratlan tűzfalai bántóak maradtak a városképben. A postapalota kimagasló értéke a felvételi terem. (2. kép) Ez az első magyar középület, mely architektonikus értékű belső teret mestermű szintjén oldott meg vasbeton keretszerkezettel. Kiváló térarányok, előnyös mennyezeti bevilágítás, gondosan formált berendezés, művészi értékű részletképzés és ornamentika jellemzik. Ugyancsak tetszetősek az épület bejáratának és lépcsőházának az építészeti részletei.

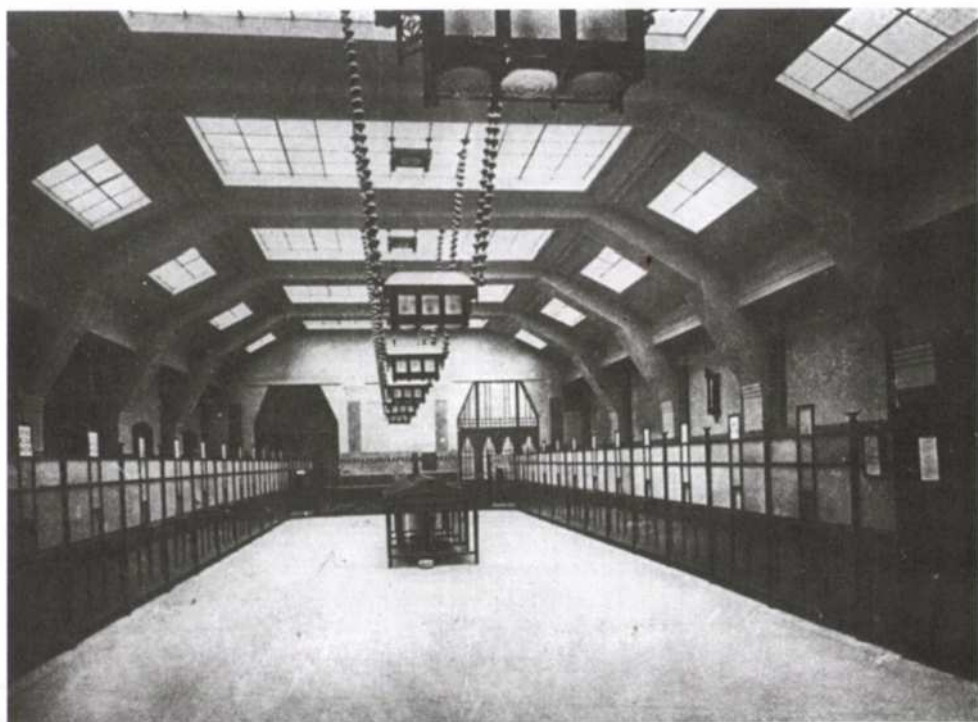
Az akkor már több évtizede vajúdo kórházépítés kérdése is a szecesszió stílusfelfogásának idejében dőlt el. A pavilonos Erzsébet kórház az első világháború idejében épült fel a Győri úton. (3. kép) Helyét később kifogásolták, holott építésének korában a megyeszékhely kórházának a környékkel kapcsolatot tartó Győri út mentén volt a legjobb helye. Az együttes szinte minden épületén markáns jegyekkel mutatkozik a szecesszió (erkély- és párkányrészletek, ajtók és ablakok formálása).

A siketnémák intézete a Tóth Antal utcában inkább felfogásában, mint dekorjában tartozik a szecesszió stílusához. (4. kép) Terveit a neves budapesti építész, Hajós Alfréd (1878–1955) készítette, 1909–1910-ben épült fel. Aszimmetrikus tagoltsága a tantermi tömb és a tornaterem – igazgatói lakás félszint-eltolódásával éppen a fő nézőpontból, a város felől jövet mutatkozik.

A szecessziós stílus néhány lakóházon is érvényesült, így a Várkerület – Ötvös utca sarkán 1910-ben épült Szűsz-házon (később kávéház, majd áruház, jelenleg banképület). Kár, hogy a karakteres ornamentikát az épületről lehántották.

⁶ Az 1965. évi átépítést Medgyaszay egykori pályatársa, dr. Kotsis Iván professzor (KÖZTI) végezte, aki pontosan ismerte az eredeti tervek szerzőjének szándékait is. Az átépítésnél viszont figyelembe kellett vennie az érvényes előírásokat, és a tűzrendészeti követelmények miatt a földszinti páholsort meg kellett szüntetni. A második átépítés 1992-ben, König Tamás és Wagner Péter építészek tervei szerint történt, az épületet a korszerű scenikai igényekhez és néhány részletében a kor ízléséhez igazították. Az épület értéke egyik alkalommal sem szenvedett csorbát.

2. Polygonális vasbeton-keretszerkezet mint a belső teret meghatározó architektúra a posta felvételi termében. 1913. Orth Ambrus és Somló Emil építészek terve.

Ipar és közlekedés. Az Ágfalvi úton 1909-ben épült a Vasöntöde. Alois Lang bécsújhelyi építész tervei szerint. Figyelemre méltó az öntöde 48 lakásos munkásháza, melyet Schármár Károly épített a Bánfalvi úton. (Sajnos, a négy szekcióból a második világháborúban kettő megsemmisült.) A déli tájolású nagy lakoszoba-ablakok az építész erényeire mutatnak. 1900-ban épült a Gumigyár a Kőszegi út mentén – 1944-ben ez is elpusztult. 1907-ben készült el a Sotex-ként ismert, Haas Fülöp és Fiai Rt. szövögyár, és ennek szomszédságában, 1912-ben a Sotex kolónia sűrű beépítésű, jellegzetes munkás-lakóház együttese.

A város építészeti arculatát a századelő éveiben előnyösen befolyásolta a köztéri villanyvilágítás bevezetése, (amely mellett még az 1950-es évekig gázvilágítás is működött a belvároshoz közeli egyes utcákon). 1900-ban indult az említett városi közúti villamos vasút, mely a két pályaudvart kötötte össze a belvárost is megkerülő útján.

A mikroarchitektúra. A városképben számtalan kis építmény egyben a korra jellemző építészeti illetve iparművészeti alkotás is meghatározó szerepet játszott. Közterületi órák, meteorológiai állomások, szobrok, kutak, padok sorolhatók ebbe a csoportba. A már 1869-ben megalakult Soproni Városszépítő Egyesület a 20. század elején is élénk tevékenységet fejtett ki, a Deák téren a korabeli városképre jellemző kis meteorológiai

3. A kórház sebészeti pavilonja 1915.

pavilont épített. 1911-ben Schármár Károly építész tervei szerint a Széchenyi téren három irányba mutató órát állított. Ez a belváros peremén markáns, a századelő szellemében fogant szép alkotás volt. Az apró zöldterületet, amelyen állt, kis artisztikus pilonokon, alacsonyan függő láncok határolták⁷

2. A város építésze a két világháború között: A modern építészet kezdete

A „második historizmus”. A múlt század végétől örökölt historizmust ugyan a szecesszió és a Heimatstil felváltották, mégsem tudták a mediterrán görög-római architektúrán alapuló, erős történeti köteléket feledtetni, így a historizmus a 20. század során több ízben újra fellángolt. Igaz, mindig változott, modernebb, a kor technikai lehetőségeihez is igazodó formát öltött. A 20. század elején, 1910 körül jelent meg a historizálásnak az a periódusa, melyet hangulatos neobarokk alakzatok jellemeznek, és amely az egész országban „Wälder-barokk” néven vált ismert stílussá.⁸ Az első világháború után a modern építészet szerte Európában előretört (Bauhaus, De Stijl), mellette mégis tovább éltek a történeti formák is. Magyarországon a Klebelsberg Kunó vezette kultusz-kormányzat is a historizmust szorgalmazta: az állam egyelőre nem finanszírozott modern építészeti alkotásokat, mert a társadalom azokat még a felforgató eszmékkel azonosította.

⁷ Nagy kár, hogy ezt a szép alkotást a város nem becsülte és a tér forgalomrendezése alkalmából nem helyezte át, hanem elbontotta.

⁸ A stílusnak nevet adó szombathelyi származású Wälder Gyula építész (1884–1944) a soproni főmérnöknek unokaöccse volt.

4. Siketnémák Iskolája. 1910. Hajós Alfréd építész (Hajós és Villányi Iroda) terve.

A historizmus a reneszánsz és a középkori formákat egyaránt szívesen alkalmazta. Sopronban a háborút követő első nagy középület, a pénzügyi palota neoromán stílusban fogant, az enyhén aszimmetrikus Erzsébet utcai főhomlokzatot kis ormok koronázzák (1924–1925). Zobel Lajos és Exler Jenő budapesti építészek tervezték. Az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának épülete a Deák téren, Sándy Gyula (1868–1953) budapesti építészprofesszor neoreneszánsz stílusú műve (1929–1930). A gyakran maradónak minősített stílusépítészetnek ez az alkotása mégis maradandó városképi értéket képvisel Sopronban.

A Deák tér másik végén a soproni Hárs György (1898–1971) építész – aki nemsokára több jeles épülettel gazdagítja a várost – tervezte a református templomot sokszög-alaprajzú centrális térrel, neobarokk toronnyal (1926–1929). Ő tervezte – Balogh Ko-

vács Sándor városi főmérnökkel együtt – a Kuruc-dombi római katolikus elemi iskolát is (1931), ugyancsak újbarokk stílusban. A historizmus mutatkozik az 1927-ben épített négy Győri úti, kétemeletes városi bérházon is. Gondos tervezésre utal, hogy a szélső épület homlokzata finoman befordul a Gyiróti útra. Hasonló szellemben épült a kórház bővítéseként a szemészeti pavilon háromszintes tömbje (1929).

Az úgynevezett „Wälder-barokk” pregnáns alkotása az Alsólőverben a Szent Imre kollégium, melyet Siegl Albin és Nagygyőri Szóts Imre budapesti építészek tervei alapján 1928-ban épített fel Hárs György, vállalkozóként. A szomszédságban, a mai József Attila úton, a később korai modern alkotásaival jogos hírnevet szerzett budapesti építész, Gerlóczy Gedeon (1895–1975) pályadíjnyertes terve alapján, ugyancsak 1928-ban épült az evangélikus teológus otthon.

A katolikus egyház jeles középületeinek egész sorát építették ezekben az években országszerte, Fábián Gáspár (1885–1953) historizáló tervei szerint, nagyrészt neobarokk stílusban. Sopronban az Isteni Megváltó Leányai tanító rend 1927-ben elkészült új iskola- és zárdaépülete – a mai óvónőképző – tartozik közéjük. Kár, hogy a hatalmas együttesnek csak a déli fele épült meg, s így az utcai főhomlokzat is torzó maradt. A Deák téren léptéket meghatározó, háromszintes homlokzattal és markáns tetőidommal mutatkozik az Esterházy-hitbizomány tisztviselői lakóháza, Hárs György alkotása (1930). Az épület a telek Kisfaludy utcai oldalán felépült párjával együtt 10 kényelmes lakást nyújt. A korszakot egy kiváló épület zárja: a Schármár Károly által tervezett Deák téri tíz tantermes elemi iskola (1931). A kétemeletes tömb változatos homlokzata már elszakad a történelmi stílusoktól és alkotójának finom kompozíciós készségét mutatja. A modern építészet elterjedésének mezsgyéjén Schármár Károly több jellegzetes alkotása közül ki kell emelni a Lőver körút és a Deákkúti út elágazásában 1931-ben épített Zergényi-lővert, mely alaprajzában és kompozíciójában egyaránt kimagasló értéknek tekinthető.

A városrendezés. A felsorolt épületekből három – a teológia, az Esterházy lakóház és az evangélikus elemi iskola – a városnak ez időben megvalósított nagy rendezési munkájához szolgál méltó keretként: a Rák-patak beburkolásával kelet felé kibővítették és lezárták a Deák teret (1930). Ezzel érdemben folytatódott Wälder József városrendezési tervének megvalósítása.

Már 1886-ban megkezdték az Erzsébet utcában levő régi evangélikus temető felszámolását, a történelmi értékű régi sírköveket a városi múzeumnak berendezett Lenkvilla kertjébe vitték át. Az Erzsébet utca keleti oldala – a temető felszámolása következtében – hosszú szakaszon beépítetlen volt. A terveknek megfelelően itt nyitották meg a mai Kis János utcát – az akkor még csak tervezett Mátyás király utca új szakasza felé. Az új utca torkolatában épült az említett „pénzügyi palota”, majd tíz évvel később egy új bérház-együttes. Ez a két háború közötti egyik igen fontos városképi előrelépés Sopronban. Mintegy rögzíti az Erzsébet utca szerepét a belvárosnak a Lőverek irányába történő „nyitásához”. Ahhoz a gondolathoz csatlakozik, hogy a Lőverek felé a vasút felett biztosított egyenes tengelyű összeköttetést architektonikusan is hangsúlyozni kell. Kár, hogy ez az összeköttetés, az e célból tengelybe helyezett mai József Attila úttal máig sem jött létre. Az 1920-as évek végén kiépül az Alsólőver városias beépítésű

5. A Forster gyarmatárú-kereskedés raktára. 1921. Schármár Károly építész terve.

része a vasút és a Szegély út (ma Mikoviny út) között. A Hunyadi János úton (akkor még Nyúl utca) változatos homlokzati kialakítással, szabadon álló és zárt sorú családi házak épülnek, a József Attila úton (akkor Felkelő út) és a Madách Imre utcában sorházakat épít a Boór cég. Tíz évvel később a Csengery utca és a vasút közötti terület épül be zárt sorba illő földszintes házakkal. Ekkor nyitják meg az azidőben a Deák térig vezető Arany János utcát is, amelyben ugyancsak néhány architektonikusan értékes családi ház áll.

1938-ban a győri pályaudvartól a belváros felé induló régi Király utcát folytatva, a Deák tér és a Széchenyi tér közötti áttöréssel kiépítették a Mátyás király utcát. Ez a két háború közti időszak legjelentősebb városrendezési munkája. A forgalmat javította, az út keleti oldalán épült házak sora a modern építészet tetszetős seregszemléje lett, ugyanakkor a Széchenyi téri régi barokk Tschurl-ház elbontása maradandó sebet ütött a belváros peremén⁹. A mai Wesselényi (akkor Esterházy) utca és a Frankenburg út között egy kertészet igénybevételel építették ki a Vörösmarty utcát (1935), mely a

⁹ Korábban a Tschurl-ház kapuja alatt a közönség részére megnyitott gyalogos átjáró volt, mely mögött jobbról a Domonkosok kertjének fala, balról a Domonkos utca 1 sz. ház udvari szárnyának városképileg rendezetlen képe mutatkozott. A vasútállomásról a

6. A Selyemgyár munkáslakóháza, 1925. Füredi Oszkár építész terve.

Deák téren át a Fapiac felé haladva egy elképzelt körút szakaszát képezte. Ugyanakkor megnyitották a Zsilip utcát is. A Vörösmarty úton két- és háromszintes zárt sorú beépítés, a Zsilip utcában előkertes családi házas beépítés volt előírva. A Deák térről indított Pázmány Péter utca a Rákóczi utcáig épült volna, de ez félbemaradt. 1918-ban készítette el a város a Lőver körút terveit. Az építkezéshez 1919-ben fogtak hozzá, egyelőre árkokkal szegélyezett makadám úttal a Felsőlővertől a Várisig. 1929–1930-ban csatornázott szelvényvel kiépült az Erzsébet kert és a Hackstock-lőver (Hársfa út torlolata) közötti szakasz, ez korábban a Felsőlőver út fasoros kezdete volt. 1923-ban tervezték, majd megépítették a körút Alsólőveri szakaszát a Szegély sortól a mai Vas Gereben utcáig, ennek a mentén ekkor még a régi Tompos téglagyár maradványai álltak. A körút délkeleti nagy íve csak négy évtizeddel később, 1965-ben épült meg, amikor is

---

belvárosba irányuló kocsiforgalomnak az Erzsébet utcán át kellett kerülnie, a villamos, mely 1923-ig közlekedett, a Deák tér északi oldalán tette meg ezt a kerület.

az egész körutat korszerűsítették és az árkos vízvezetésű szakaszokat csatornázták. Az 1920-as években épült az Alsólövegekben a Szerpentin út (Winkler út) is.

A modern építészet kezdete Sopronban. Magyarország a húszas évek általános retrográd szemléletű építésze után 1930 körül zárkózott fel a modern építészethez, éppen amikor az Nyugat-Európában – a diktatúrák és a demokráciák országában egyaránt – megtorpant. Főként a budapesti építészek teljesítménye világraszóló. Bár vidéken szerényebb mértékben hódított ez a felfogás, Sopron a modern építészet meghonosításában országos viszonylatban is élen járt.

7. Mikovényi út 40. családi lakóház. 1934. Füredi Oszkár építész terve.

Elsősorban néhány tehetséges soproni építésznek nyújtott nagy lehetőséget az új utcaáttörések szegélyeinek beépítése, a város üdülő-idegenforgalmának a fellendüléséhez szükséges épületek és a társasház-építést megkönnyítő új törvény. Mellettük fővárosi építészek is alkottak városunkban.

A Forster gyarmatárkereskedés részére Schármár Károly 1921-ben udvari raktár-épületet tervezett, ez mintegy a modern építészet rejtőzködő nyitánya Sopronban. (5. kép) Ám nemsokára nyíltan is bevonult az új építészet a városba, először a müncheni iskolázottságú Füredi Oszkár (1890–1978) bátor épület-kompozícióival. A Trebitsch Selyemgyár részére 1925-ben épített négyszintes Csengery utcai munkáslakóháza ugyan még komfort nélküli lakásokat nyújt a lakóknak, de nyerstégla-falazatú tömbje ideplántálta a Bauhaus szellemét. (6. kép) Ezt követték Füredi igényes családi háza: Bettelheim Lipót részére építette 1933-ban a Hunyadi utca 32., Horn Vilmos részére 1934-ben a Balogh Kovács Sándor (ma Mikoviny) út 40. (7. kép), Prickler János részére 1940-ben a Fenyves sor 10. számú házat. A markáns megjelenésű Zsidó Polgári Otthon

8. Társasház az Erzsébet utca és Kis János utca sarkán. 1931–1932. Hárs György építész terve.

1932-ben készült el a mai Csatskai Endre utcában, 1934-ben a Lóver uszoda új épületei, 1937-ben a Deákkúti úton a Hernfeld panzió, 1938-ban a Mátyás király utca áttörésénél a Deák téri sarokház és a Deák téren a 49. sz. épület, mindkettő többlakásos társasház. Valamennyi Füredi kimagasló építészeti képességeiről tanúskodik.

Hárs György az Erzsébet utca és a Kis János utca sarkán, a városképet meghatározó jelentőségű társasházat épít 1931–1932-ben. (8. kép) Röviddel ez után a Béke úton és a Zrínyi utcában családi házakat tervezett a modern építészet szellemében, ezt tükrözi a várisi Vöröskeresztes diáküdülő is. Majd 1943–1944-ben – Winkler Oszkár társtervezővel – a Lackner Kristóf utca 1–5. számú társasházat tervezte.

Winkler Oszkár (1907–1984) első ismert épülete egyben a korszak legjelentősebb soproni alkotása a modern építészet szellemében: 1935-ben építi a kiemelt középső tömbjével, lekerekített erkélyeivel majesztétikus megjelenésű Frankenburg út 6. számú társasházat. (9. kép) Követik ezt a Károly-magaslati kilátótorony (1935), az István

9. Frankenburg út 6. társasház. 1935–1936. Winkler Oszkár építész terve.

menedékház (1939), a Vörösmarty u. 10. számú társasház (1939), az utca rendjébe szépen igazodó Erzsébet u. 6. számú üzlettel összekötött lakóház és több szép családi ház. Az egyetemi menza és kollégium épületének megvalósítása áthúzódott a háború utáni korszakra (1943–1952).

Somlai Aladár¹⁰ épületeit elegáns, nemes architektúra jellemzi. Ez leginkább az Arany János utca 2. és 6. számú, Schwarz és Bauer családi házaknál, valamint a Mátyás király utca 1–3. számú társasháznál mutatkozik. (10. kép) Ez utóbbinál még a lépcsőházak elrendezésének ötlete is kvalifikált építészre utal. Somlai nevéhez fűződnek a Mátyás király u. 13. és a Pázmány Péter u. 1. számú társasház-építések is.

A Városi Mérnöki hivatal részéről Greilinger Rezső építész tervei alapján valósult meg két lépcsőben (1934 illetve 1936) a Lóver szálló együttese, a közrefogott étteremmel.¹¹ Az első épület földszint+2 emeletes, a második egy szinttel több. A tetőtérbe vágott napozóteraszok és az eléjük épített rizalitok tetszetős megjelenésűek voltak.

Az újságíró-szövetség üdülőjének építését 1943-ban kezdték meg, Tömböly Dénes budapesti építész tervei szerint. A háború végén az épület tető alatt volt, de még nem készült el. 1954–1957 között Füredi Oszkár tervei alapján új rendeltetéssel szanatóriumnak építették át, architektúrája azonban az eredeti jelleget tükrözi. (11. kép)

¹⁰ Életrajzi adatai ez idő szerint ismeretlenek.

¹¹ A terveken Boronkai Pál (1897–1970) városi főmérnök aláírása is szerepel. Az 1931. évi tervpályázaton Schármár Károly terve volt a díjnyertes, de ő időközben visszahúzódott az építőgyakorlattól.

10. Mátyás király utca 1-3. társasház. 1937–1938. Somlai Aladár építész terve.

1971-ben Kun Attila (1924–1983), ÁÉTV (Általános Építettervező Vállalat) tervei alapján új előcsarnokkal és épületszárnyal bővítették, egyúttal korszerűsítették.

Városunkban a budapesti Körmendy Nándor (1894–1969) pályadíjnyertes terve szerint épült a Kuruc-domb tövében a Szent István templom (1939–1942), Árkay Bertalan (1901–1971) tervei alapján az OTI székház (1940). Benkhardt Ágost tervezte a József Attila utcai hadapródiskola fedett uszodáját. A népieskedő német építészetet a bécsi Prof. Schusternek a Fésűsfonógyár számára tervezett Besenyő úti kétszintes lakótömbjei képviselik, zsalus ablakokkal és markáns kontytetővel (1943).

Sopron ipara a két háború között a Trebitsch Selyemgyáron kívül a budapesti Román Ernő építész által tervezett Selyemárugyár Rt. épületével gazdagodott 1928–1929-ben. A város átellenes végén 1925-ben épült fel Füredi Oszkár tervei alapján a Pamutipar. A szintén jeles pesti építész Quittner Ervin (1891–1945) tervezte az Ágfalvi úti Fésűsfonógyár Rt. üzemét (1933–1934).

3. A második világháborútól a forradalomig: Az újjáépítés

A Sopront ért sorozatos légitámadások súlyos károkat okoztak a város épületállományában.¹² Statisztikai adatok szerint a magyar vidéki városok között Sopron volt az egyik legtöbbet szenvedett. Elpusztult – sok műemlék mellett – néhány, a 20. század

¹² Különösen az 1944. december 6-i és az 1945. március 4-i amerikai légitámadások okozták a nagy károkat a városban, míg az 1944. december 18-i légitámadás a Lővert sújtotta. 1945. március utolsó napjaiban a front előtti orosz repülőtámadások a belvárost érték.

11. Tömböly Dénes építész tervei szerint kezdődött az újságírók üdülőszállodájának építése, melyet Füredi Oszkár (GYTV) építész tervei szerint Állami Szanatóriumként fejeztek be 1957-ben.

első évtizedeiben épített alkotás is, így a Hajós Alfréd által tervezett zeneiskola (egykor szabadkőműves páholy), a Hárs György által tervezett Domonkos konviktus a Deák téren és a Vöröskeresztes otthon a Várison. Megsemmisült a Gumigyár, megrongálódott megannyi más épület is.

A romeltakarítást követően megindult az újjáépítés. Az egyik első épület a GYSEV motorszerelő-műhelye volt (Nogga Árpád mérnök és Kalmár Dezső építész, 1946). Az újrainduló ipar is kezdett ismét építkezni. Még a modern építészet két háború közti jellegében épült a Fésűsfonógyár sporttelepe (1949) és a Zárgyár kultúrháza a Csengery utcában (1950). Az első nagy építkezés a mai Vándor Sándor úton az Épületasztalosárugyár volt (1950–1951), sédtető vasbeton-keretvázas csarnokával és irodaépületével a modern, funkcionalista ipari építészet kimagasló alkotása. Mindhármat Winkler Oszkár tervezte. Számos foghíj még évtizedekig emlékeztetett a háborúra, közülük az egyik legbántóbb és csak a nyolcvanas évek végén beépített a belvárosban, az Új utca és Szent György utca sarkán tátongott.

1951-ben, a Rákosi korszak kultúrprogramjának értelmében kötelezővé lett a szovjet mintára historizáló szocialista-realista építészet alkalmazása. Ez a „szocreál” irányzat a sztálini érával együtt két év múlva véget ért, ez idő alatt az akkori kormányzat által határközeli fekvése miatt amúgy is mellőzött városunkban nehéz portikusok és timpanonok szerencsére nem épültek. Célszerű kompozícióval és nagyon mértéktartó ornamentikával épült fel 1951–1952-ben az Erzsébet kert mellett az egykori malátagyár helyén a Sotex kultúrház, Winkler Oszkár tervei szerint. Homlokzatán a tervező

vakolt ablakkeretekkel kényszerült igazodni az „előírásokhoz”, a belsőépítész Németh István szocreál adaléka az óta már lefeslett a házról.

Lakásépítés. A városépítészetben a keretes beépítés volt a szocreál irányzat eszménye, ebben a jellegben épült a romba dőlt Deák téri házak helyén és a Domonkos kert részleges igénybevételével 1954-től a Mátyás király utca és Lenkey utca közötti tömb. Építése a Kis János utca oldalán még 1958-ig elhúzódott. Kapui, ablakai, erkélyei viszonylag szerényen tükrözték ezt a mindössze néhány évig kötelező érvényű stílusfelfogást. Mindezeket az épületeket a Sopronban már 1948-ban megalakult állami tervezőiroda vezetőjeként Winkler Oszkár tervezte. Amikor a Kisfaludy utcában Hell Géza, GYTV (Győri Tervező Vállalat, ill. jogelődje és jogutódja) 1955-ben a csökkentett alapterületű és komfortú, az akkor úgynevezett „CS” lakásokkal felépítette többszintes lakóházait, az épület dísztelen homlokzata már ismét modernnek tűnt.

A családi házas lakásépítés az 1950-es évek közepén szórványos kezdeményezésekkel indult meg. A Cseresznye sor és az Ady Endre út közti területen, a Szent Mihály domb északi lejtőjének utcáiban, a Pócsi-dombon és a város más lakóterületein üresen álló telkekre illetve foghíjakra először többnyire az építészeti minőség minden igénye nélkül épültek mintegy 100 m² alapterületű, kétszobás házak, sátozottóval vagy félkontyutóval, gyakran az épület tömbjéből kilépő előtérrel, melyhez színes PVC-hullámlapokkal fedett ormóttalan lépcső vezetett fel. Az országos lakásínséget, amely még mindig a második világháború öröksége volt, ezek csak kis mértékben enyhítették.

A mellőzött Sopronban középület alig épült. A győri pályaudvaron ideiglenes felvételi épületet alakítottak a romokból (1953–1954). A határország több kisebb épületet emelt. Az ugyancsak romos egykori Líceumi Diákotthonból Kubinszky Mihályné (GYTV) tervei szerint épült a Hunyadi iskola az Alsólőverben (1954–1957). Ebben a korszakban már bontakozott a műemlékvédelem, amelynek külön fejezetet kell szentelnünk.

4. A forradalomtól a rendszerváltásig: A bővülés

Az általános rendezési terv. A 20. század utolsó évtizedeiben a város fejlődését alapvetően a Winkler Oszkár és Kubinszky Mihályné által készített általános rendezési terv (1961) határozta meg, melyet programszinten a már néhány évvel korábban megfogalmazott programterv rajzolt ki. Fő érdeme, hogy jól jelölte ki az új, nagylélekszámú lakótelepek helyét, jótékony távolságot tartva a belvárostól, mégis megfelelő kapcsolatban vele. Ez főként a Kőfaragó téri, majd a Jereván lakótelepre érvényes. Érdeme ennek a rendezési tervnek, az is, hogy megvetette a keleti iparterület alapjait, ami éppen a századvég gazdasági fellendülése idején bizonyult előnyösnek. Itt kell megemlíteni – az építészeti alkotások időrendjében előrenyúlva –, hogy 1982-ben S. Zlamál Ilona, VÁTI (Várostervezési Tudományos Intézet)¹³ újabb általános rendezési és szabályozási tervet készített, mely 1994-ig volt érvényben. Érdemben két évtized fejlődését követte és az újabb adottságokat rögzítette. 1994-ben az Urbanitás Tervező és Tanácsadó Kft. (vezető tervező Berényi Mária, munkatársak Pap Klára, Winkler Gábor, Mezey András,

¹³ VÁTERV, később VÁTTI, majd VÁTI volt a szokásos rövidített elnevezése.

12. Templom utca 23. foghíjbeépítés, 1959. Winkler Oszkár (GyTV) építész terve.

Koch Péter és mások) újabb általános rendezési tervet készített. Ennek érdeme, hogy „nagytérégi kapcsolatok” címen a Sopronhoz csatlakozó burgenlandi területet, vagyis a 70 éve elszakított vonzáskörzetet is figyelembe veszi, mintegy számítva az Európai Unióhoz várható csatlakozásunkra. Ebben a tervben szerepel az 1991-ben a Lőverplan Tervező Iroda által már javasolt, a várost elkerülő forgalmi út is. Ebben a századvégen érvényben levő tervben szerepel a Lőverek jellegvédelmének igénye, a táj- és természetvédelem is. A terv az Intézményterületekkel foglalkozó résszel is jeleset produkált. *A foghíjbeépítések.* Sopron legújabb kori építészete értékes teljesítményének tekinthetők a jó foghíjbeépítések. Szükségüket egyrészt a háborús pusztítások, kisebb részben a régi, elavult beépítések szanálásai okozták. A legfontosabb volt a belváros foghíjainak bezárása.¹⁴ A belvárosi foghíjbeépítések között a Winkler Oszkár tervezte Templom u. 23. számú a legszolidabb (1959). (12. kép) Feltűnést nem keltő, jó arányú homlokzata örökszépnek mondható.

A fiatalabb nemzedék által tervezett és megépült foghíjbeépítések közül Erdeős László (GYTV) Orsolya téri egykori „Gyóni-háza” (13. kép) követi az utca rendjébe simuló megjelenést. Az ugyancsak általa tervezett Szent György u. 18. számú épület fogazott homlokzata előnyös lakás-alaprajzot és főként benapozást tett lehetővé

¹⁴ Már 1955-ben Riedlmayer Gyula (VÁTI) tanulmánytervet készített „Sopron belterületén foghíjas telkek beépítésének előkészítése” címmel. Ez csak részben foglalkozott a belvárossal (Várkerület 100-102. és Templom utca 23.), de szerepelt benne a Mátyás király utca és a Deák tér – akkor már részben folyamatban is levő – foghíjbeépítése és még megjelölt több, később beépített foghíjat is.

13. Foghíjbeépítés az ún. „Gyóni ház” helyén az Orsolya téren. 1962. Erdeős László (GyTV) építész terve.

(mindkettő 1962-ben készült el). Érdeme, hogy merész megjelenése radikálisan szakít azzal a korábbi axiómával, hogy műemléki együttes állományában a mi korunk architektúrája csak tartózkodó, „denikotinizált” homlokzatokkal, illetve kompozícióval mutatkozhatik. Erdeős épülete sikeres volt, mindenkinek elnyerte tetszését, csakúgy mint Sedlmayrné Beck Zsuzsa (VÁTI) 1971-ben épült foghíjbeépítése a Várkerületen, bejárattal a Hátsókapu felől is. A markáns tetőidommal és ötletes alaprajzzal megkomponált épület a Várkerületnek azon pontján áll, amely az Ötvös utcán érkező előtt feltárul. (14. kép)

A Roth János, LAKÓTERV (Lakóépülettervező Vállalat) által tervezett, szintén 1971-ben felépült posta-oktatási épület a Széchenyi tér látképében nemcsak a bombázás ütötte rést töltötte ki, hanem eltakarta a korábban mutatkozó nagy tűzfalat is.

14. Foghíjbeépítés a Várkerületen. 1967–1971. Sedlmayr Jánosné (VÁTI) építész terve.

Régi, elavult, műemléknek nem nyilvánuló földszintes épületek helyén további jó – foghíjbeépítésnek minősülő – kiegészítések épültek a Színház utca és az Ógabona tér között, immár mindkét oldalon zárt homlokzatsort biztosítva. Ugyancsak beleillik a városképhez az élelmiszerbolttal a földszintjén megépült Várkerület 100–102. számú épület (tervező Erdeős László, GYTV, 1964), amely a régi telekosztással ellentétben nem három épülettel, hanem egységes tömbbel zárta a foghíjat.

Sokáig húzódott, több terv és tervpályázat nyomán végül is Kévés György és Kövi János építészek terve alapján épült be a Szent György utca és az Új utca sarka (1988). Itt – a háború utolsó napjaiban lerombolt – öt lakóház helyén több homlokzatra bontott és így most is kisebb házegységeket tükröző lakóház épült, a pinceszinten a római kori emlékek bemutatásával, a földszinten üzletekkel, az emeleteken lakásokkal. Az építkezés idején a kortárs építészet a posztmodern válságot élte, ennek jegyeit a Kévés-féle épület homlokzata is mutatja. A belső udvar árkádjai mai eszközökkel utalnak a belváros megannyi szép, reneszánsz árkádjára.

A városkép szempontjából jelentős foghíjbeépítések egész sora egészíti ki a Deák teret és a Frankenburg utat. A Deák tér keleti részén falazóblokkos építéstechnikai rendszerben két lakóház épült. A Deák tér 12. számú házat tanári lakások részére az Egyetem építtette (Kubinszky Mihály és Somfalvi György terve, 1968), a Deák tér 21–23. számú épület Hárs György életművének egyik utolsó alkotása.

Épültek utólag kevésbé szerencsésnek és értékesnek ítélnél foghíjbeépítések is. A Tűzoltóság bejáratát képező épület merev és nem elég karakteres homlokzattal mutatkozik a Várkerületen. Kifogások érték Erdeős László másik Orsolya téri épületét is, amely a Lunkányi-ház helyén épült és magas talapatával, valamint a történetitől eltérő párkánymagasságával idegen hatást keltett a belvárosban, holott a Szent György utca felől érkező előtt kibontakozó látványa jó átmenetet képez az alacsonyabb „Lábas-ház” és a magas Orsolya téri iskola között (valójában ez az épület borította fel már a múlt században a tér intimitását).

A legnagyobb vitát a várkerületi rondella váltotta ki. A várfalnak ezt a szakaszát, mely a bombázás révén tárt fel, legtöbbször a városkép értékes gazdagodásának fogták fel, pedig a pusztítás bántóan megbontotta a Várkerület egységét.¹⁵ Elszalasztott lehetőségnek kell minősíteni az egyébként tökéletes elrendezésű Színház utca 5. számú házat (tervező Dercsényi Pál, épült 1991–1992-ben). Itt a régi földszintes épület tetőkötűjét egy legalábbis vitatható műemléki előírás miatt konzerválták és ezzel a megyeháza tűzfala továbbra is mutatkozik a Lackner Kristóf utca felé, pedig helyes foghíjbeépítéssel itt is zártta egészülhetett volna a „várkerület”.

Lakásépítés, a lakótelepek. A lakásínség enyhítésére a nagyipari építési módot választotta a központi kormányzat. A házgyári panelokkal történő lakásépítés 1965-ben indult meg Budapesten; a vidéki üzemek közül 1968-tól termelt a győri „házgyár”, mely Sopront is ellátta. Az előregyártott, ajtókkal, ablakokkal is ellátott falpaneleket és a födémpaneleket közúton szállították Sopronba.

¹⁵ Winkler Oszkár amellett szállt síkra, hogy a város látványában a zárt házsor képviseli az értéket. Az ő javaslata olyan beépítés volt, melynél a rondella a Várkerületről egy lábakra állított épület alatt mutatkoznék. Kár, hogy Winkler Oszkár ezzel a városépítészeti tekintetben vitán felül helytálló véleményével szinte egyedül maradt, és végül az OTP házzal, amelynél a rondella felőli oldalfal ennek a beépítésnek a lehetőségét még mindig biztosította, a városkép tekintetében szerencsétlen megoldásra kényszerült.

15. A tízezer lakosú Jereván lakótelep építése 1971-ben kezdődött házgyári panelos szerkezettel és ennek megfelelő architektúrával.

1968-tól kezdve elsőként az 1 100 lakásos Kőfaragó téri lakótelepet építették fel. Az épületek túlnyomórészt négy emeletesek, mert ennél a magasságnál az előírások a felvonót még nem tették kötelezővé. Egy közép magas épület az Arany János utcában felkiáltójelként mered ki a lakótelepből. A lakótelep hosszú tömbjei az időközben forgalmi útvonallá előlépett Csengery utca külső szakaszát szegélyezik. Előnyös az együttes belváros közeli helyzete, külső és belső látképei. Városszerkezet tekintetében viszont hátrányos, hogy elvágta a Wesselényi utca – Vörösmarty utca – Frankenburg út – Deák tér útvonal csatlakoztatási lehetőségét a Fapiachoz és a Híd utcához, ezzel megghiúsult egy belváros-közeli körút folytonossága. Terveit és a hozzá tartozó foghíj-beépítéseket 1968–1974 között Erdeős László, Varga László és Winkler Oszkár (GYTV) készítették, később Foltányi Miklós is bekapcsolódott a munkákba. A Kőfaragó tér 2. foghíjbeépítést Winkler Oszkár, az együttest kiegészítő Magyar u. 23–25. számú ház terveit Szánthó Gyula készítette.

A legnagyobb soproni lakótelep Jereván névvel a város északnyugati részében, a történeti belvároshoz közel, kedvező helyzetben épült, előkészületei 1971-től folytak. (15. kép) Az építést országos tervpályázat előzte meg. A lakóházakban 3 000 lakás épült. A házgyári elemekből épített házak részben öt, részben 12 szintesek. A lakótelep északnyugati peremén kiágazó utcák mentén alagútszalus technológiával épült négy-szintes épületek állnak. Az íves útvonalak és a fogazott homlokzatok változatosságot biztosítanak a lakótelepnek. Nevét a testvérváros Jerevánról kapta.

16. Alagútzsalus technológiával épített többlakásos házcsoport a Míkovényi úton.
1983. Vajda Géza (GyTV) építész terve.

A tervpályázaton Callmeyer Ferenc építész és munkatársai (LAKÓTERV) nyerték el az I. díjat. Ennek alapján Foltányi Miklós és Halmi Nándor készítették el a részletes rendezési tervet. 1976-ban, az addig végzett munkákat figyelembe véve Pécsy György, Tolnay Lajos és Vajda Géza (GYTV) a rendezési tervet átdolgozták. A mintegy 10 000 lakos befogadóképességű lakótelep – már nagyságánál fogva is – a város fejlődését tekintve elsőrendű jelentőségű. A vele egyidőben Magyarország más városaiban épült paneles lakótelepekkel összehasonlítva, városépítészeti tekintetben is kedvezőnek ítéltető. A lakótelephez tartozó két iskola közül a 16 tantermeset Lang János (GYTV) tervezte.

A francia Outinord alagútzsalus rendszerben¹⁶ épült 1971–1978 között a háborúban elpusztult egykori Károly király laktanya – a későbbi Rákóczi hadapródiskola – területén a József Attila lakótelep. Északi oldalát törtvonal mentén álló, fogazott alaprajzú tömb zárja, merőleges erre a négy önálló – önmagában is fogazottan tagolt – tömb. A régi jegenye- és vadgesztenyefák egy részét sikerült megmenteni. A tervező Ligeti Gizella (LAKÓTERV, Budapest) ötletes és előnyös alaprajzi megoldáshoz jutott az egykarú lépcsők révén (amelyekhez az előírást meghaladó számú lépcsőfok miatt külön építési főhatósági engedély volt szükséges).

¹⁶ A Sopronban dolgozó GYÁÉV (Győrmegei Állami Építőipari Vállalat) a saját tulajdonában levő győri házgyár termékeiből épített, míg a Fertődi Építőipari Szövetkezet az alagútzsalus építés eszközeit vásárolta meg. Mindkét cég az említett lakótelepeken kívül is felhasználta termékeit.

Házgyári panelekból épült fel az Ibolya úton három középmagas ház (tervező: Tolnay Lajos és Pécsy György, GYTV), alagútzsalus rendszerrel a Mikoviny úti lakóház-csoport (tervező: Vajda Géza, GYTV). (16. kép) Ez utóbbinak nyeregtetős, tetszetős épületkompozíciója a korábbi, úgynevezett tömeges lakásépítéshez képest előnyös előrelépést jelentett. Mind a három lakótelep lakosainak kiszolgálására épültek óvodák, iskolák, üzletek.

Már 1965-től a Lőver körút mentén az Erzsébet kert és a Felsőlőver között mindkét oldalon négyszintes, kocka alakú lakóépületek épültek országos títusterv alapján. A Cseresznye sor és a Hársfa sor közötti termőföldet Varga László (GYTV) tervei alapján különböző magasságú épületekkel (földszintestől a három-szintesig) telepítették be, míg a Lőver körút mentén – az uszoda alatti szakasz nyugati oldalán – négy, négyszintes tömbház épült (tervező Varga László, GYTV). Az Ibolya úton, a korábbi dűlőút-szakaszt a Cseresznye sor és az Ady Endre út között forgalmi útnak építették ki, ennek keleti oldalán 1979-ben zárt sorban többlakásos épületeket emeltek, amelyeket Jáky György, SZÖVTERV (Szövetkezeti Tervező Vállalat) tervezett. Sorházas beépítések az említett Kuruc-dombi és a Pócsi-domb tövében épített lakásokon kívül 1975-ben az Ikva-parti Fűzfa soron is létesültek. Az egyes szakaszok tervezői: Sólyom Miklós, Kónya István, illetve Kubinszky Mihály és Somfalvi György.

Szabadon álló családi házak a város különböző területein nagy számban épültek. A korábbi földszintes elrendezéseket egyre nagyobb hányadban váltották fel a kétszintes – emeletes illetve tetőtér-beépítéses – megoldások. Így épült be a Pócsi- és az Egeredi-domb a vasútvonalakkal párhuzamosan haladó Felsőbüki Nagy Pál úttól egészen a Keresztúri útig, az Újteleki városrész, a Kuruc-domb, a Bécsi-domb lejtője és a Lehár Ferenc utca környéke.

A korszak végén a győri pályaudvar előtt, ahol évtizedekig tátongtak a lebontott háborús romok, Ruttkay Gyula (Veszprémi Tervező Vállalat) tervei alapján nagyvonalúan rendezték az Erzsébet utca – Csengery utca – Arany János utca – állomás-előtér közti területet, melybe már korábban beépítették a határország irodaépületét (ma középiskolai kollégium). Az állomás-előtér a nyugati oldalán kibővült, a pályaudvarral szemben a Bartók Béla úttal zárul. A mélyen lehúzott párkányú lakóépület-tömbök megőrizték a környezethez illő helyes méreteket, a kívánt gazdaságos laksűrűséget részben a keretes beépítést kiegészítő belső házsorral biztosították. A város északkeleti peremén az 1980-as évek vége felé épült Ív utcai lakótömb 104 lakással is eléri a lakótelep méreteit. Az erkélyekkel szépen tagolt épületek téglapanel szerkezetűek, tetszetős megjelenésükhöz a magastetős kialakítás is hozzájárult (tervező: Hidasi Jenő, épült 1988–1992.) A Móricz Zsigmond utcába jól illő, elegáns belső udvarral, változatos megjelenésű irodákkal és üzletekkel kiegészített lakóház Kravár Ágnes műve (1989), ez a Makovecz iskola egyetlen soproni épülete.

A középületek. A hatvanas-hetvenes években fejlődő város több jelentős középülettel gazdagodott. A Lackner Kristóf utca mentén az egykori nádas helyén épült az autóbuszpályaudvar (1966), mögötte az új piac két nagy vasbeton-védőernyőjével (Medvedt László, LAKÓTERV). A Lenkey utcában Ujváry Rudolf, MTTV (Győr-Sopron megyei Tanács Tervező Vállalat) tervei alapján új rendelőintézet zárta be az utcasort, a régi Boór garázs helyén. A szállodák és üdülők is megújultak.

17. A Lőver uszoda Graboplast kupolával fedett csarnoka, 1975–77. Tolnay Lajos (GyTV) építész terve.

Az úgynevezett „600 ágyas” szakszervezeti üdülőt Cserhalmi József és Hegyi György építésszek tervezték (GYTV, 1973), a löversenypálya helyére a Lőver körúton a régi Lőver szállóval szemben. Fenyves szálló néven az egykori turistaház helyére már 1965-ben új szálloda épült Kisdi Pál – Perczel Dénes, KÖZTI (Középülettervező Vállalat) tervezésében, ezt Winkler Gábor (MTTV) tervei alapján 1982-ben egy, az erdőbe hajló oldalszárnyal megtoldották és korszerűsítették. Ma ez hallgat a Lőver szálló névre.¹⁷ Kun Attila (ÁÉTV) tervei alapján 1971-ben új épületszárnyal bővült a löveri Állami Szanatórium. A belvárosi Új utcában háborús foghíj beépítéseként Ujváry Rudolf (MTTV) tervei alapján 1981-ben épült a Palatinus szálló. Az Egyetem együttese új könyvtár, kollégium és menza épülettel egészült ki – Kiss Imre építész (ÁÉTV) tervei alapján, 1978-ban.¹⁸ 1979-től Vajda Géza tervei szerint három bölcsőde épült Sopronban (József Attila lakótelep, Paprét és Bánfalván az Ady Endre út végén). Hidasi Jenő tervei szerint bővült a Hunyadi iskola, az említett két új iskola a Jereván lakótelepen épült.

¹⁷ Az 1934. és 1936. években épült kétrészes „eredeti” Lőver szállót ma Maroninak hívják, mert a Lőver szálló nevet a Fenyves szállónak adták. Ugyanakkor a 600 ágyas korábbi KPVDSZ üdülőt Sziesztának keresztelték el.

¹⁸ Az egyetem eredetileg Alpár Ignác tervei szerint 1894-ben katonai főreáliskolának épült. Amikor 1919-ben Sopron város a felvidéki Selmecbányáról a csehszlovák megszállás elől elköltöző Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát befogadta, az intézmény ebbe a régi katonaiskola együttesbe költözhetett. 1939-ben Winkler Oszkár tervei alapján új matematikai épülettel gazdagodott, az ugyancsak az ő tervei alapján 1943-ban megkezdett kollégiumi épület az Ady Endre úton csak 1952-ben készült el. A városnak ez a legjelentősebb kulturális intézménye 1962-ben önálló egyetemi rangra emelkedett. Az 1970-es években sportszarnokkal, később tanműhelyel bővült. Tanári lakások már korábban épültek az Egyetem közelében.

18. A GySEV új pályaudvari épülete. 1975–1977. Szánthó Gyula építész terve.

A hetvenes évek két legjelentősebb új középülete Sopronban a fedett uszoda és az új pályaudvar. Az uszoda Tolnay Lajos (GYTV) tervei szerint épült fel (1975–1977), túlnyomással fenntartott, színes Graboplast kupolával (17. kép), majd 1984-ben fatartós, végleges és jó hőszigetelésű tetőt kapott. Az uszoda kör alaprajzú gömbszelet kompozíciója egyértelműen a Lőver körút ívéhez igazodik, nem a 33 méteres medencéhez, ami azt bizonyítja, hogy a tervező a városképet elsődlegesnek ítélte. Ez jellemző, pozitív kortünet. Az 1954-ben felépült ideiglenes győri vasútállomás helyett a GySEV reprezentatív architektúrájú, új pályaudvar-épületet emelt, Szánthó Gyula tervei szerint (1975–1977). (18. kép) Az állomás-előtér oldalán az óratorony a Mátyás király utca tengelyében tart kapcsolatot a várossal, a másik oldalán a modern, acél-rácsostartós perontetők a külvilággal. Mindkét épület a hatvanas-hetvenes évek korszakának elsőrendű alkotása.

19. Szakközépiskola a Ferenci János utcában. 19. Lang János (GYTV) építész terve.

A nyolcvanas évek jeles középületeinek sorából először a Ferenczy János utcai szakközépiskolát kell említenünk, amelynek Lang János (GYTV) volt a tervezője (19. kép). Az L alakú beépítés városképileg előnyös, az épületnek átlós irányra szerkesztett aula-udvar tengelye hangulatos, sokcélú belsőépítészeti elem. Megoldatlan tetőzete miatt kevésbé mutatós, a város életében mégis jelentős a rétegelt fatartós szerkezettel épült sportcsarnok a Lackner Kristóf utcában (1988). A Sörházdomb oldalán az egykori Proszwimmer-geisztényés területét a Lőverbe jól illő apartman-szálloda-pavillonok (Solar) foglalták el, ezeket Jurcsik Károly tervezte. A Lőver körút jobboldalán, arra merőleges tömbként, markáns tetőidommal épült a Sas-vendégfogadó (penzió, étterem, fodrászat) Hidasi Jenő tervei szerint (1988).

Ipari építkezések. A Somfalvi úton 1972-re felépült a GYTV-ben tervezett AFIT (autófelszerelési cikkek gyártó üzem), mely később további üzemi épülettel bővült. Sopronban az első rétegelt-ragasztott tartókkal épült raktárakat is az AFIT telephelyén létesítették. Nagyszabású ipari rekonstrukciót hajtott végre az 1965–1969 években az Ágfalvi úti Vasöntöde, 1970-ben korszerű új Hőerőmű épült ugyancsak a Somfalvi úton. Szinte folyamatosan korszerűsítette üzemi épületeit a Sörgyár, markáns víztornya a város sziluettjében is mutatkozik. Itt kell megemlíteni a Dalos-hegyre települt televíziós adótornyot (1970), mely előnytelenül kiált bele a Soproni hegység szép látványába. A város javaslatát, hogy telepítsék a Bécsi dombra, az építetű költségűbbllet miatt elutasította.

5. A műemlékvédelem

A 20. évszázad második felének országos, sőt nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő nagy építészeti teljesítménye Sopronban a műemlékvédelem volt. Mielőtt városunk műemléki munkáját számba vennénk, tekintsük át röviden a hazai műemlékvédelem egyetemes felemelkedését.

Magyarországon már 1934-től működött a Műemlékek Országos Bizottsága. A második világháború után a hazai műemlékvédelem megerősödött, amikor azt az 1949. évi 13. törvénybe iktatták. Nehezítette és hátráltatta azonban a munkát, hogy 1949 után a műemlékek és a múzeumok ügyét összevontan kezelték. Végül 1957-ben az Építésügyi Minisztérium felügyelete alatt megalakult az önálló Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség (OMF). Lendületesen meginduló nagyszabású tevékenységével már egy-két év után nemzetközi elismerést szerzett. Élén az ország legjobb szakemberei álltak, így Gerő László (1908–1995) építész, Csemegi József (1909–1963), Dercsényi Dezső (1910–1987) és Entz Géza (1913–1993) művészettörténészek. Iskolateremtő tevékenységük révén nemsokára a náluk fiatalabb építésznemzedék munkája is kimagasló teljesítményű lett.

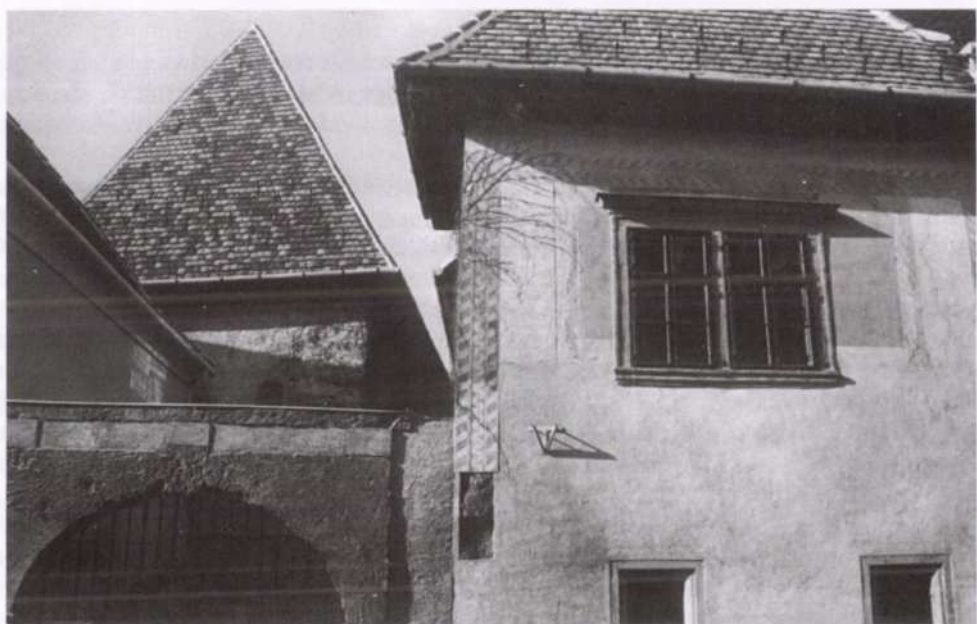
Ugyanezekben az években szerveződött a világméretű műemlékvédelem is, amelyikkel mindenkor szoros kapcsolatot sikerült tartani. 1964-ben a Velencei Cartában lefektették a korszerű műemlék-helyreállítás azóta is érvényben levő, noha ma már sokak szerint revideálásra szoruló szigorú elveit, és megalakították a nemzetközi műemlékvédelmi szervezetet, az ICOMOS-t, melynek hazánk is tagja lett. Mindezzel szinte egyidőben a műemlékvédelmet az egyedi alkotásról az építészeti egységesekre terjesztették ki. Mivel a soproni belváros és az északi városrész egyaránt ennek fogalmába tartoztak, a város sokat profitálhatott a hatékony országos műemlékvédelmi munkából. Sopron 1975-ben harmadikként elnyerte a rangos hamburgi FVS alapítvány európai műemlékvédelmi aranyérmét. A műemléki munka szerves folytatásával lép Sopron építészete az új évezredbe.

A Sopron városi tanács mellett 1953 óta működött műemlékvédelmi albizottság, ez volt az első az országban. 1953. decemberében az első műemléki napokat is Sopronban tartották. *„A társadalomnak a műemlékvédelemben való részvétele tekintetében Sopron hazánk többi városainak példát, követendő mintát adott.”*, írta Entz Géza.¹⁹ A nagy soproni műemléki topográfia megjelentetése és egymást követő két kiadása nemcsak a műemlékvédelmi munka értékét tanúsítja, hanem az iránta megnyilvánuló általános érdeklődést is.²⁰

A második világháború bombázásai a belvárost sem kímélték. A rombolás egyrészt megnövelte a feladatokat, másrészt feltárt ismeretlen értékeket is, és lehetőségeket is adott. Így a bombázástól megsérült Szent György templomnál a középkori süveges boltozatot állították helyre, de a levált barokk stukkót is megőrizték (1948, építész Gallus László, stukkó Szakál Ernő).

¹⁹ Entz Géza. Műemlékvédelem Sopronban. SSz. 10. (1956) 360–366. p., az idézet helye: 361. p.

²⁰ Csatai Endre–Dercsényi Dezső: Sopron és környéke műemlékei Budapest, 1953. és 1956.

20. Középkori zsinagóga műemléki helyreállítása az Új utcában. 1972. Sedlmayr János (OMF) építész terve.

A korábban raktárnak használt Káptalanterem feltárása a bencés templom és kolostor együttesében az egyik első látványos és értékes műemlékvédelmi munka volt (Építész Gerő László, közsobrász Szakál Ernő). Riedlmayer Gyula (VÁTI, 1955–1957) állította helyre a Szent György utca 1-3. számú lakóházat, födémcserék nyomán korszerű lakásokat alakítva benne. A Várkerület 55. szám alatti, egykori „Fehér ló” vendégfogadó az udvari árkádokkal együtt Riedlmayer és Galambos Ferenc tervei alapján állították helyre. Hell Géza (GyTV) az Új utca 16. számú ház műemléki rekonstrukcióját tervezte (1955), feltűnést keltett a háborús rombolás során előkerült homlokzat szép helyreállítása, kritikát váltott ki a pótoltt gótikus ablak. Az ötvenes évek elején további igen jelentős eredmények a soproni műemlékvédelem terén: a Szent György utca 7. számú ház homlokzatának megmentése, a Rózsa utca 6., a Várkerület 104., a Fövényverem 29. (a „két mór ház”) homlokzatának helyreállítása. Jelentős a román kori bánfalvi Mária-Magdolna templom rekonstrukciója is.

Az 1956-os forradalmat követő években a belvárosi együttes egyes épületeinek műemléki helyreállítása nagy erővel indult újra. A VÁTERV már 1956-ban dolgozott a belváros szanalási tervén. Elsőnek a Fabricius-ház udvari traktusának helyreállítása és múzeumként való berendezése, valamint az udvari reneszánsz loggia évszázados befalazottságból kiszabadítása készült el (építész Sedlmayr János, 1958). Ezt rövidesen követte az Új utca 11. számú zsinagóga feltárása és bemutatása (1959). A sopronhorpácsi születésű és egész életművében városunkhoz kötődő Sedlmayr János építész tervei alapján állították helyre a következő években az Új utca 9., a Fegyvertár utca 3., a Kolostor utca 5., majd a Kolostor utca 13. számú lakóépületeket, később a

Szt. Jakab kápolnát és a bencés templom, valamint a Szent Mihály templom tornyát (1985). A Szent György templom homlokzatán már 1959-ben értékes töredékeket mutatott be. Különösen rangos munkája a Fő tér 7. számú Tábornok-ház helyreállítása, ahol a középkori falmaradványokat mesteri módon sikerült a barokk lizénák mögül – melyek a nyugodt városképet biztosítják – felvillantani. Sedlmayr legfőbb művének Sopronban az Új utca 22. számú zsinagógát tekinthetjük. (20. kép) Itt a zártos beépítést is megszakítva vezet be a látogatót az udvaron át a zsinagóga termébe, ahol a gótikus boltozat jelképes és részleges visszaállítása híven érzékelteti az egykori térformálást. Az Új utca, Szent György utcai sarok-foghíj beépítésénél a lakóház alagsorában Sedlmayr János tervezte a római fórum bemutatását.

Sedlmayrné Beck Zsuzsa (VÁTI) készítette a belváros rekonstrukciós tervét, majd a Fő tér 6. számú Fabricius-ház Fő téri oldalának, továbbá a Kolostor utca 7., az Új utca 21., az Új utca 28. és a Hátsókapu 3. számú, épületek műemléki rekonstrukcióját. Ezenfelül főként az említett várkerületi foghíjbeépítéssel írta be nevét a város építészettörténetébe. Ágostházy László tervezte a Halász utca 2. számú épület helyreállítását (1977), melynek régi fa tetőszéke különösen értékes, valamint az Új utca 18. számú épületet, melynek homlokzata és belső kialakítása egyaránt jól sikerültek. Nándori Klára tervei alapján éledt újjá a Szt. György utcai Eggenberg-ház és mellette az evangélikus konventház (1981–1984). Schönerné Pusztai Ilona nevéhez kötődik a Templom utca 12. számú evangélikus paplak, egyházi gyűjtemény és levéltár városképileg igen jelentős rekonstrukciója a szép udvari loggiával (1977–1980), valamint a Pozsonyi út 3. számú épület frappáns visszaalakítása történetileg hiteles tömeg-tagozódásra (1971–1974). Ő tervezte a Gambrius étterem által elfoglalt ház rekonstrukcióját a koraklasszicista freskókkal ékesített belső terekkel együtt (1990), és társtervezőkkel a Festetics major (Major köz 3.) műemlék-helyreállítását is. Muszik Lászlóné (VÁTI) nevéhez kötődik a Templom utca 9. és a Szentlélek utca 13. számú házak műemléki tervezése, Sándy Péterné (VÁTI) nevéhez pedig a Kolostor utca 3. és a Szeder utca 4. számú lakóházak felújítása.

Kissné Nagypál Judit (1924–1980) műemlékvédelmi munkája ugyancsak kiemelkedően kötődik városunkhoz. Ő tervezte a Várkerület 7. (Rejpál-ház), a Hátsókapu 2. (Caesar-ház) helyreállítását. Ennél a lakásokon kívül a szép árkádos udvar is felelt, a római kori falmaradványok megtekinthetők, az előtérből nyíló kemencés borozó hangulatos enteriőrje pedig az idegenforgalom szempontjából jelentős. A homlokzati falmezők zöld színézése városképileg előnyös. Ő tervezte a Templom utca 2. számú épület Bányászati Múzeum céljára való helyreállítását, az Előkapun belüli maradványok bemutatását, a Fő tér szintjének korrekcióját városképileg előnyösebb megjelenéssel, a sopronbánfalvi Pálos hegyi templomhoz vezető lépcső helyreállítását. Ugyancsak ő indította meg egy 1961-ben készített vizsgálattal a belvárost övező várfal helyreállítását, amelynek munkái 1964-ben kezdődtek és mai napig is folytatódnak. 1971-ben a várostorony tövébe épített új védőépületben elkészült az egykori kapu maradványainak bemutatása, itt az egykori római út egy szakasza is látható. Később a várfal munkáit H. Vladár Ágnes vette át és végzi máig. Az ő nevéhez fűződik az egykori megyeházánál a városfalba vágott artiztikus kapu, amely a belvárosi gyalogosforgalmat könnyíti.

Az 1980-as évek műemlékvédelmi munkái közül kiemelkedik a Storno-ház rekonstrukciója, mely Koppány Tibor tervei szerint készült. Különösen ötletes a második emeleten a rokokó falfestmények megmentése és bemutatása a 19. századi helyiségbeosztás megtartása mellett.

Vajda Géza (GYTV) rekonstruálta a Várkerület 39., majd a Várkerület 72., 74. és 76. számú épületeket (1989–1991). A Várkerület 90. és 92. számú épületek korszerűsítésén a műemlékvédelmi szempontok figyelembevételével Hidasi Jenő dolgozott. A belváros műemlékeinek rekonstrukciója mellett ezekben az években a Szent Mihály dombon levő régi városrész is felértékelődött, rendezési terve Sedlmayrné Beck Zsuzsa nevéhez fűződik. A térség műemlékeinek rekonstrukciója azonban még egy ideig váratott magára. Jelentőségét növelte az itt felépített Sopron szálloda (Bajnay László, 1984).

A század utolsó évtizedében sem lankadt a műemlék-helyreállítás. A Templom utca 6. számú ház Erdészeti Múzeum céljaira M. Kaló Judit tervei szerint épült újjá (1992). Örvendetes magánkezdeményezés az Ógabona téri „Saxonia-ház” felújítása fogorvosi rendelő részére, a szép műemléki helyreállítás (tervezők Ráskai Péter és Ráskai Ferenc) kiterjedt a régi pince és az udvar kialakítására is (1997–1998). Az Új utca 26. számú épületet a Földhivatal foglalta el 2000-ben (tervező Dercsényi Pál). Hangulatos szálloda céljait szolgálja a Templom utca 20. számú ház, Winkler Gábor tervei szerint (2000).

A műemlék-helyreállítások előkészítésénél külön ki kell emelni Dávid Ferenc művészettörténész falkutatásait és Szakál Ernő kőszobrász-munkáit, mindkettőjük iskolateremtő tevékenysége jelentős mértékben kötődik Sopronhoz. A régészeti feltárásoknál és a falkutatásoknál fontos eredményeket szolgáltatott Gömöri János, Holl Imre, Nováki Gyula, Tóth Sándor és Gabrieli Gabriella, illetve G. Lászlai Judit, D. Mezey Alice és Bartos György munkája. A helyreállításokban szintén közreműködött Vándor András statikus.

6. A század utolsó évtizede, a kilencvenes évek

Bizonyára erről, a korban hozzánk legközelebb álló évtizedről a legnehezebb történeti szemlélettel nyilatkozni. Az 1990. évi „rendszer váltást” követően az építőtevékenység nem lankadt, sőt fellendült. A határ közelsége, amely évtizedekig béklyózta Sopront, most e tekintetben éppenséggel előnyösnek bizonyult.

Solt Herbert építész (1932–1999) ezekben az években több szép épülettel gazdagította Sopron architektúráját. Kedves ezek között a Szent Mihály temető új bejárata (1993). (21. kép) Lakóépületeinek sorában a Győri út és Kórház utca közötti 32 lakásos tömböt (1992), valamint a Besenyő úti lakótömböt kell említeni. Közel fél évszázad után, tervpályázatot követően, ismét épült templom a városban. A Jereván lakótelep panelháza mentén, Fejérdy Péter és Balázs Mihály építészek tervei szerint 1997-ben avatták fel a Szent Imre templomot, melynek architektúrája Török Ferenc professzor építésziskolájának szellemét tükrözi. (22. kép) Középületeivel és az úgynevezett „Gödörnek” – amely az egykori evangélikus tanítóképző mélyen fekvő udvarát foglalja el – 200 lakásos tömbbel történő beépítésével (1992–1998) kimagaslik a városban Vízslai József építészeti munkássága. (23. kép)

21. A Szent Mihály temető Pozsonyi úti bejárata. 1993. Solt Herbert építész terve.

A kórház ideggyógyászati épülete a Gyiróti út ívét követő oszlopsoros homlokzatával, a sportstadion Lackner Kristóf utcai előépülete, a Kossuth Lajos utcai Hírközlési Központ (1999), amelynél az egykori villa tömegének és homlokzatának megtartásával új funkció követelményeit sikerült kielégíteni, mind az ő alkotásai. A Nándor-magaslat tövében a Zerge úton szépen simul a táji környezetbe az evangélikus vendégotthon, Ráskay Péter győri építész alkotása (1992). Fekete Szilárd építész a Bécsi dombon két kifogástalan építészeti alkotást jelentő vendéglőt épített, az új Hubertuszt (1999), és a Rosengartent (1999–2000). (24. kép) Vajda Géza és Fekete Szilárd építészek (AZ iroda) közös műve a város figyelemreméltó új ipari építészeti alkotása, a Hirschler-féle autóablakgyár a keleti iparterületen (2000).

Az aranyhegyi ipari park előterében elsőnek Supka Kovács Tamás építésznek 60 kis bérlakásos együttese épült fel, ez színvonalas alkotás (1999).²¹ Az Egeredi-dombon, a Lóver körút kanyarjában lévő Árpád kilátó külső oldalán, kis tornyokkal mutatkoznak a Kéves György építész tervezte lakóházak (1989). Jelentősen bővült keleti irányban a Kurucdomb beépített területe is, ahol szabadon álló és sorba rendezett családi házak épültek. Az Ágfalvi út mentén nagy kiterjedésű területen épültek az elmúlt években lakóházak, sajnos csak kevés van köztük, amelyik építészeti érték. Példaként Tegzes Ottó budapesti építész Szegfű úti házát említhetjük (1995).

²¹ Tócs György budapesti építész az ex aequo nyert tervpályázat nyomán társszerző.

22. A Szent Imre templom a Jereván lakótelepen. 1995–1997.
Fejérdy Péter és Balázs Mihály építészek terve.

A családi házak sorában sajnos sok a hivatkozott elem: erkélyek, tornyok, támaszok, feltűnést keltő homlokzati elemek bizonyítják, hogy a lakosság örvendetesen emelkedő életszínvonalát az építetők sorában még nem mindig kíséri az építészet lényegi értékének a felismerése, s ez az építészek munkáját nyilván sok esetben nehezíti.

Konklúziók

Sopron építészeti teljesítményei a magyar építészet 20. századi egyetemes értékelésében a következők:

Az első világháború előtt az erőteljes városiasodás keretében jelentős középületek épültek: Pályaudvar, színház, posta, kórház, mind architektonikus értékek. A korszak jeles építész, Schármár Károly, sok szép lakóépületet tervezett. A századelőn a Wälder József által készített városrendezési terv metodikájával a hazai urbanisztika kiemelkedő jelentőségű műve. Városunk fejlődését hosszú távon mértékadóan, mégpedig lényegileg előnyösen befolyásolta.

Az 1930-as években a város a modern építészet korai fellendülésének egyik legjelentősebb vidéki központja lett, ami kivált Füredi Oszkár, Hárs György, Somlai Aladár és Winkler Oszkár építészeti munkásságának köszönhető.

A század második felében a műemléki helyreállítás építészeti tevékenysége kiemelendő. A belvárosban és az északi városrészben végzett munkák a hazai és az egyetemes műemlékvédelem jeles alkotásai. Az országos műemlékvédelem méltóan használta ki Sopron kínálkozó adottságait.

23. Frankenburg úti „gödör” beépítése 200 lakásos tömbbel. 1994–1998. Vízslai József építész terve.

Elsősorban Gerő László, Sedlmayr János, Sedlmayr Beck Zsuzsa, Kissné Nagypál Judit, Schönerné Pusztai Ilona és még több más fiatal jeles építész tevékenységét kell kiemelni. A háború és a korábbi idők befejezetlen munkái révén visszamaradt, városképileg bántó foghíjak beépítésénél a városban – ugyancsak a század második felében – magas színvonalú építészeti munka mutatkozik. Sopron építészeti értékeinek létrehozása – különösen 1960 és 1990 között – főként nem Sopronban lakó és dolgozó magyar építészek érdeme, ami a város akkori erősen korlátozott közigazgatási szerepköréből következett. Ennek ellenére is jeles alkotások fakadtak a helybeli építészek munkásságából. Szerencsére, a század utolsó évtizedeiben sok kitűnő soproni – illetve Sopronban megtelepedett – építész ragadta magához a kezdeményezést – Erdeős László, Fekete Szilárd, Hidas Jenő, Supka-Kovács Tamás, Vajda Géza, Varga László, Vízslai József és mások. Sopron a trianoni békével elvesztette élet-hátterét, a második világháborúban épületállománya súlyosan megrongálódott, ezt követően közigazgatási szerepét megnyirbálták. Mindez ugyan erősen gátolta fejlődését, mégis a sok viszonytalanság ellenére, a város építészeti fejlődött, kiaknáta a kulturális és idegenforgalmi adottságaiból fakadó lehetőségeket, megőrizte a szép városképeket, és melléjük a kortárs építészet jegyében egyaránt épített jelentős új lakó-, köz-, és ipari épületeket. Még a „tömeges lakásépítés”-ből fakadó lakótelepek is többnyire jól illeszkednek az előző évszázadokból ránk maradt építészeti örökséghez. A város fejlődése az 1900 körül 2000-re elképzelt másfél százezres nagyságrendtől messze elmaradt.

24. Rosengarten étterem és penzió. 1999. Fekete Szilárd építész terve.

Lakosságának száma a század során mindössze másfélszeresre nőtt, aminek okát a két világháború és a forradalom lélekszám-veszteségében, a város regionális és közigazgatási jelentőségének csökkenésében kereshetjük. A Wälder-féle terv készítésekor uralkodó gazdasági prosperitás nem folytatódott, így a várost átszelő vasútvonalak szintbeli elkülönítése nem valósulhatott meg, a tervezett középületek nagy része nem épült fel. A városi közlekedés viszonyai alapvetően megváltoztak, a tömegközlekedésben a villamos vasút átmeneti megoldásnak, az autóbusz tartósnak bizonyult. A század folyamán világhírességként Sopronban is a gépjárműforgalom terjedt el, évtizedes lemaradást pótolva, az ezredvégre megközelíti az európai szintet.

Az építés és az építészet úgyszintén eredményesen zárja az évszázadot. A lakóház- és a lakásépítés, kivált a század utolsó évtizedeiben örvendetes módon növekedett, ami az utóbbi években sajnálatosan stagnáló népszaporulat mellett a bevándorlást, még inkább az egy lakásra eső lélekszám erős csökkenését mutatja. A középület-építés építészeti szintje megfelelő. Az 1990. évi rendszerváltás óta, amióta a város közigazgatási jelentősége a megyei joggal ismét megnövekedett és a város elszigeteltsége feloldódott, vagyis amióta megszűntek, illetve csökkentek a város fejlődését hosszú évtizedeken át sorvasztó legfőbb tényezők, az ipari építés ismét fellendülés jeleit mutatja. Ennek jele a század utolsó napjaiban felavatott „ipari park” is, az Aranyhegyen.

A város építésze a 20. század során nem adta fel sem magyar, sem közép-európai jellegét és az említett műfajokban több alkotása még az ország határain túl is figyelmet tudott kelteni.

A történeti-ökológiai vizsgálatok az utóbbi tíz évben a kutatások homlokterébe kerültek. A természeti folyamatokat a civilizáció szinte már a kezdetektől befolyásolta, s a természetet próbálta a saját szükségleteinek megfelelően kiaknázni, átalakítani. A környezet – többek között az erdő – állapotának megértéséhez, az egyes gazdálkodási módok miértjének tisztázásához elengedhetetlenül szükséges a történelmi háttér, az ember és a táj viszonyának ismerete. Sopron város egykori erdőbirtokának kialakulásáról, a szabad királyi város erdőkezeléséről, erdőgazdálkodásáról, az erdők állapotáról, a bekövetkezett változásokról sok adat maradt fenn, melyek közül számos meg is jelent.² A vizsgálatom célja az volt, hogy a soproni Dudlesz-erdő életében feltérképezem és megvizsgáljam azokat a fontosabb eseményeket, melyek az erdőre jelentős hatást gyakoroltak.

A Dudlesz-erdő nevei

A Dudlesz-erdő nevének keletkezésével kapcsolatban csak egy konkrét adattal rendelkezünk, mely szerint a név szláv eredetű és tölgyet jelent.³ A középkori oklevelekben a következő nevek fordultak elő: *Durlos*, *Durlas*, *Durlass*, *Dwrlas*, *Dudles Wald*, *Tadles*, *Düdles-Walde*⁴, továbbá a 20. század elején magyarul: Dudás erdőrezs.⁵ Emellett érdekes névhasonlóság felfedezhető fel Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen) egykori német nevében. A oklevelek tanúsága szerint a község a következő nevekkel szerepel: *Dondelkyrchen* (1430), *Tudloczkyrchen* (1431), *Tundolczkyrchen* (1462), *Tundelskirch* (1641), *Tunderskirchen* (1651). Schwartz szerint ez az Antal név becézett alakja.⁶

Erdőbirtokszerzés és erdőkiélés a középkor végéig

Sopron város erdőbirtokának kialakulása szorosan összefügg a település városiasodásával. Az első erdőbirtokok, amelyek feltehetően adományként kerültek a városhoz, a mai Hétfűkkfa, Várhely, Ultra környéke voltak. A legutolsó erdőbirtokot, Lépesfalva

¹ A kutatást az OTKA F 029467 pályázat támogatása tett lehetővé.

² Csak a legfontosabbakat említve: *Csapody István*: Sopron város erdőbirtokainak kialakulása és a középkori erdőgazdálkodás nyomai. In: *Kolosváry Szabolcsné* (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. Budapest, 1975. 107–123. p., *Csapody István*: Sopron város (és volt úrbéres községei) egykori erdeinek története (XIII–XX. század). OEE Erdészettörténeli Szakosztály Közleményei 1968. 3–16. p.; *Csapody István*: Sopron város erdeinek története Oderszky János jelentéséről (1837) Muck András működésének megkezdéséig (1872). SSz. 20. (1966) 320–330. p., *Firbás Oszkár*: A soproni erdők történetéből. Erdőgazdaság és Faipar I. 1958. 9. p.

³ *Csapody I.* (1975) l.m. 113. p.

⁴ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története I/1–7., II/1–6. Sopron, 1921–1943. passim

⁵ SL 1013/1905 Sopron sz. kir. város soproni erdőgondnoksága Dudás erdőrezse [*sic!*] "A" üzemosztálya.

⁶ *Schwartz Elemér*: A nyugatmagyarországi német helységnevek. Budapest, 1932. 151–152 p. „... der unkundlich früher, bereits im Jahre 1285 erwähnte deutsche Name Donnerskirchen (Dundeskirchen) wird auf einen althochdeutschen Personennamen Tundolt zurückgeführt.“ Ld. még: *Prickler, Harald*: Aus der Geschichte des Kastells von Donnerskirchen. Burgenländische Heimatblätter 37. (1975): 98–115. p.

környékét, a város 1547-ben vásárolta meg.⁷ Koraközépkori erdeink története szerve-
sen kapcsolódik a Dági családhoz, akiknek leszármazottai és rokonai adták el – többek
közt – a dudleszi erdőbirtokot Sopron városának.⁸ A Dudlesz-erdő középkori törté-
netéről igen kevés adattal rendelkezünk. Valószínűleg tilos erdő lehetett, azaz ezen
erdőben fakitermelés egyáltalán nem folyt, illetve csak kivételes esetekben lehetett
fát kivágni. Csapody szerint valószínűleg nem az egész Dudlesz-erdő volt tilos erdő,
hanem csak egy része, hiszen túl közel volt a városhoz.⁹ A város tulajdonába tartozó
erdőket 1913-ig három zónába sorolták be, s a Dudlesz-erdő, a Szárhalmi-erdő, a
Meggyesi-erdő és a Várisi-erdő az I-es zónába került, és ez a közelség biztosította a
városi polgárságnak az olcsó tűzifaszükségletet. A tilos erdők védelme érdekében tett
intézkedéseket nemcsak a város polgárai, illetve a városhoz tartozó falvak lakosai nem
tartották be, de még a város előkelőségei – plébános, polgármester, városbíró – sem.¹⁰
A város erdeinek rendszeres, kíméletlen használata szinte mindig napirenden volt a
városi közgyűlésekben.¹¹ Egy 1600-ból származó jegyzőkönyv szerint például a szabad
favágás korlátozandó, a környékbeli fiatal erdőket ne vágják ki, ne tegyék tönkre, mint
ahogy ezt a Dudlesz-erdőben lehet látni.¹²

A faanyag fontosságát mi sem jellemzi jobban egy város életében, mint hogy a köz-
gyűlés megtiltotta a faanyag elszállítását a városból.¹³ A város épület- és szerfaszükség-
lete már ebben az időszakban is jelentős volt, melyhez hozzájárult a városi borászat és
szőlészet rohamos fejlődése, valamint a szinte rendszeresen ismétlődő tűzvészek. Az
újjaépítésekhez rengeteg faanyagot használt fel a város, melynek jelentős részét a tilos
erdők, illetve az építési anyagot biztosító, általában a várostól messze fekvő erdők
szolgáltatták. A város lakosságának tűzifaszükséglete is jelentős volt. Zügn Nándor
számításai szerint egy családnak évente 18,75 m³ faanyag jutott, mely szerinte bőven
fedezte az igényeket. Arról, hogy a Dudlesz-erdőben épületfa minőségű faanyag is volt,
melyet nem célszerű tűzifaként felhasználni, szintén a városi jegyzőkönyv tanúsok-
dik.¹⁴ Sopron Város Erdőhivatalának iratait áttekintve az erdei károk között rendsze-
resen szerepel „egy hátteher tűzifa”, „egy hátteher gúzsvevő”, „két zöld tölgy, 4 mé-
ter hosszú”, „egy hátteher vegyes fa”, mint a városi polgárság által okozott erdei kár.¹⁵
A város jelentős állattalommánnyal rendelkezett már a 16–17. században, amelynek
legeltetése rendszeres gondokat okozott tulajdonosaiknak, de a város vezetőinek is.
Egy 1531-ben keletkezett városi jegyzőkönyv kimondja, hogy minden polgárnak a
közös legelőre kell hajtania állatait, a „külön-legeltetés” tilos.¹⁶ Sajnos, a Sopron kör-
nyéki települések viszonylag kevés legelőterülettel rendelkeztek, így a város erdeiben

⁷ Csapody (1975): i.m. 114. p.

⁸ Részletesen ld.: Házi i.m. I/1 97-98. p., I/2 105. p., 147. p., 153. p. és Csapody (1975): i.m. 112. p.

⁹ Csapody 1966: i.m.

¹⁰ Zügn Nándor. Soproni erdészeti régiségek. SSz. 1938. 40. p.

¹¹ Póda Endre. Sopron szabad királyi város monographiája, I–II. Sopron, 1890. 7. p.

¹² Póda i.m. 66–67. p. „...das Junge Holz in den umbligenden Waltern nit also anhacken und die Walter Verwüsstten, wie dann sonderlichen dem Tudles Waldt Zusehen.”

¹³ Póda i.m. 35. p.

¹⁴ Póda i.m. 423. p.

¹⁵ Soproni Levéltár (SL) IV/A 1013 Sopron Város Erdőhivatalának (Waldamt) iratai. (Az erdei károk jegyzőkönyvében egy lisztes berkenye (*Sorbus aria*) lombleveles hajtása található.)

¹⁶ Póda i.m. 13. p.

történő legeltetés gyakori volt.¹⁷ A város tanács a kelénpataki (Klingenbach) lakosok kérésére, mivel a marháikat nem tudták legeltetni, bizottságot nevezett ki a gond mielőbbi megoldására. Megállapították, hogy a dudlesz-erdei Kis-, és Nagy-Hársárok, valamint a hozzájuk csatlakozó Nyúlárok mintegy 150 holdnyi területe alkalmas a legeltetésre „...16, 18, 19, 20 éves, már szálás erdő, melyben a marha többé kárt nem tehet.”¹⁸ A jelentés készítői tehát a „szálás” jelzőt valószínűleg az erdőállomány korának függvényében használták.

Az 1700-as évek elején a kurucok több támadást is intéztek Sopron és a környékbeli falvak ellen, azonban a várost nem sikerült bevenniük. A portyázó csapatok soproni vadászokat fogtak el a Dudlesz-erdőben, akiket váltságdíj fejében szabadon engedtek.¹⁹ A kurucok a Dudlesz-erdőben kiépített álláshelyeikről többször megtámadták meg a környékbeli mezőkön, szőlőkben dolgozó munkásokat.²⁰ A több száz fős kuruc csapatok a lovaikat valószínűleg az erdőben legeltették, amely szintén jelentősen hozzájárult a termőhely leromlásához.

Az erdőgazdálkodás alapjainak lerakása a 18. században

Sopron városa az első, erdeire vonatkozó királyi utasítást 1716. május 19-i keltezéssel kapta meg. Ezt követően, a helyi körülmények megvizsgálása után, a város vezetése és a királyi tanács megállapodása szerint bevezették az erdőőrség (*Waldherr*) intézményét.²¹ Az erdőőröknek az volt a feladatuk, hogy a város tulajdonában lévő erdőket felügyeljék, és erről hetenként beszámoljanak a polgármesternek, évente egyszer pedig írásos jelentést is készítettek a munkájukról. Talán az első, legrészletesebb jelentést a soproni erdők állapotáról 1736 novemberében készítették el.²²

Az erdő- és erdőgazdálkodás-történeti vizsgálatokhoz elengedhetetlenül fontos a régi erdészeti, katonai térképek felkutatása, elemzése. Ezek rengeteg fontos információt tartalmaznak az egyes erdőterületek egykori gazdálkodásáról, a terület nagyságáról, fajösszetételéről, az esetleges mellékhasználatokról.²³ A helytartótanács 1770. november 13-i dátummal körlevelet intézett a szabad királyi városokhoz, azzal a feladattal, hogy a városok erdeiket felmérjék, vágásokra osszák, majd később az erdőket ezen irányelvek szerint kezeljék.²⁴ A hétéves háborút követően Mária Terézia elrendelte az Osztrák Birodalom, a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség és a Temesi Bánság térképezését (1764–1787). A felmérést vetület nélküli rendszerben végezték el, grafikus háromszögeléssel, mérőasztal segítségével. A domborzati ábrázolás magaságmérések nélkül történt – szemmérték („à la vue”) alapján.

¹⁷ Póda i.m. 416, 461. p.

¹⁸ SL Fasc. XII. 2232.

¹⁹ *Nováki Gyula*: Kuruc kori erdő Sopronbánfalva felett. In: *Környei Attila – G. Szende Katalin* (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. 135–148. p. A szerző a Ritter krónikára hivatkozik.

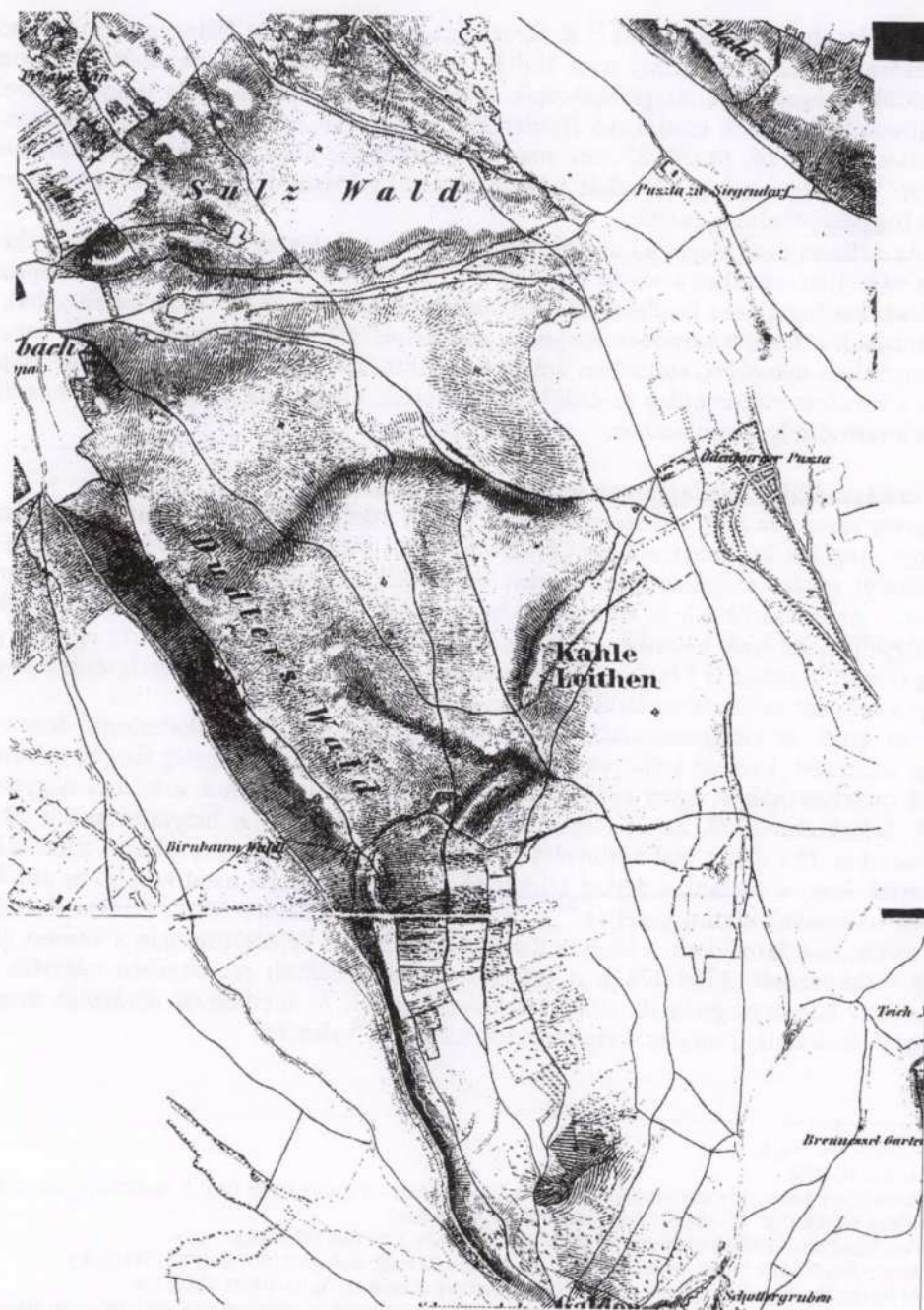
²⁰ *Paur Iván*: Hanns Tschány's Ungarische Chronik vom Jahre 1640 bis 1704. Pest, 1874. 184.p.

²¹ *Kincses Katalin Mária*: „Magas, szálás erdőség”. (A Sopron környéki erdők védelméről). SSz. 49. (1995) 352–356. p.

²² *Firbás Oszkár*: Adalékok a soproni városi erdők XVIII. század eleji állapotához. SSz. 11. (1957), 276–281. p.

²³ Részletesen ld.: *Márkus László*: Tájéképek és térképek az erdőtörténeti kutatás szolgálatában. OEE Erdészettörténeti Szakosztály Közleményei 2. (1966), 51–56. p.

²⁴ *Tágányi Károly*: Magyar Erdészeti Oklevéltár. I. köt., Budapest, 1896. 341 p.

Az első katonai felmérés.

Az első katonai felmérés Dudlesz-erdőt (*Tudles Wald*) ábrázoló részét vizsgálva a következő észrevételeket tehetjük:

1. Az erdőtömb északi határa Cinfalva (Siegendorf), valamint a hozzátartozó szántóföldek, délen Sopron város Virágvölgy dűlőinek szőlőterületei, nyugaton a Sopron–Kelénpatak közút, keleten az ún. Sopronkőhidai-medence lapterülete, illetve az itt található szántóterületek.
2. Az erdőtömb egységes, csak az ún. Stuben-Zausig dűlő egy része található külön.
3. Jól látható három, viszonylag nagyobb kiterjedésű terület, melyen nincs faállomány-jelölés.
4. A gerincvonal mentén a fák ábrázolása kevésbé sűrű, ez valószínű a záródáshiányra, illetve az itt lévő faállomány másszerűségére utal.
5. Az erdőterületen két hosszirányú nyiladék, a gerincvonal, és az ún. „kismartoni út” látható, valamint két keresztirányú nyiladék, a Fischweg, és a mostani Sopron pusztához vezető.
6. Az erdő területe ekkor 1 291,2 ha volt.

Az első erdészeti vonatkozású térképet Sárközi András készítette 1788-ban.²⁵ (Egy évvel azelőtt, 1787-ben ugyanő térképezte fel a Soproni-hegységet.²⁶) Az erdőterületet a tervező 30 db vágásra osztotta be, melynek számozása a Sopronhoz legközelebb fekvő taggal kezdődik. A térkép alapos átvizsgálásakor két nem erdősült terület fedezhető fel. Az egyik a 11-es vágásban – ez jelenleg a 37-es erdőtag, a Dudlesz-erdő legmagasabb pontja, melyet az óta erdeifenyővel erdősítettek be. A másik terület a 17-es vágásban található – ez a 3-4-es tag határán található terület, erdeifenyővel és kocsánytalan tölgyvel erdősített. A térkép a mostani országhatár környékén bizonyos „Hoch Wald”-ot jelöl, melynek mibenléte kétséges. A területen lévő erdő ábrázolása eltér a többi területtől (a jelölt faegyedek nagyobbak, ritkábban állnak), valamint itt halad át a *Klingenbacher Vieh Trift*. Valószínűleg legelőerdőről van szó, idős, nagykoronájú hagyasfákkal.

II. Ferenc császár 1806-ban elrendelte, hogy a birodalma teljes területére készítsenek új felmérést. A második katonai felmérést az első katonai felmérés vetületnélkülisége, domborzati ábrázolásának tökéletlensége, illetve a geodézia fejlődése tette szükségessé. A felmérés ideje az Osztrák Birodalomban 1808–1869, a Magyar Királyságban 1810–1866, Erdélyben 1853–1873. A Dudlesz-erdő ábrázolásáról a következő észrevételeket tehetjük:

1. Az erdő megnevezése *Dudlers Wald*.
2. A térképen jól látható a *Kahl Leithen*, melyet az első katonai felmérés térképen meg nem ábrázoltak.
3. Az erdőtömbben számos kis kiterjedésű nem erdősült folt látható, melyek nagy része e gerincnyiladék mentén található.

²⁵ SL SVT 89. *Mappa silvarum civitatis Soproniensis Dudles Vald nuncupatarum in 30 lingnicidia aequalia subdivisarum.*

²⁶ *Firbás Oszkár*: Sopron legrégebbi erdőterképe. SSz. 11. (1957) 109–117. p.

4. A hosszirányú nyiladékok közül az első katonai felméréshez képest a gerincvonali és a Kismartoni nyiladék látható, valamint egy újabb is.
5. A keresztirányú nyiladékoknál egy új keletkezett, mely a mostani Nagy-Hársárokban halad és a Soproni Pusztához (Oedenburger Puszt) ér ki.
6. Az erdő északi határán a térképen az ún. „Sulz Wald” található, mely szintén új jelölés az első katonai felméréshez képest, míg a déli részen már jól láthatók a kiparcellázott szőlők, szántók és gyümölcsöskertek.
7. A bécsi út (84. sz. főközlekedési út) és az egykori, Bécsújhelyre vezető földút találkozásánál a térkép jelöli a *Birnbaumwald*-ot. A nevezett körtefaerdő kiirtásának szándéka először 1686-ban tűnt fel a városi jegyzőkönyvekben.²⁷
8. Az erdőterület kiterjedése 1327,6 ha, mely a három katonai felmérési térképet megvizsgálva a legnagyobb.

Müller József Dániel városi mérnök 1818-ban készítette el a Dudlesz-erdő részletes, 6 szelvényből álló térképét.²⁸ Az erdőterület ekkor 2490 hold volt, mely 11 részre különült el. A jelmagyarázat következő fafajokat tüntette fel: Stieleichen (kocsányos tölgy), Wechseleichen (vegyes tölgyes), Zerreichen (csertölgy), Wildbirn (vadkörte), Wildapfel (vadalma), Silberpappeln (fehérynár), Fohren (fenyő), Zitterpappel (rezgőnyár), Waldholder (közönséges boróka), Birken (fehér nyír). Mivel a második katonai felmérés kisebb-nagyobb megszakításokkal több, mint fél évszázadon keresztül tartott, így lassan, még befejezése előtt elavulttá vált, I. Ferenc József császár 1869-ben utasítást adott a harmadik katonai felmérés elkészítésére. A három katonai felmérés térképét összehasonlítva, természetesen ez a legrészletesebb. A területet vizsgálva a legfontosabb jellemzők a következők:

1. Az erdő neve: *Dudler (Dudles) erdő*.
2. Északon a *Herrschaftliher Wald*, délről a virágvölgyi szőlős, gyümölcsös kertek, nyugaton a 84. sz. főközlekedési út, keleten a Soproni Puszt (szántóterület) határolják.
3. Az erdőben jól látható a városi közlegelő (*Kahle Leithen*), a Kis-, és Nagy Hársárok, Galambárok, a Simon kereszt, a Hubertuslak, a Vámórház, az Őrhely, valamint az erdő északi részén lévő Kőbánya.
4. A térkép szintvonalas, az erdőterület legmagasabb pontja 327 méter.
5. Az erdőterület kiterjedése a három katonai felmérés térképét vizsgálva a legkisebb: 933,2 ha.

A meghatározó 19. század eseményei

A város vezetését egyre inkább foglalkoztatta az erdők állapota, aminek oka természetesen az épület- és tűzifahiány volt. Ezt csak a tervszerű erdőgazdálkodással lehetett volna orvosolni, amihez azonban először fel kellett mérni a városi erdők állapotát. Ezt a feladatot Oderszky János visegrádi erdőmester végezte el, aki 1837. július 19-én

²⁷ *Póda* l.m. 169. p.: „Ingleichen solle der Birnbaumwald ehestens ausgeräumt werden, damit das Vieh seine benöthigte Waide haben möchte.”

²⁸ SL SvT 90. Uebersichtskarte zur koen. Freistadt Oedenburg gehoerigen Dudles Waldes. Vermessen durch Joseph Daniel Müller, Stadt-Ingenieur im Jahre 1818.

érkezett Sopronba és két hónapot töltött itt, tanulmányozva a soproni erdők állapotát.²⁹ Leírása szerint a Dudlesz-erdőben a csertölgy és a kocsánytalan tölgy volt az uralkodó fafaj, kevés kocsányos tölgygel, közönséges borókával és sok cserjével. A 19. század közepén a városi erdők állapota folyamatosan romlott. Az erdőmester, az általa felkért szakértőkkel együtt, a következő intézkedéseket javasolta:

– Az úrbéri falvakat különítsék el, az erdő- és legelőilletményüket adják ki, és ezen területeket kezeljék saját maguk.

– Mondjon le a városi polgárság az ingyen járó failletményéről, s a város piaci áron értékesítse ezen javait.

– A város az erdeit rendszeres gazdasági terv alapján kezelje.³⁰

Sajnos, nemcsak a várost, hanem erdeit is rendszeresen sújtotta kisebb-nagyobb tűzvész. A *Grüne Stube* nevű erdőrészen 1852. március 29-én déltájban Joseph Schekulinn városi alerdész tüzet észlelt, amelyben egy 13 éves tölgyes égett, a tűz áttért a *Hollerein* és az *Unter Dudles* dűlőkre, így összesen mintegy 110 holdnyi erdőterület égett le.³¹ Az 1874-es Polgármesteri Jelentésekben azt olvashatjuk, hogy 1873. márciusában és áprilisában egymás után nyolc esetben volt avartűz, mely a város közelében lévő Dudlesz- és Szárhalmi-erdőben nem csekély kárt okozott.³²

A klimpai (kelénpataki) úrbéres elkülönítést, 1860. június 4-i keltezéssel, Bacsy János úrbéri szabad mérnök végezte el.³³ A vizsgálat megállapította, hogy a Dudlesz-erdő északi részén lévő, ma Ausztriához tartozó erdőterületet, valamint a tőle északra és keletre található ún. „*Rauna*”, „*Pod Satzi*” és „*Boizpia*” dűlőket is be kell vonni az elkülönítésbe. A városi polgárság csak 1879-ben mondott le az ingyenes tűzifáról, és ezen időponttól kezdve a város osztatlan, szolgálatommal nem terhelt közös vagyónként kezelte az erdeit.

Az 1868-as év fontos változást hozott a város erdőgazdálkodásának történetében. A városi erdők állapota egyre romlott, a polgárság tűzifával való ellátása mindinkább nehézségekbe ütközött.³⁴ A város vezetése erdőmesteri rangjának meghagyásával Rinaldi János erdő mestert – Christian Dorner városi faraktáros halála miatt – áthelyezte a városi faraktárba, és október elsejei hatállyal Friedrich Hlavaceket megbízta az erdőmesteri feladatok ellátásával.³⁵

Sopron szabad királyi város tanácsának felkérésére 1869. őszén Robert Micklitz³⁶ és Friedrich Hollan³⁷ elkészítették a „*Sopron város erdeinek jelenlegi állapotáról, a felvírágoztatására szolgáló üzemi és gazdálkodási intézkedésekről, valamint a bevezetendő*

²⁹ *Csapody* (1966): l. m. Sajnos az eredeti jegyzőkönyv nem került elő.

³⁰ *Roth Gyula*. Tanulmányút Sopron város erdejében. Erdészeti Lapok 63., 1924. 156. p.

³¹ SL Fasc. XXV. 8448.

³² SL Polgármesteri Jelentések 1874. "Es sind auch im Verlaufe dieses Jahres im Monat März u. April benahe hintereinander acht Bodenfeur vorgekommen, welche auch in den zur Stadt näher gelegenen Beständen im Dudles u. Zarhalm, einen nicht unerheblichen Schaden angerichtet haben."

³³ SL Fasc. XII. 2273.

³⁴ SL Administrations-Bericht 1868. "...der dermalige wirtschaftliche Zustand der Communalwälder nicht befriedigen..."

³⁵ SL Administrations-Bericht 1868.

³⁶ Robert Micklitz (1818. február 24.–1898. október 24.) A 19. századi erdészettársadalom egyik meghatározó személye. Többek között a csehországi weißwasseri erdészeti szakiskola igazgatója, egyetemi docens a bécsi Universitát für Bodenkultur-on, a Centralblatt für das gesamte Forstwesen című szaklap társalapítója és kiadója volt.

³⁷ Császári és királyi erdőmester Alsó-Ausztriában (Gödnig).

erdőhivatali rendtartásról” c. szakvéleményüket.³⁸ A Dudlesz-erdő területe ekkor 1800 hold. A termőhely igen változatos: a legjobb talajú részeknek a *Stubenzausig*, és a *Grüne Stube*³⁹ számítottak, ezzel szemben a *Schütterniederung*-i terület⁴⁰ talaja törmeléken volt, sok vassal. Az idősebb faállományok (*Kreitzerwald*, *Fischweg*, *bei der Alle*, *Schütter*) cseres-tölgyesek, dús cserjeszinttel. Nagyon sok az erdőtestben a fátlan terület, különösen azokon a helyeken, melyek a közelítés, faanyag-elszállítás szempontjából kedvező fekvésben találhatók (hossz- és keresztnyiladékok, az ún. Fővényvermi, Pusztas- és Bagoly-nyiladék⁴¹), ezen részek felújítására, erdőtelepítésére erdeifenyőt, akácot ajánlanak a szerzők. A szakvéleményben a termőhelyi tulajdonságok széleskörű ismerete tűnik elő, a fafajok megválasztásban is. Azokon a helyeken, ahol a talaj mély és laza, ott tölgy, akác, szil, gyertyán, hegyi és mezei juhar csemeteültetés ajánlott, ezzel szemben a silányabb talajoknál a feketefenyőt és a nyírmakkvetést tartja kívánatosnak. A fokozódó faszükséglet miatt egyre nagyobb területen történtek tarvágások, melyek felújításához feltétlenül szükséges a csemetekert. Ennek létesítésére – gazdasági szempontokat figyelembe véve – a dudleszi, a szárhalmi és a meggyesi erdőtümbök számára a legideálisabb hely a *Stuben-Zausig* dűlő: "talaja kiváló", s a három erdőtesttől közel egyforma távolságra található.

A gazdálkodás szempontjából feltétlenül fontos kérdés a vágáskor. A szakértők 25 éves vágáskort tartottak megfelelőnek ezen a területen,⁴² azonban a vastagfa iránti igény folyamatosan emelkedett. A város lakosságát csak a távolabb található hegyvidéki területeken lévő erdőkből tudták ellátni az építkezésekhez szükséges vastagabb méretű faanyaggal. Ezen ok miatt a Dudlesz-erdőben az úgynevezett „középerdő alak” kialakítását tartották indokoltnak, ily módon a vastagabb fák választékát és a tűzifát is biztosítani lehetne a város lakosságának. A szakvélemény nemcsak a Dudlesz-erdőre vonatkozóan, de az összes, a város tulajdonában lévő erdőterületről kijelenti, hogy az eddigi gazdálkodást fel kell adni és egy teljesen más metodikát kell követni. Ezen feladatok közül is az első az elegendő számú, rátermett, megfelelően díjazott szakember. Az eddigi térképezési és erdőbecslési munkákat Johann Mildner, a beteg főerdész helyettese végezte, azonban ez a munka megfelelő műszerek és segéderő hiányában a hegyvidéki területeken aligha sikerülhet. Az akkori soproni erdőgazdálkodás másik neuralgikus kérdése a térképek ügye volt. Valószínűleg a városi erdőhivatal nem rendelkezett a fafajokat, az elegyarányt és a korosztályviszonyokat ábrázoló színes térképpel, mivel a szakvélemény nagy súlyt helyezett ennek elkészítésére.

Az 1873-as év ismét változást hozott a város erdőgazdálkodásában. Az addigi erdőmester, Friedrich Hlavacek, a minisztériumba távozott, és helyére Scherffel Róbert,

³⁸ Robert Miklitz – Friedrich Hollan. Gutachten über den dermaligen Zustand der Oedenburger städtischen Waldungen und die zur Hebung desselben anzuwendenden Betriebs- und Wirtschaftsmaßregeln und die künftige einzuführende Waldamtsinstruktion. Sopron, 1869. A szakvélemény magyar fordításban is megjelent: Frank Norbert. Sopron város erdei a XIX. század közepén I. Sopron, 1999. Az eredeti kéziratot Csapody István bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is nagyon köszönök. A kézirat egy másik példányát Sopron Város Levéltárában találtam meg, jelzete: Fasc. XXV., 21131.

³⁹ A kárpótlási folyamat során magánkézbe került szőlők találhatók most ezekben a dűlőkben.

⁴⁰ Közvetlenül az osztrák-magyar határ mentén, az osztrák oldalon lévő dűlő.

⁴¹ SL SVT 132. A nyiladékok elnevezései is ezen a térképen olvashatók.

⁴² Ma általában, fafajtól függetlenül 60–90 éves vágáskorral dolgoznak a Dudlesz-erdőben.

budapesti magyar királyi főerdész került.⁴³ Szakmai tevékenységét nagyon sok ellentmondás jellemzi. Már az 1874-es Polgármesteri Jelentésekben olvasható, hogy az új erdőmester egy, az eddigi erdőgazdálkodási rendszerrel ellentétes rendszert szeretne alkalmazni.⁴⁴ 1875-ben az erdőmester javaslatára Adolf Slatinski és Josef v. Tausinger erdészeti szakértők elkészítik a "Sopron Szabad Királyi Város erdeinek jelenlegi állapotáról és a gazdálkodásról szóló szakvélemény"-t.⁴⁵ Hat éven belül ez volt a második felmérés.

Hubertus.

A szerzők általánosságokban teljesen elfogadják az előző, 1869-es szakvélemény főbb megállapításait, azonban sokkal részletesebb leírást készítettek az erdő állapotáról, illetve a jövőbeli feladatokról. A Dudlesz-erdőre vonatkozó javaslataik a következők:

1. A vágáskort a sarjerdőkben fel kell emelni a jelenlegi 25 évről 30 évre.
2. Az elegyítés módjának, mikéntjének megállapítását a kerületvezető erdészek hatáskörébe kell utalni.
3. A tölgyet a számára megfelelő termőhelyen minden más fajjal szemben előnyben kell részesíteni.
4. Az akácot csak mint legvégső megoldást ajánlja, illetve néhány négyszögölnyi tisztásokon tarja indokoltnak a telepítését, mivel gyors növekedésű fafajról van szó, s így rövid idő alatt záródik az állományrész. (Az akáccal kapcsolatban meg kell említeni

⁴³ SL Fasc. XXV., 17616.; ld. még *Csapody István*: A századforduló erdőgazdálkodása a soproni városi erdőkben. OEE Erdészettörténeti Szakosztály Közleményei 1975. 111-119.p.

⁴⁴ "...ein ganz entgegengesetztes System zur Annahme anempfohlen hat."

⁴⁵ *Adolf Slatinski – Josef v. Tausinger* (1875): Gutachten über den gegenwertigen Zustand und die Bewirtschaftung der königl. Freistadt Oedenburg gehörigen Waldungen (SL Fasc. XXV., 21131).

ni, hogy a szakértők – ismerve az akác visszaszerző-képességét –, nem tartják ajánlatosnak, hogy akáccal vagy gledícsiával nagy területű erdőfelújításokat, erdőtelepítéseket végezzenek, mivel a későbbiekben ezeket a fafajokat nehéz a területről végérvényesen eltávolítani, s így a nemesebb lombfák tenyésztése jelentősen megnehezül.)

5. A széntüzelés egyre nagyobb térhódítása miatt (ipari üzemek, „luxuslakások”) a tűzifa kereslet csökkenése várható, ezért a szakértők a középerdő alakot tartják a jövőbeli gazdálkodás egyik lehetséges megoldásának, hogy az iparifa kihozatalt emelni tudják.⁴⁶ A középerdők esetében a vágáskor megállapításánál a következőket ajánlják: az alfáknál a 30 éves vágásforduló megfelelő, viszont a felfák esetében a 60–90 év.

6. A fenyők közül csak a feketefenyőt tartja megfelelőnek a területen, mivel ezt nem károsítja a fenyőbélzú.⁴⁷

7. Scherffel Róbert erdőmester egy, még abban az évben letermelendő tölgyes állományban végzett tölgy alátelepítést egyéves csemetével. A szakvélemény szerzői az alátelepítést jó állapotúnak írták le, azonban megjegyzik, hogy a következő évben történő fakitermelés és vágástakarítás miatt a csemeték jelentős mértékben károsodni fognak. Véleményük szerint ezt csak kísérletnek kell tekinteni, és csak akkor lehet szó a további alkalmazásáról, ha ez eredményes.⁴⁸ A szakvélemény végén azonban javaslatot tesznek a szerzők arra vonatkozóan, hogy az alátelepítést ne közvetlenül a fakitermelés előtti évben, hanem három évvel a végvágás előtt hajtsák végre.

Az 1869-es szakvélemény egy Stark-féle perspektív dioptrás mérőasztal megvételét ajánlja a városnak, ami 50 forintba került. Úgy tűnik, hogy az eltelt hat év alatt a városnak nem sikerült ezt a műszer beszereznie, mivel az 1875-os szakvéleményben ismét szerepel, mint feltétlenül megoldandó feladat. Azonban akkor a szakértők egy Schablach-féle erdei busszola megvételét tartják indokoltnak, ugyanis az általuk használt és/vagy látott térképen hiányoznak a völgyek, a hegygerincek, az utak és az állomány-különbségek, melyeket fel kell mérni.⁴⁹

A műszer beszerzési költsége nagy, azonban a hegyvidéki területen előnyösen használható és az ára gyorsabb munkával, valamint sorozatos mérések esetén, gazdaságos megtérülhet.⁵⁰ Az elaborátumból kiderül, hogy Scherffel Róbert erdőmester 1874. májusában a városi előljáróshoz beadott indítványában a csak a lombos fafajok (tölgyek, akác) alkalmazását tartja megfelelőnek a Soproni városi erdőekben. Az okok között szerepel, hogy az akác rendkívül gyorsan nőző fafaj, valamint az, hogy mindkét fafaj jól sarjad, ezáltal a költségek jelentősen csökkenthetőek lennének. A szakvélemény készítői azonban egyáltalán nincsenek ezen a véleményen, sőt szerintük az

⁴⁶ „...Wir befürworten die Mittelwirtschaft, beziehungsweise die Hochwaldwirtschaft... das Brennholz durch die mit billigere Mineral-Kohle die gegenwärtig nicht nur allein in allen Fabriken beinahe ausschließlich verwendet wird, sondern auch in luxuriösen Haushaltungen...”

⁴⁷ Kiefermark-Käfer. Az azonosításhoz nyújtott segítséget köszönöm Dr. Lakatos Ferenc egyetemi docensnek.

⁴⁸ „Wir glauben daher doch nur daß Ganze als einen Versuch ansehen zu müssen und wäre der Erfolg maßgebend für weitere Anwendung diesen Cultur-Verfahrens.”

⁴⁹ „...in diesen Karten fehlende Täler, Bergrücken, Wege und Bestandesunterschiede...”

⁵⁰ „...Schablachs in Wien welches sich zu Aufnahmearbeiten im Gebirge ganz vorzüglich eignet und dessen größere Anschaffungskosten durch die schnellere Arbeit und die Erfahrungen bei den Messungen mit der Kette reichlich hereingebracht werden können.”

erdőmester ebben a kérdésben túl messze ment.⁵¹ Adolf Slatinsky és Josef Tausinger szakvéleménye alapján a város vezetése felszólította az erdő mestert, hogy az elődei által bevezetett gazdálkodási módnak megfelelően folytassa az erdőgazdálkodást.⁵²

Az 1879-es erdőtvény hatása

Az 1879. évi XXXI. törvénycikk értelmében többek között a szabad királyi városokat is arra kötelezték, hogy erdeiket jóváhagyott, rendszeres üzemterv szerint kezeljék. A soproni Dudlesz-erdőre 1883-ban készítette el az első üzemtervet Bisell Gyula városi erdőmester, amely 1884-től 1928-ig volt érvényben.⁵³ Az üzemterv felépítése, szerkezete teljesen eltér a napjainkban készületektől, azonban éppen ezért nemcsak az erdőről és területéről, hanem a tulajdonosról is számos olyan információt nyújt, mely bepillantást enged a város mindennapi életébe.

Az üzemtervhez nem készítettek térképet, az csak az 1895-ös évben elvégzett átvizsgálás alkalmával készült el. Az első fejezet a birtokviszonyokat mutatja be. Kiemelendő, hogy a soproni polgárok az *Ober Greisser, Mittel Greisser, Ober Dudles, Dudles, Langschilling* nevű, az erdőtől délre található dűlőkben szőlőtermesztéssel foglalkoztak. Keleten, az ún. *Übermassacker* és a városi pusztához tartozó szántóföldek, valamint legelők találhatók, északon Kelénpatak község erdeje, nyugaton pedig e településhez tartozó szántóföldek, a bécsi országút, valamint a városi marhalegelő a „Bécsi hegyen”.⁵⁴ Az erdőn keresztülhúzó marhalegelő (*Kaltleitentrift* – hideg bérci legelő) nem tartozik az erdőbirtokhoz.

Valamikor nagy kiterjedésű árokrendszer határolta körbe a Dudlesz-erdőt, azonban már az üzemterv készítésekor is csak nyomokban találták meg a terv készítői ezt, s a helyreállítását feltétlenül fontosnak tartották.

Az erdő területe: 2 113,80 kat. hold, mely összevetve egy régebbi, nem eléggé megbízható térképpel – írja az üzemterv készítője – 18,65 kat. hold hiányt mutat, mely a szerző szerint a felmérés pontatlanságából adódhat. A 2. fejezetben a Dudlesz-erdő jogi viszonyaira vonatkozóan az erdőmester megállapítja, hogy az erdőtömböt szolgálmi jogok nem terhelik, valamint, hogy a vadászati jogot 1885-ig bérbe adták. Mint az eddigi összes, az erdőre vonatkozó városi jegyzőkönyvekből megállapítható, a hulladék fa szedése és az ezzel való visszaélés nagy gondot okoz a városi erdőzetnek. Csak a harmadik fejezetben olvashatunk a természeti viszonyokról, melyek közül többek között a következő érdekes adatokkal találkozunk:

1. A nyári meleg, a kevés csapadék (240 mm) és a késői fagyok miatt általában a terület adottságai nem különösen kedvezőek.
2. Bár igen erős a nyugati és az észak-nyugati szél, nem jellemző a viharkár.
3. Az altalaj mészes vagy homokos, esetenként nagyon kötött és igen száraz.

⁵¹ „...so glauben wir doch daß Hr. Forstmeister Scherffel darin daß er das Nadelholz gänzlich von hier ausschließen will, etwas zu weit gegangen ist und können auch den von ihm angeführten Gründe nicht beipflichten.”

⁵² SL Polgármesteri Jelentések 1874. „...durch seiner Vorgänger eingeführte Waldwirtschaft als maßgebend in jener Richtung pünktlich zu beobachten und fortzusetzen.”

⁵³ SL 1013/1905 Sopron sz. kőr. város soproni erdőgondnoksága Dudás erdőrésze [sic] "A" üzemosztálya.

⁵⁴ Bécsi-domb

4. A területen nem található forrás.
5. Az erdőterületen csertölgy, kocsánytalan tölgy, kocsányos tölgy, valamint gyertyán tuskósarjak egyedei találhatóak.⁵⁵
6. Az I. termőhelyi osztályban 40 éves korban 12–14 cm mellmagassági átmérőjűek és 14 m magasak a faegyedek.
7. A II. termőhelyi osztályban a termelési viszony úgy aránylik az elsőhöz, mint a 0,6:1,0.
8. A III. termőhelyi osztályban lévő területek nincsenek beerdősülve, s ezekre a feketefenyőt ajánlják. (1860-tól a kedvezőtlen termőhelyi adottságú részeken erdei és feketefenyő magvetés, illetve csemeteültetés történt, melynek növekedése „kielégítő”).
9. Az egyéb növények közül az ostormén bangitát, a vesszős fagyalt, a galagonyákat, a kökényt és a madárcseresznyét említi az üzemterv, mint cserjéket, melyek hasznos talajvédőnek tekintendők.

Sopron szabad királyi város már évszázadok óta 25–30 éves vágásfordulóval kezelte az erdeit sarjerdő üzem módban. A Dudlesz-erdőben 1871-től 30 éves vágásfordulóra állították be az állományokat. Az erdőfelújítások során a tervezett feketefenyővel történő felújítást nem hajtották végre, míg a tölgy, illetve akác felújítások „szükséges természetszerű feltételek” miatt nem sikerültek.

A mellékhasználatok közül egyedül a vadászat adott jelentősebb, 376 forintos bevételt, a többi: fűnyerés, eperszedés, gyümölcs- és rózsafák alá szükséges vadoncok vétele, valamint a kavics- és homokbányászat csekély jelentőségű. A Dudlesz-erdőben 1911-ben 414 korona értékben történt fűeladás az azévi vágásokból,⁵⁶ továbbá ebben az évben a kelénpataki Iváncsics József 20 korona értékben vásárolt ezerjófűtermést.⁵⁷

Az erdőterület további csökkentését olvashatjuk ki az üzemtervből, amelyben a „*Stiebzausig, Grüne Stube, Hollerein és Langschilling*” dűlőket irrandó területnek jelölték meg. A fakitermeléseket a környékbeli falvak munkanélküli lakói végezték. Az erdei választékokból is látható (gyenge hasáb, gyenge dorong⁵⁸), hogy az állományok törzsmínősége elég rossz lehetett, ipari fa választék gyakorlatilag nem volt. Az ágfát a vágásterületen elárverezték.

Az üzemterv szerint a faanyag eladási ára csak látszólag kedvező, mert magasak voltak az adóterhek és az egyéb kiadások, ezért a faanyag árának csökkentése szóba sem kerülhetett, bár a szomszédos magánerdők faanyaga konkurenciát jelentett az erdőgazdaságnak, valamint a „...*mindig több tért nyert köszén a városi faüzletre nyomasztó hatást gyakorol*”. Ebben az időszakban a városi faraktárban 10.000 köbméter volt az eladható famennyiség évente. Az erdőterületet egy Kelénpatakon állomásozó

⁵⁵ A kocsányos tölgy esetleges előfordulására már Fírbás Oszkár felhívta a figyelmet. Azonban véleménye szerint „valószínűbb, hogy kocsányos tölgyet említenek molyhos tölgyek helyett”. *Fírbás Oszkár*. Adatok a soproni Dudlesz-erdő vízgazdasági szerepéhez. Az Erdő 7., (1955.) 301–304. p.; A Soproni Levéltárban fellelt dokumentum azonban arról tanúskodik, hogy a „*Stuben Zausig egyik része, hol legkeskenyebb, posványos...*”. Ezeket a termőhelyeket nem zárható teljesen ki a kocsányos tölgy előfordulása. SL Fasc. XXV. 7668.

⁵⁶ SL 158/1911.

⁵⁷ SL 177/1911. Valószínűleg nagy ezerjófűről (*Dictamnus albus*) van szó, amit gyógynövényként használtak.

⁵⁸ Hasábfa: 1 méter hosszú, legalább 12 cm felső átmérőjű (kéreggel) tűzifa választék. Dorongfa: 1 méter hosszú, 6–12 cm felső átmérőjű (kéreggel) tűzifa választék. *Krippel Mór*ic: Erdészeti kereskedelemtan. Sopron, 1930. 47. p.

altiszt kezelte, akinek egy erdőőr a mellérendelt segéderője, s ez – az üzemterv készítője, Bisell Gyula erdőmester szerint – nagyon kevés.

Az erdőterületen az első üzemterv bevezetésével a következő feladatokat szeretnék megoldani, illetve a következő célokat elérni:

1. A fakitermelés és az erdőfelújítás pontos betartásával a tartamosságot kell biztosítani.
2. A fahozamok emelésére a fenyők elegyítése, a tisztások beerdősítése.
3. A vágásforduló megemlése, illetve a középerdő üzemmód esetében a fenyőknek a kétszeres vágásfordulón való tartásával fokozatos áttérés a szálerdő üzemmódba.
4. „Üzletszerű méltatás a fogyasztó közönség minden szükséglete iránt”, a zavaró bürokratikus eljárások megszüntetése, valamint az erdei melléktermékek értékesítésének növelése.
5. Az irtásra tervezett tagok bérbeadása, amelyhez azonban a minisztérium engedélye szükséges.

Természetesen itt is találunk hivatkozást a Micklitz–Hollan, illetve Tausinger–Slatinszky által készített szakvéleményekre. Ezek szerint a fenyők elegyítése (csak elegyítése, nem elegyetlen állományok létesítése) a hozamszabályozás szempontjából indokolt. Az eddigi fűhasználat az üzemterv szerint „...az állagok pótlásával s a tisztások beerdősítése folytán úgyis meg fog szűnni”. Látható, hogy a kornak megfelelően lehetőség szerint az erdőben található minden területrezt be akartak erdősíteni, ami természetesen a termőhelyi szélsőségek miatt nem is sikerülhetett. Az üzemtervet Bedő Albert országos főerdőmester a következő feltételekkel hagyta jóvá:

- Az első húsz évben kitermelendő területek határait szakszerűen ki kell tűzni.
- Az erdőterületen jól látható helyeken legeltetést tiltó táblákat kell elhelyezni.
- Az erdősítéseket gondosan kell végrehajtani, hogy az első forda letelte után az állományokat minél nagyobb részben magról lehessen felújítani.
- Az erdőterület külső és belső határait haladéktalanul állandósítani kell.
- A következő üzemtervezéskor az erdőterület térképét újból el kell készíteni, „mégpedig tartós papíron”.

Az erdők egész Európában igen sokszor estek áldozatul a különböző, mai ismereteink szerint teljesen értelmetlen emberi gyarlóságoknak. Ezek között igen sokszor szerepelnek a háborúra való felkészülés, illetve a háború utáni helyreállítási munkák. Sajnos, a Dudlesz-erdő is ki volt téve egy hasonló pusztításnak. A Deutsche Sprengstoff-Aktien-Gesellschaft a Dudlesz-erdőből kb. 30 holdnyi területet robbanószer gyártáshoz óhajtott bérbé venni a várostól 1885-ben.⁵⁹

A kiirtandó területért holdanként 50 forintot, s azon felül még kb. 30 holdnyi ki nem termelő területért holdanként 30 forintnyi bért fizetett volna 40 éven keresztül. Ezt a város közgyűlése elfogadta, azonban több bizottsági tag is, illetve a bérvadászok és néhány szomszédos telektulajdonos ezt megtámadta, a Belügyminisztérium az ügyet függőben tartotta. A hosszadalmas intézkedések miatt pedig a vevő visszalépett

⁵⁹ SL Polgármesteri Jelentések, 1885.

a vásárlástól, így az erdőterületen továbbra is erdőgazdálkodás és vadászat folytatódott.

A Dudlesz-erdő történetében azóta is számos érdekes és néha nagyon szomorú esemény történt, azonban a későbbi időszak történetének feldolgozása meghaladná ezen tanulmány kereteit.

Munkatársaink

Bacsa Gábor tud. kutató, 8800 Nagykanizsa, Berzsenyi D. u. 6/B.

Balogh Jánosné Horváth Terézia néprajzkutató, Néprajzi Múzeum, 1363 Budapest, Pf. 55.

H. Bathó Edit etnográfus, múzeumigazgató, Jász Múzeum, 5101 Jászberény, Táncsics M. út 5. Pf. 30.

Csécis Terézia könyvtáros, Xantus János Múzeum, 9022 Győr, Széchenyi tér 5.

Frank Norbert adjunktus, Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőművelési Tanszék, 9401 Sopron, Pf. 132.

Kiss Jenő akadémikus, egyetemi tanár, ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 1364 Budapest, Pf. 107.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Mastalirné Zádor Márta könyvtárigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem,

9400 Sopron Bajcsy-Zsilinszky út 4.

Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.

Németh Ildikó levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Varga Imréné ny. levéltáros, 9400 Sopron, Teleki P. u. 11.

„Azóta negyven év elmúlt, hogy a *Magyar nábobot* megírtam”, vetette papírra Jókai Mór 1893. augusztus 6-án a regény akkori kiadása elé írt, A „*Magyar nábob*” megköltése című előszavában, ahol maga adta meg a kulcsot műve forrásaihoz, amelyek adalékait képzelőereje segítségével kiszínezte a műalkotás folyamatában. Későbbi kiadásokhoz is csatolták ezt az előszót, ahol többek között olvasható: „A párizsi eseményeket az egykorú lapokból tanulmányoztam, a *Catalani–Mainville-né* epizódot a *Tudományos Gyűjtemény Koszorú* melléklapjában találtam. Ugyanebben leltem a leírását a még azon évben dívott »pütkösdí király« népszokásnak.” (A fenti idézetekben eredetiek a kiemelések.)

A pütkösdí királyság intézményének, főként a „lófuttatás”-sal kapcsolatos változtatának szemléltetésére immár közel másfél évszázad óta állandóan fölhozott két leggyakoribb hazai példa éppen Jókai Mór nevéhez fűződik. A példák egyike az igen sok kiadásban és mindig nagy példányszámban megjelent,² minden műveltebb magyar család könyvtárában megtalálható, azon kívül dramatizálást, filmesítést és fordításokat megért, nagyhatású *Egy magyar nábob* című regényben kidolgozott A pütkösdí király epizód (1853, továbbiakban: a „regényfejezet”),³ a másik emlegetett példa pedig annak a – csupán J. M. aláírással ellátott, de köztudottan szintén Jókai által írt⁴ – *Hogyan mulat a magyar nép piros pütkösdí napján?* című tárcában átfogalmazott változata (1856, továbbiakban: a „tárcafejezet”) a népszerű *Vasárnapi Ujságban*.⁶

A tanulmányom indításaként idézett, hitelesítés értékű regényelőszó arról nem szólt, hogy mely vidékről származott a pütkösdíkirály-téma.

A két Jókai-szövegben kétféle a rendezvény *színhelye*. Először a tiszántúli valóságos „Nagy–Kun–Madaras” városban játszódó kerettörténet részeként jelentkezett a „regényfejezet”-ben a nagy mesélő a „piros pütkösdí napján” szokásos pütkösdíkirályválasztással járó löverseny költői leírásával; három évvel később azonban egy meg nem nevezett dunántúli faluban játszódó népszokásleírásként adta közre a lófuttatás másik megfogalmazását.

A löverseny *tiszántúli* helyhez való kötésének vizsgálatába szükséges bevonni az írásműnek még egy elemét. Jókai Mór 1853-ban ugyanis az *Egy magyar nábob* pütkösdíkirályválasztásának menetében művészién összeépítette a löverseny-leírást egy bikakergetés-bikabetörés megjelenítésével. Az utóbbi elemet saját első regényéből,

¹ A cím utal egy korábbi közlésre a jelen folyóiratban; Fried István: A csepregi pütkösdí királyok (*Adalék Jókai Mór forrásaihoz*). Ssz. 25. (1971) 262–264. p.

² Jókai Mór: *Egy magyar nábob*. [Bp.] 1962. 8. p. (Aranykönyvtár)

³ Az idézett kiadás például 54 000 példányban jelent meg.

⁴ A „regényfejezet” először 1853-ban jelent meg, de kétszer is (mivel egyrészt folytatásokban látott napvilágot a regény, másrészt négykötetes első önálló kiadásának három kötete megjelent még ugyanabban az évben): Pütkösdí király. In: Jókai Mór: *Egy magyar nábob*, VIII. fejezet. Pesti Napló 4. (1853) 1029–1034. sz. és *Egy magyar nábob*, II. köt. I. fejezet. Pest, 1853. (Jókai Mór regényei)

⁵ Mint Jókai Mór írására hivatkozott például Edvi Illés Pál: Pütkösdí. *Vasárnapi Ujság* 4. (1857) 22. sz. 197. p.

⁶ [Jókai] M[ór]: *Hogyan mulat a magyar nép piros pütkösdí napján?* *Vasárnapi Ujság* 3. (1856) 19. sz. 165–166. p.

a hét évvel korábban, 1846-ban megjelent *Hétköznapi*kból vette át. Ott azonban nagypénteken rendezett „népünnep” volt a bikakergetés „a nagy kiterjedésű K... városa” minden rangú lakosa számára.⁷ Majd 1856-ban, ugyanabban a pünkösdi szokáscsoportban, ahol a lóversenyt az első fejezetben közreadta, újra szerepeltette a bikabetörést is, mint negyedik fejezetet, önálló pünkösdi-másodnapit, de „királyválasztás”-hoz ott sem kapcsolódó eseményként, *A bikahajsz* címmel, ezzel a megjegyzéssel: „Ez a népies mulatság még az én diákkoromban is divatozott Kecskeméten.”⁸ Azon túl, hogy szépírói céljának megfelelően a „magyar nábob” alföldi volt, még a „bikahajsz” illetősége is indokolhatta, hogy az Alföldre tette Jókai a két különböző szokáskörből merítendő „regényfejezet”-et. Mivel a *Vasárnapi Ujság*ban maga vallotta, hogy a „bikahajsz” személyes élménye volt, olvasói úgy vélekedhettek, hogy a lóversenyt is átélhette. A csak 1893-ban megjelent regényelőszavában hiába hivatkozott arra, hogy a pünkösdikirálytémát folyóiratcikk-előzményből merítette, már nem változtatott a vélekedéseken. Kutatásaimat megelőzően sem irodalmár, sem néprajzos szakmai körökben nem utaltak erre az előszóra.

A hagyományos verseny *dunántúli* illetőséget nyert 1856-ban a „tárcafejezet”-ben, ahol az író egy alapítványt említett, amelyet „Túl a Dunán egy derék magyar földes úr” tett a pünkösdi szokás ápolására és a lónemesítés előmozdítására. A „regényfejezet”-ben a megnevezett alföldi földesúr – a főhős – apjának tulajdonított hasonló Jókai. Noha Széchenyi István néphagyomány-ápolással nem foglalkozott, az önkényuralom idején föltehetően politikai okokból meg nem nevezett dunántúli földesurat a lovas téma miatt a korabeli és a későbbi olvasók is több-kevesebb joggal övele azonosíthatták, hiszen Széchenyinek a Nyugat–Dunántúlon nagyhatárú birtokai voltak, és a hazai lótenyésztésben, valamint az annak elősegítését célzó lóversenyek népszerűsítésében elévülhetetlen érdemeket szerzett a reformkorban, nem utolsósorban alapítványok szorgalmazásával.⁹

Töredékes 18. századi vagy 1848 utáni néprajzi adalékok arra utalnak, hogy a Dunántúl, sőt egész Magyarország több táján gyakorolták egykor a pünkösdi paraszti lóversennyel kapcsolatos időszakos királyválasztást. A Kőszeg melletti *Csepregről*, az akkor már falusias kis mezővárosból viszont a reformkorban számos helyszíni tudósítás részletesebben tájékoztattak az évente tartott lóversenyekről, ahol a csupán egy évre fölhatalmazott pünkösdi királyt választották.¹⁰ A korabeli sajtó Magyarország más vidékeiről nem adott hírt ilyen szokásról. Egyelőre nem tisztázott, hogy miért éppen a csepregi példát „reklámozták”.

⁷ Jókai Mór: *Hétköznapi*. Bp., 1894. 1–2. p. (Jókai Mór összes művei. Nemzeti díszkiadás, VIII. kötet)

⁸ J[ókai] M[ór]: *Hogyan mulat a magyar nép piros pünkösdi napján? Vasárnapi Ujság* 3. (1856), 19. sz. 166. p.

⁹ Husarenrittmeister S[zéchenyi] István: *Über die Zucht und Veredlung der Pferde mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungerns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w. Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1818. november 28., 379. p. A szerző személyét hitelesíti a kiterjedt Széchenyi-irodalom.

¹⁰ Szövegközléseim egykorú folyóiratokból: Balogh Jánosné Horváth Terézia: Népszokás jellegű lóversenyek Csepregen a XIX. század első felében. *Csepregi Promenádné* 9. (2000) 3. sz. 10–11. p. és További lóverseny-ismertetések Csepregről a XIX. század első feléből. *Csepregi Promenádné* 9. (2000) 7–8. sz. 11. p. Levéltári adatokat adott közre Sági F.[erenc]: Pünkösdi lófuttatás Csepregen az 1840-es években. *Csepregi Promenádné* 9. (2000) 5. sz. 7. p. További kutatás tárgyát képezi, hogy melyik napon volt szokás rendezni a lófuttatást, mivel a forrásokban hol pünkösdi vasárnapja, hol pünkösdi hétfője szerepel.

PÜNKÖSD ÜNNEPÉRE.

Riewel grafikájával jelent meg
a *Vasárnapi Ujság*ban
a Jókai-féle ismeretterjesztő tárcafejezet (1856).

Kinagyítva a pünkösdi király.

Talán azért, mert másutt már elmúlóban volt ez a hagyomány, míg itt még virágzott, mivel az itteni földesurak, elsősorban daruvári Jankovich Izidor, Csepreg legnagyobb részének birtokosa, az akkor modern lónemesítési törekvésekhez csatlakozva, eszmeileg és anyagilag is hozzájárult ahhoz, hogy a népszokás helyi változata hosszabb ideig fönntmaradjon, ugyanakkor erősebben érvényesüljön saját földesúri patriarchális viszonya jobbágyaihoz. Forrásaink szerint a támogatások, a győztesnek adott pénzbeli és egyéb jutalmak az 1830-as évek elejétől kezdve rendszeresek voltak, a csupán kis hányadban birtokos vizeki Tallián Imréné, majd 1843-tól felsőbüki Nagy Pál részéről is (vö. 10. jegyzet). Széchenyinek a csepregi lófuttatásokra Jankovich közvetítésével lehetett hatása.¹¹

Mivel a csepregi tudósítások sok részlete föltűnően jelen van Jókai mindkét munkájában, megkockáztattam a feltevést, hogy éppen a csepregi népszokás egyik nyomtatásban megjelent ismertetése lehetett Jókai Mór forrása.

Nagy elbeszélőnk tárgyalt írásainak megjelenése óta nemcsak a nagyközönség egyre több nemzedéke ismerte és ismeri meg a „pünkösdi király” fogalmát az *Egy magyar nábob* számos közreadásából, hanem a néprajzosok tudományos igényű munkái is többször hivatkoztak és hivatkoznak a regényre. A „tárcafejezet” is megért néhány újrakiadást más szerzők kiadványaiban és később maga Jókai, mint általános magyar jellegzetességet, lerövidítve beépítette népismerető tanulmányába, amely *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat III. kötetében, 1888-ban látott napvilágot. A népszokáskutatók többnyire a *Vasárnapi Ujságnak* írt „tárcafejezet”-et emlegették, sőt, mint hiteles ismeretterjesztő forrást, a pünkösdi löverseny és a pünkösdi királyság szokáskörének a Dunántúlon általános formája egyetlen részletes leírását használták, minden megfontolás valamint további kutatás nélkül.¹² Nem keres-

¹¹ Kapcsolatok témája további kutatást igényel. Széchenyi 1826-ban említette őt először naplójában. A német nyelvű bejegyzésnél frappánsabb a napló közreadója által hozzá fűzött jegyzet: „Jankovich Izidor megvette Széchenyi Alpheus lovát, amely a pozsonyi május 28-iki versenyen veszített. Ha nyert volna, nem vette volna meg, mert akkor több lett volna az ára.” Gróf Széchenyi István naplói. Szerk. Vizota Gyula. 3. köt. Bp. 1932. 62. p.: 6. jegyzet.

¹² A „tárcafejezet” első újraközlése Hunfalvy János – Rohbock Lajos: Magyarország és Erdély eredeti képekben I. köt. Darmstadt, 1856. 286–289. p. (Mivel a kötetben igen sok 1856-os és néhány 1857-es adalék is szerepel, legkorábban 1857-ben jelenhetett meg. A megjelenés éveire további támpontom nincs. 1986-os hasonmás kiadása kísérőfüzetének 12. oldalán a kötet képeihez Rózsa György által írt szövegből csupán ennyi derül ki: „A könyv eredetileg folytatásokban látott napvilágot ... a megjelenés menete nem volt teljesen egyenletes.”) A „tárcafejezet”-re utalt már a megjelenése utáni évben Edvi Illés Pál: Pünkösdi. Vasárnapi Ujság 4. (1857) 22. sz. 197. p., majd másodsor újraközölte Részó Ensel Sándor: Magyarországi népszokások. Pest, 1866. majd 1867. 213–217. p. – A „tárcafejezet”-et és/vagy a „regényfejezet”-et ismeretterjesztő forrásként értékelték például a következők: D'Artagnan [Vay Sarolta]: Régi magyar társasélet. Bp. 1900. II. köt. 256. p., Sebestyén Gyula: A pünkösdi király és királyné. Ethnographia új folyam 2. (1906) 37–38. p., Ernyey József: Legénybírók a Körömbányát környező német falvakban. Néprajzi Értesítő új sorozat 6. (1910) 94. p., Róheim Géza: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925. 295. p., Relkoviá: Davorka: Adalékok a Somlóvidék folklorejához. Ethnographia 39. (1928) 106–107. p., Palladi Lexikona II. köt. Bp. 1930 előtt, 353. p., Új Magyar Lexikon 5. köt. Bp. 1961. 499. p., Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Bp. 1964. 116. p., Dömötör Tekla: Magyar népszokások. Bp. 1972. 38. p. (ugyanakkor angolul, németül és franciául is megjelent a könyv), Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösdi. Bp. 1973. 333–334. p., szerk. Sándor István: A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870. Bp. 1977. 727. p., Dömötör Tekla: Magyar népszokások. Bp. 1977. 2. kiad. 38. p., Tátrai Zsuzsanna: Pünkösdi királyválasztás. In: Kis Magyar Néprajz a Rádióban. Szerk. Jávorka Kata, Küllös Imola, Tátrai Zsuzsanna. Bp. 1978. 285. p. Tátrai két külön adatként kezelte egyrészt a közismert Jókai-féle, általánosabb terület-meghatározással dunántúliként publikált „tárcafejezet”-et, másrészt ugyanannak a Néprajzi múzeum Adattárában őrzött kéziratos, kissé rövidített másolatát egy tanítótól, Szöllősről. Utóbbi – eredeti gyűjtésnek véve – közreadta erősebben rövidítve, de megtartva a községnek a kézirattári nyilvántartástól tévesen kapott Somogy megyébe sorolását. Tanítói címjegyzék szerint ugyanis a kézirat szerzője a Vas megyei Szöllősen teljesített szolgálatot. – Bogdán István: Régi magyar mulatás-

ték a Jókai Mór-féle szövegek forrását, mivel az író személyes élményéből fakadónak vélték a nagyon életszerű népszokás-megjelenítéseit.

Mennyiben volt jogos és mennyiben volt félrevezető Jókai két művét így szemlélni? Hogyan viszonyulnak költői leírásai a csepregi népszokáshoz?

Jókai fő forrása

Az *Egy magyar nábob*hoz utólag készült előszó arról tájékoztatott, hogy az író nem volt szemtanúja a regényében megjelenített népszokásnak, hanem a *Koszorúból*, publikációból ismerte a témát. A csepregi tudósítások egyike sem látszott egyértelműen előképnek, nem is a *Koszorúból* származott egyik sem. Remélve az igazi forrás megtalálását, több más reformkori lap áttekintése után végignéztem a Jókaitól megnevezett folyóiratot is. De nem találtam benne pünkösdkirály-leírást, csupán az 1823-as kötetben egy, Csepreg távolabbi környékét általánosságban ismertető munkát.¹³ Jókai, úgy látszik, tévedett. Negyven év után már csalhatott az emlékezete, hogy honnan vette epizód témáját. A legvalószínűbbnek találtam, bár több kirívó eleme miatt bizonyos fenntartással, hogy az eddig feltárt tudósítások közül a részletekben leggazdagabb leírás lehetett az előképe, amely 1824-ben, a *Hasznos Mulatságokban* jelent meg, és a helyi népszokás általános vonásainak bemutatása után elbeszélte egy konkrét verseny eseményeit. A szerző nevét nem közölték, csak annyit tudhatunk meg a szövegből róla, hogy „a” Tudósító 1823-diki futtatáson volt jelen”. A cikk címe: *A’ Pünkösdi Király a’ Tsepregi lófuttatásban* (továbbiakban: a „Tsepregi”).¹⁴ Jókai tévedését az a párhuzam okozhatta, hogy amint a *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratnak, kora vezető „belföldi” irodalmi periodikájának a társlapja volt a *Koszorú*, hasonlóképpen a *Hasznos Mulatságokat* is „toldalékul írta ’s kiadta Kultsár István”, „A’ Hazai ’s Külföldi Tudósítások” című saját hírlapjához, az „Austriai Birodalom” vezető politikai újságjához.¹⁵ A tárgyalt előszót mégis érdemes figyelembe venni, hiszen a forrás műfajára és megközelítőleg a megjelenés idejére is emlékezett az öreg író.

Sokáig arra sem vetettek ügyet a kutatók, hogy néhány reformkori csepregi pünkösdkirály-közlés, köztük éppen a perdöntő fontosságú „Tsepregi” címe és megjelenésének helye már a 19. század derekán jól-rosszul belekerült Résző Ensel Sándor kéziratos összeállításába, amelyet népszokásgyűjteményének tervbe vett, de máig ki nem adott második kötete számára 1867-ben készített, s később csak kevés adattal egészített ki.¹⁶ Ezt a jegyzéket a 20. század elején kézhez kapta a néprajzi szakma, hiszen 1906-ban kinyomtatták, mert a benne felsorolt „bibliographiai adalékok e tö-

gok. Bp. 1978. 80. p. így írt: „A regény nyomán, még inkább megflmesítése révén aztán napjainkra hagyományozódott ez ősi szokás egyik változata.” Ezen a vonalon nem kutattam tovább. – A Jókai-hivatkozások sora folytatódott: Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Bp. 1979. 2. kiad. 116. p., Dömötör Tekla: Magyar népszokások. Bp. 1983. 3. kiad. 38. p., Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátszás. Bp. 1983. 3. kiad. 116. p., és így tovább, legutóbb Tátrai Zsuzsanna: Jeles napok – ünnepi szokások. In: Népszokás – néphit – népi vallásosság. Magyar Néprajz VII., főszerk. Dömötör Tekla, Bp. 1990. 176. p.

¹³ Edvi Illyés (s/v) Pál: Répce Mellékének rajzolatja, Tördelék Levelekben. Szép-literatúrai ajándék a Tudományos Gyűjteményhez (= Koszorú) 3. (1823) 3–16. p.

¹⁴ A’ Pünkösdi Király a’ Tsepregi lófuttatásban. *Hasznos Mulatságok* 8. (1824) I. f. é. 258–262. p.

¹⁵ Vö. Nemzeti és Hazai Vándor (kalendárium), Pest, 1832. 15–16. p.

¹⁶ Verebélyi Kincsőnek köszönöm, hogy fénymásolatban tanulmányozhattam az eredeti is. Ezt a bibliográfiát ő is a 20. század legvégén kezdte tanulmányozni. – A „Tsepregi” könyvészeti adatait egyébként évtizedekkel ezelőtt besorolták a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára falukataszterében a *Csepreg „lovas” mögé*.

megének túlnyomó része hazai néprajzi irodalmunk olyan anyagát teszi hozzáférhetővé, a melytől egy teljes néprajzi repertorium elkészültéig kutatóink el volnának zárva".¹⁷ A tárgyalt téma vonatkozásában a 20. század végéig mégsem vették figyelembe, még a közreadója sem.

Jó félszázaddal a Jókai-féle pütkösdikirály-leírások első közreadása után, 1910-ben, a *népszokás oldaláról* szemlélve Ernyey Józsefnek tűnt föl ismereteim szerint először, hogy Csepreg és Jókai között van valami kapcsolat, amikor ugyancsak elsőként vizsgálta az eddig ismert legkorábbi csepregi lóverseny-ismertetést, amelyet 1819-ben a prágai német nyelvű *Hesperus* című folyóirat melléklapja közölt *Correspondenz und Neuigkeiten* rovatában, V. S. A. szerzőmegjelöléssel, *Pferderennen zu Csapring* címmel (*Csepregi lófuttatás*. A továbbiakban „Pferderennen” megjelöléssel hivatkozom rá).¹⁸ Más csepregi forrásra nem utalt Ernyey. Bár ő is a Jókai-féle, általánosabb érvényű pütkösdikirály-kép hatása alá került ebben, a *Néprajzi Értesítő*ben közzétett dolgozatában, de lábjegyzetben mégis észrevételt tett arra, hogy az általam „tárcafejezet”-ként tárgyalt írásmű „sajnos, közelebbi helymeghatározás nélkül” jelent meg, és mindkét Jókai-szöveg „Részleteiben megegyezik a *Hesperus* adataival.”¹⁹ Nem tudok róla, hogy megjegyzésének lett volna visszhangja a néprajztudományban.

Jó hat évtized telt el Ernyey tanulmányának megjelenése után, amikor 1971-ben Fried István, több néprajzi adalék bevonásával, de Ernyey említett észrevételétől függetlenül elsőként közelített Jókai és az *irodalomtörténet oldaláról* a népszokáshoz, éppen a „Tsepregi” szövegén keresztül. A *Soproni Szemlé*ben, ennek a témának szentelt cikkében a hasonlóságok alapján vetette föl határozottan ugyanazt a publikált forráslehetőséget, amelyet a regényelőző tanulmányának bevonásával én is: „Jókai ismerhette a Hasznos Multságok 1824. évi közlését. E tény erősen valószínűsíti, hogy a regénybeli időszámítás szerint a Kárpáthy János birtokán rendezett király-választás is 1823–1825-re tehető.”²⁰ A Jókai-féle pütkösdikirály-választás forrásának keresésekor önállóan megfogalmazódott föltételezésemet megerősítette ez a Fried-közlemény, amelyhez csatlakozom jelen tanulmányommal, és az ott fölvetett kérdést alaposabban kifejtem. Megjegyzem, hogy Fried 8. lábjegyzetéből ismertem meg két „eldugott”, 1923-ban illetve 1925-ben megjelent Csatai-közlést, amelyekben tudomásom szerint először került fölídezésre három magyar nyelvű reformkori csepregi leírás, de Jókai-említés nélkül.²¹ Az 1971-ben hivatkozott, összesen már hat magyar forrásán²² túl Fried 1980-

¹⁷ S[ebestyén] Gy[ula]: Réső Ensel Sándor előkészülete a „Népszokások” II. kötetéhez. *Ethnographia* új folyam 2. (1906) 220. p.

¹⁸ V. S. A.: *Pferderennen zu Csapring*. Beilage zum *Hesperus* (1819), 18. sz. 101. p. – Nagyon valószínű, hogy ennél korábban nem is adtak hírt a csepregi szokásról, hiszen talán nem véletlen, hogy ez az 1819. március 15-én beküldött német nyelvű közlemény időben oly szorosan követte Széchenynek azt a köztudottan első, szintén német nyelvű értekezését a lónemesítés- és lóverseny-témában, amelynek utolsó részlete három és fél hónappal korábban látott napvilágot: Husarenrittmeister S[zéchenyi István]: *Über die Zucht und Veredlung der Pferde mit stetem Bezuge auf die Pferdezucht Ungerns, über Gestütte, Wettrennen u. s. w. Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1818. november 21., 25., 28. és december 2., 369–380., 383–384. p.

¹⁹ Ernyey József: *Legénybíróságok a Körmöcbányát környező német falvakban*. *Néprajzi Értesítő* új sorozat 6. (1910) 93–94. p.

²⁰ Fried István: *A csepregi pütkösdí királyok (Adalék Jókai Mór forrásaihoz)*. *SSz.* 25. (1971) 264. p. Jókai maga említi, hogy a cselekmény a Nagykunságban játszódik, Nagy-Kun-Madarason. A „szabolcsi” szó csak beszédétmaként szerepel a „regényfejezet”-ben.

²¹ Csatai Endre: *Kiveszett sopronmegyei népszokások*. Sopronvármegye 26. (1923) jún. 15., 2–3. p. és *Kiveszett néprajzi emlékek a csepregi járásban*. Sopronvármegye 28. (1925) okt. 1., 2. p.

ban közzétett egy 1829-es kiadású német nyelvű ismertetést is magyar fordításban a csepregi pütkösdi királyságról.²³ Az adalék eredetijének tanulmányozásakor bizonyossá vált számomra, hogy az 1819-ben publikált „Pfer-derennen” újraközlése, kevés változtatással.²⁴ Fried István 1971-ben megjelent gondolatébresztő cikkének mindeddig sem az irodalomtudományban, sem a pütkösdi szokások néprajzi földolgozásaiban nem volt visszhangja, leszámítva azt, hogy megjelenése után hat évvel hivatkozott rá a soproni illetőségű Domonkos Ottó, a kézműves- és legénycéhek jelvényeit tárgyaló tanulmányában.²⁵ Viszont éppen a legilletékesebb helyen, Csepregen gyakorlati hatást fejtett ki: a városka hagyományápoló szervezetei a *Soproni Szemlében* – csak részben szó szerint – közreadott „Tsepregi” szöveg alapján, huszonkét évvel később, 1993-ban újították föl a 19. század végi első fölelevenítés után másodsorra, külsőségeit tekintve teljes részletgazdagságában a helyi múlt utolsó híres mozzanatát, a „pütkösdi lófuttatás”-t.²⁶ Újra várossá nyilvánítása évében, 1995-ben pedig egész Csepreg olvashatta a *Csepregi Lapozgató* című időszaki kiadványban Friednek a népszokás-felújítást megalapozó cikkét, jegyzeteitől megfosztott újraközlésben. Magam 2000-ben, nagy elszérlőnk születése után 175 évvel kezdtem a csepregi lófuttatás témájával foglalkozni. Még le nem zárult kutatásaimnak Jókai pütkösdikirály-leírásaival kapcsolatos eddigi eredményeiről kívánok most ugyanebben a folyóiratban számot adni, ahol Fried István fölvetette a Csepreg–Jókai párhuzamot.

Az alábbiakban a fontosabb mozzanatokra vonatkozóan összehasonlítást végzek a föltételezett alapszöveg, vagyis a „Tsepregi”, valamint a „regényfejezet” (egy eset kivételével az 1. jegyzetben megadott kiadás alapján) meg a „tárcafejezet” között, hogy az egyezések és az eltérések jobban szembetűnjenek. Néhány esetben a „Pferderennen”-t is bevonom kiegészítő bizonyítékkul. Az idézetekben a fontosabb párhuzamokat dőlt betűvel kiemelem.

Példák annak igazolására, hogy a „Tsepregi” szöveg volt a „regényfejezet” és a „tárcafejezet” fő forrása:

1. A versenyre való felvonulás

„Tsepregi”:

... a' délesti ájtatosság végeztével 4 óra után mind a' helybeliek, mind a' számos szomszédbeliek az öszvegyült előkelő Urakkal, 's a' Földes Úr vendégeivel együtt megje-

²² Utalt arra is, hogy 1834-ben a *Társalkodóban* „felszólítanak... kik e' szép szokást közelebbről ismerik” hogy írják le a csepregi lófuttatást. Soká érkeztet be eredmény, Ignác: Észrevételek a' csepregi pütkösdi királyságról. Társalkodó 9. (1840) 50. sz. 200–201. p., vö. Réső jegyzéke, vö. 17. jegyzet. – Hozzáfűzhetem, hogy Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története, Budapest, 1887. 360–361. p. 2. lábjegyzetéből vette át hivatkozás nélkül a 19. századi lexikonokból származó két csepregi lófuttatásra vonatkozó adatát, és véletlenül a XVIII. századi Torkosnak tulajdonította az 1884-es Magyar Lexikonból való idézetet Rajczy Mária Mechtilda: Csepreg irodalmi multja és népköltészeti hagyományai c. doktori értekezése, vö. a SSz. 1943-as kötet 2–3. számában, majd 1944-ben különnyomatként és Csepregen 1997-ben reprintben megjelent munka, 24–25. és 35. p.

²³ Fried István: Csepreg és Csorna egy 1829. évi német lexikonban. SSz. 34. (1980) 325–327. p.

²⁴ Romy (Karl Georg): Csepregh. In: Ersch, J. S. – Gruber, J. G.: Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste... Erste Section A–G, Zwanzigster Theil, Cos-Czwitinger. Leipzig, 1829. 276–277. p.

²⁵ Domonkos Ottó: Céhkoszorú, céhkorona. Népi kultúra – Népi társadalom 9. (1977) 217–240. p.

²⁶ Vö. Csepregi Promená 2. (1993) 6. sz. 1. p., 3. (1994) 3. sz. 8. p. és 5. sz. 4. p., majd a későbbi évek közlései ugyanott.

lennek a város napkeleti részén elterülő síkságra, hova a futtatni kívánó Parasztlegények, közönségesen mintegy 15–16-an a következő renddel jönnek ki a helységről: „*Elől lovagol két helybéli Eskütt, kik Vezetők, 's Felvigyázók, ezeket követi gyalog a marsot húzó Czigány kar, melly után egy legény veres zászlóval lovagol, mellette két lovas kivont karddal; utánnok jön a múlt esztendei nyertes, ... mellette két legény lovagol. Itt következnek már a pályafutásra válalkozott Lovagok. Elérkezvén a mezőnek síkabb tájára, megállapodnak, és... az Esküttek, Bírák, 's a helybéli Uraság' Tisztjei a nézőket... sorba állították, ... éjszak felé mennek, hol őket egy pár Eskütt, 's többnyire egy Uraság Tisztje várja, mint felvigyázók.*”²⁷

„Regényfejezet”:

...egy városi esküdt... Varju András uram... őnagyságát, méltóságos Jancsi urat... A népség, rövid isteni tiszteletét végezve megindult szép rendben ki a mező felé. *Elül lovagolt két esküdt, utánuk a szekérre rakott cigánybanda... Varju uram... Most lovon ült, s kezében egy nagy vörös zászlót tartott, mellyel majd kiverte a szél a semeit... Végre jött a pünkösdi király... Mellette kétfelől két polgár lovagolt kivont kardokkal... Utána jönnek hosszú sorral a pályázó legények... Befejezi a menetet az úri és fakó szekerek rende... Jancsi úr, a gazdag nábob... úri hintók... Vele jöttek ... legszivesebben látott vendégei: a Bács megyei... birtok gazdája, ki át szokott rándulni... a szomszédba (Nagykunságba)...*

„Tárcafejezet”:

...az isteni tisztelet végeztével... eskütt uraimék... Előljön a kisbíró uram... egy nagy piros selyem zászló a kezében, jeladására a... barna zenészbanda rárántja a legszebb nótát... *Indulót húzza Parancsolják a cigánynak... a zeneszóra a népség tódul ki a mező felé, ki gyalog, ki szekér háton... kisbíró uram... lovon ül, majd kiveri a semeit azzal a piros zászlóval. Utána egy banda cigány, mind egy hosszú szekérre rakva... Következnek aztán szép rendben a lovas legények... Bezárja a rendet az érdemes előljáróság, tiszttartó csézájának adva első helyet... a mezőre érve...*

2. A pünkösdi király fejdísz

„Tsepregi”:

...a' tavali Pünkösdi Király... *fejéről zöld ágból 's virágokból font korona* válláig függ le, úgy hogy orcája sem látszik... második *versfutás közben el veszte a' koronát*; tehát egy része a' nézőknek 's a' többi futók protestáltak Királysága ellen mondván, hogy Korona nélkül nyertes nem lehet; azonban a' többség által a' vád alól feloldoztatván... El kellett volna tehát vesztenie a' Királyságot; de Pártfogói nagyon hangoztatták a' „nem igazságos” szokat... ismét nagy láрма között a' „nem igazságos” szó hallatszott.

²⁷ Talán nem véletlenül került a szokás ismertetése elé egy idézőjel, melynek azonban nincs befejező párja a szövegben. További kutatás döntheti el, hogy volt-e nyomtatott vagy akár csak kézírásos előzménye ennek az általános leírásnak, amelyet a szemtanú saját konkrét élménybeszámolója követ.

„Regényfejezet”:

...a tavalyi pünkösdi király... ami legjelesebbé teszi... az egy nagy lombos koszorú, mely *fejére* van téve. Ezt az ifjú leányok fonták *gyászfüzekből és virágokból* úgy, hogy a *szegfűkkel és rózsákkal* ékes füzérek hosszan omlanak a legény vállaira, mint hosszú leányhaj, csak arcát hagyva szabadon, ahol kétfelé választvák... a sebes roham közepette lebontakozik a legény fejeről a hosszú virágfüzérés korona, s lehull a földre. Az utána rohanók mind összegázolták. Ő maga észre sem vevé koszorúja elestét... A célt elérte, de a *koronát elveszté*. – Így nem lehet a pünkösdi király – mondának többen. – Minek vesztette el a koronát?... – Ez *nem igazság!* Kiáltozott a nagy rész...

„Tárcafejezet”:

Ekkor a ráró diadalmas lovagjának virágokból *és hosszú szomorúfüz ágakból font koszorút* tesznek fel a *kalapjára* s mint a pünkösdi király...

A koronalesés egyszeri esetének regénybeli ismétlődése az egyik legdöntőbb bizonyítéka annak, hogy éppen a csepregi 1823-as verseny volt az előkép, amint ezt Fried is kiemelte.²⁸ Figyelemreméltó, hogy a „Tsepregi” és a „regényfejezet” szerint is a fején van a pünkösdi királynak a korona, onnan esik le vágatás közben, addig a „tárcafejezet”-ben – a realitástól elszakadva – a kalapján helyezik el, a neve nem is „korona”, hanem „koszorú”, csak a verseny végén jelenik meg és nincs szó arról, hogy leesne.

3. A pünkösdi király jogköre

„Pferderennen”:

In dem Oedenburger Comitāt, dem Marktflücken Csapring... Jener der bei dem dritten Lauf siegt, erhält die Blumenkrone, und hat für die nächsten 12 Monate das Vorrecht, daß er jeden Sonntag *in der Dorfschenke frey zecht*, und *sein siegendes Pferd*, wenn es im Weidegang irgend einen Schaden zufügt, *nicht gepfändet wird*. [Csepreg mezővárosban, Sopron megyében... aki az utolsó futásban győz, megkapja a virágkoronát és a következő 12 hónapra előjoga, hogy a *helység kocsmájában ingyen rovása van*, és ha győztes *lova* legelőn járva *kárba megy, nem zálogolják meg*.]²⁹

„Tsepregi”:

...az egész esztendei *helybéli multságokba* a' Pünkösdi Királynak *szabad bemenetele* vagyon, 's ott *parantsolva ingyen eszik, iszik*, a' mennyit akar, 's érte a' *többi legénység* tartozik *fizetni*. Szinte úgy köteleztetik a' *legénység* a' Király *lovait*, 's *barmaít* egész esztendő által a' legelőn *őrízni*, 's ha azok valahol *kárt tennének*, a' *vígyázatlan legények fizetnek* érettek.

²⁸ Fried István: A csepregi pünkösdi királyok (*Adalék Jókai Mór forrásaihoz*). SSz. 25. (1971) 264. p.

²⁹ Saját fordításom, korabeli magyar kifejezésekkel. A Dorfschenke értelmezése nem a falu, hanem a község, helység kocsmája, tekintettel arra, hogy a „Flecken, Marktflücken...ein Dorf mit städtischen Gerechtsamen” magyarul 'mezőváros, helység' (Ballagi, [Bloch] Moritz: Neues vollständiges Wörterbuch der deutschen und ungarischen Sprache. Deutsch-ungarischer Theil. Pesth, 1854. 264. p.). Csepreg éppen ingadozott a városi és falusi helyzet között a 18. század végétől kezdve, vö. pl. Farkas Sándor: Csepreg mezőváros története. Budapest 1887. (reprint Csepreg, 1996) 381. p.

„Regényfejezet”:

...pütkösdi király... *szabad ivása van a város minden kocsmájában, annak a lovait minden gazda tartozik őrizni, s akárhová kárbamennek, nem szabad megzálogolni, hanem fizeti a kárt, aki rosszul vigyázott rájuk. Továbbá szabad bejárása van mindenféle vendégségbe és lakodalomba, és ha egyszer-másszor jókedvéből ki talál rúgni, azért őt testi büntetéssel illetni nem szabad, sem megcsapatván, sem pedig börtönbe záratván.*

„Tárcafejezet”:

...ő kezdi meg a tánczot az esteli mulatságban... egy évig *minden lakodalomba, ünnepeyre, mulatságra hivatalos, minden kocsmában ingyen rovása van, a mit elfogyaszt, fizeti a község, lovát, marháját tartoznak társai őrizni, s ha netán valami apró vétséget követ el, azért testi büntetéssel nem illetik.* Illyen nagy úr a pütkösdi király egy álló esztendeig.

A „nem szabad megzalogolni” és a „testi büntetés” fogalom a „Tsepregi” szövegben nincs benne, a „Pferderennen”-ben is csak az előbbi. Talán a „Pferderennen”-t is olvasta Jókai? Talán ismert még egy, eddig föl nem tárt csepregi híradást, amelyből a pütkösdi királyoknak a testi büntetéstől való mentességéről is tudomást szerzett? Tisztázásra váró kérdés. Az is lehet, hogy általános műveltsége és alkotó fantáziája révén építette be ezeket a valóban ide illő jogi elemeket.

Jókai kiegészítő forrásai

Az eddig egybevetett szemelvények további elemzését az olvasóra bízom, csak összefoglaló észrevételeimet fogalmazom meg:

A „regényfejezet” nagyon gondosan, pontosan szinte minden tényt *átvett a „Tsepregi”-ből*, de a dunántúli Csepreg helyett, föltehetően szépírói céljának, mondánivalójának kedvéért és a lófuttatással együtt szerepeltetett „bikahajsz”-nak Jókai más műveiben említett kecskeméti illetősége miatt is, az alföldi „Nagy-Kun-Madaras” városba telepítve, továbbá életszerű és regényes elemekkel kiszínezve. A később írt „tárcafejezet” viszont nemcsak rövidített változata a „regényfejezet”-nek, hanem alapos átdolgozása is. Noha egy hetilap látszólag ismeretterjesztő igényű ünnepi melléklete számára készült, nem áll közelebb az előképhez, mint az első megfogalmazás, inkább távolabb került a csepregi tényektől, mivel az író nem tagadta meg önmagát, hanem a fantáziája szülte részletekhez, valamint humoros megjegyzéseihez még hozzá is tett, ugyanakkor a reális tényekből sokat elhagyott. A *Vasárnapi Ujság*ban nemcsak az ott is érvényesített költői szabadság jogán alkalmazhatott Jókai a konkrét Csepreg helyett általánosabb – túl a Dunán – helymegjelölést, hanem azért is, mert vélhetőleg beépített más közlésekből származó, oda nem illő mozzanatok is a csepregiek mellé; akárcsak az *Egy magyar nábob* pütkösdikirály-leírásába. Tehát azért nem tűnt egyértelműen előképnek a „Tsepregi”, mert nem egyedüli forrása volt Jókainak. Hogy bizonyítsam a több előzményszöveg fölhasználását, és hogy a különböző eredetű szokás-

elemeket szétválaszthassam, meg kellett keresni a föltételezett *kiegészítő forrásokat*.³⁰ Jókai regényelőszava nyomán abból indultam ki, hogy nem jöhet számba olyan publikáció, amely a „Tsepregi” után jelent meg, legfőképpen előtte, hiszen az író így jellemezte a pütkösdí királyság intézményét: „a még azon évben dívott” szokás. Nyilván nem ismert későbbi tudósítást arra nézve, hogy gyakorolták-e egyáltalán 1823 után is Csepregen a pütkösdí lófuttatást. Ezért csakis az 1823–24 körüli sajtóban kerestem és találtam meg Jókai többi forrását is. Amint várható volt, ugyanott és ugyanabban az évben jelentek meg, ahol a „Tsepregi”: a *Hasznos Mulatságok 1824-es évfolyamában*. Két cikkben több kiegészítő motívum eredete is megtalálható, a harmadikban mindössze egy motívum és egy kifejezés előképe. A szerzők nevét nem közölte a lap. Az első cikk címe: *A' Magyar lónak sebes futása*. Tartalmának nincs köze a pütkösdí királysághoz, sőt a pütkösdíhoz sem, hanem csak az akkoriban újonnan bevezetett paraszti lóversenyekhez (a továbbiakban: „Magyar Ló”).³¹ A második cikk tárgya *Az Anglus pallyafutások*, tehát nincs köze Magyarországhoz sem, csupán az angliai lóversenyekhez (a továbbiakban: „Anglus”).³² A harmadik cikk címe és témája egy nagy múltú ünnepély, *A' Rózsa Ünnepe* nem is lóverseny, nem is magyar, és hazájában, frank földön az alapítójának névünnepéhez, Medárd-naphoz tartozott, de a köztudottan a reformkorban elkezdett magyarítása, valamint a németesítése utóbb pütkösdíhoz kapcsolta (a továbbiakban: „Rózsa Ünnepe”).³³ Erről az új szokásról 1856-ban, a „tárcafejezet” megfogalmazásakor már tudhatott Jókai Mór.

Szövegösszevetéseim alább következő második csoportjába ezeket a forrásokat is bevonom.

Példák annak igazolására, hogy a „Magyar Ló”, „Anglus” és „Rózsa Ünnepe” cikk képezte a „regényfejezet” és a „tárcafejezet” kiegészítő forrásait:

1. Adomány, alapítvány szerepe

„Pferderennen”: Nincs szó róla.

„Tsepregi”: Nincs szó róla.

„Magyar Ló”:

... új jelenés történt f. eszt. Aug. hónapnak 20-dik napján Ns. Pest Vármegyében Mélt. Gróf Keglevics familiának Esső nevű Pusztáján³⁴, hol az Uraságnak rendeléséből, neve-

³⁰ A hazánkban meglehetősen tipikus reformkori jelenség, az alapítványt tevő földesúr motívuma tekintetében Fried István sem volt meggyőződve afelől, hogy egyetlen publikáció képezte volna Jókai pütkösdí királyának előképét, és keresett további előzményeket: A csepregi pütkösdí királyok (*Adalék Jókai Mór forrásaihoz*). SSz. 25. (1971) 262. és 264. p. Megtalálni vélte a magyarázatot a későbbi csepregi híradásokban szereplő Jankovich Izidor földbirtokos személyében, akinek a kapcsolata, együttműködése Széchenyivel 1826-tól kezdve regisztrálható. Vö. 11. jegyzet. A lóverseny-győztesnek juttatott földesúri jutalmait először 1833-ban említik, mint már szokásosakat. Az egyik 1840-es csepregi leírás éppen az alapítvány hiányát kifogásolta, hogy „a csepregi pütkösdí királyság”, mert „nem lévén sem örökre alapított, sem évenként előforduló díja... silány alapon fenekszik” (értsd: fenekdik meg). Ignác: *Észrevételek a' csepregi pütkösdí királyságról*. Társalkodó 9. (1840) 50. sz. 201. p.

³¹ *A' Magyar lónak sebes futása*. *Hasznos Mulatságok* 8. (1824) II. f. é., 174–176. p.

³² *Az Anglus pallyafutások*. *Hasznos Mulatságok* 8. (1824) I. f. é., 387–391. p.

³³ *A' Rózsa Ünnepe*. *Hasznos Mulatságok* 8. (1824) II. f. é., 411–413. p. Tájékoztatót a meghonosításáról például *A' Hazai 's Külföldi Tudósítások* 1837. évi, első félévi 52. száma, a 412. oldalon: „N á d a s, Pozsony vmegyében. Első rózsáünnep hazánkban... pütkösthétfőn...”

³⁴ Gyón és Tatárszentgyörgy községek közelében fekszik.

zetes jutalmak tétettek a' legsebesebb futóknak... újabb ösztönül szolgálhat Hazánkfiainak, hogy... a' Magyar fajta tsikók *gondosan neveltessenek...*

„Anglus”:

Londontól 60 mérföldre fekvő *New-Market faluban régi szokás* a' lovak futtatása. Erre a' *Király esztendőnként 100 Ginét tesz fel* a' legjobb futónak... Az ilyen pályafutás egy hétig tart, de *esztendőnként több ízben is tartatik...* leginkább a' *Nemességnek azon Társasága*, melly Jockey Klubnak nevezetik, szolgáltatja a' lovakat...

„Rózsa Ünnepe”:

Pikardiában *Szalánszi faluban*, Noyontól egy fél mértföldnyire, minden esztendőben megtartják. – Szerzője ezen *szép ünnepnek Sz. Medárd Noyoni Püspök* volt, ki a' Merovingiai Childeric és Clodoveus alatt élt *az ötödik században...* akkor Ura lévén ezen falunak, *azt rendelte*, hogy a' ...legtisztább életű leányzónak... *szép jutalmat...* a köz betsületen kívül bizonyos volt a' Rózsás leány, hogy abban az esztendőben férjhez ment. *Ezen dérék (sic) földes Úr* megilletődvén ezen hasznos következesen, *örökösítette annak fen maradását 12 hold földet erre rendelvén... Junius hónap 8-kán...*

„Regényfejezet”:

...a te *pütkösdi királyságod* vajmi sokba kerül ám a városnak. – Jól tudom én azt, hogy ez nem a város pénzéből telik, hanem hogy *ngos Kárpáthi János úr édes atyja*, a kinek *érdemes orczája* most is ott függ a falon la, *hagyott egy summa pénzt* a községnek azon czélból, hogy egyrészt imez *ósi szokás fenntartassék*, más részint pedig, hogy a *lónemesítés előmozdíttassék*, minél fogvást ...a lovas legények... versenyt futtatnak egymással... a *kegyes úr hagyományából...*³⁵

„Tárcafejezet”:

Túl a Dunán egy derék magyar földes ur rendelést tett, és alapítványt hagyott, *hogy a népszokásban régen divatozó pütkösdi király választás* vidám ünnepélyvel *legyen összekötve*, mellynek közvetlen hatása egy nevezetes hazai iparágra, a lónemesítésre *kiterjedjen*, a mire a magyar olyan büszke szokott lenni.

Attól eltekintve, *hogy a reformkorban valójában kinek volt köszönhető a népi hagyományban gyökerező csepregi lófuttatásnak „a vidék jelentős társadalmi esemény”-évé*³⁶ emelése, a *szépírói alkotás hátterében a fentiek szerint nem Széchenyi, nem Jankovich (vö. 29. jegyzet), hanem legföljebb Keglevics „Uraság” rejtőzik, sőt akármenynyire bizarrul hangzik, a legvalószínűbb, hogy a Hasznos Mulatságokat gondosan forgató Jókai számára még ő sem, hanem Szent Medárd volt a kézen fekvő előkép: a „derék”, bár nem magyar „földes Úr”, aki egy évente ismétlődő ünnepség céljára „rendelte,” majd „örökösítette” adományát.*

³⁵ Ezt a részletet, hogy ne legyen benne sajtóhiba, kivételesen más kiadásból idéztem, mint a többit, Jókai Mór: Egy magyar nábob. Második kiad., II. kötet, I. fejezet, Pest, 1858.

³⁶ Fried István szavaival élve: A csepregi pütkösdi királyok (*Adalék Jókai Mór forrásaihoz*). SSz. 25. (1971) 264. p.

2. A futtatást indító jeladás

„Tsepregi”:

Itt a' futtatók egy sorba állván a' felvigyázóktól kimondott Mars, vagy Szabad jelszóra el kezdik a futtatást a' zászló felé...

„Magyar Ló”:

...mozsarakból tett harmadik lövésre a' készen álló futók... útnak indultak...

„Anglus”:

Minekelőtte meginduljanak, az eskütt ember mindenik lovaszt megkérdi: késszen vagyon-é mindene? 's ha úgy vagyon, az ő szóbeli jeladására megindulnak...

„Regényfejezet”:

Jancsi úr már inteni akart aranygombú botjával, hogy süssék el a tarackokat, a harmadik lövés leendvén jel a verseny kezdésére...

„Tárcafejezet”:

...ért az ágyúzáshoz. Három mozsár van ám leásva a földbe...elpukkantja a nagyhangú vasat... Szól a második lövés is, most meg a harmadik: arra el kezd, valamennyi lovas vágtatni...

Jókai számára a versenyt indító ágyúlövések szerepeltetéséhez nyilván az Esső-pusztán alkalmazott módszer szolgáltatta az alapot, bár a korabeli, sőt a 18. századi hazai híradásokból, beszámolókból is kiviláglik, hogy különféle (nem népszokásjellegű) ünnepegeknek, politikai és egyházi eseményeknek gyakran voltak kísérői, pompájának emelői a durrogó mozsarak.

3. A résztvevők fogadásokat tesznek

„Pferderennen”: (Nincs szó róla.)

„Tsepregi”: (Nincs szó róla.)

„Anglus”:

Az ilyen pályafutásoknak legemlékezetesebb következtetése az, hogy részszerént a' [lovak] birtokosaik, kik többnyire gazdagok, másokkal fogadnak, részszerént a' többi nézők is egymás között fogadásokat tesznek...

„Regényfejezet”:

A bizakodó lovasok... fogadásokat tesznek egymás között, és az mind borba megy... s az úri sereg között élénk fogadások kezdtek szövődni, mégpedig tízet egyre, hogy az idegen lesz mind a három futásban a győztes.

„Tárcafejezet”:

A szürke nyeri el! A ráró nyeri el! Mondják itten ottan: a ki nem hisz, fogadjon pint borba, a tisztartó is fölteszi a szürkére Vidács vasekéjét, bíró uram tartja a fogadást egy idei üszövel a ráró becsületére...

4. Nyereg, sarkantyú, korbács alkalmazása

„Pferderennen”:

Nur unverehlichte Burschen auf eigenen Pferden, welche *ohne Sattel* geritten werden müssen, dürfen um den Preis werben. [Csak nőtlen ifjak versenyezhetnek a díjért, saját lovukon, melyet *nyereg nélkül* kell meglovagolniuk.]³⁷

„Tsepregi”: (Nincs szó róla.)

„Magyar Ló”: (Nincs szó róla.)

„Anglus”:

...lovak...mellyeknek *serénnyek* jobbra balra tsinosan *befonattatnak* szalmával; a' szerszámjok nem kantárból, hanem tsak könnyű fék-szárbból áll, és sima kis *nyeregből*... A' *nyereg alatt* igen kis *takaró* vagon... Lovászok... sarujokon hosszú nyakú *sarkantyú éles taréjokkal*, kezökben *erős korbács* szokott lenni... A' sarkantyúnak és korbácsnak *tsak vege (sic) felé veszik hasznát*.

„Regényfejezet”:

...a pütkösi király. Lova... *sörénye* tizenkét *fűzérbe* szalagok közé *fonva, nyeregtakarója* farkasbőrből... A bizakodó lovasok... nagyokat *kongatnak karikásaikkal*... A legszelesebb lovasok, kik az *elején sarkantyúzzák* lovaikat, s utóbb elmaradnak ...A pütkösi király ... meg sem mozdítja *korbácsát*. Midőn háromszáz lépésnyire *haladtak*, akkor azután egyszerre *sarkantyúba kapja* a lovát, s kieresztve *karikását*, egyet rikolt... Ekkor kezdődik a lárma, az *ostorcsattogás*...

„Tárcafejezet”:

...*kongatják ostoraikat*... szoritják a *kengyelt*... (a második futáskor) *sarkantyúba kapja* ő is a rárót... Harmadszor... A ráró lovasa még ekkorig egyszer sem üté meg paripáját, *karikás ostora* most is oda van akasztva nyakába.

A nyereg, sarkantyú és korbács nem voltak tartozékai a hagyományokban gyökerező csepregi pütkösi vetélkedőknek, de még a korabeli, újonnan szervezett, hivatalos pesti parasztlóversenyeknek sem. Följegyezték például 1827-ben, hogy a futtatás előtt "A' parasztnak lovai is béirattattak ugyan, de a' lovaglók és nyergek terhe nem mértetett meg, mivel ők szórén lovagoltak."³⁸ Föltételezem, hogy ha Jókai tisztában lett volna ezzel, nem emlegetett volna ilyen kellékeket, mint nyeregtakaró és kengyel, hiszen nyereg nélkül nagyobb virtus a lovaglás, romantikusabb lett volna olyanformán az eseményleírás. Tehát ebből a szempontból azt eredményezi az összevetés, hogy a

³⁷ Saját fordításom.

³⁸ Vö. pl. A' Pesti fényes Pályafutás... Nemzeti Újság 1827. I. f. é. 27. p.

A pünkösdi király.

Góró Lajos illusztrációjával kezdődik Jókai regényfejezete az Egy magyar nábob képes díszkiadásában (1894).

„Pferderennen” újsághírt nem ismerte az író (vagy csak nem akarta figyelembe venni?).

5. Versenyzők, nevek

„Tsepregi”:

...mind a' helybeliek, mind a' számos szomszédbélték az öszvegyült előkelő Urakkal, 's a' Földes Úr vendégeivel együtt megjelennek a' város napkeleti részén el terület síkságra, hova a' futtatni kívánó Paraszt-legények, közönségesen mintegy 15–16-an...

„Magyar Ló”:

Noha tsak kevés napokkal előbb voltak tudósítatva a' szomszédok, mégis negyvenen jelentek meg a' pályára futásra... kivállalkozott közülök Martzi János 22 esztendő legény, a' ki a' Baratsi, ugyan Pest Vármegyei, Pusztáról jött... a' jutalmat is megnyerte.

„Anglus”:

A' lovak e' végre az Országnak minden részeiből ide gyűlnek...

„Regényfejezet”:

... összegyűlnek a lovas legények a környékről, s versenyt futtatnak egymással... a tavalyi pütkösi király... Márton... No Marci, most mindjárt vége a pütkösi királyságnak!... Az idegen legény... Kinek hínak, öcsém? – kérde a pütkösi királytól. – Kis Mihálynak... – No, te Kis Miska, te derék fiú vagy... Visszamegyek Nádudvarra, ahonnan jöttem.

„Tárcafejezet”:

Bíró uram megfeddi őket előre... hogy azután becsületére váljanak a helységnek, valami idegen el ne kapja előlük a pütkösi királyságot... ne hagyj magad szürke, ne hagyj magad ráró; szorítsd Jancsi, szorítsd Miska!

Lehet, hogy a személynév-összevetés játékos ötlet részemről, de illik Jókai stílusához, amennyiben szándékosan került bele a „Magyar Ló” híradásban szereplő nyertes legény neve (Martzi János) „megfelelve” egyrészt a „regényfejezet”-be, másrészt a „tárcafejezet”-be, mindkét esetben keresztnévként és becéző alakban: Marci, illetve Jancsi.

A versenyzők illetősége azonban komolyabb kérdés. Jókait félrevezethette a „Tsepregi” szöveg, amelyben nem világos, hogy a szomszédbeliek csupán nézők voltak-e? Ismeretlen lehetett számára a legénycéhek szervezete, összefüggése a pütkösi királysággal, s az a tény, hogy a hagyományos vetélkedésekben nem vehetett részt helységen kívüli. Pedig éppen Csepregről, 1840-ből maradt fenn egy ritka adalék, amely, többek között, Jókai sem ismert, és amely bizonyítja ennek a – népszokásirodalmunk szerint inkább csak föltételezett – összefüggésrendszernek a meglétét: „negyvenöt lovas városi legény, kik cézhet képezvén vidékieket versenyezni nem engednek... szép sorba állott.”³⁹ (A dőlt betűs kiemelések tőlem.)

Mivel egyrészt a „Tsepregi”, másrészt a „Magyar Ló”, az „Anglus” és a „Rózsa Ünnepe” közlések mind a *Hasznos Multságoknak* ugyanabban az évfolyamában találhatók, azért kölcsönösen „igazolják egymást” és azt a föltevést, hogy éppen ezek képezték egyrészt a fő forrást, másrészt a kiegészítő forrásokat Jókai számára. Nézetem szerint az író a pütkösdikirály-leírásaihoz valószínűleg nem használt más kiadványt, mert ebben az egyetlen folyóirat-évfolyamban talált annyiényt, amennyiből sokoldalú ismeretei és gazdag képzelőereje segítségével összeötvözhette „regényfejezet”-ét és „tárcafejezet”-ét, azon túl csak költői elemeket tett hozzájuk az életszerűbbé és regényesebbé varázslás⁴⁰ kedvéért. A jelen tanulmányom bevezetésének utolsó sorában föltett kérdésre azt a választ adják a szövegösszevetések, hogy ez a Jókai szellemi tulajdonát képező két írás az 1823-ban megfigyelt *csepregi adatokon alapul, kiegészítve a Dunántúlon-, sőt Magyarországon kívüli eredetű egyéb tényekkel*. Jókai Mór maga úgy lokalizálta a pütkösi királyság intézményének ilyen, valójában *soha nem létezett alakját*, hogy regényében konkrét alföldi helységhez kötötte, tárcájában általános du-

³⁹ Ignác: Észrevételek a csepregi pütkösi királyságról. Társalkodó 9. (1840) 50. sz. 200–201. p.

⁴⁰ Ezzel a kifejezéssel élt Fried István is: „Jókai...varázsolja elének...a pütkösi király választását”, A csepregi pütkösi királyok (Adalék Jókai Mór forrásaihoz), SSz. 25. (1971) 262. p.

nántúlivá tette, majd a harmadik, rövidített közreadáskor *általános magyarrá*.⁴¹ Ezeknek a *művészi alkotásoknak tudományos forrásként való értékelése* következtében a valóságostól több vonatkozásban eltérő kép alakult ki hosszú időre erről a hazai pünkösdi szokásról a közvéleményben és a néprajzi szakemberek körében, a fordítások révén még külföldön is. Eközben pedig az 1810-es évek végén már "emberemlékezet óta" fennálló és hagyományos formájában a tagosításig, 1847-ig évente gyakorolt *csepregi lófuttatás feledésbe merült* a maga egyediségében. Noha szépírói megjelenítései előtt számos híradás szólt róla, Jókai műveinek árnyékában gyakorlatilag ismeretlen maradt, és a 20. század végén valósággal rehabilitálni, hitelesíteni kellett, elemzéssel eltávolítani róla az idegen és költői elemeket. Ki kellett küszöbölni az áttételes és átértelmezett hivatkozásokat, lépésről lépésre haladva vissza kellett keresni a valódi forrásokat, első közléseket, a fordítások német eredetijét. Vizsgálataim során bizonyítékokat találtam Fried István és a magam megsejtéséhez, ezek eredményképpen módosul a kép, amely a lóversenyen nyert pünkösdi királyság intézményéről a néprajzi szakirodalomban eddig kialakult. Módszertani tanulságul szolgálhat, hogy a népszokás-kutatásban sem elhanyagolható a forráskritika.

---

⁴¹ Jókai Mór: A pünkösdi király. Magyarország I. kötet, Bp., 1888. 340–342. p. (Az Osztrák-Magyar Monarchia irásiban és képben, III. kötet), illetőleg Maurus Jókai: Der Pfingstkönig. Ungarn Band I., Wien, 1888. 340–342. p. (Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Band III.)

MŰHELY

VARGA IMRÉNÉ

Adalékok a soproni felső evangélikus egyházmegyéhez tartozó három gyülekezet történetéhez

A soproni felső evangélikusegyházmegye esperességét 1787-ben szervezték meg. Első esperese Gamauf Sámuel soproni evangélikus lelkész volt. Ekkor az egyházmegyéhez 8 gyülekezet tartozott: Ágfalva, Balf, Csáva, Harka, Kabold, Petőfalva, Locsmánd és Meggyes. Sopron és Ruszt külön gyülekezetet alkotott. Az 1893. évi evangélikus zsinat döntésével a két gyülekezet szervesen az egyházmegye hatáskörébe került. Így 1900 elejére 10 anyagyülekezet volt, majd 1906-ra Veperd és Lajtaújfalu anyaegyházzá tételével számuk 12-re emelkedett. Az esperesség gyülekezetei Sopron kivételével mind tiszta német anyanyelvűek voltak. 1921-ben Burgenland elcsatolásával 8 anyagyülekezetet és 7 leánygyülekezetet csatoltak el, összesen nyolcezer fős lélekszámmal. Ezek az alábbiak:

sorszám	anyagyülekezet	leánygyülekezet
1.	Kabold	Mészverem
		Hársfalva
		Felsőpéterfa
		Csoromfalva
2.	Locsmánd	
3.	Meggyes	
4.	Lajtaújfalu	Kismarton
5.	Petőfalva	Borbolya
6.	Csáva	
7.	Ruszt	
8.	Veperd	Lépesfalva

A soproni felső evangélikus egyházmegye történetét Hanzmann Károly lelkész állította össze.¹ Ebből idézünk:

„Elvesztettük tehát egyházmegyénk Trianon előtti létszámának több mint egyharmadát. A gyülekezetek számát nézve elszakadt az egyházközség háromnegyed része, 20-ból 15. Anyagyülekezeteket tekintve 12-ből 8-at. [...] Azt kell írnom, hogy osztatlan régi

¹ Hanzmann Károly: Soproni felső evangélikus egyházmegye története Sopron 1951. Kézirat. Evangélikus Levéltár (a továbbiakban EL) Kéziratgyűjt. Nr. 22.

EVANGÉLIKUS EGYHÁZKORMÁNYZAT
1920–1938
1945–1952

Balogh Margit–Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992.
(Budapest, 1996. 276. o.)

egyházmegyénk legértékesebb falusi gyülekezetei vesztek el. [...] Gondolok a legbuzgóbb Locsmándra, a legnagyobb és gazdag Fertőmeggyesre, a kedves Kaboldra és Csávára és Petőfalva áldozatkész, derék népére, a törekvő Lajtaújfalura, a hitben erősödő Veperdre, valamint a nyárspolgáriás önteltségében is gazdag Rusztra. [...] Sajnos területileg és a gyülekezetek számát tekintve is a legkisebb esperessége lettünk a dunántúli evangélikus egyházkerületnek. [...] A vármegyéből csak Sopron városi és a vele szomszédos 4 falu alkotja immár az összezsugorodott soproni felső egyházmegyét, amelynek egész területe 30 471 kat. hold. E megmaradt csonka esperesség 4 anya- és egy leánygyülekezetből tevődik össze.

A csonka esperesség lélekszáma statisztikai adatok szerint:

anyaggyülekezet	leánygyülekezet	lélekszám
Ágfalva		1 654 fő
	Sopronbánfalva	1 952 fő
Balf		996 fő
Harka		1 027 fő
Sopron		9 438 fő
összesen		15 067 fő

A parochus lelkészek száma 6, az evangélikus népiskolai tanítók száma 26.”

A fenti gyülekezetek lelkészei (Ágfalva kivételével) az 1921 utáni időszak történetéről, nehézségeikről számolnak be írásaikban. Vegyük sorra.

Sopronbánfalváról Pröhle Károly lelkész² így írt 1950-ben:³

„Az egyházközség lélekszáma 1920-ban 2024, 1930-ban 2335. [...] A háború után az egészen nyomasztó túlnépesedés miatt jelentős kivándorlás indul meg Ausztria és Amerika felé. A húszas években több, mint 300-ban vándorolnak ki, a lakosság 10 %-a. Emellett a bevándorlás is elég tekintélyes, többnyire a városban dolgozó tisztviselők, kisemberek, nyugdíjasok, akik a város közelében fekvő telkeken építkeznek és telepednek le. A bevándorlók magyarok és r. katolikusok, a város felé húznak, s a faluval nem törődnek. [...] A harmincas évek elején a soproni vállalatoktól elsősorban a bánfalvi munkásokat bocsátják el, mert azokról nem a városnak kell gondoskodnia. [...] Az első világháború egyik legvégzetesebb következményű hatása, a német kisebbségek nemzeti öntudatra ébredése Bánfalván is érvényesült. [...] 1921. évi népszavazás alkalmával a lakosság 60 %-a Ausztria mellett voksolt. [...] Az akkori lelkészük az első világháború után nyíltan a németiség mellett agitált, majd nemzetgyűlési képviselővé választották. A német öntudattanítást hangoztatta. [...] az egyház a munkásokkal nem foglalkozott és nem tudott mit kezdeni velük. [...] Rossz néven veszik lelkésztől azt is, hogy egyházi ügyekben politikát kever és a szószéken politizál. Ez természetesen nem németszellemű kijelentéseire, hanem inkább kommunista-ellenes nyilatkozataira vonatkozik.”

Ferdinánd István lelkész a balfi evangélikus egyházközségről a következőket írja:⁴

„1920-ban a lélekszám 1044, a tanköteles gyerekek száma 159. 1921 után az egyházközség életében az építés és anyagi megerősödés korszaka következett. Lelkészlakást építenek. 1926-ban két harangot öntetnek az Amerikába kivándorolt hívek adományából. [...] A hívek körében megvolt az Amerikába vándorlás láza, bár ez a gyülekezet lélekszámából következtetve, amely lassan emelkedő, vagy stagnáló, nem vehető észre. [...] De a község lakosságának szaporodásából, valamint abból, hogy a 20-as években igen sok új ház épült s a régi házak legtöbbszörében is két vagy három család lakott már, azt következtethetjük, hogy a kivándorlás sokkal nagyobb méretű volt, mint amilyennek a gyülekezeti lélekszám alapján lehetne becsülni. [...] 1927-ben nagyon gyenge volt a szüret. Balf a Fertő tó közvetlen közelében fekszik, a Fertő pedig a viharok levezetője, a jégverés gyakori természeti csapás volt itt mindig. Annál nagyobbra kell értékelnünk a gyülekezet építését és áldozatkészségét, melyet éppen ebben az időben mutatott meg nagyobb arányokban. 1929-ben csak három konfirmandus volt a háború miatt kimaradt születések folytán. A sorozatosan gyenge,

² Pröhle Károly 1911. febr. 22-én született Sopronban, Pröhle Károly teológiai tanár fiaként. 1939. aug. 29-től Sopronbánfalva, mint önálló gyülekezet, első evangélikus lelkésze egészen 1951-ig, amikor is teológiai tanár lett.

³ Pröhle Károly: Sopronbánfalva evangélikus egyházközség története a 20. század első felében. Kézirat. Sopronbánfalva, 1950. EL Kéziratgyűjt. Nr. 25.

⁴ Ferdinánd István: A balfi evangélikus egyházközség története 1900–1949. Kézirat. Balf, 1950. EL Kéziratgyűjt. Nr. 18.

sőt igen gyenge szürettek ellenére kívül és belül renoválják a templomot, a tetőszerkezetet megújítják, az orgonát javítják, a templom mennyezetét újra festik. Ebben az évben felvett canonica visitáció jegyzőkönyve szerint az egyházközségben három egyesület van: énekkar 40, nőegylet 88, leányegylet 57 taggal. A lélekszám 1 082, az anyagi áldozathozatal terén a hívek erőfeszítése dicséretes."

A harkai evangélikus egyházközség történetét Sággy Jenő lelkész állította össze.⁵

„A harkai anyagyülekezet lélekszáma 1900-ban 1 110 s nagyjából ennyi is maradt, illetve valamelyest csökkent. A fogyás oka a kevés gyermek, továbbá a külföldre való kivándorlások. Tiszta evangélikus község lévén, benne a gyülekezet élete szinte egy volt a község életével. Az evangélikus lelkész nemcsak a gyülekezetnek, hanem a községnek is feje volt. [...] A gyülekezet tagjai, általában a község lakói, valamennyi német nemzetiségűek és anyanyelvűek. Német volt a gyülekezet elemi iskolájában a tanítás nyelve, egészen 1945-ig. Az istentiszteleteken általában az igeszolgálat nyelve is német. [...] Jóllehet a község lakossága és a környék is német, a harkaiak nem zárkóztak be németiségükbe. A nagyobbacska iskolás gyermekek közül jó néhányan mentek magyar szóra Sopron, Vas és Veszprém megyék különböző községeibe, ahonnan viszont cserébe magyar gyermekek jöttek Harkára német szót tanulni. [...] A lakosság túlnyomó többsége őstermelő. [...] Aránylag kicsiny birtokok ellenére is rendezett anyagi viszonyok között, sőt jó módban élnek. Építkezésük meglehetősen zsúfolt. Közös udvarok – három, négy, öt, hat lakással. Igaz, hogy mindegyik lakás jól fel van szerelve a megfelelő melléképületekkel: kamrával, istállóval, pincével, hatalmas, téglából épített cseréptető pajtával. [...] Bútorra, öltözködésre, általában a külsőre sokat adnak. Gyermekeiket tisztán, rendesen járatják. Műveltségi színvonaluk elismerten magas. A faluban analfabéta nincsen. Olvasni szeretnek. [...] Népi kultúrájuk megnyilvánul öltözködésükben, különösen a leányok viseletében. [...] Hímzésük értékes, hasonlít a rábaközihez. Haláleset alkalmával kézimunkáikat kirakták, az egész halottas szobát fehérbe öltöztették. [...] Éneket, muzsikát szeretik. Istenadta zenei tehetségük van. [...] Virágzó egyházi egyesülete az Evangélikus Frauen- und Jugendfrauen Verein zu Harka. [...] Minden házban volt díszes kötésű nagy családi biblia, Luther-kötet. [...] Sokszor énekeltek egyházi énekeket otthonaikban. [...] Danielisz Róbert 1922-től volt lelkésze Harkának. Az egyházi élet terén kívül is sokoldalú tevékenységet fejtett ki, amivel közvetve gyülekezetének, egyházának is használt. Nemcsak községének volt legfőbb irányítója, hanem egyik vezéralakja a megyének is."

A válogatást a Soproni Evangélikus Levéltárban található kéziratokból vettük. A ki-gyűjtések csupán az 1920–1930-as évek közötti balfi, harkai, sopronbánfalvai evangélikus egyházközségek történetére és helytörténetére tartalmazznak töredékes adatokat.

⁵ Sággy Jenő: A harkai evangélikus egyházközség története. 1900–1949. Kézirat. Harka, 1950. EL Kéziratgyűjt. Nr. 24.

A most lezárult 20. században a hazánkat ért egyik legnagyobb trauma a trianoni békeszerződésben rögzített határok megállapítása volt. Ráadásul a Millerand-féle kísérőlevélben foglaltak ellenére a határok terepen való kijelölésénél, ahol lehetett, további területeket vettek el Magyarországtól, vagy amit egyszer már nekünk ítéltek, azt később megváltoztatták. Így volt ez például az „Ilona-akna”, Rótfalva, vagy a Somoskótól északra eső magaslatok esetében, de ez történt Káptalanvis határában is, egy 25 holdnyi szőlő területével. E cikk keretében ez utóbbi eset rövid történetét fogom ismertetni.

Káptalanvis nevű község ma már nem létezik, a térképen hiába keresnénk. 1928. január 1-jén összevonták Nemesvissel, majd 1928. szeptember 1-jén véglegesen Répcevis lett a neve. 1920-ban azonban még eredeti nevén létezett Sopron megye csepregi járásában. A trianoni határ megállapítása alkalmával Káptalanvis község egész határa megosztatlanul Magyarországnak jutott. Ehhez az osztrák biztos is hozzájárult. Az államhatár bizottsági bejárásakor azonban Káptalanvis és Locsmánd (Lutzmannsburg) községek között a Káptalanvis határban lévő locsmándi birtokosok az ott elterülő kb. 40 kh, a Felsőnagyújhegy és Középnagyújhegy dűlőkben fekvő szőlőhegynek Ausztriához való átcsatolását kérték. A káptalanvisi lakosoknak ott csak mintegy 10 kh birtokuk volt. A kérvényt 86 locsmándi lakos és a község képviselőjében a polgármester írta alá. Mivel azonban a káptalanvisi községi határt teljes egészében Magyarországnak ítélték, a szóban forgó terület átengedéséről csak akkor lehetett volna tárgyalásba bocsátkozni, ha a határvonal más szakaszán – magyar szempontból mulhatatlanul szükséges esetben – teljes és megfelelő értékű kompenzáció lehetősége merült volna fel.¹

Volt azonban ezzel egyidőben egy másik probléma is, ugyancsak Locsmánd részéről. Locsmándot ugyan Ausztriának ítélték, de a locsmándi birtokosok tulajdonát képező 300 kh a semleges zónába esett. (Ilyen semleges zóna volt még a magyar–román határon is.) Erre való tekintettel ez még magyar fennhatóság alatt állt. Makay műszaki tanácsos a július 12-iki műszaki vizsgálat alkalmával a jegyzőtől azt az információt kapta, hogy a locsmándi osztrák csendőrség járőrei a semleges vonaltól az új államhatár Locsmánd–Káptalanvis vonaláig előrenyomultak, tehát megszüntették a semleges zónát. A magyar vámőrség tüzeléssel feltartóztatta őket és erősítés után 8-10 osztrák járőrt elfogott. Az osztrák előrenyomulás jogtalan volt.²

A Határmegállapító Bizottság 1922. július 18-án Locsmándon tartott helyszíni szemléje alkalmával kétségtelenül beigazolódott, hogy a magyar vámőrség rendkívüli nehézségek támasztásával akadályozza a gazdákat abban, hogy ezen a területen lévő földjeikre közlekedhessenek, és még inkább, hogy terményeiket onnan hazahordják.

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL) Miniszterelnökségi iratok (K 478) Határmegállapító Központi Iroda (HMKI) Miniszterelnökség (ME) ált. ir. 1. cs. Magyar–osztrák (M–O) határmegállapító bizottság (hmb.) 954/1922.7.15. A határmegállapítással kapcsolatos eljárást lásd részletesebben: Bacsa Gábor: A magyar–jugoszláv (szerb–horvát–szlovén) határ határ megállapítása és kitzése (a trianoni szerződés szerint) 1921–1924. Budapest: Püski, 1998.

² Uo. 6. cs. 916 Távirat 1922. július 13.

Ezért a bizottság elnökének felhívására a magyar biztos sürgős intézkedést kért, hogy a magyar hatóságokat méltányosabb eljárásra utasítsák, nehogy az elnök a Nagykövetek Tanácsához forduljon, esetleg a semleges zóna felhagyását javasolva. Ez esetben az osztrákok nyomban megszállják a 300 kh-t. A semleges zóna fenntartása azonban a határ végleges megállapításáig kívánatosnak látszott. Másrészt viszont a mezőgazdasági munkálatok megkönnyítését a határ mentén méltányossági szempontok is indokolták.³ A locsmándiak semleges zónában való mozgásával kapcsolatban Träger magyar határbiztos – a földművelési- és pénzügyminiszterrel, valamint a vámőr kerületparancsnokság szakonyi és nemesvisi kirendeltségével egyetértésben – már július 27-én az osztrák biztossal közösen szerkesztett jegyzéket küldött Párizsba.⁴ A locsmándiakat azonban inkább a visí határban lévő szőlőhegy foglalkoztatta. Burgenland legharciasabbnak mondott osztrákjai már hónapok óta rebesgették, hogy a káptalanvisi szőlőföldekből 40 kh-t nekik ítélnék azon a címen, hogy ők azokat a földeket a káptalanvisiektől megvették és nagyobb részét ők bírják. Újságközleményekből is hallani lehetett, hogy a locsmándiak kívánsága teljesülni fog.

A visiek minden idegszálukkal tiltakoztak ez ellen, mert mint mondták, határuk kicsi, összesen 240 kh-t tesz ki, és az átengedésre szánt 1/6-a ennek a legjava. Az átengedés koldustarisztyát köt Káptalanvis nyakára. A kérdéses 40 kh szerintük értékeesebb, mint Ólmod egész határa, ezért az átengedésbe belenyugodni nem fognak – írta Laczkovics József bíró és Kelemen László esküdt 1922. december 8-án. Träger magyar biztos továbbította Káptalanvis község küldöttségének kérelmét. Arra a felvilágosításra, hogy nem 40, hanem csak 25 kh-ról van szó, amely 1-2 parcella kivételével mind locsmándi lakosok tulajdonában van, azt válaszolták, hogy még ezen a 25 holdon is több káptalanvisi lakos van érdekelve, sőt nemesvisi és gyalócai lakosnak is van ott birtoka. Szóbeli előadásuk szerint az alábbi magyar lakosoknak volt ott akkor birtoka:

- Laczkovics testvérek, Káptalanvis, ¼ hold az elso dülő keleti szélén az út mellett,
- Szabó Mihály, Káptalanvis, kb. 960 négyszögöl (2/3 szőlő, 1/3 szántó),
- Papp Antal, Káptalanvis, 400 négyszögöl szántó,
- Finter István, Káptalanvis, 800 négyszögöl szántó,
- Végh István, Nemesvis, 1000 négyszögöl szántó,
- Guzmicsné, Gyalóka, 350 négyszögöl szántó,

Ezenkívül a dülőutak, amelyek kb. 2 kh-t tettek ki, szintén Káptalanvis tulajdonát képezik.⁵

A küldöttség előadta, hogy az átcsatolást az egész község ellenzi, s hogy tiltakozásukat Haller József képviselőjüknek is tudomására hozták, aki valószínűleg interpellál. *„Határunkból egy talpalatnyit sem engedünk át senkinek, legkevésbé Locsmándnak, mert Locsmándnak köszönhetjük, hogy egy sereg horvát községet is Ausztriának ítélték oda. A magyar delegátus urak magyar szívére, érzésére apellálunk, és kérjük őket, hogy földünkéből egy hantot se alkudjanak el, mert ebbe belenyugodni nem fogunk. A község határ ország határ, ezt az elvi kijelentést fenntartani és megvédeni kérjük.”⁶*

³ MOL K 478 HMKI ME ált.ír. 6. cs. M–O hmb. 3558/1922. július 19.

⁴ MOL K 478 HMKI ME ált.ír. 1. cs. Locsmándi zsilip 1011/M–O/1922

⁵ MOL K 478 HMKI ME ált.ír. Határrendezési egyezmények 1503/M–O/1922. december 9.

⁶ Uo. Határrendezési egyezmények 23. lap Másolat

December 11-én báró Villani távbeszélőn jelentette, hogy a káptalanvisi lakosság erőszakkal megakadályozta a határkitűzést. Reméli, hogy karhatalom kirendelésére nem lesz szükség. Távbeszélőn utasították, hogy a kitűzést néhány napra halassza el, s így esetleg a lakosságot lecsillapíthatják.

A Káptalanvis határából Ausztriának ítélt, Locsmánd községhez csatolt 25 hold visszamentése érdekében akció indult. Ehhez sikerült Locsmánd község elöljáróságának ránk nézve kedvező állásfoglalását is kieszközölni. Haller 1922. december 12-én valóban megjelent a Határmegállapító Központban és a község nevében tiltakozott. A felvilágosításokat megnyugodva vette tudomásul és hajlandónak mutatkozott a lakosságot lecsillapítani. December 13-án Villani bejelentette, hogy megállapítása szerint a káptalanvisi lakosság által bejelentett ingatlanok nem esnek átcsatolandó területre.⁷

Zsira község körjegyzői hivatalában jegyzőkönyv készült Schmidt Károly mérnök, Laczkovics József káptalanvisi bíró, Adalbert Gerhard és Meszarits József, Locsmánd alpolgármestere jelenlétében, amelynek másolata 1923. február 23-i dátummal maradt fenn. Eszerint mindent megtettek, hogy a lakosság a kitűzést ne zavarja. A lakosság elkeseredett szenvedélyes hangulata miatt azonban – hogy inkább a helyszínen meghalnak – nem sikerült a karhatalom személyi biztonságát garantálni és a munka végrehajtása a vérengzés elkerülése nélkül nem biztosítható. A jegyzőkönyvet német nyelven is kiállították, hogy bizonyítsák: közösen függesztették fel a kitűzést.⁸

Az ügy azonban ezután sem jutott nyugvópontra. Az 1923. február 24-én a Határmegállapító Központhoz érkezett jelentés szerint a káptalanvisi lakosság továbbra is erőszakkal megakadályozta a határ kitűzését. Belügyminisztériumi intézkedést ez ellen közvetlenül nem kívántak igényelni, mert az a magyar delegáció tekintélyének csorbításával járt volna. A határbiztos karhatalmat vett igénybe, de a kirendelt négy csendőr csak fegyverhasználat útján tudta volna a rendet helyreállítani. A biztos viszont minden összeütközést kerülni óhajtott. Trägert utasították, hogy Sopron vármegegyétől olyan létszámú karhatalmat vegyen igénybe, hogy annak fellépése fegyverhasználat nélkül is eredményes legyen.⁹

Eközben megindult egy másik folyamat is. Locsmánd és Káptalanvis elöljárósága 1923. február 24-én egyezséget kötött arról, hogy az ominózus területet Káptalanvisnél hagyják. Az egyezségről jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint kölcsönösen megállapították, hogy Káptalanvis és Locsmánd községek között a kérdéses új határ megállapításáig a jószomszédi és jó baráti viszony háborítatlanul fennállott. Ezt a jó viszonyt egyik község sem óhajtja a határnak az újabb mód szerinti megállapítása miatt megbontani, ezért Locsmánd község elöljárósága és a káptalanvisi hegyben birtokkal bíró locsmándi lakosok megbízottjai egyhangúlag kijelentik: nem kívánják, hogy a két kérdéses dűlőt a locsmándi határhoz csatolják, sőt kérik hogy hagyják meg azokat Káptalanvis határában.

A lemondás ellenében Locsmánd részéről többek között a következő kérelmeket terjesztették elő:

⁷ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. HMK 4640/1922. Másolat

⁸ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Jegyzőkönyv (Másolat) Zsira 1923.február 23.

⁹ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Határrendezési egyezmény 5120/res Határmegállapító Központ (HMK) 1923.02.24.

- A magyar vámország bódéját, amely a káptalanvisi szőlőhegyen áll, végleg helyezték el onnan, mert a vámőrök a terményekben nagy károkat okoznak.
- A locsmándiak a káptalanvisi szőlőhegyen termelt összes terményeiket szabadon vámmentesen vihessék haza.
- A káptalanvisi hegyen lévő összes locsmándi birtokosok pótdóját – a hegyőri járandóságokat kivéve – Káptalanvis község elengedi.
- Mentsék fel a locsmándi lakosokat a magyar vámörbódéknál való jelentkezés alól, mert ezzel sok időt elpazarolnak.
- A Burgenlandhoz tartozó locsmándi határban magyar vámőr ne portyázzon, hanem maradjon a magyar határvonalon.
- A jegyzőkönyvet két magyar és két német példányban állították ki, amelyet a felek előtt felolvastak, akik megértvén elfogadták és aláírták.

Locsmánd község részéről: Dániel Endre sk. zsirai főjegyző, Kobelrausely sk. bíró, Szovják Rezső sk. locsmándi jegyző, Moszlovits József sk. h. bíró, Pfeiffer János sk. esküdt, Karl Plösch sk., Karl Prickler sk., Böhm Karl sk., Plöschl Károly sk., Geider Károly sk., Tóth Károly sk. Káptalanvis község részéről: Laczkovics József sk. bíró, Kelemen László sk. h. bíró, Tinta József sk. esküdt, Első Sándor sk. esküdt. Ezt az egyezséget Káptalanvis képviselőtestülete 1923. február 25-én megtartott gyűlésén elfogadta és azt jóváhagyási záradékkal ellátta. Kutrovics József sk., Módli József sk. Guzmits István sk., Tinta Lajos sk., Turai Ferenc sk., Papp Antal sk., Tinta József sk., Luif András sk.¹⁰

A Határmegállapító Bizottság elnöke az ügyet február 28-án rögtönzött ülésen tárgyalta. Neugebauer ragaszkodott az elnök beavatkozásához. A magyar biztos csak akkor tartotta volna ezt szükségesnek és jogosnak, ha ő nem vállalta volna a felelősséget a kitűzésért. Főleg azért ragaszkodott a bizottság beavatkozásának elkerüléséhez, mert tudta, hogy Locsmánd és Káptalanvis között a fenti tárgyalások folynak, amelyek értelmében a locsmándiak a 25 kh-ra vonatkozó igényükről a *status quo ante* helyreállítása végett lemondanak. Hosszas vita után az elnök azzal zárta le az ügyet, hogy úgy a bizottságban, mint a nyilvánosság előtt a magyar biztost terheli a felelősség.¹¹

A Határmegállapító Központhoz 1923. március 2-án érkezett távirat szerint a káptalanvisi határkitűzés az elnök beavatkozása nélkül simán folyt.¹² A kitűzés megtörténte és a két dűlőnek március 8-án végbement formális átadása után ezt az egyezséget március 15-én megerősítették. Eszerint: „*Locsmánd és Káptalanvis alulírott elöljárósága és a Locsmándon lakó káptalanvisi hegyi tulajdonosok megbízottjai ezenel kijelentjük, hogy Locsmándon 1923. február 24-én a Káptalanvis határában leendő meghagyása tárgyában kötött egyezséget máig is álljuk és azt változatlanul fenntartjuk.*” Locsmánd, 1923. március 15. Dániel Endre főjegyző, Szevják Rezső locsmándi jegyző és 13 aláírás.¹³

A vitatkozók feje felett játszódtott egy másik esemény is, amelyről ők csak részben tudhattak. Ennek az ügynek a végleges rendezése összefüggött a területcserékkel. Az

¹⁰ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Határrendezési egyezmények 9395 lap Másolat

¹¹ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Határrendezési egyezmények 9395 lap Másolat

¹² Uo. HMK 5154/1923. március 2.

¹³ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Nyilatkozat Másolat

osztrák kormány ugyanis 1922. december 2-án a magyar kormánnyal a két államnak a határmegállapító bizottságba küldött delegátusai közvetítésével egyezményt kötött, melynek értelmében a Népszövetség döntésével Magyarországnak odaítélt, de német lakosságú Rendek (Liebing) és Rótfalva (Rattersdorf) községek Ausztriának jutnak. Ausztria ezért kárpótlásul átengedi Magyarországnak Ólmod, valamint Szentpéterfa községeket.¹⁴ A Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság 1922. december 5-én hagyta jóvá a csereegyezményt, mely szerint Ausztriához jutott Füles (Nikitsch) község határában kb. 496 kh erdő, Rendek község és Rótfalva község, utóbbi az Eszterházy herceg tulajdonát képező erdők kivételével, továbbá Káptalanvis község határából kb. 25 kh szőlőbirtok, amely a már korábban Ausztriához csatolt Locsmánd község lakosainak tulajdonában volt.¹⁵

Mint jeleztem, a locsmándiak és a visiek 1923. február 24-én egyezkedő tárgyalásba léptek, és az egyezséget március 15-én jegyzőkönyvileg megerősítették. A kérdés ekkor azonban már az osztrákok javára eldőlt. 1923. február 6-án a határmegállapító bizottság francia titkára tudatta is, hogy Jocard francia elnöknek Párizsból érkezett sürgönye szerint a Népszövetség a csereegyezményt jóváhagyta. 1923. február 10-én a bizottság titkára már átnyújtotta a Nagykövetek Tanácsa által január 27-én a csereegyezmény tárgyában kelt határozatát.¹⁶

Felmerül tehát a kérdés: a február 24-én kötött egyezségi jegyzőkönyv aláírásakor a két fél ismerte-e a valós helyzetet? Szerintem, ha nem is hivatalosan, de igen. Úgy gondolom, az osztrákok azért mondtak le a 25 kh-ról, mert tudták, hogy az hivatalosan már úgyis az övék lesz, a magyarok pedig épp ezért voltak nyugtalanok, elszántak, elkeseredettek. Az osztrákok részéről az is bizonyítja, hogy birtokában voltak fontos információknak, hogy mint Träger magyar határbiztos jelentéséből kitűnik, – igaz valamivel később – magánértesülése szerint az osztrák közigazgatási hatóságok a locsmándi aláíróktól nyilatkozatot erőszakoltak ki, amelyben kijelentik, hogy hozzájárulásukat visszavonták a két község közötti megállapodásról.¹⁷

A magyar biztos jelentésében – ismerve Káptalanvis lakosságának elkeseredett és harcias hangulatát – előre jelezte, hogy a praktikával a kitűzés foganatosítására rábírt lakosság a kérdéses területnek kövekkel való rögzítését semmi körülmények között nem fogja megengedni, sőt bármilyen csendőrkülönítménnyel is szembe fog szállni. A magyar biztos a Határmegállapító Központ utasította, hogy osztrák kollégájával való közvetlen érintkezés útján arra törekedjen, hogy a visszacsatolandó két község birtokbavétele csorbát ne szenvedjen.

A lakosság a kitűzés alkalmával levert cölöpöket csak a területcserével visszakapott Ólmod és Szentpéterfa községek március 8-án és 9-én végbement átadásáig tűrte. Március 10-én már minden karó hiányzott, s a lakosság kijelentette, hogy: „*Mérmők vagy más emberfia ne merje megpróbálni azokat visszahelyezni, mert koponyájukon törik szét.*”¹⁸ A magyar biztos véleménye az volt, hogy teljes mértékben meg lehet érteni és

¹⁴ Uo. M–O. hmb. 14/1923 és 4720/1922.

¹⁵ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Távirat

¹⁶ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. M–O hmb. 1500/1922.

¹⁷ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. Káptalanvis 866/M.O/1923.10.31.

¹⁸ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 1. cs. M–O hmb. 261/1923.03.20.

méltányolni a káptalanvisi lakosság magatartásának hazafias indokait, de mert elfogadott megegyezés végrehajtásáról volt szó, s mert a kikövezés kapcsán a lakosság részéről esetleg tanúsított agresszív viselkedés kellemetlen következményekkel járhat, szükséges, hogy a mozgalom idejében – még a határkövezési munkálatok megkezdése előtt – leszereltessek. Másrészt viszont ez az átcsatolandó terület a maga egészében egy Ausztriának ítélt község tulajdonát képezi, így sem Káptalanvis községet, sem lakosait kár nem éri.¹⁹ A magyar biztos szerint a két község által felvett jegyzőkönyv alapján a két kormánynak ismét tárgyalni kellene, hogy megkíséreljék megtartani a 25 kh-t, vagy a népszövetség elé kellene vinni, hogy a két község elöljárósága a régi községi határt akarja.

Az ügy lezárása őszig húzódott. A határ politikai megállapítása véglegesen megtörtént, annak állandósítása, kövekkel való kirakása azonban függőben volt. Az osztrák kormány az 1923. október 10-i bizottsági ülésre a megbetegedett Neugebauer határmegállapító biztos helyettesítésére két delegáltat küldött Sopronba. Ekkor Träger magyar biztos felhasználta az alkalmat, hogy ezek előtt a függőben lévő ügyel kapcsolatban a káptalanvisi kérdést is szóba hozza, melynek barátságos úton való rendezése a különben mindig fennálló ellentétekből származó határvillongások elkerülése végett is nagyon kívánatos volt. Felemlítette, hogy mivel több locsmándi birtokosnak maradt földje a káptalanvisi határban, mint amennyinek a szőlőbirtoka át lett csatolva, a jószomszédi viszony a két háborúskodó község és ezeknek a lakossága között csak úgy volna biztosítható, ha a *status quo ante* helyreállítatnék. Ellenzolgáltatásul felajánlotta a szentgotthárdi sávot vasútépítés céljára.

Erre az utolsó békítő és kiegyenlítő ajánlatra az osztrák biztos 1923. október 20-án magánlevél formájában válaszolt, amelyben lényegében elzárkóztak az ügy részükre kedvező megoldásától.²⁰ Träger határbiztos 1923. november 21-én azt jelentette a HM-nek, hogy a Locsmánd–Káptalanvis részlet állandósítása megtörtént. E szerint a határ kitűzésének, illetve kövekkel való állandósításának biztosítása végett Simon Elemér Sopron vármegyei főispánnal együtt a helyszínen a közigazgatásági hatóságok képviselőinek és a községi elöljáróság, valamint a káptalanvisi mozgalom vezetőinek jelenlétében megbeszélést folytattak. Ennek eredményeképpen a kérdéses területen november 14-én a kövezési munkálatok minden zavaró incidens nélkül befejezést nyertek.²¹

Így úszott el Káptalanvis község 25 kh szőlőbirtoka, amelyet eredetileg a békeszerződésben Magyarországnak ítélték.

¹⁹ MOL K 478 HMKI ME ált.ir. 1. cs. Káptalanvis 7630/M.E.II. és 5120/Res HMK 20. Uo. M-O hmb. 866/1923.10.21.

²⁰ Uo. M-O hmb. 866/1923.10.21.

²¹ MOL K 478 HMKI ME ált. ir. 9. cs. M-O hmb. 938/1923.

1. A Soproni Szemle egyik korábbi számában a nagy tudós nyelvtudományi munkásságának egészéről adtam rövid áttekintést (SSz. 1997. 204–207 o.). Az akkori alkalom szomorú volt: Mollay professzor eltávozta adta az alkalmat és jelentette a szomorú, de megtisztelő kötelességet, hogy szóljak róla. A mostani alkalom is az emlékezésé. Az ELTE Germanisztikai Intézetében 2000. november 24-én emlékeztünk a hazai germanisztikának 1997-ben elhunyt két kiválóságára, Mollay Károlyra és Hutterer Miklósrá (*Gedenktagung zu Ehren von Prof. Claus Jürgen Hutterer und Prof. Karl Mollay*). Ottani német nyelvű előadásomban Mollayról mint a magyar nyelvtudomány művelőjéről, mint a magyar nyelv kutatójáról szóltam, vázaltszerűen összefoglalva magyar nyelvészeti tevékenységének legfontosabb eredményeit. Ez a némileg bővített emlékező és emlékeztető összefoglalás következik most.

2. Mollay Károlyt tudományos körökben – szinte már epiteton ornansként – úgy emlegetik, mint „a magyarországi germanisztika kiemelkedő képviselőjét”. Teljes joggal – fűzöm hozzá sietve. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy Mollay a magyar nyelv tudós kutatójaként is maradandót alkotott. Mindez sorsával, életének alakulásával, tudományos szemléletével és erkölcsi meggyőződésével a legszorosabban összefügg. Egyrészt ugyanis ő két nyelvben, illetőleg mindenben, ami ezzel összefügg, otthon volt. Másrészt azon, idegen nyelvi filológiát művelő magyarországi tudósok közé tartozott, akik szűkebb szakterületük mellett a magyar nyelv kérdései iránt is állandó érdeklődést mutattak, s vizsgálatával is foglalkoztak. A szóban forgó tudósok azzal a szándékkal, illetőleg a magyarság iránti elkötelezettséggel úgy művelték szűkebb szakterületüket – tehát például a germanisztikát, romanisztikát, szlavisztikát, turkológiát, finnugrisztikát –, hogy a magyar nyelvvel, a magyarsággal, a magyarság történetével összefüggő bizonyos kérdésekre a maguk speciális ismereteivel adjanak választ. Ezért annak az emlékkönyvnek a címét, amely 1993-ban jelent meg Mollay Károly 80. születésnapjának a tiszteletére, s amely cím így hangzik: *Im Zeichen der ungeteilten Philologie* (magyarul: az osztatlan filológia jegyében), úgy is értelmezném, hogy a germanista és a hungarológus nem választható szét Mollay Károly esetében sem. Más szavakkal: Mollay professzor azon kiemelkedő magyar nyelvészek közé tartozott, akik egy idegen nyelvi filológiát (ti. a germanisztikát) és a hungarológiát (jelesül annak történeti nyelvészeti részét) egyformán és teljes autoritással tudták képviselni.

Az a terület, amelyen Mollay magyar nyelvészeti teljesítményei a legnagyobbak, kétségtelenül a történeti szókincskutatás, különösen pedig a jövevényszó kutatás, s ezen belül is a magyar-német nyelvi kapcsolatok. Ezért magyar nyelvészeti munkásságának erről a területéről szólok többet. Legfontosabb tudományos műve (Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp., 1982), amellyel a Magyar Tudományos Akadémia díját is kiérdemelte, s amellyel a nyelvtudomány doktora címet

elnyerte, filológiai mestermű. Olyan nagyszabású opus, olyan valóban imponáló szintézis, amely mind módszertani tekintetben, mind pedig a benne közölt történeti és összehasonlító adatok lenyűgöző gazdagsága miatt mintául szolgálhat.

Azok a tudományos elvek, amelyek a magyar szókutatás, illetőleg etimológiai kutatások számára különösen fontosak, a következőképpen foglalhatók össze. Mollay munkája a meggyőző bizonyíték arra, hogy nem a szótárforgatás az etimologizálás legjobb módja, hanem a forrásolvasás, azaz az eredeti lelőhelyeknek a tanulmányozása s a kutatott szó szöveggörnyezetének a figyelembevételével. Mollay következetesen képviselte azt a felfogást, hogy a magyar nyelv német jövevényszavai nagy részének a forrását nem Magyarországon kívül, hanem Magyarországon (értelemszerűen: a történelmi Magyarországon) kell keresnünk. Úgy vélekedett tehát, hogy nemcsak olyan nyelvi kapcsolatokkal kell számolni, amelyek kulturális érintkezésekre mennek vissza, hanem olyanokkal is, amelyek etnikai kapcsolatokon, magyarán: a magyaroknak a magyarországi németekkel való érintkezésén alapulnak.

Ennek az ő általa következetesen alkalmazott elvnek további fontos módszertani következményei voltak. A legfontosabb az, hogy a kutatásba ily módon bevont új, nem csak nyelvi források alapján lehetővé vált a nyelvi kapcsolatok folyamatának és szakaszainak a kontrasztív vizsgálata. Ehhez persze szükség volt a hazai németek és a magyarok közötti művelődési és etnikai kapcsolatok történetére vonatkozó ismeretekre éppúgy, ahogy a nyelvi kapcsolatok szociokulturális hátterének és a magyarországi németek nyelve történetének az ismeretére is. Mollay e területen elsőként nyújtott Magyarországon kiemelkedőt, s hogy ezt megtehetette, azt nagy tudásán kívül annak az e szempontból szerencsés körülménynek is köszönhetette, hogy egyrészt ő maga jól ismerte a soproni német nyelvvaltozatokat, másrészt pedig a soproni levéltári források páratlan kutatási lehetőséget biztosítottak számára. Ő pedig élt ezekkel a lehetőségekkel: a Soproni Szemle olvasói is megmondhatói annak, milyen jól ismerte a Sopronra vonatkozó történeti adatokat, tényeket. Az, amit Mollay a jövevényszókutatás területén végzett, az bizony történeti szociolingvisztikai kutatás is volt, hiszen a nyelvet úgy vizsgálta, hogy tanulmányozta a nyelvenkívüliséget is, azaz a nyelvet a beszélőkkel való kapcsolatában elemezte. Tehát nemcsak jövevényszókutatást végzett, nemcsak etimológiákat írt, hanem a kétnyelvűséggel mint folyamattal és állapottal is foglalkozott, s e tekintetben mondhatni nem kis részben már a mai modern kétnyelvűség-kutatások szellemében dolgozott. Emlékeztetőül csak annyit: egyik, a német-magyar nyelvi kapcsolatok tanulságait összegző tanulmányában írta: a mi feladatunk az, hogy megállapítsuk, ki kinek, milyen helyzetben mit és hogyan közölt. Ez pedig tudvalevőleg szociolingvisztikai programdatnak is tekinthető.

További bizonyosságul érdemes emlékeztetbe idéznünk Mollay azon tanulmányainak a címét, amelyek módszertani szempontból, a nyelv és a nyelvet befolyásoló környezet, társadalom kapcsolatának szinoptikus vizsgálatát követő felfogása miatt fontosak: 1942: Ödenburg. Helynévfejtés és településtörténet. 1956: Germanisztika és magyar nyelvtudomány. 1961: Névtudomány és várostörténet. 1964: Jövevényszó-kutatás és tárgytörténet. 1967: Többszínűség a középkori Sopronban. 1968: Szófejtés és tudománytörténet. 1987: Nyelvtörténet és művelődéstörténet. 1988: Családtörténet és

társadalomtörténet.¹ Elmondhatjuk tehát, hogy Mollay a nyelven kívüli, de a nyelvvel szoros kölcsönhatásban lévő, a nyelvi egymásra hatást elsősorban meghatározó és befolyásoló társadalomtörténeti, illetőleg nyelvészociológiai háttér beható vizsgálatával lényegesen kibővítette az etimológiai horizontot a magyar nyelv német jövevényszavainak a kutatásában.

Mollay azon a véleményen volt, hogy a nyelvi kapcsolatok vizsgálatában nem elegendő a közsók vizsgálata. Nagyon helyesen bevonta kutatásaiba a tulajdonneveket is. A helynevek és a személynévek (családnevek) vizsgálatával is nagyban gazdagította a magyar nyelvtudományt. Főntebb emlegetett nagy művében is mesteri példát ad nyugat-magyarországi helynevek (*Balf, Hóf, Hóflány*) tudományos vizsgálatával. Tudjuk, a tulajdonnevek eredetét nemcsak ritka eredményességgel, hanem nagyon szívesen is kutatta.

3. Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy Mollay Károly a magyar nyelvtudománynak mely területein alkotott kiemelkedőt, akkor a következőket említhetjük meg:

1. A történeti szókincskutatás: magyar szavak történetének és eredetének a kutatása.
2. A magyarországi két- és többnyelvűség kutatása (magyar–német, magyar–latin, magyar–német–latin), a két- és többnyelvűségnek mint folyamatnak és mint állapotnak a vizsgálata.
3. Magyar és magyarországi hely- és személynévek eredetvizsgálata.
4. Régi kéziratos munkáknak és német nyelvű forrásműveknek a magyar nyelvű kritikai kiadása.
5. Vizsgálatok a magyar nyelvtudomány történetéről.
6. Kritikai, recenziós tevékenység: magyar nyelvészeti munkák szakszerű bírálata, ismertetése (a Soproni Szemlében is számos fontos magyar nyelvtudományi ismertetést tett közzé).

4. Mollay Károly a magyar nyelvtudomány területén közéleti, illetőleg tudományszervezői feladatokat is ellátott. A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak választmányi tagja volt, sőt 1954 és 1958 között, tehát öt éven át a titkári, 1986 és 1990 között pedig a főtítkári feladatkört is ő látta el. A Tudományos Minősítő Bizottság Nyelvészeti Bizottságának éveken át ő volt az elnöke. Magyar nyelvészeti kitüntetésként 1991-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság legmagasabb elismerését, a Révai-emlékérmét nyerte el. 1994-ben pedig a magyar névtudomány és etimológia területén elért kimagasló eredményeiért kapta meg a Pais-díjat. Bizton állítjuk: bőven megszolgált mindkét elismerést!

5. Mollay Károly becsületes, lelkiismeretes, egyenes jelleméről ismert igényes, hazájához és szűkebb pátriájához hűségesen ragaszkodó ember volt, mindig segítőkész és megbízható tanár, kolléga, barát, és nagy tudású, iskolateremtő tudós. Mind a hazai

---

¹ A pontos bibliográfiai adatokat nem közlöm, ezekre l. a Mollay-bibliográfiákat. A legteljesebbet l. Menus Borbála 2000.

germanisták, mind pedig a hungarológusok sokat köszönhetnek, köszönhetünk neki. Rá emlékezniem megtisztelő kötelesség számomra.

Források (Mollay Károly nyelvtudományi műveit itt nem sorolom föl)

Bassola Péter: Nachruf auf Professor Karl Mollay. Deutschunterricht für Ungarn.

Ungarischer Deutschlehrerverband. II/1997, ELTE Germanisztikai Intézet. 7–11.

Bolla Kálmán (szerk.): Mollay Károly (1913–1997). A hetvenes évek magyar nyelvészei. Pályaképek és önvallomások 35. ELTE Fonetikai Tanszék. 1997.

Hadrovics László: Mollay Károly köszöntése. Magyar Nyelv 1994. 117–118.

Herman József: Mollay Károly 70 éves. Magyar Nyelv 1984. 507–508.

Kiss Jenő: Mollay Károly nyelvtudományi munkásságáról. SSz. 1997/3. 204–207.

Kovács József László: Mollay Károly nyolcvan éves. SSz. 1993/4. 293–296.

Kubinszky Mihály: A Soproni Szemle főszerkesztője – Mollay Károly. SSz. 1993/4. 291–293.

Manherz, Karl: Jubilar Professor Dr. sc. Karl Mollay. In: Bassola, Péter – Hessky, Regina – Tarnói, László (Hrsg.), Im Zeichen der ungeteilten Philologie. Festschrift für Professor Dr. sc. Karl Mollay zum 80. Geburtstag. Budapester Beiträge zur Germanistik. Schriftenreihe des Germanistischen Instituts der Loránd-Eötvös-Universität 24. Budapest, 1993. V–VII.

Menus Borbála: Mollay Károly (1913–1997) élete és munkássága. Budapester Beiträge zur Germanistik. Gedenktagung zu Ehren von Claus Jürgen Hutterer und Karl Mollay. Sonderheft – Karl Mollay. Budapest, 2000.

Mollay Károly: Anyanyelvi önéletrajzom. In: Hérics Lajosné (szerk.). Anyanyelvünk vonzásában. Győr, 1997. 134–136.

Szathmári István: Végső búcsú Mollay Károlytól. Magyar Nyelv 1997/4. 500–504.

Szende Katalin: „*Én most is mindennap Sopronban vagyok...*”. Születésnap beszélgetés Mollay Károllyal. SSz. 1993/4. 296–305.

SOPRONI ARCOK

MOLNÁR LÁSZLÓ | Zambó János (1916–2000)

Türelemmel viselt betegségét követően 2000. december 3-án Miskolcon elhunyt Zambó János, a bányászati tudományok kiváló művelője, a bányásztársadalom nemzetközileg elismert, kiemelkedő, iskolateremtő egyénisége.

A Soprontól 20 kilométerre fekvő Hegykőn született 1916. május 2-án, nyolc gyermekes parasztcsalád sarjaként. Elemi iskoláit szülőfalujában végezte. 1928 és 1936 között a soproni Szent Asztrik bencés gimnáziumban tanult, ahol a matematika ismereteibe – elbeszélése szerint – a kiváló Kovács Adolf tanár úr avatta be. 1937 szeptemberében iratkozott be a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem soproni Bányamérnöki Karára. Kitüntetéses bányamérnöki oklevelét 1942. február 9-én szerezte meg. Bányamérnöki gyakorlatát az állami ércbányászat üzemében kezdte. A Rozsnyó melletti Csucsomban antimon-, a Kassához közeli Aranyidán arany-ezüst-, Recskén rézérc-bányáknál látott el mérnöki feladatokat. 1944 decemberében katonai szolgálatra rendelték be, majd nyugati hadifogságba került, ahonnan 1946 márciusában tért vissza Sopronba. Az 1946–1947. tanévben adjunktus a Tárczy-Hornoch Antal professzor által vezetett Bányamérés-tan Tanszéken. Az antimon-bányászat problémáiról szóló disszertációjának megvédése után *summa cum laude* minősítéssel doktori címet kapott.

Az ércbányásztól nagyon is eltérő adottságokkal rendelkező szénbányászatban gyakorlatát a Padragi bányaüzemnél kezdte 1947-ben, majd az Ajkai Szénbányák főmérnöke volt három éven át. Ezután az 1952 januárjában szervezett hét tröszt egyikének, a Veszprém székhelyű – Ajka, Balinka, Dudar, Várpalota, Herend és Hidas üzemét magába foglaló – Középdunántúli Szénbányászati Trösztnek lett főmérnöke. 1953 őszén visszatért a szénbányászati munkakörből Sopronba, ahol a Műszaki Egyetemi Karok Bányaművelés-tan II. tanszékére nevezték ki tanszékvezető egyetemi tanárrá. 1955 és 1959 között a kar dékánja volt.

Az ország iparának fejlesztése érdekében az Országgyűlés 1949. évi 23. törvénye elrendelte: „... a felsőfokú műszaki szakképzés fokozása céljából Miskolcon Nehézipari Műszaki Egyetemet kell létesíteni.” Ez a törvény nagyban befolyásolta Zambó János életpályáját. Az új egyetem első évtizede nagy nehézségek között telt: lényegében nem voltak egyetemi épületei, nem volt felszerelése, nem volt oktatói kara és tanterve. Szervezői a soproni előzményekre támaszkodtak. A Selmecbányáról 1919-ben Sopronba költözött főiskola 1934-ben úgy lett a budapesti Műszaki Egyetem kara, hogy évszázados önállóságának sok vonását megőrizte. A gazdag oktatási, nevelési, kutatási gyakorlattal és hagyományokkal rendelkező soproni intézmény tapasztalatait felhasználva ötvöződött az ősi bányász és kohász kar a fiatal gépészmérnöki karral Nehézipari Műszaki Egyetemmé. A kohómérnök-képzés 1951-től Miskolcra települt. A bányamér-

nők oktatása helyileg megoszlott. Az első két év alaptárgyait Miskolcon hallgatták, a harmadik évtől kezdve a szaktárgyakat Sopronban tanulták, a diplomájukat is Sopronban kapták a hallgatók. A bányamérnökképzés 1959-ben egyesült Miskolcon.

Az új oktatási intézmény kialakításában Zambó Jánosnak alapvető és fontos szerepet jutott. Elfogadva az egyetem meghívását, 1959 őszén a soproni Deák tér 47. szám alatti lakásból Miskolcra költöztek. A városból való eltávozás nem volt gondok nélküli, már a családi kapcsolatok miatt sem. A soproni Ferenczy Máriaival a soproni „főiskolás évek” jegyben járását követően 1943-ban kötöttek házasságot. Az ezután következő 57 esztendő alatt hitvese mindenkor segítője, támasza volt munkásságának. A házasságból 1950-ben született Péter hűséges maradt a bányászathoz, 1974-ben olajmérnöki szakon szerzett diplomát.

Zambó János Miskolcon a Bányaműveléstani Tanszék vezető egyetemi tanára volt 25 éven át, 1984 márciusáig. Ezen időszakon belül az egyetem rektorhelyettese, majd 1961-től 1972-ig rektora. Nyugdíjba vonulása után is oktatott a tanszéken 1995-ig, mint részfoglalkozású egyetemi tanár.

A miskolci egyetem Zambó János 14 éves rektori irányítása alatt sokat fejlődött. Új épületekkel gazdagodott: a főépület bővítésével, új egyetemi könyvtár, menza, 12 emeletes kollégium és műhelycsarnok létesítésével. Egyre jobban érződött, hogy mekkora szellemi tőke halmozódott fel a tanszéken. A nappali tagozatos képzés időtartama 8 félévről 9-re, majd 10 félévre emelkedett. Megkezdődött a gazdasági-, majd a szakmérnök-képzés. Az egyetemhez csatolt főiskolákon – Dunaújvárosban és Kazincbarcikán – üzemmérnök-képzés indult. Rektorságának utolsó évében a nappali tagozatokon 3096, a levelező, gazdasági és szakmérnök tagozatokon 1029 fő, összesen 4125 hallgató tanult az egyetemen.

A rektori irányító és szervezőmunka mellett vezette a bányaműveléstani tanszékét. Még 1957-ben, Sopronban megírta a magyar bányászat tapasztalatait és sajátosságait messzemenően kidomborító Bányaműveléstan című könyvét. Ez a kötet a bányák művelésének alapvető kérdéseit tárgyalja a szokásos leíró módszertől eltérően, természettudományos alapelvek szerint. Számos szakmunkában dolgozta ki a bányák létesítésének, fejlesztésének a gyakorlathoz szorosan kapcsolódó elméletét. Ezzel sajátos magyar iskolát teremtett. Könyvei közül a „Bányászati telepítések analitikája” az 1960. évben, a „Telepítésmélet a bányászatban” 1966-ban jelent meg. Tanszéke kiemelkedő kutatási területei voltak: a bányászati és egyéb ipari létesítmények, föld alatti üregek kialakítása és biztosításának méretezése, bányaszellőztetési és klimatizációs kérdések, a bányaveszélyek elleni védekezés, bányamentés, a természeti környezetet kímélő bányászati módszerek kialakítása, új típusú technológiák kifejlesztése, számítógépes tervezési és szakértői rendszerek kidolgozása. A felsorolt – a teljességet meg sem közelítő – a kutatási témákról 8 könyve és mintegy 200 publikációja jelent meg, közülük 68 cikk a Bányászati Lapokban.

Kiemelkedő szakmai és szervezői munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el. A Munka Érdemrend ezüst, majd arany fokozatát kapta 1949-ben, illetve 1972-ben. 1953-ban Kossuth-díjban részesült: „... a művelési módszerek korszerűsítésében, a vízveszélyes területek művelésének megoldásában végzett kiváló munkájáért”. Állami Díjat kapott 1965-ben a „Bányászati telepítések analitikája” című könyvében összefog-

lalt tudományos munkásságáért. A Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá 1961-ben, majd rendes taggá 1973-ban fogadta. Ez utóbbi rangnál emlékeztetünk arra, hogy 1973-ban a Miskolci Egyetem 407 oktatója közül egyedül ő volt az MTA rendes tagja. Az 1983. évben a Szocialista Magyarországért Érdemrendet kapta meg. Érdemeit 1989-ben tiszteletbeli doktorsággal jutalmazta a miskolci egyetem. Miskolc közgyűlése az 1994. évben elismerését – a város és az egyetem érdekében kifejtett munkásságáért – díszpolgársággal, a legnagyobb kitüntetéssel fejezte ki.

A magyar bányamérnök-társadalom tagjai a 20. század második felében feltétlenül találkoztak Zambó Jánossal, egyrészt tanulóéveikben, másrészt üzemi működésük esztendeiben. A bányaművelésben az egyetemi képzés összefoglaló tudománya, amely négy szemeszteren át alkalmazta és felhasználta a korábban tanult tárgyak studiumait: matematika, fizika, bányamérés, bányagéptan, stb., ezért tartották a legfontosabb tanszéknek. Zambó János előadásait hallgatva kitűnt, hogy az előző tantárgyakat is kiválóan ismeri. Az egyetemisták véleménye szerint bármely más tantárgy oktatását is meg tudta volna oldani. Sopronban és Miskolcon is élvezettel hallgatták a rövid és mindig világos mondatokkal tartott előadásait, fejtegetéseit. Az óráin szinte minden hallgató megjelent. Rájöttek és egyik évfolyam átadta a következőnek, hogy érdemes hallgatni a „Prof-ot”, mert a sokszor bonyolult számításokat meg lehet érteni, a jelenléttel „időt lehet nyerni”.

A 20. század második felében hazánkban a bányászati tudományok legnagyobb egyénisége volt Zambó János. Pályája a 43. életévéig Sopronhoz kötötte, kezdve a tanulóévekkel, majd – üzemi gyakorlat után – az egyetemi oktatás esztendőivel. Ezután csaknem három évtizeden át Miskolcon tanszékvezető, 14 évig az egyetem rektora, mérnökök ezreinek tanítómestere volt.

Felelős pozíciókat betöltő vezetőként is mindig megőrizte mély humanizmusát és munkája egyik fő céljának olyan légkör kialakítását tartotta, amelyben mindenki képességei javát nyújtva tud dolgozni közös célok érdekében. Emlékét úgy őrizhetjük meg, hogy hűek maradunk azokhoz az eszményekhez, amelyeket ő képviselt: az értékekhez, a tisztességhez és a szakmai feddhetetlenséghez.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

NÉMETH ILDIKÓ

Bán János: A Soproni Katolikus
Konvent története 1625-2000.

Szerk.: Dr. Kovács József László. Sopron, 2000.

Régóta várt, sokáig kéziratban fekvő mű megjelentetésére vállalkozott a Soproni Katolikus Konvent a 2000. millenniumi évben. A Konvent megalakulásának 375. évfordulójára adták ki az eredetileg Bán János városplébános által 1965-ben megírt konventtörténetet. Az eredeti kéziratot társszerzők közreműködésével kibővítve egészen napjainkig tárgyalja a kötet a Konvent életét.

Mint az Dr. Pápai Lajos megyéspüspök előszavából is kiderül, a kötet megjelenésével a Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939.) és Bán János (Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939.) nevével fémjelzett soproni katolikus egyháztörténet leírása így a kezdetektől napjainkig teljesnek tekinthető.

Bán János a Konvent történetét eredetileg 1965-ig írta meg. Az évtizedek távlatából immár lehetővé vált, hogy a Bán János által nem említett, 1945 utáni események is helyet kapjanak a kötetben. A konventtörténet napjainkig történő kiegészítésére a kötet szerkesztője, dr. Kovács József László vállalkozott.

A kötet második felében függelékként további négy, a soproni katolikus élet egyes mozzanatait tárgyaló, önálló tanulmány kapott helyet. Bán János alapos tanulmányát a Voss-féle árvaház történetéről a hajdani konventelnök, Dr. Házi Jenő a Konvent megtartása tárgyában 1965-ben írt memoranduma követi. Dr. Hetény János tanulmányai Mindszenty bíboros soproni tartózkodásáról, illetve a trianon utáni soproni és környékbeli katolikus élet alakulásáról érdekes adalékokkal egészítik ki a konventtörténetet, melyet a jelenlegi elnök, dr. Divós Lajos az elmúlt tíz évről szóló beszámolója zár le. Az egyes tanulmányokra vonatkozó felhasznált irodalmat a szerzők a tanulmányok végén közlik. Úgy érzem, hogy egy esetleges összesített bibliográfia mindenképpen javára vált volna a mű használhatóságának.

Nagyon fontos része a függeléknek a konventelnökök életrajzát közlő arcképcsarnok, illetve az ehhez kapcsolódó színes porték a kötet végén. Talán érdemes lett volna az egyes életrajzoknál rövid irodalomjegyzéket is megadni, egyrészt az adott személyre vonatkozó további szakirodalomról, másrészt az illetők jelentősebb munkáiról. A függelékhez tartozik még a 2000. évben szolgálatot teljesítő lelkészek felsorolása, a Szent Mihály plébánia plébánosainak névjegyzéke 1278-tól napjainkig, valamint a konventelnökök névsora. Ezt követi a konventtörténetre vonatkozó források felsorolása, mind a könyvek és folyóiratok, mind a levéltárak tekintetében. Engedtessek meg, hogy levéltárosként egy apró megjegyzést tegyek a forrásmegjelölésre: a levéltári források felsorolásakor talán célszerű lett volna mind a Bán-féle tanulmánynál, mind az általa-

nos forrásjegyzéknél a jelenlegi pontos levéltári jelzeteket is megadni (bár tudjuk, hogy a konvenci levéltár a töténelem viharainak következtében szétzilálódott), megkönnyítve ezzel a későbbi kutatók dolgát. Dr. Divós Lajos zárszavát a Házi Jenő-féle memorandum alapján készített rövid német nyelvű történeti rezümé követi. A kötetet jól használható, alapos név- és tárgymutató valamint képmelléklet zárja.

Az igényes, szép kiállítású kötet minden bizonnyal helyet kap majd a városunk története iránt érdeklődők könyvespolcain.

CSÉCS TERÉZIA

Jászberényi Ferencné: A Győri Szemle 1930–1944 repertórium.

Győr M. J. V. Levéltára, Győr, 1999. 84 p.
(Győri Tanulmányok Füzetek, Tudományos
Közlemények 1999/2.)

A Győri Szemle helytörténeti folyóiratot 1930-ban indította Győr Barátainak Köre, amely azután át is alakult Győri Szemle Társasággá. Alkalmas pillanatban a megfelelő emberek találkoztak: az indítandó folyóirat költségvetési tételként szerepelt a város kiadásai között, és a szerkesztők is tartalmilag-formailag igényes kiadványt állíthattak össze. Tizenöt évfolyamot ért meg a lap, még a II. világháború alatt is működött, bár 1944-ben már csak egy száma látott napvilágot. A Győri Tanulmányok helytörténeti folyóirat tekinti magát az „utódnak”, és ezen sorozat részeként jelent meg a repertórium az „elődről”. Győr Város Levéltára rendkívül fontos feladatot vállalt fel a kissé nehézkes sorozatcímű kiadvánnyal.¹ Az alább ismertetésre kerülő repertórium különös jelentősége, hogy hosszú évek után hiánypótló munkát jelentetett meg a kiadó. Jászberényiné bibliográfusi munkája komoly segítség a kutatóknak, könyvtárosoknak. Neve e téren jól ismert, ő készítette el többek között az *Arrabona* múzeumi évkönyv, a *Győri Élet* című hetiszemle illetve a *Győri Tanulmányok* repertóriumát, de sajtóbibliográfiát, eseménynaptárakat, helyismereti bibliográfiákat is összeállított.

Az ismertetendő kiadvány elődje az 1955–1956-ban B. Nagy Márta és Bodri Ferenc által összeállított, de kéziratban maradt repertórium volt. Ők a könyvészeti adatok után a repertóriumot öt tematikus fejezetre osztották, ezen belül szerzői betűrendet alkalmaztak. Az első részbe a Győri Szeméről szóló cikkek, szerkesztőségi közlemények kerültek. A második, legterjedelmesebb rész a Győr városáról, Győr megyéről szóló helyismereti, helytörténeti írásokat 18 témakör szerint csoportosította. Ezen belül alosztásokkal még tovább finomították a város történetével, környékének leírásával, a társadalomrajzzal, statisztikával, közigazgatással, művelődéssel foglalkozó cikkek feltárását. A harmadik rész a helyismereti jellegű írásokat tartalmazza, a negyedik a könyvszemléket, végül az egyéb közlések és adatok között az emlékszámok, hirdetések szerepelnek. A keresésben egyesített név- és tárgymutató segített, az útbai-

¹ A harmadik füzetet a Soproni Szemlében ismertette Márfi Attila. SSz. 54 (2000) 300-302. p.

gazfítóban pedig – ahol valószínűsíthető a szerző kiléte – ott közölték a bizonytalan szerzőségű tételszámokat. A több részben megjelent munkákat egy cím alatt vették fel, összesen 612 tételszámon. Ez a munka volt az a mesebeli repertórium, ami volt is, meg nem is! A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban található bekötött kéziratpéldányokon kívül más könyvtárakban tudomásom szerint nem szolgált segítségül, noha a Győri Szemle szerencsére több könyvtárban megtalálható, és a helytörténeti kutatók, régészek, művészettörténészek, irodalmárok sűrűn forgatják is az 1930–40-es évek – ma már legendás – folyóiratát.

Hogy a Győri Szemle nemcsak a szűken vett helytörténetre koncentrált, mutatja a más településekkel kapcsolatos tárgyszavak jelentős száma. A soproni és Sopron megyei vonatkozású anyagot szám szerint csak Budapest előzi meg. Csatka Endre, Sopron tudományos életének kimagasló alakja több munkájában ismertette a két megye élő művészeti kapcsolatait. Így kerültek a Győri Szemlébe Bogyoszló, Páli, Csorna emlékei, valamint Círák, Győró, Sopronkövesd és még számos Sopron megyei település. Az irodalmi kapcsolatokat illusztrálja több ismertetés: 1930-ban a győri Kisfaludy Irodalmi Kör pályázatát a soproni felsőkereskedelmi iskolai tanár, Speneder Andor nyerte el Kisfaludy Károlyról szóló tanulmányával (331-333.p.). Frankenburg Adolf első költői kísérletét az 1932. évi 2. számban közölte Gálos Rezső (140-141.p.). Valló István átfogó képet rajzolt 1938-ban „*a két nyugati szomszédváros*” kulturális kapcsolatáról a Győri Kisfaludy Kör soproni vándorgyűlésén a Frankenburg Irodalmi Kör meghívására, amely előadás és az összejövetel ismertetése az évben meg is jelent (82-86. p.). 1932-ben látott napvilágot ifj. Draskovich György győri püspöknek a soproni jezsuita kollégium megalapításában játszott szerepéről Szabady Béla tanulmánya (90-106. p.). 1933-ban Birkás Géza – alig titkolt irigységgel – ismertette a Soproni Képeskönyvet: „*a belváros... majdnem érintetlen, egészen olyan, mint amilyenek egy 1700-ból való rézmetszet mutatja. Egész utcák vannak benne, melyekben jóformán csupa 18. századi palota van.*” (69-70. p.) 1943-ban Storno Miksa hívta fel a figyelmet egy, a Stornogyűjteményben őrzött, Győrről készült metszetre (187. p.). Sorolhatnánk még a példákat, de ízelítőül talán ennyi is elég. Folytassuk az új repertóriummal!

A repertórium – és a bibliográfia is – minden szakmai követelmény mellett, olykor annak ellenére, bizonyos fokig szubjektív műfaj. A bibliográfus, áttekintve a folyóiratot, legelőször elgondolkodik: kik lesznek a felhasználók. A következő fontos kérdés, milyen mélységig, milyen részletességgel kell feltárni az anyagot, és az milyen segédapparatust igényel. Mekkora az a terjedelem, amely még kezelhető; meddig nem veszik el a részletekben a feldolgozó; mire lehetnek kíváncsiak még a felhasználók (és természetesen mit enged a költségvetés). A kívánalmaknak megfelelő, lehető legrészletesebb, de legegyszerűbb, legkönnyebben kezelhető módon kell felvenni (esetleg annotálni), mutatózni a cikkeket.

Jászberényi Ferencné gyakorlott bibliográfus és könyvtáros lévén átgondolta a fent jelzett problémákat, és általánosságban elmondható, hogy egy elegáns füzetben sikerült megfelelnie a maga elé állított követelményeknek. Annotálta a tételeket, a címekben és az annotációkban található neveken kívül is szerepelnek adatok az egyesített mutatóban. A Győri Szemle repertórium jelen kiadásának szerkezete más, mint a Bodri Ferenc – B. Nagy Márta által készítetté, noha Jászberényiné – mint a címlap verzőjén

közli – felhasználta az előbb röviden ismertetett kéziratot. A bevezetés és a könyvészet után a repertóriumban tartalomjegyzék-szerűen vette föl a cikkeket az összeállító, több-kevesebb annotációval kiegészítve az egyes tételeket. Az illusztrációk ebben a folyóiratban a szöveg között szerepelnek, ezeket a tételszám után betűkkel jelöli. A repertóriumot követi az egyesített név, hely és tárgymutató, valamint a rövidítések jegyzéke. 751 tétel szerepel a felsorolásban, úgy hogy Jászberényiné a több részben megjelent cikkeket szintén egy helyen, az első előfordulásnál közölte. Sok olyan nevet, helynevet és tárgyszót vett fel a szerkesztő, amely az 1955–56-os kéziratban nem található.

Ismerve a repertóriumkészítés örömeit, nehézségeit és buktatóit, úgy gondolom, hogy ekkora terjedelmű anyagnál nagy segítség lett volna egy mélyebb merítés a mutatóknál, nem lett volna haszontalan a teljességre törekedni. A válogatás mindig kizár valamit az anyagból, pedig rengeteg olyan apró adat válhat fontossá a kutató számára, amely egy válogatott név- és tárgymutatónál elsikkad. Ez a segédapparátus terjedelmét lehet, hogy a duplájára növelte volna, de a használhatóság is ennyivel nő és ha az anyagi kondíciók megengedik, megérte volna. Ugyanis egy-egy (akár helytörténetileg) fontos személyiség pályarajza teljesebb lehet, ha minden rá vonatkozó, itt megjelent anyagot egy helyen megtalálhatunk. Hiszen nemcsak a Szabadegyetem vagy a Győri Ifjúsági Egyesület szempontjából érdekes, hogy kik és milyen előadásokat tartottak, hanem egyes személyek pályaképe, életműve megrajzolásánál fontosak az előadásaikról gyakran nagyon nehezen utolérhető adatok is.

A mutatóban felhasználóbarát tipográfiai megoldást kellett volna találni. Szerencsebb lett volna a több soros tételeket a második sortól kezdve beljebb tördelni, de különösen zavarólag hat ez a szerkezet a *Győr, győri* címszóhoz rendelt tételeknél. Látszik, hogy minden hasáb elején szerepeltetni kívánták a *Győr, győri* címszót, és ez figyelmetlenség folytán az előző hasáb alsó sorainak egyikébe került. (Pl. a korábban már említett Arrabona repertóriumában minden név előtt megjelenik a *Győr*, és a behúzásokkal, a tördeléssel a szerkezete áttekinthetőbb, jó lett volna a technikai szerkesztő elé példaként állítani.) A tördelésen kívül itt a mutató rendszerével, az ide sorolt nevekkal, az utalásokkal sem tudok teljes mértékben egyetérteni. Jászberényiné az Útbaigazító végén írja: „A *Győri Szemle* szinte teljes egészében helytörténeti közleményeket tartalmaz, ezért a keresés megkönnyítésére a várostörténeti írásokat bontásban közlöm, s a *Győr, győri* címszóhoz bokrosítottam a neveket, illetve a megfelelő tárgyszavakat.” Véleményem szerint azonban, éppen mivel ez egy helytörténeti folyóirat repertórium, szükségtelen volt ide csoportosítani ezen nevek, tárgyszavak egy részét, de a szerkesztő koncepcióját legalább a többször emlegetett tördeléssel segíteni kellett volna! Hogy csak két példát említsek: a Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumot nem nagyon keresném *Győri* kezdettel, hisz ilyenről az országban másutt nem tudok. De ugyan így vagyok a Lloydal. Először az L betűnél keresném, és mivel ott még egy utalás sincs, hogy *ld. Győri Lloyd*, ugyancsak elgondolkoznék, ha nem tudnám, hogy a „lánykori” neve Győri Lloyd Általános Kereskedelmi Testület, az „asszonyneve” Széchenyi István Művelődési Ház (az Sz betűnél sincs utaló, csak a *Győri Széchenyi István Művelődési Ház*nál). Még a kereskedelem tárgyszónál is jól jött volna egy *ld. még Győ-*

ri Lloyd visszautalás. Lehet, hogy nem kellett volna ragaszkodni alkalmanként a hivatalos névalakhoz sem, illetve azt a „bokrosításban” ki kellett volna írni teljesen.

A 15 évfolyamnyi terjedelemnél talán megengedhető lenne az éveket, és akár a rovatokat is elkülöníteni. A repertórium összességében nem lett volna hosszabb, mert a gondosabb tördeléssel-szerkesztéssel (ld. még a p[agina=oldal] jel nagyon gyakran került egyedül külön sorba!) nyertek volna ennyi helyet.

Az megint viszonylag szubjektív megítélés alá esik, hogy mi kerüljön az annotációkba. Pl. a 66. tétel *Folyóiratszemle* annotációjában közli a valóban csak 1-2 sorban szemlézett folyóiratokat, de lehet, hogy a cím közlése mellett, vagy a névmutatóban – főként helytörténeti, illetve életrajzi szempontból – hasznos lett volna a szerzőnek (pl. Gálos Rezső), ha önálló tanulmány, cikk, akkor „tárgyának” (Vas Gereben, Pannonthalmi Énekeskönyv) a feltüntetése is. Elegánsabb és áttekinthetőbb lett volna tipográfiaiilag elkülöníteni az annotációkat mindenütt, mert pl. az 56. tétel képaláírásainál található megjegyzések (pl. 56. f./ Anonym. Raab. Lehetetlen ábrázolás) alkalmasint annotációnak tűnhetnek. Mindent egybe véve nagy szükség volt a Győri Szemle repertóriumára, hiánypótló munkát végzett el Jászberényi Ferencné és a kiadással Győr Megyei Jogú Város Levéltára.

H. BATHÓ EDIT

Domonkos Ottó:

Méhészeti irodalmunk néprajza.

(XVII. sz. közepe – XIX. sz. közepe.)

A Soproni Múzeum kiadványa 5., Sopron, 2000.,
90 p., 9 kép

Méhészeti irodalmunk gazdag tárházában sajátos helyet foglalnak el a múzeumi adattárakban fellelhető kéziratos munkák, amelyek valamely oknál fogva ez idáig nem kerültek kiadásra, de mégis rendkívül fontosak és nélkülözhetetlenek az adott téma feldolgozásánál. Domonkos Ottó méhészeti irodalmunk néprajzáról írott dolgozata 48 éven át pihent a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában, míg az elmúlt évben a Győri Xantus János Múzeum Barkóczy Alapítványa és a szerző anyagi támogatásával végre könyv formában is megjelenhetett. A tanulmány Domonkos Ottó 1952-ben írott szakdolgozati munkája, amely elsőként vállalkozik a 17. század közepétől a 19. század derekáig kéziratban illetve nyomtatásban megjelent méhészeti munkák néprajzi vonatkozásainak összefoglalására. A szerző tanulmánya megírásakor az alábbi feladatokat tűzte maga elé: az általa vizsgált 36 kéziratos illetve nyomtatásban megjelent méhészeti munka segítségével megállapítani a méhtartás országos elterjedését, jelentőségét, behelyezni a méhészetet a gazdálkodás rendszerébe valamint képet adni a vizsgált időszak méhészeti gyakorlatáról, eszköz- és hiedelemanyagáról.

A kötet négy fő fejezetre tagolódik. Az első a termeléstörténetről szóló rész, amelyben foglalkozik a méhészetre vonatkozó helynévanyag vizsgálatával s megállapítja,

hogy már a vizsgált időszak előtti századokban is virágzó méhtenyésztés folyt Magyarországon. Elemzi a méhészkedés jelentőségét, s általa bepillantást nyújt az egyes századok gazdálkodási viszonyaiba. A méhtartás virágkora a 19. század elején véget ért, s megindult a lassú hanyatlás, amelynek legfőbb oka a földművelésben, az állattartásban és a kereskedelemben végbement változásokkal (a méhlegelő jelentős csökkenése, a cukor térhódítása valamint a finomított faggyúgyertya piacra kerülése) magyarázható.

A második fejezet a méhtenyésztés alapvető kérdéseit tárgyalja. Szól a méhtartó gazdák méhismeretéről, amely kapcsán megállapítja, hogy ismereteik többsége irracionális, s babonás szokásaik, eljárásaik és hiedelmeik generációról generációra öröklődnek. A vizsgált méhészeti anyag bizonyosságot nyújt a racionális ismeretek jelenlétéről is, jóllehet ezek száma aránytalanul kevés. Ezek az ismeretek elsősorban a méhek életére, szaporodására és kezelésére vonatkozó megfigyeléseket közölnék, de esetükben figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a méhészeti munkák írói maguk sem álltak mindig koruk tudományos színvonalán. Ezt követően részletesen ír a méhek gondozásáról, a szaporításról, a rajzásról (befolyásolásáról, akadályozásáról, a raj befogásáról), a méhklások típusairól valamint a méhesről (telepítéséről, épületéről, s a hozzá kapcsolódó hiedelmekről).

A dolgozat harmadik egysége az üzemszervezéssel foglalkozik. A méhgazdaság alapítása többféle módon történhet. A legtöbb szerencse a „talált méhvel”, vagyis a befogott rajjal jár, míg az ajándékba kapott méhekkel nem mindig jár jól a gazda. A méhkeresés útján szerzett méhcsalád ugyancsak nagy hasznot hozhat, de vétel útján (búzáért vagy pénzért vásárolt) szintén nem igen jár szerencsével, mert az eladással az áldás is eltávozik. Jelentős részt szentel a termelőév munkáinak: a méhek kieresztésének, gondozásának, védelmének, betegségeinek, a teletetésének és kereskedelmének.

A negyedik részben a méhészeti termékek széleskörű házi (ételek ízesítése, befőtek készítése, gyógyszerként való alkalmazása) és ipari (mézeskalács, mézser, viaszgyertya készítés) felhasználását mutatja be. A feldolgozást gazdag jegyzetapparátus és bibliográfia egészíti ki.

Domonkos Ottó most megjelent méhészeti munkájának anyaggyűjtése 1952-ben lezárult, s így természetesen nem foglalkozhat a vizsgált időszakra vonatkozó, azóta előkerült kéziratos és egyéb szakirodalommal. A munka azonban így is rendkívül értékes, komoly kutatómunkára épülő, alapos feldolgozás. Különös értéke a dolgozatnak, hogy a különböző – könnyen vagy nehezen hozzáférhető – méhészeti szakirodalmat ilyen szempontból elsőként vizsgálta. A szerző célja ezzel az volt, hogy egyrészt felhívja a szakma figyelmét az elmúlt századok gazdasági irodalmára, amely bőséges anyagot szolgáltat számos néprajzi témához, másrészt pedig feldolgozása alapul szolgáljon a további kutatásokhoz és összehasonlító munkákhoz. Elmondhatjuk, hogy a kitzűzött célok is megvalósultak, hiszen a néprajzi kutatók napjainkban előszeretettel forgatják és használják az egykori gazdasági szerzők írásait. Az elmúlt, közel ötven év méhészeti munkáihoz (Gunda Béla, Kerecsényi Edit, Balassa M. Iván, Szabadfalvi József, Bathó Edit, Kotics József tanulmányai, könyvei) valóban fontos forrásként szolgált Domonkos Ottó most nyomtatásban is megjelent feldolgozása, amelyet én jó szívvel ajánlok minden méhészet iránt érdeklődő olvasó szíves figyelmébe.

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. A bibliográfia készítéséhez nyújtott segítséget minden adatközlőnek köszönöm.

- Andrássy Péter: Emlékiállítás a kilátóban. Természetbúvár 54, 1999, 6. sz. 23.
 A/ndrássy/ P/éter/: Kítaibel Pál-verseny. A huszonötödik. Természetbúvár 54, 1999, 5. sz. 40.
 A/ndrássy/ P/éter/: Látogatóban. Élet és Tudomány 54, 1999, 1246.
 Andrásy Péter: A Soproni Erzsébet Kórház kertje. Sopron, 1999, Szociális Foglalkoztató Nyomdája 48.
 André Béla: Sopron, 1956-Vancouver-Powell River-Field, 1957. 3. rész.
 In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 170-188.
 Annau Edgar: Hallgatói visszaemlékezés az első földmérőmérnök évfolyamra. GK. 51, 1999, 12. sz. 10-12.
 Antal Kinga: Változó viszonyok. Interjú Hulesch Károllyal a Falco Sopron Irodabútor Kft. ügyvezető igazgatójával. Bútor Trend Magazin 1999, 4. sz. júl.-aug. 22-25.
 Antal Zoltán: A Fertődi Állami Gazdaság piactudományi átalakulása. Gazdálkodás 43, 1999, 5. sz. 84-90.
 Antaliné Hujter Szilvia (összeáll.): Évfordulók 2000-ben. Győr-Moson-Sopron megye. Kisalföldi Könyvtáros 1999, 1-2. sz. 88-91.
 Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Johann Seedorf zum 60. Geburtstag. Eisenstadt, 1999, Burgenländisches Landesarchiv 568. Burgenländische Forschungen Sonderband 22.
 Askercz Éva: Kiállítások Sopronban 1998-ban. SSz. 53, 1999, 183-185.
 Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány). SSz. 53, 1999, 370-382.
 Askercz Éva: Örökös mozgás. Műhely 22, 1999, 4. sz. 77-79.
 Ádám Antal: A Soproni Szemle Alapítvány kuratóriumáról. SSz. 53, 1999, 94-95.
 Áttörés. Páneurópai piknik 1989. Bp.-Győr, 1999, Ad-Art Stúdió 175.
 B. I.: Rumpf János, a bécsi egyetem kitüntetettje. Erdészeti Lapok 134, 1999, 99.
 b. k.: Tőzégbánya a Hanságban. Kertészet és Szőlészet 48, 1999, aug. 19. 33. sz. 7-8.
 Baán Tibor: Jánossy Ferenc (1926–1983). Várhely 5, 1999, 1. sz. 128-129.
 Baán Tibor: Jánossy György (1923–1998). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 228-235.
 Bachkönig, Wolfgang: Das Landesgendarmeriekommando für das Burgenland. BHBl. 61, 1999, 61-64.
 Bakonyi Gábor: Köszönet a támogatóknak. Profi fa 6, 1999, 7-8. sz. 53.
 Balázsik Valéria: Új földmérő- és földrendezőmérnökök. GK. 51, 1999, 10. sz. 38.
 Balega, Alexander: Myskovszky Viktor Sopronban. M. 43, 1999, 158-159.
 Balikóné Németh Márta: És megtartod? Az iskolai nevelés fényében. Evangélikus Élet 64, 1999, dec. 12. 50. sz.

- Balogh Péter (ism.): Salamon Nándor: Kisalföldi művészek lexikona. Kisalföldi Művészetért Alapítvány, Győr, 1998. 355 old. Vasi Szemle 53, 1999, 411-412.
- Baloghné Ormos Ilona (ism.): Mócsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. Budapest 1998. M. 43, 1999, 109-110.
- Balsay László – Illyés Benjamin – Nagy László: 1958-ban Sopronban végeztünk. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 189-211.
- Bariska, István: Rechtsgeschichtliche Fragestellungen im westungarischen Raum im 16-17. Jahrhundert. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 65-84.
- Barta István: A soproni Botanikus Kert. Kertbarát Magazin 22, 1999, 9. sz. 11-13.
- Bartha Dénes: Kérelem egykori hallgatóinkhoz. Erdészeti Lapok 134, 1999, 389.
- Bartha Dénes: A növényrendszertan oktatásának dilemmái avagy egy vizsgaidőszak tapasztalatai. Soproni Műhely 1999. dec. 15. sz. 34-37.
- Bartha Dénes (szerk.): Tilia. Vol. 7. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar Növénytan Tanszék 286.
- Bartha Dénes – Bölöni János – Király Gergely (szerk.): Magyarország ritka fa- és cserjefajai I. Tilia 1999, 7. k. 3-286.
- Bányai János: Soproni üdülés – kedvező lehetőségek. Gazdag kulturális kínálat. TuMa. 110, 1999, 7. sz. 21.
- Becht Rezső: A bűvös henger VIII-IX. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '99. 27-55.
- Bencze Pál – Verő József: Sébor János az ember és oktató. Soproni Műhely 1999. márc. 14. sz. 27-28.
- Bencsics, Nikolaus: Das goldene Zeitalter der Schulbuchproduktion bei den westungarischen Kroaten. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 85-91.
- Béni Kornél: Az Erdészettörténeti Szakosztály. Erdészeti Lapok 134, 1999, 125-126.
- Bidló Gábor: A három Vendl testvér: a XX. századi magyar földtani tudományok kiemelkedő képviselői. FK. 129, 1999, 83-94.
- Bircher Erzsébet: Kiállítás „Az bányákban lakó démonokról”. BKL-B. 132. 1999, 326-327.
- Bíró Péter: A földmérőmérnök-képzés 50 éve. GK. 51, 1999, 12. sz. 5-10.
- Boronkai László: Dr. Sitkei György a faipar első akadémikusa. Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 3. sz. 145.
- Boronkai László: A Soproni Egyetem Faipari Mérnöki Kara, mint a fagazdasági kutatások bázisa. Fa. 47, 1999, 2-3. sz. 8-10.
- Boronkai László: Szabó Dénes (1910-1993) élete és munkássága. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Faipari Mérnöki Kar 32. A Faipari Mérnöki Kar nagyjai 1.
- Boros Károly: Soproni borvidék. Pincér 4, 1999, 7. sz. 6.
- Bor-rally Egertől Sopronig. Magyar Mezőgazdaság 54, 1999. júl. 7. 27. sz. 5.
- Bódvai I.: Az európai színvonalú erdőgazdálkodásért. Hirfa 9, 1999. máj. 20. 10. sz. 4.
- Bóta Gábor: A Bárka nemzedéke. Kritika 1999, 10. sz. 24-27.
- Böhm, Andreas: Der alte Traum wurde wahr. Agendorf und Schefflenz sind Partnergemeinde. In: Kerner, Lorenz (hrsg.): Deutscher Kalender 1999. 62-63.

- Böhm, Andreas: 5 Jahre „Agendorfer Hof“. Kulturelles Zuhause der Deutschen Selbstverwaltung. NZ. 43. 1999. nov. 6.
- Böröcz Sándor: Áldás esője hull: évfordulóözön! Evangélikus Élet 64, 1999. febr. 14. 7. sz.
- Bósze Balázs: Az adventi kiállítás elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 175-176.
- Bósze Balázs: Három kisalföldi író. Szapudi András, Büki Attila, Honti Pál. Várhely 5, 1999, 1.sz. 119-122.
- Bósze Balázs: Hárs József „Túlélés” c. színdarabja elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 201-202.
- Bósze Balázs: Naplórészlet. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 132-137.
- Brenner Vilmos: A burgenlandi tartomány 1997. évi vadászati értesítője. Ni. 87, 1999, 1. sz. 22.
- Budapest–Sopron. Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 9. sz. 20.
- Bujdosó Győző: Sedlmayr János Ybl díjas építész "Műemlékek elvi rekonstrukciói" című kiállításáról. Műemlékvédelmi Szemle 9, 1999, 1-2. sz. 133-144., 305.
- Bútordesignerek kiállítása Budapesten. Profi fa 6, 1999, 10. sz. 5.
- Büki Attila: Határfa. Szabados Tamásnak. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 58-59.
- char: Der Bach, die Brücke und die Weltgeschichte. In: Kerner, Lorenz (hrsg.): Deutscher Kalender 1999. 22-26.
- Chmelar, Hans: Das Umbruchjahr 1945 im Krankenhaus der Barmherzigen Brüder in Eisenstadt. Burgenländische Forschungen 1999. Sonderband 22. 92-101.
- Cristophoros – Krisztushordozó. A soproni evangélikus gyülekezet lapja. 6. évf. Sopron, 1999, 1-6. sz.
- Csatkai Endre: A soproni sajtó története. Várhely 5, 1999, 4. sz. 99-106.
- Csehi István: Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány 1998. évi tevékenysége. Fa. 47, 199, 1. sz. 27-28.
- Cserny József: A selmeci örökség. Várhely 5, 1999, 2. sz. 63-64.
- Csi.: „Végzős” restaurátorok. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 7. sz. 30.
- Csonka Imre: Ligno Novum '99. Bútor Trend Magazin 1999, 6. sz. 42.
- Csulak Ervin: Curriculum meum. Várhely 5, 1999, 1. sz. 66-75., 2. sz. 39-50., 3. sz. 42-53., 4. sz. 51-61.
- Csulak Ervin: Hegedüs Géza él. Várhely 5, 1999, 2. sz. 101-103.
- Czeglédi Lajos Mihály: Érettségi találkozó. Sopron-Bükkszentkereszten. Erdészeti Lapok 134, 1999, 320.
- (D.I.): Vendégségben Sarródon és Sopronban, Természetbúvár 54, 1999, 1. sz. 23.
- D. M.: Folytonos szélmalomharcban. Mérnök Újság 6, 1999, 11. sz. 21.
- Daday János: Barangolások a Bihar hegységben. Czárán Gyula nyomdokain. Bihari Napló, 1999, 176.
- Deák, Ernő: Adelige und ihre Mobilität im Komitat Sopron/Ödenburg. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 102-116.
- Detrekői Ákos: Az okleveles földmérőmérnök-képzés megalapításának 50. évfordulója. (Megnyitó beszéd). GK. 51, 1999, 12. sz. 3-4.

- Dénes Ferenc: Kulcskérdés az érésidő és a télállóság. *Kertészet és Szőlészet* 48, 1999. dec. 23. 51-52. sz. 8-9.
- Dér Endre: Fricó. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '99.* 23-26.
- Dér Endre: Verekedés-megbékélés. *Várhely* 5, 1999, 1. sz. 22-26.
- Dominkovits Péter (ism.): Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának kiadványa, Győr, 1998. 396 p. *SSz.* 53, 1999, 317-319.
- Dominkovits Péter: Sopron vármegye 1688. évi statútuma a szőlőkapások munkadíjáról. *SSz.* 53, 1999, 62-66.
- Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. *SSz.* 53, 1999, 99-122.
- Donáczai Mónika: Kerékpáron és hajón Burgenlandban, *Családi Lap* 48, 1999, 9. sz. 44-45.
- Drescher J. Attila: Lehet-e másként? Szubjektív képeslap Jánosz Istvánnak. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '99* 9.
- Dunántúli Harangszó. A dunántúli evangélikusok lapja. 3. évf. Sopron, 1999, 1-12. sz.
- Eddie, Georg Alexander: *Historisches Verzeichnis der Grundbesitzer des Burgenlandes.* Burgenland Történelmi Gazdacímtára 1823-1930. Eisenstadt, 1999. Amt der Burgenländischen Landesregierung 276. *Burgenländische Forschungen* 79.
- Eggendorfer, Christa: *Der Grenzüberschreitende Wirtschaftsraum in der frühen Neuzeit dargestellt am Weinbau der Stadt Bruck a. d. Leitha II.* *BHBl.* 61, 1999, 1-55.
- Egy soproni fiatal. *Várhely* 5, 1999, 1. sz. 5.
- Egyetemi gyakorló szakközépiskola. *Magyar Asztalos- és Faipar* 1999, 10. sz. 19.
- Egyetemi tanári kinevezések. *Magyar Mezőgazdaság* 54, 1999. jún. 23. 25. sz. 6.
- Erdélyi András (szerk.): *Huszzonegy tudós a huszonegyedik századról.* Bp., 1999, *Tertia*, 235.
- Erdőrendezői verseny Sopronban. *Erdészeti Lapok* 134, 1999, 314.
- Eredményes szakoktatói és egyesületi tevékenységéért Az év oktatója kitüntetésben részesült: dr. Winkler András. *Fa.* 49, 1999, 2-3. sz. 33.
- Ernst, August: *Der Besitzstand der Herrschaft Landsee-Lockenbach im Jahre 1736.* *Burgenländische Forschungen* 1999, Sonderband 22. 117-129.
- Erősödő Ligno Novum. *Magyar Asztalos- és Faipar* 1999, 9. sz. 27.
- Europa Sopronban. *Profi fa* 6, 1999, 7-8. sz. 35.
- Ezerné Lóth Annamária: Soproni "sikoly". *Magyar Mezőgazdaság* 54, 1999. dec. 8. 49. sz. 14.
- Égető Melinda: Adatok a Sárvár-Felsővidéki Uradalom szőlőhegyeinek életéhez a 19. század elején. *SSz.* 53, 1999, 21-29.
- "Én már volt Hande waschen". In: Kerner, Lorenz (hrsg.): *Deutscher Kalender* 1999. 92-94.
- ér-: A Hanság festője. *Ni.* 87, 1999, 6. sz. 20.
- F. I.: Ligno-Novum, *Wood Tech.* *Profi fa* 6, 1999, 10. sz. 16-19.
- Faanyagvizsgálati konferencia Sopronban. *Profi fa* 6, 1999, 4. sz. 8.
- Fabinyi Tamás: Elnémult az írógép. Dr. h. c. Veörös Imre emlékezete. *Evangélikus Élet* 64, 1999. ápr. 4. 14. sz.

- Fabó Károly – Gellai István: Sefcsik László. GK. 51, 1999, 8. sz. 45.
- Faipar és a Faipari Mérnöki Kar kapcsolata. Hírfa 9, 1999. márc. 25. 6. sz. 22-23.
- A faipar fellegvára. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. szept. 39.
- A Faipari Tudományos Egyesület 1999. augusztus 26-án Sopronban tartotta ünnepi közgyűlését. Fa. 47, 1999, 4. sz. 19.
- Faipartörténeti könyv. Dr. Tóth Sándor: A Fafeldolgozás 1945-ig. Fejezetek a fabútoripar és asztaloság történetéből Magyarországon 1945 előtt. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. aug. 8.
- Faragó Sándor: A magyar vízivad monitoring eredményei az 1997/1998-as idényben. Magyar Vízivad Közlemények 1999, 5. sz. 63-328.
- Faragó Sándor: A vadlúd monitoring eredményei az 1997/1998-as idényben Magyarországon. Magyar Vízivad Közlemények 1999, 5. sz. 3-62.
- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vízivad Közlemények 5. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Vadgazdálkodási Intézet, Magyar Vízivad Kutató Csoport 418.
- Faragó Sándor-Ritter Dávid: A vízivad teríték Magyarországon 1997-ben. Magyar Vízivad Közlemények 1999, 5. sz. 329-418.
- Fazokas, Franz (zusammengestellt): Das wissenschaftliche Werk von Johann Seedoch. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 10-21.
- Fehér Katalin: Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján. MKSz. 115, 1999, 314-328.
- Fejér Zoltán: Karneválok, aktok és portrék. Horváth Endre fotográfus munkássága. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 187-190.
- Fejér Zoltán: Nyaraktól nyarakig. A Rábaköz dícsérete. Várhely 5, 1999, 4. sz. 76-82.
- Fejér Zoltán: Simon Ferenc pedagógus-grafikus munkásságáról. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 191-193.
- Fekete György: A siker titka. Várhely 5, 1999, 2. sz. 65-66.
- Ferencz Győző (ísm.): Rakovszky Zsuzsa: Egyirányú utca. Kritika 1999, 6. sz. 37-38.
- Ferenczi László: Tisztelgés Jánosi István előtt. Várhely 5, 1999, 1. sz. 27-29
- A festészet az emberi gondolkodástól függ. Dolán György festőművésszel Böröndi Lajos beszélgetett. Várhely 5, 1999, 3. sz. 107-111.
- Félegyházi Árpád: Gondolatok Andrássy Péter „A soproni Erzsébet Kórház kertje” című könyve megjelenése kapcsán. SSz. 53, 1999, 189-190.
- Fit für die Zukunft in Europa? Holz Zentralblatt 125, 1999. szept. 17. 112. sz. 1509.
- Fortsetzung folgt... NZ. 43, 1999. júl. 10.
- Fónagy Zoltán: Nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Sz. 133, 1999, 1141-1191.
- Főtítkári beszámoló. Erdészeti Lapok 134, 1999, 158.
- Frank Norbert: Érdekeségek a soproni Dudlesz-erdő első üzemtervéből. Soproni Egyetem Tudományos Közleményei 42-45, 1996–1999. 129-134.
- Frank Norbert (közléteszi): Sopron város erdei a XIX. század közepén I. Robert Michlitz és Friedrich Hollan szakvéleménye. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Erdőművelés Tanszék 52.

- Frank, Norbert: Von der Apostolischen Administration zur Diözese. Ein Beitrag zur Geschichte der Römisch-katholischen Kirche im Burgenland. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 144-156.
- Frankenburg úti lakóegyüttes (ún. „Gödör” beépítés) Sopron 1998.
In: Magyar Építészet 1989-1999. 76
- Gabnai Sándor: Mire való a presbíter a gyülekezetben? Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 23. 21. sz.
- Gabnai Sándor: 50 éve húnyt el „Podi bácsi”. Emlékezés báró Dr. Podmaniczky Pál teológiai professzorra. Lelkipásztor 74, 1999, 462-465.
- Gecsényi, Lajos: Routen, Mauten und Dreissiger in Westungarn im Jahre 1668. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 157-173.
- Gedenktafel in Wolfs. NZ 43, 1999. jún. 26.
- Ghelderode: Vörös Mágia. Soproni Petőfi Színház 1997. In: Magyar Építészet 1989-1999. 74.
- Gimesi Szabolcs: Beköszöntő. MÉPi 1999, 182.
- Gimesi Szabolcs: Gondolatok a soproni borvidék múltjáról és jelenéről. SSz. 53, 1999, 3-4.
- Gömöri János: A Scarbantia Társaság jelentése. SSz. 53, 1999, 95.
- Görgy Gábor: Soproni Puskás. Figyelő 1999, 46. sz. 71.
- Grábnerné Bősze Klára: Endrédi Zoltán Sándor élete és művei. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 210-216.
- Grászli Bernadett: Egy elfelejtett építőmester: Schiller János. MÉPi. 1999, 183-184.
- Gregus László Géza: Nagy János. Erdészeti Lapok 134, 1999, 6. sz. hátsó külső borító.
- Gritsch, Mathias: Geschenke aus Schwäbisch Gmünd an Wandorf. NZ. 43, 1999. jan. 9.
- Grotte András: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására VI. Művészettörténeti Értesítő 48, 1999, 121-136.
- Gulyás Judit: Budapest-Sopron bútorkiállítás. Bútor Trend Magazin 1999, 6. sz. 66-67.
- Güntner Péter: Soproni temetkezések a századfordulón – Státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében. Fons 6, 1999, 1-2. sz. 179-192.
- Gürtler, Wolfgang: Zur Handwerksgeschichte der Herrschaft Hornstein Ende des 18. Jahrhunderts. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 186-198.
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve: 1999. Győr, 1999, KSH Győr-Moson-Sopron megyei Igazgatósága 370.
- h-n: Sikeresen célba ért a borrali mezőnye. Magyar Mezőgazdaság 54, 1999. szept. 8. 36. sz. 17.
- Hadas László: Építészet? Oktatás? Építészeti tervezési oktatás a Soproni Egyetem Építéstani Tanszékén. MÉPi. 1999, 214-216.
- Hadas László: Szemmérték, avagy: kéne egy pár jó ház. MÉPi. 1999, 213.
- Hafenscher Károlyné: Holtig tanul a jó könyvtáros... Beszámoló az Egyházi Könyvtárak Egyesülésének soproni vándorgyűléséről. Könyvtári Levelező/lap 1999, 8. sz. 4-6.
- Hajnal László Gábor: A „dá-dá ország” porkolábjai. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 243-255.
- Hangodi László: Egy Sopron megyei eredetű család fia a szabadságharc hadseregében. Török János mezőgazdász-tanár, alezredes emlékére. SSz. 53, 1999, 305-309.

- 30 éves az önálló vadászati felsőoktatás. Hírfa 9, 1999. szept. 16. 17. sz. 4.
- Hartner Anna: Adatok a Formica rufa-csoport (Hym.: Formicidae) fajainak alpokaljai elterjedéséhez, előfordulásához. Soproni Egyetem Tudományos Közleményei 42-45, 1996-1999. 93-105.
- Haulik Áron-Horváth Sándor: Unicum Cup '98. Nemzetközi Erdészverseny Sopron. Erdészeti Lapok 134, 1999, 120.
- Hábel György: Az 1944 júniusában valótalt erdömérnök-hallgatók 55. éves jubileuma Sopronban. Erdészeti Lapok 134, 1999, hátsó belső és külső borító.
- Hárs Ernő: Tánc a halállal. Várhely 5, 1999, 1. sz. 51-56.
- Hárs Olivér – Szabó Miklós (szerk.): Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és Sopron környéki családok részére. Sopron, 1999, 1-7. sz.
- Heigl, Franz: Eine „Seeschlacht“ auf dem Neusiedlersee 1866. BHBl. 63, 1999, 185-199.
- Helyreállítják az Eszterházy-kastélyt. Kertészet és Szőlészet 48, 1999. máj. 13. 19. sz. 3.
- Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára 1849. június 13. Sopron, 1999, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára 308.
- Hermann Róbert: A 150. évforduló termése. Magyar Napló 11, 1999, 7. sz. 42-55.
- Hermann Róbert: A Todoroviæ-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében (Okmánytár). SSz. 53, 1999, 241-272
- Herpay Imre visszaemlékezése. Erdészeti Lapok 134, 1999, különszám 7.
- Hetény János: Villa sori Nepomuki Szent János Kápolna. Bp., 1999, TKM Egyesület 16. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 614.
- Héjj Botond: Szaktanácsadási Központ alakult az egyetemen. Soproni Műhely 1999. dec. 15. sz. 29-30.
- Holló Csaba: 50 éves a Miskolci Egyetem. Mérnök Újság 6, 1999, 10. sz. 13.
- Holzmesse Sopron letzte kräftig zu. Holz Zentralblatt 125, 1999. szept. 17. 112. sz. 1509.
- Horn János: Interjú dr. Kovácsné Bircher Erzsébettel, a Központi Bányászati Múzeum új igazgatójával. BKL-B. 132, 1999, 216-219.
- Horn János: A Központi Bányászati Múzeum Alapítvány Kuratóriumának ülése. BKL-B. 132, 1999, 77-78.
- Horribile Dictu 1999. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Erdömérnöki Kar 42.
- Horváth Béla: Tudományos ülés az erdőgazdaság műszaki fejlesztéséről. Hírfa 9, 1999. jan. 28. 2. sz. 4.
- Horváth Csilla: Fertődi fajták sora. Kertészet és Szőlészet 48, 1999. dec. 16. 50. sz. 13-14.
- Horváth József: Győr-Moson-Sopron megye sajtótörténetének vázlata. Kiszalföldi Könyvtáros 1999, 1-2. sz. 10-21.
- Horváth Károly – Kubinszky Mihály: Az ÉTE soproni csoportja is ünnepli (közel) 50 éves fennállását. MÉPi. 1999, 217-218.
- Horváth László: Az Erdélyi Szépmíves Céh Győr-Moson-Pozsony és Sopron vármegyékben az 1930-as években. Kiszalföldi Könyvtáros 1999, 1-2. sz. 22-27.
- Horváth László: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati Szerdahely községben (1767). SSz. 53, 1999, 403-406.
- Horváth Tibor: Ligno-Novum-Wood-Tech szakkiallítás 1999. Fa. 47, 1999, 1. sz. 24.

- Horváth, Zoltán György: Harkau. NZ. 43, 1999. szept. 4.
- Horváth, Zoltán György: Wo die Ungarndeutschen leb(t)en. Wandorf. NZ. 43, 1999. máj. 29.
- Hőbör Tamás: A Faipari Mérnöki Kar. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 3. sz. 139., 4. sz. 139.
- (Hőbör) /Tamás/: 40 éves a Faipari Géptani Tanszék. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 6. sz. 19.
- Huber, Hugo: Pläne zur Gründung einer Zuckerfabrik in Müllendorf um 1830. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 222-232.
- Hudi József: A dunántúli nemesi községek státútumai a XVII-XIX. századból. Veszprém, 1999, A szerző saját kiadása 141.
- Hye, Franz-Heinz: Die Anfänge der Stadt Eisenstadt aus der Sicht der vergleichenden Stadtgeschichte. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 232-236.
- Itthon otthon van! TuMa. 110, 1999, 7. sz. 4.
- Ivicsics Péter (összeáll.): Műemlékfelújítások és -helyreállítások 1997-ben. Műemlékvédelmi Szemle 9, 1999, 1-2. sz. 227-256.
- Jáki Sándor Teodóz: Kunszigeti Jézuskeresés. H. 27, 1999, 2. sz. 34-41.
- Jámbor Andrea: Utószó Sedlmayr János "Műemlékek elvi rekonstrukciói" című kiállításához. OMvH pincegalériája 1999. július 7.-augusztus 31. M. 43, 1999, 309.
- Jánoska Ferenc: A Harka Project fogoly (Perdix perdix) populációjának és környezetének vizsgálata 1993-1997. Magyar Apróvad Közlemények 1999, 3. sz. 15-152.
- Jánosy István: György öcsém is elment. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 222-227.
- Jaritz, Gerhard: A végrendeletek és a városi mindennapi élet.: A Duna-völgy példája a késő középkorban. SSz. 53, 1999, 325-330.
- Juhász László: Burgenland. Várvidék. 3. jav. kiad. Lakitelek, 1999, Antológia 271.
- K. L.: Külföldi Szaklapok elismerő írásai Molnár László tiszteleti tagunkról. BKL-B. 132, 1999, 240.
- Kabdebó Lóránt: Jánosy István köszöntése. Várhely 5, 1999, 1. sz. 10-11.
- Kaló Béla: A kert marad. Böröndi Lajos: A kert még csupa nyár. Böröndi Lajos – Dolán György: A másik part. Várhely 5, 1999, 3. sz. 113-114.
- Kaló Béla: Passion. Kerék Imre két fordításkötetéről. Várhely 5, 1999, 1. sz. 118-119.
- Kanadai levél. Erdészeti Lapok 134, 1999, 302.
- Kassai Ferenc (szerk.): Diploma 1999. Építész-tervezőművész szak. Formatervező művész szak. Soproni Egyetem Faipari Mérnöki Kar Alkalmazott Művészeti Intézet. Sopron, 1999, Soproni Egyetem Faipari Mérnöki Kar 68.
- Kaszás Marianne (összeáll.): A magyarországi levéltárak kiadványainak bibliográfiája 1998-ban. Levéltári Szemle 49, 1999, 4. sz. 66-79.
- Kató Ferenc: Sopron, 1956. Visszaemlékezés Nyugat-Európából. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 138-169.
- Katona Imre: Dr. Mikó Sándor emlékezete (1921-1998). SSz. 53, 1999, 411-412.
- Kaus, Karl: Ein römischer Flussgott aus Steinbrunn. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 237-243.

- Kákay Szabó Orsolya: Világító ásványok. Természetbúvár 54, 1999, 6. sz. 39, hátsó külső borító.
- Kálmán Gyula: A győzelem 150. évfordulóján. Emlékülés és Kmety György szobrának felavatása Csornán. SSz. 53, 1999, 310-312.
- Kárpáti László: A magyar és a vasi madártan évfordulójára. Bevezető gondolatok. Vasi Szemle 53, 1999, 3-5.
- Kárpáty Lóránt: A Soproni Egyetem is köszöntötte aranyokleveleseinket. BKL-B. 132, 1999, 402-403.
- Keglovich István: A soproni bor útja. Magyar Mezőgazdaság 54, 1999. jún. 23.25. sz. 15.
- Keller István: A soproni Rák-patak vízminőségének vizsgálata. Soproni Egyetem Tudományos Közleményei. 42-45, 1996-1999. 69-92.
- Kerner, Lorenz (hrsg.): Deutscher Kalender 1999. Bp., 1999, Landesselbstverwaltung der Ungarndeutschen 320.
- Kettinger Gyula: Repcénél Röjtökmuzsajon. Pannon Agrárkamara 1999. júl. 12-13.
- Király Gergely – Király Angéla: Adatok és kiegészítések a magyar flóra ismeretéhez. Kitaibelia 4, 1999, 2. sz. 229-246.
- K(irály) P(ál): Az Erdészeti Múzeum programjából. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. máj. 8.
- K(irály) P(ál): Fiatal szakemberek vitája. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. máj. 3.
- Király Pál: Forgácsok. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. jan. 6.
- Király Pál: Hogyan tovább műszaki fejlesztés? Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. ápr. 6-7.
- K(irály) P(ál): A Miskolci Egyetem. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. máj. 8.
- Király P(ál): „Piros füzet” a tuskózásról. Profi-Erdőgazda 2, 1999, 1. sz. 8.
- Király Pál: Tanévnyitás egyetemünkön. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. okt. 2.
- Kiss Andrea: A Fertővel kapcsolatos vitás kérdések középkori okleveleinkben. SSz. 53, 1999, 53-62.
- Kiss Gáborné: Egy élet a népművészet varázsában. Barátság 6, 1999, 1. sz. 2360-2366.
- Kiss Miklós: Nyomdokainkba lépnek? Evangélikus Élet 64, 1999. ápr. 11. 15. sz.
- Kis Papp László: Kitüntetések. GK. 51, 1999. 12. sz. 31-32.
- Kitüntetések. Erdészeti Lapok 134, 199, 322.
- Kitüntetések, elismerések a Soproni Egyetemen. Hírfa 9, 1999. júl. 15. 14. sz. 32.
- Kitüntetések adtak át a FVM-ben. Profi fa 6, 1999, 9. sz. 8.
- Kókay György: Emlékezés Rát Mátyásra, a magyar nyelvű újságírás megindítójára. MKSz. 115, 1999, 256.
- Kókay György: Rát Mátyás. Várhely 5, 1999, 2. sz. 94-100.
- Kollányi Károly: A trianoni boszorkánykonyha. Pomáz, 1999, Kráter Műhely Egyesület 144.
- Koleszárné Vendég Ildikó: A Líceum diákjai Pozsonyban. Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 23. 21. sz.

- Koloszár József: Mi lesz veled Soproni Egyetem? Erdészeti Lapok 134, 1999, 129.
- Konfirmationssegen in deutscher Sprache. NZ. 43, 1999. máj. 15.
- Kovács, Béla: Das Fortleben des Kommunionempfanges unter beiderlei Gestalten auf dem Gebiet des heutigen Burgenlandes zwischen 1641 und 1714. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 244-266.
- Kovács Ferenc: Tarján Gusztáv (1907-1998). MT. 44, 1999, 617-618.
- Kovács Géza: Egy győri nyomda rejtett kiadványai. Lelkipásztor 74, 1999, 253-256.
- Kovács István – Szűcs Beatrix: "Patakrák" a Rák patakon. Környezetvédelem 7, 1999, 5. sz. 8-9.
- Kovács József László: Csapody Miklós: Értelem és remény. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 261-263.
- Kovács József László: Előszó-féle Csatkai Endre: A soproni sajtó története című tanulmányához. Várhely 5, 1999, 4. sz. 97-98.
- Kovács József László: Komor Géza (1901-1945?). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 205-209.
- Kovács József László (ism.): Ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban. H. 27, 1999, 3. sz. 120-121.
- Kovács Péter: Kovács Péter textilművész – Ferenczy Noémi-díj. Magyar Iparművészet 1999, 3. sz. 47-48.
- Köszöntések. GK. 51, 1999, 12. sz. 13-21.
- Köveskúti György: Volt egyszer egy évfolyam... Erdészeti Lapok 134, 1999, 247.
- Kövér Tamás: Agendák és derogációk Európából. Brian Friel: Vészfék. Rendező: Valló Péter. Várhely 5, 1999, 2. sz. 89-92.
- Kövér Tamás: Isten vele, O' Connor! Tennessee Williams: Üvegfigurák. Rendező: Székelyi József. Várhely 5, 1999, 1. sz. 98-100.
- Kövér Tamás: Szemünk előtt a klasszikus. Görgey Gábor: Mikszáth különös házasságai. Rendező: Görgey Gábor. Várhely 5, 1999, 4. sz. 92-95.
- Kövér Tamás: Szerzőtársunk – az Élet- papiroscsinálmányairól. Molnár Ferenc: Játék a kastélyban. Rendező: Berényi Gábor. Várhely 5, 1999, 3. sz. 89-92.
- Krajasich, Peter: Das Rettungswesen bei den burgenländischen Feuerwehren 1923-1937. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 267-279.
- Kratochwill Mimi: A képépítő hite. Hertay Mária grafikusművész tanúságtétele. Magyar Művészeti Fórum 2, 1999, ápr. 2. sz. 62-64.
- Kriegler, Johann: Die „Denkwürdigkeiten“ des Georg Eckhart (1805-1853). Ein Beitrag zur Ortsgeschichte von Wiesen. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 280-287.
- Kroisbach: 800 Jahre. NZ. 43, 1999. aug. 28.
- Kubinszky Mihály: Emlékezés Jánossy György építészre (1923-1998). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 220-221.
- Kubinszky Mihály: Épült 1998-ban, Sopronban. Várhely 5, 1999, 1. sz. 85-91.
- Kubinszky Mihály: Magyar népderszib Éti kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 177-179.
- Kubinszky Mihály: Schiller János- emlékkiállítás Sopron, 1999. április 29-május 16. M. 43, 1999, 237.

- Kubinszky Mihály: Sedlmayr János és Sopron. Várhely 5, 1999, 3. sz. 85-87.
- Kubinszky, Mihály: Sopron, Südbahnhof aufgelassen. Eisenbahn Österreich 1999, 1. sz. 32.
- Kubinszky Mihály: Sopron úttörő városrendezési terve 1905-ből. Emlékezés Wälder József főmérnökre. MÉPI. 1999, 185-188.
- Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület jelentése. SSz. 53, 1999, 320.
- Kubinszky Mihály: A Soproni Városszépítő Egyesület 1998. évi tevékenysége. SSz. 53, 1999, 185-186.
- Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. SSz. 53, 1999, 331-342.
- Kurucz Miklós: Kárpáti Zoltán (1909–1972). Magyar Mezőgazdaság 54, 1999. okt. 27. 43.sz. 23.
- Kücsán József: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához. SSz. 53, 1999, 382-389.
- Kücsán József: Hol termett a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17-18. században. SSz. 53, 1999, 5-20.
- Kücsán József (ism.): Hudi József: A dunántúli nemesi községek statútumai a X VII-XIX. századból. A szerző saját kiadása, Veszprém, 1999. 141 oldal, 3. ábra. SSz. 53, 1999, 187-189.
- Kücsán József (ism.): Tóth Péter – Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. I-II. Sopron, 1998-1999. SSz. 53, 1999, 407-408.
- L. M.: Múlik az idő... 40 éve alakult a Faipari Géptani Tanszék. Fa. 47, 1999, 2-3. sz. 27.
- Ladányi Andor: A magyar felsőoktatás a 20. században. Bp., 1999, Akadémiai 135.
- Lakatos Ferenc: Az 1999-ben tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 1999, Soproni Egyetem 31.
- Lampérth Ágnes: Apor Ferenc: Átvészelné s megörökölné. Szalon 3, 1999. 6. sz. 48-51.
- Lampérth Gyula: Bánfalvi "evangélikus búcsú". Evangélikus Élet 64, 1999.nov.7. 45. sz.
- Lampérth Gyula: Az első magyar nyelvű újság. 250 éve, 1749. április 13-án született Rát(h) Mátyás. Evangélikus Élet 64, 1999. ápr. 25. 17. sz.
- Lampérth Gyula: A német és az orosz kultúra találkozása a Líceum dísztermében. Evangélikus Élet 64, 1999. ápr. 11. 15. sz.
- Lampérth Gyula: Vincze Zoltán (1970–1999). Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 16. 20. sz.
- Lampérth Gyula – W. Torda Erika (szerk.): A Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium Évkönyve 1998/99. Sopron, 1999, 276.
- Lanczendorfer Zsuzsanna: A „téglától” a múzeumig. H. 27, 1999, 6. sz. 99-100.
- Landeskundlicher Diskussionsnachmittag am 5. Oktober 1999. BHBl. 63, 1999, 184.
- Lentner Csaba: Tudományos szemle – tudományos műhelymunkáról. Gazdaság és Társadalom 1999, 1-2. sz. 183-189.
- Légrádi Imre: Soproni kerékvető. ÉT. 54, 1999. máj. 28. 22. sz. 684-685.
- Ligno-Novum 2000-ben Profi 6, 1999, 12. sz. 5.
- Ligno Novum – Wood Tech. Fa. 47, 1994, 4. sz. 16-18., Hírfa 9, 1999. szept. 16. 17. sz. 8., 20-23.

- Ligno Novum – Wood Tech. Asztalos-, Faipari és Erdészeti Szakkiállítás. Sopron, 1999. augusztus 25-28. Erdészeti Lapok 134, 1999, 264.
- Ligno Novum – Wood Tech kiállítás előkészítéséről. Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 5. sz. 27.
- Lővei Pál (összeáll.): Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal és társintézményei tevékenységének bibliográfiája 1998. Műemlékvédelmi Szemle 9, 1999, 1-2. sz. 199-226.
- Lukács: 10. Jahrestage. Paneuropäisches Picknick. NZ. 43, 1999. aug. 21.
- Macher Frigyes: Idegen, főleg német eredetű jövevényszavak a Soproni Vasöntödében. SSz. 53, 1999, 172-182.
- Magassy Katalin: Karácsonyi vásár a soproni gyülekezetben. „Barkácsolni-másokért”. Evangélikus Élet 64, 1999. jan. 17. 3. sz.
- Magyar Építészet 1989-1999. Bp., 1999, Gyorsjelentés 111.
- Magyar Környezet- és Természetvédelmi Bibliográfia (VIII. k. 1998-1999. jan.) Bp., 1999, Környezetgazdálkodási Intézet. 171+2+24+9+4. (Környezet és Természetvédelmi Figyelő 1999, 35. kötet. Különszám)
- Major Richárd: „Mint száműzött, ki vándorol...” In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 212-222.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1997. évre. SSz. 53, 1999, 74-94.
- Matáncsi János: Együtt, egymásért! Erdészeti Lapok 134, 1999, 92.
- Matáncsi János (főszerk.): Horribile Dictu. 40 év diákhumora. Sopron, 1999, Soproni Egyetem HÖK 143.
- Matisz László: „Amit elértem, azzal többé-kevésbé elégedett vagyok...” Deseő Csabával beszélgetett Matisz László. Várhely 5, 1999, 2. sz. 68-76.
- Márfi Attila: Thurner Mihály Sopron egykori polgármesterének emlékezete. SSz. 53, 1999, 315-316.
- Márkus László: Az Erdészettörténet a felsőoktatásban. Soproni Műhely 1999. dec. 15. sz. 18-20.
- Mátyás, Csaba: In memoriam Oscar Sziklai (1924–1998). Soproni Egyetem Tudományos Közleményei 42-45, 1996-1999, 7.
- Mátyás Csaba: „Neked két hazát adott a végzeted...” In memoriam Sziklai Oszkár (1924-1998). SSz. 53, 1999, 67-69.
- Megalakult az Országos Erdészeti Tanács. Hírfa 9, 1999. febr. 25. 4. sz. 30.
- Meghalt Hegedűs András. HVG, 21, 1999. okt. 30. 43. sz. 18.
- Megjelent a Tilia. Zala Erdő 28, 1999. okt. 5. sz. 2.
- Megtekinthető: február 14-ig! Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. jan. 5.
- Mezey László Miklós (összeáll.): A honismeret évfordulónaptára 2000. H. 27, 1999, 4. sz. 110-136.
- Meyer, Wolfgang: Das Kamaldulenkloster auf dem Michaelsberg (Klosterberg) bei Landsee, Bezirk Oberpullendorf. Burgenländische Forschungen 1999. Sonderband 22. 301-329.
- T.Mérey Klára: Sopron megye néhány vonása 1810–1812-ben egy katonai jelentés alapján. SSz. 53, 1999, 161-168.

- Mészáros György: Öt éves a művészeti képzés a Soproni Egyetemen. Várhely 5, 1999, 2. sz. 117-119.
- Mészáros Gyula: Egyetemista nemzetőrség fegyverszerzése Pápáról. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 240-242.
- Mészáros Gyula (közveteszi): Egy nyomozati anyag a soproni eseményekről 1957-ben. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 243-247.
- Mikó Sándor: Czenk és Peresztég 1563. évi hegyvám-bor jegyzéke. Agrártörténeti Szemle 39, 1997/1999/, 1-2. sz. 265-284.
- Mikó Sándor: Nekünk találkozni kellett. Beszámoló a Magyar Belsőépítészek III. Országos Tanácskozásáról. Bútor Trend Magazin 1999, 6. sz. 38-39.
- Molnár Katalin: Természeti értékeink leltára. MT. 44, 1999, 247-249.
- Molnár László: Brennbergbánya a harmadik évezredben. BKL-B. 132, 1999, 134-139.
- M(olnár) S(ándor): Sweedwood Kft. Régi-új bútorgyár Sopronban. Fa. 47, 1999, 2-3. sz. 26-27.
- Molnár Tibor – Székely Lajos: A szőlészet és a borászat átalakulása a Soproni Borvidéken 1946-tól napjainkig. SSz. 53, 1999, 45-53.
- Molnár Tímea: AMI már valaMI. A 3. Workshopon Szimpóziumról. Várhely 5, 1999, 4. sz. 88-91.
- Mozaikkockák a Soproni Egyetem Művészeti Intézetének féléves hallgatói munkáiból. Magyar Iparművészet 1999, 1. sz. 72.
- Nagy Alpár: Egy soproni muzsikusz házaspár emlékére. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 236-238.
- Nagy Attila: Új gyáracsarnok avatása a Soproni Bútor Kft.-nél. Hírfa 9, 1999. júl. 1. 13. sz. 32.
- Nagy Géza – Árkai Péter: Monacit a Soproni-hegység metamorf képződményeiben. FK. 129, 1999, 2. sz. 267-303.
- Nagy Levente: Néhány adat Wittnyédy István erdélyi kapcsolataihoz. Sz. 133, 1999, 1217-1246.
- Nemes András (ism.): Askercz Éva: Soproni tájakon. Válogatás id. Stornó Ferenc vázlatkönyveiből 1845–1860. SSz. 53, 1999, 73-74.
- Neue Grenzübergänge. NZ. 43, 1999. ápr. 10.
- 440 éve egyben a borral. Pincér 4, 1999. aug. 7. sz. 6.
- Németh Ildikó (ism.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848-49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Szerk: F. Kiss Erzsébet. Bp., 1997. SSz. 53, 1999, 313-314.
- Németh Ildikó (ism.): Blazovich László – Érszegi Géza – Turbuly Éva: Levéltárak-Kincstárak. Budapest-Szeged, 1998, 664. p. SSz. 53, 1999, 413-414.
- Németh Ildikó: A Soproni Egyetem Levéltára. Levéltárismertető 1997/98. Sopron, 1999, Lóver Print 37.
- Németh Károly: Mi keletkezik a forgácslap elézésekor? Magyar Asztalos és Faipar 1999, 5. sz. 72.
- Németh S. Katalin: Új hungarikumok a wolfenbütteli Herzog August Könyvtárban. MKSz. 115, 1999, 435-438.

- Novák Gábor: Osztrák–magyar iskola Fertődön. Köznevelés 55, 1999. szept. 3. 26. sz. 1, 8-9.
- (ny): Vásári előzetes. Ligno Novum. 1999. aug. 25-28. Hírfa 9, 1999. júl. 1. 13. sz. 13.
- Nyári László: Vadváltókon idehaza és British Columbia tájain.
Beszélgetés Major Richárdal. Soproni Műhely 1999. dec. 15. sz. 44-46.
- Nyugati Kapu. A Soproni Civil Szervezetek Hetilapja. Felelős vezető: Vigné Kovács Margit. 2. évf. Sopron, 1999, TIT.
- Orbán Aladár: Geodéziai műszerek kalibrálása a Magyar Tudományos Akadémia soproni Geodéziai és Geofizikai Kutatóintézetében. BKL-B. 132, 1999, 458-462.
- Orbán Aladár: A geodéziai műszerkalibrálás kialakulása a soproni MTA GGKI-ban. GK. 51, 1999, 1. sz. 24-28.
- Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.) Sopron nem ereszt el. Bp.-Sopron, 1999, OEE. 247. Erdészettörténeti Közlemények XLIV.-Soproni Műhely különszám.
- Oroszi Sándor: Előszó. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 5-6.
- Ödenburger Pannonia Hotel. NZ. 43, 199. dec. 11.
- Önkormányzati Hírek. Sopron megyei jogú város közéleti lapja. (Felelős szerk.: Szalai Enikő) Sopron, 1999, Sopron megyei jogú város önkormányzata.
- V. Erdészeti és Faipari Állásbörze és II. Szakmai Fórum. 1999. március 23-24. Sopron, 1999, Magyar Mérnökhallgatók Egyesülete. Soproni Helyi Bizottság 28.
- V. Soproni logopédiai napok. Köznevelés 55, 1999. jan. 22. 3. sz. 15.
- 50 éves a faipari kutatás. Hírfa 9, 1999. máj. 20. 10. sz. 4., Profi fa 6, 1999, 6. sz. 18., Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 5. sz. 15.
- Pach Zsigmond Pál: A harmincadvám az Anjou-korban és a 14-15. század fordulóján. TSZ. 41, 1999, 231-277.
- Pannon-Konferenz in Ödenburg. NZ. 43, 1999. máj. 15.
- Pannonhalmi Miklós: A Fertő-tó vízgazdálkodása. Vízügyi Közlemények 81, 1999, 277-294.
- Pap Vilmos: Bükfürdő fejlődése és létesítményei. Bük, 1999, Bük Gyógyfürdő RT. 88.
- Patthy Anna: Arcok a múltból. Igaz történetek. Szombathely – Dozmat, 1999, Oskar Kiadó 172.
- Patyi Gábor: Március 15. a dualizmus kori Sopronban a helyi sajtó tükrében. SSz. 53, 1999, 273-285.
- Paul, Hans: Zur Geschichte des Volksschulwesens im burgenländisch-westungarischen Raum vom 17. Jahrhundert bis 1921. Burgenländische Forschungen 1999, 78. Bd. 1-269.
- Pájer Imre: Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban. SSz. 53, 1999, 213-224.
- Páska Csaba: Eszterháza árnyékában. Valóság 42, 1999, 12. sz. 55-67.
- Páska Csaba: Eszterháza árnyékában. A múlt fényei világítják meg a jövőt. MÉPi. 1999, 9-10. sz. 288-292.
- Páska Csaba: Múltból jövő. Az Esterházy család Eszterházán? Szalon 3, 1999, 5. sz. 14-15.
- Peéry Rezső: Pannon napló és jelentés. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 223-239.

- Pellinger Attila: A Hanság és természeti értékei. Madártávlat 6, 1999, 4. sz. 8-9.
- Perschy, Jakob M. (ism.): Gerald Schlag: „Unser Leben und Blut für die Königin...” Das Husaren Regiment Fürts Paul Esterházy 1741-1763 (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Band 101), Eisenstadt 1999. = BHBl. 61, 1999, 128.
- Pesztenlehner Ottó: Fiatalodik a Fertő tó. Vízükör 39, 1999, 4. sz. 18.
- Peter, Heinz: Heidelcherkartierung im Leithagebirge. BHBl. 63, 1999, 200-210.
- Példaképeink: Dr. Furbás Oszkár. Erdészeti Lapok 134, 1999, 291-293.
- Pintér Mihály: Vigasztaló 1944 karácsonyán. Evangélikus Élet 64, 1999. febr. 28. 9. sz.
- Piros füzetek. Hírfa 9, 1999. aug. 19. 15-16. sz. 73.
- Piros Olga (összeáll.): A magyar földtani irodalom repertórium 1995-1998. Földtani Közlöny 129, 1999, 4. sz. 666-712.
- Pogány Gábor: Akvarellek az ezredvégről. A Magyar Vízfestők Társaságának kiállítása a Festőteremben. Várhely 5, 1999, 1. sz. 93-86.
- Pogány Gábor: Szócs Géza munkáiról. Várhely 5, 1999, 4. sz. 117-119.
- Pogány Gábor: A T-Art gyűjtemény soproni kiállítása. Várhely 5, 1999, 2. sz. 83-88.
- Polgár Tamás: Adatok a Sopron Városi Közkönyvtár korai történetéhez Házi Jenő jelentése tükrében. SSz, 53, 1999, 168-172.
- Polgár Tamás: Az 1848-as országgyűlési választások Sopron vármegyében, különös tekintettel a kismartoni választókerület eseményeire. SSz, 53, 1999, 195-213.
- Posgay Csaba: Dr. hc. dr. Winkler Oszkár életműve. MÉP. 1999, 189-190.
- Prickler, Leonhard: Aspekte des ungarischen Adelsrechts im 14. Jahrhundert. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 369-391.
- Prickler, Harald: Das Dach des Burgenlandes. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 344-368.
- Prickler, Harald: Ein evangelischer Pfarrer (Prädikant) von Kleinfrauenhaid. BHBl. 61, 1999, 181-183.
- Pro Silva díjazottak 1999-ben. Erdészeti Lapok 134, 1999, 148.
- Pro Silva kitüntetés. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999. márc. 7.
- Prof. dr. Pavel Podmaniczky. Evangélikus Élet 64, 1999. okt. 31. 44. sz.
- Pröhle Éva: Édesapámról, Pröhle Jenőről. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 8, 1999. 4. sz. 32-39.
- Ráczné Schneider Ildikó: Az Erdészeti Múzeum 1998-as évéről. Erdészeti Lapok 134, 1999, 198-199.
- Reflexiók... Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 3. sz. 139-140.
- Reingrabner, Gustav: Bekenntnistreue oder aufrührerische Gesinnung - zur Frage nach dem Bestand evangelischer Gemeinden im heutigen Burgenland. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22, 392-406.
- Ress, Imre: Das Esterházyische Hauptarchiv in Eisenstadt zwischen Verwaltung und historischer Forschung (1790-1918). Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 407-419.
- Rittsteuer, Josef: Das Liebfrauen-Benefizium in Donnerskirchen. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22, 420-426.
- Roszik Dániel: A lutheránusság ajándéka. I. rész. Lelkipásztor 74, 1999, 350-352.

- Rómer Flóris jegyzőkönyvei. Somogy, Veszprém és Zala megye (1861). Sajtó alá rendezte Valter Ilona, Velladics Márta. Bp., 1999, Országos Műemlékvédelmi Hivatal 316. Forráskiadványok 2.
- Rónai Ferenc: A Soproni Egyetem Gyakorlóiskolája lettünk. Erdészeti Lapok 134, 1999, 364.
- Salamon Nándor: Az évszázadban utoljára...országos Érembiennálé Sopronban. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 194-200.
- Salamon Nándor: Fejér Zoltán hatvan éves. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 183-185.
- Salamon Nándor: Töredékek a "Naplóíróról". Fodor Andrásra emlékezve. Várhely 5, 1999, 1. sz. 102-105.
- Sali Emil: Az örök „Selmeczi Szellem”. Soproni Műhely 1999, márc. 14. sz. 6.
- Sanierung der Esterházy-Schlösses. NZ. 43, 1999. máj. 8.
- ifj. Sarkady Sándor: Elfelejtett mártírjaink. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. 257-258.
- Sarkady Sándor: „És dolgozzunk úgy, mintha örökké élnénk.” Beszélgetés a 75 éves Molnár Lászlóval. SSz. 53, 1999, 295-305.
- Sarkady Sándor (szerk.): Soproni füzetek '99. Művészeti antológia. Sopron, 1999, 275.
- Sarkady Sándor – ifj. Sarkady Sándor: Aranykönyv 2000. Sopron, 1999, Quint 229.
- Sass László: AMI a várost illeti. Várhely 5, 1999, 2. sz. 5.
- Sass László: Gatások és getések. Várhely 5, 1999, 3. sz. 5.
- Sass László: Y2K, hahaha. Várhely 5, 1999, 4. sz. 5.
- Sághy Jenő (1914–1999). Evangélikus Élet 64, 1999. júl. 18. 29. sz.
- Sági Ferenc: A Répce-vidék nemzetőrségének szervezése és kimozdítása. Adalékok a Sopron megyei nemzetőrség történetéhez – 1. rész. SSz. 53, 1999, 225-240.
- Sándor Pál: Újabb kiadatlan Deák források. Sz. 133, 1999, 1279-1296.
- Schelken Pálma: A soproni Szent Mihály templomtól a fasori evangélikus templomig. Evangélikus Élet 64, 1999. okt. 10. 41. sz.
- Schlag, Gerald: „...Die Anstalt des Fürsten Esterházy jedoch übertraf alle die übrigen.” Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 437-455.
- Schlag, Gerald: „Unser Leben und Blut für die Königin...” Das Husaren Regiment Fürst Paul Esterházy 1741–1763. Eisenstadt, 1999. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Bd. 10.
- Schmid, Hans: Neue Erkenntnisse über die geologische Entwicklungsgeschichte des Oberpullendorfer Beckens. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 456-463.
- Schuko referenciaüzem Sopronban. Profi fa 6, 1999, 1-2. sz. 30-31.
- Sedlmayr János: Elpusztult épületek elvi rekonstrukciójáról. Műemlékvédelmi Szemle 9, 1999, 1-2. sz. 57-66.
- Sedlmayr János: A megvalósíthatatlan "visszafordíthatóság". M. 43, 1999, 57-63.
- Shinpaugh, John A. – Berghold, Gerald J. – Schuch, Albert: Lorenz Schoenbacher. Ungar, Hesse, Amerikaner. BHBl. 63, 1999, 211-221.
- Simor Árpád: Az intézmény története. Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 3. sz. 140-141.
- Simor Árpád: Reflexiók. Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 4. sz. 139-141.

- Sipos Sándor: Sopron környéki tanulmányút. Erdészeti Lapok 134, 1999, 331-332.
- Somkuti Elemér: Tanévnitő a Soproni Egyetemen. Fa. 47, 1999, 4. sz. 20.
- Sopron Press. Regionális információs hetilap. Sopron, 1999, Kisalföld Kft.
- A soproni borvidék borversenye. Sopron, 1999. május 27. Pannon Agrárkamara 1999. júl. 25-28.
- Soproni cégregiszter. Sopron, 1999, Gosztom és Varsányi 80.
- A Soproni Egyetem Erdészeti Múzeuma 30 éves az önálló vadászati felsőoktatás egyetemünkön című időszakos kiállítást rendezett. Erdészeti Lapok 134, 1999, 324.
- Soproni Egyetem rövid ismertetője. Sopron, 1999, Soproni Egyetem 23.
- Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin. (Főszerk.: Laczó Tímea) Sopron, 1999, Soproni Est Kft.
- Soproni Faiparos Találkozó és Kiállítás. Fa. 47, 1999, 2-3. sz. 35.
- Soproni Hírsztár. Információs hetilap Sopronban és környékén. Sopron, 1999, Gosztom és Varsányi.
- Soproni Iránytű. Információs kiadvány. /Havonként/. Sopron, 1999.
- Soproni kirándulás. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 9. sz. 55.
- Soproni Kisokos I-II. Cégek, vállalkozások, üzletek. Közérdekű információk. Térképmelléklet. Sopron, 1999, 160+160.
- Soproni Maraton. Közéleti és információs lap. Ingyenes kereskedelmi lap. (Felelős szerk.: Füzi Edit). 2. évf. Sopron, 1999, GrátisZ Kft.
- Soproni Műhely. A Soproni Egyetem lapja (Főszerk.: Szűcs Ferenc). Sopron, 1999, Soproni Egyetem.
- Soproni Műsor. (havonta megjelenő ingyenes műsorfüzet) Sopron, 1999, Soproni Hírsztár.
- Soproni Program ajánló. Soproni kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. 3, 1999, havonként.
- Soproni Sufni. A Soproni Egyetem Közéleti Lapja 4, 1999, 1-6. sz.
- Soproni Szuperinfo. Információs hetilap. Sopron, 1999.
- Soproni Szervezet. Fa. 47, 1999, 1. sz. 4.
- Soproni Ünnepi Hetek 1999. június 18-tól július 11-ig. Sopron, 1999, Sába Druck. 18.
- Sopronyi-Thurner-Denkmal. NZ. 43, 1999, jan. 9.
- Söptei Imre: Mérey Károly, Sopron szabad királyi város első főispánja. SSz. 53, 1999, 123-144.
- Supka-Kovács Tamás – Simon László: Meander Sopron Építész Iroda Kft. munkái. MÉPi. 1999, 202-206.
- Supka Magdolna: Egy lépés önmagunk felé. Giczy János képei. Várhely 5, 1999, 3. sz. 81-84.
- Sümeghy József: Emlékezés Podmaniczky Pál professzorra. Evangélikus Élet 64, 1999, dec. 5. 49.sz.
- Sümeghy József: Levél hat teológusnak. Evangélikus Élet 64, 1999, jún. 13. 24. sz.
- Sümeghy József: Soproni Líceumunk lángja. Evangélikus Élet 64, 1999, máj. 30. 22. sz.
- Sprügel, Kerstin und Wolfgang: Konfirmationssegnen in deutscher Sprache. Evangélikus Élet 64, 1999, máj. 23. 21. sz.
- Swedwood Sopron Bútor Kft. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 7. sz. 117.

- Szabadhegyi Győző: Gondok a székelyudvarhelyi faipari mérnökképzésben. Mi lesz a sorsa a végzős hallgatóknak? *Hírfa* 9, 1999. nov. 15. 22. sz. 4.
- Szabó László: Tatabányai elismerés Molnár Lászlónak. *BKL-B.* 132, 1999, 168-169.
- Szabó Péter: Az első korszerű magyar nyelvű építészeti tankönyv újabb kiadása. *MÉPI.* 1999, 238-241.
- Szakmai konferenciák a Ligno-Novumon! *Magyar Asztalos és Faipar* 1999, 6. sz. 23-27.
- Szakmai konferenciák a Ligno-Novumon. Sopron, 1999. augusztus 26-27.
Magyar Asztalos- és Faipar 1999, 8. sz. 16-17.
- Szakmai konferenciák a Ligno-Novumon Sopronban. *Magyar Asztalos és Faipar* 1999, 7. sz. 28-29.
- Szakmai konferenciák a Ligno-Novumon. Wood-Tech Erdészeti Szakvásár programja. *Hírfa* 9, 1999. aug. 19. 15-16. sz. 24.
- Szalai Gáborné – Tuba László: Nemzetiségi könyvtárak Győr-Moson-Sopron megyében. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 8, 1999, 7. sz. 23-26.
- Szalontay Judit: Csornai menyecskevendők Bp., 1999, Néprajzi Múzeum 64.
 (Magyar Népművészet 25.)
- Szarka Lajos (ism.): Varga Domokos: Szabadság és halál 1848–49. *Várhely* 5, 1999, 1. sz. 125-127.
- Szádeczky-Kardoss Gyula: Emlékek az 50 évvel ezelőtt megindult földmérőmérnökképzésről. *GK.* 51, 1999, 12. sz. 12-13.
- Szála Erzsébet: Prédikátorok emlékezete. *Várhely* 5, 1999, 3. sz. 94-95.
- Szebik Imre: Kétszázötven éve született a magyar újságírás atyja.
 Ráth Mátyás (1749–1810). *Lelkipásztor* 74, 1999, 274-276.
- Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája). *SSz.* 53, 1999, 343-369.
- Szentpéteri Márton: Soproni AMI. *Új Magyar Építőművészet* 1999, 1. sz. 60-61.
- Szerdahelyi Pál: Evangélikusok Vas megyében. *Vasi Szemle* 53, 199, 183-198.
- Széll Andrea: A talaj nedvességtartalmának változásai egy középkorú bükkösben. *Soproni Műhely* 1999, dec. 15. sz. 9-10.
- Szilágyi István: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. *Vasi Szemle* 53, 1999, 289.
- Szilárdfy Zoltán: Szent István király följánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48, 1999, 71-86.
- Szimon János: Emléktábla a soproni temetőben a Seltenhofer harangöntő-dinasztia sírkövén. *Evangélikus Élet* 64, 1999. júl. 4. 27. sz.
- Szimon János: Isten csodálatos világában dómok között... A soproni Luther Szövetség 6. tanulmányútja. *Evangélikus Élet* 64, 1999. nov. 28. 48. sz.
- Szimon János: Jubileumi évfolyamtalálkozónk a bölcsőnél. *Evangélikus Élet* 64, 1999. márc. 28. 13. sz.
- Szimon János: „Pályám emlékezete”. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '99.* 61-69.
- Szimon János: A soproni egyházi szakközépiskolánk az egészségügy szolgálatában. *Evangélikus Élet* 64, 1999. dec. 5. 49. sz.

- Szimon János: Temetési igehirdetés Vincze Zoltán (29 év) líceumi tanár temetésén. Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 16. 20. sz.
- Szita Szabolcs: Balfi németek segítése zsidó kényszermunkásoknak 1944–1945-ben. Barátság 6, 1999, 2371-2373.
- Szodfridt István: Koltay György (1899–1961) élete és munkássága. Sopron, 1999. Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar 28. Erdésznapjaink Arecképcsarnoka 8.
- Szodfridt István: Winkler András: Az égi sörmézőkön jártam. Sopron 1999. Hillebrand Nyomda Kft. Mészáros György tollrajzaival. Erdészeti Lapok 134, 1999, 394.
- Szóllósy Gábor: Az agrár-felsőoktatási intézmények érmei II. Magyar felsőoktatás 1999, 4. sz. 50-51.
- Szövényi Péter – Szurdoki Erzsébet – Tóth Zoltán: Új mohafajok előfordulása a Kőszegi és a Soproni hegységben. Kitalibelia 4, 1999, 329-330.
- T.: Egyházi könyvtárosok vándorgyűlése. Evangélikus Élet 64, 1999. júl. 18. 29. sz.
- T.: Imádkoztak és összefogtak a munkában. Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 23. 21.
- T. E.: Érettségi elnök voltam Sopronban. Evangélikus Élet 64, 1999. júl. 25. 30. sz.
- T. K.: Állásbörze a Soproni Egyetemen. Magyar Asztalos és Faipar 1999, 4. sz. 96-97.
- Takács Károly: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon. SSz. 53, 1999, 390-394.
- Takács László: Ligno Novum – Wood Tech, 1999. Fa gazdasági Híradó 27, 1999. szept. 3. sz. 3.
- Takáts Tamás: Győr-Moson-Sopron megye időjárása, 1999. IV. és V. hónapban. Pannon Agrárkamara 1999. júl. 9.
- Takáts Tamás: A megye időjárása, 1999. március hónapban. Pannon Agrárkamara 1999, máj. 32.
- Takáts Tamás: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése. SSz. 53, 1999, 395-402.
- Takáts Tamás: Tanulmányi kirándulás a burgenlandi borvidéken. Pannon Agrárkamara 1999, máj. 32.
- Tasnádi György: Művészeti képzés: múlt-jelen-jövő. Szerencsés helyen, szerencsés időben. Várhely 5, 1999, 2.sz. 59-62.
- Tessényi Kornélné Fodor Zsófia 1918–1998. Evangélikus Élet 64, 1999. máj. 30. 22. sz.
- Tervezőművész hallgatók kiadványa 1999. december 1. évfolyam 1. sz. Sopron, 1999, Workshopron csoport 47.
- Tirnitz József: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. II. Deutsche Bekenntnisse (1767). A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében. II. Német nyelvű vallomások (1767). Sopron-Eisenstadt, 1999, Soproni Levéltár – Burgenlandi Tartományi Levéltár 217. (Burgenländische Forschungen Sonderband XXI/2).
- Tobler, Felix: Die Reisen des Fürsten Nikolaus II. Esterházy 1749-1820. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 484-494.
- Tóth Árpád (szerk.): A történelmi Magyarország városainak és községeinek címeres pecsétygyűjteménye az Országos Községi Törzskönyvbizottság határozatai alapján (1898–1913). Bp., 1999, KSH. 222.

- Tóth Ferenc: A raguzai herceg Szombathelyen. Vasi Szemle 53, 1999, 611-616.
- Tóth Imre: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékei a Soproni Múzeum gyűjteményében. SSz. 53, 1999, 286-294.
- Tóth Imre: Útban az elitváltás felé. Az utolsó bethleni választás Sopronban (1931-1935). SSz. 53, 1999, 145-160.
- Tóth János: Száz esztendeje született Falk Richárd. Mérnök Újság 6, 1999, 4. sz. 14-15.
- Tóth Sándor: A fafeldolgozás 1945 előtt. Bp., 1999, Agroinform K. 141.
- Török (Magdolna): Erdőrendezők versenye Sopronban. Hírfá 9, 1999. aug. 19. 15-16. sz. 64.
- Történeti kiállítás. Profi erdőgazda 2, 1999, 1. sz. 17.
- Tuba László: Nyomdász mintakönyv a múlt századból. SSz. 53, 1999, 190-191.
- Tudomány és felsőoktatás. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999, máj. 8.
- Turbuly Éva: Előjáróban. SSz. 53, 1999, 324.
- Turbuly Éva (ism.): Pálffy Géza: A Győri Főkapitányság története a 16–17. században I. A császárváros védelmében. A Győri Főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére. Győr, 1999. 331. = SSz. 53, 1999, 414-415.
- Turbuly, Éva: Quellen der burgenländischen Geschichte im Archiv von Sopron. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 495-509.
- Udvardy Rudolf (1927–1999). Bécsi Napló 20, 1999, 3. sz. 5.
- Unicum Cup 1999. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999, nov.-dec. 8.
- Új professzor a Faipari Mérnöki Karon. Fa. 47, 1999, 2-3. sz. 30.
- V. P. I.: Soproni Szemle, 1998. negyedik szám, ötvenkettedik évfolyam, 291-420. (Emlékszám 1848-49 tiszteletére). Vasi Szemle 53, 1999, 415-416.
- Valétálás 1999. Erdészeti Lapok 134, 1999, különszám 6.
- Varga Domokos: Egy réges-régi barátságáról. Várhely 5, 1999, 1. sz. 12-13.
- Varga Ferencné: Új tudományos és gyakorlati eredmények a faiparban. Fa. 47, 1999, 4. sz. 21-22.
- Varga Imréné: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virág völgy”. Adatok e terület történetéhez. SSz. 53, 1999, 30-44.
- Varga Imréné: Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál evangélikus lelkészre. SSz. 53, 1999, 409-411.
- Varga Rita: A gépcsalád fejlesztési technológiáról. Soproni Műhely 1999, dec. 15. sz. 27-28.
- Varga Rita: Gépesítés az EU csatlakozás előtt. Erdészeti Lapok 134, 1999, 222.
- Vasy Géza: „Költők egymás közt”. Várhely 5, 1999, 1. sz. 30-34.
- Vákuum a szárításban. Mühlböck: a technológia mestere. Profi fa 6, 1999, 7-8, 26-27.
- Vekerdi László: „...bármily paradox, többet kell megsejteni”. Várhely 5, 1999, 1. sz. 15-20.
- Die Veränderungen berühren einen jeden. NZ. 43, 1999, júl. 31.
- Vidéki Imre: Társadalomföldrajzi vizsgálatok Sarród, Fertőújlak és Nyárliget térségében. Földrajzi Értesítő 48, 1999, 281-302.

- Víg Károly (ism.): Ambrus András – Bánkuti Károly – Kovács Tibor (szerk.), Odonata-stadium larvale, 1. (1996): 77 oldal, 2. (1990): 70 oldal. = Vasi Szemle 53, 1999, 419-421.
- vinic: Soproni anizs. Erdőgazdaság és Faipar a Magyar Mezőgazdaság melléklete 1999, máj. 2.
- Wallner Ákos: Ádám Antal köszöntése. SSz. 53, 1999, 323-324.
- Wächter Balázs: Területfejlesztési program-dokumentumok a Nyugat-Dunántúli régióban. Falu, Város, Régió 1999, 6. sz. 23-34.
- Wehner Tibor: Kisalföldi (nem kis)lexikon. Salamon Nándor: kisalföldi művészek lexikona. Várhely 5, 1999, 2. sz. 107-109.
- Weinlese. NZ. 43, 1999. szept. 25.
- Widder, Roland: Peisonia – die Miniatur eines Mediums. Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 528-552.
- Wild, Robert: Kroisbach. Vererbte Kultur pflegen und weitergeben. In: Kerner, Lorenz (hrsg.): Deutscher Kalender 1999. 48-52.
- Winkler András: Az égi sörmezőkön jártam. Sopron, 1999, Hillebrand Ny. 123.
- Winkler András: Hármas találkozás. Várhely 5, 1999, 2. sz. 62-63.
- Winkler Dániel: Madárközösségek szukcessziójának vizsgálata a Soproni-hegységben. Soproni Egyetem Tudományos Közleményei 42-45, 1996-1999, 107-117.
- Winkler Gábor: Hubertusz étterem-panzló. Sopron, Virágvölgyi út. MÉPi. 1999, 207-211.
- Winkler Gábor: Sobó Jenő: Középítéstan I. Erdészeti Építéstan. M. 43, 1999, 110-111.
- Winkler Gábor: Sopron Plaza. MÉPi. 1999, 212.
- Winkler Gábor – Fábriánkovits Ferenc: Magyar Művelődés Háza: Konferencia és Kulturális Központ kialakítása Sopron, Liszt Ferenc utca 1. MÉPi. 1999, 192-197.
- Winkler Gábor – Vági Ervin: Tizenkilencedik századi épületek életre keltése Sopronban. MÉPi. 1999, 197-202.
- Winkler, Gerhard J.: „Ich zeige dir die Sach...”. Ein unbekanntes Musikstück Joseph Haydns? Burgenländische Forschungen 1999, Sonderband 22. 553-561.
- Wisnovszky Károly: Ötven éve ölték meg az Akadémiát. Egy szemtanú vallomása. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 81-137.
- Wood Tech 1999. Erdészeti Lapok 134, 1999, 308-310.
- Zilahi József: Márciusban újra kapható az Erdészettudományi (sic!) Közlemények XXVII. kötete: Tompa Károly: Ötven év jegyzeteimet lapozom Budapest, 1996. 248 oldal memoárja. Soproni Műhely 1999, márc. 14. sz. 20.
- Zilahi József: Tompa Károly: Ötven évi jegyzeteimet lapozom (Budapest, 1996. 248 oldal). Erdészeti Lapok 134, 1999, 122.
- Zoltán László: Budaker Oszkár (1896–1952). SSz. 53, 1999, 69-72.
- Zsigó László: „Erdészcsillag”. Egyetemi történetek Sopronból. 1946–1950. In: Oroszi Sándor – Nyári László (szerk.): Sopron nem ereszt el 7-80.
- Zsámbéky Monika: Egy 17. századi grófnő életének tükre. Batthyány Erzsébet végrendelete. Vasi Szemle 53, 1999, 231-252.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

LANDSCHAFT-SIEDLUNG-GESELLSCHAFT

MIHÁLY KUBINSZKY: Die Architektur von Ödenburg im 20. Jahrhundert.....	115
NORBERT FRANK: Angaben zur Geschichte des Ödenburger Dudles-Waldes	149
TERÉZIA BALOGH-HORVÁTH: Noch einmal die sog. „Pfingstkönige“ in Tscharping (zur Quellen von Moritz Jókai)	163

KLEINE MITTEILUNGEN

FRAU IMRE VARGA: Angaben zur Geschichte von drei zu der Ober-Ödenburger evangelischen Diözese gehörenden Gemeinden	180
GÁBOR BACSA: 25 Joch Weingut von Káptalanvis	184
JENŐ KISS: Karl Mollays Tätigkeit auf dem Gebiet der ungarischen Linguistik	190

GESICHTER AUS ÖDENBURG

LÁSZLÓ MOLNÁR: János Zambó (1916-2000)	194
--	-----

BÜCHERSCHAU

ILDIKÓ NÉMETH: József László Kovács (Red.): Die Geschichte des Ödenburger Katholischen Konvents 1625-2000	197
TERÉZIA CSÉCS: Frau Ferenc Jászberényi: Repertorium der Raaber Rundschau (Győri Szemle) 1930-1944.	198
EDIT H. BATHÓ: Otto Domonkos: Die Ethnographie unserer Bienenzuchtliteratur (Von Mitte des 17. Jh. – bis Mitte des 19. Jh.)	201
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Die Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 1999.	203

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

Az, amit Mollay a jövevényszó-kutatás területén végzett, az bizony történeti szocio-lingvisztikai kutatás is volt, hiszen a nyelvet úgy vizsgálta, hogy tanulmányozta a nyelvenkívvüliséget is, azaz a nyelvet a beszélőkkel való kapcsolatában elemezte. Tehát nemcsak jövevényszó-kutatást végzett, nemcsak etimológiákat írt, hanem a kétnyelvűséggel mint folyamattal és állapottal is foglalkozott, s e tekintetben mondhatni nem kis részben már a mai modern kétnyelvűség-kutatások szellemében dolgozott. Emlékeztetőül csak annyit: egyik, a német-magyar nyelvi kapcsolatok tanulságait összegző tanulmányában írta: a mi feladatunk az, hogy megállapítsuk, ki kinek, milyen helyzetben mit és hogyan közölt. Ez pedig tudvalevőleg szociolingvisztikai programmondattal is tekinthető.

(Kiss Jenő: Mollay Károly magyar nyelvészeti munkásságáról)

Ára: 300,-Ft

Soproni Szemle

2001. harmadik szám

ötvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatónk: az Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért. Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.) Előfizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók. A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2001. harmadik szám

ötvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

VENDÉGLÁTÁS ÉS IDEGENFORGALOM

GIMESI SZABOLCS: Kedves Olvasói	227
WINKLER GÁBOR: Idegenforgalmi épületek Sopronban a 19. században	229
KATONA CSABA: A fertőbozi fürdő története	249
KUBINSZKY MIHÁLY: Idegenforgalmi létesítmények a Lőverekben	262
JANKÓ FERENC: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása (Első. rész).....	277
LOVAS GYULA: 125 éves a Győr–Sopron közötti vasútvonal	297

MŰHELY

DOMONKOS OTTÓ: Külföldiek Sopronban–soproniak külföldön (A mesterlegények európai kapcsolatai)	319
DÁVIDHÁZY ISTVÁN: I. Ferenc József Sopronban 1884. május 31–június 1.	330
EGERVÖLGYI DEZSŐ: Széchenyi arckép egy szabadkőműves érmén	337

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SÜMEGHY JÓZSEF: Zoltán László (szerk.): Oszlop Isten templomában	340
NÉMETH ILDIKÓ: Foki Ibolya: Zalaegerszeg 1850–1860	341
LANGER ÁGNES: Rüdiger Wurth: Oedenburg Seine historische Position im Boten- und Postwesen	342

VENDÉGLÁTÁS ÉS IDEGENFORGALOM

GIMESI SZABOLCS | Kedves Olvasó!

Kultúra és turizmus, e két fogalom egyre szorosabb kölcsönhatásban van egymással. Ezért sem véletlen, hogy a Soproni Szemle őszi száma kiemelten városunk turizmusával, annak helytörténeti aspektusaival foglalkozik. Lapozgatva e tematikus kiadványt választ kaphatunk sok olyan kérdésre, amelyek a múltból fakadnak, de jelenünket is átszövik: Mi Sopron turisztikai vonzerejének titka? Miért keresi fel évente városunkat százezernél is több turista? Mit jelent a helyi polgárok számára a vendég, mit nyújt Sopron és térsége a városba érkező turistáknak?

A vendéglátás, a vendégszeretet, és az erre épülő turizmus szinte egyidős az emberiség történelmével. Az ókorban, a Földközi-tenger vidékén a turizmus a kultúrával együtt született és fejlődött. A görögöknél városról városra járva hírnökök csábították az embereket az olimpiai játékok megtekintésére. A középkor társadalmában csak a legvagyonosabbak engedhették meg maguknak, hogy nemesi gyűlésekre, vendégségekbe, nyári üdülőhelyekre utazzanak. A 17. század elejére népszerűvé vált a „Grand Tour” (Nagy Utazás), az Európa kulturális központjait magába foglaló körutazás, ami továbbra is az előkelők kiváltsága volt. A 20. század turizmusának irányát egyértelműen a közlekedési eszközök robbanásszerű fejlődése határozta meg. A személygépkocsi háttérbe szorította a vonatot, a repülőgép pedig a hajót. Az elmúlt évtizedekben a turizmus a világgazdaság egyik vezető ágazatává vált, éves forgalma az olajparral és az elektronikával vetekszik.

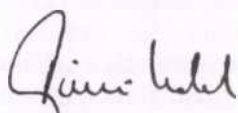
Magyarország kiemelt turisztikai célpontja Sopron, mely földrajzi elhelyezkedésénél fogva fontos kereskedelmi, közlekedési csomópont szerepét töltötte, és tölti be napjainkban is. A levéltári dokumentumok szerint már a középkorban számos vendégfogadó nyújtott kosztot és kvártélyt a városban megpihenni vágyó kereskedőknek, vándoroknak. A város tudatos turisztikai fejlesztése a két világháború között kezdődött meg. A II. világháborút és az ötvenes éveket követő visszaesést lassan, a hetvenes évekre heverte ki a helyi turizmus. Ma már több mint ötezer szállásférőhely várja a városunkba látogató turistákat, 1989 és 1995 között 40 új vendéglátóipari egység nyílt Sopronban. A kilencvenes években a kereskedelmi szálláshelyek kapacitása nagyobb mértékben gyarapodott, mint a vendégforgalom. A rendszerváltás után a volt szakszervezeti üdülők beléptek a kereskedelmi szálláshelyek piacára, számos új panzió, fizető vendégszoba épült.

Az árkülönbözetre épült határ menti bevásárló és szolgáltató „turizmus” azonban hanyatló stádiumban van. A városnak újra meg kell találnia turisztikai szerepét, és lehetőségeit a belföldi és nemzetközi piacon, ahol évezredek történelme, mindennapi élete, művészete, hagyományai jelentős turisztikai vonzerőt jelentenek. Sopron tálcán nyújtja a lehetőséget a kulturális turizmus megteremtéséhez, és az általa nyújtott

előnyök kiaknázásához. A komoly vonzerőt jelentő kiállítások, fesztiválok, színházi előadások a helyi lakosság rendelkezésére álló kulturális kínálatot is bővítik. A salzburgi mintára megvalósított Soproni Ünnepi Hetek, a Tavaszi Napok programjai, a Régi Zenei Napok kurzusai nemzetközi hírnevet szereztek már a városnak.

A Soproni Önkormányzat tervei között szerepel Liszt Ferenc világhírű zongoraművész kultuszának megteremtése városunkban, és egy határon átnyúló Liszt Fesztivál útra bocsátása. Az egykori Kaszinó, Művelődési Ház rekonstrukciója, konferenciaközponttá történő átépítése új távlatokat, lehetőségeket nyit a konferencia- és rendezvény-turizmus piacán is. Természetesen nem feledkezhetünk meg a gasztronómiáról, a kulináris élvezetekről sem. Sopron nemzetközi hírű szakácsklubbal, remek mester-szakácsokkal, védnöki táblás éttermekkel, szép borokkal büszkélkedhet.

A turizmusra is érvényes a több lábbon állás kívánalma: jól átgondolt stratégiával, 3-4 turisztikai szegmens aktív fejlesztésével érhető el egy olyan felelősségteljes idegenforgalmi ágazat megteremtése, amely hosszú távon a helyi lakosságnak és a turistáknak egyaránt előnyöket jelent. A múlt tapasztalataira építő, a részérdekeken felülemelkedő önkormányzati koordinációs munka, valamint a soproni polgárok vendég-szeretete alapozhatja meg a város turisztikai jövőjét.

polgármester,
a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának tagja

Az előzmények: városi vendégfogadók

A vendéglátás és idegenforgalom soproni krónikájával az elmúlt évtizedekben több fontos helytörténeti tanulmány is foglalkozott. A 16–19. században működő szálláshelyeket, vendégfogadókat először Csatkai Endre vette számba,¹ a szervezett idegenforgalom kezdeteiről pedig Hárs József számolt be tanulmányában.² Mindkét fontos írás a Soproni Szemle hasábjain látott napvilágot. A közlésekben az vendéglátást szolgáló épületekről, építményekről is olvashatunk, a dokumentumok azonban inkább a helytörténet szemszögéből említik ezeket a létesítményeket. A 16–18. századi vendégfogadó házakat később kivétel nélkül átalakították: közülük ma már egyetlen épület sem szolgálja az idegenforgalom céljait. Nem így a 19. század fontosabb létesítményei, melyek közül nem egy – igaz, jobbára átalakított, korszerűsített formában – máig megtartotta eredeti rendeltetését.

A 19. század építészetének szakszerű feldolgozása és részletes kutatása igazából csak a 20. század második felében indult el³: e szempontból Bécs híres körútjának, a Ringstrasse építéstörténetének új szemléletű feldolgozása és a kutatás eredményeinek közreadása⁴ különösen nagy szerepet játszott a 19. század építészetéről kialakult – addig nem mindig kedvező – kép megváltoztatásában. Sopron 19. századi építészetének feldolgozását a Ringstrasse történetéről közreadott munkák nagyban segítették, hiszen a bécsi körút építői közül nem egy Sopronban is alkotott,⁵ és sok esetben a helyi mesterek működését is erősen befolyásolta a bécsi építészet stílusának alakulása.⁶

A 19. században általánossá vált új polgári életforma sokféle igényt támasztott az építésekkel szemben: kielégítésükre a szakemberek új épületfajták egész sorát hozták létre. Az új típusok között szép számban találunk a vendéglátással kapcsolatos újszerű épületeket is. Különösen nagy fellendülés mutatkozott a 19. század utolsó harmadában az idegenforgalmat szolgáló épületek: szálláshelyek, vendéglátó egységek, fürdőhelyek, sportlétesítmények és egyéb turisztikai látványosságok építésében. Elsősorban a metropolisszá fejlődő nagyvárosok, Bécs és Budapest idegenforgalmi építésze mutatott látványos fejlődést.⁷

¹ Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16–19. században. SSz. 18 (1964) 201–217.

² Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. SSz. 20 (1966) 303–319.

³ Winkler Gábor: A historizmus főbb irányzatai a XIX. század európai építészetében. Építés-Építészettudomány VII. (1975) 357–367.

⁴ Vö. Winkler Gábor: Tizenegy kötet a Bécsi Ringstrasséről. A historizmus építészettörténeti kutatása Ausztriában.

Építés-Építészettudomány X. (1978) 435–463. és uő: Újabb kötetek a bécsi Ringstrasséről. Építés-Építészettudomány XVIII. (1986) 453–461.

⁵ A Ringstrasse építészeinek Soproni munkásságáról ld. Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században, Bp.: Akadémiai Kiadó, 1988.

⁶ Tompos Ernő: A régi városháza újkori története és az új városháza (tanácsháza) építéstörténete. SSz. 31 (1977) 298–319.

⁷ Pesten 1812-ben három ún. "első osztályú" hotel működött. Az 1867-ben épült Hungária Szállodában 400 szoba állt a vendégek rendelkezésére. Londoban 1843-ban már közel kétszáz "nagyszálló" működött, Bécsben csupán két előkelő szállodát és további öt

Sopronban – ha szerényebb számban is – ugyancsak készültek az idegenforgalmat segítő tervek és épületek, melyeknek jellegzetességeiről érdemes röviden említést tenni. Mindenekelőtt azonban ejtsünk néhány szót az előzményekről, a korábbi évszázadok soproni vendéglátó helyeiről, hiszen ezek nagy része a 19. század elején még változatlan formában működött; másokat éppen a 19. században építettek újra vagy korszerűsítettek az akkori idők újabb követelményeinek megfelelően (Várkerület 73., 1808).

A korai középkorban – nagyon hasonlóan Európa más településeihez⁸ – Sopron város vendégeit a betegekkel, elesettekkel és öregekkel együtt a kolostorok és az ispotályok fogadták be: a kizárólag vendégfogadást szolgáló létesítmények működéséről csupán a 16. század óta vannak írásos adataink. Csatkai Endre idézett cikkéből⁹ tudjuk, hogy a legkorábbi soproni vendégfogadók legfeljebb 20–30 ágygal és ugyanennyi ló elhelyezésére szolgáló istállóval rendelkeztek. Az 1595-től említett „Vörös ökör” fogadó (később „Magyar király” szálló, Várkerület 73. – ma erősen átalakított formában: „Korona” üzletház) földszintjén 7. emeletén 12 vendégszoba – „Zimmer” – fogadta a vendégeket. Hasonló számú szobát kínált az „Arany angyal” (Várkerület 51. szám, ma lakóház) vendégfogadó, mely már 1553-ban működött. A szomszédjában 1644-ben említett „Fehér ló” befogadóképessége valamivel szerényebb lehetett. A mai „Pannónia Med Hotel” helyén álló „Arany szarvas” (Várkerület 75.) léteről 1676 óta tudunk. 1807-ben földszintjén egy, emeletén pedig hat szoba várta a vendégeket. Az 1808-as újjáépítése során a szobák száma a földszinten ötre, az emeleten tizenegyre nőtt.

A 18. században épült vendégfogadókról – közöttük a Sas tér 6. számú „Arany oroszlán”, a Szent György utca 3. sz. „Magyar korona” (épült: 1787), a Rózsa utca 6. sz. „Arany nap” (épült: 1776) és a Győri fertály vendégfogadói („Zöld fa”, Ötvös utca 9. sz., „Arany kakas”, Ötvös utca 19. sz., „Magyar (Utolsó garas)”, Győri út 8-10. sz. valamint a Csatkai Endre által említett további szép számú fogadó – befogadóképességéről még kevesebb adatunk van: a fennmaradt épületeket megismerve azonban joggal feltetelezzük, hogy ezek nagyjából hasonló méretűek és kialakításúak voltak.

A soproni fogadók, vendégházak leginkább abban különböztek a későbbi szállodáktól, hogy szinte kizárólag csak a vendégek elszállásolását biztosították. Ezen felül csupán néhány folyosói asztallal rendelkeztek, ahol az utazók a magukkal hozott elemőzsiát elfogyaszthatták. A szobák elrendezésére Hild Vencel egyik, a Széchenyi térre készült három szintes „Vigadó” tervrajzából következtethetünk.¹⁰ Az épület földszintjének két végében, a vendéglátó egységek mellett egy-egy szobacsoportot is helyet kapott. A keleti szárny három vendégszobája L alakban étkező előteret keretezett. Az

nagyobb vendégfogadót tartottak számon. V. ö.: Eggert, Klaus: Der Wohnbau der Wiener Ringstrasse im Historismus 1855–1896. Wiesenbaden 1976. 348.

⁸ Winkler Gábor: Szállodák. In. Középületek a dualizmus korában. 23 – 34. p. Szerk. Császár László. Bp. Építészeti Tájékoztatói Központ 1995.

⁹ Csatkai i. m.: 201.

¹⁰ Az épület tervei: Soproni Levéltár XXV. 1783. A terv léteről eddig nem tudtunk. A fellelt rajzok emeleti alaprajzokat nem tartalmaznak. Úgy véljük, hogy a tervcsomagban található más tervváltozatokhoz hasonlóan a tervezett épület első emeletén nagyterem, második emeletén pedig galéria és kiegészítő helyiségek létesültek volna.

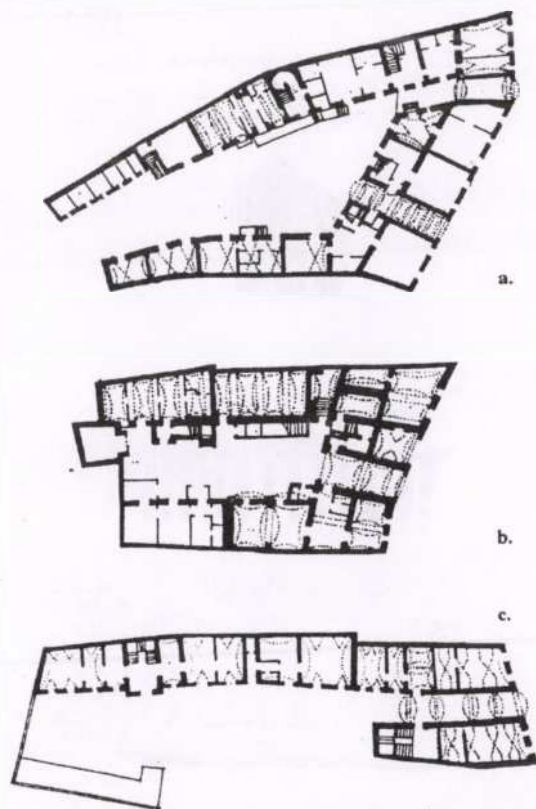
árnyékszékeket – „reterát, Retirade” – közlekedő folyosóra nyíló előtérrel lehetett megközelíteni, mely igen emberséges, korszerű alaprajzi elrendezést mutat (1. kép). A „Vigadó” végül mégsem a Széchenyi téren épült fel. A 19. század elején Sopronban működő vendégfogadók alaprajzi elrendezésének jellegzetességeire ezért ma már csak a jobbára lakásokká átalakított épületek alaprajzából következtethetünk. (2. kép) Szembetűnő, hogy vendéglátó céljára igyekeztek mindig a nagyobb méretű telkeket elfoglalni.

1. Hild Vencel ismeretlen terve a Széchenyi téri Vigadó építéséhez.

A telek utcai beépítése kivétel nélkül két szerkezeti egységből – menetből vagy traktusból – állt. Az egyemeletes utcai szárny tetőterét üresen hagyták: a tetőtéri vendégszobáknak Sopronban nem voltak hagyományai. Az emeletes szárny az udvar egyik vagy mindkét oldalán általában egy menetes elrendezéssel folytatódott. A gazdasági épületek – raktárak, kocsiszín és nagy számú istálló – földszintesek voltak és az udvar hátsó sávját két vagy három oldaláról keretették

Az épületek elengedhetetlen része volt az udvarba vezető kényelmes, széles kocsíáthajtó. Az Ötvös utca 19. sz. „Arany kakas” fogadó udvarának zavartalan forgalmát nem is egy, hanem két, nagyjából azonos méretű kapualj szolgálta (2. kép). A boltozott kapualjból általában szerény földszinti előcsarnok nyílt, melyhez az első emeletre vezető két- vagy három karú lépcső csatlakozott. Az alaprajz kialakításánál kényszerűen ügyeltek arra, hogy a kocsin érkező vendégek szobáikat fedett helyről és a legközelebbi úton elérhessék.

2. Soproni vendégfogadók alaprajzai: a.) Ötvös utca 19. „Arany kakas” fogadó
b.) Ötvös utca 9. sz. „Zöld fa” fogadó, c.) Várkerület 51. „Arany Angyal” fogadó

A vendégszobák az épület földszintjét és az emelet teljes területét is elfoglalták. Az utcai szárny szélesebb, „kétmenetes” megoldása utcai és udvari szobák kialakítását tette lehetővé. Megközelítésük előtérrel történt, de megengedhető megoldásnak számított a „zsákszoba” is: ez esetben a szobákat összenyitva, lakosztályként használták, külön kiadva azonban gyakran előfordult, hogy a vendégek lakhelyüket csak az idegen vendég lakóterén át érthették el.

Figyelemreméltó újításnak számított az „Arany ökör” (Várkerület 73.) alaprajzi megoldása: itt 1808-ban a tűzben elhamvadt épület Várkerület felé néző szárnyát három menetesre bővítették. Az épület utcai részének nagymértékű szélesítése lehetőséget adott az alaprajz komfortosabb elrendezésére. A nagyobb beépíthető épületszélesség ugyanis lehetővé tette, hogy az épület középső, keskenyebb traktusában egyéb mellékhelyiségek mellett közlekedő tereket is elhelyezzenek: ezzel a vendégszobák nagyobb része az idegen szobák érintése nélkül elérhetővé vált. E megoldás a földszint jobb kihasználására és tágasabb elrendezésére is módot adott.¹¹

Az udvari istállók és kocsiszínek nagyjából a telek hátsó harmadát foglalták el. Az istállók egy- vagy kéthajós megoldással készültek, a lefedést karcsú fa oszlopok, igényesebb helyeken – „Arany ökör”, Várkerület 73., „Arany szarvas”, Várkerület 75. – lapos csehsüveg boltozatot tartó tömzsi toszkán kő oszlopok szolgálták. Az udvar árnyékos, északi oldalán kapott helyet a jégverem bejárata.

A soproni vendégfogadók legtöbbször földszintjén kis méretű kifőzde, esetleg étterem vagy kocsmá – „Schanklocale” – számára is helyet szorítottak. Volt, amikor előbb csak a kifőzde létezett, ehhez később építették hozzá a vendégszobákat.¹² A vendégfogadókat idővel játékszobákkal, különtermekkel, igényesebb étteremmel és bálteremmel egészítették ki: közülük nem egy idővel szállodává alakult.¹³

A „hotel” kifejezés Nyugat-Európában az 1700-as években vált használatossá. A „szálotá” – később „szálloda” – kifejezés a magyar nyelvhasználatban a 19. század első harmadában, a nyelvújítás idején terjedt el és a század derekán vált általánosan elfogadottá. A megjelölés alatt „teljes körű szolgáltatást biztosító vendéglátó helyet” értettek. A szállodák által nyújtott szolgáltatások köre a 19. század során fokról-fokra bővült. Elengedhetlenné vált az igényesebb étterem létesítése: ehhez gyakran nagy termet – „Großes Saal” vagy „Festsaal” – illesztettek: utóbbit bálók, ülések, fogadások és összejövetelek rendezésére is felhasználták. Az éttermeket később kávézóval, cukrászdával és különtermekkel egészítették ki. A nagyobb szállodákban gyakran vígadó-részt, színháztermet, könyvtárat építettek, volt ahol üzletek, irodák és szolgáltató egységek – fodrászat, szabóság – is helyet kaptak a földszinten.

A szálloda fogadó része is gazdagodott: a tágas, egy- vagy háromhajós előcsarnokból nyílt a fogadótér, a „recepció”. Ennek elegáns pultsora előtt kényelmes társalgót alakítottak ki, melyhez nem egy helyen külön író- és tárgyaló szobákat is kapcsoltak. Általában itt kapott helyet a szállodaigazgató igényesen berendezett irodája is, mely kisebb tárgyalások megrendezésére is alkalmasnak bizonyult. Az előcsarnokhoz teherfelvonóval felszerelt ruhatár, csomagraktár, távírda és telefonközpont kapcsolódott.

A vendégszobák is differenciálódtak: a szerény egyágyas „férfi”-szobáktól az igényesebb különszobán – „Extrazimmer” – keresztül az egész család befogadására alkalmas lakosztályig különféle szobatípusok és szobaelrendezések alakultak ki. Mivel az

¹¹ Az épületet Dercsényi Pál tervei alapján gyökeresen átalakították. Földszintjén McDonald's éttermet alakítottak ki.

A teremkettős kő oszlop-párja mutatja az épület eredeti szerkezeti felépítését.

¹² Csatai Endre írásából tudjuk, hogy az „Arany kakas” az Ötvös utca végén (19. sz.) 1812-ben kifőzdeként nyílt meg, 1830-ban kibővített alaprajzzal, vendégfogadóként üzemelt már: Csatai i. m. 211.

¹³ A pápai Griff-szálló 1790 körül épült, emeleti nagytermében rendezték egykor a megyebálokat. Gerő László- Sedlmayr János: Pápa. Bp. 1959. 130.

akkori kor szokásai szerint a nők önállóan nem vehették igénybe a szokványos szállodai szobákat, a század derekán külön női szállórészlegeket is kialakítottak. A szobák felszereltsége is növekedett: a vezetékes ivóvíz-szolgáltatás lehetővé tette, hogy akár szobánként is biztosítsanak tisztálkodási lehetőséget, később fürdőszobát és vízöblítéssel árnyszékét is.

Különböző szállodatípusok alakultak ki. A rangsor élén a legdrágább belvárosi szálláshely, a „nagy” vagy „központi” szálloda – „Central” vagy „Grand Hotel” – állt, utóbbi követték a szerényebb ellátást, jobbra csak reggelit nyújtó szállók, garniszállók¹⁴ – „Hotel garni” – és a vasúti fogadóépületek melletti, gyakran kizárólag a várócsarnokból megközelíthető állomási vagy végállomási szállók, a „Terminushotelek”. A városi szállodák sajátos válfaja a panzió – „Pension” –, utóbbiak gyakran önálló épületben, máskor azonban egy-egy bérpalota egy vagy több emeletén létesültek. Az gyógyvizet adó kutak mellett megjelentek a gyógyszállók,¹⁵ a hegyekben pedig a sportszállók és a szerényebb igényű turistaszállók. Amerikában a gépkocsi elterjedésével megjelentek az utak menti autós szállók, a „motelek” is.

Sopronban a 19. század során a felsorolt típusok közül jelentős városi nagyszálló – Pannónia Szálloda – és kisebb számban üdülőszállók épültek. Jellemzőségük, hogy az új rendeltetés elhelyezésére nem régi épületet alakítottak át, hanem kivétel nélkül új épületet emeltek.

A „Pannónia”: a városi nagyszálló

Sopron törvényhatósági bizottsága 1890 szeptember 25-i közülésén kinyilatkoztatta, hogy az „Arany szarvas” „városi ... szálloda jelenlegi minőségében korántsem felel meg azon igényeknek, melyek Sopron sz. kir. város rangjának méltó szálloda tekintetében joggal támaszthatók és ezért egy új ... hotelnek létesítése nemcsak felette kívánatosnak, hanem mint az idegenek forgalmának városunk gyarodására nézve fontosságú emelésének egyik alapfeltétele, multhatatlanul szükségesnek jelentkezik...”. Az új szálloda megszületésének színes történetéről Hárs József hivatkozott tanulmányából kapunk hiteles képet, és¹⁶ – megfelelő jelentkező híján – 1891–1893 között saját költségén építette fel korszerű szállodáját. Az építkezést tervpályázat előzte meg. A beérkezett tervek és azok alkotóit nem ismerjük, hiszen az érvényes előírások szerint a pályázatot kiíró városnak a díjat nem nyert tervek vissza kellett szolgáltatni készítőiknek. A Pannónia építéstörténetét vizsgálva természetesen igen tanulságosak voltak a bécsi építészek szaklapokban közzétett épületismertető írásai.¹⁷

A Soproni Levéltár különcsomagjában fellelhető tervek egy része aláíratlan; úgy tűnik azonban, hogy a jelzetlen tervek is a nyertes Hinträger Mór és Károly építészek-

¹⁴ Eggert, K. l. m. 348. részletesen elemzi a korszak szállodáinak történetét. Bécsben 1860 után élénkült meg a szállodaépítés. Az 1873-as Világkiállításra négy nagyméretű szállót is emeltek (Hotel Britannia, Hotel Austria, Marzinplatz 4. és a Sacher Hotel) – ezeket a Világkiállítás után nagyobb részt iroda- és lakóházzá építették át.

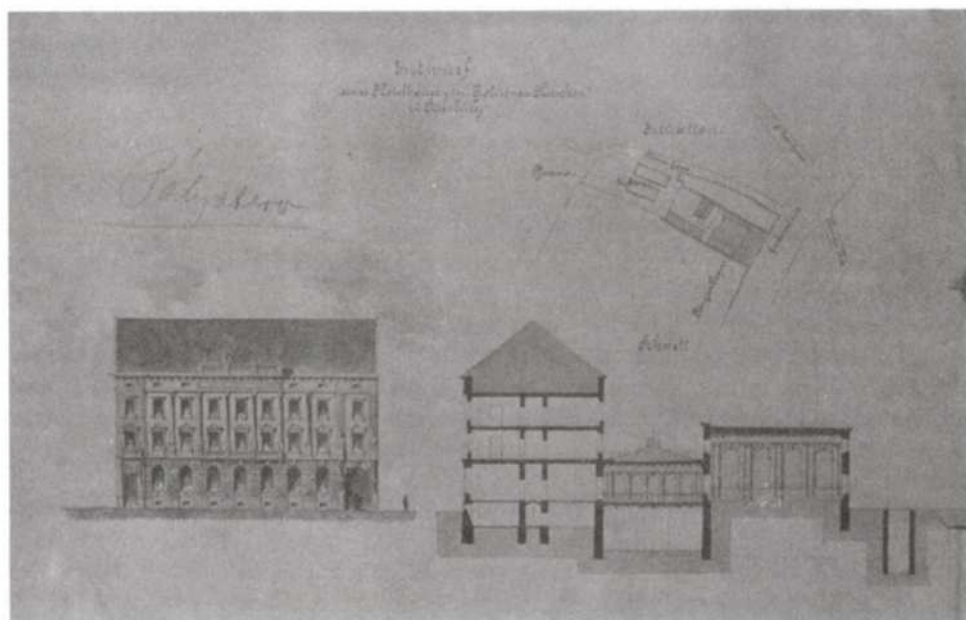
¹⁵ Hárs J. i. m.: 314.

¹⁶ Hárs J. i. m.: 316–318.

¹⁷ Hinträger, Moritz: Rathaus der. kgl. Freistadt Ödenburg. Der Bautechniker 1891. 73–74. és uő: Rathaus in Ödenburg. Wiener Bauindustrie-Zeitung 1891. 152., uő: Hotel „Pannonia” der kgl. Freistadt Oedenburg. Különlenyomat a Civil-Techniker 1892. november 15. 22. számból 1–3. ill. A különlenyomatot Dávidházy István bocsátotta rendelkezésemre: segítségét ezúton is köszönöm. Ullein József homlokzati tervét ismerteti: Winkler G.: Sopron építészete... 139–141.

től származnak („pályaterv”, „tervvázlat” és a mennyiségi elszámolást megalapozó felmérési „idomterv” – „Rechnungsplan”). (3. kép) Az ismert tervsorozatokon túl Ullein József soproni építész egy – minden bizonnyal a pályázatra készített – homlokzati tervét ismerjük.¹⁸

3. Pannónia szálloda „Pályaterv”. a tervezett épület helyszínrajza, keresztmetszete és utcai homlokzata (Hinträger M. és C. terve ?, 1891)

A szálloda építésével kapcsolatban a város főmérnöke, Wälder József is készített rajzokat. Wälder idejében szokás volt a városi tulajdonban lévő ingatlanokról „megvalósulási tervet” – az épületet végleges, felépült formájában ábrázoló felmérési rajzokat – készíteni: ezeket a főmérnök aláírásával hitelesítette. Utóbbiakat vastag kartonra ragasztották és az ingatlanok kezelése kapcsán gyakran tanulmányozták azokat. A Wälder József által aláírt terveket átvizsgálva azonban erős a gyanúnk, hogy a főmérnök ez esetben nem elégedett meg a tervezők munkájának irányításával és ellenőrzésével: úgy tűnik, hogy maga is tevékenyen részt vett az épület végleges kialakításával kapcsolatos döntésekben. Wälder József két önálló tervsorozatot is jelzett nevével. Közülük az egyik az építési programtól merőben eltérő, új és gazdagabb programot elégít ki – fürdőcsarnok létesítése – és az épület felépítése szempontjából is önál-

¹⁸ Hinträger Mór fontosabb bécsi alkotásai: Karolinengasse 17. bérház 1874., Schwindgasse 20. sarokház, 1883., Henrich Clausszal közös terv., Rubensgasse 3. sz. 1874. Az építész a prágai és bécsi akadémián tanult, itt A. v. Siccardsburg tanítványa volt. Die Kunstdenkmäler Wiens. XLIV. 3017, 406. p. Zwittauban árvaházat és a Sponer család villáját tervezte. Allgemeine bauzeitschrift 1887. 66. p. Fia, Carl Hinträger Hirtenbergben a Tischler-villa terveit készítette.

ló elképzelést mutat. A másik Hinträger Mór és Károly tervének leegyszerűsített, kivitelre alkalmas változata.

Összehasonlítva a megmaradt terveket rövid idő alatt kiderül, hogy az épület kialakítását leginkább a meglévő városépítészeti és építészeti adottságok befolyásolták. Európa nagyvárosaiban ebben az időben a nagyobb hoteleket, városi szállodákat szinte minden esetben külön épülettömbben, szabadon álló elrendezéssel építették. A szigetzerű beépítés a rendelkezésre álló építési terület jó kihasználását tette lehetővé. Előnye volt, hogy az épülettömeg minden oldalát homlokzatokkal lehetett határolni, ezek felületén pedig portálokat és ablakokat lehetett nyitni.

Sopronban az ideálisnak tartott beépítés megvalósításának több akadálya is volt. A rendelkezésre álló telek méretei kedvezőtlenek voltak és hossz- és szélességi arányai sem voltak túlságosan jók. Igaz ugyan, hogy a lebontott „Arany szarvas” telke méreteiben és formájában a Várkerület dél-keleti szakaszának viszonylag szélesebb telekosztásához igazodott. A 32 méter széles építési hely korszerű szálloda létesítésére mégis túl keskenynek bizonyult.

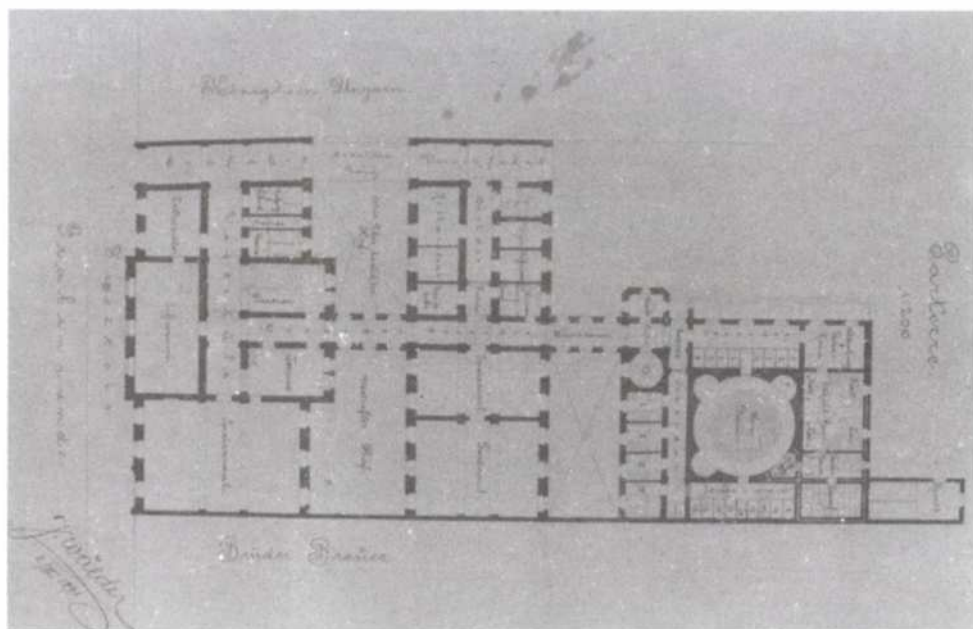
A tervezett szállodaépület utcai homlokzatának a Várkerület keleti házsorába zárt sorban kellett illeszkedni. Utcái portálokat és ablakokat csupán erre a szakaszra lehetett nyitni. A viszonylag keskeny utcai homlokzattal rendelkező telek két oldalát ezzel szemben 85 méter hosszúságban a szomszédos házak udvari szárnyainak zárt, magas tűzfalai határolták. Homlokzati nyílást a telek két hosszoldalán tehát nem lehetett létesíteni.

Az épülettömbnek a Handler Nándor által 1868-ban tervezett Wanitschek-ház – Várkerület 77. sz. – párkánymagassága adott új, nagyvárosias léptéket. Egyértelmű volt, hogy az új létesítmény ezt az épületmagasságot jelentős mértékben nem haladhatja túl. „A keskeny és mély beépítési adottságai következtében” – írták az építészek – „a legcélszerűbb elrendezésnek az utcával párhuzamos két önálló kétmenetes épület létesítése bizonyult”. A két egymással párhuzamos épület szabályos belső udvart határolt körbe, ez a vendéglátó egység elhelyezésének jó lehetőségét kínálta. Az utcával párhuzamos, kettős épülettömeg létesítésének gondolata minden terven fellelhető: a telek megfelelő hasznosítása szempontjából minden bizonnyal ez volt az egyetlen lehetséges megoldás.¹⁹ Az utca és a hátsó gazdasági udvart összekötő kocsiáthajtó ennek következtében csak a telek valamelyik hosszoldalára kerülhetett.

A tervvázlatok közel fele az épület főbejáratát a telek középtengelyében kívánta elhelyezni. Ez a megoldás a szálloda fő- és melléktereinek szimmetrikus felépítését, tengelybe helyezett térsor – reprezentatív előcsarnok, lépcsőházrendszer és rendezvénytermek – kiépítését tette volna lehetővé. A tervrajzok másik része a telek oldalhatárára helyezett kocsiáthajtót használta bejáratnak: a földszinten elhelyezett fontosabb helyiségek ennek következtében oldalsó megközelítést kaptak volna. Kétségtelenül ez volt a takarékosabb elhelyezés, az épület felépítése szempontjából azonban kevésbé reprezentatív megoldást adott.

¹⁹ A telek ilyen jellegű beépítésére a bécsi Ringstrasse építészetében találunk példákat. V. ö.: Eggert K. i. m.: 145. p. A Kärtnering 5. sz. lakóház hasonló elrendezést mutat. Az épület terveit 1863-ban Christian Ludwig Förster készítette. Ő tervezte a soproni evangélikus templom tornyát 1862-ben.

A Hinträger építészpárosnak tulajdonított, „Pályázat” címmel utólag ellátott tervsorozat a tervezés első szakaszában készült. E tervek mindkét elhelyezési változatra megoldást javasoltak. Az „alapterv” felépítését a telek keskenyebb északi oldalhatárára helyezett személybejáró és a szélesebb déli kocsiáthajtó határozta meg.

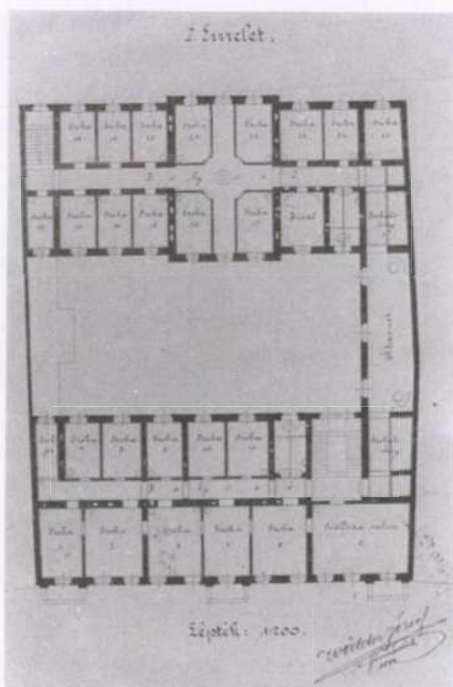

4. Wälder József rajza a szálloda "fürdős" változatának földszinti alaprajza (1891)

E terv szerint a telek északi oldalán kialakított személybejáróról üvegtetővel fedett udvaron keresztül a hátsó szárnyban elhelyezett rendezvényterembe – „Fest Saal” – jutott volna a vendég. A déli kocsibehajtó egészen a hátsó gazdasági udvarig vezetett. Utóbbiról nyílt a szálloda recepciója és a két, kialakításában eltérő, kényelmes lépcsőház. A másik tervváltozat – „Alternative” – nagyjából szimmetrikus felépítésű megoldást mutatott, az épület középtengelyében elhelyezett előcsarnokkal, háromkarú lépcsővel és üvegtetővel fedett, szabályos belső udvarral. Mindkét tervsorozat a földszint felett csupán két emelet építésével számolt.

A két első változat részletmegoldásai egy sor fontos igénynek nem tudtak megfelelni, ezért mindenképpen indokolt volt újabb tervek készítése. Az első tervmódosítás – „Projectskizze” – keretében a tervezők, megtartva a három szintes épületelrendezést, a szimmetrikus alaprajzi megoldást fejlesztették tovább. Ekkor került szóba először az épület lapos lejtésű kettős tetővel történő lefedése. A terven az áthajtó a telek északi oldalára került. A belső udvart nem kívánták lefedni: gondos parkosítását tervezték. A hátsó épületszárny földszintjén elhelyezett rendezvényterem oldalról megközelítése megmaradt, a nagytér és udvar kapcsolatát azonban biztosították (4. kép).

A Wälder József által szignált két terv a nyertes pályatervek megoldásából indult ki. Az egyik – aszimmetrikus – tervváltozat az északi telekhatárra tervezte a kocsíáthajtót: a szálló előcsarnoka az utcai szárny hossz tengelyében, az áthajtóról nyílóan kapott helyet.

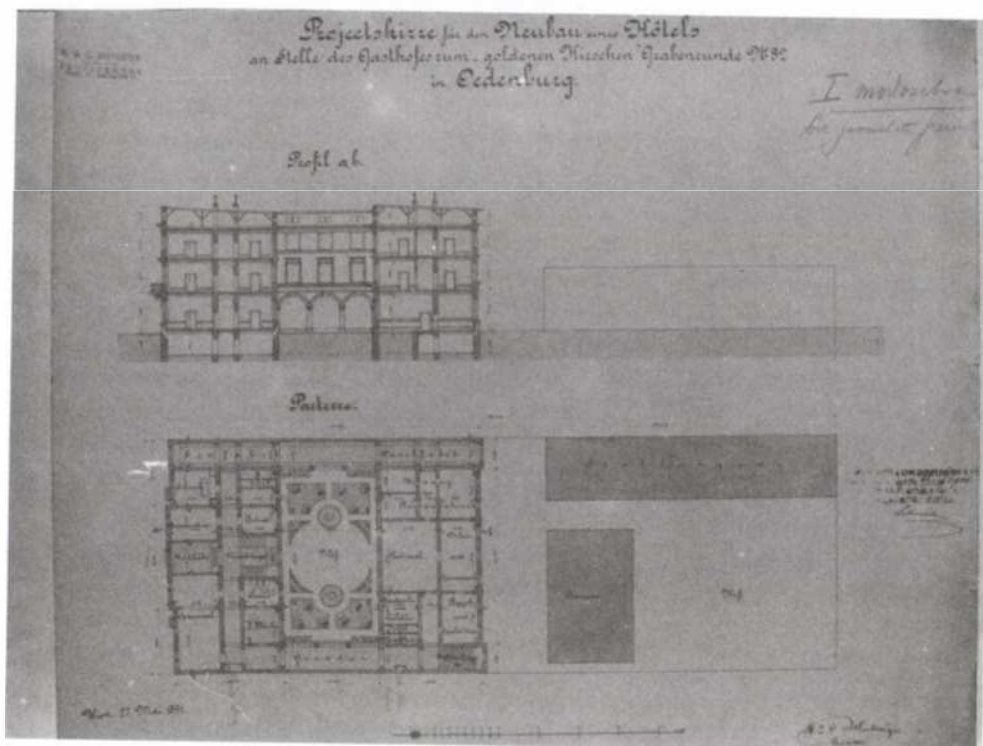
5. Wälder József rajza a szálloda végleges alaprajzáról (1894).

A rendezvénytermetek a telek déli telekhatárára helyezte el, ezek az üveggel fedett udvaron áthaladva, a hátsó szárny utcával párhuzamos tengelyében kialakított folyosóról lettek volna elérhetőek. A két keresztfolyosót a telek utcára merőleges főtengelyébe elhelyezett folyosó kötötte össze, melynek végén különös hangulatú, kör alaprajzú fürdő kapott helyet (4. kép). A másik tervváltozat a déli telekhatárra tervezett széles kocsíátjáróval és az erről nyíló elülső szállodabejáratral és hátsó rendezvényteremmel lényegében a megvalósult megoldást mutatta (5. kép).

Az utcai front kettős traktusát a földszint felett három emeletes, a legfelső emeletet – Sopronban szokatlan módon – lapos hajlású magas tetővel kívánták lefedni.²⁰ Az udvar végében elhelyezkedő kétmenetes épületszárny földszintje fölé két emeletet terveztek (6. kép). A szárnyak hossz tengelyében középfolyosókat képzeltek el, ezek két oldalán helyezték el a szállodaszobákat. A két utcával párhuzamos középfolyosót a

²⁰ Hasonló metszeti kialakítással a bécsi Ringstrasse lakóházai között is találkozunk Bösendorferstrasse 13. C. Hasenauer és munkatársai terve 1870-ből. V. ö.: Eggert i. m. 268–275.

telekhatárokra helyezett keskeny oldaltraktusokkal kötötték össze. A közlekedők – középfolyosók és oldalfolyosók – így egybefüggő, szabályos, zárt négyszöget alkottak. Ezzel az egyes szintek körbejárhatóvá váltak, ami a szálloda korszerű üzemeltetését biztosította.

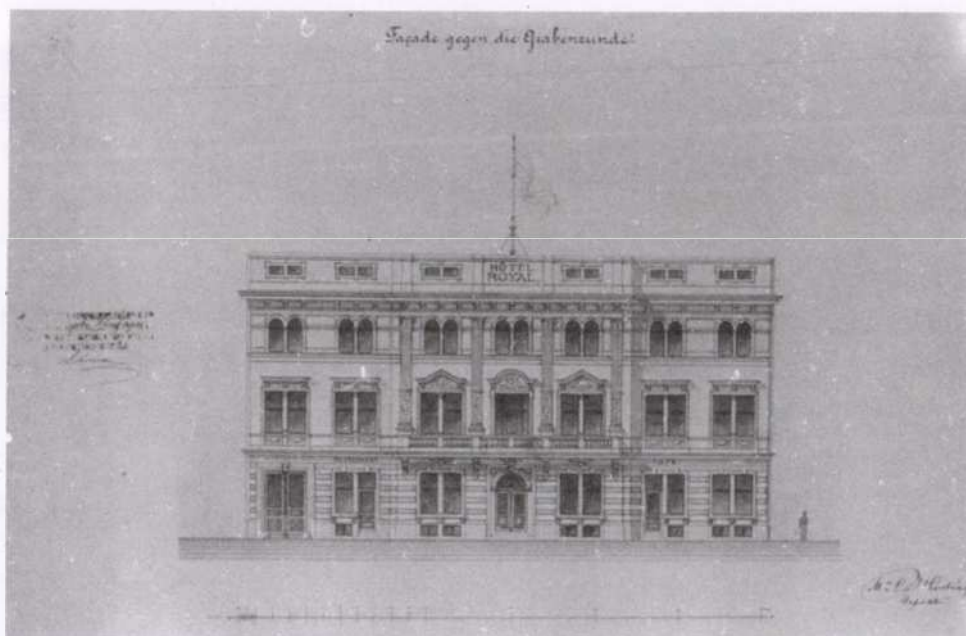
6. Hinträger M. és C. „Tervvázlat” a „szimmetrikus” épületalappal.

A „folyosó-négyszög” a korszerű bécsi szállodák jellegzetes megoldása volt. Igaz, hogy szabadon álló beépítés esetében az oldalfolyosók két oldalára is szobákat lehetett volna elhelyezni, ami az alaprajzi megoldásban rejlő lehetőség jobb kihasználását tette volna lehetővé.²¹

A szállodában az igények szerint ötven vendégszobát kellett kialakítani. Az utcai oldalon a nagyobb méretű, előkelőbb lakóhelyiségek kaptak helyet, ezek egy részét teremorrá lehetett összevonni. A belső udvarra néző szobák kisebb méretűek voltak. Az utcai oldal déli végében előkelő „szállodai szalont” helyeztek el.

²¹ Az érett historizmus bécsi szállodáiról és kávéházairól v. ö.: Klaus I. m. 382–386 és 429–430.

A szálloda színvonalát már ebben az időben is alapvetően meghatározta, hogy milyen tisztálkodási lehetőségeket tudott nyújtani a vendégeknek. A 19. század derekáig a tisztálkodásra szolgáló vizet a szobában, edényben tárolták, az árnyékszék részére pedig az épület félreeső részében kerestek helyet.

7. A két emeletes tervváltozat utcai homlokzata.

A komfort hiánya nagyban összefüggött a hiányzó közműellátással. Sopronban 1892-ben – éppen a Pannónia szálloda használatbavételének időpontjában – helyezték üzembe a városi Vízművet. A vezetékes vízellátás elvileg lehetővé tette volna, hogy az új városi hotel minden szobájában külön vizes egységet – mosdót, kádat és vízöblítésű klozetet – létesítsenek. A kilencvenes években Észak-Amerikában a jobb szállodákban már minden szobához tartozott vizes egység. Európában azonban még a legnagyobb pompával felépített szállodákban sem volt kötelező a szobákhoz tartozó fürdő létesítése. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy Sopronban is csupán szintenként alakítottak ki egy kétnemű közös illemhelyet és a hátsó szárnyban egy további fürdőszobát. A tisztálkodás így továbbra is a szobában elhelyezett mosdótál használatával történt.²²

Ami a homlokzatok kialakítását illeti: a tervek az alaprajzi és metszeti megoldás függvényében eltérő szemléletet tükröztek. Az első tervsorozaton az utcai homlokzat még csupán két emeletes, a tetőtér ablakai pedig szerény nyílássort alkotnak (7. kép). A középtengelybe helyezett bejáratot óriáspillérekkel kiemelt középrizalit hangsúlyoz-

²² Winkler G. 1995. 29.

ta. A tervezett homlokzat arányait és megformálását láthatóan igyekeztek a szomszédos 77. számú ház elegáns, palotaszerű megjelenéséhez igazítani. Az aszimmetrikus alaprajzi változatok esetében az utcai főhomlokzatot egytengelyes, keskeny oldalrizalitokkal kívánták keretezni: ezeknél a megoldásoknál a középtengely jelentőségére csupán a tetőre épített, háromrészes kőbábás attika utalt.

Hauptfaçade gegen die Grabenrunde.

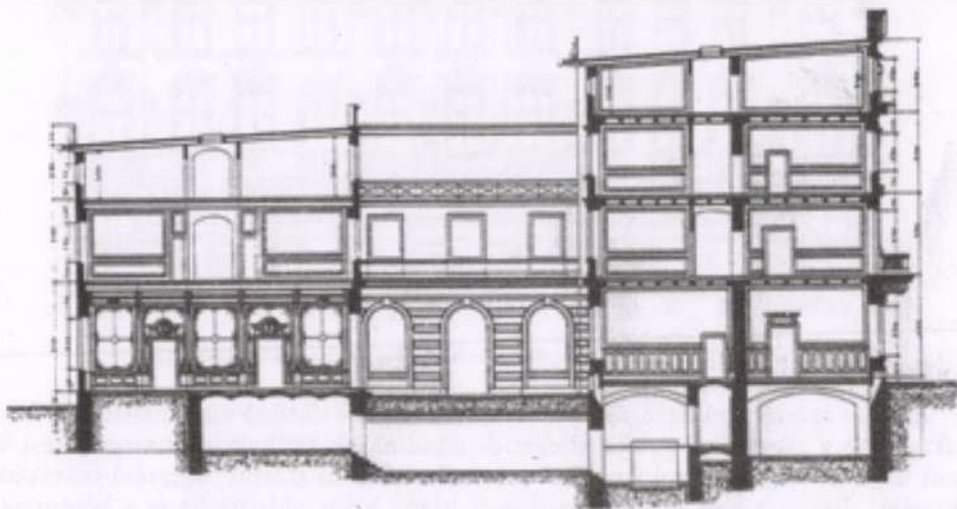

8. A Pannónia szálloda felépült utcai homlokzatának rajza (átalakították).

Az utcai szárny épületmagasságának három emeltre történő megemeléseivel a homlokzat végleg elvesztette palota-jellegét és mindinkább szállodaszerű megjelenést kapott (8. és 9. kép). A homlokzatok a tervezők szándéka szerint „egyszerű reneszánsz formájú” díszítést nyertek. A megvalósult házon a két oldalrizalit és a középrizalit síkja már alig lép a főhomlokzat elé. A szobaablakok közel egyforma nagyságúak, jól mutatják, hogy a homlokzat mögött nagyjából azonos értékű szobák helyezkednek el. E megoldást a szobák azonos belmagassága is indokolta (főemelet: 3,5; felső emeletek 3,1 méter). A homlokzatot vízszintesen három sávra – lábázat, fő emeletek és párkányemelet – osztották, a ház arányai a klasszikus hagyományokat követték. Az épület komfortját a szobák gázvilágítása és alacsony nyomású gőz központi fűtés szolgálta.

8/a. A Pannónia szálloda felépült utcai homlokzata.

9. A felépült ház metszete a tetőfedés megoldásával.

A rendezvénytermek légfűtést kaptak.²³ Összefoglalva: a 19. század végén emelt soproni városi nagyszálló, a Pannónia építészeti kialakítása nagyjából-egészében a kor átlagszínvonalát mutatja. A végleges megoldást több tervváltozatból választották ki: a megvalósult épület aszimmetrikus elrendezése azonban nem bizonyult szerencsés

²³ A tető középrizalitjába utólag elhelyezett timpanon „romantikus” motívuma az épület építési stílusának teljes félreértését bizonyítja. Az épület technikai berendezéseit részletesen ismerteti Hinträger C. 1892. 2 – 3. p. A szálloda kazánházának pincéjét az átadás után előtölte a talajvíz, mely nagy károkat okozott a bérlő borkészletében is. Hárs J. i. m. 318.

döntésnek.²⁴ A földszint helyiségeinek elrendezése: az utca felé nyíló közösségi helyiségek és a belsőben elhelyezett bensőségesebb, intimebb rendezvénytermek kialakítása szerencsés megoldás volt. A rendeltetések ilyesféle egymás köré rétegzése egyfajta befelé élő, teljes és önálló belső világ felépítését tette lehetővé. A belső udvar üvegterével történő lefedésére is született terv, kár, hogy ez nem valósult meg: Az épület középpontjában fekvő értékes területet így nem tudták bevonni a belső terek kompozíciójába: az ígértes teret a tervezők igazából nem tudták hasznosítani. Az udvar a legutóbbi átalakításig a szálloda jellegtelen megjelenésű, szürke területe maradt.

Az épület korszerűségét bizonyítja, hogy szemben a korábbi vendégfogadók szokásos elrendezésével a földszinten már nem alakítottak ki vendégszobát, annak területét teljes egészében közösségi célokra használták fel. Szerencsés ötletnek bizonyult az emeleti helyiségek említett négyzetes alaprajzú folyosóra történő felfűzése. Az utcáfrontra helyezett változó méretű, egy- és kétablakos szobák összenyitása a reprezentatív elhelyezésű szobasor sokféle változatban történő felhasználását tette lehetővé.

Üdülészállók

Hárs József cikkéből tudjuk,²⁵ hogy az 1890-es években hivatalos körök megpróbálták az Alpokhoz szokott gazdag közönséget a magyar tájakra csalogatni. A kormányprogram lényege a luxusszállók építésének és villatelepek létesítésének központi támogatása volt. A tátrai villaépítkezések példáján felbuzdulva Muck András erdésznek sikerült 1892-ben a mai Villator – egykori „Spangenberg” – parcellázási tervét a várossal elfogadtatni. A villák idegen tőkével épültek volna, kiszolgálásukra vendégfogadót emeltek. Felépítésére 1895-ben a Városligeti Villavendéglő Részvénytársaság megbízásából Schiller János építész²⁶ készített terveket.

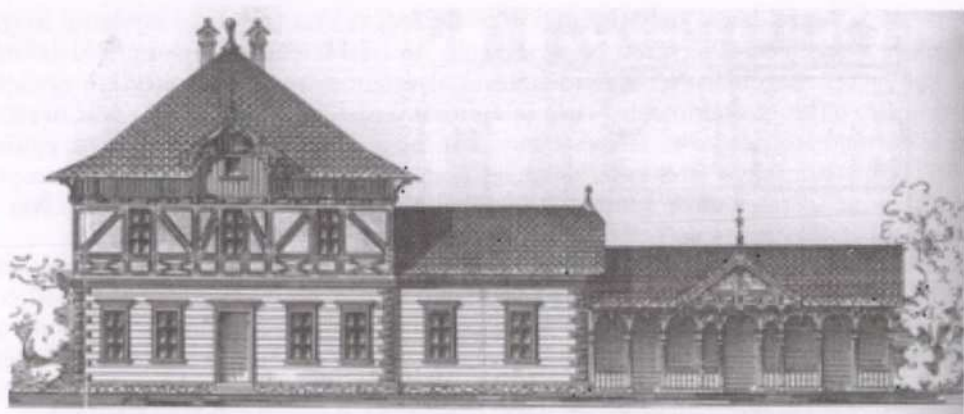
Az épület alaprajzi elrendezése és megjelenése a környező Lőverek hangulatához igazodott. Az étterem szabadon álló, L formájú beépítésével a tervező megfelelően kihasználta a saroktelek előnyeit. Egyemeletes sarokszárnyat épített, ennek két oldalához földszintes épületrészek csatlakoztak. A saroképületben kapott helyet az italkimérés, ettől balra tágas fogyasztóteret – „Saal” – alakítottak ki, melyhez földszintes veranda csatlakozott. Másik oldalán konyha és két vendégszoba létesült. Az emeleten elhelyezett öt szobához kétkarú, kényelmes lépcső vezetett. A kétnemű illemhelyek a lépcső két oldalán kaptak helyet.

Az épület megjelenése – fa verandás sávozott, tömör földszint – a löverházak építészeti kialakításához illeszkedett: az épületsarok hangsúlyos kialakítása és az emeleten alkalmazott faváz – Fachwerk – mégis sajátos „középület-jelleget” adott a háznak, és kiemelte a szomszédos villaépületek sorából (10–11. kép).

²⁴ Az épületet 1993-ban Fekete Szilárd (A-2 Iroda) építész tervei szerint építették át. A tervezés előtt alapos levéltári kutatást végeztek. A szálloda e legutóbbi, alapos átépítése során a tervezők visszatértek a tervvázlatokon javasolt szimmetrikus alaprajzi rendszerhez és a homlokzat középtengelyébe helyezett főbejárat megoldásához.

²⁵ Hárs J. i. m. 314.

²⁶ Schiller János munkásságát először Winkler G. 1988. munkája dolgozta fel: 142–148. Az építész munkásságának igényes feldolgozását Grászli Bernadett: Schiller János (1859–1907) soproni építőmester munkásságáról. Sopron 2000. készítette el. A vendéglő ismertetése uo.: 38–39.

10. Villa sori vendéglő homlokzata (Schiller János 1895. átalakították).

11. Villa sori vendéglő távlati képe.

Hasonló elrendezéssel, saroktelekre épült Sass Lajos Rákóczi vendéglője (11. kép) az Alsó-Lőverekben (József Attila út). Míg azonban a Villasori vendéglő tömegformája még a kora historizmus szigorú, derékszögű elrendezését mutatta, addig az alsó-lőveri

épület alaprajzát átlósan szerkesztették, sarkán kör alaprajzú, hagymakupolás torony-építménnyel. Tömegformájában a ház a késő historizmus szoborszerű épületformáját mutatta. A magassídszintes, manzárdtetős épület festői megjelenését gazdag körvonalú tetőoromzatok tették gazdagabbá. A Felső-Lövérek hangulatos kis vendéglője volt a „Svájci-ház”: fa verandás épülete semmiben nem különbözött a lövérházak jellegzetes kialakításától.²⁷ (12. kép)

12. Sass vendéglő korabeli képe.

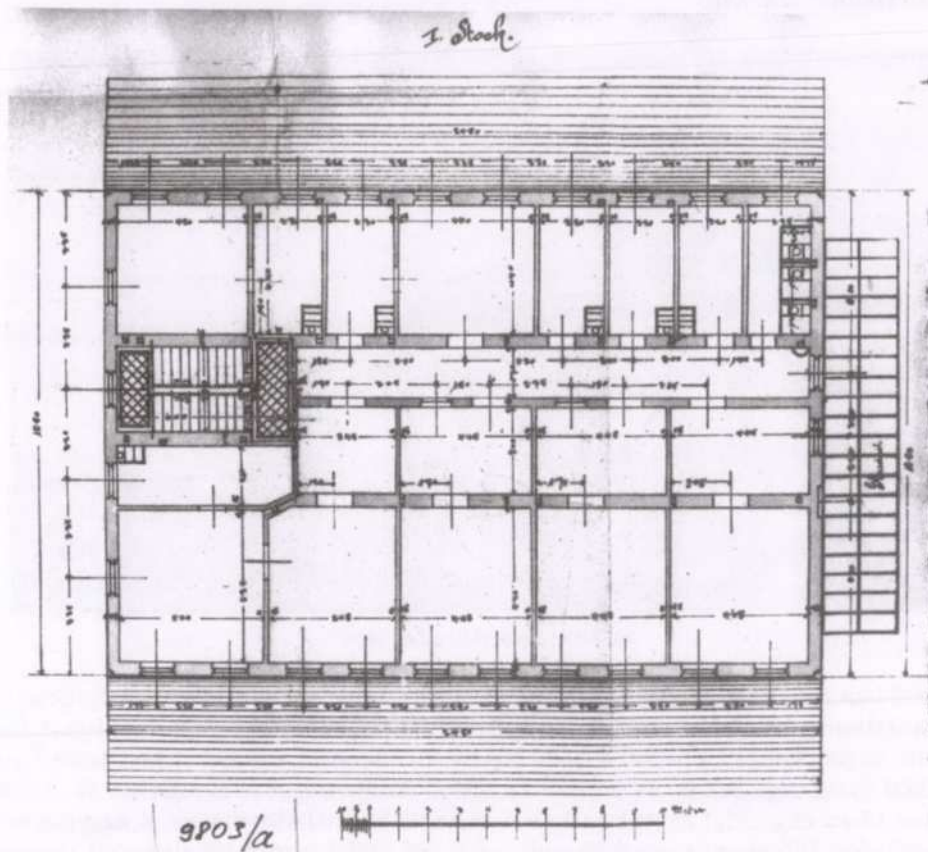
1898-ban a Nándor soron – „Ferdinandsalle” – kétemeletes vendéglátó épületet – „Restaurationsgebäude” – emeltek. Az építető Gattienau György volt, az építésre feljogosító engedélyezési tervek a bécsi Gerhard F. Benesch építésszel készítette.²⁸ Az építéssel öszre végeztek is, és miután az észlelt hiányosságokat is kijavították, 1898. október 17-én engedélyt kaptak az épület végleges használatbavételére. A nagyméretű ház szabadon álló elrendezéssel létesült: egyszerű, téglalap formájú alaprajzát nyeregtetővel fedték. A főépület mögött földszintes melléképület létesült. A szálloda a „Lövézskert” elnevezést kapta.

Alaprajzi megoldása egyszerű volt és jól áttekinthető. Felépítése nem hasonlított a korabeli városi szállodák gazdag és bonyolult elrendezésére; inkább a meginduló hegyvidéki sport- és üdülőszállók jellemvonásait mutatta. Földszintjén egyetlen, alátámasztás nélküli nagyterem – „Großer Saal” – helyezkedett el. A 15 méteres fesztávolságú teret acél gerendákkal hidalták át, utóbbiak viselték a két emelet magas hossz-főfalak terhét is. A ház város felé néző rövidebb oldalán közel szimmetrikusan elhe-

²⁷ A „Svájci-ház” eredeti ábrázolása: Kubinszky Mihály: Régi soproni látképek. Sopron, 1994. 73.

²⁸ Építési engedélyezési terve: Soproni Levéltár XXIV. 9803/a.

lyezett lépcső kapott helyet, oldalán konyhával és raktárral. Vele átellenben, a másik rövid oldalon bőven méretezett vizes csoport – kétnemű WC-csoport és piszoárok – helyezkedtek el. A nagyterem körül széles teraszt építettek. A földszintes melléképületben istállók, remizek és gazdasági helyiségek kaptak helyet. Az emeleti szobákat (13. kép) a szűkös lépcsőpihenőről nyíló közép folyosóról lehetett megközelíteni.

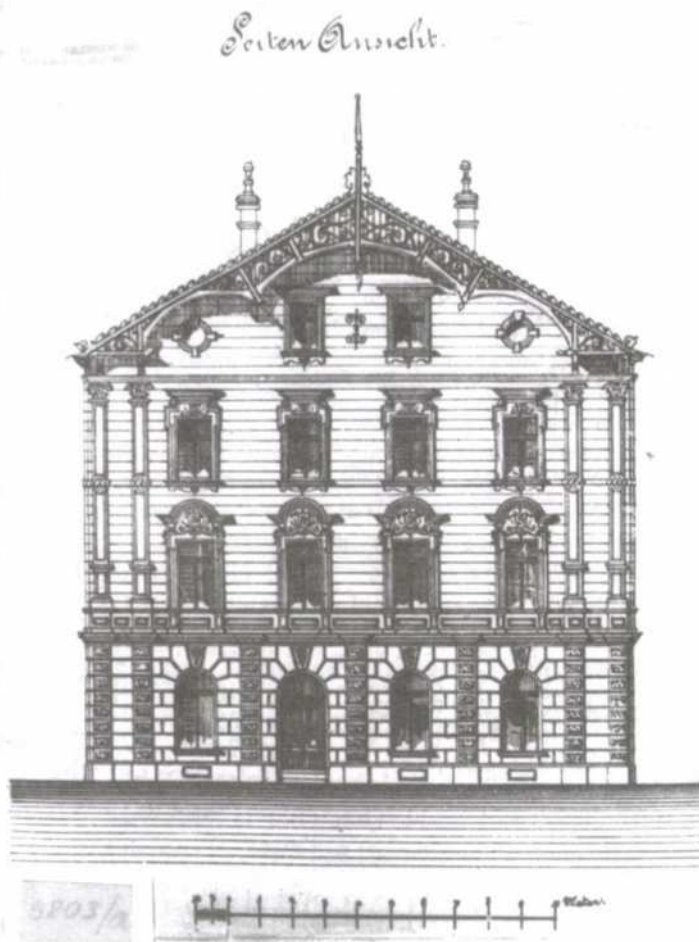

13. Szálloda a Lővészkerthez emeleti alaprajza (Gerhard F. Benesch 1898. elpusztult).

A folyosó a ház rövidebb oldalán nyitott ablakokból kapott fényt. A közép folyosó egyik oldalán szalonnal kiegészített, nagyobb méretű, egyforma szobák – szintenként öt-öt egység – kapott helyet. Velük átellenben egy- és kétablakos, kisebb és nagyobb szobák – szintenként összesen hét – váltogatták egymást. Ezeket a helyiségeket nagyobb méretű lakosztállyá lehetett összekapcsolni. A kényelmesen kialakított illemhelyek a folyosó végén kaptak helyet. Az épület egyszerű tömegét deszkából fűrészelt, díszesen áttört „lőveri” oromzattal gazdagították (14. kép). A kváderezett illetve sávo-

zott homlokzati felületeket egyszerű neobarokk keretezésű ablakok sora tette változatosá. A tető nagy kiülésű főpárkányát álló ablakok sora kísérte (15. kép).

A nagy tömegű, egyszerű megjelenésű épület sokáig magányosan állt a Felső-Lőverek kapujában. Csatkai Endre idézett tanulmányából tudjuk, hogy az idegenek számára tervezett szálló „... az első, egyúttal rosszul sikerült idegenforgalmi kísérlet volt”.²⁹ Az idegenforgalmi vállalkozás csődbe ment, a szállodát a Jakobi testvérek szivarkapapírgyár céljaira alakították át. A bombázások idején pusztult el.

14. A szálloda főhomlokzata.

²⁹ Csatkai E. i. m. 217.

15. A szálloda egykori távlati képe.

Egyéb idegenforgalmi épületek

A 19. század során az újonnan emelt épületek korszerű vendéglátó egységei mellett a régi házak földszintjén is hangulatos kávéházakat, cukrászdákat alakítottak ki.³⁰ Cukrászda működött a Kaszinó Egyesület 1870-ben elkészült "vigadó-és kaszinó" épületében is (Liszt Ferenc utca 1.). De az idegenforgalom céljait más építmények – időjárás-jelzők órák, utcai illemhelyek, szökőkutak, parkok és a sétatutakkal behálózott pihenőerdőkben gondosan kivitelezett kútfoglalások – is szolgálták. Az utak mellett fasorokat telepítettek. Az Erzsébet-kertben fából készült zenepavilon épült, díszítésére a löverházak fa verandáinak jellegzetes elemeit használták fel.

A Sopront övező dombok magaslatain ácsolt fa szerkezetekből kilátótornyokat emeltek.³¹ Az „Ó uszóda” a Káposztás-dűlőn 1845 óta üzemelt. A megduzzasztott Ikva patak fölél fa cölöpökre állított kabinsort és fából ácsolt trambulint építettek. Az „Erdei fürdő” 1907-ben nyílt meg. Bejáratát kereszt alaprajzú fa épület jelölte, a kabinok fából készült, ritmikusan ismétlődő sora, a faépítmények sűrű üvegosztású felülvilágítói, vékony lécből összeszögezett apácarács borítása hangulatos elemévé vált a löveri tájnak.³²

Az idegenforgalom a századforduló után újabb jellegzetes épületekkel gyarapodott. A városligeti Hatvan Ferenc turistaház, a bécsi dombi "Hubertus" vadászlak és a Nagytómalom partján épült étterem épülete azonban már a nyugat-európai szecesszió stílusát mutatta. A Károlymagaslat, a Löver szálló és a Muck-kilátó melletti Istvánmenedékház tervezői már a korai modern építészet jegyében építettek.

³⁰ Csatkai Endre: Az első soproni kávéházak. SSz. 11 (1957) 132–133. A 19. század végi szállodák, vendéglátók, éttermek és kávéházak jegyzékét Diem, Gustav: Führer durch Ödenburg und seine Umgebung. 1886. Allgemeines Firmenschema c. fejezete tartalmazza.

³¹ Winkler Gábor: Kilátótorny Sopron felett. A Károly kilátó építéstörténete. SSz. 50 (1996) 322–331. A tanulmány áttekintést ad az ácsolt kilátótornyok helyi krónikájáról.

³² Kubinszky M. i. m.: 55. és 76.

„A fürdő iránt szollni fogunk.”¹ – olvashatjuk Széchenyi István 1838. július 27-én Pósonyban postára adott (egyékként datálatlan) levelében, amelyet a gróf jószágkor-mányzójának, Lunkányi Jánosnak címzett. A konkrétan meg nem nevezett fürdőre utaló rövidke megjegyzés szerényen húzódik meg számos más, bővebben taglalt téma között, és csak további iratok utalásai révén válik egyértelművé, hogy valójában Széchenyi egyik talán legkevésbé ismert kezdeményezésére, a rövid életű fertőbozi (hollingi) fürdőre utalva vetette papírra a fent idézett kurta sort.

A bozi fürdő sem jelentőségét, sem pedig fennállásának időtartamát tekintve nem sorolható a legnagyobb magyar életművének legfontosabb alkotásai közé. A történeti irodalom, Tilkovszky Lóránt két rövidebb írásától² eltekintve jószerivel nem is foglalkozott az egyébként számos érdekes adalékot hordozó témával. Mindazonáltal nem érdektelen kissé jobban elmélyedni a fürdő létesítésének és működésének rövid történetében.

A kezdetek: a fürdő létesítésének gondolata

Fel kell tenni a kérdést, hogy vajon mi fordíthatta a sokoldalú gróf figyelmét egy tavi fürdő létesítésének irányába? Az Osztrák–Magyar Monarchia fürdőéletével viszonylag bőséges szakirodalom foglalkozik,³ ugyanakkor a reformkor éveinek hazai fürdőélete már korántsem tűnik olyan jelentősnek – és feldolgozottnak – a szakirodalom tükrében. Megkérdőjelezhetetlen tény, hogy a fürdőélet a Monarchia virágkora idején nyerte el a köztudatban is teret nyert – és ott, igaz, közhelyekké merevülten, de máig továbbélő – sajátosan jellemző formáit és szokásrendszerét, akorra vált a polgári életvitel, a szabadidő kihasználásnak már-már elengedhetetlen részévé, ám az is tény, hogy kialakulásának kezdetei legalábbis a XIX. század első felére tehetőek.⁴

Magyarországban a fürdő kultúra ezekben az évtizedekben természetesen még nem állt azon a fejlettségi színvonalon, mint az osztrák tartományok, a német területek vagy Csehország fürdői, ám pl. az ekkor már évtizedek óta működő Balatonfüred fürdőjének, a Savanyúvíznek, az 1840-es években Bécsből már számos látogatója volt, amit a hazai fürdő kultúra fejlődésének egyértelmű jeleként értékelhetünk. 1840-ben 83-an érkeztek Füredre Bécsből (Bécs ezzel Pest-Buda és Veszprém mögött a harmadik

¹ Magyar Országos Levéltár P 624 1. cs. 662. Széchenyi család levéltára. Lunkányi-hagyaték (A továbbiakban: MOL Lunkányi) Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. 1838 július vége.

² Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője. SSz. XIV. (1960) 181–185. ill. Uő: A fertőbozi fürdő. História, VII. 1985. 2. sz. 14–16.

³ Legújabbban l.: Kósa László: Fürdőélet az Osztrák–Magyar Monarchiában. Bp., 1999. 270.

⁴ Erre nézve: Petneki Áron: Műsák szabadságon. Az idő múlásának kultúrtörténete a magyarországi fürdőhelyeken (1815–1848). Helikon, 1991. 1. sz., Kósa László: Fürdő kultúra és természetszemlélet kapcsolata a felvilágosodástól a 20. század elejéig, in: Európa híres kertje. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes, Kósa László. Budapest, 1993. 201–210., Vörös Károly: Füred és vendégei 1838 egy nyári hetében. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1965. 3. sz. 113–123., Hudi József: A balatoni fürdő kultúra a reformkorban. Zalai Gyűjtemény, 28. Zalaegerszeg, 1988. 109–135., Petneki Áron: A magyarországi gyógyfürdők idegenforgalma és vendéglátása a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Évkönyve. Bp., 1982. 146–147.

legtöbb vendéget adta ez évben Fürednek),⁵ 1841-ben pedig 43-an (Pest-Buda, Veszprém, Győr, Székesfehérvár és Pápa nyomában ezúttal a hatodik helyen állt az osztrák főváros).⁶

Széchenyi maga is többször időzött Füreden s aligha tévedünk, ha azt állítjuk, egyebek mellett az ott töltött idő tapasztalatai nyomán fogant meg benne az ötlet, amely szerint birtokán a Fertő természetes vizének partján tavi fürdőt létesítsen. Füred vonzerejét ugyanis – számos más fürdővel ellentétben – nem csupán az ott fakadó gyógyforrások, hanem a Balaton szabad vize is növelte. A fürdő vezetése fából épült ún. fürdőházakat állíttatott fel a tóban azzal a céllal, hogy aki a gyógyforrások nyújtotta élvezetek és gyógyulás helyett vagy mellett a szabad fürdést választja, kihasználhassa a Balaton nyújtotta fürdési lehetőségeket.⁷ Nem pusztán véletlen, hogy amikor 1838 őszén a bozi fürdő létesítésének gondolata mind konkrétabb formákat kezdett ölteni, Lunkányi jószágigazgató Adler József balatonfüredi orvostól kérte el az ottani tavi fürdő faépületeinek pontos műszaki adatait.⁸

Ugyancsak konkrétan utal Füredre – továbbá egy másik, természetes víz partján álló fürdőre, Triesztre – Lunkányi János jószágkormányzó is: „Az a kívánsága is volt kivált a finomabb nevelésű asszonyoknak és serdülő kisasszonyok gondos szülőinek, hogy mint más tavi és tengeri fürdőknél – s nevezetesen Füreden és Triestben – bizonyos távolságok jelettenének ki, mellyeken belül más tán botránkozólagon meztelen fürdők ne közelíthessenek.”⁹

A gondolat tehát más, már régebben működő fürdők látogatása kapcsán fogant meg a gróf fejében. A lehetőséget pedig az teremtette meg egy új fürdő létesítésére, hogy Széchenyi nagycenki birtoktestének is természetes víz partján, a Fertő tó mellett terület el. Széchenyi maga is fürdőzött a tóban, amint arról több feljegyzése is tanúskodik: „Minap láttam igen igen aljas nagy karimájú szalma kalapot Sopronban, küldene vagy hozna ki számomra egyet, az idekapcsolt mérték szerint – fürödni a fertőben”¹⁰ – írta például egy ízben Lunkányinak 1838 júliusában. De naplójának bejegyzése is elárulja, hogy Széchenyi nem egyszer bemerészkedett a Fertő hajjai közé: „Nagy hőség. Fürdöm a Fertő-tóban.”¹¹ A helyszín kiválasztását pedig talán az a tényező is segítette, hogy az 1800-as évek legelején József nádor többször is szívesen kereste fel az általa kedvelt Bozt és azon a magaslaton, amelyen előszeretettel időzött látogatói alkalmával a nádor, gróf Széchenyi Ferenc kis kerek templomot emeltetett.¹²

Egy sikeres fürdő működésének elengedhetetlen feltétele volt a potenciális fürdőközönség léte is: ez utóbbinak három fő szempontjaként a mentális igényt, a szükséges anyagi viszonyokat és a fürdő jó megközelíthetőségét nevezhetjük meg.

⁵ Az 1840. évi fürdőlista az Országos Széchenyi Könyvtárban található meg, jelzete: OSZK P.28.124/1840.

⁶ Az 1841. évi fürdőlista a balatonfüredi Városi Helytörténeti Gyűjteményben található meg.

⁷ Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Veszprém, 1988. 161. p.

⁸ Tilkovszky L.: Széchenyi ... i. m. 181.

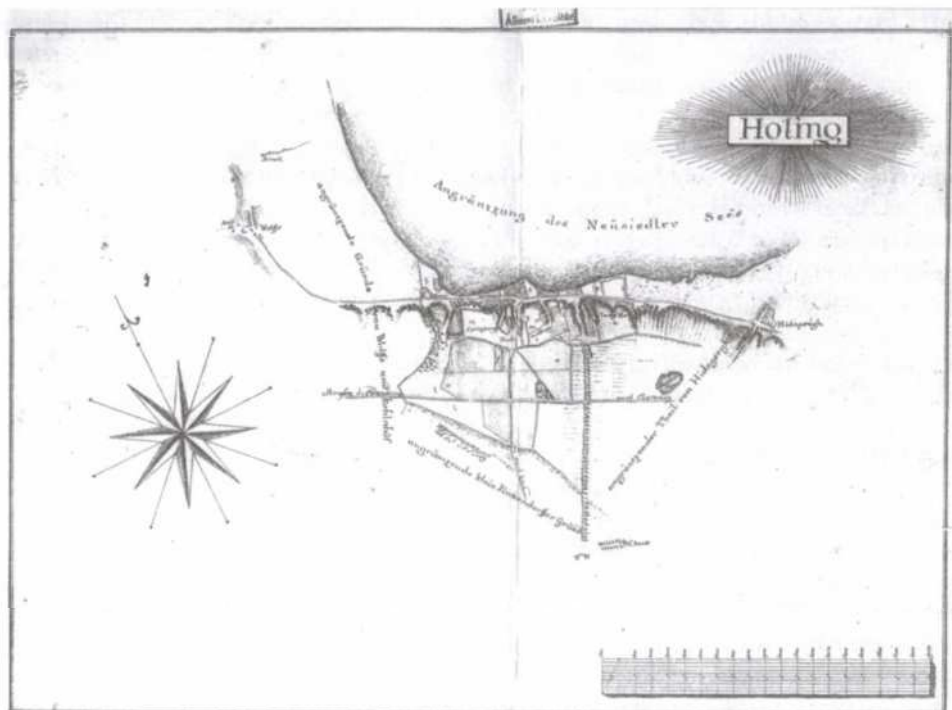
⁹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye közgyűlésének iratai. 444. doboz. 1839:3518. Kinyilatkozás A Bozi Fürdői alapítvány iránt. Nagycenk, 1839. július 4. (A továbbiakban: Kinyilatkozás)

¹⁰ MOL Lunkányi I. cs. 567. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Zinkendorf, 1838. július 14.

¹¹ Széchenyi István naplója. Vál. és szerk.: Oltványi Ambrus. Bp., 1982. 864. p.

¹² Zadjeji Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842. S. a. r.: Csatkai Endre. Sopron, 1943. 30. p.

Fertőboz térképe a 19. század első felében.
 (Lelőhely: SL XIII. 17. a Széchenyi család nagycenki uradalmának levéltára,
 1. doboz, Fertőbozi gazdaságra vonatkozó iratok, é. n.)

Saját kedvtelése mellett Széchenyi nyilván tapasztalta, hogy a Fertő szűkebben vett környékén másoknak is kedvére tehetne egy újonnan létesítendő fürdővel. A korabeli nehézkes közlekedési viszonyokból adódóan nyilvánvalóan elsősorban a közeli szabad királyi város, Sopron polgáraitra számított potenciális vendégként – mint utólag kiderült, nem is alaptalanul. Sopron volt az a helység, amely nem csak igen közel volt Fertőbozhoz, de lakosságának mind mentális, mind pedig anyagi viszonyai megfelelő alapokat adtak a fürdőlátogatás igényének meggyökeresedéséhez.

A soproniak számára egyébként sem volt ismeretlen a fürdőkultúra. Több gyógyforrás létezett Sopron vármegye területén, így Kabold, Keresztúr, Nagyhöflány stb., melyek közül kiemelkedett Savanyúkút (Sauerbrunn) fürdője.¹³ Nem volt nehéz Sopronból megközelíteni pl. a Vas megyéhez tartozó Sós-kút (Sulz)¹⁴ fürdőjét sem, de az 1840-es évekből fennmaradt balatonfüredi fürdőnévsorok révén azt is igazolni lehet, hogy a soproni polgárok az adott kor nem éppen kedvező közlekedési viszonyai között a viszonylag távolabbi Füredet is felkeresték, ha nem is nagy számban. 1842-ben

¹³ Güntner Péter: A balfi fürdő története. SSz. LII. (1998) 228–246., itt: 228–229.

¹⁴ Sós-kútra I.: Bajzik Zsolt: Das Sulzer Bad in der Zeit der Vormärz. Burgenländische Heimatblätter, 1998. Heft. 1. 1–24., ill. Uő: A sós-kúti fürdő a reformkorban. Vasi Szemle, 1999. 4. sz. 435–455.

Pintér Mátyás cs. kir. kapitány, 1844-ben ugyanő, valamint Altstätter Samu szabómeister, Fiáth János táblabíró, Müller Mátyás iskolai tanító, továbbá Toepler Ottó, Károly és Jenni tanulók időztek Füreden a nyár folyamán Sopronból. Pintért 1845-ben is megtaláljuk a Balatonnál, ezúttal Konkoly Ignác megyei esküdt és Weyrauch F. G. tüzér keresték még fel Füredet Sopronból, míg 1846-ban a természetesen most is jelenlévő Pintér mellett négy vendég kerekedett fel a Balatonhoz a városból: az ugyancsak visszatérő vendég Fiáth János táblabíró mellett Inkey Sándor táblabíró, Müller Emília polgárnő és Ritter Károly kereskedő.¹⁵ Összességében nem kétséges, hogy a fürdőzés iránti igény létezett Sopronban és környékén, amit a későbbiekben a XIX. század második felében virágkorát élő Balf fürdőjének létesítése és hosszú távú működése is egyértelműen igazolt.¹⁶

Összességében tehát e benyomások és lehetőségek együttese érlelhette meg a Fertő partján létesítendő új fürdő gondolatát Széchenyi Istvánban 1838 folyamán.

A megvalósítás kezdetei

Tévedés lenne azt állítani, hogy a bozi (a forrásokban fertői vagy cenki néven is emlegetett) fürdő megteremtésének gondolata központi szerepet kapott volna a gróf tervei között. A Lunkányihoz írt levelei, noha jószágkormányozóját bízta meg a konkrét tennivalók elvégzésével, jobbára csupán elszórvva tartalmazznak néhány utasítást vagy kérdést a bozi fürdővel kapcsolatosan, miközben Széchenyi jóval részletesebben értekezik visszatérő, kínzó gyomorbetegségről vagy a gyalpú árának bizonytalanságot okozó ingadozásáról. Ő maga igazán már csak a tervrajz elkészültét követően vett részt az előkészületekben. Így a kezdeti konkrét lépésekről leginkább csak néhány mondatos utalásokból, elszórt adatokból nyerhetünk érdemi információkat.

„A czeni közt fürdőről Bayerrel végeztek valamit.” – szólította fel a gróf Lunkányit 1838 szeptemberében.¹⁷ Tudomásom szerint ez a fürdő első említése, ám a tömören fogalmazott utasítás kétségtelenül korábbi megbeszélések létét sejteti. Nem sokkal később, az év novemberben hasonló tartalmú értesítést kapott a jószágigazgató: „Igen szeretném ha Ön Bayerrel jól kidolgozná a Czenki vagy is inkább Bozi fürdő tervét gut, praktisch und billig – és ugy intézné, hogy télen át dolgozhatna rajta, – és ugy intézné: miszerint jövő tavaszkor használható lenne.”¹⁸

December végén már részletesebb előkészületek iránt érdeklődött Széchenyi: „S hát a fertő fürdőről mikor kapok rajtot és költség felvetést?”¹⁹ A kérdésre azonban már levele postára adása előtt választ kapott, mert alig pár nappal később már ekképp fordult írásban Lunkányihoz: „Barátom, 20iki levelét ma vettem. Örülök, hogy a Czenki vagy is inkább „fertői fürdőre” találkozott ember. Már most csak reméllem leszen valami belőle. Most nincs egyéb hátra, mint eszközölni a dolgot minél

¹⁵ Az 1842., 1844., 1845. és 1846. évi füredi fürdőlisták lefőhelye: Zala Megyei Levéltár. Közgyűlési iratok. 1845: x, 752, 4811, 4567. E helyt szeretnék köszönetet mondani Molnár Andrásnak, a Zala Megyei Levéltár igazgatójának, aki felhívta figyelmemet e forrásokra, továbbá Dominkovits Péternek, a Soproni Levéltár főlevéltárosaának a tanulmány megírásához nyújtott segítségéért.

¹⁶ Balfra nézve: Güntner P.: i. m. 228–246. p.

¹⁷ MOL Lunkányi 1. cs. 578. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838 szeptember 6.

¹⁸ MOL Lunkányi. 1. cs. 586. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Bécs, 1838. november 9.

¹⁹ MOL Lunkányi. 1. cs. 595. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 21.

célirányosabban, és olcsóbban. – Irja meg, mennyibe fog telleni, – és hozzá egy kis rajzot is. – Már nem sokára belé is lehetne kezdeni.”²⁰

E levélrészletből kiderül, hogy Széchenyi az akkori idők szokásának megfelelően bérleti rendszerben óhajtotta működtetni a fürdőt. E törekvés meg is valósult.

Nem tudni pontosan, hogy a gróf végül mikor kapta kézhez a kért tervrajzot és tervezett költségvetést, az azonban bizonyos, hogy a tervrajz legkésőbb február elejére már eljutott hozzá. Ekkor, 1839. február 5-én kelt a Lunkányi hagyatékában fellelhető egyetlen olyan Széchenyi-levél, amely valamivel részletesebben foglalkozik a fürdővel. Ebben a gróf először is aggodalmának adott hangot, miszerint félt, hogy a tóban felállított fürdőépületeket (Apparatus v. Állítvány, ahogy levelében nevezte) az erősebb szelek felboríthatják, ezért javasolta, hogy célszerű lenne szükség esetén partra szállítani az egész faalkotmányt. A továbbiakban néhány megjegyzést fűzött a tervrajzhoz, így például: „A conversatiószobának [...] vége ugye nyitva leszen, minden ajtó nélkül? S ha így – semmi ellenvetés.”²¹ A továbbiakban szóvá tette, hogy a fürdőház folyosó egy helyt túl keskenynek tűnik számára, valamint néhány további ajtó elhelyezését javasolta és észrevételeket tett a férfiak és nők számára kijelölt „közfürdőkkel” kapcsolatosan is.

Hogy a Széchenyi által felvetett dolgokból mi valósult meg, sajnos nem tudhatjuk. Az viszont bizonyos, hogy áprilisban már a belső berendezések ügye volt napirenden: „A fürdő butorozását hagyjuk későbbre; hiszen ha Isten segít még holnapban fogom látni Önt.”²²

Összességében elmondható, hogy a fürdő létesítése a Széchenyi által elképzelt ütemben folyt le, mert 1839 nyarán már kétségtelenül használatba vették azt a fürdővendégek.

A fürdő működése

1839 júliusának elején Szalay József, Széchenyi nagycenki tiszttartója már arról értesítette a gróft, hogy a fürdő bérlője (árendása), aki évi 40 ezüstforintot fizetett bérleti díjként, melegebb napokon napi 30-50 forint bevétellel számolhatott és volt már példa arra is, hogy egy-egy melegebb napon mintegy négyszáz fő vette igénybe a bozi fürdő szolgáltatásait.²³

Miből jött össze ez a tisztosnak nevezhető bevétel a bérlő számára? A fürdői árjegyzék szerint a felállított fürdőház használatával 1 órai fürdés 6 krajcárt kóstált (gyermekek a felét fizették), de fizetni kellett a szükséges fürdőfelszerelésekért is, ha azokat nem hozta magával a fürdőző (lepedő: 2 krajcár, törülköző 1 krajcár, fürdőköpeny 2 krajcár, „uszógatya” 1 krajcár). A tóban partról való fürdés a fürdőház melletti partszakaszon 1 krajcárba került.²⁴ Az árakkal kapcsolatosan talán nem érdektelen megemlíteni néhány szolgáltatás árát 1837-ből, a – természetesen egész más kategóri-

²⁰ MOL Lunkányi. 1. cs. 596. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1838. december 24.

²¹ MOL Lunkányi. 1. cs. 626. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Pest, 1839. február 5.

²² MOL Lunkányi. 1. cs. 653. Széchenyi István levele Lunkányi Jánoshoz. Bécs, 1839. április 16.

²³ Tilkovszky: Széchenyi ... i. m. 181. p.

²⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boosi Fürdői Alapítvány Ár Jegyzéke. Boz, 1839. július 4. (A továbbiakban: Árjegyzék)

át képviselő – balatonfüredi fürdőből: egy foghúzás 20 krajcárba került, csakúgy, mint az érvágás, a borotválás pedig 5 krajcárt kóstált. Ezek tükrében a bozi árakat aligha lehet magasnak nevezni.²⁵

A fürdőt működtető uradalom mellett bevételre tettek szert azok a bozi jobbágyok is, akik szobáikat kiadták a fürdővendégek számára. Lunkányi megemlíti, hogy egy szobáért átlagosan 15-20 krajcár közötti összeget fizettek ki a vendégek naponta.²⁶

Miként nézett ki maga a fürdő? „A boosi fürdői alapítványhoz a fürdőház, egy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík víz tartozik.”²⁷ A központi létesítmény tehát a Fertő vizében álló fürdőház volt, amellyel kapcsolatosan Széchenyi a fentebb idézett levelében különféle módosító javaslatait tette. A fürdőházzal az alábbi rövid leírás maradt ránk: „... a Fertő tavában mint egy 60 ölnyi távolságra egy tsinos fürdő ház deszkából, hova mintegy egy öl szelességü hidon lehet menni, építtetett.”²⁸

A fürdőháztól nyugatra és keletre száz-száz öl²⁹ távolságra tilos volt a partról a vízbe menni: a területet a tóban levert karókra tűzött zászlók jelölték ki: nyugat felé vörös-fehér, kelet felé zöld-fehér zászlók határolták. Nyugat felé a vörös-fehér zászlóktól újabb száz öl távolságra húzódott az a partszakasz, ahol 1 krajcár ellenében lehetett a partról a vízbe gázolva a tóban fürödni, ennek másik határát sárga-fehér zászlók leszúrásával jelölte meg az uradalom. Itt a part mentén nádkunyhók és gyékények szolgálták a vendégek kényelmét, illetve tették lehetővé a diszkrét ruhaváltást. A sárga-fehér zászlókon túl, Balf irányában volt kijelölve az a partszakasz, ahol a vendégek állatait (lovak, kutyák) lehetett fürdetni, illetve a vendégeket szállító kocsikat lemosni. Kelet felé, Boz falu végénél, a zöld-fehér zászlókon túl, viszont bárki számára ingyenes volt a fürdés a tóban. Ugyancsak a Fertőben leszúrt karókra tűzött zászlók mutatták azt is, hogy a tó vizében meddig biztonságos a fürdés, jelezve, hogy a megjelölt helyek egyikén sem haladja meg a 4 láb³⁰ mélységet a tó vize.³¹

A fürdő területének ez a sajátos felosztása alapvetően a közerkölcsöt szolgálta. Ezt célozta – korabeli általános fürdői gyakorlatnak megfelelően – a férfiak és nők fürdőházbeli elválasztása is, az pedig különösen, hogy a fürdőháztól keletre és nyugatra egyaránt tilos volt a fürdés a partról száz-száz ölön belül. Akiknek nem tellett vagy nem akaródzott a fürdőház nyújtotta szolgáltatások magasabb árait fizetni, azok erkölcsiségét a parti nádkunyhók óvták: „De volt gond a közép sorsuakra is, és hogy ezeket se háborgassa vagy botránkoztatssa a durva és pajkos népség, mert ezen utolsók távolabb elválasztva a többiektől a falu alá utasítottak, hol őket egy a Fertőbe nyuló

²⁵ Fürdői árszabás, 1837. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred.

²⁶ Kinyilatkozás

²⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boosi Fürdő-Alapítvány Rendszabályai. Boz, 1839. július 4. (A továbbiakban: Rendszabályai)

²⁸ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Jelentés. Sopron, 1839. június 31. (A továbbiakban: Jelentés)

²⁹ Itt valószínűleg a bécsi öllel (1,896 m a méterrendszer bevezetésekor) vagy az ún. szokásos öllel (1,8 m) számolhatunk. Vö.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig, Bp., 1978. 87–90.

³⁰ 1 láb = 31.6 cm a 19. századi hivatalos méret szerint (Bogdán i.m. 78.)

³¹ Árjegyzék.

csúcs és nádas a többiek látása elől eltakarja.³² Aki nem fizetett, mint fentebb már szó esett róla, csak a zöld–fehér zászlókon túl ereszkedhetett a vízbe.

Ugyancsak az erkölcsiség kívánalmait óvták a alábbi fürdői rendszabályok (a mindegyre ügyelő Lunkányi jóvoltából ugyanis ilyenek is voltak): „2. Kik a fürdői alapítványt használni akarják, azoktól elváratik, hogy illendő mivel magá viseletűek legyenek, és semi illetlen tettel izetlenségre, vagy botránkozásra alkalmat ne adjanak. 3. A fürdői alapítványban a fürdés csak ümög és gatyában –, vagy fürdőköponyegben –, vagy fürdőümögben –, vagy legalább uszógatyában essen meg. [...] 9. Kik ezen rendszabályokat áthágnák, magoknak tulajdonítsák a kellemetlen következt.”³³

E szigorú szabályok vélhetően csakugyan kizárták tették, hogy az úszáson kívül más is megessen a fürdőn... Hogy azonban nem voltak teljességgel szükségtelenek a rendszabályok, azt egy – igaz, évtizedekkel későbbi, ám kétségtelenül érdekes – eset is igazolja. 1865-ben az akkor 15 éves gróf Zichy Géza, az Operaház későbbi intendánsa Füreden nyaralva (ahova azért került, hogy kiheverje azt a vadászbalesetet, amelyben elvesztette fél kezét) női fürdőruhát öltve – mint tudjuk, akkoriban a hölgyek fürdőruhája korántsem volt annyival anyagtakarékosabb az urakénál, mint manapság – a hölgyek számára elkülönített részre úszott a Balatonban. Dévaj koslatása balul végződött: „A Balaton egy kötéllel volt elkülönítve a nők és férfiak számára, én női fürdőruhába öltözve, a női fürdőközönség közé vegyültem, de nemsokára felismertek s a fürdőbiztos húsz forint pénzbírságot rótt reám.”³⁴

Akad azonban olyan is, aki maga óvakodott a fürdés erkölcstelen gondolatától. A bozi életvitelre – és az alábbi bejegyzés révén a naplóíró erkölcsiségére – Schlachta Etelka naplója révén vethetünk pillantást: „Tante Nanival Bozra kocsiztunk [...] én a kedves Rott Marieval te lettem. Marim fürdött a többiekkel, én nem mertem.”³⁵

Hogy legalább egy kisebb soproni törzsvendég-kör is kialakult, arra is jó példákat találunk a napló 1839. évi bejegyzései között. Július 21-én pl.: „D. u. Tante Claire ki-kocsiztunk Hollinra³⁶. [...], vígan valánk, tánczoltunk is: a földőhöz, Julia völgyébe, később Budainé háza elejébe telepedtünk.”³⁷

Vélhetően a fürdő révén ismeretségek is kötettek: „...meglepő, legalább nem annyira, mint Bozi barátaink váratlan, hirtelen megjelenésök: Budayné Loryval, Smid Teréz, Chernelné Rott Marival, Tarrné Mukival s Ránfy egyszerre, mintha égből hullottak volna, mellettünk termettek. Kedves vala a meglepetés: mi őket a városba kísértük, honnan ők mindjárt vissza is kocsiztak.”³⁸ Hogy az ismeretség szinte bizonyosan Bozon kötött, azt igazolja, hogy Ránf(f)y úr például bécsi illetőségű volt (l. alább). Ugyanezt az ismeretséget igazolja egy másik nap bejegyzése is: „Budayné ma bejött Bozról, ezekkel kocsiztunk ki.”³⁹

³² Kinyilatkozás.

³³ Rendszabályai.

³⁴ Zichy Géza: Emlékeim. I. k. Budapest, 1912. 120. p.

³⁵ Schlachta E.: i. m. 30. p.

³⁶ Holling = Fertőboz

³⁷ Uo. 29. p.

³⁸ Uo. 29. p.

³⁹ Uo. 30. p.

A fürdővendégek és szállásadók

Hogy a Bozhoz közeli szabad királyi városban (egyben megyeszékhelyen), Sopronban és környékén kétségtelenül létezett az igény a tavi fürdő iránt, azt korábban érintőlegesen már említettük. A bozi fürdő létesítése során Lunkányi jószágkormányzó maga is hivatkozott erre az igényre: „Sok esztendőök óta volt a közönségnek azon kívánsága és többszöri felszólítása, hogy Boozon a Fertővizén egy olly fürdői alapítmány készülne, mellyben a vízbe be és abbul ki ugy lehetne menni, hogy az ember és kivált az asszonyi nem ne kéntelenítessen – a nedves ruhának a testet szorosban meg ülése miatt – ugya a testenek tán eltakarandó vonalait és mindenkinek szemlátására kitenni. – Továbbá hogy a közép sorsuak számára is volna olly küszület, hogy leg alább levetkezésnél és fölöltözésnél mezítelen másoktul ne láttassanak.”⁴⁰

Tény, hogy a fürdőt leginkább a soproniak látogatták, amit Schalchta Etelka korábban idézett sorai is alátámasztottak, de konkrétabb adatok is fennmaradtak. Lunkányi 1839 július végén feljegyezte, hogy kik jártak akkor Bozon.⁴¹ A városon kívül jobbra csak Németkeresztúrról (Deutschkreutz)⁴² és Széplakról⁴³ érkeztek vendégek. Érdekes, ám korántsem jellemző kivételként említhetjük – mind lakhelyét, mind pedig társadalmi helyzetét tekintve egy bizonyos Pásztory grófnét Agramból. Ugyancsak kivétel Ránf(f)y úr Bécsből, akit Schlachta Etelka is több ízben említ naplójában.⁴⁴

Kik voltak a soproni fürdőzők? Az alábbi családnevekkel találkozunk Lunkányi feljegyzésében: Tsurll, Szeleczy, Frishcman, Wághy, Seibold, Cavallar, báró Buday, Braun, Richter, Wagner, Pinterits, Angeli, Stocker, Rach, Sibolth, Bastian, Kneps.⁴⁵ Néhány családnév Schalchta Etelka naplójából: Rott és Tarr.

A névsor alapján aligha kétséges, hogy a soproni polgárság felső-középosztálya alkotta a bozi fürdővendégek zömét. Ha nem is mindig a konkrét személyek, de legalábbis egyes családok azonosítása kétségtelenül bizonyítja ezt az állítást. Néhány fürdőző azonban vélhetően személy szerint is azonosítható. A naplóban előforduló Rott Marie apja, Rott Sándor főbíró volt Sopron vármegyében.⁴⁶ Ritter Vilmos Frigyes 1838-ban tette le a polgáresküet Sopronban,⁴⁷ Rach József kereskedő 1833-tól vallhatta magát Sopron polgárának,⁴⁸ Pinterits Károly kereskedő 1825-ben, míg Pinterits Xavéri Ferenc tímár 1826-ban tette le a polgáresküet.⁴⁹ A Cavallar (Cavallaro) család jeles tagja, Antal dohányárus 1830 óta volt soproni polgár, 1846-ban a városi külső tanács tagjává választották.⁵⁰

⁴⁰ Kinyilatkozás.

⁴¹ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Sopron vármegye levéltára. IV. A. 1. b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. 444. d. 1839:3158. Boozii Helységben lévő Fürdővendégek Följegyzése (A továbbiakban: Fürdővendégek)

⁴² A Spitzer család, a Rosenberger család, a helyi plébános és a Kindsberger család.

⁴³ A helyi plébános szakácsnője.

⁴⁴ Schlachta E.: i. m. 29. p.

⁴⁵ Fürdővendégek

⁴⁶ Schlachta E.: i. m. 29. p.

⁴⁷ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok. 756. p.

⁴⁸ Uo. 718. p.

⁴⁹ Uo. 124. p.

⁵⁰ Uo. 218. p.

Alighanem a Lunkányi által felsorolt fürdővendégek legismertebbike volt Vághy Xavéri Ferenc, aki Sopronban volt városkapitány, városbíró, majd több ízben polgármester is, később pedig a hétszemélyes táblánál váltó-főtörvényszéki ülnök.⁵¹ Társadalmi helyzete okán még egy vendég nevét kell kiemelni: báró Buday Ignácot.⁵²

Azok esetében, akiknél nehezebb lenne valószínűsíteni, hogy konkrétan ki járt a bozi fürdőnél, csupán példaként érdemes megemlíteni a Tschurl családot mint a tősgyökeres soproni polgárcsaládok egyikét.⁵³ Vagyoni helyzetüket jelzi, hogy a család 1798-tól a Balfi utcában bírt soproni ingatlant.⁵⁴

Végezetül érdemes kitérni a szállásadó jobbágyokra is. Lunkányi felsorolásában a következő nevekkel találkozunk: Schreiner János, Ibi János, Endl József, Matasits János, Gallinger János, Ottmayer János, Schuster István, Szilár Mihály, Csernits Mihályné, Dasits István, Reinprecht János, Matasits Ferenc, Schluidner János, Paar István, Unger Jánosné, Csernits János, Piller Ferenc, Reisenhofer Jánosné, Kaincz Jakab, Ottmayer Mihályné, Teimer Antal, Tritremmel Mihály, Fuhrmann Mihály, Erdődy Károly, Számvold János, Csernits Pál, Reisenhofer János, Szűcs János, Sinkovits György, Lipp Ferenc, Fridrich Mihály, Lipp Ferenc (ifj.), Reinprecht József, Piller József, Ottmayer Antal, Matasits Károly, Stanczl József, Erdődy Ferenc, Paar István, Hoffer Albert, Scheidl János, Prinkl Ferenc, Reinprecht András, Szűcs András, Erdődy Katalin, Szűcs Józsefné, Köhl József, Köfler Jakab, Reisenhofer Károly, Jaksits György, Grabner Ferenc, Krummer Ferenc, Pittner János, Pittner István, Unger Jánosné, Pittner János, Paar Józsefné, Pintér Ferencz, Erdődy János, Miskolits János, Moser Mihály, Mittermayer ?, Köhl János, Daskótzai János, Erdődy István, Csank János, Daskótzai Andrásné, Miskolits Mihály, Warhofer János, Albert Grabnerné, Kuzanits József.⁵⁵

Hogy a bozi lakosságot milyen mértékben érintette ez a lehetőség, annak felmérését segítheti, ha a felsorolásban szereplő családneveket összevetjük az – igaz, évtizedekkel korábbi – összeírásokban szereplő családnevekkel. Hogy az 1817. évi⁵⁶ és 1828. évi⁵⁷ összeírásokban mely családnevek szerepelnek, amelyek 1839-ben is megtalálhatóak voltak mint bozi szállásadó családok, az alábbi táblázatban láthatjuk összefoglalva. Az adatok összesítése révén azt állapíthatjuk meg, hogy a fürdővendégeknek szállást adó jobbágyok közül a 45 családnévből 1817-ben 25, 1828-ban pedig 27 szerepel az összeírásban is. Bár újra hangsúlyozom, hogy nem személyeket, hanem családneveket vetettem össze, aligha túlzó a megállapítás, hogy a kis jobbágyfalú, Boz családjinak igen jelentős részét érintette anyagilag a fürdő létesítése – s korántsem negatív értelemben.

⁵¹ Uo. 916–917. p.

⁵² Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal 1. kötet, Pest, 1857. 523. p.

⁵³ Házij.: i. m. 373. p.

⁵⁴ Thirring Gusztáv: Soproni háztulajdonosok 1734-től 1939-ig, Sopron, 1941. 212. p.

⁵⁵ Fürdővendégek

⁵⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. XIII. 11. Széchenyi család levéltára. 1. d. 1839:3158. Conscriptio localis. Boz, 1817.

⁵⁷ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. IV. A. 14. a. Sopron vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások. Boz, 1828.

Bozi szállásadók, 1839	Összeírás, 1817	Összeírás, 1828
1. Albert		
2. Csánk		x
3. Csernits	x	x
4. Dasits	x	
5. Daskótzsi	x	x
6. Endl	x	
7. Erdődy	x	x
8. Fridrich	x	x
9. Fuhrmann	x	x
10. Gallinger		x
11. Grabner	x	x
12. Hoffer		
13. Ibi		
14. Jaksits	x	x
15. Kaincz		
16. Köfler		
17. Köhl		x
18. Krummer		x
19. Kuzanits	x	
20. Lipp	x	x
21. Matasits	x	x
22. Miskolits	x	x
23. Mittermayer		
24. Moser		
25. Ottmayer	x	x
26. Paar	x	x
27. Piller	x	x
28. Pintér		
29. Pittner	x	
30. Prinkl		
31. Reinprecht	x	x
32. Reisenhofer	x	x
33. Scheidl		
34. Schluidner	x	
35. Schreiner		x
36. Schuster	x	x
37. Sinkovits	x	x
38. Stanczl		x
39. Számvold	x	x
40. Szilár		
41. Szűcs	x	x
42. Teimer		x
43. Tritremmel		
44. Unger	x	x
45. Warhofer		

A fürdő csődje és ennek okai

A fürdő működését a viszonylag nagy látogatottság dacára kezdetektől egyfajta ellen-szenv kísérte Sopron vármegye részéről.

Már július elsején szóvá tette Bognár Lajos tiszti alügyész Sopron vármegye közgyűlésén, hogy a bozi és más környékbeli parasztság korábban bárhol szabadon fürdhetett a Fertő vizében, ami a fürdő létesítése okán immár nem lehetséges számukra. A vármegye erre bizottságot hívott életre, amelynek feladatául szabta, hogy vizsgálja meg „... a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdés? – vannak e azon helyeken a fürdők kényelmekre és bátorságokra tett intézetek? – engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?”⁵⁸

Július 4-én meg is jelent a fürdön Lunkányi, valamint Darás Sándor uradalmi ügyész kíséretében a vármegye két megbízottja, Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos. Ennek eredményeképpen megállapították, hogy a fürdésre elegendő hely van, az uradalom kellőképp intézkedett a vendégek biztonságát és kényelmét illetően, valamint azt is, hogy a bozi jobbágyok nemhogy károsulnának, hanem éppenséggel anyagi haszonra tesznek szert a fürdő létesítése által a fürdővendégek számára kiadott épületeik révén. Végül azt javasolták, hogy a vármegye ne tiltsa el az uradalmat a fürdőházon túli területen fürdőzőktől elkért 1 krajcár szedésétől, hanem inkább tegye azt az itt vízbe ereszkedők számára kötelezővé akkor is, ha a kunyhókat és gyékényeket esetleg nem használják.

Bírálatként csak azt állapították meg, hogy az ingyenes fürdésre kijelölt terület „... nem olyan kényelmes ..., mivel itten semmi árnyékos hely nincs.”⁵⁹ A bizottság pozitív hangvételű állásfoglalása azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a vármegye megváltoztassa álláspontját. Július 31-én a közgyűlésen az a határozat született, hogy a fürdőháztól keleti és nyugat irányába egyaránt száz-száz öl éppen elég a fürdő számára, ezeken túl mindenhol szabad legyen a fürdés a Fertő vizében.

Ez a gyakorlatban az 1 krajcár szedésének tilalmát jelentette a zászlókkal erre kijelölt területen. Bár tudunk arról, hogy az 1839. augusztus 6–7-én a Fertő fölött dühöngő vihart is kiállott fürdő még ezt követően is szép számmal fogadott vendégeket,⁶⁰ a novemberi megyei közgyűlésen már az alábbiakat iktatták a jegyzőkönyvbe: „Bozi helységben a czenki uraság által felállított Fertői fürdő érdemében Kulcsár István főbíró úr szóval jelentette: hogy a fürdő intézet az uradalom által megszüntnek nyilatkoztatván, a kijelelés szükséges is megszűnt.”⁶¹ Bár nyilvánvaló, hogy a kedvetlen vármegyei határozat is jelentős szerepet játszott a fertői fürdő gyors csődjében, nem feledkezhetünk meg egy másik, ennél jelentősebb súllyal latba eső tényezőről sem: ez pedig a fürdő veszteséges volta.

Lunkányi 1839. főpénztári kivonatából kiderül, hogy a fürdőre összesen 1 705 forintot és 18 krajcárt adott ki az év folyamán a czenki uradalom, döntően a fürdőház felépítésére, valamint a fürdővendégek által bérelt jobbágyházak felpadlózására.⁶²

⁵⁸ Jelentés.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Tilkovszky L.: Széchenyi ... i. m. 184. p.

⁶¹ Uo. 184. p.

⁶² Uo. 181. p.

Ezen kívül azonban számos más, apróbb költség is terhelte az uradalom gazdálkodását: kötél, „ahoz vas karikák”, tükrök, „hév mérő” stb.⁶³ Továbbá: „A hegy oldalán lévő utra is éppen most készített az Uraság nagy költséggel karfákat a kocsisók nagyobb bátorságára.”⁶⁴

Jelentős költségnövelő tényezőnek – még hozzá állandó költségnövelő tényezőnek – ígérkezett az is, ami miatt Széchenyi már a kezdet kezdetén joggal aggodalmaskodott, vagyis, hogy a fürdőházat időről időre megrongálhatják a viharok, valamint, hogy az egész alkotmányt télen ki kell majd emelni a vízből, megfelelően raktározni kell a hidegebb hónapokban, majd pedig az új idény kezdetén vissza kell helyezni a tóba.

Lunkányi maga ezt már 1839. július 4-én írásban rögzítette: „Hogy a Fertőben és kivált Boozon egy célirányos fürdőnek föllálltatása melly tömérdek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulirt nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a Füredi fürdők, mellyek a Balatonra épültek, az Éjszaki szelek ellen a közellévő hegyek sora által fődve és takarva vannak, a Boozi fürdőházra Nesidertül 4 mérföldre a síkvízen minden akadály nélkül rohanik az éjszakai viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyújtani.”⁶⁵

A fürdőház építésének pontos költségeit 5 680 forintban állapította meg a jószágkormányzó, ennek éves kamata 340 forintra és 48 krajcárra rúgott.

A vízben álló fürdőház évente esedékes partra szállítását 200, a visszaszállítást és az előtte való felújítást 500 forint ellenében látta megvalósíthatónak, ráadásul számolnia kellett a háromfős fürdői kiszolgáló személyzet bérével is, ami évi 300 forintot tett ki.

Ez az előzetes számítások szerint évente legkevesebb 1 340 forint 48 krajcár kiadással járt volna. Ezzel szemben a bevétel rovatba csupán 666 forint és 40 krajcár volt várható, évi 2 000 fürdőházi és 4 000 „partruli fürdés” esetén.

E számok tükrében Lunkányi józan tárgyilagossággal állapította meg: „Azonban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egészségre igen hasznos, mind pedig a jobbagyokra nézve is igen pénznyerő, még is mivel nem hogy nem kamatol, hanem még esztendőnkint nevezetes potolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.”⁶⁶

Mint tudjuk, ilyen források nem hogy nem akadtak – vélhetően nem is akadhattak –, hanem ráadásul Sopron vármegye a fürdő szerény jövedelmét is megnyirbálni szándékozott.

Meglehet a végső lökést a vármegye kedvezőtlen határozata adta meg a bozi fürdő bezárásához, de elsődleges oka abban keresendő, hogy a vállalkozás az adott körülmények között semmiképp nem lehetett gazdaságos, sőt hosszú távon is veszteséget termelt. E mutatókkal pedig a fürdő, bármennyire is pártolta létesítését Széchenyi, nem illeszkedhetett bele a gróf józan számításokon alapuló modern gazdálkodási elveibe.

⁶³ MOL Lunkányi. 2. cs. 3. Lunkányi János főpénztári elszámolása. 1839. augusztus 11.

⁶⁴ Kinyilatkozás

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

Bár az 1850-es években még történt egy kísérlet a bozi fürdőélet fellendítésére, amikor a fürdőt a Hollinger Bade-Anstalt Verein irányította Simon János elnökletével, de az újabb fellendülés csupán rövid ideig tartott, mert a Fertő vizének fokozatos visszahúzódása lassan teljességgel lehetetlenné tette a fürdő fenntartását.⁶⁷

(Érdekességként lehet megemlíteni, hogy ekkor omnibusz segítette a soproni polgárok Bozra való eljutását.⁶⁸)

A későbbiekben a soproni és más környékbeli lakosok fürdőzési igényeinek a mind jobban kiépülő Balf fürdője szolgált közeli szintérül, a közlekedési lehetőségek gyors és folyamatos javulása pedig „közelebb hozta” Sopron polgáraihoz a Dunántúl és más országrészek, sőt a külföld nagynevű fürdőhelyeit is.

Munkatársaink

Dávidházy István műszaki tanácsadó, 9400 Sopron, Deák tér 49.

dr. Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

dr. Egervölgyi Dezső tudományos kutató, 8420 Zirc

dr. Gimesi Szabolcs polgármester, 9400 Sopron, Fő tér 1.

Jankó Ferenc egyetemi hallgató (ELTE TTK), 9400 Sopron, Bánfalvi út 150.

Katona Csaba levéltáros, Magyar Országos Levéltár, 1250 Budapest, Pf. 3.

dr. Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.

Langer Ágnes tanár, 9400 Sopron, Balfi u. 11.

Lovas Gyula vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 11.

Németh Ildikó levéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Pf. 82.

Sümeghy József ev. lelkész, 9400 Sopron, Vitnyédi u. 7.

dr. Winkler Gábor egyetemi tanár, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.

---

⁶⁷ Schlachta E. i. m. 29. p.

⁶⁸ Güntner P. i. m. 229.

Az idegenforgalom a késői 19. században kelt életre. A kezdeményezés egy felvilágosultabbá váló polgári társadalomból indult, mely a kor modernizálódó szellemében a családi kirándulásokat, a fürdőhely-látogatásokat és a turisztikát egyaránt fellendítette. Fontos feltétele volt ennek a fejlődő közlekedési hálózat, amellyel a kirándulók a kiinduló-pontokat könnyebben el tudták érni. A turisztika divatját jeles közéleti személyiségek példája is népszerűvé tette, például a bécsi orvos és szépiró Arthur Schnitzler, aki kisebb hegymászásoktól sem riadt vissza. Egyes vasúttársaságok forgalmuk növelése érdekében a turistáknak szállodákat építettek a vonalhálózatuk mentén fekvő kies pontokon. Ennek Sopronhoz közeli szép példája a Semmeringen létesített Südbahnhotel.

Magyarországon a Tátrában és Erdélyben, többnyire gyógyforrásokhoz is kötve alakultak ki a kedvelt üdülőhelyek. A fürdőhelyek az Adriai tengerpartra és a Balatonhoz vonzótták a közönséget. Amikor az 1920-as trianoni békediktátum ezeknek a legnagyobb részét nemcsak elszakította Magyarországtól, de látogatásukat is megnehezítette, hazánkban – a Balatonon kívül – a Mátra és Sopron vidéke a még mindig a kezdeti lépéseknél tartó idegenforgalom számára felértékelődött. Sopron abban az előnyös helyzetben volt, hogy a természetet kedvelő kirándulóknak csakúgy tudott élményt nyújtani, mint a művészetkedvelő városlátogatóknak. Főleg a város és a Soproni hegység között levő Lőver lett új létesítmények központja: turistaházak, szállodák, uszoda épültek.

A DTE építkezései

Az idegenforgalom fellendítését elsőrendű feladatként kezelte és szolgálta az 1903-ban alapított Dunántúli Turista Egyesület (DTE). Egyik első jeles tevékenysége az 1906-ban Schiller Ferenc soproni építész tervei szerint felépített 27 méter magas kilátótorony volt a Nyíresen, melyet később Muck-kilátónak kereszteltek el.² Fa tornya elpusztult, amikor az 1950-től létesített és negyven éven át fenntartott határsávba került, talapzata még látható.

A Sopronban is éledő idegenforgalom további ékes tanúsága a dr. Thirring Gusztáv által írt „Sopron és a magyar Alpok” útikalauz, mely 1911-ben jelent meg, és a rákövetkező évben már német nyelven is szolgálta főként a bécsi érdeklődőket. A Turista Egyesület további építőtevékenységét egy, az Asztalfőn felállított kunyhó képezte, melyet még a népszavazás előtt, 1921. június 12-én avattak fel. Az Asztalfő a soproniak kedvelt kirándulási útjába esett, mely Fraknó várához és a Rozáliára vezetett. Az új kis építmény sajnos már fél év múlva a forgalomnak meg nem nyitott országhatárra szorult.

¹ A tanulmányhoz a szükséges kutatásokat az OTKA T-031717 sz. pályázata támogatta. A szerző köszönetét fejezi ki a Soproni Levéltár segítőkéz támogatásáért, és egyes további adatokért Rosenstingel Antal és Schey András uraknak.

² Hatvan Ferenc és Pöitschacher Rudolf: A Dunántúli Turista-Egyesület emlékkönyve 1903–1928, Sopron 1928.

1. A Dunántúli Turista Egyesület elnökéről elnevezett Hatvan Ferenc Turistaház a Várison az 1930-as évek végén (Sosztarits András gyűjteményéből)

A Turista Egyesület 1924-ben építette meg a Károlymagaslat oldalában a szánkópályát és ennek végében melegedő házikót is nyitott. Ezt sikerült a következő évek gyűjtése, a város és a Soproni Városszépítő Egyesület agilis elnökének, Heimler Károlynak a segítségével turistaházzá bővíteni. 1927. június 12-én avatták fel, és a DTE elnökéről, Hatvan Ferencről keresztelték el. A második világháborúig még kétszer is kibővítették (1. kép), előbb a Váris felé néző homlokzattal egy második favázás kontyvetős épülettel, mely ugyancsak jól illett az erdő széléhez, majd 1935-ben egy modern kis szállodaszárnyal az épület nyugati oldalán. Ezt Winkler Oszkár építész tervezte. És ez az épületrész a mai napig is áll, a Hatvan Ferenc turistaház helyén 1965-ben épült Fenyves-szállóhoz (ma Lőver szálló) simulva.³

A Lőver uszoda

Építésének éveiben a soproni polgárok igényeit szolgálta, majd csak a két világháború közti időben végrehajtott nagyszabású átépítés és bővítés során vált idegenforgalmi objektummá a mai napig kedvelt Lőver fürdő. Első tervei „Erdei forrásfürdő” névre hallgattak és 1907-ben készültek, a használatbavételi engedélyt azonban csak 1911.

³ A Fenyves szálló, a mai Lőver szálló, felújítási hitelkeretből létesült, a régi épületrész megtartásával az új szálló építése nem minősült beruházásnak.

május 28-án adták ki. Az építkezés azért is húzódott ilyen sokáig, mert a terven többször változtattak. Először a medence a jelenlegi elhelyezkedésre merőleges tengelyben feküdt volna, ami a lejtős terepen előnytelennek bizonyult. A második változatban is, amikor már mai helyzetében tervezték, a sekélyebb rész nyugaton lett volna, végül is a keleti oldalra került. Az Erdei Fürdő építtetője Kaltenböck Alajos és Társai voltak, a terveket Boór Károly készítette,⁴ de Boór Gusztáv is aláírta. A kivitelezést is Boór Károly vezette Huber Jánossal együtt.

2. Az Erdei fürdő, a mai Lóver uszoda nyitott medencéjével a megnyitás idejében, 1911-ben.

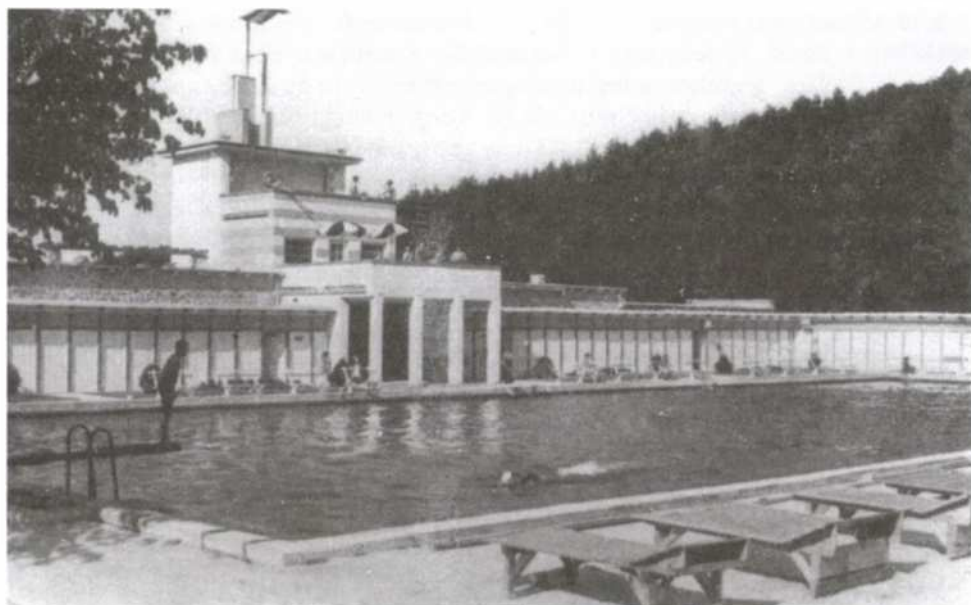
Az uszoda területe a Deákkúti út felől volt megközelíthető egy ácsolt kapu alatt, mely az ERDEI FÜRĐŐ feliratot viselte.⁵ A medence mentén, annak északi peremén U-alakban elrendezett 48 kabint ácsoltak, középen kis tornyos pavilonnal (2. kép), a sarkokban illemhelyekkel. A medence 20x49 méteresre volt tervezve.⁶ A medence vízmélysége a terveken egyenletes mértékben mélyült 1 méterről 3 méterre, de végül is mindössze 2,50 vízmélységgel épült meg. Az uszoda vízellátását a Deák kúti forrás-víz biztosította.

⁴ A terveken szereplő céges körbélyegző Carl Boór Zimmermeister Oedenburg feliratú

⁵ A terveken még Schwimmschule felirat szerepel

⁶ A Sopron Városi Levéltárban X 59/911 sz. alatt található terven a medence 49 méterre van rajzolva, utólagos ceruzabejegyzéssel ezt 50 méteresnek jelölték. Valójában a medence kb. 48 méter hosszú épült, későbbi bélelés-szerű kibetonozás miatt a hosszmérete még csökkent. Az a feltevés, hogy a méret az 50 yard-ból következik, alig hihető, hiszen ez csak 45,7 m lett volna. Valószínűbbnek tűnik, hogy a versenyekhez előírt méret nem volt fontos szempont, hanem a terep adottságai befolyásolták a végleges kialakítást.

Az uszoda területéből is kihalítottak, amikor a nyugati oldalán, amely korábban az Aisleitner löverrel érintkezett, a Löver körutat létesítették. Az uszoda délen az akkor dr. Baditz Zoltán tulajdonában levő löverhez csatlakozott. Ezt a régi telekhatárt az uszoda építésekor ültetett és a Löver körútra merőleges sorban máig álló fenyőfák a városképben még most is kirajzolják. Az Erdei fürdő első kibővítését az 1920-ban épített favázás szivattyúház jelentette, mely az akkor kiépülő Löver körúti oldal mentén a kerítés mellett egészen az 1970-es évekig fennállt. Terveit Moravetz Ferenc kőművesmester készítette.

3. A Löver uszoda Füredi Oszkár építész tervei szerint bővült 1934-ben

A Löver uszoda gyökeres átalakítása, kibővítése, melynek során máig megőrzött alakját lényegében már elnyerte, időben egybeesik az első Löver szálló építésével és az országszerte fellendülő idegenforgalommal. A budapestieket kedvezményes vasúti tarifával „filléres vonatok” szállították a városba. 1932-ben 14 000 idegen fordult meg Sopronban, 1933-ban már 26 700 és 1934-ben közel 40 000, vagyis három év alatt az idegenforgalom megháromszorozódott. A gazdasági válság nehéz éveiből lassan felocsúdó polgárok, főként a budapestiek számára kedvelt nyaralóhellyé lett városunk. Ennek érdekében szállodákat építettek és modernizálták a fürdő-uszodát.

A Löver fürdő átalakításával a Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933 májusban bízta meg Füredi Oszkár építészt. A telep bejáratát a Deákkúti útról áthelyezték a Löver körútra. Az uszoda területének északi oldalán, a körút és a Deákkúti úthoz emelkedő hegyoldal közé széles bejáratot építettek, mely immár a fürdőt gépkocsival látogató néhány vendég részére parkírozáshoz is helyet biztosított. A régi kabinsort megtartották, máig is

áll. Csupán a régi központi pavilont bontották el s annak helyét néhány ugyancsak elbontott kabin árán kiszélesítve hangsúlyos építészeti kompozíció került ide: a bejárat és pénztár, felettük két emeleten napozóteraszok. S mindez játékosan hangsúlyos toronyban végződik. Ez a torony – az akkori bejáratral – máig mintegy az uszoda jelképe maradt. A kabinsor elé észak felől mindkét oldalon terméskőfalas épületmenet került,⁷ melybe a férfi illetve női ruhatár, víztisztító- és szivattyúgépház, valamint gondnoki lakás került. A bejáró udvar felől az új épületfal ugyanolyan ácsolt pergolákkal volt koronázva, mint a Lóver körút mentén végig épített új zárt terméskőfal is, mely kerítésként szolgált és egyúttal a körút felől a betekintést meggátolta.

A fürdővizet változatlanul a Deákkútról biztosították, később a gyorsabb feltöltés érdekében a városi vízvezetékot is bekötötték. A medence nem változott, de annak középtengelyében, szemben a bejáratral gyermekmedence épült. Ennek a végében kis lépcső mögött különösen artisztikus kút áll. A régi zuhanyozókon kívül vasbeton-lábas és fedéllemezű új zuhanyozó is létesült. A terep rendezésével, a napozóhelyek mentén kőtámfallal, a ping-pong asztaloknál egyszerű rézsűvel szép kertészeti környezetet teremtettek. Az együttes körüti kőpilléres portáljára a LÖVÉR FÜRDŐ felirat került. Az átépített uszoda az 1934. évi nyári idényre megnyílt (3. kép). Vendégei nemcsak a Lóver körút mentén közelíthették meg, hanem a Sörházdombon át vágott erdei sétányon is, melyet a várostól elkülönülő helyzetére utalva egy újságíró találóan „pizsama útnak” nevezett el. A Deák kúti út mentén az emelkedő leküzdésére e gyalogsétánynak terméskő lépcsőket is építettek.

4. Az első Lóver szálló 1934-ben épült

⁷ A terméskövet, csakúgy mint a szinte egyidejűleg épülő Károly-kilátótoronyhoz, a Károlymagaslat nyugati oldalában levő kőbányából bányászták és szállították a helyszínre. Később ezt a kőbányát már alig vették igénybe.

5. A második Löver szálló és a közrefogott étterem 1936-ban épültek.
Az együttest Greillinger Rezső városi építész tervezte.

A Löver szálló és a Löver panzió

A Löver körút mentén, a Károlymagaslat tövében, szemben a lóversenypályával, napos, déli fekvésű városi telken épült fel a Löver szálló. A város 1932-ben tervpályázatot írt ki egy löveri panzióra, melyre 8 pályamű érkezett be. A bírálóbizottság az első díjjal Schármár Károly tervét tüntette ki, de amikor két évvel később az immár szállodának nevezett létesítmény építésére sor is került, a város Bergmann (Boronkai) Pál mérnök irányításával mégis saját kezébe vette a tervezést. Greillinger Rezső építésmérnök háromszintes (kétemeletes) és a tetőtérbe vágott napozóterasszal egybekomponált szállodatömböt tervezett, 40 szobában 59 ágygal és 19 pótágygal. Ezt az első Löver szállót 1934-ben adták át bérlőjének és rendeltetésének (4. kép). Az idegenforgalom említett további növekedése következtében a szálloda jól ki volt használva. Ezért a városi törvényhatóság már 1935 májusában egy második épület és a kettő között egy velük összeköttetésben álló étterem felépítését határozta el. A lejtős terep kihasználásával a közel azonos párkánymagasságú kompozíció egy emelettel nagyobb tömböt tett lehetővé, így az 1936. július 2-án megnyitott második épületben 59 szoba volt 97 ágygal és 25 pótágygal (5. kép). A Löver szálló volt a város idegenforgalmi fellendülésének legfontosabb tényezője a két világháború közti időszakban.

Az együttes az 1944. december 18-i bombázásnál súlyosan megsérült, részben romos állapotba került. Lépcsőzetes újjáépítése 1947 és 1952 között érdemben régi jellegéhez hasonlóan történt. A továbbiakban a Löver szállót a várostól átvette az állam, és

előbb a Csepel művek dolgozói részére rendezett be üdülőt, majd általános szakszervezeti üdülőként hasznosították.

A Deákkúti út mentén, szép kilátással a Felsőlőverekre és a Vashegyre épült fel 1938-ban dr. Hernfeld Pál soproni fogorvos 30 ágyas panziója, Füredi Oszkár építész tervei szerint (6. kép). Immár ezt keresztelték Lőver panzió névre. A kétszintes, lapostetős épület a harmincs évek soproni modern építészetének markáns és jeles alkotása.

6. A modern építészeti hírnöke a Lőverben a Füredi Oszkár által tervezett Hernfeld panzió volt. 1938.

A Naphegyre-Vashegyre és a Felsőlőverre szép kilátást biztosító ebédlőnek az ablakfalához egy térmértani kompozíciót hangsúlyozó kerek fal-záradékú terasz épült. A panzió a pártállam idején előbb a textilipart (Bétex-üdülő), majd ugyancsak az országos szakszervezeti üdülést szolgálta. Ma is panzióként működik.

Az ifjúsági nyaralás céljait szolgálta a Simon Elemérről elnevezett Vöröskeresztes ifjúsági tábor és otthon, a Várison az Egeredi domb mögött. Ezt Hárs György tervezte 1938-ban. Az említett 1944. december 18-i bombázás során elpusztult. A vele szemben álló, a Lőver körút akkori ívét szegélyező, Winkler Oszkár által tervezett kis turistaotthon viszonylag igénytelen épület volt és maradt, egy ideig Hajógyári üdülőként szolgált. Ennél jelentősebb volt a Pedagógus üdülő, amelyet többször bővítettek, majd 2001-ben bezártak.

A „Gruber” a Villa-sor lőverjeinek kiépítése idején az 1890-es években a soproniak kedvelt kiránduló-vendéglője volt. A hangulatos, cigányzenés estékről Becht Rezső életrajzi írásaiban emlékezik meg. Az étterem-panziót az 1930-as években modernizálták, és az 1949. évi államosításig fogadta a vendégeket. 1960-ban Rácz György és Sundhausen Béla tervei szerint az Állami Szanatórium gyermek-osztálya céljaira átépítették, ekkor épült a város felőli loggia. A körül felé ma is a régi, primitív architektúrája mutatkozik.⁸

7. Az idegenforgalom élénkítését szolgálta az 1935-ben épült zenepavilon a Várison is

Az idegenforgalom nagyszabású fellendítését szolgálta volna az Újságíró Szövetség nagy üdülője, melynek építését 1943-ban Tömböly Dénes budapesti építész tervei szerint, a város támogatásával meg is kezdték. A háború végéig nem sikerült befejezni, a gazdátlaná vált félig kész épület ezt követően sokat károsodott. Az épületet az Állami Szanatórium első tömbjeként csak 1955-ben nyitották meg. Betegei révén ebben a megváltozott funkcióban csak közvetve szolgálhatta az idegenforgalmat.

A Lőver szállók és a Turistaház között, a Váris ligetes erdejében, közel a Körúthoz 1935-ben zenepavilont építettek (7. kép). Az ovális alaprajzú és oszlopokon nyugvó vízszintes tetővel védett zenekari emelvény architektúrája merőben eltért az Erzsébet kert régi ácsolt zenepavilonjától, amit a katonazenekarok még ezekben az években is

⁸ Az épület sötét időkre is emlékeztet, Budapest ostroma kezdetétől itt székelt a Birodalmi Német Nagykövetség.

8. A Soproni Városszépítő Egyesület által Winkler Oszkár építész tervei szerint 1935-ben épült Károlymagaslat-kilátótorny az idegenforgalom maradandó architektonikus attrakciója Sopronban.

használtak. Az Erzsébet kertben esténként szólt a zene, míg a Várison inkább délután, ami a létesítménynek a kirándulók igényeit kielégítő, idegenforgalmi jellegét tanúsítja.

A turizmus létesítményei

Winkler Oszkár építész tervezte a városnak szinte egyik szimbólumává vált Károlymagaslati kilátótornyot (1935),⁹ melyet a Soproni Városszépítő Egyesület a város támogatásával a régi favázas kilátótorny helyébe állított (8. kép). Ez a mai napig a soproniak és a városba látogatók sétáinak egyik kedvelt célpontja. A soproni hegységbe kirándulók igényeinek kielégítésére épült 1938-ban Winkler Oszkár építész tervei alapján az István menedékház, az említett Muck-kilátótorny mellett a Soproni hegység Nyíresnek nevezett tetőjén, mintegy 6 km-re a várostól. Emeletén nemcsak kétágyas, de a kirándulók részére csoportos hálótermek is nyíltak. Az épület az akkor már világszerte elismert modern finn építészettel rokon architektúrával, a homlokzatokon a szép táji környezetbe jól illő kő és fa elemekkel mutatkozott (9. kép).

Az országos térképészeti felméréshez 1939-ben favázas ún. háromszögelési pontokat építettek. A munka elvégzése után az Alsólőver mentén a Sörházdomb legmagasabb pontján álló tornyot a közönség kilátótornyként használhatta, a lakott terület közelében álló kilátót a remek panoráma miatt a közönség is megkedvelte. Ezért a háború végén megsérült torony helyén 1969-ben Rosenstingl Antal építészmérnök tervei szerint fából új kilátótornyot építettek.

9. A Muck-kilátó Schiller János soproni építőmester alkotása, előterében a Winkler Oszkár építész tervei szerint 1938-ban épült István menedékház áll.

⁹ A Soproni hegységnek a Lőver területéhez közeli idegenforgalmi létesítményeit e helyütt röviden meg kell említenünk.

10. Az egykori Turista-ház helyén 1965-ben épült a Fenyves-szálló Perczel Dénes építész tervei szerint. 1982-ben Winkler Gábor építész tervei alapján bővült. Ma ez viseli a Lóver-szálló nevet.

Ez a létesítmény városközelsége és a kínálkozó szép panoráma miatt egyaránt kedvelt volt. Kár, hogy a faanyag romlása miatt csak rövid ideig állt, 1983-ban el kellett bontani. Az Erdőgazdaság 1975-ben tekintélyes, 20 m magasságú kilátótornyot épített fából a Kövesháton (Wanzing – Poloskabérc), majd 1980-ban a régi helyén egy érdekes konstrukcióval új kilátótornyot létesített – ugyancsak fa tartószerkezettel – a Várhelyen. Mindkettőt Somfalvi György faipari mérnök tervezte. Az időjárásnak itt is fokozottan kitett építmények gyorsan romlottak, a Poloskabérci kilátót Hadas László építész tervei szerint 1992-ben egy új, alacsonyabb kilátótoronnyal helyettesítették, a Várhelyi kilátó felújítása most van folyamatban. A Városszépítő Egyesület 1989-ben nyitotta meg a Vashegyi Gloriettet, melyet a szinte már feledésbe merült, akkor Lóvermagaslatnak nevezett, de a térképeken ugyancsak Gloriett néven szereplő, első világháború előtt ácsolt létesítmény helyére állított, Fekete Zoltán építész tervei szerint.

Újabb szállodák

A második világháborút követő években az idegenforgalom igazi kibontakozását előbb a háborús pusztítások, majd a határsáv által korlátozott utazási lehetőségek szinte lehetetlenné tették. A vendégfogadás az 1950-es évektől a vállalati, illetve szakszervezeti üdülésre összpontosult, amely a szocialista társadalom sajátos idegenforgalmának tekinthető. Ennek vívmányai közé sorolható a KPVDSz¹⁰ 600 ágyas nagy üdülőszálló-

¹⁰ Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Szakszervezet.

jának az építése Cserhalmi József és Hegyi György építészek (Győri Tervező Vállalat) tervei alapján 1973-ban (10. kép). Az épület az egykori lóversenypálya helyét foglalta el. Befogadóképességével a Sopronba látogatók számát jelentősen megemelte. 1965-ben az egykori, immár bontásra érett Turistaház helyén felépült Perczel Dénes (KÖZTI) tervei szerint, immár kifejezetten az újjáélesztendő idegenforgalom céljaira a Fenyves szálló, melyet Winkler Gábor tervei alapján 1982-ben kiegészítettek (11. kép).

11. A 600 ágyas szakszervezeti üdülő 1973-ban Cserhalmi József és Hegyi György építészek tervei alapján épült, ma Hotel Szieszta a neve.

Ezt az épületet keresztelték át a bővítés nyomán Lóver szállóra, míg a régi Lóver szálló két épületét, melyek ma Maroni névre hallgatnak, Solt Herbert tervei szerint 1984-ben korszerűsítették (12. kép). Az ötven évvel korábbi elrendezés (többek között a közös fürdőszobák) már nem feleltek meg a mai igényeknek.

Az idegenforgalmat és vendéglátást szolgálja a Ráskai Péter győri építész tervei alapján 1991-ben a Nándormagaslat tövében, a Felsőlóver szélén felépített Evangélikus vendégház. Nemes architektúrája szépen illeszkedik a táji környezetbe.¹¹ A Nándormagaslat másik oldalán 1994 és 1998 között épült Szent Korona szálló játékos-tornyos architektúrával ugyancsak jól illik a környezetbe. Az Alsólóver lazán beépített kertjei közé szépen illeszkedik a Panoráma szálló, Kubinszky András építész tervei szerint épült 1982-ben (13. kép).

¹¹ Az épület 1991-ben elsőként nyerte el a Soproni Városszépítő Egyesület évenként adományozott elismerését és a vele járó emléktáblát.

12. A régi Lőver szállót Solt Herbert építész tervei szerint 1984-ben korszerűsítették, arculata is megváltozott.

13. A Panoráma szállót az Alsólőver kertjei közé Kubinszky András építész tervei szerint építették 1982-ben.

A fedett uszoda

Természetesen korszerűsödött a Lőver uszoda is, amire annál nagyobb szükség volt, mert a városi úszósport és a polgárság két régi kedvelt Ikva-fürdőjét, a Nagyszodát és a Kisuszodát a patak vizének szennyezettsége miatt nem lehetett fenntartani, és így Sopron egyetlen fürdője – a távolabbi Tómalom és a Fertő tó mellett – a Lőver uszoda maradt. Medencéjét 1961-ben a vízszivárgások radikális csökkentése céljából vasbetonteknővel bélelték ki, amivel méretei mindkét irányban kissé csökkentek; egyébként immár közel egy évszázada van használatban.¹² A városnak régi terve volt egy fedett uszoda építése, ezt először egy, a Torna utca északi oldalán, a Pannónia szálló mögötti területre tervezett kád-közfürdőhöz csatlakozva kívánták megoldani. Az építés nem jutott túl az 1928-ban kiírt, majd 1929-ben elbírált tervpályázaton, a megvalósítás még negyven évig húzódott.

1974-ben a Győri Tervező Vállalat soproni irodájában Tolnai Lajos építésszámológép kapta a feladatot fedett uszoda építésére, 33,3 méteres medencével. Ehhez kisajátították a meglévő Lőver uszoda déli oldalán a Lőver körút és a Deákkúti út által határolt egész területet, két lakóépülettel és az egykori – háborúban megsérült majd részben már lebontott – Húvösvölgyi vendéglővel. Tolnai Lajos építész az épület fő tömbjét a Lőver körút ívéhez igazodó centrális kompozícióba foglalta. Az épület markáns megjelenésű fedése egy narancs-fehér színmintás műanyag Graboplast kupola volt, mely enyhe belső atmoszférikus túlnyomással tartotta alakját. Az épületet 1977. december 16-án nyitották meg. A műanyag fedés élettartama csak 5 év volt, ezért ennek lejáta után az időközben fontos szemponttá vált energia-takarékosság érdekében kisebb hőveszteséget biztosító, masszív szerkezetű, ragasztott fatartós kupolát építettek (1982–1983)¹³. Kontúrja a műanyagfedésű korábbi kupolához hasonló maradt. Az áttervezést is Tolnai Lajos (immár a budapesti KÖZTI keretében) végezte. A Lőver uszoda régi épületét a fiatalon elhunyt Köves László igazgató az immár hagyományos idegenforgalmi jellegre tekintettel mintegy műemlékként kezelte, és így örvendetes módon megőrizte.

Az egykori katonai főreáliskolának a mai Egyetem kertjében levő, 1894-ben épült régi házi uszodája, mely műugró-toronnyal is rendelkezett, napjainkra bezárta kapuit a nagyszámú egyetemi hallgatóság előtt.

A régi és az új vendéglők

A Felsőlőverben a Hársfa soron két kedvelt vendéglő is állt, a Svájcerház és az Alm. Mindkettő kisebb lőveri nyaraló méretével mutatkozott, a verandák szolgáltak étteremként. Mindkettőhöz vadgesztenyefákkal árnyékolt kavicsolt kerthelyiség csatlakozott, és – ez volt talán a legfőbb attrakciójuk – tekepálya is tartozott. A tekepályák a heti egyesületi találkozók gyakori helyszínéül szolgáltak. Az Almot a közeli Bánfalváról is sokan felkeresték. Szólt itt vasárnaponként a sramli-zene is. A Svájcerház 1952-ben megszűnt, az Alm, amelyet Alpesi-re kereszteltek át, még az állami vendéglátást is szolgáltatta, sőt Tolnai Lajos (GyTV) építész tervei alapján modernizálták is. Sajnos ezt

¹² A Lőver uszoda csak 1945 nyarán nem nyílt meg a közönség részére, ekkor a szovjet hadsereg mosodának és fertőtlenítő állomásnak használta.

¹³ A ragasztott fatartós kupolával megújított uszodát az eredeti megnyitás évfordulóján, 1983. december 16-án avatták fel.

követően érte a pangással járó csapás, elvesztette régi hangulatát és vendégeit egyaránt. 2001-ben új funkcióra átépítették.

A Deákkúti úton, a Prinz-pihenővel szemben állt az ugyancsak löveri lakra emlékeztető Húvösvölgyi vendéglő, mely ugyancsak kerthelyiséggel és tekepályával fogadta vendégeit. 1944. december 18-án egy fel nem robbant bomba károsította meg. Egykori területén ma a Löver-uszoda autóparkolója található.

A Löver körút mentén két új étterem is létesült. A Hidasi Jenő tervei alapján a Löver körút felsőlőveri szakaszán 1988-ban épített hangulatos megjelenésű Sasfogadóhoz néhány vendégszobával panzió is csatlakozik. Vele szemben, a Sörházdomb tövében, a Deákkúti útról is megközelíthetően épült fel Fekete Zoltán építész (GyTV) tervei alapján a Jahoda Maja belsőépítész által igényesen berendezett étterem (1984), melyet megint csak Fenyvesnek neveztek el. Az épület jelenleg üres, nem bérlí senki. Félő, hogy éppen ennek és a többi említett kisvendéglőnek a bezárása, megszűnése arról tanúskodik, hogy a Löver egésze mindinkább lakóterületté válik, és egykori idegenforgalmat is vonzó jellegét sajnos kezdi elveszíteni.

I. Bevezetés

Sopron társadalmi-gazdasági életében fontos szerepet tölt be a címben említett történelmi épületállomány, illetve városrész, hiszen a város központja, belvárosa, s a hozzá szervesen kapcsolódó, régi „külvárosok” – melyek már a mai külső városrészekkel tartják a kapcsolatot – eredete messze a középkorba nyúlik vissza. A vizsgálat célja feltárni e városrész(ek) jelenlegi működését, funkcionális hasznosítását.

Milyen lehetőségeket rejt egy történelmi városrész, amely épületeinek nagy részét a műemlékvédelem keretei közé foglalták, és amely az egyik legkevésbé megbontott, jól megőrzött, évszázadok nyomait magán viselő városrész egész Magyarországon? Tükröződik-e a műemlékek kiemelt megkülönböztetése funkcionális szerepükben is? Milyen problémák, konfliktusok adódnak egy ilyen különleges bánásmódot igénylő városrészben? Ezekre a kérdésekre is keresi a választ e dolgozat.

A vizsgálat területe magában foglalja az ellipszis alakú Belvárost és a hozzá kapcsolódó történelmi külvárosokat, amelyek külső határát kisebb egyszerűsítésekkel a külső városfal adja. Ma már e védmű is csak részleteiben van meg, de nyomvonala többnyire jól megállapítható. Ahol már a telekrend sem tükrözi a fal egykori futását, ott az egyszerűség kedvéért a telektömbök határai szolgálták választóvonalul.² Sok helyen ma is éles a városképbeli különbség a falon belüli és kívüli negyedekben, viszont vannak a városfal egykori vonalán belül olyan városrészek is, amelyeknél teljesen átformálták a korábbi telekfelosztást, s új utcákat nyitottak.

Ezeket a részeket sem hagytuk ki a kutatásainkból, hiszen csak így lehet folytonos fejlődésről beszélni. Természetesen a belső városmagban is vannak új házak (amelyek főleg a második világháború pusztításai miatt keletkezett foghíjak beépítései), ezeket sem lehetett kizárni a vizsgálatokból.

A tanulmány elkészítéséhez szükséges adatokat egy kérdőíves felmérés segítségével, többszöri „terepbejárás” alkalmával gyűjtöttük össze 2000 nyarán; ezek mellett az 1990-es népszámlás adatait is felhasználtuk. A kérdőíveken többnyire az épületekre vonatkozó adatok szerepeltek. Az adatfelvételben nehézséget okozott, hogy nem lehetett mindig eldönteni, mi számít egy épületnek, egy lakóháznak. Sem az alaki, a funkcionális, vagy a cím szerinti lehatárolás, sem pedig a helyrajzi számok nem adtak egyértelmű támpontot. Olyan házak is akadtak a vizsgált területen, amelyek mind különálló tömböt képeznek, mégis csak egy helyrajzi számot kaptak (lakótelepek); és olyan egy lakcímmel rendelkező házsor is volt (gazdaházak vagy részházak), melyeknél az

¹ A tanulmány eredeti, bővebb formájában a XXV. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készült hasonló címmel, ahol I. helyezést ért el. Témavezető: Kovács Zoltán (ELTE TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet) Elnyerte továbbá a Házi Jenő Alapítvány Házi Jenő Díját. Jelen dolgozat kiegészült az azóta végzett kutatómunka eredményeivel is. E helyen is köszönetet kell mondanunk a pályamunka témavezetőjének, továbbá Farkas Máriának, Kubinszky Mihálynak, Sedlmayr Jánosnak, Sedlmayr Jánosnének és Winkler Gábornak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

² Így a vizsgálati terület része lett a Patak utca párosa, a Deák tér páratlan házsora és a Kőfaragó tér 1-3. sz.

egy-egy házrészek külön helyrajzi számot kaptak. A nagy tömbházak pedig lépcsőházanként külön-külön címmel bírtak. A felmérés során az alaki lehatárolás volt a döntő szempont, így épületek, épüle csoportok, mint alaki egészek kerültek a kérdőíveken felvételezésre.

Az adatlapokon olyan pontok is szerepeltek, melyeket kifejezetten csak forráskutatással lehetett megválaszolni (pl. az ingatlanok tulajdonosai, régi funkciók), vagy csak részben kellett, illetve lehetett a terepen megállapítani (építési idő, építészeti stílus; műemlékvédelmi besorolás stb.).

A következő ismérvek kerültek rögzítésre: a telek (telekcsoport) beépítésének jellege; a lakások száma; az ingatlan tulajdonosa; fő építési idő és építészeti stílus; régi műemlékvédelmi besorolás, műemléktábla, emléktábla megléte; emeletek száma; tetőtér és pincetér beépítésének jellege; az épület állapota; az épület funkciói, hely (és esetleg nettó alapterület) szerint; a régi funkciók és végül az egyéb megfigyelések (1. ábra).

A statisztikai adatfeldolgozás eredményeinek bemutatásához a vizsgált területet több részre osztottuk. Ez a felosztás már nem előzmények nélküli, Thirring Gusztáv feldolgozását követi, aki azonban még egy homogénebb Sopronnal dolgozhatott. Az 1930-as években a külső városfal még jobban elhatárolta a „rég” Sopront, a városfalnak még hosszú szakaszai voltak meg a város ÉNy-i és DK-i részén, ezeken a részeken – mint már említettük – az adatok felvételekor egyszerűsítéseket kellett végezni.

Thirring Belvárosra, Várkerületre, Nyugati, Déli, Keleti, és Északi részre osztotta a területet, s körzethatárai főleg telekhatárokon futnak, nem pedig a tömbökéin.³ Ma a népszámlálások számára számlálókörzetekre osztották fel a városokat, így Sopront is. Érthető módon ez a felosztás már nem követi a régi, Thirring féle beosztást, a határok, tömbhatárok sokszor többé-kevésbé túlnyúlnak a külső városfal által körbeölelt területen.

Mivel a Várkerület öve ma is egy funkcionális egység, a Belváros pedig történeti egész, ezeknél Thirring felosztása volt követendő. A többi esetben, Thirring elnevezéseit megtartva, új tömbhatárokat alakítottunk ki, figyelembe véve a külvárosok városképi és funkcionális képződményeit is (1. térkép).⁴

II. Az épületállomány morfológiai képe, kora és állapota – területi különbségek

Vizsgálati területünkön az épületek 27%-a épült 1800, 65%-a 1900 előtt. A második világháborúig mintegy 78%, a rendszerváltozásig pedig kb. 96% készült el, illetve kapta meg mai alakját.⁵ Az épületállomány kb. 2/3-a vagy 3/4-e ezek alapján történelminek nevezhető (1. táblázat, 2. térkép).

³ Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 1-12.

⁴ Az összehasonlíthatóság lehetősége Thirring 1941-es felosztásával a városszerkezeti változások miatt megsérült, nem is szólva a régi öt adózási negyedről, mely csak nehéz kompromisszumok árán válna alkalmazhatóvá a mai városszerkezetre.

⁵ A közölt adatok – amennyiben külön hivatkozás ezt nem jelzi – a felmérés eredményeiből valók.

TELEK SORSZÁM: _____

DÁTUM: 2000. ____

CÍM: _____ NÉV: _____

Épület _1 Épület építés alatt _2 Foghíjtelek _3 Foghíjtelek ideiglenes hasznosítással _4 _____Lakóház _1 Középület _2 Vegyes haszn. _3 Ker., mezőg., közl., vagy ipari célú épület _4 Melléképület _5Lakások száma (kb.): ____ Tulajdonos: _____ Gazdaudvar (1) (2) (m)

FŐ ÉPÍTÉSI IDŐ:

1400 előtt _1 1401-1500 _2 1501-1600 _3 1601-1700 _4 1701-1800 _5 1801-1900 _6 1901-1945 _71946-1989 _8 1990 után _9 Építési idő(k): _____

ÉPÍTÉSZETI STÍLUS:

Román _1 Gótikus _2 Reneszánsz _3 Barokk _4 Klasszicista _5 Romantikus _6 Historizáló _7Szecessziós és századforduló _8 Modern (avantg.) _9 Szocialista realista _10 Modern (szoc.) _11Posztmodern és kortárs _12 Egyéb, nem jellemző _13Régi műemlékvédelmi besorolás: „Műemlék” tábla: van nincs Emléktábla: van nincs Emeletek száma: Tetőtér beépítés: van nincs Pincetér vagy alagsor beépítés: van nincs

ÉPÜLET ÁLLAPOTA:

Romos _1 Erősen sérült homlokzat _2 Közepesen sérült homl. _3 Enyhén sérült homl. _4 Jó állapotú.régí ház _5 Felújított _6 Csak a földszint felújított _8 Felújítás alatt _9 Új _10 Üresen áll

FUNKCIÓ(K):

Helye:

Alapterülete m²-ben (ker. és vendégl. esetén):

1. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
2. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
3. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
4. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
5. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐
6. _____	-1 ☐ 0 ☐ 1- ☐	-30 ☐ 30-50 ☐ 50- ☐

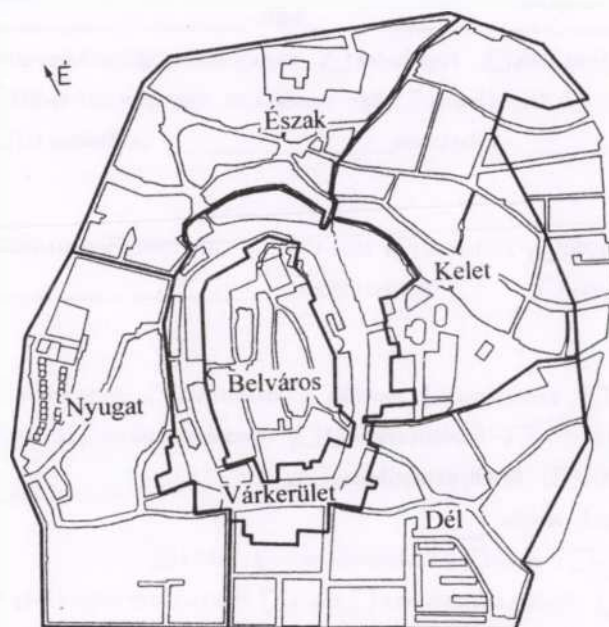
RÉGI FUNKCIÓ(K): _____

EGYÉB: _____

_____

_____

1. ábra

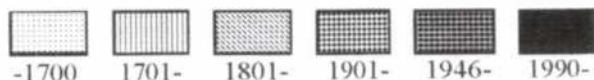
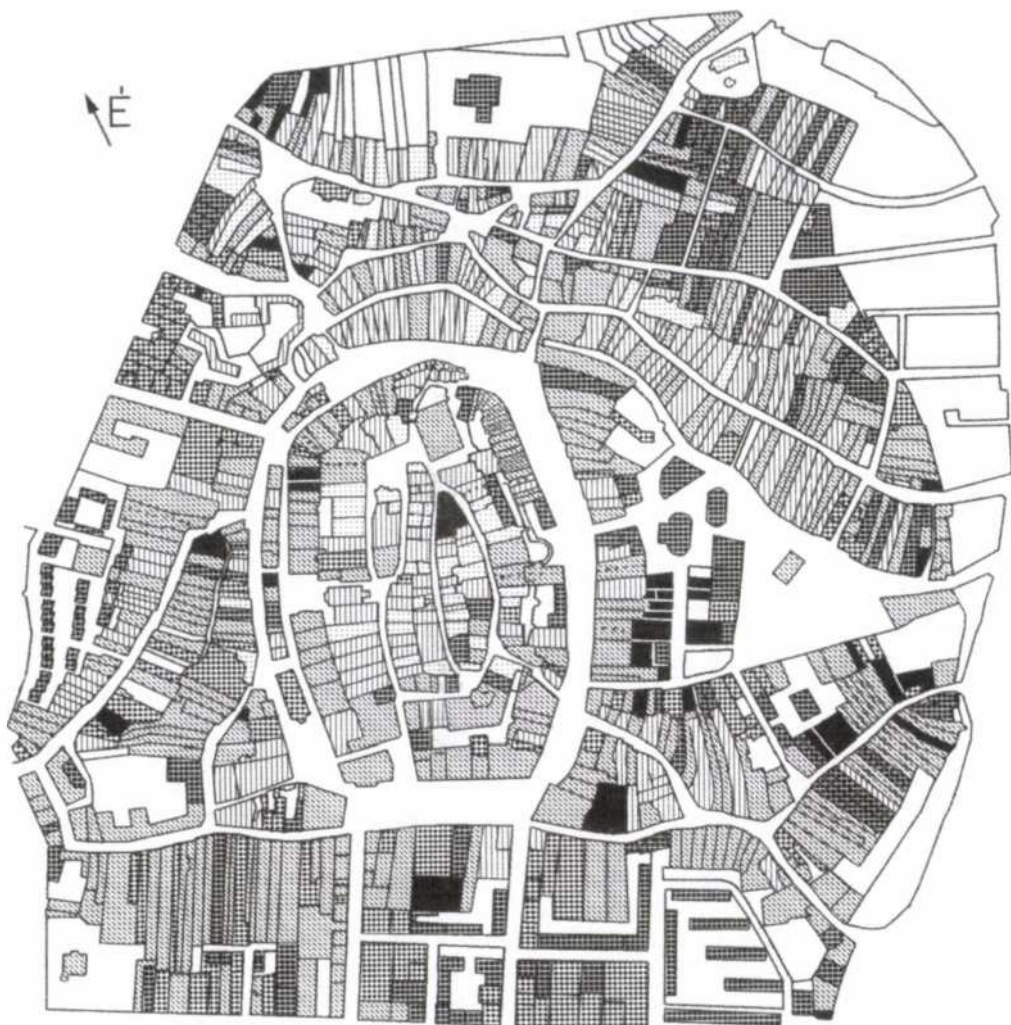
1. térkép. A történelmi városrész statisztikai beosztása. 2000. július.

1. táblázat

	-1700	1701-1800	1801-1900	1901-1945	1946-1989	1990-	Össze- sen
Belváros	36	46	23	4	7 (7)	1 (1)	117
Várkerület	3	36	92	16	8 (5)	3	158
Nyugat	2	22	89	32	46 (17)	3	194
Dél	0	14	70	36	54 (107)	13	187
Kelet	8	56	76	27	62	16	245
Észak	23	54	65	29	18	8	197
Összesen	72	228	415	143	196	44	1098

Az épületek jellemző építési ideje a vizsgálati területen 2000 júliusában.⁶ A zárójelbe írt adatok az 1944-1945-ös bombázások okozta foghíjbeépítések számát mutatják.

⁶ Az épületek korának megállapítására használt legfontosabb szakmunkák: Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. század első felében (1900-1945). Kézirat, Sopron, 1999. 70 p.; Kubinszky M.: Sopron építészete a 20. században. SSz. 55. (2001) 115-148; Csataki Endre-Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956.; Az OMvH védelme alatt álló épületek objektumok 1994. Sopron, Kézirat; Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 243 p. Mivel az építési idők meghatározása korántsem képezte a kutatás fő irányvonalát, nem vállalkozhattunk pl. a levéltári tervanyagok és a múzeumi adattár átnézésére, feldolgozására. Így a többi épület kora saját megállapítás.

-1700   1701-   1801-   1901-   1946-   1990-
 -1800   -1900   -1945   -1989

2. térkép. Az épületek fő építési ideje, 2000. július. Saját felmérés.

A vizsgálati terület szinte egésze zárt beépítésű, a két lakótelep és néhány nem lakófunkcióra épült épület képez csak kivételt. A gazdanegyedek mára megmaradt, az utcára merőleges hossz tengelyű házaik is tulajdonképpen zárt utcaképet mutatnak a magas, falazott, legtöbbször barokk kosáriréses kapujukkal, ezek azonban valójában hézagos utcafrontot jelentenek.

A középkori eredetű belvárosi telekrend többnyire rendkívül magas beépítettségű fokkal rendelkezik, leggyakoribbak a zártudvaros házak. A külvárosok telekrendszeré-

nek alapját szintén nagyon régi, középkori telekbeosztás adja, ez viszont mára jobban átalakult. Az északi és keleti külvárosokban a telkek hátsó határát részben az Ikva képezi, a telkek a szintvonalakra merőlegesen hajlanak. Délen egyenesebb, szabályosabb a telkek futása, kiegyenlítettebb a terep. Itt alakították át legjobban a telekrajzolatot, amely tudatosabb városépítésre mutat.

A függőleges beépítés a legegyszerűsebb az ősi városmagban, az épületek főleg egy- és kétemeletesek, s csak néhány háromemeletes épület van. A magasabb épületek a két tér – a Fő tér és az Orsolya tér – körül csoportosulnak. Mindezekkel együtt az épületek párkánymagassága végig közel azonos szintben húzódik, csak néhol bontja meg az egységet egy-egy későbbi keletkezésű ház (pl. Templom u 8., Orsolya tér 4.). Ez a városképi egység nagyon fontos, csak ennek megőrzésével maradhat a Belváros vonzó a turizmus számára (3. térkép).

A Várkerület öve főleg északkeleti részén mutat változatosságot. Itt a kis kereskedőházak ugyanúgy megtalálhatók, mint a nagyobb, emeletes polgárházak. A fejlődés, átalakulás egy szinten megállt, s ez konzerválódott. A Belváros körül az 1944-45-ös bombázások után beépített két nagy tömbház (Várkerület 96/a. sz. és 100-102. sz.) okoz leginkább diszharmóniát.⁷

A külvárosok magjait képező régi utcák képe változatos. A földszintes házak közé beékelődött emeletes házak adják például a Rákóczi utca sajátosságát, ez is mutatja későbbi fejlődését. Az Újteleki utca a Várkerület felé „magasodik meg”. Ugyanígy a Balfi, Bécsi, Szent Mihály, Rózsa és Halász utcák beépítése a Sas tér irányába jól kirajzolja az egykori fő forgalmi útvonalat. De a többséget itt a földszintes házak adják, amelyekben a 19. századi falusi házak városi előképei rögzültek.⁸ Ezekre egyenként más és más korok nyomták rá bélyegeiket. A barokk jelleget legjobban a keleti és az északi városrész őrzi, ebben korunk műemlékvédelmének is nagy szerepe volt, hiszen amely házak nem kaptak műemléki védeltséget, azok mára még jobban átalakultak (3. térkép).

A történelmi városrész területén a foghíjak száma kevés – a kertként funkcionáló beépítetlen telkeket nem számolva arányuk csak 1% –, s csak egy-két bántó foghíj akad (például kettő egymás mellett a Várkerületen, s több az Újteleki utcában, Balfi utcában). A foghíjak egy része nem is volt soha beépülve, egy-egy ház kertjeként maradtak meg. A városrész legfiatalabb területe a Füredi sétány környéke. Ezen utca csak a rendszerváltozás után vált igazán közterületté, épületeinek nagy része a 90-es években létesült. A környék kiépülése még ma sem fejeződött be: ez a város legbántóbb rendezetlen közterülete, amelyen két telek is beépítésre vár még.

A vizsgált területen az épületek állapotuk szerint⁹ „normálisan”, „egészségesen” oszlanak meg: a legtöbb jó karban van (37,62%), s kevesebb a sérült és a felújított ház.¹⁰ Tulajdonosuk szerint a magántulajdonban és megosztott tulajdonban lévők

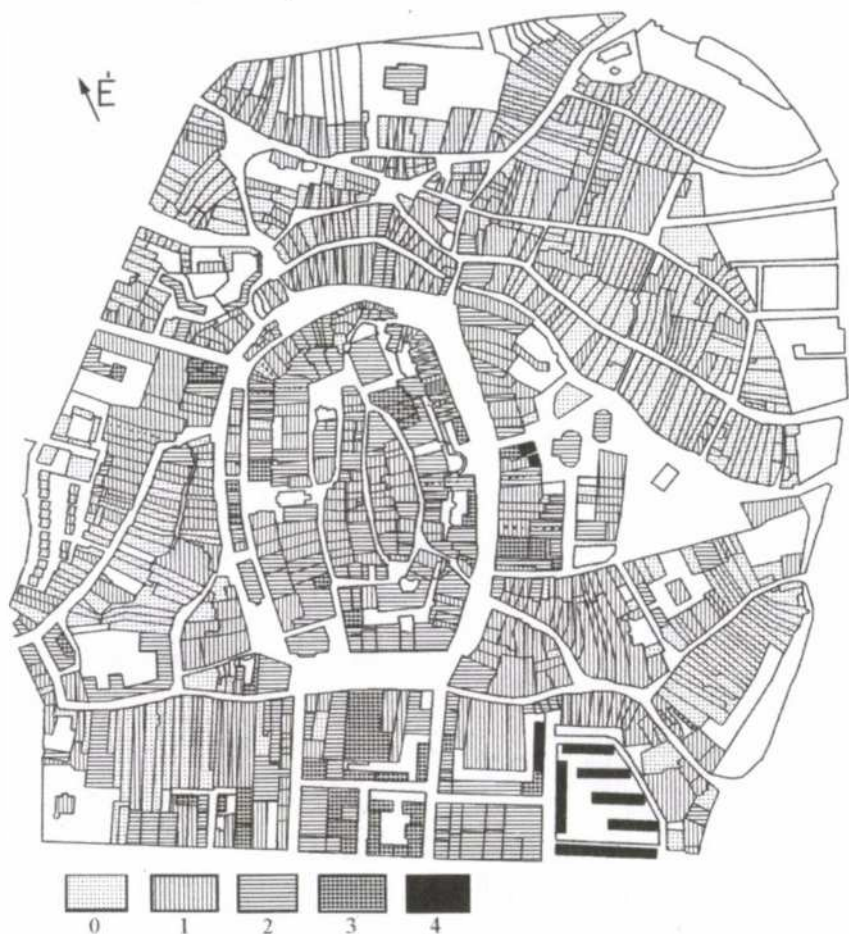
⁷ vö. Kubinszky Mihály: Gondolatok Sopron mai építészetéről. SSz. 36. (1982) 36-49, 129-142; Kubinszky M. 2001. 130-140.

⁸ Sedlmayrné Beck Zsuzsa: Sopron északi városrészének műemléki vizsgálata és programterve. Területrendezés 1973. 2. sz. VÁTI, Budapest, 136-142.

⁹ vö. Winkler Gábor: Lakóházak értékelése Sopronban. Műemlékvédelem 40. (1996) 266-270.

¹⁰ Az épületek állapota főleg a homlokzat állaga alapján került megállapításra. A „felújított” kategóriába azok a házak kerültek, melyek (kb. az elmúlt öt éven belül történt) renoválásuk óta kint, sértetlen állapotban vannak.

3. térkép. Független beépítettség: emeletek száma, 2000. július. Saját felmérés.

mellett (69,04%) az önkormányzati ingatlanok képezik a legnagyobb tételt (14,26%). Ez utóbbiak állapota már polarizáltabb képet mutat, nagyobb a sérült házak aránya, ami-
ben a műemlékeknek nagy szerepe van (bővebben l. a második részben). Az egyházi
tulajdonú épületeken belül éles különbségek figyelhetők meg. A templomok állapota
megfelelő, a lakóházak azonban rendszerint nagyon rossz állapotúak, némelyik jelenleg
üresen áll.

4. térkép. Sérült állapotú épületek, 2000. július. Saját felmérés.

- 1: enyhén - 2: közepesen - 3: erősen sérült homlokzat 4: romos 5: állapota miatt üresen áll.

A központi költségvetési szervek által birtokolt és a társas vállalkozások ingatlanjai egy-két kivételtől eltekintve jó vagy megfelelő állapotban vannak. Az épületek állapota a Belváros Fő tér körüli részén, és a Várkerületen legjobb. A Belváros derekától azonban dél felé egyre több elhanyagoltabb küllemű ház jelenik meg. Az Új utca mutatja a legellentéesebb képet, a sok felújított épület között néhány rossz állapotú bújik meg. A Belváros „szegényfoltja”, a Hátsókapunál álló Hasenauer-ház, üresen, betört ablakkal várja sorsa jobbra fordulását.

A Várkerület mutatja a leggondozottabb képet, az épületek 79,11%-a jó állapotú, felújított, vagy felújítás alatt van (ez az arány a Belváros esetében 71,43%). Azért sajnos itt is vannak kivételek, s ezek többsége önkormányzati tulajdonú épület. A Budapes-ten oly gyakori jelenség, miszerint az épületeknek csak a földszinti – rendszerint üzle-tekhez kapcsolódó – homlokzatait renoválják, szerencsére ritka, előfordulása itt csak 9%-os. Bár ez az alacsonyabb épületmagasságokkal is magyarázható.

Az előbb tárgyalt arány a nyugati városrész kivételével a külvárosokban 60% alatt van, a legalacsonyabb az Észak városrészben, 52,02%, s ebből következik, hogy a sérült házak aránya viszont itt a legmagasabb.

A felújítási tevékenység szinte mindenhol megfigyelhető, ennek hiánya talán csak a Papréten szembetűnő. Az épületeket sokszor csoportonként újítják felbba tömörül (pl.: Újteleki u, Rákóczi u, Deák tér-Mátyás király u-i tömb stb.). A sérült homlokzatú épületek szemmel láthatóan nagyobb számban találhatóak a Balfi utcában és az egész északi külvárosban, illetve a Pócsi utcában (4., 5. térkép).

III. A városrész általános funkcionális képe

1. Funkcionális fejlődés

A közigazgatási funkciók a középkorban a városok főtereire települtek, ekkor még többnyire egy helyen voltak a piaccal, s az egyházi, az oktatási épületek is a közelük-ben voltak. A 19. századi városfejlődéssel megváltoztak a társadalmi igények, s így a közfunkciók is bővültek, melyek számára rendszerint új középületeket terveztek, lehetőleg a városszerkezetben is fontos helyekre.¹¹ Így történt ez Sopronban is, a bel-városi városháza mellett a külvárosokban egy újabb laza középület gyűrű jött létre, de a belváros sem maradt ki, ahol 1893-ban a régi helyére új városházát építettek. A Vár-megyeháza még a Fő térre épült 1832-ben, a 19. század második felében viszont a középületek számára már más helyeket kerestek.¹²

A Várkerület belső oldalának épületállományát vizsgálva látható, hogy főleg keres-kedelmi funkcióra készült. Kialakulása előtt, még a középkorban a Belvárosban voltak a vásárok, először az Orsolya téren, majd a Fő téren. Előbbin főleg sót, húst, élelmisze-reket, utóbbin fűszereket, posztót és kézművestermékeket árusítottak. A kereskedők sátrai a házak falához tapasztva álltak.¹³ Mindkét téren egy-egy lábasház is tanúskodik a kereskedelmi funkcióról. Ezek földszinti nyílásait később befalazták, az Orsolya téri lábasház árkádjait a műemléki helyreállítás során kapta vissza, mivel a bombázások nyomán a lábak láthatóvá váltak.

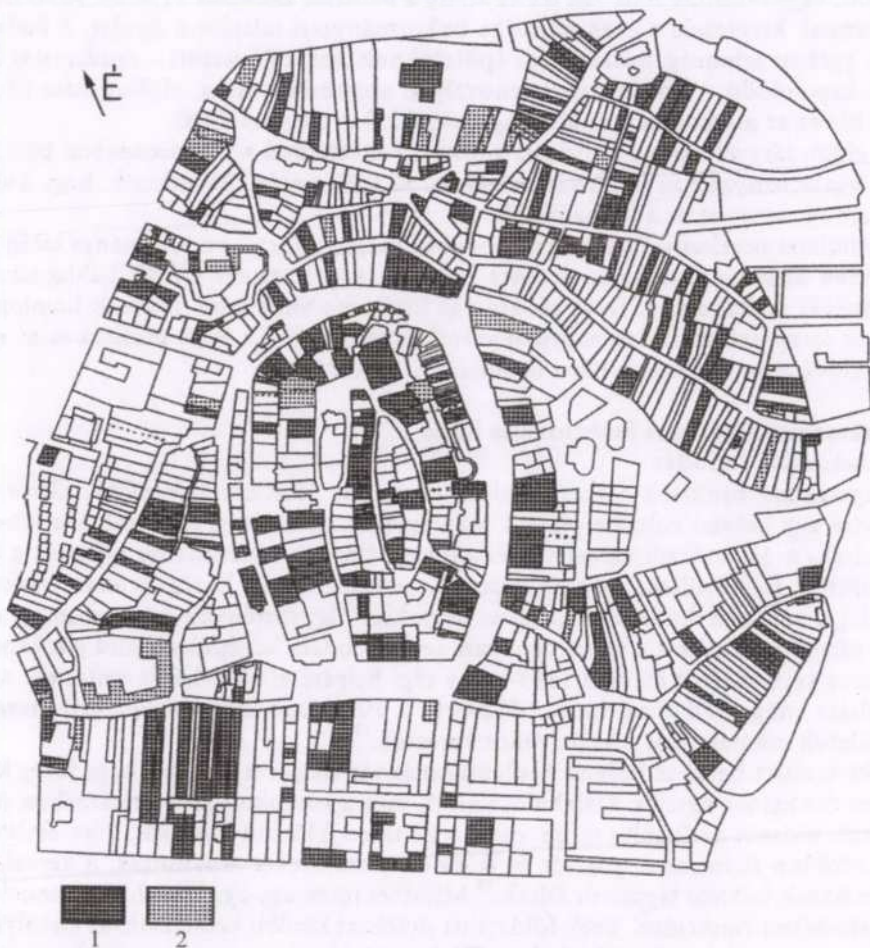
A Várkerület külső oldala a középkorban és a kora újkorban két részre oszlott, az Ötvös utcától az Ikvahídig terjedt a Vendégfogadó-szer, a városba érkező utazók szá-mára sok fogadó működött itt évszázadokon keresztül. (A fogadók is jól kirajzolják az egykori fő forgalmi utakat).¹⁴ Az Ikvahídtól nyugatra pedig a Kovács-szer volt, a Szél-malom és Rózsa utca környékével együtt ez a rész az iparos negyedek alkotta. A belső öv fejlődésével a piac az Előkapu elé került.

¹¹ Sedlmayr János: Védett műemléki területek és épületek városközponti funkciók szolgálatában – Kézirat. (A Szerző tulajdonában.)

¹² Winkler G. 1988. 243.

¹³ Major Jenő: Sopron város földrajza 1944. Sz. 45. (1991) 32-54; Csatkai E.–Dercsényi D. 1956. 40-53.

¹⁴ Csatkai Endre: A soproni vendégfogadók a 16/19. században. Sz. 20. (1966) 201-217.

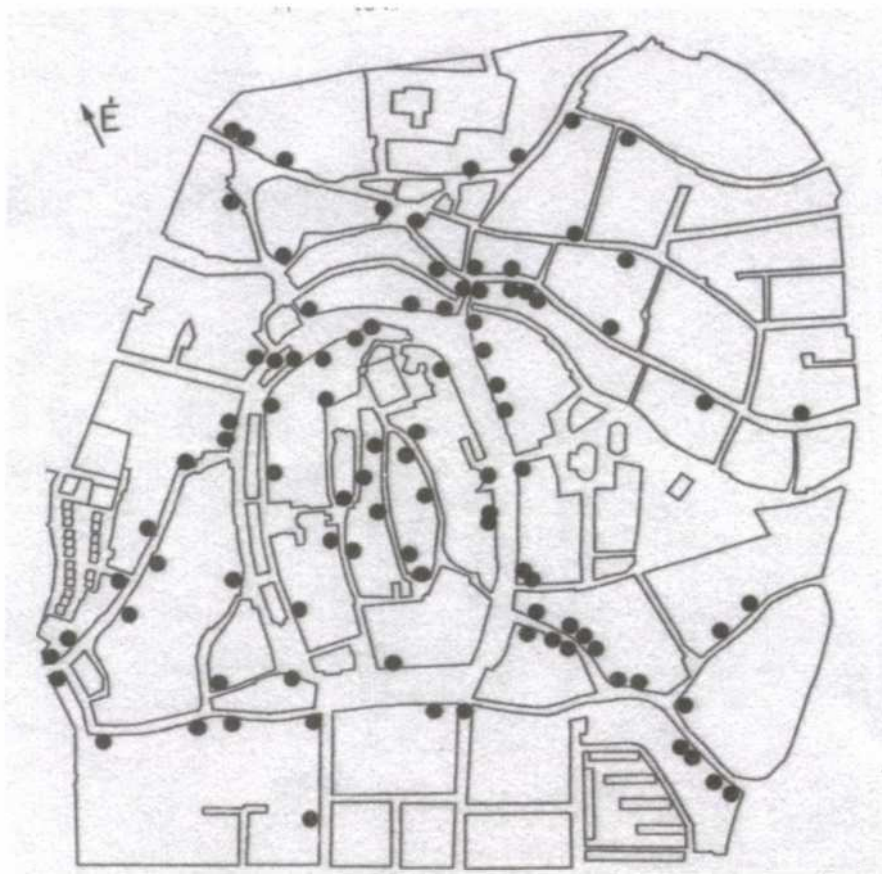

5. térkép. Felújított és felújítás alatt álló épületek, 2000. július.
Saját felmérés. – 1: felújított 2: felújítás alatt áll.

Ennek az is kedvezett, hogy a Torna utcán át folyó patakocskát betemették, így az utazók már nem kényszerültek be mindenáron a Belvárosba, a Hátsókapun keresztül.¹⁵

A második világháború előtt a kereskedelem jellege más volt, mint ma, akkor gazdag szatócshálózat működött.¹⁶

¹⁵ Major J. 1991.

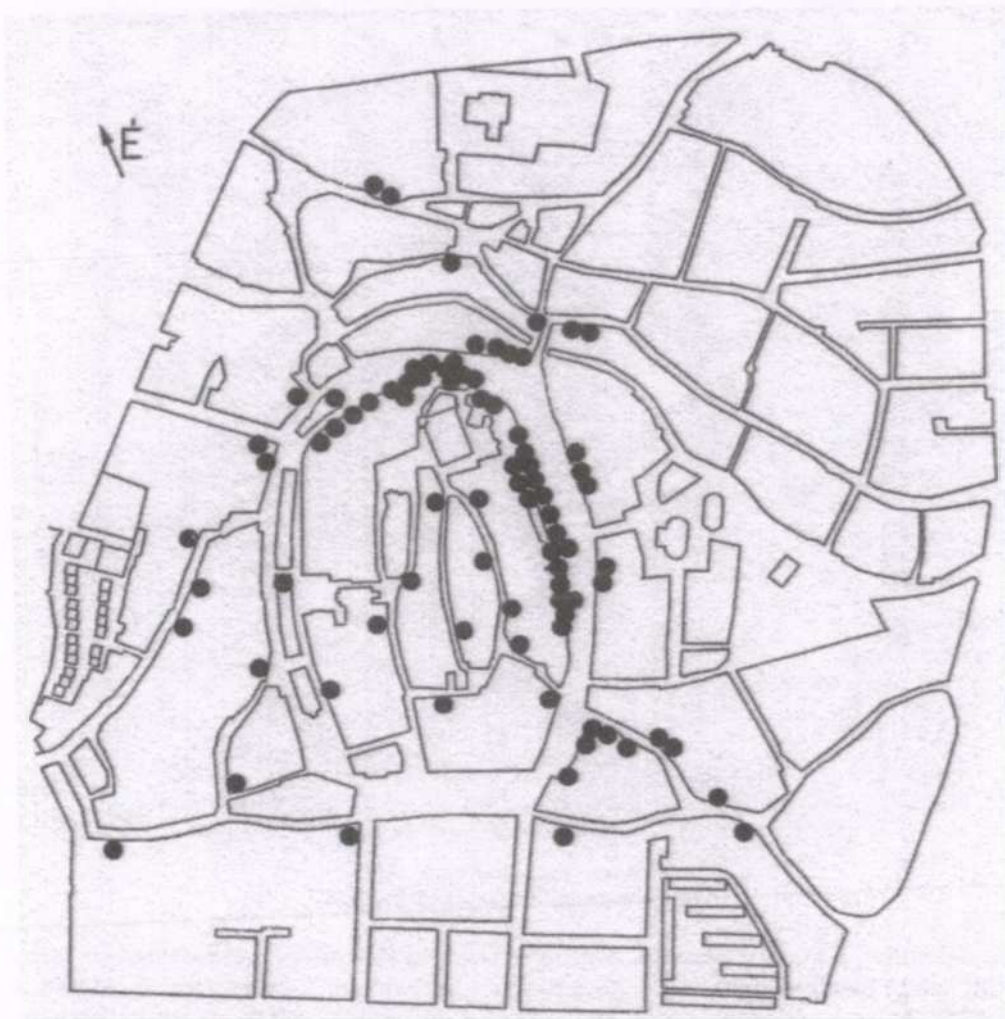
6. térkép. Élelmiszerboltok, 1932.
 Forrás: Sopron... Általános címtára... t.m.

A Várkerület, a maihoz hasonló, domináns szerepet játszott a kereskedelemben, nem volt szinte olyan árufajta, mely ne lett volna kapható itt. Viszont a belső oldalon a Hátsókapu és az Előkapu között már ekkor is túlsúlyban voltak a nem hétköznapi árucikkeket árusító üzletek. Ide érkeztek meg ugyanis a város vonzáskörzetéből, a környező falvakból a vásárolni szándékozók (6., 7. térkép).¹⁷

A külvárosok forgalmasabb utcáin főleg a különféle élelmiszerboltok domináltak, s háztáji terményeket, kézműves termékeket árusítottak. A háború után e területek fokozatosan lakóövezettké váltak, főleg a megváltozott főközlekedési irányok és a szocialista lakáspolitiká miatt. Ez utóbbi a történeti külvárosok megújítására kevés pénzt áldozott, hiába készültek rendezési tervek e városrészekre is.

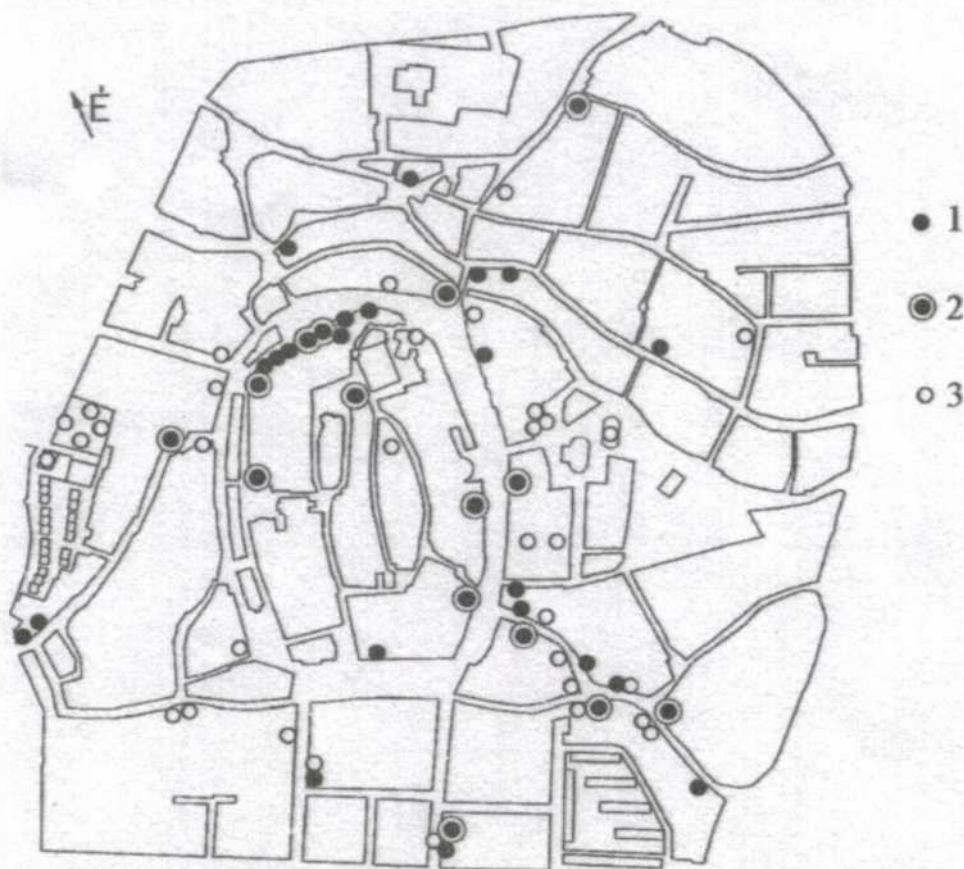
¹⁶ Az adatok forrása: Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930-1932. Sopron, 1932

¹⁷ Ezt megállapítja Major J. is idézett munkájában.

7. térkép. Ruházat-, textil-, cipő- és bőráru-kereskedések, 1932.
Forrás: Sopron ... Általános címtára... i.m.

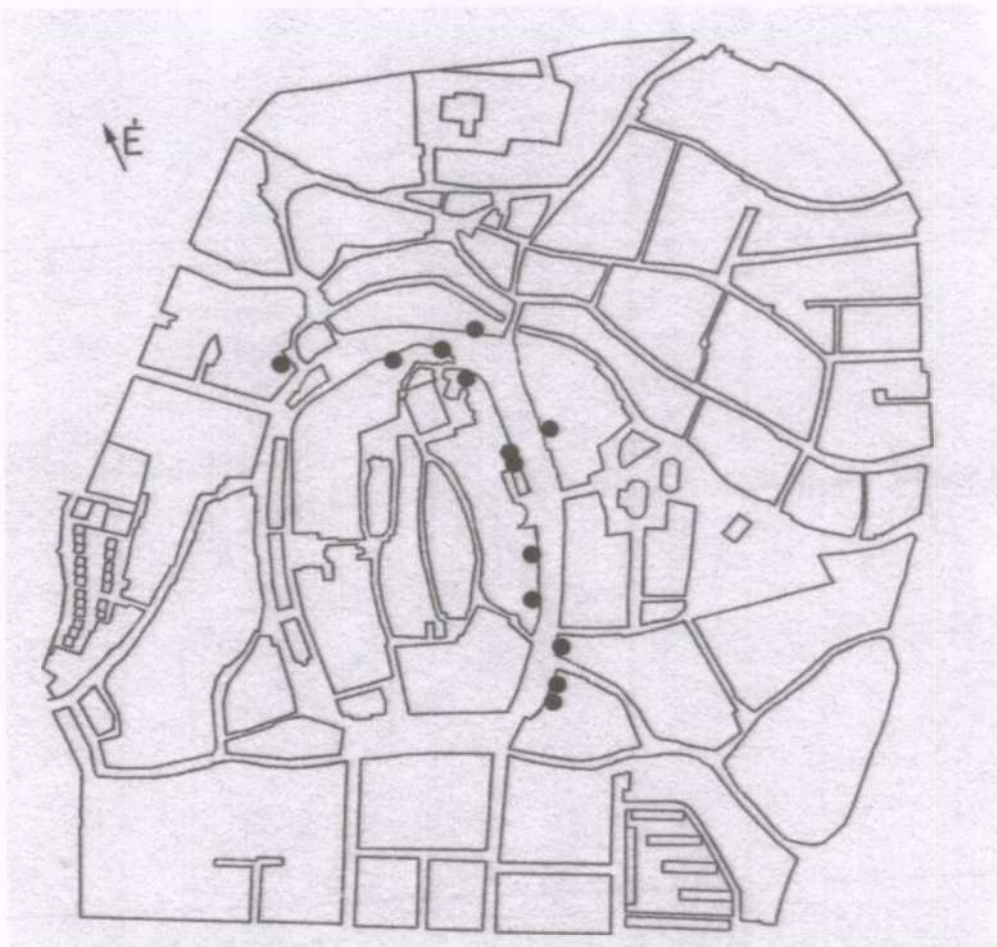
A terület lakásállománya a második világháborúra meglehetősen leromlott, a régi, ódon belvárosi házakat is rengeteg apró bérleményre osztották, miközben a helyi lakosság lassan kicserélődött, a módosabbak inkább a Löverekben építettek maguknak tágas villákat, vagy a meglévőkbe költöztek ki.

8. térkép. Élelmiszerboltok, 1972-2000. Forrás: Vidéki telefonkönyv... 1.m. és saját felmérés.
 1: élelmiszerbolt, 1972. 2: élelmiszerbolt 2000-ben is 3: élelmiszerbolt csak 2000-ben

Az államosítások után, az államszocializmus éveit a város kereskedelmi hálózatát a tervgazdaság keretei közé szorították.¹⁸ A Várkerületen ekkor sokkal egyhangúbb üzletsor várta a vásárlókat. Az élelmiszerboltok esetében két nagy ABC dominált, egyikük kínálata országos hírvű volt (Csemege), ezek mára is megmaradtak, de a kialakult versenyhelyzet miatt forgalmuk visszaesett. Adatforrásunk szerint több helyről eltűntek az üzletek, Sopron városa is az ipar (könnyűipar) szolgálatába állt.

¹⁸ Az adatok forrása itt egy 1973-as telefonkönyv (Vidéki telefonkönyv 1972-73 – Telefonkönyv/1973 Veszprém, Vas és Győr-Sopron megye – Magyar Posta), így nem szabad azt feltételezni, hogy minden üzletnek, irodának volt ekkor már telefonvonala, de többségük vélhetően rendelkezett vele, ezért a főbb jelenségek megállapíthatóak.

9. térkép. Ruházat-, textil-, cipő- és bőraru-kereskedések, 1972.

Forrás: Vidéki telefonkönyv... 1.m.

A tervszerűen elosztott szolgáltató egységek közül a legtöbb ma is működik, profilváltásokra leggyakrabban a Várkerületen került sor (8., 9. térkép).

A jelentősebb ipari üzemek száma nem csökkent, sőt új telephelyek is keletkeztek. Még az ódon Belváros falai közé is került egy (Gamma Művek). Mára ezek többsége bezárt, illetve kisebb területen, kisebb teljesítménnyel működik.

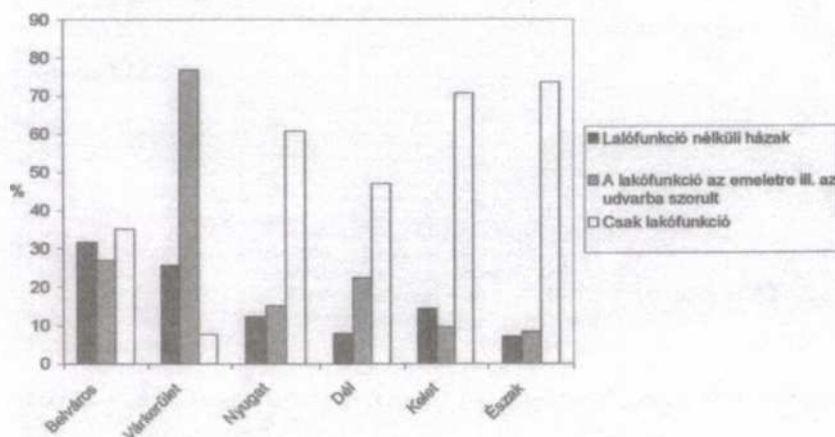
2. A lakófunkció térbeli jellegzetességei

A lakófunkció megléte, illetve esetleges hiánya többféle jelenség, folyamat függvénye, illetve jelzője lehet. A lakófunkció kizárólagossága egy területen azt jelenti, hogy a kereskedelmi forgalom és szolgáltatások szempontjából az kevésbé jelentős, az épület-

állomány értéktelenebb a nem-lakó funkciók számára. Ugyanakkor ha teret hódít a kiskereskedelem, vagy megnő az irodák iránti igény, illetve a közfunkciók terjeszkednek, akkor a lakófunkció az udvarokba, majd az emeletre szorul, vagy teljesen eltűnik az épületből.

A vizsgált területen a lakófunkció nélküli épületek aránya a Belvárosban a legmagasabb (34,6%), ennek oka a közintézmények magas száma, ez a város közigazgatási központja, de jelentős az oktatási intézmények súlya is. Ugyanakkor a kizárólagosan lakófunkcióval rendelkező házak aránya is viszonylag magas, ezt a kereskedelem, a szolgáltatások részleges hiánya magyarázza. A lakófunkció a Várkerületen szorult a legnagyobb arányban az emeletre (54,3%), ez is a terület kereskedelmi központ voltát bizonyítja. A Belvárosban is 20% felett van ennek aránya, itt a döntő a vendéglátás, s inkább a turistákat kiszolgáló, színvonalas termékeket árusító üzletek. A külvárosokban a lakófunkció kizárólagossága mind nagyobb méreteket ölt, a keleti és az északi városrész esetében már 70% felett van az arányszám.

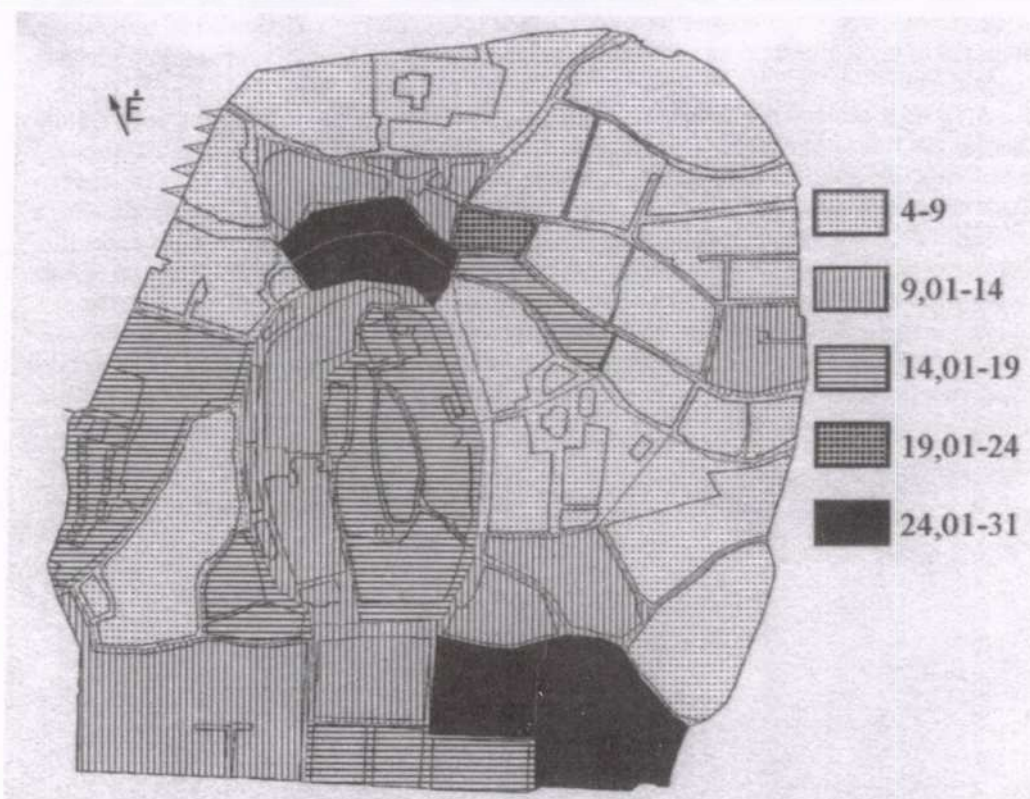
2. A lakó- és nem-lakófunkció területi jellegzetességei, 2000. július. Saját felmérés.

S míg a Belvárosban és a külvárosokban a lakófunkció nélküli házak főleg közfunkcióval bírnak, addig a Várkerületen e funkció szinte hiányzik, a valamikori lakókat az üzletek, az irodák „szorították ki”. Ezt az itt található épületállomány is predestinálja, hiszen több ház eleve kereskedelmi funkcióra épült (2. ábra).

2.1. Néhány demográfiai mutató jellemzése

E fejezetben vizsgálatunk részben az 1990-es népszámlálás adatbázisára támaszkodik.¹⁹ Azóta ugyan tíz év eltelt, de az adatok hozzávetőlegesen tükrözik az egyes városrészek társadalmi és demográfiai jellemzőit.

¹⁹ Statistical DataBase Query 1990-es népszámlálási adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992; 1993. 2. 0. verzió (CD-ROM)

10. térkép. Népsűrűség 1000 fő/km²-ben, 1990. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás és saját számítás.

A népsűrűségi mutató értéke 4000 és 31.000 fő/km² közötti értékeket vesz fel.²⁰ Területi különbségeit tekintve nagy a népsűrűség a panel lakótelepen, a déli városrészben. A külvárosok esetében általában alacsony ez az érték, egy terület viszont, a Várkerület északi pereme, rendkívül sűrűn lakott. Ennek oka az, hogy itt túlnyomóan emeletes a beépítés (de ez is csak ritkán jelent két emeletet!), és magas a lakásszám. 1990 óta főleg a várkerületi részen nagyot csökkenhetett a népsűrűség, hiszen itt az üzleti funkció terjedése több lakást is kiszorított.

A Belváros, a Deák téri házsor és az Újteleki utca nyugati tömbje közepes népsűrűségű volt 1990-ben (3., 10., 11. térkép). Az 1990-es népsűrűségi térképet összevetve az 1930-as térképpel markáns változások figyelhetők meg.²¹

²⁰ Becsléseink szerint Sopron város teljes közigazgatási területén a népsűrűség 3-400 fő/km² volt 1990-ben. Hazánk városait tekintve Budapest belső kerületeiben ez az érték az 50.000 fő/km²-t is eléri.

²¹ Heimler Károly: Sopron topográfija. Sopron, 1936. I. m. térképe a népsűrűség jellemzésére még a l/ha mutatót használja. 1 l/ha = 100 fő/km².

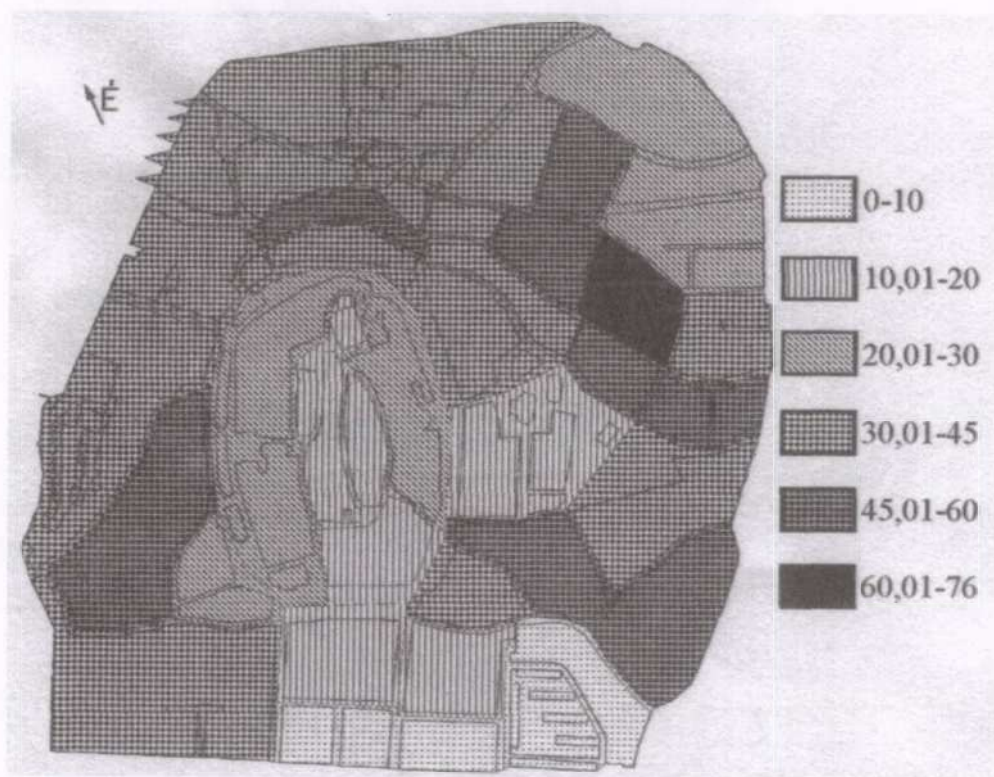

11. térkép. A lakásszám területi különbségei, 2000. július. Saját felmérés.

A két világháború között a népsűrűségi térképen jól kirajzolódott a városközpont, mint a legsűrűbben lakott hely. Itt 30 000 fő/km² feletti értékek mutatkoztak, ami a zömmel egy-két emeletes épületmagasság esetén nagyon magas. Ezt a zsúfoltságot a Belváros műemléki rekonstrukciója során sikerült a mai értékekre redukálni, de megjegyzendő, hogy a közigazgatási határok számának növekedése is szerepet játszhatott ebben. Egyes házakban azonban még most is túl magasnak mondható a lakásszám. A

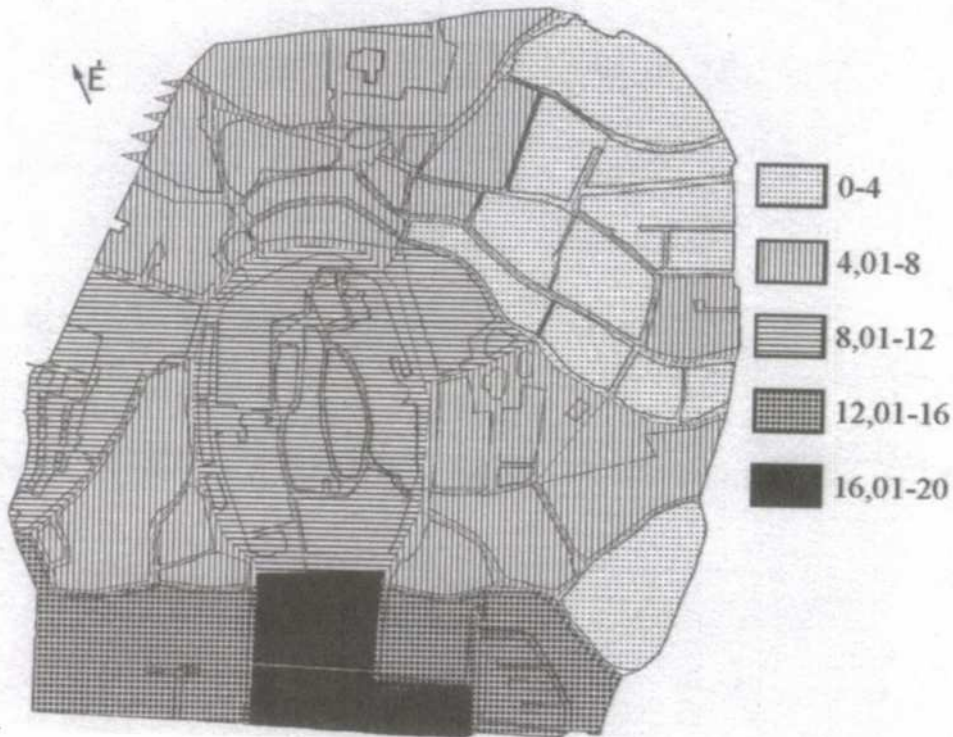
Várkerület északi részén viszont 1990-ben is ugyan olyan magas volt a népsűrűség, mint hetven évvel ezelőtt!

A lakásokat a statisztika komfortfokozat szerint is csoportosítja. Az erre vonatkozó adatok alapján készített térképen a félkomfortos és komfort nélküli (ide tartoznak a szükséglakások és az egyéb lakások is) lakások együttes aránya szerepel.²²

12. térkép. Félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya (%). 1990-ben.
Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

²² Félkomfortos lakás: 12 m² feletti szoba, főzőhelyiség, fürdőhelyiség vagy WC; villannyal és vezetékes vízzel ellátott; egyedi fűtési móddal rendelkezik. Komfort nélküli lakás: 12 m² feletti szoba és főzőhelyiség, lakáson kívüli WC; egyedi fűtési mód; vízvétel lehetősége biztosított. Szükséglakás: 6 m² feletti szoba; ablakkal vagy üvegezett ajtóval ellátott; fűthető; WC használat és vízvétel lehetősége biztosított. Egyéb lakás: minden 4-6 m² közötti lakott helyiség.

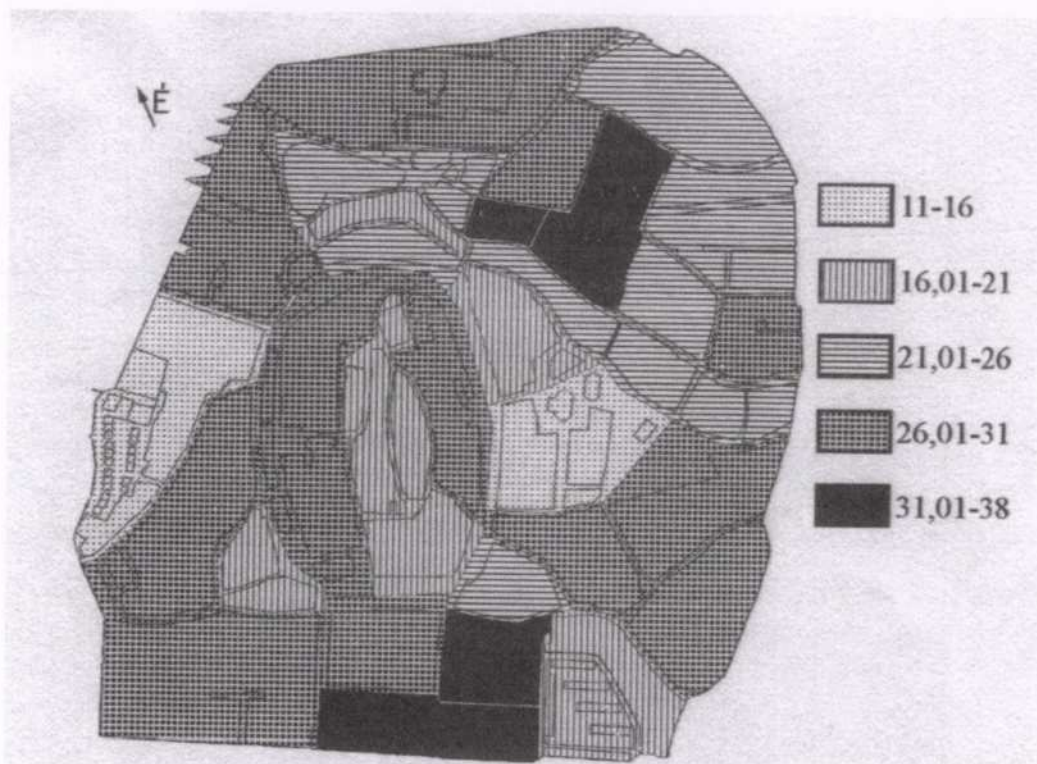
13. térkép. Felsőfokú végzettségűek aránya (%), 1990-ben. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

E térkép alapján látható, hogy a lakások komfortfokozata legmagasabb a déli városrészben, mivel itt az épületállomány nagy része a második világháború után épült. A Belváros viszonylag jó állapota egyértelműen megint csak a 60-70-es évek rekonstrukciós munkáira vezethető vissza (12. térkép).

A történeti külvárosok rossz lakáskörülményei megdöbbentőek és ellentétben állnak a város egészéről a köztudatban kialakult képpel. A félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya szinte mindenhol eléri az 50%-ot, máshol a fiatalabb épületállomány beékelődése javítja a mutató értékét (pl. Rákóczi utca déli és Újteleki utca nyugati tömbje, északi városrész). Mi változhatott az elmúlt tíz év alatt? A felújítás alatt lévő és felújított épületekre visszatérve, megfigyelhető bizonyos – gyakran csoportosuló – felújítási tevékenység a külvárosokban is, ezek során nyilván a komfortfokozat növekedésére is sor kerülhetett.²³

Az itt élő lakosság két mutatóját tekintve elmondható, hogy a városrészt főleg alacsony képzettségű és meglehetősen előregedett népesség lakja.

²³ Az előbb tárgyalt „komfortossági” mutató országos átlaga 30,99%, a soproni pedig 23,18% volt 1990-ben.

14. térkép. 60 év felettek aránya (%), 1990-ben. Forrás: KSH, 1990-es népszámlálás.

A magasabb, felsőfokú képzettségű lakosság jól láthatóan a déli városrész újabb építésű lakásaiban lakik, területileg kapcsolódva a még délebbre található Lőverekhez, mely már hosszú idők óta a város magas státuszú lakónegyede, villanegyede. Csak a két új lakótelep lakossága mutat fiatalosabb korszerkezetet, illetve a Belváros közepe – ennek oka azonban egy kollégium, enélkül itt is 20–30%-os a 60 év felettek aránya – s a Várkerülettől keletre eső rész (13., 14. térkép).²⁴

(Folytatása következik.)

²⁴ A felsőfokú végzettségű lakosság országos aránya 6,96%, soproni átlaga pedig 8,8%. A 60 év feletti népességet tekintve az átlag 18,89, illetve 17,67% volt 1990-ben.

Az első próbálkozások

A Győr–Sopron közötti vasútvonal megépítésekor már nem volt ismeretlen a Kisalföldön a vasút. Sopronban már 1836-ban foglalkoztak vasútépítési tervekkel, s a Bécs–Győri Vasút 1838-ban közzétette tervezett vonalhálózatát. Ez a Bécsset Győrrel közvetlenül összekötő vonal mellett egy lóvontatásra építendő vonalat is feltüntet. Ez a pálya, Győr és Sopron között átszelte volna a Rábaköz gazdag mezőgazdasági területeit. A vonal a terv szerint Sopronból gőzvontatással vezetett volna tovább Bécsújhelyig, hol a Bécs–Gloggnitz között építendő vonalhoz kapott volna csatlakozást.

A Rábaközön áthaladó vonalról azonban hamarosan kiderült, hogy inkább csak a nagybirtokosok részvényjegyző kedvének növelésére került a térképlapra, valójában csak a közvetlen Bécs–Győr vonal építését szorgalmazta a Sina bankár köré csoportosult tőkeérdekeltség. Közben a bekövetkezett gazdasági válság, a magyar országgyűlésnek a Duna balparti vasutat támogató állásfoglalása, majd a 48-as események és következményei miatt ezt is csak nehezen, részletekben építették meg: 1847-ben eljutottak ugyan már Bruck-ig a pályaépítők, de a Győrt elérő vonalrészlet csak 1855 karácsonyán nyitották meg, és csak hónapokkal később adták át a vonal Új-Szönyig vezető szakaszát.

A Sopron–Bécsújhely között tervezett gőzüzemű vasútvonal építését is temérdek nehézség akadályozta. Mivel a Sina bankház a vállalkozás soproni szárnyának megépítéséről lemondott, maguk a soproniak alakítottak a vonal megépítésére részvénytársaságot – igaz, a részvények nagyrésze így is a Sina csoport kezébe került. Így csak 1847. augusztus 20-án adták át a vonalat a forgalomnak. Folytatását Nagykanizsáig már a Cs.kir.szab. déli vaspálya társaság építette meg, s 1865. szeptember 21-én nyílt meg.

A Sopronba vagy Győrbe utazó, szekerező vidékiek számára óriási élményt jelentett a gőzvasút látványa. Hazatérve szétvitték annak hírért. A két város közötti terület kizárólag mezőgazdasági jellegű volt. Termékeit, legnagyobb részt közúton, szekérfuvarral szállították piacra, s csak kisebb részét, a hansági területekről szállították vízi úton Győrbe. A 19. század hatvanas éveiben itt is megindult a mezőgazdaság kapitalista fejlődése, gyorsan növekedett a nagybirtok termelése, s ugyanakkor a paraszti gazdaságok is növekvő termékfölösleget termeltek. Megérték a feltételek arra, hogy újra komolyan felvessék a Rábaközt átszelő, Győrt és Sopront összekötő vasútvonal gondolatát.

A megyei földbirtokosok készséggel társultak azokhoz, akik ismételten is megkísérelték felkelteni a tőke érdeklődését a Rábaközön átvezető vasútvonal iránt. Az érintett területen a legjelentősebb nagybirtok az Esterházy család hatalmas hitbizományi birtoka volt. A kapuvári birtoktestet az Esterházyak bérbeadták egy osztrák bérlőcsoportnak, amely bérletét intenzív művelés alá fogta. Elsősorban répatermelésre rendezkedett be. Erre a vízben gazdag terület nagyon alkalmas volt, s előnyös szállításmódot is találtak: a természetes, meg a megépült csatornák víziútjain a partokról ökrökkel

vont dereglyéken olcsón szállíthatták a répatermést a Mosonszentmiklóson működő Sina-féle cukorgyárba.

A szentmiklósi cukorgyár azonban az osztrák gyárakkal szemben alulmaradt a versenyben. Amikor egy felborult petróleumlámpától keletkezett tűz során a gyár egy része leégett, 1864-ben meg is szűnt. Ekkor a kapuvári bérgazdaság is nehéz helyzetbe került, kénytelen volt termelését átalakítani, s minden jövedelmezősége ellenére a répatermeléssel felhagyni.

1. Aki a Rábaközt átszelő vasútvonalat eltervezte: Berg Gusztáv nagybérő.

Volt ugyan a megyében még cukorgyár, a legközelebbi – Cenken – 40 km-re Kapuvártól, de odáig nem volt gazdaságos a répát szekérral szállítani.

A kapuvári birtokot pedig a legjobban répatermelésre lehetett használni. Ezért a bérő, Schulhof József, Frölich Móric pettauai vasúti vállalkozóval közösen 1864 augusztusában előmunkálati engedélyt kért a gőzüzemű Győr–Csorna–Kapuvár–Fertőszentmiklós–Cenk vasútvonalra.

Akkor már serényen építették a sopron–kanizsai vonalat, ezért az új vasútvállalkozás elindítói abba szándékoztak becsatlakozni. Így az új vasútvonalon egyszerre eljuthatott a cenki cukorgyárba a rábaközi és elsősorban a hansági cukorrépa, és tovább a déli vasút vonalán pedig a gabona is a nyugati piacokra. Schulhof és Frölich előmunkálati engedélye alapján nagyalakú, német nyelvű füzet jelent meg. Írója, Honvéry

Antal vasútépítő mérnök ismertette benne a tervezett vonalvezetést, az építési költségeket és a várható forgalom adatait.

A győr–cenki vasút érdekében tevékenykedők élén hamarosan új név szerepelt: Berg Gusztáv (1. kép). A szász származású bányamérnök 1864-ben vette át a kapuvári bérelt gazdaság vezetését, mint az Agricola főbérnökség igazgatója. A kapuvári kastélyban lakott, ott ahol a gazdaság hivatalai is voltak. Ide hívta össze ismételten a vasútervben érdekelt földbirtokosokat. Itt alakították meg 1867. augusztus 31-én a vasútvonal létesítésén munkálkodó bizottságot, hogy az a helyi érdekeket képviselje, eljárjon a szükséges engedélyek dolgában, és tárgyaljon a pénzemberekkel a szükséges tőke megszerzése érdekében. A bizottság elnökének gróf Batthyány Géza megyebeli földbirtokost választották, alelnökéül pedig Berg Gusztávot. Választmányi tagokként: Simon Vince csornai prépost, Solymossy László földbirtokos, Ruchietl Mihály, Sermán János kerültek a bizottságba, jegyzőnek a csornai Sugár Sándort választották.

A győr–cenki vasút dolgát a legjobbkor vetették fel és vitték a nyilvánosság elé 1867-ben. A kiegyezés megtörténtével ugyanis a közmunka- és közlekedésügyi miniszter, Mikó Imre hamarosan átfogó vasútépítési tervet készíttetett és küldött véleményezésre a törvényhatóságokhoz. Ebben felsorolta a minisztérium által legfontosabbnak tartott jövőendő vasútvonalakat, s kérte a törvényhatóságok állásfoglalását, mielőtt az törvényjavaslatként az országgyűlés elé kerül.

Sopron városa közgyűlésen foglalkozott a tervvel, s annak részletes vizsgálatára bizottságot nevezett ki. Ez a bizottság sajnálattal állapította meg jelentésében, hogy a város és a megye számára fontosnak tartott Győr–Sopron, valamint Pozsony–Sopron vonalak nem szerepelnek a javaslatban. A jelentés feletti vitában derült ki, hogy a Győr–Cenk vonal építésére alakult bizottság már korábban kérte a soproni polgármestert, hogy tagjait: a kapuvári Berg Gusztávot, a csornai Simon Vincét, valamint Sugár Sándort, a bizottság jegyzőjét fogadja, hogy bemutathassák neki az előmunkálatokat, a terveket és a költségvetést. A polgármester azonban úgy vélte, hogy a bizottság nem rendelkezik kellő súllyal, s az említettek evvel csak saját jelentőségüket kívánják növelni. Ebben ő nem akart szerepet játszani, ezért a bizottságot nem hívta meg. Ezzel szemben Sopron megye pártfogolta az elképzelést.

Győr városa nagyobb figyelmet szentelt a vasút ügyének, Győrben a bizottság alkalmat kapott a vasúterv ismertetésére: 1867. szeptember 28-án a győri megyeháza nagytermében tájékoztatta a nagyszámú meghívott hallgatóságot a vasút tervéről. Mivel akkor még nem sikerült megfelelő tőkés kapcsolatokat találni, sajátos módon kívánták a vasúthoz szükséges területeket megszerezni: „...a Győr–Cenki vasút vállalat oly formán kívánna alakulni, hogy mindazok a földtulajdonosok, kiknek birtokán a vonal áthúzódna, a vállalat részvényesei lennének, illetőleg a kisajátítási összeg helyett részvényeket kapnának, úgyszintén a földmunkákat a határos községek teljesítenék, kiknek munkabére szintén részvényekben adatnék ki.”¹ Ha ez az elképzelés megvalósult volna, példa nélkül állt volna a hazai vasút történetben a győr–cenki vasút. Az érdekeltség novemberben küldöttséget indított Pestre, hogy a törvényhatóságok a

¹ Győri Közlöny, 1867. szeptember 15.

minisztériumi javaslataira érkező véleménye előtt személyesen adják át Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi miniszternek az engedélyezési kérelmet.

1868 tavaszán a győr–cenkai vasút érdekeltsége már tanulmányokat végeztetett a tervezett vonalon, május elején pedig Győrben a helyi igényeket és a vonalvezetés lehetőségeit vizsgálta. „...a nevezett vasút indóháza helyéül a gőzhajó állomás melletti fás kerthelyiséget véli legcélszerűbbnek, honnan a Dunába síneket raknak és a hajókról közvetlenül lehetne a vasúti kocsikba átrakodni” – tájékoztatta olvasóit a Győri Közlöny.²

Érthető, hogy Győrben elsősorban a gabonakereskedelemben érdekeltek fogadták szívesen az új vasútvonallal kapcsolatos elképzeléseket. Ugyanakkor az is érthető, hogy Sopronban nem osztoztak lelkesedésükben, és elzárkóztak minden támogatástól. A város vezetői kijelentették, hogy csak olyan vasútvállalkozást támogatnak, amely külön vonalon éri el a várost. Sopron megye is a városhoz hasonlóan foglalt állást a győr–cenkai vasút ügyében. Így az érdekeltség vezetői is belátták, hogy terveik elkészítésekor rövidlátók voltak. Meg akarták takarítani a Cenk–Sopron közötti vonal építési költségeit. Csak sajátos, szűk érdekeiket vették figyelembe, nem számoltak azzal, hogy a rövid vonal így egészében ki lett volna szolgáltatva a Cenk-ről Szombathely felé vezető Déli Vasútnak.

A kiegyezés után a külföldi tőke érdeklődése fokozódott a magyarországi beruházási lehetőségek iránt, ezért javultak a lehetőségek a vasút megépítéséhez szükséges pénzösszeg elnyerésére. 1869-ben Sugár Sándor csornai főjegyző német nyelvű füzetben iparkodott a rábaközi vasútvonal iránti figyelmet felkelteni, egyelőre azonban eredménytelenül. Mivel korábbi tervét el kellett ejtenie, 1870-ben a sopronmegyei érdekeltség új, módosított vasút javaslattal jelentkezett, s nyomtatásban is közzétette a Győrtől Sopronon át Ebenfurtig és onnan St.Pöltenig építendő vasútra vonatkozó javaslatát, hozzátéve az ilyenhez szokásos, a várható forgalomra vonatkozó számításait és az előzetes költségvetést is. A címdoldalán a javasolt vonal vázlatával megjelent tervezet hangsúlyozta, hogy a magyar gabonaexportban a vonal jelentős szerepet kaphat. Kiemelte, hogy a vonal feladata lenne: „...a magyar gabona egyik legelső rakhelyét, t.i. Győrt Bécs mellőzésével a legrövidebb úton Nyugattal összekötni.” Az Emlékirat kiadásával egyidejűleg az érdekeltség a sajtókampányt is indította. A soproni és győri lapokban, valamint országos terjesztésű lapokban is cikksorozatok jelentek meg, részletezve az építendő pálya várható forgalmát, az érintett terület gazdasági jelentőségét.

Ugyanekkor új érdekeltség is jelentkezett, 1870. április 8-án Dr. Tóth Ferenc és érdektársai kaptak előzetes engedélyt egy Győr–Sopron között építendő vasútvonalra. Ez az érdekeltség a magyar keleti vasút építészeti osztályának egyik mérnökét kérte fel a tervezett vonal által átszelt terület terepviszonyainak tanulmányozására, valamint a szükséges mérési munkák irányítására. Dregály mérnök 1870 augusztusában ezeket a munkákat végezve Győrben és Sopronban is járt. Dr. Tóth kijelentette, hogy az általa képviselt érdekeltség mögött a Franko–Magyar Bank áll, de a sajtónak arról is nyilatkozott, hogy tárgyalásokat kezdett a vállalkozásban való részvétel ügyében egy milánói és egy londoni bankházzal is. Tóth kijelentései mögött nem tudjuk, mi volt a valóság,

² Győri Közlöny, 1868. május 7.

ugyanis nyilatkozataiban szívesen hangsúlyozta kapcsolatait. Egy, a soproni városi tanácsnak írt levelében vállalkozásának sikere iránti bizalmát így indokolta: "...azon összeköttetéseinél fogva, melyekkel külhoni pénzemberek és a magyar kormány körében bír."

Minden „kapcsolat” ellenére Dr. Tóth vállalkozása sikertelen maradt. Már akkor ismert volt, hogy a magyar kormány több vasútvonal építését nem fogja olyan támogatásban részesíteni, mint azt korábban tette: nem fogja garantálni az építési tőke kamatait. Állami kamatgarancia nélkül pedig meglehetősen nehéz lett az építési kölcsön megszerzése. Előre kellett bizonyítani, hogy az adott vonal építéséhez nincs szükség állami garanciára, mert a más vasutaknál az állam által biztosított, az építési tőke 6 %-át kitevő kamatot a megépülő vasút forgalma meghozza majd.

A Tóth-érdekeltség végül is ott vesztett csatát, ahol 1867-ben a sopronmegyei érdekelttség. Tóth ugyanis a város támogatását kérte vasútterve megvalósításához, azaz, hogy a helyi építőanyagokat és a vasúthoz szükséges területeket ingyen bocsássák az engedményesek rendelkezésére.

Az óvatos városatyák azonban a válasz megadása előtt három fontos kérdésben szettek volna tisztán látni: hol tervezik a vasút indóházát Sopronban, hogyan vezetik a vonalat Kópháza és Balf között, hogyan vezetik a pályát a város területén. A városi közgyűlés hét fős bizottságot bízott meg, hogy tárgyalás során tisztázza Tóthék helyzetét. Ennek megtörténte után a bizottság 1870. december 12-én jelentést készített, melyben jelentette: az előmunkálati engedéllyel rendelkező társulat a vonalat nem Sopronig, hanem csak Nagycenkig kívánja megépíteni, s ott a déli vasúthoz csatlakoztatni, amiből a városnak haszna nem származik. Egyben jelentette, hogy egy másik vállalat Győr–Sopron–St. Pölten vonalra készül vasutat építeni. Ennek a vállalatnak az előmunkálatai is készek. E jelentés alapján érthető, hogy a városi közgyűlés határozatban mondta ki: „egyelőre semmiféle áldozatkésztségre nem nyilatkozik és abbeli elhatározását későbbi időpontra halasztja.”

Az előbbieken említett emlékirat és a sajtókampány nem maradt eredmény nélkül. Frankfurter Wilhelm építési vállalkozó 1870. október 27-én előmunkálati engedélyt kapott a Győr–Sopron vonalra, majd engedélyét 1871. február 7-én kiterjesztette az államhatárig. 1871. szeptember 12-én Földvári Miklós és érdektársai kaptak ugyanerre a vonalra előmunkálati engedélyt.

Jelentkezik az Erlanger bankház

1871/72-ben a Frankfurth am Rhein-i Erlanger bankház igyekezett megszerezni a Buda–Zimony vasútvonal építési engedélyét. A magyar közlekedéspolitikai irányítói – elsősorban Baross Gábor – a legfontosabb fővonalakat semmiképp sem akarták külföldi tőkeérdekeltségek kezébe engedni. Így az Erlanger bankház sem kapta meg e vonal építési engedélyét. Ezért a bankház építési tőkét ott befektetni nem tudva, megvásárolta Frankfurter Wilhelm engedélyét, kész terveit, s azok alapján a Győr–Sopron–Országhatár vasútvonalra építési engedélyt kért.

A bankház vezetője, báró Erlanger Viktor (2. kép) a magyar törvényhozástól az 1872. évi XXVII. törvénycikkben kapta meg az építési engedélyt. A törvénycikket 1872. október 15-én jóváhagyólag aláírta az uralkodó I. Ferencz József.

Erlanger Viktor báró,

2. Aki a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút megépítéséhez a tőkét biztosította:
Erlanger Viktor báró, bankár.

A kor szokása szerint az engedélyokiratot nemes pergamenre írva díszes kiállításban is átadták az engedélyesnek – ezt természetesen külön meg kellett fizetnie (3. a–c kép). Az engedély lényege a következő: az engedélyes, báró Erlanger Viktor engedélyt kap arra, hogy gőzüzemű vasutat építhessen és üzemeltessen a szabadalmazott Osztrák Államvasút, vagy a Magyar Nyugati Vasút győri állomásából kiindulva, Csornát, Kapuvárt Sopront érintve Ebenfurth irányában az osztrák határig. A vonalat egy vágányra engedélyezték, azzal a kikötéssel, hogy ha a forgalom annyira növekszik, hogy a vasút tiszta jövedelme a névleges építési tőke 8 %-os kamatját eléri, az engedélyes köteles az állam kérelmére minden kárpótlás nélkül, a felszólítástól számított három éven belül a második vágányt is megépíteni. Ugyanakkor feljogosította az engedélyest arra, hogy a vasútvonal megépítésére részvénytársaságot alakítson, és a szükséges tőke biztosítására akár névre, akár bemutatóra szóló elsőbbségi kötvényeket és részvényeket bocsásson ki. Az építési tőkét 14 300 000 forintban állapították meg.

Az engedélyokmányban kötelezték az engedélyest arra, hogy a győr–soproni vonalrész az engedélyezési törvény hatályba lépésének napjától számított két és fél évi határidő alatt befejezi és a forgalomnak átadja. A vasút állami garanciát nem kapott. Ez volt az első magyarországi vasútvonal, mely anélkül épült. Az állam a vasút vállalkozást csak annyiban segítette, hogy 30 évre jövedelemadó, bélyeg- és illetékmentességet biztosított számára.

A GySEV engedélyokiratának I. Ferencz József által aláírt zárólapja.

Erlanger Viktor báró 1872. november 15-én kelt levelében értesítette a várost, hogy közzétették a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút engedélyokiratát. Közölte, hogy az előmunkálatok vezetője Radnich Imre. Még 1872-ben megtörténtek a szükséges kitézések és mérések, majd megindultak a közigazgatási bejárások. December 1-je és 27-e között haladt végig a vonal egész hosszán a bejárást végző bizottság. Csupán Győr és Sopron állomásainak elhelyezését nem vizsgálták még, azt ugyanis még a vasút vállalkozói sem tisztázták addig a két város illetékeseivel.

A tervezett vonalat végigutazva a tárgyalási helyeken megjelenő érdekeltek mindenütt csak jelentéktelen módosításokat kértek a tervezett vonalvezetésben, illetve az útátjárókat határozták meg. Kapuváron azonban heves vitára került sor a tárgyaláson. A vasút vállalkozói által megvásárolt tervek szerint ugyanis a kapuvári állomás a mezőváros északi oldalára került volna. A közigazgatási bejáráson megjelent hatóságok a megye nevében tiltakoztak az állomás tervezett elhelyezése ellen, s ezt tették a helybeli parasztok, a környékbeli kis- és nagybirtokosság képviselői is, mert az állomást jóval délebbre, a gartai határba akarták felépíteni. Ugyanakkor Kapuvár előljárósága és kereskedői érdekeltsége, s természetesen a hercegi uradalom képviselői az állomás eredetileg tervezett elhelyezését kérték. A helybeli gazdák képviselői a jegyzőkönyvet alá sem írták, kijelentették, hogy csak egy feltétellel lehetne elfogadni a terv szerinti elhelyezést: ha a vasút a községen átvezető rossz utat hajlandó lenne átépíteni. Arra is hivatkoztak, hogy az északi oldalon épülő vasút töltése az árvizet a községre fogja zúdítani. Végül az építési nehézségek miatt változtattak az eredeti terven, és a vasútvonalat új nyomvonalon, Gartától délre építették meg. Az állomás még évtizedekig kettős nevet viselt: Kapuvár–Garta.

December 16-án a Nagycenk község területén tervezett állomás ügyében kellett dönteni. Széchenyi Béla, a legnagyobb magyar fia s a cenki birtok ura, tiltakozott az állomás eredetileg tervezett elhelyezése ellen. Kérte, hogy azt ugyan hagyják a cenki határban, de máshol építsék meg. Több nagybirtokos és községi képviselő – hivatkozva arra, hogy Nagycenknek már úgymint van vasútállomása – azt kérte, hogy az új vasútál-

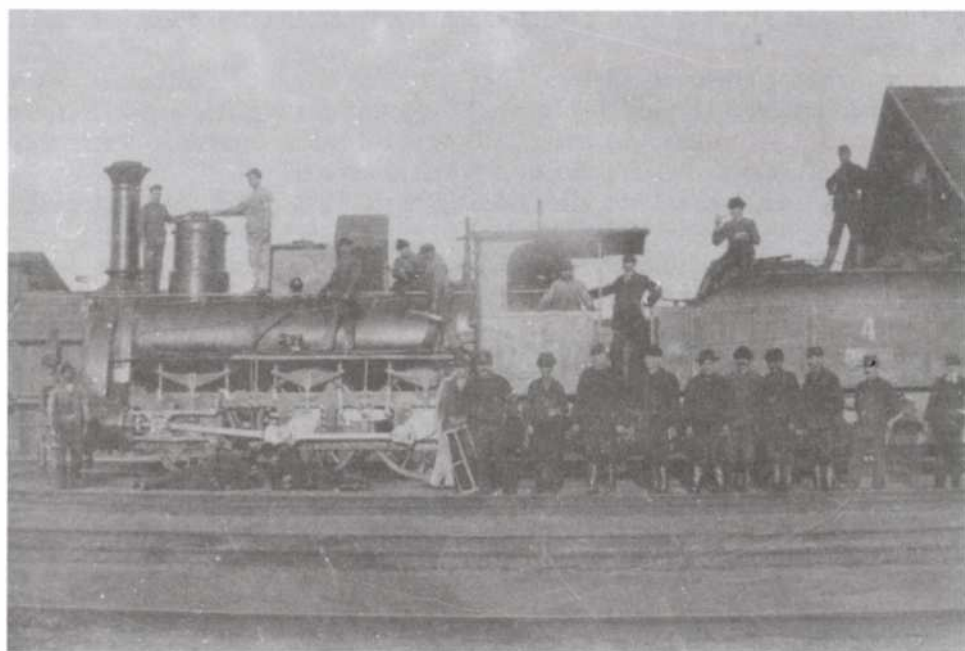
lomást a pinnyei határban építsék meg. A bizottság elfogadta a pinnyei elhelyezést, s egyben jegyzőkönyvbe foglalták azt a kívánságot, hogy „egy megállapodási hely engedélyeztessék” a Kis-Czenkről kivezető út mellé Széchenyi Béla birtokán.

A közigazgatási bizottság munkáját nem az országhatárig végezte, hanem csak a már 1871-ben Lajtaújfalu (Neufeld an der Leitha) község területén épült vasútállomásig. Lajtaújfalu területén az Esterházy birtokon felszíni fejtésű barnaszénbányát nyitottak. Ehhez Ebenfurth állomástól a Wien-Pottendorf-Wiener Neustadt Vasút szabványos nyomközű lóvontatásra alkalmas vágányt épített, s abból egy vágányt ágaztattott ki az ebenfurti malomba is. A hatalmas malom az osztrák iparmágnás Schöller család tulajdona volt. A pálya üzemét annak megnyitásától, 1871. szeptember 1-től a déli vasút látta el.

A közigazgatási bejárásokkal egyidejűleg megkezdték az előkészületeket a tényleges építómunka beindítására is. Az engedélyesek a vasút építését Frankfurter Wilhelmre bízta, mellette azonban fokozatosan kialakította a vasút is a maga műszaki szervezetét. Három szakaszmérnökséget szerveztek a munkák felügyeletére, az érkező anyag fogadására és elosztására. A megmaradt bérjegyzékek és munkanaplók dallamos olasz és kemény német neveket őriztek meg: Frankfurter Wilhelm vállalkozó alkalmazottainak nevét, akik az építómunka első évében Győr és Sopron között dolgoztak. Győrben az I. számú szakaszmérnökséget Wolf Fredersing mérnök vezetésével Hermann Pitner és Anton Lugnarin beosztott mérnökök irányították. A nagycenki II. számú szakaszmérnökség vezetője L. Lapp mérnök volt, munkájában L. Krammerhuber, T. Goldberger és M. Kirschlager mérnökök segítettek. Sopronban dolgozott a III. szakaszmérnökség.

Minden szakaszmérnökséget egy-egy vasútállomás mellé telepítettek. Így a déli vasút soproni, illetve nagycenki állomása mellé is. Az I. sz. szakaszmérnökség címére érkező anyagok lerakására Szentmiklós és Győr állomások között a 1185–1189 szelvényben Abda község közelében létesített rakodót a Frankfurter cég. Ezt a rakodót 1873. július 1-én nyitották meg. A kocsirakományú küldeményeket Győr állomásig kellett feladni a feladóknak, s a fuvarlevélre felírni, hogy a kocsi kiállítandó Szentmiklós–Győr közötti rakodóra.

A Frankfurter cég címére már májustól kezdve folyamatosan érkezett sínanyag a prágai Eisenindustrie Gesellschaft kladnoi gyárából, illetve a ternitzi hengerműből. A vasút a megrendeléskor kikötötte, hogy a hengerléskor az évszám mellett a gyártás hónapját is hengereljék a sínszalakra. Az érkező sínanyag nagyobb része 6,5 m hosszú volt, kisebb mennyiség 5,5 m-es méretű is érkezett. A megrendelésnek megfelelően a mellékvágányok építéséhez vassíneket is szállítottak a gyárak, a nyílt vonalba azonban kizárólag acélsíneket rendeltek és építettek. Tetemes mennyiségű használt sín is érkezett a tárolótelepekre. Folyamatosan szállították a gyárak a megrendelt kötőanyagot is. A vasút építési és beszerzési ügyeit egy Budapesten megszervezett iroda irányította. Ezt Radnich Imre igazgató főmérnök vezette, mellette Drexler Arthur főmérnök dolgozott. Az iroda 1873. március 31-én megrendelte a vasút üzemének megindításához szükséges teherkocsikat az „Első Magyar Vasúti Kocsi Gyár Rt.” pesti cégnél, a gráci Weitzer gyárral pedig a személy-, kalauz-, posta- és szolgálati kocsik szállítására kötött szerződést.

4. A GySEV egyik első személyvonati mozdonya az első soproni fűtőház előtt. 1882.

A magyar ipar akkor még nem gyártott mozdonyt, ezért a bécsi Sigl gyárnál rendelték meg a szükséges mozdonyokat: 4 db II. osztályú, azaz személyvonati, 7 db III. osztályú, azaz tehervonati szerkocsis mozdonyt. A gráci gépgyárban 17 db 4,6 m, 2 db 12 méter átmérőjű kocsifordító korongot, valamint 1 mozdonyfordító korongot is rendeltek. Ugyancsak a budapesti iroda illetékesei tárgyaltak a Magyar Királyi Államvasutak műszaki vezetőivel, akiktől az építési és mérnöki tervezőmunka megkönnyítésére, a pálya és a magasépítmények magyar előírások szerinti kivitelezésére MÁV szabványterveket vásároltak.

1873 márciusában a déli vasúti pályaudvarra Sopronba 300 olasz munkás érkezett, a jókora csapat nagy feltűnést keltve vonult végig a városon az országhatár felé vezető vonal építésére. (4. kép) Ezek Lajtaújfalutól indulva kezdték meg a földmunkákat. Májusban az olasz munkások a pálya mellett egy kavicsfejtőhelyen két római kőkorszót találtak.

1873 tavaszán döntésre kellett vinni a soproni pályaudvar elhelyezésének kérdését. A vasút ügyében munkálkodó városi bizottság jelentést készített a városi közgyűlés számára, amelyben ismertette az állomás elhelyezése körüli vitát. A vasúttársaság soproni állomását a mai Kurucdomb alá szerette volna felépíteni a Bergacker dűlőben, az akkori állatvásártér közelében. A bizottság állásfoglalása szerint ezt az elhelyezést a város nem fogadhatja el. Elveszítené ugyanis a vásárterét, melyből mindig jelentős jövedelme származott. Ugyanekkor ezzel az elhelyezéssel örökre eltemették egy köz-

ponti pályaudvar kifejlesztésének lehetőségét, hiszen az épülő új állomás a városon kívül lenne.

A vasúttársaság állomása elhelyezéséhez elfogadná még a déli pályaudvar közelében felkínált területet is, megfelelőbbnek tartja azonban a vásártér helyén felépíteni az új állomást, mert onnan elég hosszú még a vonal ahhoz, hogy fokozatosan emelkedve a neuhofi út (a mai Flandorffer utca) fölött átvezessen.

A bizottság jelentése szerint a város számára egyedül a Hofäcker dűlőben fogadható el az új állomás elhelyezése, még akkor is, ha emiatt a neuhofi áthidalás elmarad. Az itt épülő állomást a legkönnyebb megközelíteni, mert ide három út vezet, amely a marhavásártérrel, a várossal, a harmadik pedig a Déli Vasúttal, illetve a nyugati városrészsel kapcsolja össze. Ezzel szemben a Bergacker dűlőben lévő tervezett helyhez csak keskeny utak vezetnek a városból. Végső érvként azt hangsúlyozta a bizottság, hogy a Bergacker dűlőben – ott, hova a város az állomást megépíteni javasolja – a Déli Vasút 26 hold területet váltott meg jövőendő pályaudvara számára. Ez lett a későbbi marharakodó, amit a Déli Vasút a rendszeres élőrakodásokra kiépített, szolgálati épülettel és rakodókkal is felszerelt.

Végül a sokáig tartó vitában a kereskedelemügyi minisztériumnak kellett igazságot tennie. Tisza Lajos utasította a vitatkozókat: ha ugyanolyan áron vásárolhatja meg a vasút az állomáshoz szükséges területet a város által kívánt helyen is, akkor oda épüljön az állomás. Ezt a város biztosította, és így megnyerte a csatát. Ezzel együtt azonban lemondott a neuhofi út áthidalásáról. Döntésének súlyát, s következményeit is sokáig láttuk. Egészen addig, míg a nyolcvanas években a Frankenburg út végén megépült a korszerű aluljáró. Addig évtizedeken át ez a pályaszintbeli útkeresztezéds volt a város közúti közlekedésének legsúlyosabb pontja: a város és a Lőverek között a közúti forgalmat „10 percen túl is zárva tartható” felirattal ellátott sorompók zárták le. 1873-ban azonban még nem tudták felmérni, mivel jár döntésük, hiszen a vasúti síneken túli városrész akkor még nem épült meg, sőt még nem is tervezték.

Még bonyolultabb kérdés lett a tervezett vasútvonal győri állomásának kijelölése. A tanácsbeliek akkorra már nagyon sok panaszt hallottak a lakosság köréből a várost kettészelő államvasúti vonal útátjáróinak gyakori lezárása és a sorompók hosszú zárvatartása miatt. Okolták az akkori elődöket, akik a vasútállomást 1854/55-ben a város közepébe engedték építeni. A vasútvonal ugyanis elvágta a fejlődő, egyre inkább kiépülő Ferdinándvárost, a mai Nádorvárost a régi várostól. Ezért Győrben már ekkor felmerült új ún. „központi pályaudvar” létesítésének elképzelése. Erre annál inkább szükség volt, mert az 1871-ben megnyitott Magyar Nyugati Vasút vonala is a város belsejében épített állomásba csatlakozott, s tovább növelte a forgalom okozta gondokat.

Ugyanekkor a győri gabonakereskedők számára nem volt előnytelen az állomás városon belüli helye. A vásártér az állomás két oldalán terült el, ugyanakkor még elviselhető távolságban volt a Duna-parti gabonaraktártól is. Mindezeket mérlegelve a város azt ajánlotta, hogy az új vasút építse pályaudvarát az Osztrák Államvasút Társaság már meglévő pályaudvara mellé. Ezt az ajánlatot azonban a vasút nem fogadta el. Indoklásul felhozta, hogy az ahhoz szükséges terület egy része beépített, s az épületek

megváltása sok fölösleges kiadással járna. Ezért a városon kívül, a Kálvária mögött építette volna fel inkább a győri állomást.

Ez ellen azonban a város már az 1872-es bejárásán is tiltakozott, sőt 1873-ban a kereskedelemügyi minisztériumba is menesztett ezügyben egy küldöttséget. A városi tanács mögött akkor azok a gabonakereskedők álltak, akik az új vasutat üdvözölték, hiszen attól új szállítási útvonal megnyitását várták, de magukra nagyon hátrányosnak találták, hogy az új vonal állomását akár a Duna-parti, akár a városi raktároktól messze építsék fel.

A vitát a kereskedelemügyi miniszter leirata döntötte el Győrben is, mely tudatta a várossal: „...a győr–sopronyi–ebenfurti vasút pályaudvarának a város kívánsága szerinti elhelyezésére lehetőség nem volt, s a munkálatok folytatása elrendeltetett, egyzersmind megjegyeztetvén, hogy a kálvária melletti elhelyezése már azért sem lehet a város kereskedelmére káros, mivel az ott létesítendő pályaudvar a Dunával egy lóvontatú vaspálya fogja egybekötni, s így a gabonaszállítványok igen könnyen fog-nak eszközöltetni.”³ A győri városi tanácson belül is voltak, akik helyeselték, hogy az új pályaudvar a Kálvária mellé épül. Az egyik tanácsülésen „Dürnhof József felszólalt, hogy Nádorváros népe és a szabadhegyiek, valamint a megye többi községe is a Kálvária mellé kívánja építeni a központi pályaudvar. Nem vették azonban figyelembe felszólalását. Ellenben elhatározták, hogy a királyhoz mennek sérelmükkel.”⁴

A város és a kereskedelemügyi minisztérium vitája odáig jutott, hogy a miniszter maga is leutazott Győrbe, hogy a helyszínen ismerje meg a helyzetet. A város heves ellenállása csak annyi sikerrel járt, hogy a központi pályaudvar kérdését egyelőre félretették: az Osztrák Államvasút állomása maradt a helyén, a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút pedig pályaudvarát mégis a Kálvária mögött építhette meg. Igaz, annyit elértek a győriek ebben a kérdésben, hogy a vasút egyidejűleg ígéretet tett arra, hogy a vásártér mellé rakodóhelyet épít.

Már javában dolgoztak a vonal-munkákon, amikor a lapok riasztó híreket hoztak. „Bécs szomorú napokat él. A börze harangja csütörtökön déli 12 óráig 120-szor kondult meg, mindannyiszor egy-egy börzejátékos fizetési képtelenségét hirdetve. A bécsi börzeválság a társadalmi életre is nagy lehangoltságot gyakorol.”⁵ A pénzügyi válság hamarosan egész Európán végigsöpört, s következményeit súlyosan megszenvedte az Erlanger bankház is. A bankház azonban igyekezett vasút vállalkozását megmenteni, már csak azért is, hogy az abba addig beruházott tőkéje el ne vesszen. A válság nyomán a bankházat olyan súlyos veszteség érte, hogy a vasútépítést a maga erejéből nem végezhetette el. Egyelőre gyors takarékosági intézkedéseket hoztak a folyamatban lévő munkák terén és a megrendelésekben is. A nagyobb munkákat leállították, s 1873. június 27-én Frankfurter Wilhelm építési vállalatától a vasút saját műszaki gárdája vette át az építési munkák irányítását. Ugyanakkor az egyes már megrendelt, de még le nem szállított gépek és anyagok szállításának elhalasztását, az egész vállalkozásnál pedig szigorú pénzügyi fegyelmet vezettek be. A vasútépítéssel kapcsolatos pénzügyek irányítását az Erlanger bankház bécsi irodája, s ott maga Erlanger Viktor vette kézbe.

³ Győri Közlöny, 1873. május 25.

⁴ Győri Közlöny, 1873. június 24.

⁵ Győri Közlöny, 1873. május 18.

Amint a válság okozta pangást fokozatosan újabb fellendülés váltotta fel, a bankház tárgyalásokat kezdett a különböző pénzcsoportokkal, s ugyanakkor a magyar kormánnyal is. A tárgyalások eredményeként német pénzintézetek vállalkoztak arra, hogy társulnak az Erlanger bankházzal az építés befejezésére. Ennek nyomán a magyar kormány is segítette a vasútvállalkozás pénzügyeinek rendezését: 1874. július 30-án az országgyűlés elfogadta az 1874. évi XXX. tc-et, mely az eredeti engedélyokirat több pontját az új helyzetnek megfelelően módosította. Engedélyezte, hogy az építkezéshez szükséges tőke megszerzése céljából az alaptőke 2/5 része erejéig részvényeket, és a részvényesek közgyűlésének beleegyezésével az alaptőke 3/5 része erejéig előmutatásra szóló elsőbbségi kötvényeket bocsássonak ki. Ennek feltételként azonban a törvény megszabta, hogy az egész részvénytőke elhelyezését ki kell mutatni, annak 50 %-át a részvényesek valóban be is fizessék, s a be nem fizetett részért az engedélyesnek kezességet kell vállalnia. A törvény azt is kimondta, hogy a kibocsátandó elsőbbségi kölcsön, a pályára telekkönyvileg első helyen bekebelezendő és a társulat terhére képezi. Kikötötte azt is, hogy a részvények és elsőbbségi kötvények szövetébe fel kell venni, hogy a társaság nem részesül állami kamatbiztosításban.

Amint ez a törvénycikk szövegéből kitűnik, az állam biztosította magát afelől, hogy csak olyan vállalkozás jöhessen létre, amely megfelelő pénzügyi erővel rendelkezik, csődjéről nem kell tartania, s így az állam számára pénzügyi gondot nem okozhat. Ugyanekkor a törvény felmentette az engedélyest saját kérelmére a tervezett nagyobb győri és soproni pályaudvarok építésének kötelezettsége alól. Ezeknek a későbbi megépítendő állomásoknak építési költségeire a társaság 1 021 850 Ft-ot tartozik társulati értékpapírokban a társaság pénztárába letenni. A törvény a győr-soproni szakasz kiépítésére kitűzött időt is 6 hónappal meghosszabbította.

A vonalon végrehajtandó módosítások miatt a törvény módosította az építési tőkét, azt 160 400 Ft-tal megemelte, így az összesen 14 460 400 Ft-ra növekedett. Ebből az összegből 1 021 850 Ft-ot az állomások építésére, a társulati pénztárba kellett elhelyezni, így 13 438 550 Ft-ban állapították meg a tényleges felhasználandó építési tőkét. Ezt az összeget a törvény megosztotta. A győr-soproni szakasz 9 695 780 Ft-ot, a Sopron-országhatár vonalra 3 742 770 Ft-ot állapított meg. Erre a megosztásra azért volt szükség, mert az egész vonal megépítését két építési szakaszra és időre osztották.

1875. február 1-én tartották meg a részvénytársaság alakuló közgyűlését. A részvénytársaság felvette a „Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút” nevet, székhelyéül Budapestet jelölték ki. Ugyanekkor Erlanger báró építési engedélyét a részvénytársaságra ruházta. A vasúti részvénytársaság közvetlen igazgatására igazgatótanácsot alakítottak: gr. Zichy Ferrari Viktor, báró Erlanger Lajos, Lányi Jakab, Kónyi Jakab, Rechnitz Henrik, Krisztl Nándor frankfurti építési főtanácsos, Grotha mérnök kerültek az igazgatótanácsba. Elnökéül báró Erlanger Lajost, az eredeti engedélyes testvérét választották. Az igazgatótanács egyik legérdekesebb tagja Rechnitz Henrik volt. A remek pénzügyi szakember fiatalkorában tanító volt. Jószerencséje azonban a pénzügyi pályára sodorta, s az Erlanger bankház cégvezetőjeként sokat tett a vasút létrehozása érdekében. 1894-ben halt meg, s haláláig a részvénytársaság igazgatótanácsának alelnöke maradt.

1875 tavaszán indult meg a győr-soproni vonal építése. A munkákat a württembergi Berger építkezési vállalkozó vállalta. Ezzel egyidőben ismét megindult a

felépítményi anyagok szállítása Sopronba, Nagycenkre és Győrbe, a tárolóhelyekre. Mindjárt a munka elején találkoztak az építők a kapuvári vízivilág adta gondokkal: a hóolvadás árvize elmosott egy már kész 10,5 méteres áterezst. Ez az eset intés volt a pályaépítőknek arra, hogy számoljanak a Hanság vizeivel. A Győr és Sopron közelében lévő pályaszakaszokon azonban zavartalanul haladt a földmunka. Márciusban már egy mozdonyvezetőt – Hosztinek Károlyt – kértek át ideiglenesen a majd meginduló kavicso-lási munkákhoz.

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút altiszti sapkajelvénye kiegészítve. 1876

A Sigl gyár ugyanis jelezte, hogy a megrendelt mozdonyokat június–júliusban le-szállítja. Egy mozdony 1875. június 15-én érkezett meg Sopron déli vasúti állomására. Ezt szétszedve, szekereken szállították le Kópházára, hol felrakták a már elkészült pályára. Ezzel a mozdonnyal továbbították a Sopron előtti töltés anyagát szállító vona-tokat. Az anyagvonatok kocsijait is szekereken szállították Sopronból a már kész pá-lyára. Szeptemberben már csaknem egészen elkészült a győri állomás, szeptember 22-én egy mozdonnyal próbamenetet közlekedtettek Győrből és Balfig jutottak vele.

Ekkorra a Győr–soproni vonal alépítményének 67. felépítményének 36 %-a elké-szült. Az országhatár felé vezető vonalon az alépítménynek 36 %-a volt kész.⁶ Október-ben a forgalom felvételének előkészítésére Győrben üzleti főfelügyelőséget szerveztek, amelynek élére Wagner Gyulát nevezték ki. Ez a kinevezés a győri magyar körökben éles ellenzést váltott ki. Wagner ugyanis az Osztrák Államvasúttól került a GySEV alkalmazásába éppen akkor, mikor a magyar szolgálati nyelv bevezetése körül folytak a viták a sajtóban és más fórumokon is. A GySEV-et Wagner alkalmazása miatt támadó első írás a Budapesten megjelenő Független Polgár c. lapban látott napvilágot, s a cik-ket szívesen átvette a Győri Közlöny is. Felháborodott amiatt, hogy „az üzlet vezetésé-vel egy idegen, hazai nyelvünkben kevésbé járatos egyén bízott meg.” A állítása sze-rint Wagner alkalmazása a kereskedelemügyi minisztérium egyik magasállású tisztvi-selőjének támogatásával történt.

A vasútüzemmel kapcsolatos igazgatási teendők egésze a Budapest székhellyel megszervezett vezértitkárság feladata lett. Vezetője már a vasút építésének kezdetén

⁶ Győri Közlöny, 1875. szeptember 23.

Polyák Béla volt, vezértitkári címmel felruházva. Főkönyvelőként Uhl Alajost alkalmazták. Az év végéig megtörtént a vasutasok toborzása és kiképzése is. A vasútüzem megindulásakor a Magyar Nyugati Vasút forgalmi és jelzési utasítását vették át. Az altiszti beosztásokba a vasutasok részben a vasútépítésnél dolgozó helyi munkaerőből kerültek ki megfelelő kiképzés után, főképp a pályaörököt válogatták így. (5. kép) Az állomásszemélyzet hivatalnokait jórészt más vasutaktól vették át. Az első soproni állomásvezető Ellinger Ernő volt.

1876. január 2. A győr–soproni vonal megnyitása

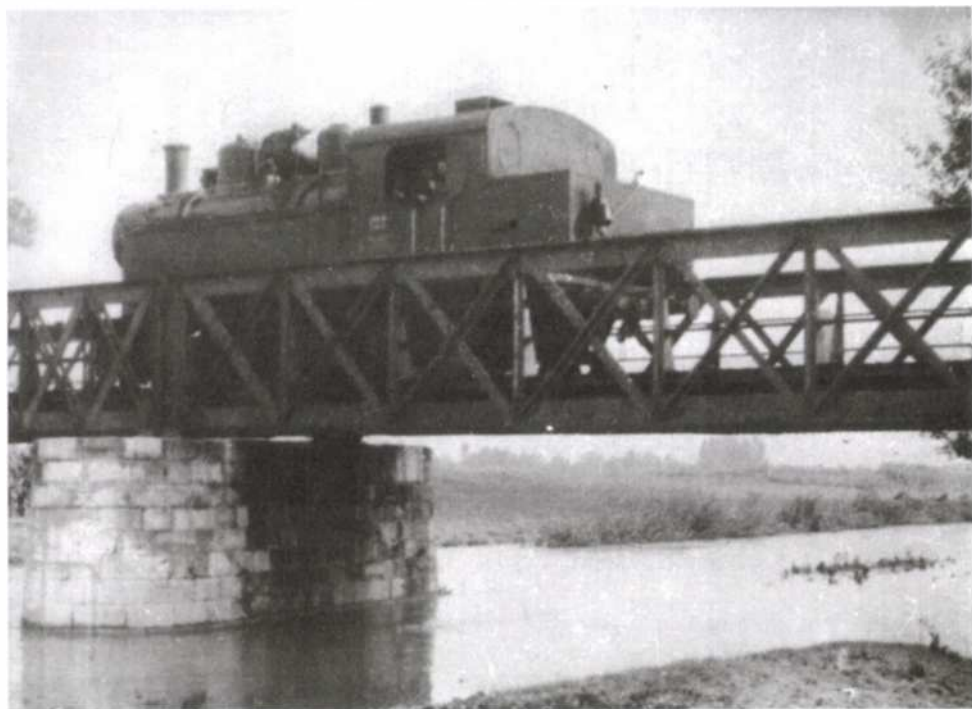
Az elkészült, régen várt vasútvonalat 1876. január 2-án fényes ünnepséggel nyitották meg. A megnyitó díszmenet a társaság győri pályaudvaráról indult. Fellobogózott és koszorúkkal díszített szerelvény várta ott a megnyitó vendégeit. Az „indóház”-nak kinevezett raktárépületben győri cigánybanda muzsikált a vendégseregnek. Mint láthattuk, a társaságnak engedélyezték, hogy Győrben és Sopronban nem kell a végleges felvételi épületet elkészíteni, így mindkét állomáson egyelőre a raktárépületben helyezték el a várótermeket és a szolgálati helyiségeket. A megnyitót a miniszter, Péchy Tamás is megtisztelte részvételével. Körülvette őt a vasúttársaság számos vezetője, élükön Erlanger báróval, ráadásul újságírók koszorúja is tolongott körülötte: a Pesti Napló, az Ellenőr, a Nemzeti Hírlap, a Pester Lloyd, a Neues Pester Journal újságírói mellett a győri és soproni sajtó képviselői is jelen voltak a megnyitást megelőző villásreggelitől az ünnepségsorozat utolsó eseményéig.

Az állomásról 9 órakor kigördülő vonat még nem a vasút saját hídján haladt át a Rába fölött, hanem az államvasút hídján. A GySEV fahídja a megnyitóra még nem készült el egészen, s így azt a melléte megálló vonatból, és mellől szemlélte meg a társaság. Ám a zord időben siettek vissza a barátságosabb kocsikba, s megindult tovább a vonat Sopron felé. Sokkal melegebb ugyan a kocsik belsejében sem volt, hiszen az apró kocsik a mai értelemben véve még nem voltak fűthetők. A „fűtés” mindössze annyit jelentett, hogy a vonatok indulása előtt Győrben, vagy Sopronban a kocsik padlóira forró vízzel töltött palackokat helyeztek el, s az utasok azokon melengethették lábaikat. Talán azért egy-két fokot a kocsik levegőjén is melegítettek a forróvizű palackok – ha szélcsendes volt az idő. Mivel a végállomásig nem tartották volna a meleget a palackok, Kapuváron és Sopronban vízmelegítő kamrákat építettek és szereltek fel katlannal és megfelelő palackokkal. A Kapuvárral már kihűlt vizű palackokkal érkező vonatot új, megint forróvízzel teli palackokkal várta egy munkáscsoport, s amíg a mozdony vizet vett, a palackcsere is megtörtént, indulhatott a személyszállító vonat tovább.

Túl sok kényelmet nem kínáltak az utasnak az akkori személykocsik. A IV. osztályú kocsikban még ülések sem voltak, az utasok állva utaztak, legfeljebb támaszkodhattak. Mégis a legtöbb utas ezeket vette igénybe, ezekben volt legolcsóbb az utazás. A fülkéket azonban valamennyi kocsiosztályban világította a vasút, erre a célra a tetőbe épített olajlámpák szolgáltak. Ezeknek a lámpáknak az olajtartályait kívülről töltötték meg. A kocsitetőkre futódeszkákat szereltek, ahol a lámpakezelő közlekedett a vonatok végállomásán, amikor feltöltötte a lámpák olajtartályait. A vonatok kézfékezéssel közlekedtek, a fékkel felszerelt személykocsik nyitott fékülései a tetőn voltak, hason-

lóan a teherkocsikon lévő fékülésekhez, amelyekbe valóságos légtornászmutatvánnyal lehetett feljutni.

A megnyitómenetet Enesén, Csornán, Kapuváron, Eszterházán a környék népe, a közigazgatási és egyházi vezetők várták, köszöntötték, s így a sok köszöntőbeszéd miatt a menet jókora késéssel érkezett Sopronba. A vendégek bizonyára nem is figyeltek arra, hogy a soproni állomás még csak részeiben készült el a megnyitóra, a fűtőház fölött sem volt még tető.

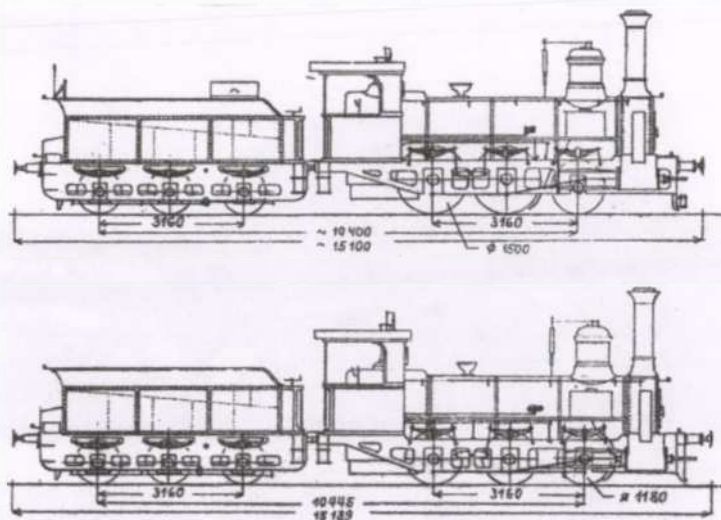
6. A Lajta folyó közepén vezetett a történelmi határ, s a GySEV végpontja.

Ezért a GySEV üres szerelvényeit a vonal megnyitása után még néhány hónapig a déli vasúti pályaudvaron tárolta, mozdonyait is az ottani fűtőház fogadta be. A Győr felé induló személyvonatok csak röviddel az indulási idő előtt jöttek le a saját pályaudvarra.

A megnyitóra meghívott vendégsereg részére a soproni Kaszinó éttermében 100 főre terítettek. Az ebédloket a helyi katonazenekar szórakoztatta asztali muzsikával. Karnagya, az idősebb Lehár Ferenc az alkalomhoz illő darabot is iktatott műsorába: a vendégsereg örömeire Strauss „Vasútpolká”-ját is játszották. Este öt órakor indult vissza Sopronból a díszvonat, sűrű hóesésben. Mire azután a lapokban a beszámoló a megnyitásról megjelent, azzal együtt a Győri Közlöny már arról is tudósította olvasóit,

hogy „A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Üzleti Főfelügyelősege egy átiratában tegnap tudatta, hogy a két napon át szüntelenül tartott hófúvás miatt a közlekedést kénytelen volt beszüntetni.” A hatalmas havazás és hófúvás akkor még csak néhány napra akasztotta meg a vasútvonal forgalmát.

A vonal megnyitásakor Sopronban, Pinnyén, Eszterházán, Kapuvár–Gartán, Csornán, Enesén és Győrben állomást, Balfon megállóhelyet adtak át a forgalomnak.

7. A GySEV első személy- és tehervonati mozdonyainak jellegrajza.

Ugyanekkor azonban már további megállóhelyek építésének és szervezésének munkáit is megkezdtek.

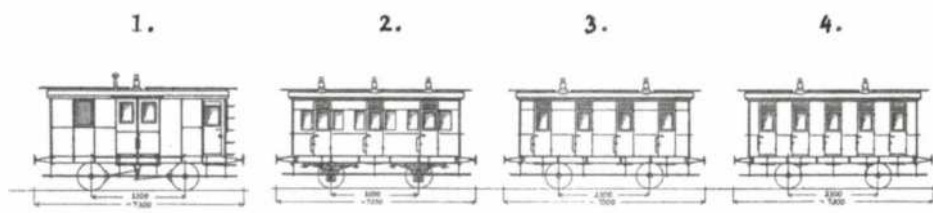
A megnyitáskor az üzem lebonyolítására 3 személyvonati és 5 tehervonati mozdony állt rendelkezésre (6. kép). Ezek a Sigi gyártmányú mozdonyok jóformán csak tengelyrendezésükben különböztek egymástól. A két meghajtott kerék-párral épített személyvonati és három meghajtott kerék-párral épített tehervonati mozdonyok szinte azonosak voltak, csak kerékátmérőik voltak különbözőek. Ilyen mozdonyokat a gyár a MÁV-nak is gyártott. Azok az üzemben jól beváltak, ezért más magyarországi vasutak is vásároltak ilyen mozdonyokat (7. kép).

A GySEV első személykocsijai fő méreteikben megegyeztek. A megnyitáskor 24 személykocsit helyeztek forgalomba:

- 3 db I/II. osztályú kocsit 3 fülkében 6/16 üléssel,
- 5 db II. osztályú kocsit 3 fülkében 24 üléssel,
- 8 db III. osztályú kocsit 3 fülkében 40 üléssel,
- 8 db IV. osztályú kocsit 3 fülkében 50 állóhellyel.

A GySEV személykocsik a MÁV által használt kocsikkal azonosak voltak. Bejárati ajtajaik a kocsiszekrény két hosszoldalán nyíltak, minden fülkének külön ajtaja volt. A fülkéket egymástól teljesen különválasztották, a fülkék közötti közlekedés céljaira a kocsik hossztartóira azok teljes hosszában „futólépcső”-ket szereltek (8. kép).

A szolgálati és postakocsik a személykocsikkal azonos hosszúságúak voltak, szerkezeti elemeik is a lehetőségig azonosak.

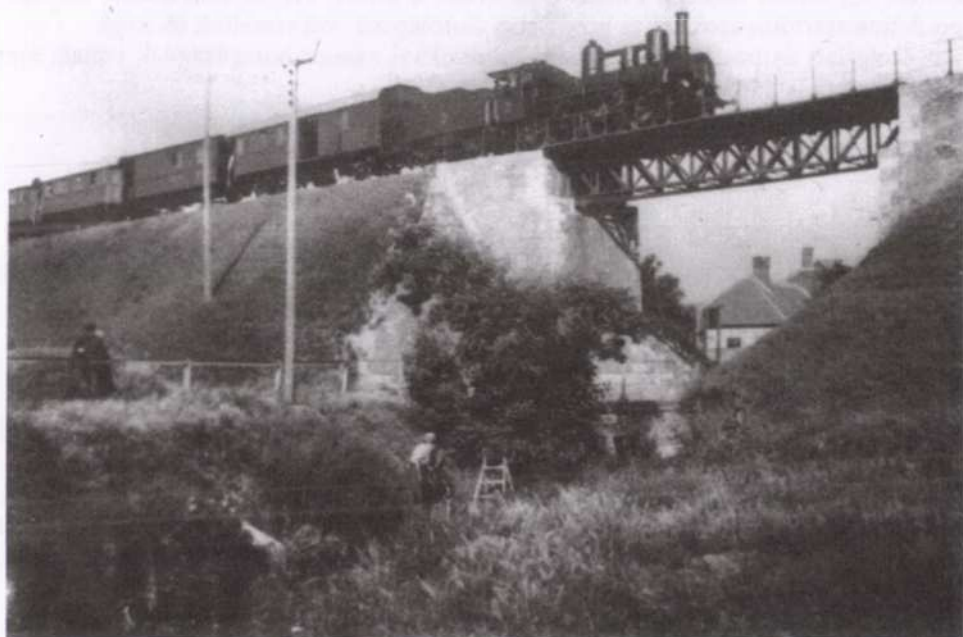
8. A GySEV személyvonataiban közlekedtetett első kocsijainak jellegrajza.

A személykocsikba akkor még nem építettek illemhelyet, az utasok részére a szolgálati kocsikba építettek árnyékszékeket, ezeknek az ajtajai kívülről nyíltak, a kocsik hosszoldalán. Az áruforgalom ellátására a vasút 214 különböző típusú teherkocsit rendelt. A fedett teherkocsik 10 tonna, a nyitott teherkocsik pedig 11 t tonna teherbírára épültek.

A Győr–Sopron vasútvonal legnagyobb műtárgya a Rábán átvezető fahíd volt. Ez 14 nyílással, 13 fa köz- és 2 falazott parti pillérre épült, 145,36 méter hosszú, impozáns építmény volt. A Rába és a Répce között sík terepen vezetett a vonal. A Répce fölött Kapuvár mellett 15 méteres fesztávolságú hídon jutott át a pálya. Sopron előtt jelentős emelkedő kezdődött, ezért itt bevágás és töltés építése vált szükségessé. A városból kivezető győri országút és a Rák patak fölött 14 méteres nyílású rácsos tartóval épített hídon haladtak át a vonatok (9. kép). A két végállomás Győr és Sopron kapott fűtőházat, Kapuváron fő-, Csornán és Pinyén kiegészítő vízállomásokat szereltek fel (10. kép). Már a vonal megnyitásakor készen volt Győrben a GySEV pályaudvar és az Osztrák Államvasút pályaudvara közötti, Sopronban a GySEV állomása és a Déli Vasút pályaudvara közötti összekötő vágány, mindkettő a GySEV tulajdonaként a társaság költségén épült.

A vonal első menetrendje szerint az új vonalon naponta két pár vegyesvonat közlekedett, így a vonatok menetrendje nem ígért gyors utazást:

Sopron	ind.	6.07	16.40	Győr	ind.	5.30	16.30
Kapuvár	„	8.03	18.46	Enese	„	6.17	17.17
Csorna	„	8.53	19.56	Csorna	„	7.04	18.04
Enese	„	9.35	20.15	Kapuvár	„	7.54	19.54
Győr	érk.	10.17	21.00	Sopron	érk.	10.04	21.04

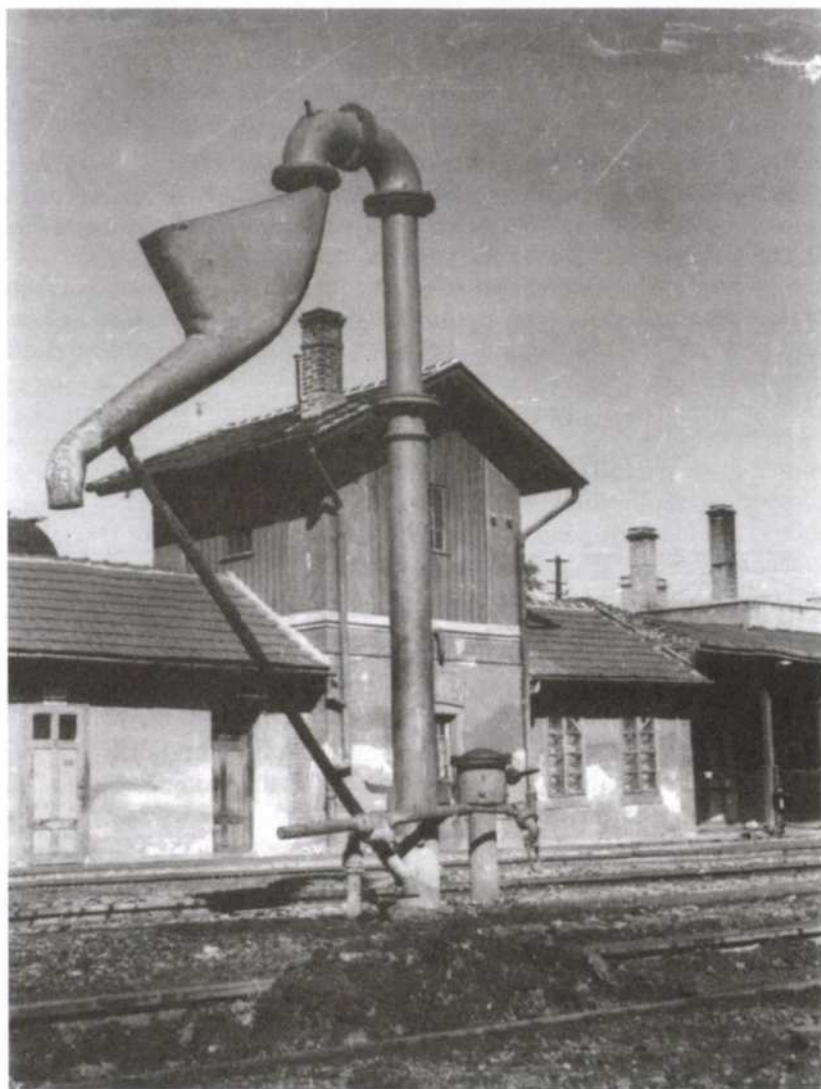
9. A győri országút és a Rák-patak feletti közös híd Sopron előtt. 1937

A vonal állomásainak biztosítására „fordítható (delejes) távjelző”-ket alkalmaztak. A vonal egyes állomásai közötti értekezésre táviróberendezést létesítettek, az egyes állomások és a közöttük létesített őrházak között kiépítették a harangjelző vonalat. Ezek készülékei ekkor még csak a harangjelzések adására szolgáltak, telefonberendezéssel még nem voltak kiegészítve.

Az új vonal üzemét megindulása után néhány hétre pusztító árvíz szakította meg. Ez példátlanul súlyos volt. A Dunán ugyanis olyan jégtorlasz keletkezett, amely miatt a vizek nem tudtak lefolyni. Emiatt a Rába áttörte a védőtöltést is. Kapuvár és Eszterháza között két átereszt is elsodort az ár. A vasúti töltés jó szolgálatot tett az ikrényieknek: a lakosságot ugyanis az új vasúton mentették ki, s vitték biztonságos helyre egy szerelvénnel.

Súlyosabb volt az árvíz okozta kárnál a Sopron előtti töltés megcsúszása. Az egyénként is agyagos földből készült töltés felső részébe fagyos földet építettek be. A hóolvadás befolyó vize, valamint a felengedő fagyott talaj miatt a töltés jódarabon szétfolyt. Így amíg azt újra meg nem építették, állt a forgalom. A forgalmat Sopron és a 33. számú őrház, illetve Győr–Kapuvár között 1876. március 27-én vették fel, majd április 5-én a vonal teljes hosszában megindult a teljes forgalom.

10. A győr–soproni vonal megnyitásakor épített vízház és vízdaru Csorna állomáson. 1966.

Mindehhez hozzá kell venni, hogy januárban a hófúvások miatt már 14 napig szünetelt a forgalom, így érthető, hogy az új vasút első évi forgalma messze a várakozás alatt maradt. Ugyanakkor a hóeltakarítás, valamint a vonal helyreállítása óriási költségeket emésztett fel.

A vasúttársaság minden eszközzel igyekezett megnyerni a fuvaroztatókat, kielégíteni igényeiket. Különösen Győrben tettek komoly lépéseket, ahonnan a vasút forgalmának zömét várhatta. A vasút minden igyekezetével ellensúlyozni akarta abból adódó hátrányát, hogy a városon kívül épült az állomása. Előbb a győri főpiacon nyitott városi irodát, majd azt áthelyezte a Vásártér 174. számú házba, ahol a vasút üzleti főfelügyelőségének irodái is voltak. A városi iroda ekkor darabáru-felvételi helyet is jelentett, hol tehát gyors- és teheráruk felvételével, kiadásával foglalkozott az iroda személyzete. Megfelelő, mérsékelt díjért így a szállítató megtakaríthatta darabárujának a Kálvária út végére szállítását, illetve elhozatalát.

A személyforgalomban különösen sok gondot jelentett a társaság pályaudvarának elhelyezése. A városból személyvonataihoz igyekvő utasok szállítására a társaság és az államvasúti pályaudvar között omnibuszjáratot szerveztek olyan menetrenddel, hogy azzal az érkező és induló vonatok utasait megfelelően ki- és beszállíthatták.

Ugyanakkor hamarosan megkezdte a GySEV az államvasúti pályaudvar és a vásártér melletti rakodóhelye építését. Itt két vágány épült, a vágányok közé pedig megemelt rakodórampa, azon gerendavázazs szolgálati épülettel. Itt a szállítófelek kívánságára minden kocsirakományú küldemény fel- és leadását lehetővé tették. A társasági pályaudvarról az államvasúti pályaudvarra vezető összekötővágányról lehetett kiszolgálni: a rakodóhoz vezető vontatóvágány azonban olyan szűk ívekkel épült, hogy azt kiszolgálni csak lóvontatással lehetett. A vágány az apró házakból álló városszél egyik utcáján végigvezetve vitt el az állomásról a rakodóhelyig. Az utcát a lóüzemű pályáról hamarosan „Lóvonatú utcá”-nak keresztelték el. A rakodót 1876. november 1-én nyitották meg. A vasút szállítófelei hamarosan felismerték annak előnyeit, s az jó forgalmat bonyolíthatott le.

Ma a gáz-, a villany-, az olaj-, illetve a távfűtés idején már el is felejtettük a vasutak egykori külön szolgáltatását, a tüzelőárusítást. Az a gyakorlat, hogy a városi vasútállomások főnökei a társaságuk megbízásából szénárusítást is végeztek, még talán az első angliai vasúttársaságok gyakorlatából származott hozzánk. Ez természetesen mind a vasúttársaságnak, mind az állomásfőnöknek külön bevételt jelentett. A szolgáltatást Győrben az államvasúti állomás főnöke végezte, de a GySEV sem hagyta ki szolgáltatásai közül ezt a hagyományos tevékenységet. A szénárusítást jóideig a városi irodán keresztül oldották meg. A GySEV természetesen brennbergi szenet árusított, hisz azt végig a saját vonalán hozta Győrbe. A szénárusítást hirdető újságszöveg érdekes kortörténeti dokumentum: „... [A brennbergi szén] jósága bizonyítékául szolgálhat ... az a tény, hogy Sopron városában majdnem kizárólag ezen kőszén használják tüzelőnek és fűtőanyagként. ... Megjegyezzük, hogy a házhozszállításnál a kosarak ólomzárval vannak ellátva, a felek saját érdekükben felkéretnek az árut az ólomzár netáni megsérülésénél el nem fogadni...” A széneladást később a Kálvária mögötti állomásra tették át, s közzé tették, hogy csak akkor szállítja házhoz a vasút, ha a fél legalább 500 kg-ot rendel.⁷ Az első üzemévben mintha az elemek mind összeesküdtek volna a fiatal vasút ellen.

⁷ Győri Közlöny, 1876. november 5.

11. Aki a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút működését megszervezte:
Bihl Gusztáv üzleti főfelügyelő.

A hófúvások, az árvíz miatt hetekig szünetelt a forgalom, ráadásul egy hatalmas orkán még hozzájárult a vasút 28 kocsijának összetöréséhez is. 1876 tavaszán, egy napon hatalmas orkán dühöngött Sopron felett. A GySEV állomásán összekapcsolva állt 28 kocsi, köztük még nem használt, új személykocsik is. Ezek a nagy szélviharban megfutamodtak és a lejtőben fekvő pályán egyre gyorsulva 11 perc alatt Pinyére értek. Ez 92 km-es sebességnek felel meg. Az állomásfőnök, a harangjelző berendezéssel leadott „Kocsik futamodtak meg” jelzés hallatára torlaszt építtetett állomásán. A kocsik a torlaszon kisiklottak és teljesen összezúzódtak. Ha az állomásvezető gondolkodott volna, hagyta volna tovább futni a kocsisort, s azok az Eszterháza után következő emelkedőn maguktól megálltak volna.

Wagner Gyula, az üzleti főfelügyelőség vezetője, a pinyei baleset után összekülönbözött a vasút felsőbb vezetőivel, s 1876. április 30-án kilépett a GySEV szolgálatából. Hivatalát Bihl Gusztáv (11. kép) vette át. Ő a vasút korai időszakának legderekabb

vezetője. Valójában ő szervezte meg az egész vasúti üzemet. Korábban pénzügyi téren vitt vezető szerepet. Az, hogy a pénzügyi pangás idején elkészülhetett a vasút országhatárig vivő vonalrész, nagyrészt az ő érdeme. Fáradhatatlanul kilincselte a vonal továbbépítésében érdekelteknél, míg ismét megindulhatott az építőmunka.

A győr–soproni vonalat az első üzemében ért sorozatos csapások után azonban az őszi forgalom szállítási eredményei már biztatóak voltak. A menetrendben bevezetett két pár vegyesvonal mellett rendszeresen kellett „szükségleti” vonatokat közlekedtetni. Jelentős volt a személyforgalom is: 1876-ban a győr–soproni vonalon 134.877 utas utazott, ez vonatonként 426 utast jelentett. Jellemző, hogy ebből az utaslétszámból 86.361 utas, tehát az utasok 60 %-a a negyedik kocsiosztályon utazott. Az első üzletév tehát máris hozott bizonyos üzleti eredményeket: az üzleti bevételek a kiadásokkal szemben nyereséget hoztak. Mindez biztatást jelentett a vasúttársaság jövőjére is. Mi, akik 125 évvel az első üzemét követően ülünk fel a GySEV vonataira, tudjuk, hogy amit az első üzletév eredményei ígértek, megvalósult.

Irodalomjegyzék

- Csatkai Endre: A győr–sopron–ebenfurti vasút 50 esztendő története. Kézirat. 1925.
- Hans Sternhart: Die GySEV. Wien, 1966. Verlag Otto Slesak. 96 oldal.
- Lovas Gyula: A GySEV kialakulásának története. Magyar Vasúttörténet 3. kötet 167–175. Budapest. 1996. Közlekedési Dokumentációs Kft.
- Lovas Gyula: Fejezetek a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút történetéből 1872–1945. Kézirat. 1976.
- Lovas Gyula: A Bécsújhely–Sopron vasútvonal 150 éve. Vasúthistória évkönyv. 1997. 172–227.
- Lovas Gyula: 125 éves a Bécs–győri vasút. Kézirat. 1980. KTE. Soproni Területi Szervezete. 54. pp.
- Hans Hahnenkamp: Die Eisenbahnen im Burgenland zur Zeit der Habsburgermonarchie. A szerző kiadása. 1993. 249. pp.

MŰHELY

DOMONKOS OTTÓ

Külföldiek Sopronban
–soproniak külföldön
(A mesterlegények
európai kapcsolatai)

A főnemesség, az egyháziak, a külföldön tanuló ifjúság, a világotutazók mozgását, útvo-nalait, Sopronról alkotott véleményét a történettudomány, a helytörténetírás és az irodalomtörténet művelői már a 18. századtól kezdve feldolgozták. Mi ezeket nem kívánjuk megismételni, mindössze néhány fontosabb publikációra hivatkozunk.¹ E dolgozatban egy nagyobb tömegeket érintő migrációval: a mesterlegények vándorlásá-val, európai kapcsolataival foglalkozunk. Tudjuk, hogy egy-egy szakma tanulása nem fejeződött be a 3–5 esztendősi inasidő elteltével, hanem további tapasztalatszerzésre szolgált a céhek privilégiumaiban előírt 3–5 évi vándorlás, bel- és külföldön.²

Erre vonatkozó adataink a középkor óta vannak.³ A soproni vargák (*Schuster*) 1447-ben, a szabók 1477-ben a város tanácsától nyert szabályzatukban rendelkeztek erről, törvényesen intézményesítették a legények vándorlását, illetve az érkező idegen befo-gadását.

A város, mint földesúr jobbágyközsegeire is kiterjedő előírásokat fogalmazott meg.⁴ Például a vargák remeklésekor annak, aki nem tudta a felsőbbört rendesen kiszabni, 13 hetet kellett mesterénél dolgoznia, vagy tovább kellett vándorolnia. Ha már úgy vélte a legény, hogy elég tapasztalatot szerzett, megismételhette a szabást. Tisztes származá-sát és a tanulóiidő kitöltését is kellett ehhez igazolnia. A sikeres vizsga után négy mes-ternek kellett vállalnia a kezességet a polgárok sorába való felvétel alkalmával. Min-den vargalegény, aki Sopronba jött, megegyezhetett bármelyik mesterrel 13 heti mun-kára, de ha azt nem töltötte ki, őt senki más mester nem fogadhatta fel, tovább kellett vándorolnia. Aki az első 8 napot ledolgozta, de nem tetszett neki a hely, annak jogá-ban állt más mesterhez szegődni.

A soproni szabók 1477-es szabályaiban a tanács a 12. §-ban írta elő, hogy a városba érkező legény máshol nem szállhatott meg, csak a „Herberg”-en (*nur allein in der rechten Herberg*). Ha nem ott szállt meg, fél fertő (*verdung*) viasz volt a büntetése.

¹ *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról 1787–1841. Sopron, 1938.

² *Winkler Elemér*: A soproni céhek története a XV–XIX. században. Sopron, 1921.

³ Ld. összefoglalóan: *Heckenast Gusztáv*: Kézművesképzés a középkori Magyarországon, in: A magyar iskola első évszázada. kiállítási katalógus. Szerk. Szende Katalin, Szabó Péter közreműködésével, Győr, 1996. 93–97.

⁴ *Póda Endre*: Sopron sz. kir. város Monographiaja. Forrás-anyag: Régi községi jegyzőkönyvek (1446–1507., 1523–1777.) Sopron, 1890. 14–18. p.

1. Festő-lakkozó, kalapos, tímár szállásjegyek. 19. század.

A szabályzat a mesterek érdekeit is szolgálta, pl. a 14. § szerint: „*Das kein Knecht nicht wandern sol vier wochen für weinnachten, vier wochen für Ostern, und vier wochen für phingsten.*” (Egy legény sem vándorolhat tovább négy héttel karácsony, húsvét és pünkösd előtt.) A szakma szabad versenyt akadályozta a 17.§, amely az alkalmazható személyzet létszámát kötötte meg: „...*es sol auch kein meister mer gesind halden, denn zwen knecht, ein gewanderten knaben und ein lerknaben.*” (...egy mester sem foglalkoztathat többet mint két legényt, egy vándorlását letöltött legényt és egy inast.)

A legények között gyakran előforduló viszályok miatt a céh külön is előírta a szabólegények életének fontosabb szabályait, a tanács által megerősített céhlevélben: „*Der Gesellen sach, der Schneider Zech.*” Az 1-17.§-ban előírta a munkában kötelező tisztes magatartást, a társaság „*pruderschafft*” szokásait, a „*vater*” (Herbergvater) felügyeletét a legények felett. Tiltotta az egy Groschen-nél magasabb tétű játékot, vagy a céllovászkor az egy Helbling-nél magasabb nyereményt, ezeket a kihágásokat egy verdung viasz büntetéssel sújtotta.

A 16. században sorra alakuló céhek ezeket az általános szabályokat vették át, amelyek a német nyelvterület nyugati felében már a 13. században kialakultak, és onnan terjedtek el.⁵ A Közép-Rajna-vidék városszövetségeit tartja a német történeti kutatás annak a központi magnak, ahonnan a további városszövetségek a példákat vették. 1226-ban Frankfurt, Gelnhausen, Friedberg és Worms az alkották első városszövetséget, amelyhez később Mainz, Speyer és Bingen is társultak. Ezeket a szövetségeket azonban VII. Henrik feloszlatta, mivel a mainzi érsek érdekeit károsították.⁶ E városok 1421-ben ismét közös szabályokat fogadtak el azért, hogy egységesen kezeljék a mesterlegények ügyeit. Ebben az időben a szövetség felsorolt városaiban élő lakosság Sopronénak többszöröse volt. F. Frisius munkájából és térképeiről tudjuk, hogy nagyobb régiók alakultak a fejedelemségek, királyságok határai között, de egyes szakmákban e régiók határait is átlépő szövetségek jöttek létre a századok folyamán.⁷ Saját helyszíni levéltári kutatásaimból ismerem, hogy Chemnitz – Leipzig – Erfurt festőcéhei miként osztották fel a tartományok városait, helységeit a 18. század céhes szervezései során.

Egy Rajna-vidéki lenszövő család kirajzását mutatta be Wolfgang von Stromer, aki maga is ennek a középkor óta jelentős családnak a leszármazottja. E migráció legtávolabbi keleti pontja Szentpétervár volt. Magyarországon a szepesi és a kassai szász barchentszövők megjelenése köthető e migrációhoz. Ez utóbbiak kiváltságai 1411–15 között, Zsigmond király, később német–római császár uralkodása alatt keletkeztek, ami érthető az uralkodó Rajna vidéki kapcsolatainak ismeretében.⁸

A mesterek és legények ellentétei legtöbbször a bérek körül alakultak ki, amit tovább fokoztak a tömeges városi betelepülések, önállósodási törekvések. A mesterek és

⁵ „Zu jenen Korporationen, die in zentral-europäischen Raum massenhaft auftraten, sind die Zünfte der Handwerker zu rechnen, deren erste Formen im 12. und 13. Jahrhundert in Mainzer, Würzburger, Kölner und Magdeburger Quellen erfasst werden können.” *Bräuer, Helmut: Handwerk im alten Chemnitz. Chemnitz, 1992. 18. p.*

⁶ *Wesoly, Kurt. Lehrlinge und Handwerksgelesen am Mittelrhein. Ihre soziale Lage und Ihre Organisation vom 14. bis 17. Jahrhundert. Studien zur Frankfurter Geschichte. 18. Frankfurt am Main 1985.*

⁷ Frisius 1929. I–II. Bd.

⁸ *Stromer, Wolfgang von. Die Gründung der Baumwollindustrie in Mitteleuropa. Wirtschaftspolitik im Spätmittelalter. Stuttgart 1978. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 17.)*

legények közös ivói (*Trinkstrube*) a legények önállóságát sértették. Ezért a legények önálló Trinkstube bérleményeket alakítottak ki, amit természetesen a mesterek elleneztek és a céhek tilalmazták. A legények önállósodó céhszervezetei német nyelvterületen a 14. század folyamán alakultak meg, a minimális létszám általában tíz fő volt egy-egy szakmában. Legkorábban a posztószövők és a takácsok (lenszövők) legényei alapítottak saját legénytársaságokat „*Bruderschaft*”-okat (Berlin 1331, Zürich 1336, Speyer 1343, Strassburg 1350, Augsburg 1358).⁹ A kötelező vándorlás Freiburgban mutatható ki először a 15. század kezdetén, amikor az inasszerződésekben kikötik a mesterek gyermekeinek a közelebbi és távolabbi városokba való vándorlást. Hasonló ez a baseli lakatosoknál, ahol a legénykönyvben előforduló külföldi legények mind mesterek gyermekei. A cél a képzésiteljesítése, de ezzel együtt a világlátás és az élményszerzés.¹⁰ 1557-ben a chemnitz-i főcéh kötelékébe tartozott 11 város, majd 1589-ben további 22 város csatlakozott, ezzel tényleges és kiterjedt uralomra jutott a főcéh. Ám továbbra is sok gondjuk volt a céhen kívüli mesterekkel. Kiváló példa erre az 1456-os privilégiummal rendelkező chemnitz-i és környékbeli lenszövők esete. 1487–1555 között 197 száz faluban 672 lenszövő volt céhen kívüli (*Störer*). A városi hatóságok 391 faluban 1420 lenszövőt vettek számba. A Grimau-i szerződésben (1555) vetettek véget a viszályoknak úgy, hogy falvanként 1–2 lenszövő működését engedélyezték, és megszigorították a vásárlátogatásokat is. A városi lenszövők viszályba kerültek a vászonfehérítőkkel is, jobb és tetszetősebb árujuk miatt. A város a viszály gyökeres megoldásaként megvette a fehérítés jogát.¹¹

A német nyelvterületen a 14–16. században 396 közös fellépése volt a legényszervezeteknek (*Gesellengilden*), ami 114 város között oszlott meg. Az 1354–1559 között fennállott legényszervezetek iparcsoportonkénti kimutatása a következő képet adja.¹²

textil	24	szűcs	13
pék, molnár	35	bőrfeldolgozó	15
szabó	16	művészi ipar	6
cipész, varga	44	egyéb	12
fémfeldolgozó	37	összesen	202

Az egyes városok legényszervezeteinek száma:

Strassburg	10	Wien	6
Basel	10	Frankfurt	5
Freiburg	9	Colmar	5
Nürnberg	8	Freiberg	5
Breslau	8	Schlettstadt	5

⁹ *Reininghaus, Wilfried*. Die Entstehung der Gesellengilden im Spätmittelalter. Wiesbaden 1981. Vierteljahrschrift für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Beiheft Nr. 71. 1981.; *Uß*. Quellen zur Geschichte der Handwerker-gesellen im Spätmittelalterlichen Basel. Basel 1982. Quellen und Forschungen zur Basler Geschichte. No.10.

¹⁰ *Reininghaus* 1981., 49. p.

¹¹ *Bräuer, Helmut*. Handwerk im alten Chemnitz. Chemnitz 1992., 29–31.

¹² *Reininghaus* 1981., 276–280.

Worms	7	Hamburg	4
Würzburg	8	Leipzig	4
Zürich	8	Köln	4
Lübeck	7	Schaffhausen	4
München	6	Hildesheim	4

Magyarországon ebben az időben Nagyszében (1376), majd Pozsony (1411), Kassa (1411), Sopron (1447), rendelkezett a legényekre vonatkozó szabályokkal. A 14–16. században összesen csak 13 céh keretében találunk legényrendtartásokat, de a 15–19. századból is mindössze 122 hiteles szabályzatot ismerünk a céhkataszter adataiból.¹³ A fejlettségi különbség tehát nyilvánvaló, a nagyobb közép-európai városok kézműves munkaerejének növekedése és nagysága, kisugárzó ereje, kirajzolásai régióinkat is érintik. Az erdélyi és szepesi szászok, valamint a nyugat-magyarországi királyi városok jórészt német iparosai révén lépést tartottak a középkor végéig a nyugati tendenciákkal. Ezt a szinkronitást az ország középső részén megzavarta a török uralom 150 éve. Ugyanakkor Nyugat-Magyarország és a Felvidék jórészt mentesült e pusztítástól és így érthető az ország keleti és nyugati fele közt e tekintetben is megmutatkozó különbség.

A céhkataszter összesítéseiből kiemelve a nyugati vármegyék adatait, a következő képet kapjuk:

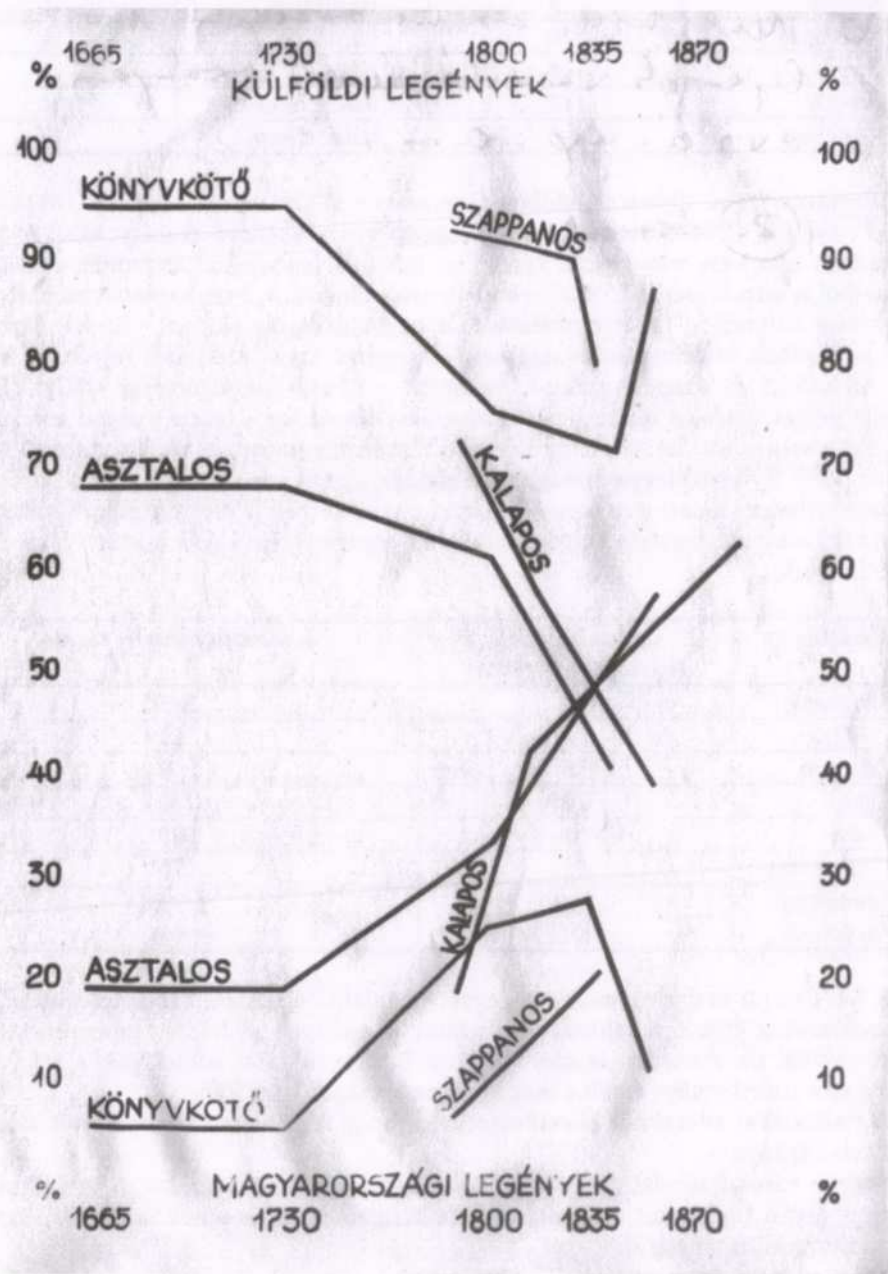
Vármegye	Céhes helység, (város, mezőváros)	A céhszervezetek száma
Pozsony	44	287
Nyitra	50	224
Sopron	58	252
Vas	70	232
Zala	61	180
Veszprém	46	175
összesen:	329	1 350
országos	1 011	4 545

E hat nyugat-magyarországi vármegyében található tehát a céhes települések és a céhszervezetek 30%-a. A céhkataszter adatai az erdélyi és felvidéki felméréseket nem tartalmazzák, de a tendencia azért világos. Ezek a helyzeti adottságok, a fejlődés viszonylagos töretlensége emeli e megyéket az országos átlag fölé.

A statisztikai adatokból következtethető, hogy régióinkban nagyobb volt a legényvándorlás aránya is.

Sopron város írásbelisége, levéltárainak adottságai egyedülállóak. A levéltárak, múzeumok olyan forrásokat őriznek, melyek kiemelkednek a céhek országosan megmaradt dokumentumai közül.

¹³ A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere 1–2., szerk. Éri István–Nagy Lajos–Nagybáky Péter, Budapest, 1975. passim.

2. A soproni szállásokon megfordult legények arányainak változása.

Az egyes céhek szervezettsége a városi tanács privilégiumainak, továbbá a bécsi, bécsújhelyi és a pozsonyi főcéhekkel tartott évszázados szoros kapcsolatának köszönhető. A céhek századonkénti alakulását a városban e néhány adat mutatja: A 15. században 3, a 16. században 12, a 17. században 16, a 18. században 5, a 19. században 10, összesen 46 céh alakult. Tudjuk jól, hogy a város céheinek többsége német volt, a 17. század végéig mindössze négy magyar nyelvű privilégiumot ismerünk: a magyar szíjgyártók (1597), a vargák – csizmadiák (1602), a magyar vargák (1625) és a gombkötők (1630) szabályzatait.

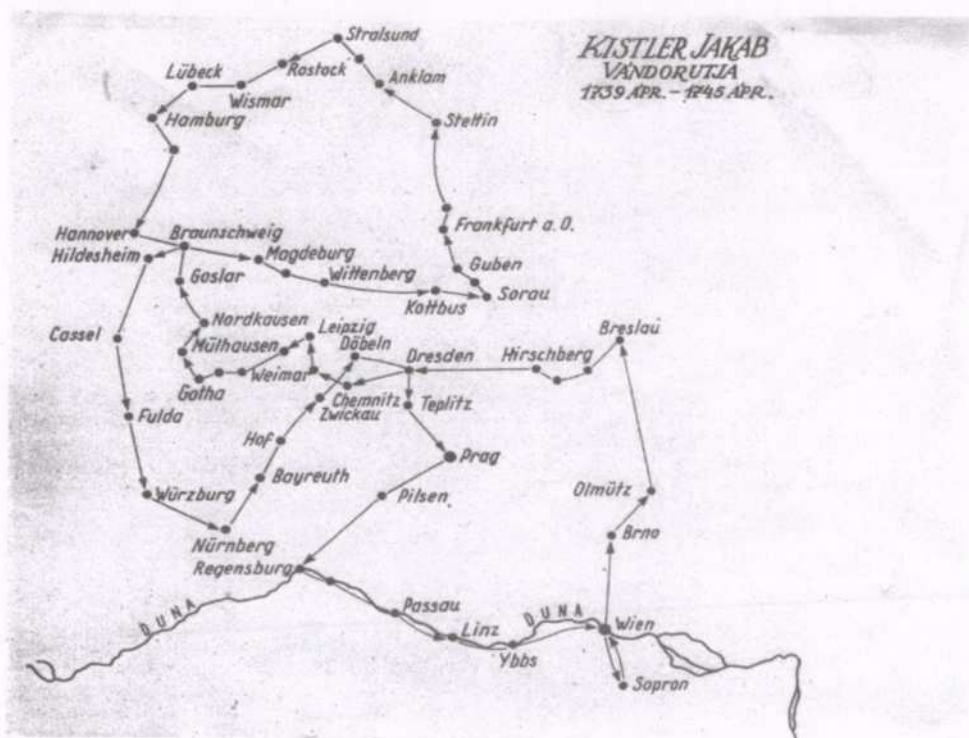

3. Kalapos vándorlegények a soproni céh szállásán, 1779–1890.

A nyugatról érkező iparosok folyamatos betelepülése, a polgárjog és mesterjog megszerzése a századok folyamán töretlen volt a városban, a megye mezővárosaiban és falvaiban. Magyar nyelvű céhlevelek többnyire a Rábaköz mezővárosaiból ismertek, ezek többsége Esterházy-birtok volt a 17. század második fele óta.¹⁴ Az idézett német publikációk statisztikáiból következtethetjük, hogy a kézművesek túlnépesedése, a városok köztött mesterlétszáma eredményezte az iparosok kirajzását kelet felé. Ezt

¹⁴ Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. köt. Budapest, 1982.

segítette az a történelmi körülmény is, hogy a török fokozatos kiszorítása (1683–1715) után a földesurak egyéni szervezésében megindult az elnéptelenedett magyarországi területek benépesítése. Ezzel együtt hatott, hogy az 1723–1724. évi országgyűlés törvényei szorgalmazták a népesség növelését, különféle kedvezmények, adómentesség biztosításával. Emellett a rokon kapcsolatok ápolása is segítette a migrációt. Mindközben Magyarországon is alakultak legénytársaságok és legényszállások. Sopronban a céhek közösen bérelt legényszállása a Fekete Sas vendéglőben működött. A könyvkötők szálláskönyvének egy széljegyzete hitelesíti ezt 1834-ben.¹⁵

4. Kistler Jakab kelmefestő vándorútja.

Az egyes céhek bádóg, vörösréz, ill. keménypapír kártyákat, szállásjegyeket adtak a legényeknek 4–8 kr. értékben, ami a szállás ill. ágy használatára, éjszakázásra jogosított. A cég a vendéglővel havonta számolt el a bárcákkal. (1. kép)

¹⁵ „Anno 1834 dem 7-ten Juli sind die Fremde oder ... garniste Gesellen vom Ehrsamem Mittel .... aus der Herberge zum Schwarzen Adler für ... abfolges geschenk bezahlt worden.” Soproni Múzeum N. 87. Herbergbuch der Buchbinder III. B.

A Sopronba érkező legények összesített adatait alább közöljük:

Iparág	Időszak	Érkezett fő	Éves átlag	Az adatok forrása
Kádár	1605–1730	4 178	33	Sopron, Stornó Levéltár
	1731–1880	1 712	11	
Asztalos	1674–1730	850	15	Sopron, Városi Levéltár
	1806–1839	1 913	56	
Könyvkötő	1665–1856	2 669	14	Soproni Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény
Szappanos	1775–1835	3 281	54	Sopron, Városi Levéltár
Kalapos	1779–1892	1 846	16	Sopron, Városi Levéltár
Pék	1839–1850	1 493	78	Sopron, Stornó Levéltár
	1851–1860	2 230	223	
Összes		20 172	500	

Egyéb iparágak hiányos, vagy elpusztult szálláskönyvei miatt a hozzájuk érkező legények számát csak becsülni lehet, ez jó esetben évi újabb 300-500 főt jelenthet, ami a város 3-6 000 fős lakosságához viszonyítva jelentős létszám. Összevetve ezt például a chemnitzi 1836–1861 közötti hivatalos bejegyzésekkel, mely szerint összesen 64 724 legény szállt ott meg, kapott munkát vagy átutazott, ez évi 2 489 vándorló kézművest tesz ki, több mint kétszeresét az évszázados soproni átlagnak. Ez érthető ha tudjuk, hogy ebben az időben német területeken már számos manufaktúra működött, és megkezdődött a gyárak alapítása is. A chemnitzi levéltár feldolgozott vándorkönyv állománya bőséges, 2 442 darab.¹⁶

Az előző táblázatban a 17. században a külföldiek és a magyarországiak aránya az asztalosoknál 80:20%, a könyvkötőknél 95:5%, de még a 18. században is megfigyelhető a szappanosok 95:5%-os aránya. A mellékelt grafikonról (2. kép) leolvasható, hogy az arányok változása, kiegyenlítődése csak a 19. század közepén következik be, pl. a kalaposok és az asztalosok magyarországi legényei javára. A könyvkötők aránya azonban az időszakos csökkenés után az 1835-40 körüli időben ismét megközelíti a 90%-ot.

Ha elemzésünket egy szakmára, pl a szappanosokra korlátozzuk, a Sopronba érkező vándorlegények országokénti származását is bemutathatjuk. (Az ismeretlen származásúak általában kb. tíz százalékot tettek ki.)

Ország	Az időszakban érkezett fő	
	1771–1801	1802–1835
Csehország	184	243
Szászország	100	203
Szilézia	162	184
Ausztria össz.	116	136

¹⁶ Bräuer, Helmut: Gesellenmigration in der Zeit der industriellen Revolution, Karl-Marx-Stadt [Chemnitz], 1982. Meldeunterlagen als Quellen zur Erforschung der Wanderbeziehungen zwischen Chemnitz und den europäischen Raum.

Ország	Az időszakban érkezett fő	
	1771–1801	1802–1835
Morvaország	70	109
Magyarország	92	332

A kalaposok mellékelt térképét (3. kép) szemlélve világosan kirajzolódik, hogy az egész német nyelvterület képviselve van a Sopronban megfordult legények között, a Rajna vonalától a kelet-európai német nyelvszigetekig (Riga, Szentpétervár). E hatalmas áramlás egyik közép-európai állomása Sopron.

Gyakori eset, hogy a külföldi legények vezetik be a szálláskönyv használatát. A könyvkötőknél például egy 1666-os bejegyzés szerint az 1665-ben Sopronba érkezett, Culmbachban született Michel Zacharias adományozta a könyvet egy másik legénytársával együtt.¹⁷ A következő kötet 1735-ben készült díszes kötését is a Nyugat-Ausztriában született Const. Ludwig Metznernek köszönhetjük.¹⁸ A harmadik, ugyancsak díszes kötésű szálláskönyvet pedig 1829-ben Karl Kilian könyvkötő atyamester gondoskodásának köszönhetjük.¹⁹ Hasonló módon, a szappanosok szálláskönyvét is külföldi legények nyitották meg, akik Büttstadtból (Thüringia), Buntzlauból (Szilézia), Tittauból (Szászország), Simutzheimből (Württemberg), Semil-Hausból (Deutschböhmen) származtak, Samuel Schmegner pedig Kassáról. Egyúttal írásba foglalták a legények viselkedésének kötelező szabályait és a legényavatás (*Gesellen-Braten* – névétel), szertartását is. Ilyen egyszerűen terjedtek tehát a nyugati modellek a vándorlegények révén. Magyar nyelvű szokásokat ebből az időből a közeli Győrből ismerünk, „*Senkeletrül való beszéd*” címen, de ennek is német előképe volt.²⁰

A soproni legények vándorútjairól a szórványosan fennmaradt soproni vándorkönyvekből, krónikákból, valamint az egyes közép-európai centrumokban vezetett szálláskönyvek feljegyzéseiből nyerhetünk képet. Ugyanezen forrásokból ismerhetjük meg a városi mesterek gyermekeinek vándorlását is. Ezek számbavétele külön feladat lehet a céhes számadáskönyvek elszórt adatai alapján. E kutatást nehezíti, hogy például a kádár céh igen jelentős, 1605-től folyamatosan vezetett számadáskönyve ismert, de a legényekre vonatkozó iratok hiányoznak belőle. Hasonló a helyzet a könyvkötők esetében is.

Időrendben a következő soproni legények vándorlásáról vannak adataink:

1724	Joh. Georg Müller	kalapos	erfurti szálláskönyv
1739–1745	Joh. Jacob Kistler	festő	Kistler krónika (4. kép)
1755	Joh. Jacob Kraus	posztós	Petz krónika
1791–1793	J. M. Einbeck	szappanos	Hoyeswerda szálláskönyv
1793	J. G. Warnhardt	szappanos	Hoyeswerda szálláskönyv
1798	G. Bauer	posztónyíró	Petz krónika

¹⁷ „Haben wir bedte gesellen dieses Gesellen Buch geschifted Alss der in den vohrhergeahnten Blat zu sehen ist.” Soproni Múzeum Néprajzi adattár, 86.

¹⁸ uo. ltsz. 85.

¹⁹ uo. ltsz. 87.

²⁰ *Domonkos Ottó*. A győri szíjgyártó legények szokásai a XVII. században. Arrabona 6. Győr, 1964. 83-98. p.

1772	Paul Kurolik	kalapos	erfurti szálláskönyv
1816	Samuel Boor	festő	Kistler krónika
1831	Aloys Geyschleger	festő	erfurti szálláskönyv
1835	Samuel Schätzel	Schön-und Schwartzferber	erfurti szálláskönyv
1836–39	Karl Schilling	szappanos	vándorkönyv
1836–41	Georg Petz	posztónyíró	chemnitzi szálláskönyv
1838	Jakob Kastner	asztalos	chemnitzi szálláskönyv
1839	Michael Trogmayer	tímár	chemnitzi szálláskönyv
1841	Johann Tasch	kefekötő	chemnitzi szálláskönyv
1841–44	Karl Kraus	posztós	vándorkönyv
1842	S. Fleischhacker	szappanos	chemnitzi szálláskönyv
1842	Franz Csapody	asztalos	chemnitzi szálláskönyv
1844	Ludwig Petrik	kefekötő	chemnitzi szálláskönyv
1845	Stefan Putz	lakatos	chemnitzi szálláskönyv
1854	G. Fried. Schmidt	szappanos	chemnitzi szálláskönyv

A sokat hivatkozott chemnitzi szálláskönyvek adatait részletesen feldolgozta H. Bräuer a VEAB 1982-es nemzetközi szimpóziumára. A magyarországi legények adatait külön is kigyűjtötte. A vizsgált 2.442 vándorlegény közül 186 magyarországi, akik 26 féle iparágat képviselnek. Az összesítés szerint a legtöbben Óbudáról, Budáról és Pestről érkeztek, együtt 47 fő, Pozsonyból 15 fő, Sopron 8 fővel a harmadik helyen szerepel. A városunkból érkezők öt iparágat képviseltek: asztalos (2), kefekötő (3), posztónyíró, lakatos és tímár (1-1). Még ilyen kisszámú mintavétel alapján is érdemes megjegyezni, hogy a 186 fő 105 helység között oszlott meg, s ebben Sopron a maga 8 vándorlegényével igen kedvező helyezést ér el.²¹ (4. kép)

A magyarországi mesterlegények kapcsolatainak, szokásainak s ezen belül a soproniaknak a feldolgozása folyamatban van. Ez utóbbiakról egy-egy említést ismerünk G. Otruba, F. Stöckle, W. Reininghaus, R. S. Elkar, G. Jaritz, von K. Wesoly, és mások publikációiból.²²

²¹ Bräuer, Helmut. Gondolatok a vándorkönyvek forrásértékéről, in: II. Nemzetközi Kézművespartörténeti Szimpózium 1. Veszprém, 1982. aug. 21–26., Veszprém, 1984. 311–320.

²² Otruba, Gustav. Mesterlegények vándorlási kötelezettsége és útvonala a bécsi és alsó-ausztriai céhíratok alapján. in: Nemzetközi Kézművespartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1978. nov. 22–24., Veszprém, 1979. 33–36. p.; Stöckle, Frieder. Fahrende Gesellen. Würzburg 1980.; Reininghaus, Wilfried. i. m. 1981.; Elkar, Rainer S./Hrsg./ Deutsches Handwerk im Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Göttingen 1983. Göttinger Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Bd. 9.; Jaritz, Gerhard. Legényvándorlás Alsó-Ausztriában a XV–XVI. században, különös tekintettel a tullni vargalegényekre. in: Nemzetközi Kézművespartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1978. nov. 22–24., Veszprém, 1979. 37–45.; Wesoly, Kurt i. m.

A Rákóczi utcai Ruhagyár, az egykori Tiszti Leánynevelő Intézet főbejárat feletti oromdíszen az osztrák császári koronával díszített pajzsban az F. I. I. (Franciscus Iosephus Primus) mellett az 1883-as évszám olvasható. Ebben az évben fejeződött be a kezdetben magánintézményként alapított és az 1870-es évektől a katonai közigazgatás által működtetett Tiszti Leánynevelő Intézet első kibővítése. Az 1884-es soproni királylátogatás fő oka az intézet kápolnájának a felszentelésén való részvétel volt. Az esemény előkészületeiről, lefolyásáról és utóhangjairól Sopron sz. kir. város közgyűlési jegyzőkönyvéből, a Sopron Városi Levéltárban őrzött iratanyagból¹ és az Oedenburger Zeitung tudósításaiból értesülhetünk, míg a látogatás szervezettségéről, költségeiről az Országos Levéltárnak az osztrák Haus- und Hofarchiv Magyarországnak átadott idevonatkozó anyaga ad képet.²

1884. április 8-án kelt a Cs. Kir. Tiszti Leánynevelő Intézet vezetőjének a Városi Tanácshoz intézett levele, amelyben a kilátásba helyezett május 31-i uralkodói látogatásra való tekintettel az intézet előtti gyalogjáró rendbehozatalát kéri. A tanács rögtön utasítja Schey Károly városi mérnököt a munka elvégzésére, amiről a május 15-i kelettel számol be. Az útjavítási intézkedés kiadásával párhuzamosan a polgármester megbízást kap arra, hogy a király személye körüli m. kir. minisztertől érdeklődjék a tervezett látogatás felől. A polgármester április 17-i levelére a helyettes államtitkár május 14-i kelettel azzal válaszol, hogy a látogatásról nincs tudomásuk. Erről a városi hatóság Tisza Kálmán miniszterelnöknek herceg Esterházy Pál főispánhoz intézett május 21-i leiratából értesül hivatalosan, amely részletezi a királyi kihallgatásra kijelöltek körét és fogadásuk sorrendjét, valamint a 31-én megtekintésre kerülő intézményeket. A leirat befejező részében a meglátogatandó intézmények vezetőit arra szólítják fel, hogy a királylátogatás alkalmából sorra kerülő üdvözlések a lehető legrövidebbek legyenek.

Az Oedenburger Zeitung 1884. május 29-i, csütörtöki száma napi hírben tudatja olvasóival, hogy Őfelsége a király budapesti tartózkodása befejeztével reggel fél hétkor érkezik kíséretével Bécsbe. Ugyanezen lapszám Helyi Hírek rovatában hivatalos helyről vett értesítés alapján jelenik meg a szombat-vasárnapi soproni királylátogatás programja. A királyt és kíséretét hozó déli vasúti különvonat pontban fél nyolckor érkezik meg Sopronba. Ezt megelőzően egy lovastestőr század, az udvari gazdasági különítmény, négy hintó és 25 ló már csütörtökön 5 óra 30 perckor ugyancsak déli vasúti különvonattal útnak indult Bécsből Sopronba. A királyt a pályaudvaron egy díszszázad fogadja, egy másik díszszázad Őfelsége szállása, a Magyar Király szálloda (ma Várkerület 73.) előtt sorakozik fel. A helyőrség a Bécsi Kapu előtti nagy gyakorlótérre három órákor vonul fel szemlére, amire négy órákor kerül sor.

¹ Soproni Levéltár, Acta politica et oeconomica, V. 18706. Valamennyi idézett soproni közigazgatási irat ezen a számon található iratcsomóban van, külön számozás nélkül.

² Magyar Országos Levéltár, I-36.

Felhívás!

Hivatalos uton értesülvén arról, hogy Ó császári és apostoli királyt fetelege legkegyelmesebb Urunk és Királyunk a helybeli katonatiszt leány nevelő-intézet meglátogatása czéljából folyó május hó 31-én reggeli 7^{1/2} órakor Sopronba érkezik, 8^{1/2} órakor a helybeli tiszteletet és hatóságokat fogadja, 10 és 11 óra között a helybeli intézeteket és középületeket, ugy délután 4 órakor a helyőrséget megtekinti, és városunkat vasárnap junius 1-én déli tájban hagyja el, ezen üdvözlés czemény a város összes polgárságának azzal hozzaik tudomására, hogy miután az udvari gyászműtől sem fátylas-menet, sem a város általános kivilágítása helyt nem nyerhet, s így a községletnek nagyobb szerű kifejesése nem érvényesülhet, a város lakói örömeik, hálójuk, és alátvalói hódolatak gyenge jeleül legalább házaikat és ablakaikat fogják fel-díszíteni.

A rend fenntartására az önkéntes torna- és tüzoltó-egylet, az agghar-czosok egyesülete és a polgári osztályból többen kérettek fel, kik balkarjukon városi szűl szalaggal leendőnek ellátva, és utasításukat a város kapitánytól veendőik. Felkérjük tehát a városi lakosságot, hogy felszólítsanak enged-jenek, nehogy a közrend megláberítés idétessék elő.

Sopron szab. kir. város tanácsának, 1854 évi május hó 27-én tartott üléséből.

A városi tanács.

Styevánó Lázus Királyi Sopronban.

1. Falragasz.

Őfelsége a király bevonulási útvonala az Indóház utca (Bahnhofstrasse, ma Kossuth Lajos utca), az egykori Újteleki Kapu helyén Hauser Károly rajztanár tervei alapján létesített diadalkapun át az Élesszög, Hosszúsor (Scharfes Eck, Lange Zeile, ma Rákóczi utca), a Promenáád (Széchenyi tér) és a Várkerület a Magyar Király szállóig. A pályaudvar előtt a helyi Torna- és Tüzoltóegylet mellett a Katonai Hadastyánegylet (Militär-Veteranen Verein), az Aggharcos Testület (Alte Krieger Korps), a Dalfüzér Dalegylet (Liederkranz) és a Soproni Férfidalegylet (Oedenburger Männergesangvereine) dísz-négyszögei állnak fel, hozzájuk csatlakozik a Legényegylet (Gesellenverein) és a Polgári Lövészegylet (Bürgerlicher Schützenverein). Az útvonal mentén az összes soproni isko-la növendékei állnak sorfalat, amelyben minden tíz tag után a polgárság tagjai közül kijelölt piros-fehér karszalagos rendező is lesz. A sorfal felállítása reggel hatkor kezdődik. A városi ünnepi bizottság, amelynek elnöke Printz tanácsnok volt, Glozer városkapitány, Schey városi mérnök városi tisztviselőkből és lovag Flandorffer Pál, Lenck Lajos, Kund Frigyes, dr. Kania József valamint Rösch Frigyes tüzoltóparancsnok köz-gyűlési tagokból tevődött össze. A 9 órakor kezdődő audienciára rendelt hatóságok és intézmények képviselőit a következő sorrendben fogadja a király:

1. A r. kat. papság Zalka megyéspüspök vezetésével.
2. A katonai parancsnokságok.
3. A városi magisztrátus.
4. Sopron vármegye képviselői, herceg Esterházy főispán vezetésével.
5. Az evangélikus papság.
6. Az ügyvédi kamara, elnök dr. Schwartz Miklós.
7. A kereskedelmi és iparkamara, elnök Müller Paulin.
8. A királyi törvényszék, elnök Hérits-Tóth.
9. A pénzügyi- és a postaigazgatóság.
10. Az izraelita hitközség, elnök dr. Winkler.

Az audiencia után a király a Szt. Mihály templomot, a szegényárpoldát, a r. kat. gimnáziumot, az Orsolyita zárdát, az állami reáliskolát, az ev. líceumot, az új lovassági laktanyát és esetleg a bánfalvi katonai kórházat fogja felkeresni.

Megtudjuk a cikkből, hogy az (ekkor még alig beépített) Indóház utcát a város fogja fellobogózni és girlandokkal díszíteni. A Magyar Király szállóban a következő öt helyiségből állt a királyi lakosztály: hálószoza, dolgozószoba, fogadószalon, ebédlő és előtér. A királyi lakosztályt és a kíséret szobáit Beer Eduárd soproni bútorkereskedő kölcsönbútoraival rendezték be. Az újság elismerő szavakkal ismerteti a díszesen faragott, nemes fákból készült bútorokat, a selyemdamaszt bútorhuzatokat, az álló-, sarok- és asztali tükröket stb.

A látogatás első napján az Oedenburger Zeitung első oldalán a szerkesztő, Ernst Marbach „A múzsák hódolata” című üdvözlő költeményét hozta piros-fehér-zöld keletben. A hosszú vers ezzel a két sorral fejeződik be:

Es möge von Lieb' und Treu' umgeben
 Franz Josef unser guter König leben!!

Hevenyészett fordításban:

Övezze sokáig hűség és szeretet
 A mi jó királyunkat Ferenc Józsefet!!

A további lapszámok néhány híre:

A szegényárpoldából jövet a király fogata a tornacsarnok mellett hajtott el, amelynek fala mentén Rösch tűzoltóparancsnok kiállította a tűzoltó egyesület eszközeit. A király a mellette helyet foglaló főispánnak elismerését fejezte ki és később 150 forintot adományozott az együletnek és további 50 forintot szivarra az éjjeli ügyeletben lévő tűzoltóknak. Degel városi rendőrbiztos szolgálatai elismerése fejében vörös bársony tokban egy gyémántos melltűt kapott.

Kugler Antal egy intarziás asztalt ajánlott fel az uralkodónak. A renaissance stílusú intarziát Hauser Károly tervezte. Miután az udvari konyha látta el a királyt és kíséretét, a soproni vendéglátóipar képviselői közül csak Gyengő cukrász jutott szerephez, aki az ebédhez való desszertet, fagyaltot és a visszaútra szánt tízórait szolgáltatotta.

A kápolna felszentelésén az udvari gyászra való tekintettel a hölgyek fekete ruhában, az urak fekete díszmagyarban illetve gyászban, a növendékek gyászszalagos fehér

ruhában jelentek meg. Az udvar gyászfogatokon közlekedett, a személyzet fekete pazsományos öltözetet viselt. A misén a növendéki kart Riesz J., a Felsőbb Leányiskola énektanára és Tomek J., az intézet énektanára vezették. Unger kisasszony, az intézet helyettes vezetője, Cherubini Ave Mariaját adta elő. Haydn vokálmiséjének és Hölzl S. Te Deumának férfiszólamait helybeli műkedvelők énekeltek. Az antifonát és responsoriumot Czeglédy templomi karnagy vezényelte. Elhangzott még Marbach E. Dicsimnusza, amelynek dallamát Karner J. szerezte. Egilde Fischer intézeti növendék a „Mein Österreich” című költeményt szavalta el.

A király 31-én még látogatást tett a Flandorffer borpincében is, amiről hírlapi tudósítás nincs. Az újságban csupán annyi jelent meg, hogy a borpincét erre az alkalomra Fischthaler kárpitos díszítette fel. A látogatásról családi feljegyzések alapján részletes beszámolót közöl Horváth Zoltán.³ A látogatásról megemlékező márvány emléktábla ma is megvan a Kölcsey Ferenc utca 1. sz. ház kapubejáratának a falán. A király az akkori Somfalvi, később Flandorffer, ma Táncsics utcában egy, az egykori kádfürdő épülete mellett – a valószínűleg Flandorfferék kezdeményezésére – felállított diadalkapu alatt érkezett, mint az Gantner Antal „A régi Sopron” (1936) c. könyvében közölt téves feliratú képen látható.

Tudósít viszont a lap arról, hogy Rupprecht Mihály 1/60 perc expozíciós idővel a király látogatásáról négy pillanatfelvételt készített, és azok 60 krajcáros, illetve 1 forintos áron kaphatók. A Gantner-féle könyvben közölt reprodukciók alapján meg kell állapítanunk, hogy az újságíró tévedett az expozíciós idő közlésekor, mert a Sas téri felvételen a mozgásban levő hintó kerekének küllői elmozdulás nélkül látszanak.

A „Nyílt tér” rovatban két közlemény foglalkozik a királylátogatással. Az egyikben a király kísérete mond köszönetet a város polgárságának a szívélyes fogadtatásért, a másikban Danzig Vilmos jelenti ki, hogy az ortodox izraelita hitközség által a Flandorffer ház előtt felállítani szándékozott tórasátor baldachinját nem lopta el. A látogatás epilógusának tekinthető az a hír, amelyik arról számol be, hogy az Újteleki utcai diadalkapu és az Indóház utcai zászlórudak felállításakor keletkezett lyukakat csak felületesen tömték be és így azok balesetveszélyesek.

Áttérve a közgyűlési jegyzőkönyvekre, a május 28-i ismerteti dr. Szilvássy Mártonnak a polgármesterhez intézett interpellációját, amely a királylátogatásról értesítő falragasz „irányát, gondolatmenetét és melegségét” kifogásolja (1. kép). A polgármester válaszában a rendelkezésre álló idő rövidségére hivatkozott. A választ dr. Szilvássy nem, a közgyűlés viszont elfogadta. Ezután a közgyűlés felhatalmazta a polgármestert a királylátogatással kapcsolatban felmerülő költségeknek a rendkívüli kiadásokra engedélyezett keretből történő fedezésére. Végezetül a pályaudvari fogadóbizottságba a következőket választották meg: Balogh Alajos, dr. Cavallár Vilmos, Bruckner Tófor, Graf Gyula, Graf Károly, Flandorffer Pál lovag, dr. Kania József, Kugler György, Pfeiffer Bódog, dr. Schreiner Károly, Töpler Károly és Zügn Nándor.

A június 11-i közgyűlés éljenzéssel vette tudomásul, hogy a király 1.500 forintot adományozott különböző szervezeteknek, intézményeknek és a szegényeknek. A kirá-

³ Horváth Zoltán: Ifj. Flandorffer Ignác élete és munkássága (1816–1891) 1. rész, SSz. XLVIII (1994) 332–348, itt: 347.

lyi magánpénztárból (Privat-Schatulle) folyósított összeget a következők szerint kellett elosztani és az udvarnagi hivatal felé nyújtani:

Orsolyita nővérek építkezésének támogatására	500.-
Isteni Megváltó Leányainak zárdája	100.-
Szegényárpolda (Balfi út)	200.-
Állami Főreáliskola alumneuma	100.-
Evangélikus Líceum alumneuma	100.-
Városi szegények	500.-
	1 500.-

A városi szegényeknek szánt összeg 1.- és 2.- forintos tételekben került kiosztásra. A névsor a bevezetőben említett aktacsomóban található, amely a királylátogatási bizottság június 22-i keltezésű elszámolását is tartalmazza. Az összeg 3.607 forint 21 krajcár. Többek között megtudjuk belőle, hogy a diadalkaput, amelyet eredetileg a volt Újteleki kapu kőoszlopainak felhasználásával kívántak elkészíteni, Boór ácsmester készítette el 300 forintért, a tervért Hauser Károlynak szintén 300 forintot fizettek ki és így csak 100 forinttal lépték túl az erre a célra előírányzott összeget. A girlandokhoz szükséges fenyőágakat a lakompaki erdészettől vásárolták, a zászlórudakat a Déli Vasúttársaságtól kérték kölcsön, amiből az derül ki, hogy 1884-ben a városi erdőkben még nem volt lucfenyő. Érdekesebb tétel még a Rupprecht Mihály udvari szállító fényképésznek a diadalkapu fényképéért és 11 másolatért kifizetett 21 forint. Szerepel a beszámolóban még kb. 1.000 forint, amely különböző költségvetési tételek terhére számolható el.

A sorfalban felálló iskolákat és szervezeteket értesítő másolatok egyikének hátlapján a következő soproni egyesületek neve található:

Oedenburger Militär Veteranen Verein (Hadastyán Egylet)
 Turn und Feuerwehr Verein (Torna- és Tűzoltó Egylet)
 Liederkranz (Dalfüzér)
 Männergesangvereine (Férfidalkör)
 Irodalmi és Művészeti Kör
 Gabelsberger Stenografen Verein (G. Gyorsíró Egylet)
 Kath. Gesellen Verein (Kriegler) (Kath. Legényegylet)
 Kath. Lese Verein (Póda) (Kath. Olvasó Egylet)
 Schützen Verein (Friedenreich) (Lövészegylet)
 Alte Krieger Verein (Aggharcos Egylet)

A felsorolásból nemcsak az egyesületek számára, hanem arra is következtetni lehet, hogy 1884-ben az illető egyesületben melyik nyelvet használták. Azt, hogy a királyt bevonulásakor harangzúgás fogadja a tanács átiratban kérte a plébániahivataltól és Bognár Géza evangélikus konventi felügyelőtől. Az aktacsomagban található egy május 28-i beadvány is, amelyben a Soproni Első Hadastyán Egylet arra kéri a városi tanácsot, hogy a király érkezésekor ne az állomás előtt, hanem a peronon állhasson fel.

2. Az 1916-ban felállított és 1945 után lerombolt Ferenc József emlékmű (Repr. Adorján Attila).

Kérését katonai szervezettségével és azzal indokolja, hogy az egyesület zászlóanyai tisztességét annak idején Erzsébet királyné vállalta el. A kérvényt indoklás nélkül rövid úton elutasították.

A Dolezalek nevű udvari kamarai tisztviselő által külön íveken vezetett költségjegyzékek felvilágosítást adnak arról, hogy milyen soproni iparosok és kereskedők szolgálatait vette igénybe az udvar, hány személyből állt a kíséret, mibe került a vasúti szállítás és ezeken kívül milyen további kifizetések történtek:

Szállás- és szolgáltatási költségek:

Magyar Király Szálló (Leinner)	1 178,-
Fehér Rózsa Szálló (Pröls)	18,40
Szarvas Szálló (Heinzmann)	534,-
Bútorkereskedő (Beer Eduárd)	400,-
Kárpitos (Thurner)	92,58
Asztalos (Estl)	96,-
Lakatos (Zepko)	72,50
Takarítónő (Bauer Antónia)	30,-
Kéményseprő	<u>7,50</u>
	2428,98

A főudvarmesteri törzs, mint azt a napidíj-kimutatás mutatja, a soproni látogatás alkalmából 33 személyből állt. Napidíjuk 12,50 forinttól (altábornagy) 1,35 forintig (tisztiszolga) terjedt.

Napidíjak	439,62
Udvari istálló	<u>144,-</u>
	583,62
Testőrlovasság	346,35
Díszőrség	5,60
Küldöncpótlék	2,-
Támogatás soproni intézményeknek	1 500,-
Ékszerajándékok	480,-
Tűzoltóknak szivarra	50,-
Tiszti Leánynevelőintézetnek	300,-
Ajándék a vasúti személyzetnek	60,-
Ajándék a vasúti kocsifelvigyázónak	25,-
Kabinetfutárnak bérkocsira	25,96
Császári tanácsosnak bérkocsira	7,08
Abrak	107,92
Szakács, pincemester	272,21
Cukrász	<u>305,09</u>
	3 487,21
Törzs étkezés	127,32
Törzs italok	<u>57,60</u>
	184,92
Déli Vasút	1 071,50
Egyéb költségek	2 427,41
Mindösszesen	10 186,64

A királylátogatásnak a levéltáriakon kívül öt emléke maradt. Ezekből három márvány emléktábla ma is megvan (Egyesített Szociális Intézmény, Balfi u. 80.; Róth Gy. Szakközépiskola; Kölcsey u.1.). A negyedik volt egy, az egykori állami reáliskolában, a mai Széchenyi Gimnáziumban elhelyezett márvány emléktábla. Az ötödik egy emlékkő volt, amelyet a Soproni Városszépítő Egyesület állíttatott fel a Bécsi-domb azon pontján, ahonnan a király 1884. május 31-ének délutánján a soproni helyőrség felvonulását szemlélte meg. (2. kép) Az emlékkövet, amely annak a Vasata Józsefnek a műve, aki a közismert hatyús díszkutat is alkotta, 1916. június 22-én avatták fel, párhuzamosan az egykori Hubertusz vendéglő megnyitásával. A Széchenyi Gimnázium emléktáblája és az 1930-as években kiadott „Soproni Hegység” címet viselő turistatérképen is szereplő emlékmű szintén annak a politikai motiváltságú ostobaságnak lett az áldozata, amely városunkat jó néhány utcanevtől, a limanovai ütközet és a 48. gyalogezred hősi halottainak emlékművétől, a lord Rothermere emlékműtől és a Hűségzászló turulmadarától megfosztotta.

A Széchenyi-érmek katalogizálása során gyűjteményembe került egy szabadkőműves érme, egyik oldalán Széchenyi István mellképével.

Az érme leírása

E: Mellkép balra, tölgy és babérág között. A babérág száránál fémjel és mesterjegy beütés. Körirat: + "SZÉCHENYI" SZKS SOPRON KEL EN. (1. kép)

1.

2.

H: Középen nyitott könyv, rajta körző és derékszög. A könyv fölött 1901 alatta 1869. Körirat: +FRMR „ZUR VERBRÜDERUNG” IM OR SOPRON (2. kép)

Átm. 35 mm., vert ezüst, füllel, karikával, szalag nélkül, 12,6 gr.

A laikus érdeklődő joggal teszi fel a kérdést: hogyan kerülhet Széchenyi mellképe a szabadkőműves érmre, amikor tudja, hogy Széchenyi Ferenc igen, de Széchenyi István nem volt szabadkőműves.

Közelebbről vizsgálva az érmet, a finomsági jel mellett egy HK mesterjegyet találunk. Kihez lehet kötni a mesterjegyet?

Ismert, hogy 1897. május 23-án leplezték le Széchenyi István szobrát Sopronban. Ezen esemény megörökítésére a szoborbizottság Lóránfi Antal szobrászművésszel emlékérmek készíttetett. Az érme 75 mm átmérőjű, öntött bronz. Nincs feltüntetve az alkotó művész neve, de a szoborállítás emlékkönyvében szerepel az érme leírása, fényképe, továbbá az öntést végző ötvöstanár, nevezetesen ifj. Herpka Károly. A két különböző méretű érme mellképe tökéletesen azonos, mely érthető, hiszen a verető elkészítése az ötvösművész Herpka Károly nevéhez kapcsolható (3. kép).

3.

Ennyi adat állt rendelkezésemre, így érthető, hogy hosszú ideig nem jutottam a megoldás közelébe, de a véletlen segítségemre sietett, amikor egy tanulmány¹ irodalmi hivatkozásai között felfedeztem Berényi Zsuzsanna Ágnes cikkét². Segítségét kérve, megküldött tanulmánya³ adta kezembe a megfejtés kulcsát. Idézzünk belőle, hogy betekinthessünk a soproni szabadkőművesség alapításának történetébe: „A szabadkőművesség a XIX. században Magyarországon csak az alkotmányos élet derengésekor kaphatott ismét életre tartósan az 1794-es betiltás után. Már az 1860-as évek elején próbálkoztak páholyalapítással. A szabadkőművesség szabályzata szerint valamelyik külföldi Nagypáholytól kellett bejelenteniük a szándékukat, vagy ahogyan ők mondták, „védelmet kértek” tőlük.

¹ Kiszely Gábor: A leplezett szabadkőművesség. Korona K. Budapest, 2000.

² Berényi Zsuzsanna Ágnes: Szabadkőműves páholyneveink 1991-ig. Kiad. az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Munkaközössége. Budapest 1992. (Magyar névtani dolgozatok 114.)

³ Berényi Zsuzsanna Ágnes: A soproni „Széchenyi” szabadkőműves páholy története. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Komáromi) Övezeti Történetstároló előadói és Iratai 1995. 97-105.p.

Az ország nyugati határán a viszonylagos közelség is okozhatta a sok német és osztrák jelentkezőn kívül azt, hogy a német páholy védelmét kérték. Sopronban, a fejlett polgárvárosban egybegyűlt érdeklődők ezért fordultak a Hamburgi Nagypáholyhoz, hogy „Zur Verbrüderung” címen páholyt alapíthassanak.⁴ Így alakult meg 1869-ben a soproni páholy. Az évek folyamán több magyar anyanyelvű személy lett tagja, aminek következtében egyre többször használták a magyarra fordított páholynevet, a „Testvérülés”-t.

Az igazi nagy változás éve, mely minket is érdekel, az 1901-es év. Ismét a tanulmányból idézve: „Az 1901-es év fordulópont a páholy életében. A titkári jelentés közli, hogy „az 1869-ben alakult „Zur Verbrüderung”, majd magyarosodva „Testvérülés” páholy nevét „Széchenyi”-re változtatta. Ezzel határozott lépést tett a nemzeti irány felé. Széchenyi neve kötelez: egy eredetileg német, később vegyes ajkú páholynál ez nem kicsiny haladás. A páholy szellemi munkája országos színvonalon állott.”⁵ Nos, e névváltozás eredményeként került Széchenyi az éremre, és lett „kötény nélküli szabadkőműves”.⁶ Az érem másik oldalára a páholy életét meghatározó két dátum – az alakulás és a névváltozás – került.

Berényi két tanulmányában⁷ is foglalkozott a soproni szabadkőműves páholy történetével, a témát részletesen és alaposan megkutatta, a páholyérem mégis ismeretlen maradt számára.⁸ Ez nem magyarázható mással, mint azzal, hogy az írásos feljegyzések megsemmisültek, vagy valami ok miatt rejtve maradtak a kutató előtt. Bízom abban, hogy a további kutatási eredményekből teljesebb képet nyerhetünk a páholy életéről, bővülnek az éremmel kapcsolatos ismereteink, és jelen cikk felkelti a téma iránt érdeklődők figyelmét, mely további munkára ösztönöz.

---

⁴ U.o. 97.p.

⁵ U.o. 101.p.

⁶ Berényi Zsuzsanna Ágnes in lit.

⁷ lsd. 3. jegyzet. Berényi Zsuzsanna Ágnes: Storno Ferenc és a szabadkőművesség. Soproni Szemle 1993. 97-104.p.

⁸ Berényi Zsuzsanna Ágnes in lit.

SÜMEGHY JÓZSEF

Zoltán László (szerk.): *Oszlop
Isten templomában*

Budaker Oszkár 1896-1952 soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár, a Teológus Otthon igazgatója. Az emlékkönyvet összeállította Zoltán László ny. ev. lelkész, Sopron, 2000. Saját kiadás

A tavalyi évben egy kiváló soproni teológusról, evangélikus lelkésről szóló nagyon szép emlékkönyvet tett le Zoltán László nyugalmazott evangélikus lelkész Sopron művelődéstörténeti asztalára. De ki is az az „Oszlop” akire emlékezünk? Budaker Oszkár lelkész 1924-től haláláig, 1952-ig élt városunkban. Életéről ugyancsak Zoltán László írt tartalmas összefoglalást a Soproni Szemle olvasói számára.¹

Az emlékkönyv három részre tagozódik. Az első rész Budaker Oszkár életútját mutatja be a burgenlandi bölcsőtől egészen a soproni sírig. Figyelemre méltó meglátni, mint hívja és készíti fel őt Isten szent felelőséggel végzendő küldetésére. Az életrajzi események már sejtetik Isten elhívó szándékát.

Az emlékkönyv második részében – ez a leggazdagabb fejezet – szakszerű és ihletett válogatást kapunk igehirdető, pásztori, tanári, nevelői küldetéséből, egyetemi és konferenciái előadásaiából. Templomi igehirdetéseket, keresztelési, konfirmációi, esketési, temetési és más alkalommal elhangzott prédikációkat, cikkeket találunk itt. A nyomtatott betűkön is átsüt Budaker Oszkár hite, a Szentlélek pünkösdi lángja, magával ragadó stílusa.

Az emlékkönyv harmadik részében a szerkesztő sokak szívből jövő, megható visszaemlékezéseit gyűjtötte össze. Elgondolkoztatók ezek az Istennek Budaker Oszkárért hálát adó visszaemlékezések! Lám, a jól megértett és jól hirdetett ige nem pusztába kiáltó szó! Több mint ötvenen mondják el, írják le köszönetüket a kapott lelki világosságért. Egyik kedves tanítványának, Zoltán László ny. lelkésznek hűsége és szorgalmas gyűjtőmunkája nem engedte, hogy későbbi nemzedékek elfelejtsék Istennek ezt a hűséges, kiváló katonáját.

Zoltán László a tanítvány hálás szorgalmával és nagyon komoly áldozattal (!) odatette városunk asztalára is ezt a nagyon szép és roppant értékes munkát. Illő és méltó, hogy városunknak ebben a rangos „Szemléjében” megemlékezzünk erről az „Oszlopról” és megköszönjük Zoltán Lászlónak áldozatos munkáját!

Az emlékkönyv beszerezhető a kiadónál és a soproni Evangélikus Lelkeszi Hivatal iratgyűjtésében.

¹ Zoltán László: Budaker Oszkár. SSz. 53 (1999) 69–72.

Az elmúlt évben a Zalaegerszegi Füzetek sorozatának hatodik köteteként jelent meg a Zalaegerszeg Kulturális Örökségéért Közalapítvány kiadásában Foki Ibolya könyve a város Bach-korszakbeli közigazgatásáról. Olyan időszaka ez a magyar történelemnek, amelyről – bár természetesen ismerjük a nagy köztörténeti munkák politikatörténeti leírásait – viszonylag keveset tudunk. A szorosabb értelemben vett általános közigazgatástörténet vonatkozásában pedig jobbra csak Sashegyi Oszkár munkásságára támaszkodunk, ha az 1850-es éveket vizsgáljuk. Természetesen nem szeretnénk itt alábecsülni a helyi közigazgatás egyes korszakait ill. jelentősebb eseményeit feldolgozó tanulmányokat, ezek száma azonban sajnos csekély, és korántsem adnak áttekintő tájékoztatást a neoabszolutizmus korszakának egészéről. Épp ezért tartjuk nagyon fontosnak a Zala Megyei Levéltár levéltárosa, Foki Ibolya által Zalaegerszeg város történetét 1850 és 1860 között bemutató feldolgozást.

A köztörténetben Bach-korszakként emlegetett évtized – az általános közfelfogással ellentétben – egymástól jól elkülöníthetően, közigazgatási szervezeti struktúrájukban is jelentősen eltérő további korszakokra bomlik: 1849–1850 a katonai kormányzat időszaka, 1851–1853 egyfajta átmeneti időszak, a provizórium kora, 1853–1860 pedig a definitívum időszaka. A szerző e három korszakra tagolva ismerteti részletesen Zalaegerszeg közigazgatásának alakulását. Minden nagyobb fejezetet az adott időszak általános közigazgatás-történeti jellemzése nyit meg. Ezt követi a politikatörténeti leírás, majd az önkormányzat egyes szerveinek és tisztviselőinek bemutatása. Az egyes fejezetek végén sor kerül a tárgyalt gondolatkörök összegzésére.

A tanácsülési jegyzőkönyvek ill. egyéb levéltári dokumentumok forrásbázisán elkészített tanulmány több időmetszetben is pontos képet ad a város tisztviselői karáról, a tanácsstagok és a tisztviselők egymáshoz való viszonyáról, ill. vagyoni helyzetéről. Ugyancsak jól nyomon követhető Zalaegerszeg város küzdelme, hogy az állandóan változó felettes hatóságok és a nem túl kedvező körülmények viharában is megpróbáljon a járási és megyei fennhatósággal szemben valamiféle önállóságot megőrizni. A helyi közigazgatás intrikáktól, csalásoktól sem mentes hétköznapijainak bemutatása helyenként sokkal inkább izgalmas kriminek, semmint száraz történeti tanulmánynak tűnik. Az érdekesítően, jó stílusban megírt kötet nagy erőssége, hogy szerzője – bár rengeteg adatot vonultat fel – nem veszik el a részletekben, hanem végig nagyon logikusan vezeti a történet fonalát.

A fejezetekkel és alfejezetekkel jó arányban tagolt kötet adatait táblázatok egészítik ki. A szerző tisztségenként függelékben közli Zalaegerszeg város 1849. december 31–1861. február 23. között hivatalban lévő tisztviselőinek névsorát. Ezt követi a felhasznált levéltári anyagok és szakirodalom jegyzéke, majd végjegyzetben a kötet jegyzetapparátusa. A művet jól használható névmutató zárja.

A nyugat-magyarországi, szűkebb páttriája története iránt érdeklődő olvasó számára azért is érdekes lehet a kötet, mert az tágabb értelemben a soproni katonai kerület, ill. később soproni kormánykerület – mint Zalaegerszeg felsőbb hatósága – történetét is érinti, melyről mindeztidáig még nem született korszerű, áttekintő jellegű, elemző történeti összefoglalás.

LANGER ÁGNES

Rüdiger Wurth: Oedenburg
Seine historische Position im
Boten- und Postwesen

(Oesterreichische Postdirektion 1850–1867
und 1921), Eisenstadt, 2001.

A történelmet szeretők számára egy igazi különlegesség látott napvilágot. Dr. Rüdiger Wurth osztrák történész – az évente megjelenő Österreichische Postgeschichte sorozat keretében – ez év júliusában kizárólag Sopron és környéke postatörténetével foglalkozik. A könyv megjelenése Burgenland tartomány fennállásának és Ausztriához tartozásának 80. évfordulójára, és nem utolsósorban – Ausztria nagy veszteségére – a terület természetes fővárosának, Sopronnak, Magyarországon maradásának emlékére készült. Mint ahogy a szerző előszavából is megtudhatjuk, e térség mindig fontos szerepet játszott közlekedési útvonalként Európa szívében. Nem véletlen tehát, hogy a korai vaskortól kezdődően jelentős települések alakultak ki és itt vezetett át az ókor egyik fontos útvonala, a Borostyánkő-út. A római hírszolgálat és ezt követő középkori futárszolgálat rendszere egészen az újkorig követhető. Történelmi tény: hogy mindezek kialakulása lényeges gazdasági és társadalompolitikai változásokhoz vezetett. A kötet teljes képet nyújt a hírközlés fejlődéséről, korabeli bélyegekkkel, levelezőlapokkal, levelekkel, térkép-vázlatokkal illusztrálva egészen napjainkig. Körültekintő pontossággal taglalja a történelmi fordulatokat. A kismartoni könyvbemutatón felhangzott postakürt hangja – könyv formájában – az olvasókhöz is eljuthat.

Viktoriánus, családi környezetben,
különleges sörökkel, koktélokkal
és széles ételválasztékkal várjuk Önt!

H-9400 Sopron,
Széchenyi tér 12.
Tel./fax: 06-99/316-839
E-mail: perko@elender.hu

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

TOURISMUS UND FREMDENVERKEHR

SZABOLCS GIMESI: Liebe Leser!	227
GÁBOR WINKLER: Zum Zwecken des Fremdenverkehrs verwendete Gebäude in Ödenburg im 19. Jahrhundert	229
CSABA KATONA: Die Geschichte des Hollinger (Fertőboz) Bades	249
MIHÁLY KUBINSZKY: Einrichtungen des Fremdenverkehrs im Stadtteil „Löver“	262
FERENC JANKÓ: Funktionsspezifische Verwendung der historischen Gebäude von Ödenburg I.	277
GYULA LOVAS: 125 Jahre Raab-Ödenburg Eisenbahn	297

KLEINE MITTEILUNGEN

OTTÓ DOMONKOS: Ausländer in Ödenburg – Ödenburgen im Ausland. Bemerkungen zur Geschichte der Gesellenwanderung	319
ISTVÁN DÁVIDHÁZY: Der Besuch von Franz Josef I. in Ödenburg am 31. Mai 1884	330
DEZSÓ EGERVÖLGYI: Széchenyi-Porträt an einer Freimaurer-Medaille	337

BÜCHERSCHAU

JÓZSEF SÜMEGHY: László Zoltán (red.): Saule in Gottes Tempel. Oszkár Budaker-Gedenkbuch	340
ILDIKÓ NÉMETH: Ibolya Foky: Zalaegerszeg 1850–1860	341
ÁGNES LANGER: Rüdiger Wurth: Oedenburg. Seine historische Position im Boten- und Postwesen	342

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe, Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A fürdő területének ez a sajátos felosztása alapvetően a közerkölcsöt szolgálta. Ezt célozta – korabeli általános fürdői gyakorlatnak megfelelően – a férfiak és nők fürdőházbeli elválasztása is, az pedig különösen, hogy a fürdőháztól keletre és nyugatra egyaránt tilos volt a fürdés a partról száz-száz ölön belül. Akiknek nem tellett vagy nem akaródzott a fürdőház nyújtotta szolgáltatások magasabb árait fizetni, azok erkölcsiségét a parti nád-kunyhók óvták: „De volt gond a közép sorsuakra is, és hogy ezeket se háborgassa vagy botránkoztassa a durva és pajkos népség, mert ezen utolsók távolabb elválasztva a többiektől a falu alá utasítottak, hol őket egy a Fertőbe nyuló csúcs és nádas a többiek látása elől eltakarja.” Aki nem fizetett, mint fentebb már szó esett róla, csak a zöld-fehér zászlókon túl ereszkedhetett a vízbe.

Ugyancsak az erkölcsiség kívánalmait óvták a alábbi fürdői rendszabályok (a mindenre ügyelő Lunkányi jóvoltából ugyanis ilyenek is voltak): „2. Kik a fürdői alapítványt használni akarják, azoktól elváratik, hogy illendő mivel magá viseletűek legyenek, és semi illetlen tettel izetlenségre, vagy botránkozásra alkalmat ne adjanak. 3. A fürdői alapítványban a fürdés csak ümög és gatyában –, vagy fürdőköponyegben –, vagy fürdöümögben –, vagy legalább uszógatyában essen meg. [...] 9. Kik ezen rendszabályokat áthágnák, magoknak tulajdonítsák a kellemetlen következt.”

(Katona Csaba: A fertőbozi fürdő története)

Ára: 300,-Ft

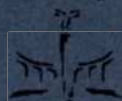
Soproni Szemle

2001. negyedik szám

ötvenötödik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Autoliv Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Vass Balázs technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 1 300 Ft-ért. Budapesten számonként megvásárolható a Kis Magiszter Könyvesboltban (Magyar u. 40.)

Előfizetési díj 2001-re egy évre 1 200 Ft, egyes szám ára 300 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.
A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2001. negyedik szám

ötvenötödik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN

SZENDE KATALIN: Fidelitas és politika. Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban	343
KISS GÁBOR – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS: Sopron, Szabolcs, Vasvár. Topográfiai megfigyelések és történeti adatok az Árpád-kori Vasvárról	355
NÓGRÁDI ÁRPÁD: Paraszti telekhasználat és földbérlet a Kanizsaiak Sopron-környéki birtokain (Csepreg 1522. évi összeírásai és a nagyecenki Jankó István vagyona)	361
HORVÁTH RICHÁRD: A Chernelházi Chernelék a középkorban	369

TANULMÁNYOK

SZÉKELY ZOLTÁN: Egy barokk kolostor élete a tárgyak tükrében: a csornai premontrei prépostság 1786-ban	383
JANKÓ FERENC: Sopron történelmi épületállományának funkcionális hasznosítása II.	411

MŰHELY

HORVÁTH LÁSZLÓ: Egyházközségek és prédikátorok a „kapui tartományban” 1590-ben.....	433
KUBINSZKY MIHÁLY: Az Ady Endre úti Kultúrház 50 évvel ezelőtti katasztrófája.....	446

SOPRONI KÖNYVESPOLC

GÖMÖRI JÁNOS: Az avar-kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában (Sopron, 2001) ism. Szemán Attila	448
Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról, szerk. Neumann Tibor (Budapest, 2001) ism. Szende Katalin	450
HORVÁTH JÓZSEF-DOMINKOVITS PÉTER: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek (Sopron, 2001) ism. Kujbusné Mecsei Éva.....	453
Győr–Moson–Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995) szerk. Horváth József (Győr, 2000) ism. Polgár Tamás	456

KÖZLEMÉNY

A Soproni Városszépítő Egyesület közleménye	360
---	-----

TELEPÜLÉSEK ÉS TÁRSADALOM A KÖZÉPKORBAN

SZENDE KATALIN

Fidelitas és politika.
Kihez és miért volt hűséges Sopron
városa a középkorban

Sopron azok közé a városok közé tartozik, amelyek sorsát földrajzi helyzetük az átlagosnál messze nagyobb mértékben meghatározza. Országok, sőt politikai rendszerek határára elhelyezkedve időről időre választani kényszerül: a kapu vagy a védőbástya szerepét játssza-e. Választás vagy kényszer? Tudatos döntés vagy akaratlan sodródás? Ezek a kérdések legtöbbször a 20. század dilemmáit idézik. Az alábbiakban mégsem erről az időszakról, hanem a középkor évszázadairól fogok szólni, két, a város szempontjából meghatározó jelentőségű eseménysort felidézve. Feladatomban ez esetben nem annyira új elsődleges források feltárását, mint az eddig ismertnek tartott tények új megvilágításba helyezését tekintem.¹

1. Kun László és II. Ottokár

Sopron, mint egy határvármegye központja,² különösen nagy területű és a római falmaradványoknak köszönhetően igen jól védhető ispánsági várával már megépítésének idején, a 11. században több fontos katonai esemény részese volt. A német császárság megújuló támadásai (1030, 1043, 1044, 1051, 1052, 1063) folyamatosan veszélyeztették a nyugati határszakaszt, ezek közül bizonyosan Sopron körzetében tört be az országba 1044-ben III. Henrik. Fél évszázad múltán itt akart áthaladni Bouillon Gottfried is kereszties hadaival 1096-ban.³ A 12. század folyamán, a magyar külpolitika döntően délkeleti orientációjának, illetve a korábbi riválisok más irányú lekötöttségének köszönhetően kevesebbet hallunk erről a vidékről.

Annál inkább felértékelődött a nyugati határszél a 13. században. A Tatárjárás során Sopron egyike volt annak a kevés várnak, amelyet nem tudtak bevenni a mongol támadók, környékén ellenállt még Moson, Pozsony, Léka és Németújvár is. 1235–46 között a határvidék a IV. Béla és II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg közötti, majd 1278-ig a II. Ottokár cseh királlyal vívott harcok középpontjába került. Kérdésfelvetésünk szempontjából különösen ez utóbbi eseménysor érdemel figyelmet, mivel ennek során vannak először adataink a városi közösség együttes fellépéséről, véleményének közös kinyilvánításáról.

¹ Az írás rövidebb változata előadásként elhangzott a Nyugat-Magyarországi Egyetem által szervezett, „A civitas fidelissima diskurzusa” c. konferencián 1999 szeptemberében. Az előadás témaválasztása a központi tematika előtörténetének bemutatását szolgálta.

² Vö. *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia (Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről), *Századok* 134 (2000) 99–116.; a határvédelem topográfiajáról összefoglalóan ld. *Robotka Csaba*: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében, *SSz.* 54 (2000) 374–401.

³ Az eseményekről összefoglalóan ld. Magyarország története 10 kötetben, I. kötet: *Előzmények és magyar történet 1242-ig* (főszerk. *Székely György*) Bp. 1984. 855–862, 944–956. Helyi vonatkozásban ld. a „Sopron” címszót a *Korai Magyar Történeti Lexikonban* (főszerk. *Kristó Gyula*) Bp., 1994. 607–608.

Az összecsapások II. Frigyes halála után először a Babenberg-örökségért indultak meg. A hercegséget Vencel cseh király fia, Přemysl Ottokár morva őgróf és IV. Béla magyar király is magának követelte a Babenbergekkal fennálló vérségi kapcsolatokra hivatkozva. A váltakozó sikerrel folyó harcok után, amelyek során IV. Bélának Bécs környékét is sikerült elfoglalnia, IV. Ince pápa közvetítése nyomán Buda mellett 1254 tavaszán békét kötöttek. Ennek alapján Stájerország területét felosztották egymás között, Ausztria pedig Ottokár birtokába jutott.⁴ A békekötésre a magyar király által kijelölt békebírák között szerepelt Hahót nembeli Buzád bán fia, Csák királyi tárnokmester és soproni ispán (1248–1260) is. 1259–60-ban a stájer előkelők fellázadtak a magyar uralom ellen, így Béla kénytelen volt lemondani ottani főségéről. Az Ottokárral kötött újabb békét azzal erősítették meg, hogy a cseh király feleségül vette Béla unokáját, Kunigundát.⁵ Ezután egészen a IV. Béla haláláig és V. István trónra lépéséig béke volt a magyarok és a cseh uralkodó között. 1270-ben azonban az elhunyt király családtagjai és az őt támogató főurak, elsősorban a Kőszegiek és a Geregye nembeli előkelők, Ottokárnál kerestek menedéket az új uralkodó „tisztogatásai” elől. Egyúttal a védelem fejében a cseh király rendelkezésére bocsátották nyugat-magyarországi erősségeiket, jogalapot és támaszpontokat adva ezzel annak fegyveres beavatkozásaihoz. Ottokár 1271-ben a stájerországi magyar támadásokra válaszul a Garamig hatolt, elfoglalva Pozsonyt, Nyitrát és Nagyszombatot, majd átkelt a Dunán és bevette Mosont és Óvárat is, a magyar seregek azonban visszaverték és Bécsig üldözték a cseheket. A nyár közepén megkötött béke aztán az 1261-es területi viszonyokat állította vissza.⁶

István halála és fia, a mindössze tíz éves IV. László hatalomátvétele idején (1272) Ottokár cseh királysága mellett még inkább stabilizálta hatalmát Ausztria, Stájerország és Karintia felett is, vagyis Magyarország nyugati határa mellett egy olyan erős államalakulat élén állt, amely eséllyel pályázhatott a Közép-Európa feletti hegemoniára.⁷ Ebbe a képbe tökéletesen beleillett egy Magyarország elleni hadjárat, amelynek közvetlen kiváltó oka Csák nembeli Máté szlavón bán Stájerország és Karintia elleni támadása volt. A főúr így akarta ugyanis megbosszulni, hogy a cseh király védelmet nyújtott riválisainak. Az 1273 elején indított hadjárat Ottokár sikerét hozta, kezébe került Győr és Nyitra vára, keleti és déli irányban pedig a Bakonyig, Körmendig ill. Zágrábig jutott. A nyár folyamán kisebb magyar sikerek után újra a csehek hatoltak előre, részben a Duna és a Vág közti felvidéki területeken, részben a Dunától délkeleti irányban, amelynek során elfoglalták Pozsonyt, Mosont, Óvárat; és Sopront is fenyegették.⁸

A kritikus helyzetet tovább rontották a belpolitikai ellentétek: az egymással viaskodó főúri pártcsoporthozások egymást váltották a főbb tisztségekben, köztük a soproni ispánság élén is, ahol Kőszegi Henrik fiától, Ivántól Csák Péter vette át a hatalmat, hogy őt 1275 júniusában ismét a rivális család egy tagja, Kőszegi Miklós nádor kövesse.

⁴ A béke szövegének magyar fordítását ld. *Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések 1000–1526*. Pápa, 2000. 69–71. Az eseménytörténet részletes elemzése: *Szende László: Harc a Babenberg-örökségért (1246–1261)*, in: *Sic Itur ad Astra* 1999/2–4. szám, 263–306.

⁵ *Magyar békeszerződések 72–75.*; *Szende L. i. m.* 288–302.

⁶ *Magyar békeszerződések 76–89.*; *Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok*, Bp. 1993., 138–139.

⁷ Vö. *Jiri Kuthan: Přemysl Ottokar II. König, Bauherr und Mäzen*, Wien–Köln–Weimar, 1996. 9–28 (Die Machtpolitik König Přemysl Ottokars II.)

⁸ Kun László emlékezete, bev. és vál. *Kristó Gyula*, Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) 16–17 (bevezetés) ill. 54–65. (források).

1275–76 fordulóján a nádorság és a soproni ispánság újra Csák Péter kezébe került. A Csákok más tisztségekben is hegemoniára tettek szert, aminek megakadályozására a fennhatóságuk alá került Dunántúlt nemcsak az idegen hódítók, hanem az ellenpárt képviselőinek csapatai is pusztították.⁹

Ellentétek voltak a vezető nagyurak között a külpolitikai események megítélését illetően is, ahol 1273 őszén nem várt fejleményre került sor. A választófejedelmek a nagyhatalmú Ottokár helyett a Svájcban szerény birtokokkal rendelkező grófit, Habsburg Rudolfot tették meg német királynak. A még mindig igen fiatal magyar király állásfoglalása a két vetélytárs közti konfliktusban sokáig nem volt egyértelmű, az egymással harcoló főúri csoportok befolyása alatt a pillanatnyi helyzetnek megfelelően változott. Végül is 1276 őszén Magyarország Rudolf pártján kapcsolódott be a fegyveres harcokba. Ez eredményezte, hogy Ottokár kénytelen volt lemondani az 1273-ban elfoglalt nyugat-magyarországi várakról, amelyek 1277-ben visszakerültek magyar fennhatóság alá. A döntő ütközetre a rákövetkező évben, 1278. augusztus 26-án a magyar határ közelében, a Morva folyó osztrák oldalán, Dürnkrot mellett került sor, ahol a csehek súlyos vereséget szenvedtek, és maga Ottokár is holtan maradt a csataterén. Ez az esemény lezárta a magyar királyok és Ottokár között csaknem három évtizeden át zajló viszályokat, és fellegzést jelentett a nyugati határszél életében.¹⁰

Mit tudunk Sopron viszonyairól ebben a zavaros időszakban? A vár és környéke vitathatatlanul kulcspozícióban volt a nyugati külpolitika megvalósításában, akár aktív, akár passzív volt is az. Nem véletlen, hogy a soproni ispánság rendszeresen összekapcsolódott a nádori méltósággal, az ország második emberének pozíciójával. Az 1271-es békeszerződés is megnevezte a soproni és a mosoni ispánt, mint akik az osztrák határ környékén felmerülő kisebb ügyekben illetékesek igazságot szolgáltatni.¹¹ A helyi és az országos tisztség összefonódása azonban azt is jelentette, hogy a vármegye vezetője gyakran távol volt országos ügyekben, így a helyben maradottnak nagyobb szerep jutott saját ügyeik megoldásában. Sopronban az ispánt katonai téren a várnagy (*castellanus*), az igazságszolgáltatásban és a váron kívüli lakosság ügyeinek intézésében a falunagy (*maior villae*), majd a bíró (*villicus, iudex*) helyettesítette. A funkciók differenciálódása valós igényeket tükrözött, a vár népének belső öngazgatásra törekvését mutatta.¹²

Az Ottokár elleni harcok dokumentumai társadalmi és hadszervezeti szempontból is tanulságosak. Zsoldos Attila az 1273. évi események elemzésével arra a megállapításra jutott, hogy abban az időben a nyugati határvidéken a királyi várszervezet katonailag még működőképes intézmény volt.¹³ Ugyanakkor a várhoz tartozó birtokok sorozatos eladományozásával és a várjobbágyok egy részének nemesi, illetve királyi szerviensi rangra emelésével és új, a katonai szervezethez nem kötődő népelemek beköltözésével a megye és annak központja döntő társadalmi átalakuláson ment át.

⁹ Szűcs J. i. m. 283–288.

¹⁰ Kun László emlékezete 90–111.

¹¹ Magyar békeszerződések 83.

¹² Szűcs J. i. m. 266–269. Helyi vonatkozásban: Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története, in: Sopron és környéke műemlékei, szerk. Csátkai Endre – Dercsényi Dezső, Bp. 1956. 48–50.

¹³ Zsoldos Attila: A királyi várszervezet és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) 45–76, itt: 69–71.

Arról, hogy 1272 és 1277 között mi is zajlott az ispáni vár falain kívül és belül, három viszonylag részletes forrással is rendelkezünk, amelyek igencsak eltérő szempontok szerint értékelték a helyzetet. A „*Continuatio Vindobonensis*” néven számon tartott osztrák krónika az 1273. év eseményeinél a következőket írja: „Postea iuxta piscinam Vertsê omnes munitiones absque pugna se regi ob metum humiliaverunt. Supronium sive Oedenburch vallata 14 machinis diversaque impugnatione ad inclinationem regi Otacharo est coacta. Que etiam *prestito iuramento* datisque heredibus in obsides, *pacem et iusticiam civium Australium* in omnibus terris regis Boemie *acceptoque privilegio* consecuta est.”¹⁴ („A Fertő környékén az összes erősség félelemből küzdelem nélkül behódolt a királynak. Sopron, más néven Ödenburg, bár sáncok védték, a tizennégy hadigép és a heves rohamok miatt arra kényszerült, hogy megadja magát Ottokár királynak. Miután pedig a város felesküdt, és fiait kezesként adta, a cseh király területein az osztrák polgárokat megillető jogokat és békét nyerte el, valamint kiváltságokat is kapott.”¹⁵) Ezt a legrészletesebb krónikaszöveget számos 14–15. századi osztrák krónikakompiláció átvette, ezeknek azonban Sopron történetére vonatkozóan önálló forrásértékük nincsen, ezért idézésüktől eltekintek.¹⁶

Sopron 1277-es privilégiumlevele ugyanakkor így fogalmaz: „attendentesque eorundem civium *gratam fidelitatem* et *gratis* obsequia, que nobis in *conservatione* castris nostri Supruniensis et in aliis omnibus contra regem Boemorum regni nostri inimicum capitalem [...] et multa castra nostra fecit violenter et fraudulenter occupari, exhibuerunt indefesse et gravi necessitate compulsi filios eorum regi Boemie traditos in obsides *pro fidelitate nobis observanda* non parcentes filiis dictum castrum nostrum nobis illese et sine periculo filiis eorum aput dictum regem Boemie remanentibus *restituerunt*, promissimus et promittimus eisdem, ut ipsos cives nostros *in eadem libertate* indempnes inviolabiliter conservabimus, quam eisdem dominus Bela avus noster et Stephanus pater noster [...] *mediante privilegio* eorundem concesserunt...”¹⁷ („nem felejtven azon polgárok köszönetet érdemlő hűségét valamint előzékeny odaadását, amelyet soproni várunk megtartásában és más egyéb dolgokban fáradhatatlanul irányunkban tanúsítottak a cseh királyával, országunk fő ellenségével szemben, aki [...] váraink közül sokat erőszakos és csalárd módon elfoglalt, és a súlyos kényszerhelyzettől szorongattatva fiaikat Csehország királyának túsul adták, s irántunk való hűségük megőrzéséért nem kímélték őket, mondott várunkat sértetlenül és veszedelem nélkül nekünk megőrizték, amikor fiaik Csehország királyánál maradtak, megígértük és megígérjük nekik, hogy mondott polgárainkat ugyanazon szabadságban csorbítatlanul és sértetlenül megőrizzük, amelyet [...] nagyapánk, Béla úr és apánk, István kiváltságaik révén megengedtek.”)¹⁸ A privilégiumlevél 1277 végén kelt, azután, hogy az ország egy-

¹⁴ Continuatio Vindobonensis, ed. Wilhelm Wattenbach, in: Monumenta Germaniae Historica Scriptorum tomus IX. ed. Georgius Heinrichus Pertz, Hannover, 1851. p. 705. ill. Albinus Gombos. Catalogus fontium historiae Hungaricae, Bp. 1937–38. 784. A klemélések itt és a továbbiakban is tőlem.

¹⁵ Kun László emlékezete 57. (Lázár István Dávid fordítása)

¹⁶ A fenti krónikahely első két mondatát szintén idézi Mollay Károly: Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde (Ostmitteleuropäische Bibliothek 49.) Bp. 1944. 41., és ugyanott (38–42) felsorolja Gombos műve alapján a többi érintett krónikahelyet is, amelyek számára elsősorban mint az Oedenburch helynév és változatai előfordulási helyei voltak érdekesek.

¹⁷ Legutóbbi kiadása: Elenchus fontium historiae urbanae, szerk. Kubinyi András, Bp. 1997. 68–71., az idézet: 69.

¹⁸ Kun László emlékezete 86. (Petrovics István fordítása)

házi vezetői által kezdeményezett rákosi gyűlés az év májusában hivatalosan is kimondta a tizenöt éves uralkodó nagykorúsítását. Azt, hogy László személyesen is meggyőződött a helyi viszonyokról, az alábbi kitétel is mutatja: „amikor királyságunk helyzetének megújítása érdekében Rudolf római királyhoz mentünk, és más egyéb ügyeink intézése közepette soproni várunkhoz elvetődünk, megfontolván a védművek régóta tartó pusztulását és a soproni várunk falán keletkezett hasadékokat...” A 13. századi falaknak ezt a megrongálódott állapotát a régészeti kutatás is kimutatta.¹⁹

A krónikarészlet és a kiváltságlevél narratiojának egybevetése és az általános történelmi események tükrében bizonyos, hogy miután Ottokár 1273-ban a Dunántúl teljes nyugati felét elfoglalta, Sopron sem maradhatott mentes a cseh seregek megszállásától. Erre utal egyebek mellett a mindkét híradásban – bár ellentétes előjellel – megörökített túszzedés ténye is.²⁰ Az, akiben esetleg IV. László privilégiumának megfogalmazása mégis azt a benyomást keltené, hogy Sopron vára és annak lakói végig a magyar király oldalán álltak, ugyanennek az uralkodónak egy másik, 1279. szeptember 3-a után kelt oklevélből szerezhet bizonyosságot ennek ellenkezőjéről. Ez a vár sorsát és védőinek magatartását bemutató harmadik forrásunk arról tudósít bennünket, hogy Péter várnagy a csehekkel játszott össze, és három személyt, akik ez ellen foglaltak állást, kivégeztetett: „cum Petrus quondam castellanus Supruniensis nobis et regno nostro in prodicione castris nostri regi Boemie facta [...] *infidelitatem* commisisset et eo non contento seclus sceleti adiciens, quosdam *de fidelibus civibus* castris nostri Supruniensis Stephanum videlicet pelliparium, Petrum et Suerchel fratres suos, *pro fidelitate nobis observanda*, idem Petrus parcravius occidisset...”²¹ („Mivel Péter, a néhai soproni várnagy hűtlenséget követett el ellenünk és országunk ellen [...] azzal, hogy várunkat a cseh királynak kiszolgáltatta, és nem érve be ezzel, bűnét egy másikkal is tette; Sopron várunk hű polgárai közül bizonyos István nevű tímárt és testvéreit, Pétert és Suerchelt irántunk tanúsított hűségük miatt megölte ez a Péter várnagy.”)²² 1279-ben Csák Máté nádor ítélete révén ő is erre a sorra jutott, Dág (Ágfalva) birtokát pedig IV. László az Osl nembeli Péter fia Dénes mesternek adományozta.²³ Azt szinte lehetetlen eldönteni, hogy a vár lakosságának többsége állást foglalt-e, és ha igen, kinek az oldalán. Az oklevél három embert emelt ki, mint a *castellanus* akaratával ellenszegülőket, tehát elképzelhető, hogy sokan – vélt vagy valós érdekből, vagy megfélemlítés hatására – nem elleneztek a várnagy lépését.

¹⁹ Uo. 87. Vö. legutóbb *Holl Imre*. Scarbantia – Sopron városfalai, SSz. 51 (1997) 289–306, kül. 290., a korábbi irodalommal. Az itt említett, Rudolf császármál tett látogatáshoz kapcsolódik IV. László 1277. november 20-i oklevele is, amelyben István soproni bírónak az udvartartás által okozott károk, valamint hűséges szolgálatai (*fidelitatus et servitii*) fejében Bánfalván egy ekényi földet adományozott. *Házi Jenő*. Sopron szabad királyi város története Sopron, 1921–1943. I/1. 6–7. (a továbbiakban a kötetszám és a lapszám megjelölésével hivatkozom erre a forráskiadványra)

²⁰ Hasonlóan kiemeli az ártatlan gyermekek túszul adását IV. László 1277. január 17-i oklevele is, amelyben a lövéri íjászok másik felét is a város lakóinak gyarapítására és védelmi erejének fokozására Sopronhoz csatolja: “*considerata fidelitate eorundem civium [...] quia non parcentes filiis, quos inviti regi Bohemorum in obsides dederant*” – Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg II. (1271–1301), bearb. *Irmtraut Lindeck-Pozza*, Graz–Köln, 1965. (A továbbiakban: UB II.) 95–96.

²¹ UB II. 134–135.

²² Középkori históriák oklevelekben (1002–1410), vál., bev., jegyz. *Kristó Gyula* (Szegedi középkortörténeti könyvtár 1.) Szeged, 1992. 95. (Sz. Galántai Erzsébet fordítása).

²³ Vö. *Mollay Károly*. Névtudomány és város történet. Dágtól Ágfalváig (1195–1416) SSz. 15 (1961) 114–130, kül. 121. Péter várnagy működésével már 1256-ban is voltak problémák, ld. uo. 119.

Bármelyik forrást nézzük is, az eltérő nézőpont és szándékok ellenére két közös, egymással okozati kapcsolatba állított eszmei tartópilléren állnak: a hűség és a kiváltság (illetve adomány) kapcsolódnak össze egymással. Az uralkodónak azt a feladatát, hogy alattvalói hűségét megjutalmazza, a királyi oklevelek elvi szinten is gyakran kijelentik, így szerepel ez a megállapítás az előbb idézett 1279-es adománylevelben is: „ad officium nostri regiminis pertinet *servicia et fidelitates* (sic!) metiri singulorum” („uralkodói kötelességeink közé tartozik minden egyes ember szolgálatát és hűségét felmérni”).²⁴ A fentebb idézett forrásokban kiemelt kifejezések világosan tükrözik ezt az eszmerendszert. A kiváltságolás indoklására Ottokár esetében a szöveg a *fidelitas*-szal gyakran párosan is használt *iuramentum*-ot (hűségeket)²⁵ valamint az osztrák példát említi, következményeként pedig a *pax, iusticia* és a *privilegium* szerepelnek. László kiváltságlevele a harcokban való helytállás és a – mint láttuk, olykor viszonylagosan értelmezett – kitartás (*pro fidelitate observanda*) mellett a helyiek kérésre és a király apjának, V. Istvánnak (1270–1272) illetve nagyapjának, IV. Bélának (1235–1270) az intézkedéseire hivatkozik. További adatok hiányában nem dönthető el, hogy ezek frott formában lefektetett kiváltságok voltak-e, és ha igen, túlélték-e a határmenti harcokat. Végül az 1279-es oklevélben Dági Péter *infidelitas*-a áll szemben a *fideles cives* magatartásával, akiket a kancellária megfogalmazása szerint úgyszintén a magyar király iránti *pro fidelitate observanda* végeztetett ki az áruló vármagy. A hűség jutalma ezúttal a szintén *fideles famulatus*-t tanúsító Oslí Dénes által elnyert birtokadomány volt.

Amint a példákban kitűnik, az egymással hadakozó uralkodók azt adták híveiknek, amivel a leginkább meg lehetett fogni őket: az egyénnek birtokot, a városnak kollektív kiváltságokat. Az igény a közösség autonómiájának elismerésére „a levegőben lógott”, vagy történetibben fogalmazva, a társadalmi fejlődésből szervesen következett.²⁶ Az önkormányzat elemeinek kialakulása, a település lakóinak közös fellépése a 13. század közepétől Sopronban is számos dokumentumban nyomon követhető, amelyek közül a legtöbb éppen az említett harcok éveiből maradt fenn, és amelyek „közös akaratról”, „egyetértésről”, a település lakóinak „universitas-áról” szólnak. Nyilván még több lehetett azoknak az eseteknek a száma, amikor a közös döntésről nem maradt fenn írásos emlék – ezek közé tartozhatott a vár magyar kézbe való visszajuttatását megelőző tárgyalások sorozata is.²⁷

A városprivilegium megszerzése tehát valóban szorosan összefüggött a település lakóinak *fidelitas*-ával, de inkább csak névleg szolgált valamiféle korábbi „hűség” jutalmazására. A soproniak, mint láttuk, kénytelenek voltak együttműködni a mindenkori erősebb féllel, és erőfeszítéseik elsősorban arra irányultak, hogy a győztesnél szűkebb közösségük előjogait elismertessék. A királyok pedig a jelek szerint belátták, hogy egy belső autonómia törekvő közösség hűségét – nem visszamenőleg, hanem a jövőre való tekintettel, az esetleges későbbi megingások elkerülésére – éppen ezzel az elismeréssel

²⁴ UB II. 134. Vö. *Kurcz Ágnes*: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1962. 323–354.

²⁵ A szóhasználat különböző jelentésárnyalataira vö. a Magyarországi középkori latinság szótárának (Főszerk *Boronkai Iván*, majd *Szováik Kornél*) Bp. 1987– megfelelő címszavait.

²⁶ A téma mindmáig legátfogóbb feldolgozása: *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából 14 (1961) 17–107. Vö. *Szűcs J.* i. m. 266–272.

²⁷ *Mollay K.*: Sopron vármegye... 48–51.; *Házi Jenő*: A kancellária kialakulása Sopronban, SSz. 10 (1956) 202–215.

tudják biztosítani. A soproni eset analógiájaként hozhatjuk fel, hogy Pozsony 1291-es kiváltságlevelét is a Habsburg Alberttel kötött, a város magyar fennhatóság alá történő visszakkerülését eredményező hainburgi békeszerződést követően adta ki a magyar uralkodó.²⁸

A 13. század vége, IV. László király uralma (1272–1290) egy társadalmi forradalom, vagy legalábbis rendszerváltó időszak utolsó évtizedeire esett. Átalakult az ország kormányzati rendszere, közigazgatása és településszerkezete is. A sok apró, időnként elmentmondásos lépés végül is egy irányba vezetett. A központi irányítás alatt álló királyi megyeservezet helyett – magának a központi királyi hatalomnak, azaz László mellett nagyapjának, IV. Bélának és apjának, V. Istvánnak a támogatásával – önkormányzó közösségek: a nemesi vármegye és a modern, nyugati értelemben is urbanizáltaknak tekinthető városok alakultak ki.²⁹ Ezek sorába tartozik Sopron is, amelynek történetében a fent ismertetett eseményekre szintén érvényes Szűcs Jenő megfogalmazása, mely szerint „a politikai zavarok hullámai jelentős részben a gazdasági és társadalmi fejlődés 'felett' csaptak át”.³⁰

2. Erzsébet királyné, III. Frigyes és Hunyadi Mátyás

Zsigmond király uralma, a városokra vonatkozó intézkedéseinek ellentmondásossága ellenére is, a középkori Sopron fénykorának tekinthető.³¹ Városunk azon szerencsés települések közé tartozott, amelyek profitálni tudtak a kedvező döntésekből, elsősorban az árumegállító jog adományozásából, ki tudták védeni az esetleges uralkodói túlkapásokat, és elkerülték a kisebb társaikat fenyegető legnagyobb veszélyt: a magánföldesúri kézbe adást. Ez a sors jutott osztályrészül egyebek mellett a környéken Sárvárnak (1390), Körmendnek (1394), Vasvárnak (1423);³² Sopron azonban biztosította helyét a hét szabad királyi város között, amelynek közös fellebbviteli bírósága, a tárnoki ítélőszék, éppen a 15. század első évtizedeiben nyerte el későbbi formáját. A jogi elismerés komoly demográfiai és gazdasági fellendüléssel párosult: a lakosság száma az 1379 és 1427 közti évtizedekben mintegy kétszeresére nőtt, távoli külföldi – kölni, nürnbergi, regensburgi – kereskedőházak megbízottai személyesen is felkeresték a várost, amely egyre fontosabb szerepet játszott a Nyugat-Dunántúlra érkező vagy onnan kivitt áruk átmenő forgalmában.³³

Ez a virágkor torkollott az 1440-es évek elejének eseményeibe. A magyar trónra került első Habsburg, Albert király (1437–39) uralmát követően, amelynek a városra rövid-

²⁸ Magyar békeszerződések 90–95., a fenti mintát követő, a fidelitas-ra hivatkozó birtokadományozásokra még Sopron szűkebb környezetéből is számos további példát hozhatnánk fel az Ottokárral vívott harcok idejéből (ld. UB II. 1–136 passim).

²⁹ Az átalakulás folyamatáról ld. Szűcs J. i.m. 223–332. Újabbán Kristó Gyula a „modellváltás” kifejezést javasolja: *Kristó Gyula. Modellváltás a 13. században. Századok 135 (2001) 473–487.*

³⁰ Szűcs J. i. m. 281

³¹ *Kubinyi András*: Zsigmond király és a városok, in: *Művészet Zsigmond király korában I. Tanulmányok*, (szerk. *Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde*), Budapest, 1987. 235–245, és több német tanulmánya, legutóbb: *András Kubinyi: König Sigismund und das ungarische Städtewesen*, in: *Das Zeitalter König Sigmunds*, Debrecen, 2000. 109–119. Vö. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon, Bp. 1984. 150–183.

³² Ld. összefoglalóan Uo. 151–157, továbbá *Katalin Szende*: Some Aspects of Urban Landownership in Western Hungary, in: *Profit, Power and Urban Land. Landownership in Medieval and Early Modern Hungarian Towns*, Ed. *F.-E. Eliassen – G. A. Erstrand*, Aldershot 1996. 141–166. a további irodalommal.

³³ *Mollay K.*: Sopron vármegye i.m. 54–59. Vö. *Katalin Szende*: Sopron: a West-Hungarian Merchant Town on the Crossroad between East and West. *Scripta Mercaturae* 1997/2. 29–49.

sége miatt sem lehetett komolyabb hatása, Sopron az özvegy királyné, Zsigmond és Cillei Borbála leánya, Erzsébet politikai manőverezésének látókörébe került. Először közvetlenül a csecsemő V. László koronázása után merült fel, hogy a gyermeket ide menekítsék Ulászló hívei elől, mondván, hogy „az is Magyarország szent koronájához tartozik”, és Erzsébet unokatestvére és híve, Cillei Ulrik parancsnoksága alatt áll. Elképzelhető, hogy erre a lehetőségre a királyné ravasz udvarhölgye, Kottanner Jánosné hívta fel asszonya figyelmét, hiszen ő korábban évtizedekig itt élt, és a virágkor legismertebb polgármesterének, Székeles Péternek a felesége volt. A királyné elfogadta a tanácsot és a négy hónapos gyermeket a dajkájával valóban Sopronba küldte.³⁴ A városi tanács a belváros legelőkelőbb épületét, a Várostorony melletti házat jelölte ki a királyi vendég számára. A kis V. László 1440. június 12-től július 3-ig maradt itt.³⁵ Erzsébet királyné maga az év decemberének elején tartózkodott a városban, ebből az időszakból (december 8. és 11. között) három, a város javára tett rendelkezése maradt fenn: megerősítette Sopron Margit- és Erzsébet-napi országos vásártartási jogát; árumegállító jogot adott az osztrák sóra, és engedélyezte, hogy a Kovácsszeren (Smidgasse, a mai Várkerület 14–32 sz. házak közötti szakaszán) a városvédelem megerősítése miatt lebontott házak tulajdonosai a zsidóktól lefoglalt házakba költözhessenek.³⁶ Ebben az időszakban – a dokumentumok tanúsága szerint – ismét központi szerepet kapott a város és lakóinak *hűsége*: ez döntött a királyi gyermek idehozatala mellett, és ezt jutalmazták meg a királyné rendelkezései. Erzsébet „ad illa *grata fidelitatis obsequia*” („erre a hűséges engedmességükre” – ti. tekintettel), ill. „debitum respectum habentes ad illas *laudandes fidelitates*” („köteles tiszteletet tanúsítva dicséretre méltó hűségük iránt”) indokolta a kereskedelmi kiváltságok adását, hivatkozva mind a város lakóinak a zavaros időkben tanúsított helytállására, mind a kis László tartózkodásával kapcsolatos költségekre.

Az elkötelezettség azonban nem volt kölcsönös: az anyagi gondokkal küzdő Erzsébet 1441. február 25-én zálogba adta „egy bizonyos összegért” („umb aine genante summ gelts”) a várost néhai férje másodunokatestvérének, IV. Frigyes római királynak (1440–1493), a későbbi (1452-től) III. Frigyes császárnak. Az ezzel kapcsolatos első hivatalos irat a városhoz Frigyes március 6-iki oklevele, amelyben ígéretet tesz, hogy a *hozzá hűséges* várost a neki adott kiváltságokban megőrzi – amennyiben azok nem ellentétesek az ő zálogjogával („damit sy sich unsern kuniglichen gnaden *in gehorsam ercaizigt haben, und hinfur allzeit gehorsamlich und willig ercaizigen und beweisen* sullen [...] all solch obgemelt *privilegien, gnaden, hanntfest und freyhait*, die sy [...] von den vorgemelten kunigen und der egenanten unsrer lieben mmen der kunigin unczer

³⁴ A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/40. Ford. és közzéteszi *Mollay Károly*; Bp. 1979. 60–65, az idézet: 61. Vö. *Mollay Károly*; Kottanner Jánosné emlékirata. A legrégibb német női napló (1439–1440) SSz. 19 (1965) 142–149, 233–239, 323–329.

³⁵ Uo. 94–95: 68. jz.

³⁶ 1/3. 207–210. Az utóbbi intézkedés topográfiai vonatkozásairól ld. *Gömöri János*: A soproni Kovácsszeren 1440 júniusában lebontott házak régészeti feltárása, SSz. 47 (1993) 332–338., ill. *Mollay Károly*: A Kovácsok utcájának topográfiaja 1379–1536. [1. rész], SSz. 47 (1994) 266–273. Mollay a sebtében végzett bontásokat a csecsemő V. László Sopronban tartózkodásával, ill. a város emiatti fokozott védelmi igényével magyarázza. Erzsébet engedélyét decemberben részben a kész helyzet igazolására akarták megszerezni a város vezetői: az 1440. évi, április 24. előtt összeállított adójegyzékben az érintett volt várkerületi háztulajdonosok már Zsidó (Új) utcai címük alatt szerepeltek. (*Mollay K.*: A Kovácsok utcájának ... 272.) Ezen felül lehettek más tervei is a városnak a zsidó házakkal: Frigyes német király alább idézendő parancslevele 16 zsidó házról beszél, a Kovácsok utcájából 3 tulajdonost költöztettek át, és 4 házat akartak meghagyni a zsidók tulajdonában – így 9 épület sorsa függőben maradt volna.

gehabt und gebraucht habent, bestëttet, confirmiret und vernewet [...] doch vorbehalten des saczs, als vorgemelt ist...").³⁷ Megjegyzést érdemel, hogy Frigyes a magyar kancelláriában ilyen horderejű ígéreteknél használatos latin helyett a saját mindennapi közigazgatási gyakorlatában megszokott német nyelven írta királyi középpecsétjével megerősített levelét a városnak. Ennél három nappal korábban kelt Jacob Löffler pozsonyi tanácsos Bécsújhelyről küldött jelentése, amelyben tudatja városát, hogy Erzsébet királyné Sopronhoz hasonlóan Pozsonyt is el akarja zálogosítani Frigyesnek, és intette őket, hogy időben álljanak ellent ennek a lépésnek.³⁸ Pozsony városa Sopron elzálogosítása ellen is tiltakozott a következő szavakkal: „A soproniak egyike a hét városnak, és nem akarnak a szent koronától elszakíttatni”.³⁹

A királyné ellenfele, I. Ulászló, Frigyes idézett oklevele megírásánál egy jó héttel később szerzett tudomást Erzsébet szándékáról, és fejvesztés terhe mellett megtiltotta a soproni polgároknak, hogy Frigyes embereit beengedjék a városba, és ugyanezt tették egy külön oklevélben az ország egyházi és világi főurai is.⁴⁰ Egy hónappal később, április 14-én – immár több ígérettel, mint fenyegetéssel – Rozgonyi Simon, Ulászló főkancellárja arról írt Sopronnak, hogy értesült: a város meg akarja tartani a király iránti *hűségét* („domino Wladislao [...] *puram fidelitatem* niteremini observare” ill. pár sorral később: „domino nostro regi *intemeratam fidelitatem* velitis observare”), és biztosítja őket, hogy ha valóban így tesznek, a király összes kiváltságaikban megerősíti majd őket (sua maiestas vos *in omnibus vestris libertatibus* inviolabiliter observabit”).⁴¹ Ez a levél a Szombathely melletti táborban Ulászló tavaszi hadjárata idején kelt, amikor a magyar főurak többsége átpártolt hozzá. Sopron hűségének megszerzése azonban inkább Ulászló és hívei vágyait tükrözte – források hiányában nem tudjuk, hogy a város valamilyen tanújelét adta-e a megkoronázott magyar királyhoz való közeledésének.

Közben a Sopron feletti tényleges hatalmat kezében tartó Frigyes értesítette a város közönségét, hogy tanácsosát, Sigmund von Ebersdorft nevezte ki városkapitánynak, aki iránt *hűséggel* tartoznak („ir im als ainem haubtman an unserer stat *gehorsam und gewertig seit*”).⁴² Hogy a német király hogyan tartotta meg az ígéreteit, azt mutatja a kinevezés utáni legközelebbi fennmaradt, Sopronhoz intézett levele. Ebben a kinevezett városkapitánynak megparancsolta, hogy a zsidókat a Zsidó utcai 16 házuk és a zsinagógájuk birtokában védjék meg⁴³ – holott néhány hónappal korábban külön kiemelte, hogy nemcsak a korábbi királyok, hanem a (törvényes uralkodói jogosítványokkal nem rendelkező) királyné által a városnak adott kiváltságokat és kedvezményeket is tiszteletben fogja tartani. Frigyes intézkedése a zsidók szempontjából természetesen pozití-

³⁷ I/3. 213–214.

³⁸ Pozsony Város Levéltára 1754. (MOL DF 239775) Az Inventár stredovekých listín, listov a írých pribuzných písomností I. (szerk. D. Lehotská, V. Horváth et al.) Praha, 1956. 246. a levelet tévesen Érsekújvárról keltezi. Vö. *Szende Katalin*. Sopron és Pozsony kapcsolatai a késői középkorban, SSz. 46 (1992) 168–179, itt: 171.

³⁹ *Szende K.* Sopron és Pozsony I. m. 170. 16. jz.

⁴⁰ I/3. 215–216.; teljes szöveggel: Hazai Okmánytár IV. 326; ill. Sopronmegyei Oklevéltár II. 301.

⁴¹ I/3. 217–218.

⁴² I/3. 217.

⁴³ I/3. 218–9., Vö. Magyar–Zsidó Oklevéltár I. (1092–1539, szerk. Friss Ármán Bp. 1903. 183–184. Frigyes zsidókkal kapcsolatos politikájára e helyütt nincs mód részletesen kitérni, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy a soproni zsidók védelmében később is hozott intézkedéseket. Ld. pl. *Házi J.* I. m. 1/5. 18. Vö. *Martha Keil*. Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő-középkorban, SSz. 52 (1998) 15–29, kül. 20–21.

van értékelendő, a város vezetőiben azonban – bár konkrét, közvetlen reakciójukról nincs tudomásunk – megerősíthette azt az elképzelést, hogy az ígéretekhez hasonlóan az azokat megalapozó hűséget is „rugalmasan” lehet kezelni.

Az elzálogosítás körülményeit azért tartottam érdemesnek részletesen ismertetni, mert az események során világosan megmutatkoztak a városért folyó küzdelem fő tényezői és a köztük lévő erőviszonyok. Az egymással versengő uralkodók a „helyi diplomácia” szokásos eszközeit: a kiváltságolást, ill. a korábbi privilégiumok megerősítését használták fel, az ígéretek időnként fenyegetésekkel párosítva. Közvetlen személyes beavatkozást nem tartottak szükségesnek; természetes tárgyalópartnerüknek a városi vezetést, pontosabban a „polgármestert, a bírót, az esküdteket és a város közönségét” tekintették. Új momentum, hogy az ország bárói önállóan is kifejezték véleményüket, és nemcsak az uralkodó befolyásolásán keresztül, mint ahogy jó másfél évszázaddal azelőtt tették. Még frissebb fejlemény volt az 1440-es évek elején a városok közösségének megjelenése, még ha komoly befolyást nem is gyakoroltak az országos ügyekre. A budai jogot használó hét szabad királyi város (Buda, Kassa, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes) szövetsége ez idő tájt sajátította ki a tárnokmester ítélőszékét, mint fellebbviteli fórumot. De éppen a soproni eset mutatja, hogy ez a szövetség több volt bíraskodási együttműködésnél: egyfajta szolidaritást is jelentett, különösen ha a többi város is valamilyen szinten fenyegetve érezte magát.⁴⁴

Hogyan válaszolt a soproni vezetés a számára is váratlan eseményekre? Bár a város által kiadott oklevelek nincsenek olyan rendszeresen összegyűjtve, mint a hozzá intézett dokumentumok, annyi bizonyos, hogy aktív ellenállást nem tanúsított Frigyesse szemben. Az elzálogosítás, mint gazdasági és várospolitikai eszköz általánosságban persze nem volt rendkívüli eset a késő-középkorban: Zsigmond ezt tette a szepesi városokkal, és a közeli Kőszeg is többször jutott ilyen sorsra.⁴⁵ Sopron is megpróbált egyfajta *modus vivendi*-t kialakítani az adott körülmények között, amire annál inkább szükség volt, mert Frigyes a 30 km-re lévő Bécsújhelyről, és nem a 200 km távolságban fekvő Budáról adta ki utasításait. Ezek a mindennapi élet legkülönbözőbb területeit érintették a soproniak jobbágyainak robotoltatásától a bűnüldözésen és a bíraskodáson át az osztrák alattvalók érdekeinek védelméig.⁴⁶ A leggyakrabban felmerülő kérdés mégis az adófizetésé volt, ahol különösen az országos adók és vámok behajtása lehetett konfliktus forrása, mert ilyenkor Sopront a közjogi helyzetnek megfelelően továbbra is „Magyarország tagja”-ként (*membrum regni Hungariae*) kezelték.⁴⁷ Az elzálogosított város gazdaságának hanyatlása, az országos politikában játszott szerepe Erzsébet királyné és IV. Frigyes király, ill. később Hunyadi Mátyás és III. Frigyes császár viszonya fényében számos izgalmas kérdést vet fel, csakúgy mint Sopron és Frigyes kedvenc rezidenciája,

⁴⁴ *Ilj. Szentpétery Imre*: A tárnoki ítélőszék kialakulása, *Századok* 68 (1934) 510–590, kül. 586–590., vö. legutóbb, a bíraskodási részvételre vonatkozó adatok összegzésével: *Kubinyi A.*: König Sigismund I. m. 112–113.

⁴⁵ *Mályusz E.*: Zsigmond király I. m. 153–155.

⁴⁶ Csak néhány példa: 1446 szeptemberében Frigyes Sopron jobbágyait árokásásra rendeli Sopronkertesre (I/3. 263) ill. 1451 februárjában Bécsújhelyre (I/3. 312); 1447. április 3-án Frigyes tiltakozott, hogy egy fellebbviteli ügyben a várostól a budai országos törvényszékhez fordultak, mert ez sértette az ő zálogjogát (I/3. 266–267); 1448. április 10-én Frigyes elengedi a magyar törvények szerint oklevélhamisításért járó büntetést (I/3. 269–270).

⁴⁷ A kettős adóztatásról Frigyes részére: I/3. 269; 279, 285, 286; I/4. 150–151, a magyar korona részére: 1451-ben: I/3. 311 („propter *fidelitatem vestram* qua tenemini sacro corone observari”) ill. 331 („et vos membrum estis huius regni”), 340 (speciale *membrum huius regni Hungariae estis*”), és még folytathatnánk a sort.

Bécsújhely kapcsolatának alakulása a 15. század derekán. Mindezek tárgyalásától itt területi korlátok miatt el kell tekintenünk. Annyi azonban feltétlenül szorosabban vett témánkhoz tartozik, hogy a hűség hangoztatása a határmenti harcok idején, például Hunyadi János kormányzó 1446. november–decemberi ausztriai hadjárata alkalmával is újra szerepet kapott, és toposzként máskor is felmerült, amikor a lakosságnak valamilyen áldozatot kellett vállalnia.⁴⁸

A város visszaváltása változó intenzitással az elzálogosítás alatt végig napirenden volt:⁴⁹ a magyar rendek, Sopron Bécsbe küldött követe⁵⁰ és a nagykorúsághoz közelítő V. László egyaránt tettek lépéseket ebben az irányban. Ez utóbbi kísérlet számíthatott volna a legkomolyabb eredményre: a jelek szerint 1457 júliusában az uralkodó valóban komolyan elhatározta Sopron kiváltását, ezért a város követeit azonnal Bécsbe rendelte. Lindvai Pál és Guti Ország Mihály ajtónállómesterek öt nappal később kelt leveléből viszont úgy tűnik, hogy a városvezetés – talán Frigyes reakciójától is félve – késlekedett bárkit is az udvarba küldeni, ezért az említett főuraknak biztatniuk kellett őket, hogy nyugodjanak meg a királyi felség akaratában („*acquiescentes eiusdem maiestatis regie voluntati*”). A császár irányában tanúsított óvatosság nem volt alaptalan: Frigyes ugyan nem zárkózott el teljesen László javaslatától, de a várost továbbra is kitartásra biztatta, és jelezte, hogy értékelni fogja azt („*die stat trewlich zu bewaren bestellet [...] als wir des und aller trewen ain gancz vertrawen zu ew haben. Daran tut ir uns gut gefalen, wir wellen das auch gnedigklich gen ew erkennen*”).⁵¹ A megállapodás Frigyes és László között valószínűleg hamarosan létrejött volna, ha a király időközben nem halt volna meg pestisben.⁵²

Az elkövetkező öt esztendő továbbra sem hozott végleges megoldást Sopron hovatarozását illetően.⁵³ A város részt vett a Mátyást királlyá választó gyűlésen, és vezetőihez címezte Mátyás a cseh fogságból való kiszabadulása utáni első levelét is 1458. február 12-én.⁵⁴ Az új király a kiváltságok – elsősorban a kereskedelmet érintő harmincad- és vámmentesség – ismételt megerősítése mellett még az év áprilisában ígéretet tett Sopron visszaváltására, és kiemelte a város iránta mutatott jóindulatát.⁵⁵ Ennek ellenére az 1450-es és 60-as évek fordulóján III. Frigyes továbbra is számított Sopron hozzájárulására, katonai erejére és hírszerzési adataira magyar királlyá választása és megkoronázása

⁴⁸ Pl. Frigyes 1446. november 25-i levelében: „*si sich mit beystann und trewn mit uns halten*”, I/3. 264. Az ide kapcsolódó köztörténeti eseményekről ld. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp. 1998. 198–208.

⁴⁹ Ld. erről Házi Jenő előszavát a Sopron szabad királyi város története c. okmánytárának I/4. kötetéhez Sopron, 1925. III–VI, amely elfogult és a forráskritikát nélkülöző szemlélete ellenére hasznos áttekintést ad.

⁵⁰ I/3. 398. Phetrer Miklós 1452. dec. 31-i bécsi jelentésében csak virágnyelven van benne, hogy a győri püspök (V. László elkötelezett híve, Salánki Ágoston) ígéri, hogy „minden egyes vár kérdését fel fogja vetni”, ennek alapján fogalmazott úgy regesztájában Házi Jenő, hogy a követ „a város visszaváltása érdekében közbenjárt”.

⁵¹ 1457. július 28-án így írt László a soproniaknak: „*nos illam civitatem nostram constituimus de manibus Romanorum imperatoris redimere*” (I/4. 211–212). Az ajtónállómesterek levele: 1457. aug. 2. (I/4. 212–213), III. Frigyes levele: 1457. szept. 11. (I/4. 220–221.)

⁵² Vö. Jemniczer Lénárd bécsújhelyi polgár „hírszerző” levelét, amelyben még V. László haláláról tudomást nem szereve ír egy közeli megállapodás lehetőségéről: I/4. 238–239. és Házi J. megjegyzését uo. 240.

⁵³ Mátyás hatalma megszilárdításáért vívott harcairól és a bécsújhelyi békét előkészítő tárgyalásokról ld. legutóbb: Kubinyi András: Mátyás király, Bp. 2001. 42–52.

⁵⁴ I/4. 259., ill. Hazai Okmánytár IV. 389.

⁵⁵ I/4. 270., ill. Hazai Okmánytár IV. 395.

körül, illetve a Mátyással és híveivel vívott harcokban.⁵⁶ Sopron véglegesen csak Mátyás megválasztása után öt és fél évvel, 1463. július 17-én a magyar rendek által éppen Sopronban ratifikált, Frigyes által saját rezidenciájában aláírt bécsújhelyi béke értelmében került ki Frigyes fennhatósága alól.⁵⁷ Rá két nappal a város vezetése annak rendje és módja szerint tételesen elszámolt a Frigyes által kinevezett Grafenegg Ulrik városkapitánnyal az adóhátralékokról és egyéb járandóságokról, és erről a városi kancelláriai gyakorlatban szokatlan chirographált oklevelet állított ki.⁵⁸

Mátyás – oklevelei szerint – mégis a város sokféle szolgálatait (multimoda *serviciorum genera*) és a szent korona visszaszerzéséért tárgyalásokat folytató követek iránti hűségét és alázatát (*magnam fidelitatem et subieccionem*) akarta megjutalmazni minden régi kiváltságában és jogszokásában (*in omnibus [...] antiquis libertatibus, graciis, honoribus, consuetudinibus, exempcionibus et privilegiis*) történő megerősítésével, amelyet a délvidéki hadszíntérre vonultában, Jajca visszavívása előtt adott ki.⁵⁹ Ugyanakkor a város követeinek kérésére, akik a táborban felkeresték, a Zsigmond 1402-es rendelkezése óta a gyakorlatból kiszorult árumegállító jogot adományozta újból Sopronnak – ismét csak a város által tanúsított nagy odaadást és hűséget (*magnam reverenciam fidelitatemque*) felemlítve.⁶⁰ Végül koronázása után, 1464-ben ünnepélyes, aranypecsétes okevéliben ismét megerősítette a város kiváltságleveleinek legfontosabb pontjait, és rá egy évre újabb két országos vásár tartására adott engedélyt.⁶¹

A *fidelitas* tehát az elzálogosítás során, III. Frigyes fősege alatt és Mátyás trónra lépése idején is elvárt, megkívánt, de minden érintett fél által viszonylagosan értelmezett fogalom volt. A város vezetői kívártak és óvakodtak kenyértörésre vinni a hovatartozás kérdését, amíg a nagypolitika erőviszonyai bizonytalanok voltak. Fontosabb volt számukra az addig is mind Magyarországgal, mind Ausztriával meglévő kapcsolatok lehetőség szerinti fenntartása és a város gazdaságának adminisztrálása, amit a környéken folyó szinte állandó csatározások igencsak visszavetettek. Nem véletlen, hogy minden egyes uralkodó éppen gazdasági kiváltságok adásával igyekezett jutalmazni vagy megelőlegezni a város lojalitását.

Általánosíthatjuk-e ezek után – nem feledkezve meg a szükséges óvatosságról – a két eset tanulságait? A közvetlen eseményeket tekintve a város vezetői a két, egymástól több mint másfél évszázad távolságban levő helyzetben látszólag ellentétes döntéseket hoztak. Az első alkalommal végeredményben a magyar király oldalán tették le a voksot. Másodsorra, ha nem is támogatták tudatosan Frigyes hatalomátvételét, nem hoztak semmilyen lényeges intézkedést, amivel a helyzetet befolyásolták, a feltételeket megváltoztatták volna. Közös elemként mégis azt emelhetjük ki, hogy a város és vezetői elsősorban önmagukhoz és saját érdekeikhez igyekeztek hűségesek maradni. Az már a vezetők politikai éleslátásán és helyzetfelismerő képességén múlott, hogy ezt a gyakorlati hozzáállást saját koruk közvéleménye és a kései utókor mennyiben érezte és érzi a *fidelitas* fogalma által támasztott magasabb etikai követelmények megvalósításának.

⁵⁶ I/4. 383–397, passim

⁵⁷ Magyar békeszerződések 190–197.

⁵⁸ I/5. 75–76.

⁵⁹ I/5. 77–78.

⁶⁰ I/5. 78–80. és 80–81.

⁶¹ I/5. 106–112. ill. 155–156.

Két évtizede már, hogy a Soproni Szemle hasábjain megjelent *Németh Péter* tanulmánya két egymástól távol eső ispánsági központ, Sopron és Szabolcs topográfiai összevetéséről.¹ A vizsgálat meglepő hasonlóságot mutatott ki a topográfiai elemek (vár - esperesi templom - plébániatemplom) elhelyezkedésének tekintetében, ami - a bőven adatolt további párhuzamokkal kiegészítve - arra utal, hogy korai „váras” központjaink (azaz városaink előzményeinek egyik legfontosabb csoportja) hasonló modell szerint épültek fel. A felismerés legalább olyan jelentőségű, mint *Major Jenőnek* a „térbelileg széttagolt városok”-kal kapcsolatos elmélete,² mégsem került be a város-történet és általában a magyar középkortudomány elfogadott tételei közé.³ Az alábbiakban egy újabb példával szeretnénk illusztrálni a modell működőképességét, rámutatva egyúttal arra is, hogy a helyi viszonyokra való alkalmazása elősegítheti a megoldatlan topográfiai kérdések tisztázását.

Vasvár Árpád-kori topográfiájának legvitatottabb kérdése az ispáni vár elhelyezkedése. Az objektumról sem régészeti adatokkal sem közvetlen írott forrásokkal nem rendelkezünk, így helyének meghatározására egyelőre csupán spekulatív megoldások kínálkoznak. Az eddigiekben két lehetőség vetődött fel, az egyik szerint a nagyméretű ispáni vár az utak találkozásánál, valahol a mai városközpont területén helyezkedett el,⁴ a másik elképzelés szerint pedig egy kisebb vár feltételezhető a Szent Mihály-dombon, a későbbi káptalani templom helyén.⁵ Magunk újabban két – szakterületünkől kifolyólag eltérő – szempontú és eltérő eredményeket is hozó megfigyelést tettünk közzé. A történész az okleveles adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a 13. század folyamán Vasvár területén belül a káptalani és a királyi birtokrész határa jelentősen eltolódott, ami a tatárjárás alatt elpusztult vár helyének bekebelezésére utalhat (ez a feltevés az ispáni várnak a mai városközpont területére való lokalizálását támasztaná alá)⁶. A régész a topográfiai megfigyelések és a 18–19. századi kéziratos térképek adatainak kiértékelése alapján a várat és a suburbiumot is új helyre lokalizálta, és a tatárjárás alatti pusztulásuk után ugyancsak egy nagy átrendeződést feltételezve a település birtokszerkezetében.⁷ A következőkben ezt a két megfigyelést próbáljuk közös nevezőre hozni, a történeti adatokkal egybevetve és

¹ *Németh Péter*: Civitas et suburbium., Adatok Sopron korai várostörténetéhez = SSz, 35. (1981.) 50-58.

² *Major Jenő*: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei = Településtudományi Közlemények, 18. (1966) 48-90.

³ Nem tesz említést róla a legújabb összefoglalás: *Kubinyi András*: „A magyar várostörténet első fejezete” In: Társadalomtörténeti tanulmányok, Szerk.: Fazekas Csaba, Miskolc, 1996. (Studia Miskolciensia 2. költ.) és a Korai Magyar Történeti Lexikon, Főszerk.: Kristó Gyula, Bp. 1994. vonatkozó címszavaiban (vár, város, templom) sem találjuk.

⁴ *Sill Ferenc*: Vasvár településtörténetének vázlata a 18. századig In: Vas megye múltjából, Szerk.: Horváth Ferenc, Szombathely, 1982. 3-32. (Levéltári Évkönyv 2.)

⁵ *Dénes József*: A vasvári Ispáni vár helye = Vasi Szemle, 45. (1991) 362-371.

⁶ *Zágorhidi Czigány Balázs*: Az Árpád-kori Vasvár topográfiája = Vasi Szemle, 50. (1996) 389-397.

⁷ *Kiss Gábor*: Topográfiai megfigyelések Vas vármegye kora Árpád-kori központjaiban. Kézirat, Elhangzott a “Központok és falvak a honfoglalás és Árpád-kori Magyarországon” című konferencián. Tatabánya, 2001. júl. 30-31.

a fenti modellt követve. Hangsúlyozzuk azonban, hogy megállapításaink csupán feltételezéseken alapulnak, a végső szót – a meglelt vár sáncának átvágásával – a régészetnek kell kimondania!

A Németh Péter által felállított modell lényege röviden a következő: „A korai magyar megyeszékhelyeken a legtöbb esetben két egyházat említenek okleveleink. Ezek egyike közvetlenül a vár (*civitas, castrum*) közelében található, vele alkot szerves egységet. Egyes helyeken a földrajzi körülmények miatt az egyház magában a várban épül fel ... Ezek az egyházak általában a Boldogságos Szűz vagy Szűz Mária titulust viselik. A megyeszékhelyek másik egyháza a *suburbium*-ban, a váralján épült fel, titulusuk általában *Szent Mihály* volt ...”⁸ Vasváron ezek a topográfiai elemek – a vár kivételével jól azonosíthatók: a *Szűz Mária-templom*, amely a 13. század végétől igazolhatóan a város plébániatemploma volt,⁹ a mai temetői templomnak felel meg (*a térkép vázlaton 2. számmal jelölve*). A *Szent Mihály-templom* a vasvári káptalan török időkben elpusztult, de feltárásokból ismert temploma, amelytől 1217-től szólnak az írott források¹⁰ (3. sz.). A *suburbium* említésével többször is találkozunk az oklevelekben, lokalizálásáról azonban csak annyit tudunk, hogy 1254-ben a domonkosok kolostora és kertje (5. sz.) ennek területén állt.¹¹ Az egyértelmű azonosítást azonban némileg megzavarja egy korainak tartott templom, amelyet a középkorban ugyan csak egyszer említ okleveles forrás (1334: *capella sancte Elisabethe*), de romjainak 18. századi ábrázolása és egy eddig nem publikált régészeti feltárás alapján általában rotundának tartanak.¹² Az eddigi kutatás általában ezt a templomot hozta kapcsolatba az esperes személyével, és éppen ezért kereste az ispáni várat is ennek közelében, a mai városközpont területén.¹³ Amennyiben azonban elfogadjuk a vár lokalizálására tett legújabb javaslatot, úgy nem szükséges a rotundával kapcsolatos többszörös feltételezésekbe belebonyolódnunk, a település kora Árpád-kori történetének vizsgálatába elegendő lesz akkor bevonnunk ezt az objektumot, ha a régészet egyértelműen bebizonyosodott róla korai eredetét.

Lássuk tehát azokat a megfigyeléseket, amelyek az ispáni vár eddigiektől eltérő lokalizálását támasztják alá: Vasvár Nagyboldogasszonyi titulusú egykori plébániatemploma a város feletti magaslaton, a mai temetőben áll. A háromszög alakú magaslat, ahová a templomot építették a város legmagasabb pontja, melynek két oldalát természetes meredély alkotja: nyugati irányba a város telkei felé, északkeletnek egy régi mélyút irányába oldalai meredeken szakadnak alá. A földnyelv harmadik, délkeleti oldalán a mai telekhatárok vonalában egy tereplépcső figyelhető meg, amely lehet akár a dombhátat ebből az irányból lezáró sánc maradványa is. Az így körülhatárolt

⁸ Németh P. i. m. 54-55.

⁹ Zágórhidi Czigány Balázs: A vasvári Nagyboldogasszony-templom építéstörténetéhez, = Vasi Honismereti Közlemények, 1999. 2. sz. 62-64.

¹⁰ Járdányi-Paulovics István: A vasvári régészeti kutatások eredményei az 1948. évben, Debrecen, 1949. 16-24.

¹¹ Lindeck-Pozza, Irmtraut et al.: Urkundenbuch des Burgenlandes 1-4. köt., Wien-Graz-Köln, 1955-1985. (A továbbiakban: UB.) I. köt. No. 336.

¹² "1987-ben P. Hajmási Erika lokalizálta a kápolna helyét. Néhány ponton sikerült megtalálni kisedett alapozási árkait. További feltárása még várat magára." Haris Andrea: A vasvári domonkos kolostor építéstörténete, in: Koldulórendi építészet Magyarországon, Tanulmányok, Szerk.: Haris Andrea, Bp. 1994. 228., 48. sz. lábjegyzete.

¹³ Ld.: Sill F. I. m. és Zágórhidi Czigány B.: Az Árpád-kori Vasvár ...

kb. 220x220x270 méternyi terület, amely a templomot is magában foglalja, megfelelhet az ispáni várnak. A mintegy 2,3 hektár kiterjedésű védett területe jól illik a hasonló korú sáncvárák sorába, másrészt stratégiailag is ez a dombnyúlvány alkalmas leginkább egy nagyobb sáncvár építésére. Azon kívül ugyanis, hogy ez a település legkiemelkedőbb része, innen nemcsak a közelben futó utakat, hanem az egész Rábavölgyet – Németújtól Kőszegig – be lehet látni. Annak ellenére azonban, hogy a közrezárt területen ma is folyamatosan temetkeznek, még egyetlen jelentősebb lelet sem ismert innen, a korszakhoz köthető cseréptöredéket azonban már az első bejárás alkalmával sikerült gyűjtenünk a sírok megforgatott földjéből.

Ha elfogadjuk, hogy a felvázolt elképzelés igaz, akkor Vasvár eredeti kora Árpád-kori topográfiáját – azaz még a három birtokrész (Vasvár, Szentmihályfalva, Zsidóföldre) különválása előtti állapotát – a következőképpen rekonstruálhatjuk:

A Vasvár közelében a Hegyhát gerincén futó fontos távolsági útvonal, az ország központjából Észak-Itália irányába tartó ún. Katonák útja¹⁴ a települést több mint három kilométerre délre elkerüli. Vasvár mégis több fontos út találkozási pontja. A Hegyhát magaspartján fut végig Északkelet és Délnyugat irányba az Alsóújlakról érkező és a Kis- és Nagymáxfán keresztül tovább tartó Pápóc-Szentgotthárdi út. Keletről ide fut be Csehi-Oszkó irányából a Katonák útján keletről érkezőeknek a várossal összeköttetést biztosító út. Végül Dél felől, Egervár irányából ide érkezik a vasvári sáncnak nevezett gyepterődítmény¹⁵ mögött vezető harmadik út. A sánc (6. sz.) szintén meghatározó létesítménye volt a településnek, hiszen az Árokhegy vonalában az alatta egymásba torkolló Csipkés és Bél patakokból felduzzasztott tavak vize (a középkor későbbi szakaszától egészen az újkorig halas- és malomtavak) teljesen leszűkítette a nyugatra tartó, a középkorban még Szentgotthárdra vezető utat. Ezen átjáró helyén állhatott az 1217-ben említett *porta civitatis*,¹⁶ amelyet nem feltétlenül kell a várossal kapcsolatba hoznunk, utalhat az elnevezés magára a védett átkelőre is.

A megyeszékhely nagyjából háromszög alakú ispáni vára, a benne álló Szűz Mária-titulusú esperesi templommal a Rába magaspartjának legkiemelkedőbb földnyelvéen helyezkedett el. A várban a templomon, az ispán és az esperes házán kívül nyilván helyet kapott még a börtön és a későbbi adatokból ismert só- és vasraktár.¹⁷ Ha hihetünk az újkori topográfiai adatoknak¹⁸ úgy a vár területe már 1276 körül¹⁹ a későbbi Zsidóföldre területén volt található. Ebből viszont arra következtethetünk, hogy a vár,

¹⁴ Kiss Gábor–Tóth Endre. A vasvári „Római sánc” és a „Katonák útja” időrendje és értelmezése (Adatok a korai magyar gyepterendszer topográfiájához I.) In: *Communications Archeologicae Hungariae* 1987. 101-137.

¹⁵ Uo.

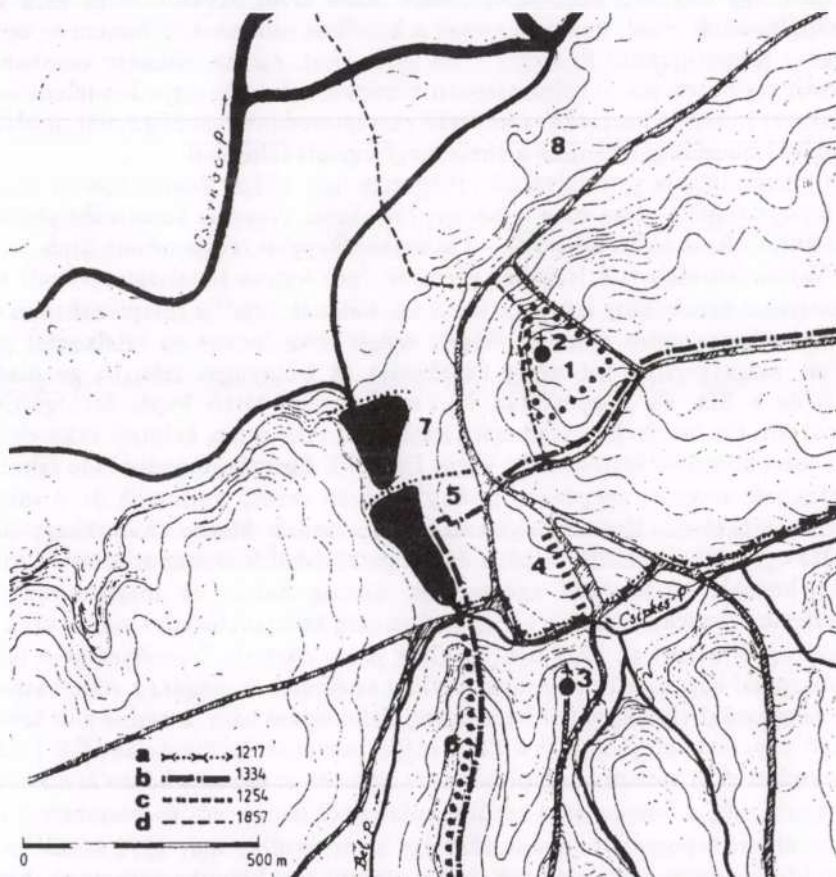
¹⁶ UB. 1. köt. No. 105., 72-74.

¹⁷ A vasraktárról: 1226: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I. köt. Szerk.: Erdélyi László, Bp. 1902. 678-679., a sóraktárról: 1233 UB. 1. köt. 146, No. 98.

¹⁸ A Vasvár, Szentmihályfalva és Zsidóföldre 1857. évi kataszteri térképe, Vas Megyei Levéltár. Mivel a térképen jelölt határvonalak legtöbbször a középkorra nyúlik vissza, jó okunk van feltételezni, hogy ez Vasvár és Zsidóföldre belterületén is fennáll. A Kenedics József mérnök által a 18. század végén rajzolt vasvári Rábaberket ábrázoló térkép (Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára, No. 419. a-b.), vázlatos városalaprja ugyan a Szűz Mária-templom területét Vasvárhoz tartozónak tünteti fel (Vasvár határa ezen a helyen félkörívesen kiöblösödik), ám ez legfeljebb csak az egykori plébániatemplom és intermének hovatartozását kérdőjelezi meg, hiszen a feltételezett sáncvár területe ezen a térképen is Zsidóföldre határában található.

¹⁹ UB. 2. köt. 72-74., No. 105.

amelyől 1242. február 2-án még úgy gondolták, képes lesz ellenállni a tatároknak,²⁰ a század második felére teljesen hasznavehetetlenné vált, és területe is eladományozásra került.

Térképmelléklet: Az Árpád-kori Vasvár

1. Ispáni vár; 2. Szűz-Mária-templom; 3. Szent Mihály-templom; 4. A tatárjárás előtti suburhium, a későbbi Szentmihályfálva; 5. A domonkos kolostor és kertje; 6. A vasvári aánc;
7. A tatárjárás utáni királyi város; 8. Zsidóföldre.
a. / 1217. évi határjárás; b/ 1334. évi határjárás; c/ az 1254. évi oklevéllel és egy korábbi királyi adománnyal a domonkosoknak adományozott terület határa; d/ az 1857. évi kataszteri térkép szerinti határ.
(A térkép Derdák Ferenc munkája.)

A településnek helyet adó medence másik oldalán, a Hegyhátról lefutó egyik dombnyúlványon állhatott a település eredeti plébániatemploma, melynek titulusa Szent Mihály volt. Ebbe az egyháza költözött át valamikor a 12. század folyamán az

²⁰ Győrffy György: Újabb adatok a tatárjárás történetéhez, = Történelmi Szemle, 1991. 1-2. 86-87.

immár préposti címet is viselő esperes és káptalanjával együtt. Az átköltözés oka nem ismert, talán egy nagyobb építkezés indokolta, amelyre a még használatban lévő var területén nem nyílt lehetőség.²¹ A káptalan első ismert donátora III. Béla király (1172–1192) volt, akitől a templom körüli területet kapták adományba. A három hajós bazilikás elrendezésű templom valószínűleg ezen adományozás után épült fel, valamikor a 12. század végén.²²

A két bemutatott objektum között terülhetett el maga a váralja-település, a *suburbium*, a későbbi királyi város elődje. A település határának meghatározásához az írott forrásokot is segítségül hívhatjuk. A káptalani birtok nyugatról keletnek tartó határát az 1217. évi oklevél így adta meg, hogy a határvonal a sáncnál (*materia magna*) kezdődik és egy közúton egészen Oszkó határáig tart.²³ Ezt a mai viszonyok között úgy értelmezhetjük, hogy a Csípkés és Bél patakok összefolyásánál, az Árokhegy tövé-nél kezdődik a határ és a Csípkés patak északi oldalán, a Hunyadi János, Kossuth Lajos, Achim András, Budai Nagy Antal és a Csokonai Vitéz Mihály utcák vonalában halad végig a mai városon kelet felé Oszkó irányába (*a térképvezárlaton az „a” jelzésű határvonal*). A fentebb említett főutak²⁴ és az előbbi határ által közrezárt, szintén háromszög alakú, enyhe lejtésű, megtelepedésre leginkább alkalmas domboldal adhatott helyet a váralja-településnek (*4. sz.*). A szóban forgó területet nyugatról a mai Kossuth utca vonalában egy természetes, de minden bizonnyal mesterséges tereplépcső határolja, amely valamiféle erődítés nyomát őrizheti. A leírt terület közepén, nagyjából észak-déli irányba a vár és a plébániatemplom között egy piactérré kiszélesedő út (a mai Köztársaság tér) vezetett át, melynek nyugati oldalán húzódott az eredeti szabályos teleksor.²⁵ Ennek a helyzetnek felel meg az 1217. évi birtokösszeírás azon kitétele, hogy a káptalan hospesei (*hospites eiusdem monasterii*) a monostor körül (*circa monasterium*) laknak, ami nyilván azt jelenti, hogy a Csípkés patak déli oldalán, a Szent Mihály domb aljában, míg a várnépek (*burgenses eiusdem castri*) a patak túloldalán lévő suburbiumban élhettek.²⁶

A 13. század folyamán lényegesen átalakult a település topográfiai képe, az oklevelek adataiból már az az állapot olvasható ki, amely a hármas települést egészen a 19. század végéig jellemezte. Szentmihályfalva 1334. évi határjárása²⁷ délről a sánc vonalán érkezik és a két patak egyesülő medrében tovább fut tovább északi irányba, majd csak a domonkos kolostor kertjének vonalában fordul el keleti felé, hogy az egykori – a Főtérre befutó – Oszkói utca vonalában tartson tovább Csípkerek irányába (*„b” jelzésre vonal*). A két határvonal (1217. évi ill. 1334. évi) által közrezárt területen fekszik az általunk feltételezett suburbium, amiből arra következtethetünk, hogy a tatárjárás

²¹ Dénes József az általa a Szent Mihály-dombra lokalizált vár esetében ezzel ellenkezően úgy érvel, hogy a vár felhagyott helye adott lehetőséget a templom felépítésére.

²² A káptalan történetéről átfogóan: *Sill Ferenc*: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlata In: A 200 éves Szombathelyi Egyházmegye évkönyve 1777–1977, Szerk.: Tóth Imre, Szombathely, 1977. 173–242.

²³ UB. 1. köt. 72–74. No. 105.

²⁴ Azaz a városközpontból a Kossuth Lajos utca vonalán Kis- és Nagymákfa felé tartó út, és a Dél felől Egervár-Győrvar irányából a mai Szentmihályfalvi utca vonalán érkező utak.

²⁵ Vasvár, Szentmihályfalva és Zsidóföld 1857. évi kataszteri térképe, Vas Megyei Levéltár.

²⁶ UB. 1. köt. 72–74., No. 105.

²⁷ *Házi Jenő*: Vas megyei középkori oklevelek, 3. közlemény, = Vasi Szemle, 21. (1967) 443–444., No. 10.

után ez – a minden bizonnyal elpusztult – település a káptalan kezére került, s valószínűleg ők telepítették már be újabb hospesekkel. Maga a terület némileg nagyobb is volt még az adomány idején, ugyanis később (1254 előtt) ebből a területből szakította ki a király a domonkosok kolostorának telkét, majd 1254-ben a hozzá csatolt kertet is.²⁸ A terület északi határa eredetileg nyilván az egykori tó gátjának irányát követő mai Bartók Béla utca vonalában futott („c” jelzésű vonal).

Ettől a vonaltól északra alakult ki a királyi város, amely – ha feltevésünk igaz – nem eredeztethető közvetlenül a suburbiumból, hanem nyilván királyi hospesstelepítés eredményének kell tekintenünk (a vasvári hospesekre vonatkozó első tatárjárás utáni adat csak 1276-ból származik)²⁹ (7. sz.). A hospesek körül hamar bezárult a kör, már 1276-ban megindult az a folyamat, amely északról is lezárta a település határát, és hamarosan Zsidóföldre falu kialakulásához vezetett (8. sz.). A királyi város 13–14. századi területszerző törekvései már jól ismertek,³⁰ mind ez ideig nem tudtuk azonban, hogy ez egy tatárjárás utáni birtokátrendeződés következménye. Mint ahogy azt sem sejtettük, hogy ez az átrendeződés eltakarhatja szemünk elől a kora Árpád-kori Vasvár egyébként szabályos topográfiai képét.

KÖZLEMÉNY

A Soproni Városszépítő Egyesület

az adófizető polgárok 2000. évi adójából rendelt
1%-os juttatásból 278,139 Ft-hoz jutott.

Az Egyesület ezúton köszöni meg az anyagi támogatást.

Az összeget a Szent Mihály templom díszkivilágításának költségeire fordítottuk.

Sopron, 2001. október hó
Az egyesület elnöksége

²⁸ UB. 1. köt. 233., No. 336.

²⁹ UB. 2. köt. 90., No. 127.

³⁰ Zágorhídi Czizány Balázs: Oklevelek Vasvár történetéhez, 13. század, = Vasi Szemle, 50. (1996) 109-115.

A Kanizsai család három, Sopron-környéki uradalmának (Kapunvár, Sárvár, Léka) gazdag későközépkori forrásanyagában két földesúri pénzjáradék-fajta, a census és az összegszerűségében is rendkívüli *taxa extraordinaria* sajátos kettőssége követel magának figyelmet. Különös összefüggésükre még Szabó István hívta fel a figyelmet egy szuggesztív erejű elemzésben, amely a jobbágyság megdöbbentő méretű adóterheit valószínűsítette. A szerzőnek jelentős részben a fenti birtoktestekre épülő gondolatmenete a sárvári uradalomban az éves censusnál 25-ször, a kapuváriban 37-szer, a lékaiban 5-ször nagyobb rendkívüli *taxa* behajtásáról számolt be. Nagyon is érthető tehát, hogy a nagy összegű, s egyre gyakrabban szedett *taxa* láttán a magyar agrártörténet jeles tudósa egyenesen úgy vélekedett, hogy Mohács előestéjén az úri pénzadó mértéke immár a jobbágy teljesítőképességének végső határához ért, s ha „évenként nem is kellett azzal a paraszti gazdaságoknak megküzdeniük, egyszer-egyszer évek, sőt évtizedek verejtékes munkájának gyümölcsét emésztette fel”.¹

Ma már azonban bizonyosan állítható, hogy az, a census és a *taxa* összege között feszülő rendkívüli különbség, amelyről Szabó István elsősorban a Sopron és Vas megyei Kanizsai-uradalmak kapcsán beszámolt, nem a *taxa* rendkívüli nagyságában gyökerezett, hanem a bárói család birtokain szedett mehökkentően alacsony censusban lelte eredetét. E kirívóan alacsony földbérlés és néhány más, szintúgy szerény bevételt biztosító *ordinarius* jövedelem (fűpénz, erdőbér, fuvar megváltása stb.) mellett, — amelyek a főúri család egy 1520–1522 között fennmaradt számadáskönyvének tanúságtétele szerint jószerivel csak az egyes uradalmak napi működési költségeinek fedezetéül szolgáltak — a Kanizsai birtokok legfontosabb pénzjáradékát, a valóban jelentős, az egyes települések adóegységenkénti átlagában 0,6 és 2,5 forint között mozgó, s nagy valószínűséggel évente szedett *taxa extraordinaria* jelentette.

Az *ordinarius* bevételek mellett párhuzamosan behajtott *extraordinarius* pénzjáradék mögött azonban — úgy tűnik — nem pusztán földesúri önkény, hanem egy, a jobbágyság vagyoni viszonyai és telki állománya között húzódó „ellentmondás” feloldására tett adóztatási elv érhető tetten. Ha ugyanis a vagyoni rétegződés a telekhányad arányokkal oly kiáltó ellentétben állt, mint azt esetenként egy-egy forrás révén tapasztaljuk is, akkor belátható, hogy a földesúri gazdálkodásnak az a típusa, ahol a bevételek szerkezetében a telekmérethez kötött census dominál, a földesúr szempontjából nézve hatékony adóztatást a középkor végén már nem tett lehetővé. A föld tulajdonosa ugyanis a telekmérethez kötődő járadékszolgáltatás mértékét valamelyest is racionális gazdálkodás esetén csak egy általánosan elérhető jövedelmi szinthez köt-

¹ Szabó István: A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig. Agrártörténelmi tanulmányok 2. Bp. 1975. (a továbbiakban Szabó: Mezőgazdaság) 73-75.

hette, hiszen jobbágyainak aránytalanul magas megterhelése az adózók elszegényedéséhez és a birtokok elnéptelenedéséhez vezetett volna. Ugyanakkor a kötelezettségek alacsony szinten történő rögzítésével a földesúri adóztatás horizontja éppen a tehető jobbágyrétegek átlag feletti jövedelmeire nem terjedt volna ki. A *taxa extraordinaria* bevezetése tehát — magam legalábbis úgy látom — elsősorban éppen e tehető, olykor több száz forint értékű áruval is kereskedő „parasztpolgárok”, valamint a falusi-mezővárosi mesteremberek jelentős, telki állományukon keresztül azonban többnyire alig elérhető jövedelmének megadóztatására szolgált.²

Ugyanakkor azonban az is nyilvánvaló, hogy a földesúri *taxa extraordinaria*nak a Kanizsai birtokok gazdálkodásában játszott eme meghatározó szerepe a fentebb jelzett kirívóan alacsony *censusra* teljes értékű magyarázattal nem szolgál: a földesúri rendkívüli adó forrásainkban ugyanis viszonylag nagy összegű *census* mellett is fellelhető. S jöllehet e sajátság az előző sorokban vázolt konklúzió lényegét nem érinti, (hiszen mindössze a *census*ban testet öltő, telekhez viszonyított „általánosan elérhető jövedelmi szint” tájegységenként változó átlagára utal), a három Sopron-környéki uradalom falvaira jellemző alacsony földbér háttérének feltáratlan voltát azonban kétségkívül markánsan hangsúlyozza. De megválaszolható efféle részletkérdés a késő középkori Magyarország forrásadottságai mellett? Többnyire nem! Hogy ez esetben a válaszadás mégsem eleve reménytelen az néhány csepregi és nagycenki forrásnak tulajdonítható. Az alábbi gondolatmenet ezt a lehetőséget próbálta megragadni, s a jelen írás a kísérlet eredményeit foglalja össze.

*

A középkor végi Kanizsai birtokok töredékeiben is impozáns gazdasági irathagyatéka számos, és már csak egyediségénél fogva is igen becses számadást és nyugtát őriz. Ezek között is megkülönböztetett figyelmet érdemel az a jegyzék, amelyet 1522-ben, minden bizonnyal az akkori sárvár-kapuvári udvarbíró, Basó Ferenc utasítására vettek föl Kanizsai László offiálisai. A lajstrom, amely a nagy hatalmú báró családi törzsbirtokai ékének számító Csepreg mezővárosba kalauzol, az oppidum azon lakóinak névsorát tartalmazza, akik sem, lóval sem ökörrrel nem rendelkeztek.³

Hogy a mindössze 4 oldalas, kis összeírás elemzés tárgyát jelentheti az ama sajátágának köszönhető, hogy a lajstromot összeállító uradalmi tiszt munkája során a hiány automatikus kimutatása mellett azt is följegyezte, hogy kik azok, akiknek anyagi helyzete nagyállat tartást egyébiránt lehetővé tenné. Ebbéli megállapítását a nevek mellé írt *potest emere* megjegyzés feltüntetésével rögzítette, s minthogy Csepreg ugyanebből az évből, és 1520-ból is, egy-egy teljes urbáriumot is magáénak mondhat, így a három jegyzék összehasonlítása egy jelentős mezőváros társadalmának egyedi pillanatfelvételét nyújtja.⁴

² A *taxa extraordinaria*nak itt csupán a néhány fontos jellegzetességét igyekeztem összefoglalni. Részletes elemzését *A taxa - extraordinaria? Szélgjegyzetek Kanizsai László kapuvári-sárvári számadáskönyvének margójára* c. munkában végeztem el. (in: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk. Lengvári István, Pécs 1996. 125-149.)

³ Magyar Országos Levéltár (=MOL), Diplomatikai Levéltár (= DL) 26304.

⁴ DL 26292. és DL 37007.

Mielőtt azonban a felmérés eredményeit ismertetem, néhány szó erejéig az elemzett források két tulajdonságáról kell megemlékezni. Egyfelől azt szükséges megjegyezni, hogy jóllehet napi kelettel egyik 1522. évi jegyzék sem rendelkezik, egymáshoz viszonyított időrendjük mégis biztonsággal meghatározható. A sorrendiség kérdését bizonyos *Benedictus Bheczy* urbáriumbeli szereplése és özvegyének — *Relicta Benedicti Beczy* — az állatokkal nem rendelkezők között történő felbukkanása dönti el. Ez egyúttal azt jelenti, hogy az urbárium keletkezett korábban, s az igavonóval nem rendelkező csepregiek lajstromba vétele csak ezt követően történt. E sorrend, pontosabban a sorrend bizonyíthatóságának lehetősége az alábbi gondolatmenet szempontjából — mint látni fogjuk — kifejezetten szerencsésnek mondható, hiszen kizárja annak lehetőségét, hogy a nagyállattal nem rendelkezők összeírása mögött valamiféle korabeli „telek-rendezés” érdekében végzett előfelmérést keressünk.

Másfelől — hisz végeredményben névsorok összehasonlításáról lesz szó — le kell szögezni, hogy az együttesen valamivel több, mint 600 nevet felölelő, három latinul írt lajstromban szinte kizárólag kéttagú nevekkal és viszonylag stabil családnevekkel találkozunk. A nevek tanúsága szerint Csepreget többségében magyarok lakták, ám a mezővárosban néhány — talán Léka környékéről elvándorolt — német telepes is otthonra lelt (*Feytel, Lyender*). A személyek azonosítása és párba állítása nehézséget nem okozott. Így a jószággal nem rendelkező 98 lajstromba vett mezővárosi polgár közül az 1522. évi urbáriumban 80 főt, az 1520. évi birtokfelmérésben pedig, 54 főt sikerült fellelni. A körülmények ismertetése után pedig lássuk az összehasonlítás eredményét:

A lajstromok nyomán kibontakozó csepregi társadalom-kép mindenekfelett rögzítendő vonása: az igavonó jószággal nem rendelkezők nagy száma. Adataink arról árulkodnak, hogy négy évvel Mohács előtt a legalább 1500 lakosnak otthont adó mezővárosban a telkes gazdák közel 40%-a (254 személy közül 98-an) igavonó, illetve szekérhúzó jószággal egyáltalán nem rendelkezett. Az arány rendkívül magasnak tűnik, s a nagyságrend különösen akkor szembeötlő, ha a vagylagosságot („*qui non habent equos vel bosses*”) sem tévesztjük szem elől. A falu világa ugyanis — már amennyire ezt forrásaink becsülni engedik — merőben más helyzetet tár elénk. Az a mindössze néhány helysége korlátozódó állatösszeírás ugyanis, amely a Várdai család oklevelei között maradt fenn, településenként csupán egy-két nagyállattal nem rendelkező jobbágyról számol be, és a Szabolcs megyei Szentgyörgyön például egyetlen ilyen parasztot sem említ.⁵

Az összlakosságra vonatkozó arányok után lássuk, hogyan alakult a 80 fős „minta” telki állománya. Ez esetben azt tapasztaljuk, hogy Csepreg 139 negyed-telkes jobbágyból 44 főt, a fél-telkesek közül pedig legkevesebb 30 személyt kell a nagyállattal nem rendelkezők közé sorolnunk, és e közegeben 1 háromnegyed-telkes, sőt 3 egész-telkes mezővárosi polgár is felbukkan. Ugyanakkor a nagyságrend a legkisebb telekhányadon gazdálkodók (a nyolcad-telkes személyek) esetében sem emelkedik az egyharmados szint fölé, azaz körükben is a negyed-telkeseknél megfigyelt arány regisztr-

⁵ Szabó. Mezőgazdaság 50-51.

rálható. Mintha — legalábbis itt és most — ez az „egyharmad” lenne a telkes jobbágyok szegénységére jellemző alsó határ.

De menjünk tovább! S mindenekelőtt az igavonó, illetve szekérhúzó jószággal nem rendelkező 80 azonosított személy telki állománya és vagyoni helyzete között húzódó „ellentmondásokat” vegyük sorra. Az adatokat — az egyszerűség kedvéért — számpárok formájában adom közre.

Az igásállattal nem rendelkező

80 azonosított csepregi jobbágy adatai:

Telekhányad-kategória	Állatot vehetne	Állatot nem vehetne
<i>egész-telek</i>	2 fő	1 fő
<i>háromnegyed-telek</i>	1 fő	-
<i>fél-telek</i>	18 fő	12 fő
<i>negyed-telek</i>	8 fő	36 fő
<i>nyolcad-telek</i>	1 fő	1 fő

Az adatokat áttekintve, arra a magyarázatra váró sajátos társadalmi jelenségre kell felfigyelnünk, hogy 21 olyan jobbágy ül egész-, avagy fél-telken és fizeti a mezőváros viszonylag magas — a falvakhoz mérten pedig különösen magas — censusát (sessio integra után 80 dénár), akik igásállat, illetve szekérhúzó ló beszerzésére jó anyagi helyzetük ellenére sem gondolnak! A középkori paraszti társadalomban ismert és alkalmazott gyakorlat volt ugyan a kevés igásállattal rendelkezők összefogása, az eke-társulás (*cimboraság*), itt azonban aligha ennek sajátos formájával állunk szemben. Nagyon is valószínűnek tűnik tehát azt feltételezni, hogy a jobbágyok eme csoportja elsődlegesen nem földművelésből élt. Ám efféle feltételezés esetén arra a kérdésre is válaszolni kell: vajon e 21 fő miért ragaszkodott telki állománya — Csepregen nagy-nak számító — egészéhez? A felelettel várjunk még, ám annyi már most is kijelenthető, hogy a fenti kérdés a szegények oldaláról nézve is érvényes. Miért fizetett vajon egész telek után földbért az a Potha János, aki egy állat tartását sem enged-hette meg magának? S miért cselekedett így az a tucatnyi fél-telkes gazda, akiket az uradalmi officiális a szegények közé sorolt? A mérvadó szakirodalom gondolatmenetét követve az ilyen jobbágy számára az lett volna előnyös, ha minél kisebb töredéktelekre ül, s inkább csekély fizetség ellenében a pusztatelkekből bérel magának földet. A csepregi források azonban jól láthatóan más paraszti életstratégia nyomait őrzik.

A lassan feltáruló társadalmi képlet megértéséhez egy ponton közelebb jutunk, ha vizsgálódásainkhoz az 1520. évi urbárium adatait is segítségül hívjuk. Mint korábban már említettem, az 1522-es registrum 98. jószággal nem rendelkező lakosa közül 54 fő az 1520. évben felvett urbáriumban is biztonsággal fellelhető. E félszáz személy azonosításának pedig esetünkben az a hozadéka, hogy rajtuk keresztül az igásállattal nem rendelkezők telki állományának alakulását is nyomon követhetjük. A névsorokat ösz-szevetve megállapítható: nagy telekmozgással nem találkozunk. Az 54 főből 46 jobbágy 1520-ban is ugyanakkora telken élt és gazdálkodott, mint 1522-ben, s ez figye-

lemre méltó. Az adat ugyanis félreérthetetlenül arra utal, hogy a jobbágyok, legalábbis rövidtávon, telküktől, illetve telkük egy részétől igazálat hiányában sem igyekeztek szabadulni. E magatartásforma jól illeszkedik a fentebb mondottakhoz, de lássuk a fennmaradó, a telki-állomány változásával járó eseteket, mert elsődleges információval ez szolgál. A fennmaradó nyolc jobbágy közül ugyanis 7 személy telki állománya igazálat nemlétében is növekedett! Még meglepőbb, hogy közülük 5 fő vagyontalan-ként, és jószerivel anyagi javak híján is növelte és növelhette telkének nagyságát. S mindössze egy jobbágy esetében találkozunk a telek egy részének visszaadásával.

A bemutatott adatok — magam legalábbis úgy látom — nehezen illeszthetők egybe mindazzal, amit a késő középkori jobbágy telekhez jutásáról, telkének földesúri pénzjáradékterhéről és a paraszti földbérletről történeti közfelfogásunk tudni vél. A jelenségek racionális magyarázatához azonban a csepregi források önmagukban elégtelenek. Ezért a ponton álljunk is meg, s a gondolatsort látszólag megszakítva forduljunk most egy másik jelenség irányába.

Ha a középkori Magyarország nagybirtokairól fennmaradt urbáriumokat és földesúri *taxa extraordinaria* lajstromokat egymás mellé helyezve, s mintegy párhuzamosan olvasva tekintenénk át, akkor az olvasóban alighanem olyasféle érzés támadna, hogy a két összeírásfajta nem ugyanazt a kort ábrázolja. Hogy a jelezni kívánt probléma lényegét világosan lássuk első lépésként érdemesnek tűnik rövid demonstráció keretében egy urbárium és egy *taxa*-jegyzék egymás mellé helyezett részleteit áttekinteni. Példaként, regionális szerepük és adóegység-számaik hasonlósága okán, két nyugat-dunántúli mezőváros, a Gersei Petők kezén lévő Zalaszántó és a Sopron megyében fekvő, Kanizsai birtok, Szil egy-egy összeírás-részletét mutatom be.

Szil 1518⁶

Szántó 15. század vége⁷ (datálatlan)

Georgius Mezaros	...sessio I	Mathias Chobor	fl. XII
Osvaldus Saab	...sessio I	Mathias Santha	fl. IIII
Valentinus Kaldy	...sessio I	Nicolaus Thoboz	fl. III
Franciscus Chapo	...sessio I	Emericus Faber	fl. VII
Blasius Kalodas	...sessio I	<i>ibidem relicta Petri Faber</i>	fl. II
Anthonius Fazeek	...sessio I	Petrus Marco	fl. V
Colomanus Kochy	...sessio I	Gregorius Chetew	fl. I
Petrus Gerla	...sessio I	<i>ibidem Bartholomeus</i>	fl. I
Demetrius Therek	...sessio I	Gregorius Dombo	fl. III
Nicolaus Kozma	...sessio I	Petrus Andrassa	fl. III

A részletek kiragadása ugyan tagadhatatlanul önkényesen történt, ám azt hangsúlyozni kell, hogy a szili urbáriumot mindvégig jellemző egyneműség és a szántói *taxa* nyomán a jobbágyok igen széles határok közé eső vagyoni helyzetéről árulkodó kép

⁶ DL 37007. (Kapunári uradalom)

⁷ DL 94045.

korántsem egyedi jelenség. Az urbáriumok általában egy jószerivel tagolatlan paraszti társadalom képét sugallják. A fenti Kanizsai-uradalmaknál maradvá lássunk még néhány példát: Peresztég 26 fél-telek, Hegyfalu 38 negyed-telek. A fentebb bemutatott Csepre, amely a jobbágytársadalom rétegződéséből nyolcad-, negyed, fél-, háromnegyed-, és egész telkeseivel, illetőleg a sárvári vár alatt elterülő kicsiny Sár falu a maga 1 egész, 3 fél és 4 negyed lakott telkével valamit azért tükröz, a ritka színes példák közé tartoznak.

E képpel szemben a *taxa*-lajstromokból a késő középkori jobbágytársadalom rendkívül erős tagoltsága rajzolódik ki. A Körös megyei Ivanócon például szinte tapintható a falu szélén lakó, s mindössze 20-40 dénárral adózó három család szegénysége, a 8-10 aranyforintot fizető módos parasztnak jóléte és a falu közepén lakó két dúsgazdag, 15, illetve 18 aranyforintot fizető nagygazda sok száz forintra rúgó vagyona. A nagyságrendileg nagyobb — adófizetőinek száma alapján Csepre nagyságúnak tekinthető —, drávántúli Rojcsán a szegénység és a gazdagság még kirívóbb *taxa*-összegek formájában érhető tetten. A 40 dénárt és a 25 aranyforintot fizetők több mint 200-szoros adókülönbségre láttán aligha túlzás a megállapítás: az oppidum e lakóit egy világ választotta el egymástól. A szélsőséges vagyoni helyzet azonban korántsem csupán a gazdag délvidéki területek jellegzetes vonása. Nem csupán Eszéken és környékén találkozunk vele, az ország jószerivel minden pontján utolérhető. Így hasonló helyzetre bukkanunk a Gersei Pető Zala megyei birtokain, a Trencsén megyei Radisán, vagy az Ung megyei Viszokán⁸

Az persze nyilvánvaló — és az esetleges félreértések elkerülése érdekében nem árt hangsúlyozni —, hogy az urbáriumoktól nem várható el a *taxa*-lajstromok sokszínűsége. Egyvalami azonban úgy vélem magyarázatot kíván: hol vannak a birtokfelmérésekből azok a valóságos „parasztnábobok”, akikről az adólajstromok és az oklevelek léptenyomon hírt adnak? Más szóval: miért kell az urbáriumokban a több telkes gazdákat jószerivel „nagyítóval keresni”? A kapuvári-sárvári és lékai uradalmak több mint 1100 jobbágygazdasága közül mindössze 2 esetben találunk egy-egy név mellett egész teleknél többet.⁹ Az urbáriumban az egyszerű szabadosoktól megkülönböztetve mindkettőjüket *liber dominiként* tüntették fel, s kezükön két-két telek szerepel. Hogy pontosan lássuk a több telkes jobbágyok milyen különleges helyzetű személyek, egyiküket, bizonyos Nagy Balázs csepregi „polgárt” érdemes külön is bemutatni.

A németül nyilván jól tudó Balázs, a bárói család udvari szállítója, bécsi vásárlásainak intézője. Hozzá fordul az uradalom, ha vágómarhára, zabra, olajra, vásra van szüksége. Ő gondoskodik a kis úrnő, Kanizsai Orsolya lábbelijéről. A Budára induló Kanizsai László az ő szőlőjéből származó bort vitet magával, s hozzá, avagy a távollétében üzletét vezető feleségéhez, fordul a sárvári provisor is, ha a báró úr asztalán fogytán a sáfrány és a bors. Ő és famulusai szedik be a lékai uradalom *taxáját*, valamint hajtják be és kezelik Csepre oppidum *censusát*.¹⁰ Kétség kívül bizalmi ember, s aligha kell különösebb merészség kijelenteni, hogy társával, a szili lakos Szelestei Jánossal sem lehetett ez más-

⁸ Ivanóc és Rojcsa: DL 25929. A Szabó István által részletesen ismertetett Baranyavár-körögyi uradalom: DL 32365. A Gersei Pető birtokok: DL 94045., a trencsényi *taxa*: DL 48199., az Ung megyei: MOL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (=DF) 234349.

⁹ Természetesen ismét a Kanizsaiak nagy urbáriumáról van szó (DL 37007.).

¹⁰ A Nagy Balázssra vonatkozó adatok kivétel nélkül Kanizsai László több része szakadt, de közel hiánytalanul fennmaradt, nagy 1520–1522. évi számadáskönyveiből származnak (DL 26224., 26231., 37179., 37327.)

ként. Bárhogy is volt, annyi bizonyos, a három uradalomban csak e két Kanizsai-famulus kezén találunk egy egész teleknél többet! Hol van hát a *taxa*-jegyzékekben rendre jelentkező 10-12% jómódú és 5-6% gazdagparaszt?¹¹ 1100 személy között tucat-szám kellene felbukkanjanak! Pedig más forrásokban hallunk róluk: hol soproni polgárok tartoznak nekik 30-60 aranyforinttal, hol a fehérváriak foglalják le tekintélyes mennyiségű, értékes posztójukat.¹² Tehát bizonyára az urbáriumokban is rendre felbukkannak, csakhogy egész teleknél nincs több a kezükön!

A véletlen szerencsének köszönhető, hogy egy nagygazda jobbágycsaládot, a nagy-cenki Jankó familiát a forrásokban utol lehet érni. A Cenken, egész telken gazdálkodó család vagyonát ugyanis 1515-ben leltárba vették. A néhány soros feljegyzés szerint Jankó Istvánnak — nyilván a család akkori fejének — 6 ökre, 4 lova, 4 tehene, 3 borja, 2 vasalt szekere, 5 egész szőleje, 12 kas méhe, a Fertő-tavon egy hálója, 100 kepe gabonája és 28 hold vetése volt.¹³ A tekintélyes gazdaság javai közül számunkra most a 28 hold vetés rögzítése bír a legnagyobb beccsel. Az uradalmak, s köztük Cenk falu Mohács utáni forráshelyzete ugyanis szintén kiváló, így a cenki nagygazda vetésterületére vonatkozó adatot lehetőség nyílik néhány más, 1526 és 1565 között keletkezett forrással kiegészíteni. Ezekből pedig az alábbi megfigyeléseket szűrhetjük le:

a., A három uradalom 1527. évi számadásai, amelyek kivételes módon a jobbágyok kezén lévő bérelt föld nagyságáról is beszámolnak, összesen mindössze 314 hold szántóról emlékeznek meg, Cenken pedig egyetlen hold bérelt földet sem említenek.¹⁴

b., 1540 és 1563 között előbb töredékesen, majd pontosan ismerjük Cenk gabonatermését. A dézsma nagysága ekkor 200-220 kepe között ingadozott, s így a falu teljes gabonatermését mintegy 3000-3200 soproni mérő nagyságúra tehetjük.¹⁵ E termés-mennyiség a korabeli holdankénti átlagos (450-500 literes) szemtermés és két-nyomásos gazdálkodás mellett mintegy 600 hold szántó-szükségletet jelent. Ha Jankó István 28 hold vetését két nyomás mellett egy 56 hold szántóterülettel rendelkező egész teleknek vesszük, s ily módon méretét behelyettesítjük Cenk 1519. évi urbáriumában összeírt 4 egész és 12 fél-telek helyére, akkor a falu összes szántójára 568 holdat kapunk eredményül, s ez oly közel áll a termés kívánta, szántóméretéhez, hogy bizvást állítható: a számok egybecsengése nem lehet véletlen, a leltár alapján sejtett telekméret nagyságrendje igazolható.¹⁶

Mindebből Cenk évi rendes cenzusának (40 dénár) és a vetés korabeli, átlagosnak tekinthető 1 forintos jövedelmezőségének fényében az következik, hogy a cenki gazdák vetőmaggal csökkentett gabona-jövedelmének mintegy 1, 5-2%-át vihette el a

¹¹ Az arányokat az általam ezideig összegyűjtött és feldolgozott *taxa*-lajstromok alapján adtam meg.

¹² Az adatokat Sárvár történetének középkori fejezetéből merítettem. A rész szerzője *Érszegi Géza*: A középkor története (In: Sárvár története. Szerk. Söptei István, Sárvár 2000.) 96.

¹³ DL 37181. A leltárt korábban már Szabó István ismertette: *Szabó*: Mezőgazdaság 68. A forrásban lakhely nélküli szereplő Jankó Istvánt a forrás provenientiaja a Kanizsai oklevelekhez sorolja, a Fertő-tavon lévő hálója pedig közelebbi lakhelyét is kijelöli. Ily módon a nagy Kanizsai-urbarium nyugat-dunántúli birtokain egyedülként Jankó név alatt szereplő cenki jobbágycsaládot gyakorlatilag két-ség nélkül azonosíthatjuk a leltárba vett javak gazdájának familiájával.

¹⁴ MOL Urbaria et Conscriptioes (E 156) 12/42 és 95/3.

¹⁵ MOL Regesta decimarum (E 159), Sopron megyei dézsmajegyzékek: Filmtár 9777. tekercs.

¹⁶ A számítások gabona-adatait elsősorban a fenti Kanizsai számadáskönyvekből és Sopron város számadásaiból nyertem. Ez utóbbi: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. 1-6. Sopron 1921-1943. passim, valamint: *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp. 1989. 66-72.

rendes évi földesúri adó. A census mértéke első pillantásra — s főleg a korábbi felfogás fényében — talán meglepően alacsonynak tűnhet, ám ez az alacsony adó korántsem egyedi jelenség. Számszerűségét tekintve ezzel majdhogy egyező földbér-teherrel találkozunk a Szentgyörgyi és Bazini grófok csallóközi birtokain, és nagyságrendjét illetően ezt tapasztaljuk a pozsonyi káptalan falvaiban is.¹⁷ Az „olcsó” telek mellett a jobbágyság természetesen további földeket is bérelhetek. A bérlet azonban Cenken csakúgy, mint a Kanizsaiak minden más Sopron-környéki birtokán, igen drága volt. Az úr minden egyes bevetett hold után egy köből magot követelt, azaz a vetőmagot levonva, a termésnek körülbelül 12-14%-ra tartott igényt.¹⁸

Véleményem szerint e sajátos jelenség: az „olcsó telek” és a „drága földbérlet” rendszerének kitapintása segíthet hozzá a nyugat-dunántúli Kanizsai-uradalmakban alkalmazott adórendszer uralmi-gazdálkodási elvének jobb megértéséhez. Olvasatomban ugyanis az eddig vázoltak arra utalnak, hogy a főnemesi család nyugat-magyarországi uradalmában valamikor a 15 század folyamán (talán már az elején?) nagymértékű cenzuscsökkentést hajtott végre, melyet nyilván egyetlenegy cél: a birtok alattvalók sokaságával történő benépesítése vezérelt. E kedvezmény azonban nem volt korlátlan, minden hozzájuk kívánczó — nyilván szokásjogi alapon — egy telek erejéig vehette azt igénybe, és kivételt legfeljebb a család néhány *ignobilis*-familiárisaival tettek. A rendszer — úgy tűnik — a vagyonos, nagygazda jobbágyság számára sem tette lehetővé több telek megszerzését, a földesúr ehhez alighanem „a birtok minden jobbágya az úr közvetlen alattvalója” elv okán nem járult hozzá.¹⁹ A tehetősebbeket inkább a föld (piaci áron történő?) bérbé vétele felé igyekeztek terelni, a jelek szerint azonban kevés eredménnyel. A fentebb bemutatott csepregi adatokat magam hajlamos vagyok úgy értelmezni, hogy a drágán bérelhető pusztatelkekkel szemben a vagyonos gazdák — az uradalmi tiszteket megkerülve — inkább szegény társaik telkeit vették titokban „bérbé”.²⁰ Így gazdag és szegény egyaránt jól járt. A szegény pénzt, valamint jószágot kaphatott maradék telke megműveléséhez, míg a gazdagok az uradalmi árnál jóval olcsóbban juthattak szántóhoz és réthez. A nagybirtokos a *modus vivendi* efféle megnyilvánulásai ellen túl sokat aligha tehetett, de talán nem is akart azzal szemben drasztikusan fellépni. A jobbágyság vagyónadó-jellegű adóztatásával ugyanis az átlag feletti jövedelmeket anélkül is megcsapolhatta, hogy alattvalói életébe érdemben beavatkozott volna.

¹⁷ *Nógrády Árpád*: Földesúri pénzáradék és paraszti életszínvonal Magyarországon a késő középkorban. (PhD. értekezés) Debrecen 2000. 56-68.

¹⁸ DL 37007.

¹⁹ Az „egy jobbágnak egy telek jár” elv természetesen nem csupán a Kanizsai birtokok sajátossága volt. Eredetének és változatlan fennmaradásának okai, — amelyek alighanem a nagybirtok politikai jellegében, valamint ezzel összefüggésben, a fentebb jelzett alattvalói létben keresendők —, azonban jószívesen feltáratlanok.

²⁰ Másrészt, úgy vélem, a csepregi adatokból az is leszűrhető, hogy — legalábbis a népes virágzó mezővárosokban — a jobbágy számára maga a telek is majdnem olyan értéket képviselt mint a rajta lévő ház, illetve a szőlő. „Birtoklását” pedig — jóllehet jogi értelemben véve jobbágytelek —, a falusi *sessióktól* elkülönítve kellene vizsgálni.

1997-ben napirendre került a Chernelházi Chernel család egykoron a Sopron megyei Chernelházán állott udvarháza helyének régészeti feltárása. Ezzel párhuzamosan született meg az igény a korábban alig-alig ismert család középkori történetének feltárására. E kutatás eredményeit foglalja össze az alábbi dolgozat.

Sopron megye nemesi társadalmának kutatása, jóllehet inkább az újkor területén, számottevő eredményekkel büszkélkedhet. Soós Imre, Maksay Ferenc és Dominkovits Péter ezirányú munkáiból fő vonalaiban már áttekintő képpel rendelkezünk a régió társadalmának szerkezetéről, politikai, családi és gazdasági kapcsolatrendszeréről.¹ Az egyes családokig hatoló feldolgozások azonban ennél lényegesen szerényebb képet festenek elénk: nemigen találunk ide kapcsolható, a lehetőségekhez mérten teljességre törekvő feldolgozást.² Különösképpen áll ez a kismanességre, időben pedig a Mohács előtti évszázadokra, ahonnan jószerével megyebéli család történetének feldolgozásával nem rendelkezünk. Mindennek természetesen a forrásviszonyok okozta nehézségek is okai lehetnek, ugyanakkor ennek ellenére vagy éppen ezért néhány meghatározó, a megyei szellemi, hivatali, „tekintélybeli” elitet képviselő család történetének feltárása kétségtelenül nagy hasznot jelentene mind a megyei történetkutatás, mind pedig a hazai középkortörténet és társadalomtörténet írás számára. Jelen munka e sorozat első eleme kíván lenni abban a reményben, hogy belátható időn belül mások tollából további famíliák története is feltárássá kerül.

Damonyiak és Chernelek (atyafiság és család)

Első pillantásra a Chernel elnevezés bizakodással tölti el a kutatót, e név alatt könnyű lesz a családra vonatkozó információkat az oklevelekből kigyűjteni: csak őstüket kell felkutatni, s leszármazásuk máris könnyen nyomon követhetővé válik. Ugyanakkor hamar szembesülnünk kell a ténnyel: Chernel elnevezéssel több család is élt a középkorban, ráadásul többségük épp a Dunántúlon (Szenjakabi Chernelek Somogy-Zala megyék határán, Orosztonyi Chernelek Zala megyében). Ha viszont figyelmünket már nem csak a megnevezésbeli hasonlóságokra, hanem az egyes családok birtokviszonyaira is kiterjesztjük, egyszerűen világossá válhat, hogy vérségi-rokoni kapcsolat nem mutatható ki közöttük. Ezek részletes kifejtésére nem áll rendelkezésre elegendő terjedelem, de viszonylag könnyen bizonyítható e családok őseinek és birtokaik ere-

¹ Soós Imre. Adatok a sopronmegyei középbirtokok 16. századi történetéhez. Soproni Szemle 1. (1937) 259-279. Maksay Ferenc. Sopron vármegye birtokos társadalma a XVI. század közepén. Soproni Szemle 33. (1979) (a továbbiakban: Maksay F.: Sopron megye társadalma) 157-170. Dominkovits Péter. Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. Soproni Szemle 53. (1999) 99-122.

² Ezek sorából üdítő és példaértékű kivételek: *Gecsényi Lajos*: Egy köznemesi család a XVII. században (A Falussyak). In: Házi Jenő Emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Dominkovits Péter-Turbuly Éva. Sopron, 1993. 237-254. – *Dominkovits Péter*: Közigazgatástörténet-családtörténet. Egy 16-18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Felelős szerk.: Horváth József. Győr, 2000. 39-67.

detének különbözősége a Chernelháziakétól.³ Sőt, egy jelenleg még csak kéziratban rendelkezésünkre álló névtani adatbázis eredményei szerint a Chernel nevet a délvidéken és Pozsony megyében is megtalálhatjuk már az Árpád-kortól fogva.⁴ Mindezek fényében tehát bizonyosnak látszik, ennyi család egyetlen ősi személytől vajmi kevéssé vehette megnevezését, tehát a névalak elsöre ritka, egyedi voltának gondolatát el kell vetnünk. Még ha furcsának is tűnik, de a jelek egyértelműen arról vallanak: a Chernel név a középkorban egyáltalán nem számított egyedülállóan.

Ráadásul a Chernelházi Chernelék esetében a helyzet valamelyest bonyolultabb. Okleveleinkben ugyanis egyetlen Chernel nevű, e vidéken élt személyt sem ismerünk. Mindezt tetézi, hogy Chernelházi Chernelként először csak 1423-ból tudjuk a családot kétségtelen bizonyossággal kimutatni.⁵ Azonban az ezt megelőző időszakról sem kell teljesen lemondanunk, habár azt előre kell bocsátani, hogy az elkövetkező, eredetüket felvázoló sorok nem nélkülöznek bizonyos feltételes elemeket sem, ezáltal magukban hordozva némi bizonytalanságot. Mindazonáltal néhány később tárgyalásra kerülő jelenség és közvetett forrás meglepte arra ösztönözte e sorok íróját, hogy ne elégedjen meg a família történetének 1423-tól való bemutatásával, hanem próbálkozzon egy lehetséges megoldás felvázolásával. Származásuk gyökereinek megállapításakor ugyanis a Chernel névhez való merev ragaszkodás mellett egy másik módszer sem elképzelhetetlen. Amennyiben tudniillik Chernelt vagy Chernelházit 1423 előtt nem tudunk kimutatni, akkor érdemben megfontolandó az a lehetőség is, hogy talán nem e név alatt kell őket a forrásokban keresnünk. Ebbéli gyanúnkat egy 1464-ben kelt, sajnos csak újkori másolatban fennmaradt oklevél igencsak megerősíti. Itt ugyanis Damonyai Jánost másképp Chernelháziként említik, vagyis ekkor még ismert lehetett családi megnevezésük egy másik, a Chernelházit minden bizonnyal megelőző formája: a Damonyai.⁶ Ekként hihetőnek látszik a felvetés: a Damonyaiak közt élt valamikor a Chernelházi család alapítója, aki az atyafiságból kilépve osztályt hajtott vég-

³ A Zala megyében fekvő Orosztony birtokról tudjuk, hogy már 1261-ben innen nevezett nemesi atyafiság lakta, akik egyrészt időben jóval megelőzik a Chernelháziak feltűnését, másrészt nekik Sopron megyében, míg a Chernelháziaknak Zalában nem volt semmiféle birtok- vagy rokoni kapcsolatuk a középkor folyamán. Vö. Zala vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerkesztette: Nagy Imre, Véghegy Dezső, Nagy Gyula. Budapest, 1886-1890. I. 39-40. – A somogyi-zalai határvidéken honos Szentjakabi Chernelék őseivel: Chernel ispánnal és két fiával 1344-ben találkozhatunk az újudvari keresztetek oklevelében. Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. I. rész: Középkori oklevelek (1236-1526). Összeállította: Sümegey Dezső. Sopron, 1928. 21-22. Némi problémát ugyan jelent a tény: az oklevél eredetije Pannonhalmán található a Chernel-levéltárban. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 257410. (Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár a továbbiakban: PBFL/Chernel cs. It. III. Időrendi sorozat I.) Ugyanakkor nem zárható ki, hogy ennek megszerzése a családi levéltár 19. századi kialakítójához és rendezőjéhez: Chernel Istvánhoz kapcsolódik. Ezt támasztja alá Chernel Istvánnak a Függelékben olvasható levele, ahol 11 db. oklevél megszerzéséről ír. Jelenleg 12 db. eredeti Mohács előtti irat van a pannonthalmi Chernel-levéltárban, így lehet, hogy ezek nagy része Chernel István gyűjtésének, s nem a családi levéltár szerves fejlődésének eredménye. – A Chernelháziakkal foglalkozó eddigi egyetlen munka sajnos e Szentjakabiakkal „egyesül” a jelen dolgozatban vizsgált családot, s Szentjakabi István 14. századi országbírói ítélmestert is közéjük sorolja. *Récssei Viktor*: A Chernelházi Chernel-család. Felovasások és leírások. Kassa, 1889. 115-116.

⁴ *Fehértői Katalin*: Árpád-kori személynévtár. [Kézirat] E helyütt is szeretném megköszönni Fehértői Katalinnak, hogy készülő munkájának a Chernel-névre vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta, illetve a Chernel név kapcsán tanácsaival és kritikai észrevételeivel segítségemre volt.

⁵ Függelék I. sz. kivonat.

⁶ DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.) Az oklevél ismeretét *Vajk Ádár*nak köszönöm. „...Iohannes dictus Csernel de Damonya alias de Csernelhaza...” – Minthogy az oklevél egy egyszerű nyugta, így hitelességében másolat volta ellenére sincs okunk kételkedni.

re és önálló családot alapított. Figyelmünket mindezért Damonyára és a Damonyai néven ismert nemesi atyafiságra⁷ is érdemes kiterjeszteni.

Úgy tűnik tehát, hogy a megoldást Damonya korai birtokviszonyainak feltárása jelentheti. Ez az a Répce mentén fekvő *terra*, amelynek léte a kései Árpád-kortól fogva datálható és eredetileg a későbbi Chernelházát is magában foglalhatta. Pontos kiterjedése fennmaradt határjárás híján nehezen határozható meg, de az tény: több egymástól teljesen független birtokosáról maradtak adatink. Ezek közt legelőkelőbb maga a király lehetett. Damonyán ugyanis királyi várföldeket találhatunk, amelyek a karakói várispánsághoz tartoztak. E kérdésben szerencsére egészen pontos értesüléseink vannak. 1272-ben V. István király bizonyos Myxe fiait: Mártont és Chundot hadi szolgálataikért kiemeli a karakói vár jobbágyainak sorából, s Damonyán lévő két ekényi földjükkel egyetemben megnemesíti őket.⁸ Ezt azután IV. László király is megerősíti egy esztendő múltán.⁹ Ide kapcsolódik egy 1335-ből származó, a királyi várnépek jogainak és földjeinek felülvizsgálatával kapcsolatos döntés révén keletkezett oklevél is. Ebben bizonyos kisdamonyai nemesek azt bizonygatják, hogy ők maguk sohasem voltak a karakói vár népei, hanem mindig is országos nemesnek számítottak. Erről a király vizsgálatot is elrendelt, ami végül a panaszosok országos nemességét igazolta.¹⁰ Az itteni várföldek létét igazoló okleveleknek a későbbiekben még fontos szerepük lesz. A két Myxe-fiú mellett azonban további, úgyszintén nemesi birtokossal is számolnunk kell. 1293-ban bizonyos Baksa fia Ábrahám zálogosítja el *Damana* nevű földjét Hebed fia Jáknak a vasvári káptalan előtt.¹¹ De nem ők Damonya egyedüli birtokosai. Szintén hiteles adatok tájékoztatnak a Ják nemzetség itteni birtokrészéről,¹² valamint vannak információink arról is, hogy az addig Damonyán ugyancsak birtokos Osl-nemzetség egy tagja, Miklós 1237-ben itteni birtokrészét végrendeletileg a templomosoknak adományozta.¹³ Alighanem e birtokosok, nevezetesen az itt élő várjobbágy nemzetségek – talán épp a Myxe-fiak – között kereshetjük a később Damonyai néven ismertté vált nemesi atyafiság őseit. Sőt, a királyi várföldekről szóló híradások eltűnése nagyjából-egészében egybeesik az első itteni nemesekről szóló adatok feltűnésével. Ennek fényében talán megkockáztatható a kijelentés: Damonyán a király egyes várjobbágyai léptek elő a 13. század végére, a 14. század elejére helyi birtokos kisdemesekké. Hogy vajon minden régióbéli településen ez történt, s mindegyikük királyi nemesítés útján-

⁷ A rájuk vonatkozó okleveles említéseket ld.: a 16. jegyzetnél.

⁸ *Szentpétery Imre – Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I-II.* Budapest, 1923-1987. (a továbbiakban: RA) 2149.

⁹ RA 2365.

¹⁰ Sopron vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerkesztette: Nagy Imre. Sopron 1889-1891. (a továbbiakban: SO) I. 162-165. A vizsgálatra kiküldöttek jelentik, hogy a szomszédoktól és megyebeliektől megtudták, „...quod prenominati Lorandus filius Chene, Alber filius Alber, Paulus et Benedictus filii elusdem Alber, Stephanus magnus filius Petri filii Ipocho, Nicolaus dictus Bede filius Nicolai filii ipsius Ipocho de Kysdamunya et eorum priores et progenitores, a tempore sancti regis Stephani nobiles servientes et regales, ad modum regni ceterorum regnicolarum extitissent et fuissent...”

¹¹ Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wiesselburg, Ödenburg und Eisenburg I-V. Bearb. von Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Leonhard Prickler. Graz-Köln-Wien, 1955-1999. II. 276.

¹² *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* I-III. Budapest, 1900-1904. [reprint: Budapest, 1995.] (a továbbiakban: Karácsonyi) II. 264. (reprint: 717.)

¹³ Karácsonyi II. 415. (reprint: 874.) E rész még 1483-ban is létezett és egyházi kézen volt. Vö. *Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete.* (Győregyházmege multjából IV/1.) Sopron, 1939. (a továbbiakban: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete) 142.

e, mint Myxe fiai, esetleg spontán társadalmi elfogadással,¹⁴ alaposabb kutatások híján jelenleg nem tudjuk. Az sem zárható ki, hogy mindkét esettel számolnunk kell. Mindenesetre a tény: Sopron vármegyében a későbbi kismemesi falvak szinte mind egyike a megye déli határán, pontosan Damonya vidékén tömörül, erősítheti gyanúkat, hogy itt egy korábban egységes jogállású társadalmi csoport lépett előre a nemesi lét sorába.¹⁵ Még az sem lehetetlen, hogy a későbbi Damonyaiak egytől egyig Myxe fiainak leszármazottai. Bárhog is legyen egy dolog bizonyos: az Anjou-korra e vidékről kismemesi birtoklásról vannak adataink. Minderre további utalást is találhatunk. Az iménti 1335-ös oklevélben a számos felsorolt, magát országos nemesnek valló személy lakóhelye már Kisdamonya néven szerepel. Erős a valószínűsége, hogy ez volt a ténylegesen kismemesek által lakott Damonya, s a Kis- előtag másik ágbeli nemesi birtokosoktól, illetőleg az egyházi birtokrészekről való elkülönítést volt hivatva elősegíteni.

Okleveles adattal ugyan nem bizonyítható, de szerfelett valószínű, hogy e Damonyai kismemes atyafiság egyik ága – a család előnévből következően bizonyos Chernel nevű személy kezdeményezésére vagy vezetésével – az idő múlásával nem csupán a megnevezés szintjén, hanem a birtokok földrajzi valójában és birtokjogilag is különvált a többiektől, osztály tétetett azokkal. Hogy ez valóban ekként mehetett végbe arra közvetett módon ugyan, de több adatunk van. Kétségtelen tény, hogy a Damonyai atyafiságról a 14. század folyamán szép számú oklevél tudósít,¹⁶ ugyanakkor Chernelről, Chernelháziakról ezekben egy szó sem esik. Különösen értékes számunkra e ponton a vasvári káptalan egy 1368-ban kelt jelentése, ahol több mint kétszáz megyebéli nemessel találkozhatunk tanúként név szerint felsorolva. E listában a későbbi Chernelháza környékén élő összes nemesi atyafiság megtalálható (természetesen a Damonyaiak is), de Chernel nevű vagy Chernelházit nem lelhetünk föl közöttük egyet sem.¹⁷ Ugyancsak a Damonyai eredetet felé mutat az idézett 1464. évi, egy Damonyait másképp Chernelházinak mondó oklevél is.¹⁸ Az iménti 1368-as névsor és a Cherneleket elsőként említő 1423-as oklevél tehát nagy valószínűséggel kijelöli számunkra a feltételezett elkülönülés alsó és felső időhatárát. E bő fél évszázadon belül viszont csak óvatosan helyezhetjük el a vizsgált család névadóját. Mivel az 1423-ból és 1429-ből ismert családtagok nem e névadó fiaként szereplnek az oklevelekben, ezért Chernelünket minimálisan nagyapaként határozhatjuk meg. Ebből fakadóan életét és a Damonyaiaktól való elszakadást leginkább az 1370–1380-as évekre tehetjük. Összesen ennyi információ áll rendelkezésünkre a Damonya-Chernelházi kérdéssel összefüggésben. Bár egyértelmű utalással nem rendelkezünk kapcsolatukról, mégis a

¹⁴ Vö. *Neumann Tibor*: A Pozsony megyei Pályázóköz (Vízköz) nemesi társadalmi és későközépkorban. OTDK-dolgozat. [Kézirat] Pilsicsaba, 2000. (a továbbiakban: Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalmi...) 10-11. E helyütt is szeretném megköszönni Neumann Tibornak, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá, hogy készülő, a kismemesiség problémakörével foglalkozó munkájának eredményeit, tapasztalatait és tanácsait megosztotta velem.

¹⁵ Ugyaninnen Damonyán kívül más településekről is kimutatható királyi várfelek és/vagy várjobbágyok léte. Ilyen pl. Gyóró és Csáford. *Zsoldos Attila*: A szent király szabadjal. Fejezetek a várjobbágyok történetéből. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Budapest, 1999. 164., 168. – A Chernel névalak gyakoriságát támasztja alá az is, hogy valamikor 1272–1290. közt megnevesített Gyóron élő soproni várjobbágyok egyike Iván fia Chernel Demeter fia Domonkos volt. RA 3607.

¹⁶ Pl. 1308. – SO I. 70., 1312. – SO I. 73-74., 1345. – SO I. 182., 1354. – SO I. 241-242., 1366. – SO I. 369-370., 1393. – Zsigmondkori Oklevéltár I-VII. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsos Iván. Budapest, 1951–2001. (a továbbiakban: ZsO) I. 2979.

¹⁷ SO I. 373-378.

¹⁸ Vö. a 6. jegyzettel.

fentiek meglehetősen bizonyossággal támasztják alá a korábban megjelölt lehetőséget: a Chernelháziak a Damonyai atyafiságból eredeztethetőek, s jogi-birtokbéli különválásuk valamikor a 14. század utolsó harmadában ment végbe

1423 tehát az időpont, amiktől fogva kétségtelen, hogy Chernelházi Chernellekről beszélhetünk. Az első hiteles, eredeti oklevélből ismert családtag viszont 1429-ből István, akinek neve egy tanúnévsorból maradt ránk.¹⁹ A család 15. századi története három generációt fog át, amelyek tevékenységéről a következőkben még bőszeggel esik majd szó. A família ismert tagjait és feltárható rokonsági fokaikat pedig a Függelékben elhelyezett táblázat mutatja be.

Az ősök

A Chernelháziak 14. század közepénél régebbi történetét tehát a Damonyaiakon keresztül van lehetőségünk megismerni. Az atyafiság eredetét pillanatnyi ismereteink szerint – jogos fenntartásokkal bár, de – az Árpád-kor utolsó harmadáig áll módunkban visszavezetni. Mindennek gyökerét Myxe fiainak idézett 1272. évi nemesítésében ragadhatjuk meg. Közvetett adatok alapján ugyanis nem elképzelhetetlen, hogy *talán* e Myxe fiaiban tisztelhetjük a Damonyai-atyafiság vagy egy águk őseit. De lássuk ezeket sorjában! 1. Az első érv a birtokok fekvéséből adódik: az 1272-es oklevélben szereplő föld: Damonya épp az, amelyik eredetileg magában foglalhatta a később belőle kiváló Chernelháza birtokot, hisz mindkét ma is létező helység fekvése – Damonya és Chernelháza a szó szoros értelmében egymásba érő települések – erre látszik utalni. Ráadásul Chernelháza határai Damonyától épp észak felé esnek, maga Chernelháza pedig határain belül a délnyugati sarokban helyezkedik el, mintegy érzékeltetvén, hogy Damonyához képest másodlagosan, abból kiválva jött létre.²⁰ 2. Látuk, várjobbágyok és várföldek léte Damonyán hiteles forrásokkal alátámasztható.²¹ 3. 1546-ban a család utolsó 1526 előtt született tagja, Chernelházi Chernel Ambrus I. Ferdinánd királytól kérte az iménti 1272-es oklevél 1273-ban kelt megerősítésének átírását, amely ekkorra ugyan rossz állapotban volt, de ami ennél számunkra fontosabb: Ambrus és családja tulajdonát képezte. Kérelmében megjegyzi, hogy az oklevélben szereplő személyek családja ősei.²² Amennyiben eltekintünk attól, hogy Ambrus esetleg egy általa mástól megszerzett, esetleg hamisított oklevelet íratott át a királlyal – aminek ugyan megvan a valószínűsége, hisz sokat forgolódott és dolgozott a kancellárián, így akár ehhez is rendelkezhetett kellő gyakorlattal –, akkor ez a diploma már nagy bizonyossággal mutat a família Árpád-kori, s pontosan várjobbágyi eredetére. Az esetleges hamisítással kapcsolatosan viszont felmerülhet a kérdés: a 16. század elején éppen gyorsan emelkedőben lévő karrierje során vajon mi szüksége lett volna Amb-

¹⁹ SO II. 128-132. – Igaz ugyan, hogy 1415-ből ismerünk egy Damonyai Apór Istvánt, azonban pillanatnyilag kérdéses, hogy azonos lenne-e az 1429-ből ismert Chernelházi Istvánnal. ZsO V. 1002.

²⁰ Chernelháza 1808-as térképi vázlatát l.: *Maksay Ferenc*: A magyar falu középkori településrendje. Budapest, 1971. (a továbbiakban: Maksay F.: A magyar falu...) 215.

²¹ Vö. a 10. jegyzettel.

²² DF 283619. (Vas Megyei Levéltár - Középkori oklevelek 775. Chernel család.) „...exhibuit et presentavit eidem personali presentie nostre quasdam litteras serenissimi quondam principis domini Ladislai incliti regis Hungarie pie memorie confirmationales, quasdam alias litteras serenissimi similiter quondam principis domini Sthephani, modo simili incliti regis Hungarie, genitoris sui charissimi donationales super nobilitatione progenitorum ipsorum et collatione terre Damonya vocate in comitatu Soproniensi existentis...”

rusnak várjobbágyi sorból való nemesítésének igazolására és ehhez egy általa koholt, ráadásul a hamisítást nagyban megnehezítő átiró formában elkészített oklevélre? 4. Az iméntiekkel összefüggésben segítségünkre lehet az a tény is, hogy a fenti 1546-ban kelt oklevél éppenséggel a Chernelházi Chernel család levéltárában maradt korunkra.²³ Sőt, az 1272-1273-as okleveleknek az iménti 1546-os átiraton kívül nincs több ismert példánya. 5. A Myxe név ugyanúgy szláv eredetű, mint a Chernel, azaz a nevekből kikövetkeztethető származás sem zárja ki, hogy e Myxe valamely utódját a 14. század folyamán Chernelnek nevezzék.

Kétségtelen, a fentiek nem bizonyítják teljes mértékben, hogy a Damonyaiak (s ekként a Chernelháziak) várjobbágyi eredetét Myxéékben lássuk, mindazonáltal a felsorolt szempontok összessége mindenképpen indokolja, hogy számoljunk e lehetőséggel, mint szóba jöhető megoldással. Máskülönben pedig mai tudásunk szerint e régió kisenemesek általi birtoklásának egyik legvalószínűbb (bár talán csak részleges) magyarázatául épp a várjobbágyi eredet kínálkozik.²⁴

A birtokok

Birtokviszonyaik vizsgálatakor már kevésbé ingoványos talajon kell mozognunk. E témakörben legföljebb az okleveles anyag töredékes volta okozhat nehézségeket. A továbbiak tárgyalása előtt viszont egy módszertani nehézségre szükséges utalni. Az elkövetkező két fejezetben mondottak árnyalásához épp a Chernelekre vonatkozó közvetlen okleveles anyag csekély volta miatt is nagy hasznot jelentene, ha rendelkezésre állna több hasonlóan kevés birtokkal rendelkező kisenemesi család történetjének feldolgozása. Ilyenekkel viszont még nem rendelkezünk, illetőleg az egyetlen, a kérdéskört több család, a Chernelekre vonatkozóakkal összehasonlítva bámulatosan gazdag, okleveles anyagán feldolgozó és nem elsősorban a genealógiai, hanem inkább a társadalmi viszonyok tisztázására törekvő munka még kéziratos formában van.²⁵ Összehasonlító anyagként tehát csak ez állt rendelkezésre a Chernelek gazdasági-társadalmi állapotának vizsgálatakor, akikről tehát annyit tudunk, hogy az 1430-as évektől fogva a 16. század első harmadáig mindösszesen lakóhelyüket: Chernelházát birtokolták annak allodiális tartozékaival,²⁶ valamint az ottani egy-két jobbággal vagy szolgálóval egyetemben, akiknek számáról a középkorból nincs híradásunk. Ezen kívül csupán egy pontosabban meg nem nevezett erdejükről tudunk, valahol Chernelháza közelében, de az is lehet, hogy e birtokon belül helyezkedett el, s ez esetben csak nemesi telkük haszonvételeit kell benne látnunk.²⁷ Birtokszerzési akciójukról pusztán két esetben maradtak adataink a középkorból. 1472-ben a Chernelházával közvetlenül szomszédos abadamonyai birtokrész ura: Apród János halt meg örökösök nélkül, s az ekként a koronára hármlott jószágot két szomszéd birtokos: Ládonyi Kis Lukács és Patyi Kis Miklós mellett Chernelházi Chernel János is magának szerette volna megszerezni. Lukács és Miklós gyorsan cselekedtek: a király-

²³ Vas Megyei Levéltár XIII-4. (A Chernel család iratai) - A családi levéltár repertóriumának másolatát *Kóta Péternek* köszönöm.

²⁴ Vö. a 15. jegyzettel.

²⁵ Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalma... Im.

²⁶ Maksay: A magyar falu 209-218.

²⁷ 1458-ban ebből az erdőből vágatott ki fákat jogtalanul Sennye Tamás. Hazai Okmánytár I-VIII. Kiadja: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Ipolyi Arnold, Véghely Dezső. Győr-Budapest, 1865-1891. (a továbbiakban: HO) V. 259 - 261.

tól adománylevelet és iktatóparancsot is kieszközöltek a birtokrészre, azonban az iktatásnak Chernelházi János ellentmondott. Az ellentét végül megegyezéssel zárult: az abadamonyai porciót a felek három egyenlő részre osztották.²⁸ 1488-ban a szintén örökösök nélkül meghalt Völcseji István leánya, Chernelházi Bálint felesége, Anna mondott ellent Völcsej Kisfaludi Benedek részére történő iktatásának.²⁹ Benedek a birtokot nem sokkal korábban kapta adományul Mátyástól. Természetesen az ügyből per kerekedett, amelynek végeredménye II. Ulászló 1490-es ítélete lett, amiben Völcsejt a király Benedeknek ítélte.³⁰ Az oklevelek tanúsága szerint ezt követően 1525-ig további örökös javakkal nem nőtt a család ingatlan vagyona.³¹ Ingóságok és készpénz terén még ennél is kevesebbet tudunk róluk. 1500-ból maradt egy oklevél, amely arról számol be, hogy Chernelházi Bálint, valamint Sági Balázs ötven aranyforintot kölcsönöztek Sopron megye hatóságának katonai kötelezettségeik teljesítésére.³² A fentiek ismeretében ötven vagy akár csak tíz-húsz forint mobilizálhatóságát a Chernelháziak esetében említésre méltó gazdasági előrelépésnek gondolhatnánk, ha nem maradt volna híradás például egy 1454-es zálogbavételükről.³³ Együttal nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy számos esetben szólnak arról okleveleink, miszerint egy-egy kismemesi család még ennél is nagyobb készpénzmennyiség felett rendelkezhetett.³⁴ A család gazdasági-birtokbéli helyzetén azután az utolsó, még 1526 előtt született sarj: Chernelházi Chernel Ambrus változtat majd jelentősen, azonban az ő kivételesen magasra ívelő közéleti-politikai életútjának ismertetésétől a jelen munkában eltekintek, ez ugyanis önálló dolgozatot igényelne.³⁵

Közéleti tevékenység, familiaritás, családi kapcsolatok

Birtokuk kicsinyisége nem akadályozta a családot abban, hogy megyéjük, illetve a régió társadalmának aktív részesei legyenek. Sőt, régóta ismert tény, hogy egy-egy szerény anyagi keretek közt élő nemesi családnak a kitörést és felemelkedést a "hivatali" pálya és/vagy a jó házasság jelenthette. A 15. század Magyarországon ezt a hivatali pályát a Chernelékhez hasonló famíliák számára az udvari bíróságok ítéleteinek végrehajtója: a királyi, nádori, stb. ember megbízatása, illetőleg evvel szoros összefüggésben a familiaritás intézménye jelentette.

A Chernelháziakról, ha nem is sok, de még értékelhető mennyiségű információnk maradt királyi emberi tevékenységükkel kapcsolatosan. 1436-ban Chernelházi Péter szerepel

²⁸ DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.) Másik példánya: DF 278641. (Bihar Megyei Állami Levéltár-Nagyvárad. Pergamen oklevelek gyűjteménye 24.) E példány ismeretét *Vajk Adármak* köszönöm. – Ugyanebben az esztendőben a Chernel Bálinthoz leányát feleségül adó Ládonyi Kis Lukács Bálintot és új feleségét, Barbarát részleteti birtokrészeiben, azonban e döntés későbbi hatásáról, eredményéről nincsenek további információink. DF 257417. (PBFL Chernel cs. lt. Sorszám nélküli irat.)

²⁹ MOL Diplomatai Levéltár /a továbbiakban: DL/ 61864. (Kisfaludy cs. lt. 766.)

³⁰ SO II. 560., DL 61872. (Kisfaludy cs. lt. 776.)

³¹ 1509-ben pedig a Chernelháziak és a Mesterháziak egyeznek meg az 1472-ből ismert, ekkor már (korábbi birtokosától) Apródföldre névre hallgató, birtokrész felett. Függelék 3. sz. kivonat.

³² DL 93687. (Festetics cs. lt. Sopron 9.)

³³ 1454-ben egy időre Nicki János újfalu, gyakfalvi és kövesdi birtokrészei Chernelházi Jánosnál voltak zálogban. DF 209296. (Győr-Moson-Sopron Soproni Levéltára. - Niczky cs. lt. 191.)

³⁴ Neumann T.: Pályázóköz nemesi társadalm... 33.

³⁵ Életének rövid összefoglalása: *Horváth Richárd–Neumann Tibor*. Ismeretlen középkori oklevelek a Chernel család levéltárából. *Vasi Szemle* 54. (2000) 124.

ekként Lukácséri István egy telkének iktatásakor.³⁶ 1447-ben a Kanizsai-familiáris Kelédi Gál kapui várnagy ügyében eljáró oklevélben találkozhatunk Chernelházi János királyi emberrel.³⁷ 1458-ban Nicki Benedek bánládonyi iktatásához az egyik kijelölt királyi ember Chernelházi Miklós volt.³⁸ Szintén Nicki Benedeket képviselte, de ekkor már ügyvédként 1467-ben Chernelházi Péter.³⁹ 1471-ben ismét Chernelházi János lép elénk, ekkor a soproni keresztések ügyében eljáró királyi emberként kijelölve.⁴⁰ 1475-ben a Kanizsai-familiáris kapui várnagy, Iváni Tamás iktatásakor találkozhatunk újólag Chernelházi Jánossal és Péterrel.⁴¹ 1477-ben és 1479-ben egyaránt a Nádasi Darabosok érdekében kiadott vizsgálati mandátumban tűnnek fel kijelölt királyi emberekként.⁴² Ugyancsak a Darabosok panasztételekor találkozunk velük 1478 nyarán.⁴³ Két évtizeddel később, 1496-ban Felsőlendvai Szécsi Miklós iktatásakor említik Chernelházi Istvánt és Mátyást.⁴⁴

A fenti adatok együttese két fontos következtetés levonására nyújt lehetőséget. Egyfelől egyértelműen megállapítható, hogy a velük közel azonos gazdasági-társadalmi keretek közt mozgó családokhoz hasonlóan, a Chernelházi Chernelék ún. közéleti tevékenységük során egyetlenegy esetben sem lépték túl megyéjük, illetőleg e megye szűkebb környékének határát.⁴⁵ Ismertségük, s látni fogjuk rokon kapcsolataik is, csupán e vidékre terjedtek ki. Másfelől pedig az egyes ügyeken végigtekintve, továbbá tekintettel arra, hogy a legfrissebb kutatások első eredményeinek tükrében a királyi emberi kijelölés vajmi kevéssé a véletlen, sokkal inkább az ügy kedvezményezettjéhez fűződő bizonyos fokú kapcsolaton múlhatott, gyaníthatjuk: a Chernelháziak a 15. század folyamán még nem tagozódtak be kizárólagos, elkötelezett jelleggel egyetlen régióbéli nagybirtokos famíliájába sem.⁴⁶ Azonban alaposabban megszemlélve a „megbízók” névsorát figyelmesek lehetünk bizonyos előjelekre, amelyek a család korai, immáron egyedüli *dominusai*, a Nádasyak irányába mutatnak.⁴⁷ E jeleket a Kanizsai-familiáris kapuvári várnagyok, illetőleg a Nádasi Darabosok személyében ragadhatjuk meg. Egyikük – nemesi előnevükből is egyértelműen látszik – a későbbi *dominust* adó családdal, a Nádasyakkal volt szoros rokon kapcsolatban, azok egy ágát képviselte,⁴⁸ másikat pedig épp azoknak a Kanizsaiaknak az embere, akiknek utolsó leány-tagja, Orsolya a Nádasy famíliába beházasodván vetette meg azok 16. századi felemelkedésének gazdasági-társadalmi alapjait. Ha tehát még teljes mértékű elkötelezettségről nem is – hisz találkozunk velük a soproni ke-

³⁶ DL 12868. (NRA 557-18)

³⁷ SO II. 332-333. - Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. Budapest, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: Engel Arch.) I. 337.

³⁸ HO IV. 389-390.

³⁹ SO II. 447.

⁴⁰ DL 17166. (Acta Jesuitica 3-30.) Említi: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 141.

⁴¹ SO II. 495-497.

⁴² 1477: Chernelházi László. ZO II. 604-605., 1479: Chernelházi János. DF 282114. (Szlóvak Állami Lt. - Pozsony. Eszterházy cs. cseszneki lt. 20-45.)

⁴³ DF 285202. (Zala Megyei Lt. Zalai konvent hh. lt. 3182.) Az oklevél ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm.

⁴⁴ DF 209427. (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. - Niczky cs. lt. 321.) Az oklevél ismeretét Vajk Ádámnak köszönöm.

⁴⁵ Vö. Petrik Iván: A Pelejtelek. Egy középkori Zemplén megyei köznemesi család vizsgálata. Fons 7. (2000) 235.

⁴⁶ Zsoldos Attila: Királyi ember. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon (9-14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál - Makk Ferenc. Budapest, 1994. 354. Engel Pál: Királyi emberek Valkó megyében. Mediaevalia Transilvanica 3. (1999) 82-86.

⁴⁷ Maksay F.: Sopron megye társadalma 162.

⁴⁸ Engel Pál: Középkori magyar genealógia. (Nádasi Darabosok) In: Uő.: Középkori magyar adatbázis. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2001.

resztesek⁴⁹ és a Niczkiek mellet is, bár ez utóbbiakról a Mohács utáni adatokból sejthető, hogy 1526 előtt ők sem kerülhették el a Kanizsai-familiaritást⁵⁰ –, de a Kanizsaiakhoz és befolyási körükhöz való határozott közeledésről már beszélhetünk esetükben. Természetesen más választásuk nem is nagyon lehetett, hisz a 15. század végén Chernelháza egész vidéke Kanizsai-érdekszféra volt.⁵¹ Arról nem is beszélve, hogy birtokaik (láttuk: lakóhelyük és egy szomszédos birtokrész) alkalmatlanok voltak az oklevelekből nyerhető, bizonyára csak részleges adatok szerint is egyszerre három-négy férfi taggal rendelkező család ellátására. Ennélfogva vagy némi jövedelmet biztosító, közfeladatot ellátó vagy familiárisi tevékenységbe kellett fogniuk vagy földet kellett művelniük. A kor nemesi szokásaihoz és gondolkodásmódjához alighanem az előbbi megoldás állhatott közelebb.

A megyei társadalmon belüli működésüket ezzel még nem merítettük ki. A 15. század legvégére feltehetően rokonaikhoz és *dominusaikhoz* fűződő kapcsolataikon át, amellet talán a megyei nemességen belüli ismertségüknek is köszönhetően elérték, hogy egy tagjuk a megyei tisztségek alsóbb fokát, a szolgabíróságot tölthesse be.⁵² E jelenséggel azonban óvatosan kell bánnunk! Maga a szolgabíróság ugyanis korántsem volt minden alkalommal különösképp kedvelt tisztség nemesi körökben, hisz a megyei törvénykezési, igazgatási feladatok nagy része ezekre a személyekre hárult. E terhes feladatok sokasodása vezetett el odáig, hogy idővel tekintélyesebb nemesek nem is akarták a szolgabíróságot (amelyek egy esztendőre szóltak) elvállalni, s őket törvénnyel kellett erre kötelezni.⁵³ A Chernelék esetében a szolgabírói hivatalviselés jelentőségét tehát részben abban kell látnunk, hogy egyáltalában szóba került nevük a megyei közgyűlésen, mint akik a többi nemes véleménye szerint e tisztségre megválaszthatók. Az ily szerény birtokokkal rendelkezők esetében pedig az is jelenthetett némi készletet, hogy a szolgabíró a kiszabott bírságokból maga is részesült. Ennek tudható be talán, hogy a szolgabíróságot számos megyében, sok esetben kismanesi dinasztiák „sajátították ki”.⁵⁴ Ezek elérésében pedig néhány jól megválasztott házasság kétségtelenül segítségükre lehetett.

Kismaneseink rokoni-családi kapcsolatrendszerének alakulását ugyanis ismert házasságaikon keresztül áll módunkban megfigyelni. Szerencsés módon korunkra maradt néhány oklevél, amelyek megőrizték egynemely Chernelházi családtag feleségének, illetőleg férjének családnevét, így teremtve lehetőséget a família házassági „politikájának” vázlatos elemzésére, nem feledve, hogy minden valószínűség szerint az ??? azért nagyobb számú házasságot kell feltételeznünk esetükben. A vizsgálat körébe vonható családok az

⁴⁹ Ez esetben a keresztesek birtokában lévő Bő birtok közelsége (Chernelházával szomszédos) képezheti a kapcsolat okát.

⁵⁰ Maksay F.: Sopron megye társadalmá 162.

⁵¹ A közvetlen környéken Csepreg, Nagygeresd, Iván és Hegyfalú is Kanizsai-tulajdonban volt. Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM adatbázis. Budapest, 2001.

⁵² DL 93687. (Festetics cs. lt. Sopron 9.) 1500-ban Chernelházi Chernel Bálint Sopron vm. egyik szolgabírája. – Szolgabíróság és a királyi emberi tevékenység összefüggéséhez l. Szakály Ferenc: Tolna megye középkori szolgabírái. (Esettanulmány) Történelmi Szemle 39. (1997) (a továbbiakban: Szakály F.: Tolna megye szolgabírái) 418-421.

⁵³ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 2000. 111.

⁵⁴ Holub József: Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 152-153. – Szakály F.: Tolna megye szolgabírái 418. – A jelenség Sopron megyében is megfigyelhető. A 15. században többször adtak szolgabírókat a megyének „klasszikus” kismanes családok, pl. az Edviek, a Vadasfalvak és a Potyondiak. Belitzky János: Sopron vármegye története I. Budapest, 1938. (a továbbiakban: Belitzky J.: Sopron vármegye) 908-909., valamint DL 45306. (Múzeumi Törzsanyag), DF 265179. (Csornai Premontrai Prépostság Lt.-Csorna. A csornai konvent ml. 39-9-55.)

alábbiak: Egerszegi Kemények,⁵⁵ Ládonyiak,⁵⁶ Völcsejtek.⁵⁷ A lista nem hosszú, de annál beszédesebb. A Ják-nemzetségből származó Kemény családról jól tudjuk, hogy a Chernelkelnél lényegesen módosabbak voltak.⁵⁸ 1469-ben például Egerszeg birtokon, valamint Beregel és Manta pusztákon is birtokosok voltak.⁵⁹ A Ládonyiak ekkortájt névadó birtokukon kívül Gencsen, Hőgyészen, Kajmáton és Csömötén bírtak részbirtokokat.⁶⁰ Ezen túlmenően Ládonyi János 1445-ben Vas, majd 1455-ben Sopron megyék alispáni tisztét is viselte egy rövid időre.⁶¹ De távolabb, arisztokrata családok várai élén is viszontláthatjuk őket. Az 1470-es évek második felében a Szapolyai-birtok Somló (Veszprém vm.) várnagya volt Ládonyi Lukács.⁶² Szintén Szapolyai-vár, Csesznek (Veszprém vm.) élén állt Ládonyi Imre az 1510-es években.⁶³ Mohács előtt két esztendővel pedig Ládonyi Miklós tűnik föl Újlaki Lőrinc Galgóc nevű erősségének (Nyitra vm.) élén.⁶⁴ A Völcsejtek is hasonló anyagi viszonyok között éltek, sőt, Völcseji Kálmán személyében 1466–1468 közt alispánt, míg 1456-ban és 1475-ben Völcseji Balázs, 1483-ban pedig Völcseji Dénes személyében szolgabírákat adtak megyéjüknek.⁶⁵

A fenti adatokon áttekintve szembeötlő, hogy mindegyik család, amellyel a Chernelháziak így vagy úgy családi kapcsolatot létesítettek, náluknál érzékelhetően jobb gazdasági és minden esetben előkelőbb társadalmi helyzetben voltak. Ez pedig két kérdésre vet éles fényt: 1. A család leányainak kiházásításakor igyekeztek a megye tekintélyesebb famíliái közül kiválasztani a jövődöbeliket, azaz módszeresen "felfelé" házasodtak. Ez egyrészt anyagi biztonságot jelenthetett az eladósorba került leánynak, esetleges támogatást a családnak, másrészt azonban a megyei nemesi társadalom meghatározó rétegeibe való szilárdabb beépülést is elősegíthette. 2. Mivel az ismertetett házasságok – tudomásunk szerint – megkötötték, ennél fogva joggal feltételezhetjük, hogy a Chernel-házasság Sopron megye előkelőbb birtokosinak körében elfogadott és korántsem lebecsülendő kapcsolatot jelenthetett. Ebből azután láthatjuk: a család a 16. század elején megfigyelhető és a már említett Ambrus által végrehajtott gazdasági és tekintélybeli emelkedése előtt közel fél évszázaddal tényleges vagyoni helyzeténél jobb társadalmi-megyei elismertséget vívott ki környezetében. E jelenség: a vagyoni helyzet és a társadalmi elfogadottság, befolyás összefüggésének hiánya nem csupán Sopron megyében figyelhető meg.⁶⁶ Okai viszont számosak lehettek. Legkézenfekvőbb természetesen a familiárisi kapcsolatokra gondolnunk, hisz ezeken keresztül valóban gyors és látványos karrier lehetősége állhatott egy-egy tehetséges kispnemes előtt. A Chernelháziak esetében pedig igen hatalmas

⁵⁵ DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.) – Chernelházi Klára Kemény Mihály felesége volt (1464 e.).

⁵⁶ DF 257417. (PBFL Chernel cs. lt. III. Sorszám nélküli irat.) – Ládonyi Barbara Chernel Bálint felesége volt (1472).

⁵⁷ DL 61864. (Kisfaludy cs. lt. 766.) – Völcseji Anna Chernel Bálint felesége volt (1488 e.).

⁵⁸ *Rácz György*: A jáki apátság kegyurai a XIV–XV. században. In: *Analecta Mediaevalia I.* (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Medievalisztika Tanszékének kiadványsorozata) Tanulmányok a középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. Budapest, 2001 189., 192.

⁵⁹ DL 16864. (Curial lt. Actus sollenses 3-3581.)

⁶⁰ *Koppány Tibor*: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője. *Soproni Szemle* 34. (1980) 48.

⁶¹ Engel: *Arch.* I. 182., 229.

⁶² DL 48172. (Múzeumi Törzsanyag. Vétel 1897-13.)

⁶³ DL 68503. (Kisfaludy cs. idősb ág lt. 353.), DL 62044. (Kisfaludy cs. lt. 959.), DL 24373. (Acta Paulinorum. Porva 4-2.), DL 47381. (Múzeumi Törzsanyag. Neuhofter-gyűjt.)

⁶⁴ DL 60058. (Forgách cs. lt. 1737.)

⁶⁵ Belitzky J.: Sopron vármegye 904., 909., valamint DL 45948. (Múzeumi Törzsanyag. Vétel-1881.)

⁶⁶ *Vö. Fügedi Erik*: *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja.* Budapest, 1999. 165.

*dominus*al, a Kanizsaiakkal, majd a Nádasdyakkal kell számolnunk. Az sem zárható ki, hogy egyik házasság "hozta" a másikat, de ez esetben a megyei családok genealógiai viszonyainak alapos ismerete nélkül bármely további kijelentés veszélyt hordozhat magában. Végezetül érdemes odafigyelnünk a királyi emberi, szolgabírói tevékenység során az átlagosnál könnyebben kiépíthető személyes kapcsolatokra, s az ezáltal képviselt kapcsolati tőkére. További adatok híján e szempontok közül nincs mód egyiket sem kiemelni, de erős a gyanú, hogy mindegyik szerepet játszhatott Chernelházi Ambrus 16. század első felében bekövetkezett látványos előretörésének előkészítésében, ugyanakkor a mindenkori politikai helyzet nyújtotta lehetőségeket (amelyek éppen ekkortájt jól kihasználhatóak voltak: mohácsi csata, új urak feltűnése Sopron megyében, Habsburg-adminisztráció igénye a helyi viszonyokban jártas kipróbált személyek iránt, stb.) sem szabad mellőznünk.

A Chernelházi Chemelek esetében a kutatás által megyei nemességként meghatározott körön belül rendkívül csekély birtokállománnyal rendelkező kisbirtokos, közkeletűbb nevén „egytelkes” nemesi családdal van dolgunk.⁶⁷ A már-már jobbágyi lét határán élő familia ismert történetét az e szorításból való kitorés érdekében folytatott rokoni-társadalmi kapcsolatépítés jellemzi, ugyanakkor máig nem minden esetben világos, vajon egy-egy jó házasság következménye-e a megyei tisztségviselők közé való bejutás vagy épp fordítva. A jelen esetben, pusztán kronológiai szemszögből nézve a problémát, a házasságok előzik meg a család első hivatalviselését, azonfelül a házas feleket adó családok épp a hivatalviselő familiák köréből kerülnek ki. Mindazonáltal e kérdést érdemes lenne újabb vizsgálatok tárgyává tenni. További érdekes megfigyelésünk lehet, hogy a birtokok terén a náluknál már módosabb (kb. 5-10 portát bírók) családoktól „felfelé” oly sokszor bemutatott szakadatlan pereskedések és jogviták náluk jószerivel ismeretlenek. Ráadásul ennek okát talán nem is középkori okleveles anyagunk sajátos, pusztulásokkal teletűzdelt históriájában kell keresnünk. Legalább ennyire elképzelhető, hogy a családon belül egészen egyszerűen nem volt mi felett pereskedni, amellet a 15. század közepéig-végéig feltehetően mindehhez nem is lett volna elegendő anyagi háttérük. Alátámasztja ezt az is, hogy a család első komolyabb vagyona szert tett tagja: Chernelházi Ambrus már kénytelen kisebb-nagyobb perekbe is bocsátkozni rokonságával a 16. század első felében. Házassági és közéleti tevékenységük ugyanakkor összességében sikeresnek tekintendő. A 16. század első harmadára ugyanis olyan helyzetbe hozták családjukat, hogy annak tehetséges tagja, Ambrus immáron megindulhatott a gyors felemelkedés útján, s további birtokokkal egészíthette ki atyai örökségét. Igyekezését siker koronázta. Az újkorban a Chernelháziak már a megye hivatalviselő, „elit” köznemesi rétegének állandó elemét alkották, bizonyítván a középkori nemesi társadalom egyes rétegei között meglévő átjárhatóságot.

Történetük feltárása és bemutatása annyiban tarthat igényt további figyelemre – a bevezető sorokban vázolt megyei társadalmi viszonyok sűrű szövésű hálójának megismerési igényén túlmenően –, amiként jól példázza: nem csupán a „klasszikus”, néhány falut és/vagy birtokrészt bíró köznemesi családok esetében ragadhatók meg ún.

⁶⁷ Az „egytelkes” kifejezést mindeztidig szándékosan kerültem. Neumann Tibor idézett dolgozatában ugyanis meggyőzően bizonyította, hogy az e néven ismert társadalmi csoport a valóságban gazdasági szempontból igen rétegzett volt. Nem kis részük több telek felett rendelkezett, ráadásul nem egyszer egészen komoly készpénzösszegeket is birtokolhattak, mindeztért kevésbé indokolt e kifejezést egységes csoportot feltételező társadalomtörténeti szakszövekként alkalmazni. Vö. Neumann T.: Pályázókör nemesi társadalmi 29-34.

„rétegspecifikus” viselkedési és társadalmi-kapcsolati formák.⁶⁸ E sorok írójának reményei szerint a fentiek illusztrálják, hogy hasonló jelenségek figyelhetők meg az ország nemes-ségének számszerűen legnagyobb részét jelentő, a gyakorlatilag csak lakóhelyük (legfeljebb további egy-két porta) felett rendelkező kismemesi családok körében is.

Függelék

A Chernel család Pannonhalmán őrzött levéltárában található Chernel István saját kezű, családjá történetét érintő feljegyzései között egy irategyüttes, amely egy azóta elveszett, s máig nem azonosított levéltár elencheséből kimásolt, a Chernelháziakat érintő oklevelek rövid kivonatait tartalmazza.⁶⁹ Ezek sorában három darab Mohács előtti irat is szerepel. Közülük egynek, az 1472. évinek eredetije mind a mai napig megtalálható, következőképpen nagy valószínűséggel a másik két irat hitelességében sem kell kételkednünk. A levéltár, az elenchus és az ebből készített másolatok eredetéről csupán annyit tudunk, amennyit a másolatok mellé helyezett levelében Chernel István közöl. Emiatt látszik hasznosnak magának a levélnek a közlése is (a szöveg helyesírását eredeti formában hagytam):

Sarudy György, a pápai ref. főiskola tanárának birtokában van egy ivrét alakú, összefűzött, borítékos, nagyon szép régies írással írott Elenchus, mely fasciculusok szerint ABC-sorrendben tüzetesen ismertet latin nyelven egy egész levéltárt.

Ezt az „Elenchus-t” Sarudy, kinek mostoha nagyayja Chernel Rozália volt, neje révén kapta.

Találták pedig Sátoralja-Ujhelyen egy pinczében sok más írással egyetemben, melyeket elégettek, mint „értéktelen lim-lom papirost” s egyedül a gondosan összefűzött kötetet tették félre, mely Szenczi Eulália birtokába került apjától, Szenczi Andrástól, ki S. Ujhelyen törvényszéki bíró volt. Alighanem ő másolta.

Az „Elenchus” java része a Chernel családra vonatkozó és Chernelektől eredő okleveleket ismertet a 16. 17 és 18. századból, de a 19-ik század elejéről is. Hitelességéhez szó sem férhet. Hogy azonban az okiratok, a levéltár hová került, bajos megmondani.

Sarudytól elhoztam az Elenchust s a Chernelianákat lemásolva a következőkben adom.

Megjegyzem, hogy Sarudy György a Zemplén megyében fekvő Cselej községből származott s hogy az Elenchusról úgy szereztem tudomást, hogy Chernel Antal fia, Ernő, ki a pápai ref. főiskolában tanult, Sarudytól hallotta, micsoda Chernelianák vannak birtokában s előttem is említést tett róla. Erre én irtam Sarudynak, aki készségesen rendelkezésemre bocsátotta azt és még 11 db. eredeti oklevelet /osztálylevelet stb./

Kőszeg, 1912. ápr. 11.

Chernel István m. pr.

⁶⁸ Vö.: Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) Budapest, 1998. 93.

⁶⁹ PBFL Chernel cs. It. II. Szövegmásolatok. Chernel István feljegyzése egy elveszett levéltár elencheséről.

Mivel a három középkori irat közül – tudomásom szerint – egy volt eleddig ismeretes, célravezetőnek látszott mindhárom kivonat teljes szövegének ideiktatása oly formában és központosítással, ahogyan azok Chernel István másolataiban reánk maradtak. Ezek szövegét kurzívval közöltem, de a kiegészítéseket és megjegyzéseket már nem kurzíváltam. Az ugyanitt fellelhető számos XVI-XVII. századi, sok esetben Chernelházi Ambrus tevékenységére vonatkozó kivonat eredetét további kutatásokkal lenne érdemes tisztázni.

1.

1423. május 18.

Concordia inter Franciscum, filium Nicolai, filii Philippi de Csernelháza-Damonya ab una, parte vero ex altera Michaelem filium Ladislai de eadem et alios plures Csernelianos, ratione divisionis portionis ipsorum possessionariae in possessione Csernelháza-Damonya habitae celebrata in capitulo Castriferrei die 8° festi Ascensionis Domini 1423.

Transumptio Posonii feria 2ª proxima post festum Purificationis B. Marie V. 1560.
Fasc. 15. N° 24.

2.

1472. július 15.

Adoptoriae in fratres condivisionales Ioanni Csernel de Csernelháza-Damonya et filii ipsius Valentini per Lucam Parvum filium quondam Adriani de Ladon et Nicolaum, filium Michaelis Parvi de Paagh factae, divisionem simul super quadam portione possessionaria quondam Ioannis, filii Stephani Apród de Abadamonya sine haeredibus decessi in comitatu Soproniensi et contigua cometaneitate possessionis Csernelháza habita, inter praefatos Ioannem et Valentinum Csernel, Lucam Parvum et Nicolaum Parvum celebratam in se continentes ex convento Csornensi. Datum in festo Divisionis Apostolorum in pergama sub pendentí sigillo emanatae.

Fasc. 1. N° 20.

Eredetije: DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.)

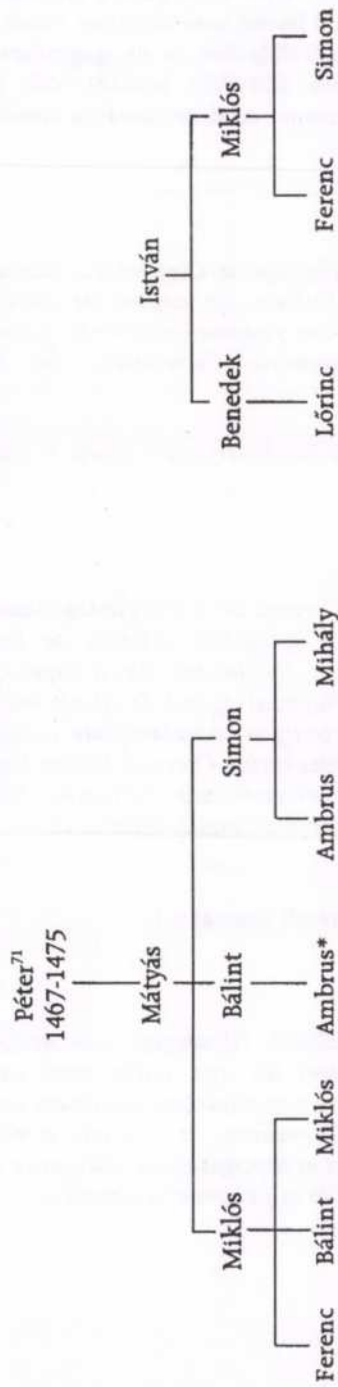
3.

1509. január 21.

Concordia inter Valentinum Csernel de Csernelháza, filiumque eius Ambrosium, necnon Nicolaum et Simonem germanos fratres ab una parte vero ex altera Michaelem de Vesterháza et alios plures de eadem Vesterháziani quoddam praedium Apródfeulde inter possessiones Vesterháza et Csernelháza in comitatu Soproniensi existentes habitum dictis Csernelianis remiserunt et inscripserunt. Datum in festo B. Agnetis, in capitulo Castriferrei sub pendentí sigillo in pergama emanata.

Fasc. 15. N° 22.

A Chernelházi Chernelek ismert tagjai és feltárható rokonsági kapcsolataik⁷⁰

További, a családfán el nem helyezhető személyek:

István - 1429.⁷², Péter - 1436.⁷³, János - 1447-1479.⁷⁴, Chernel Klára (Egerszegi Kemény Mihály felesége) - 1464.⁷⁵ Bálint (János fia, felesége: Ládonyi Barbara) - 1472.⁷⁶, László - 1478-1479.⁷⁷, István - 1498.⁷⁸, Máté - 1496-1498.⁷⁹

⁷⁰ A táblán látható mindkét ág megrajzolásához a dolgozatban többször idézett 1546-ban kelt oklevél nyújtotta az alapinformációkat: DF 283619. (Vas Megyei Lt. Középkori oklevelek 775. Chernel cs.) „... egregius Ambrosius Chernel filius quondam Valentini similitur Chernel filii olim Mathie de Chernelhaza, assessor predicte sedis nostre iudiciarie, in sua ac nobilitum Francisci, Valentini et Nicolai filiorum quondam Nicolai, item Ambrosii et Michaelis filiorum Simonis filiorum olim dicit Mathie filii quondam Petri de dicta Chernelhaza, fratrum suorum patruelium, necnon Laurentii filii Benedicti filii olim Sthephani, item Francisci et Simonis filiorum quondam Nicolai filii prenominati Sthephani de eadem Chernelhaza personis nostram personalem veniens in presentiam...” * = Az oklevelet 1546-ban bermuató Chernelházi Chernel Ambrus.

⁷¹ SO II. 447., SO II. 495-497.

⁷² SO II. 128-132.

⁷³ DL 12868. (NRA 557-18.)

⁷⁴ SO II. 332-333., DF 282114. (Szlovák Állami Lt. - Pozsony. Eszterházy cs. eszeszkei lt. 20-45.)

⁷⁵ DF 288594. (Vas Megyei Lt. Lymbus 2.)

⁷⁶ DF 257416. (PBFL Chernel cs. lt. III. Időrendi sorozat 6.)

⁷⁷ DF 285202. (Zala Megyei Lt. Zalavári konv. hh. lt. 3182.), DF 282114. (Szlovák Állami Lt. - Pozsony. Eszterházy cs. eszeszkei lt. 20-45.)

⁷⁸ SO II. 577-578.

⁷⁹ DF 209427. (Győr-Moson-Sopron Megye Levéltára. Soproni Lt. Niczky cs. lt. 322.), SO II. 577-578. Problematikus, hogy az 1546. évi oklevélben Mátással (Mathias) találkozhatunk. Nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy e helyütt az okleveles adattal is kimutatható Máté (Matheus) téves alakjával van dolgunk. E lehetőség ráadásul az időrendi egyezéseket figyelembe véve is elképzelhető.

SZÉKELY ZOLTÁN

EGY KÉSŐBAROKK KOLOSTOR ÉLETE A TÁRGYAK TÜKRÉBEN: A CSORNAI PREMONTREI PRÉPOSTSÁG 1786-BAN*

II. József császár 1786. december 7-én, egyházügyi politikájának soron következő lépéseként elrendelte – számos más szerzettel együtt – a premontrei rend felosztatását. A következő hónapok során a kirendelt királyi biztosok leltárba foglaltatták a prépostság összes ingó s ingatlan javait, majd az előbbieket 1787. január 21-én árverés útján értékesítették.¹ A felosztatás kapcsán készült inventáriumok az egyedüli forrásaink a prépostság későbarokk állapotára nézve: segítségükkel rekonstruálható a templom és a kolostor egykori berendezése s képet kaphatunk elkallódott műalkotásaikról, valamint a szerzetesek mindennapi használati tárgyairól.² (1. kép)

A csornai premontrei prépostság felosztatási jegyzőkönyve eleddig sem volt ismeretlen a kutatás előtt: a kolostor történetével és építéstörténetével foglalkozó szakemberek korábban is idézték. Csatka Endre a Sopron megye műemlékeit feldolgozó corpusában elsősorban a művészettörténetileg is jelentős tételeket közölte.³ Gimes Endre útikönyvében ezen túlmenően néhány érdekes, mindenekelőtt kultúrtörténeti adatot sorolt fel a leltár alapján.⁴ A korlátozott terjedelem valamint a műemléki megközelítésből természetes módon adódó leszűkített nézőpont a fenti esetekben nem tette lehetővé az inventáriumok komplex felhasználását és értékelését. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet a forrás adatainak teljességre törekvő feltárással és elemzésével.

A prépostság rövid története

A premontreieket valamikor a 12. század végén telepítették le Csornán az Osl nemzetség tagjai: a prépostságot először 1226-ban említi írott forrás.⁵

* Jelen tanulmány bővített, javított és jegyzetelt változata a Csornai Múzeumi Füzetek 2. számában megjelent dolgozatnak. Egyben itt szeretnék köszönetet mondani *Askercz Éva* művészettörténésznek munkámhoz nyújtott segítségéért, értékes megjegyzéseire és tanácsaiért.

¹ *Csatka Endre*: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső, Bp. 1956. 480.

² A felosztatási jegyzőkönyvek őrzési helye: Magyar Országos Levéltár, Helytartótanács Levéltára, C 103: Inventarien der in Ungarn aufgehobenen Klöster, Prämonstratenser-Klöster, Csorna.

³ Csatka 1956. 478-482.

⁴ *Gimes Endre*: Csorna. Útikalauz. Bp. 1973.

⁵ A csornai prépostság történetére nézve lásd *Kovács Imre* O. Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből. In: Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1. sz. 185-202.

auf den		Namen der Apparaturen	Königliche Kommission	
Inventar	Apparatur		Befehlungsnummer	
			ℓ	℔
Übertrag			—	—
			2340	30
			319	312
86	8.	Messzylinder	—	—
87	1.	Barometrischer Maßstab	15	2
88	4.	Gläserne Handwaagen	24	24
89	8.	Grünblei	10	40
90	1.	Antipendium mit Kloben, Fäden	2	16
			5	25
<u>Zur Arbeit der Geometrie Sacra</u>				
<u>der Stadtbau</u>				
91	1.	Gasalter von Paris mit 29 Fingerringen, eingetragene Zeichen	13	13
92	1.	Grüner Zinnmerkel mit rotem von Kupfer eingetragenen und einem von Grünblei eingetragenen Zinn mit einem goldenen Alter	3	3
93	6.	Grüne Kupferwaagen	20	2
94	3.	Messzylinder mit Kupfer von Grünblei Zinnblei	1	3
95	2.	Grüne Zinnmerkelwaagen	9	18
96	1.	Grüne von Kupferwaagen	1	1
97	1.	Fingerringen eingetragene Zeichen	7	7
98	2.	Grüne von Kupferwaagen	10	20
99	1.	Baldachin von rotem Seidenstoff	4	4
100	1.	Grüner Barometrischer Maßstab	30	3
				351
				382
Zurücktrag			—	—
			2378	352

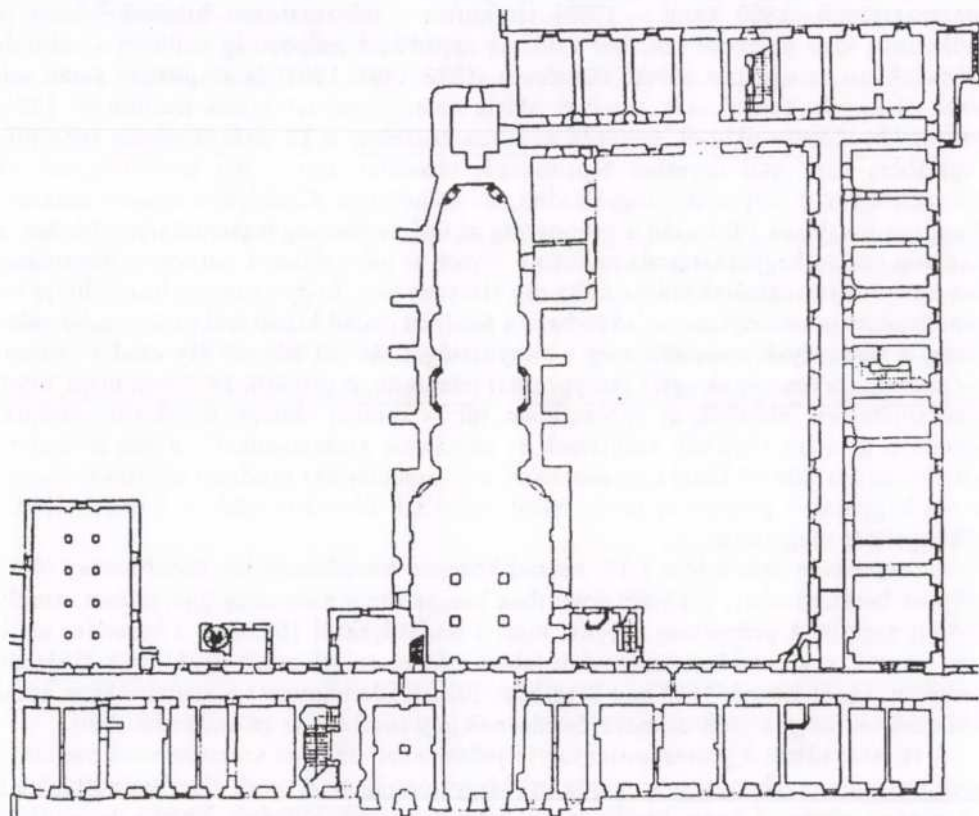
1. kép Az inventáriumok egy lapja

Kegyurai különböző birtokadományokkal folyamatosan gazdagították a kolostort, amely olyannyira megerősödött, hogy az 1230-as években már új alapításokra is vállalkozhatott Türrén, Móríchidán és Rajkán. A csornai konvent 1231-től – egy rövid megszakítástól (1360 körül – 1393) eltekintve – folyamatosan hiteleshelyként is működött, első oklevele 1247-ből való. Az Árpád-kori prépostság épületei az elmúlt századokban az egymást követő tűzvészek (1242, 1401, 1561) és átépítések során teljesen eltűntek. Templomát, amelyet Mária mennybemenetelének szenteltek, 1226-ban említi először oklevél, építését azonban korábbra, a 12. század végére tehetjük. Legalábbis erre utal egyetlen fennmaradt töredéke, egy – ma másodlagosan az előcsarnokban elhelyezett – angyalt ábrázoló dombormű. A középkor későbbi századaiban, pontosabban 1321 után a prépostság az Osl nemzetség legtekintélyesebb ága, a Kanizsai család kegyurasága alá tartozott. Ebben az időszakban a monostor folyamatosan hanyatlott, tagjainak száma néha oly alacsony volt, hogy az már a hiteleshelyi tevékenységét is veszélyeztette. 1536-ban, a Kanizsai család kihaltával nőági örökösödés révén a Nádasdyak szereztek meg a kegyuraságot. Az ezt követő évszázad a csornai prépostság történetének egyik mélypontját jelentette. A törökök 1529-ben majd 1594-ben ismételen feldúlták, az épületekben súlyos károkat okozva. A kolostor elnéptelenedett: utoljára 1551-ben említene az okmányok szerzeteseket – ekkor is csupán két főt. Az ezt követő közel száz esztendő a kommandatúra-rendszer időszaka, amelyben a kegyurak a prépostság javait világi papoknak adományozták. A hiteleshelyi tevékenység is megszűnt.

A prépostság újjáéledése a 17. század közepén következett be: Szenttamásy Máté prépost beiktatásakor, 1653-ban nyomban megkezdte a monostor újjáépítését, amely 1675-ig tartott. A prépostság kegyúri jogai a Nádasdyaktól 1671-ben a koronára szálltak, miután a Wesselényi-összeesküvésben való részvétel miatt kivégezték Nádasdy Ferencet. Lipót császár 1683-ban Esterházy Pálnak adományozta a kegyuraságot, azzal a kikötéssel, hogy a prépost megerősítésének joga továbbra is az uralkodót illeti.

A 16. században a protestantizmus terjedése miatt számos szerzetesrend mellett a premontreiek tevékenysége is megszűnt Magyarországon. A rendi élet újraindítására a 17. század végén, a hazai katolikus egyháznak a török kiűzését követő megújulása nyomán került sor. Ebben fontos szerepet játszottak a szomszédos országok rendtartományai, amelyek az egykori kolostorokat megszerezve azokat újjáépítették, és szerzeteseikkel betelepítették. A csornai prépostság először az alsó-ausztriai Pernegg kolostorának tulajdonába került (1694), majd 1711-ben a csehországi Hradisch apátsága váltotta magához. Ez az állapot maradt fenn egészen a rend II. József-kori feloszlatásáig: a csornai prépostot a hradischi konvent választotta s az új rendtagok is ott nyertek felkészítést. A prépostságot régi-új tulajdonosai rögtön rendbe hozták. A középkori alapokon álló, számtalanszor átalakított épületegyüttes azonban már nem felelt meg az új elvárásoknak, ezért vélhetően az 1740-es évektől több ütemben, számos tervváltoztatással átépítették: a cél – számos osztrák és magyar kolostor példájára – egy szabályos, négyszög alakú épülettömb lehetett, amelyet a templom osztott volna

két részre. Az együttes munkálatai az 1785-ben emelt toronnyal szakadtak félbe: a teljes befejezésre a feloszlítás miatt már nem kerülhetett sor.⁶ (2. kép)

2. kép A prépostság épületegyüttesének alaprajza

Visszatérve a prépostság ingó és ingatlan javait összeíró 1786-os leltárra, előljáróban érdemes felsorolni mindazokat, akik a királyi biztosokat szakértőként segítették. Egy külön felvett lista 24 mestert sorol fel név szerint: a győri Bekni Péter orgonaépítő, Magner Károly kályhás, Maipner József szíjgyártó, Schweyer András és Löffler Tamás aranyműves, Schmid János kőfaragó, Capacci Antal festő, Tumler Simon szobrász, Albrecht Antal építőmester, Seehardt János ácsmester, Mayer Antal tetőfedő, Gschwied János lakatos, valamint a soproni Fleischhacker János és Limberger György Jakab kereskedők, Ziegler Jakab gombkötő és krepinverő valamint a csornai Musch András asztalos és Schnapper János üveges a csornai javakat lajstro-

⁶ Székely Zoltán. A csornai prémontrei prépostság és temploma. In: Csornai Múzeum. Kiállításvezető. Csornai múzeumi füzetek 2. Szerk.: Pájer Imre. Csorna, 2000. 45-89. Korábbi irodalom: *Virágne Szalontay Judit – Nagy Judit*. Csorna, Helytörténeti Múzeum. Bp. 1990. Tájak – Korok – Múzeumok kiskönyvtára 378.

mozta;⁷ Neumeyer Lőrinc építőmester, Mathis Lőrinc ácsmester, Hellischer József asztalosmester, Pajer Pál lakatosmester, Muhr János György kályhás, Turba József kőfaragó és Horwath Lipót üveges a prépostság soproni házának becslésénél működtek közre. A fentiekén kívül még néhány más mester is részt vett a munkában, akiknek nevét az általuk összeállított listák őrizték meg: a csornai órák jegyzékét Steinbach Ferenc győri órás írta alá,⁸ – a csornai kegytárgyak lajstromozásában Huszgleba János szabómester is közreműködött, a soproni ház inventáriumának szignálói között pedig Fedner Ignác szíjgyártót és Meniger Mátyás kovácsmestert is ott találjuk.⁹ Feladataik közé tartozott az egyes tárgyak szakszerű lajstromozása illetve értékük becsléssel való megállapítása. Több fajta listát is készítettek: a „főleltár” a kolostoregyüttes épületei szerint, azokon belül a helyiségek sorrendjében haladt. A templom és a kegytárgyak önálló listát alkottak. Külön vették fel Kamenitzky prépost s elődje, valamint a szerzetesek ingóságait. Készültek tárgycsoportok szerinti listák is, pl. a prépostságban található órákról vagy a templombeli asztalosmunkákról.

A templom és melléképületei, valamint ezek berendezése

A leltár alapján a prépostsági templomba 2 ajtón keresztül lehetett bejutni s terét 10 ablak, közülük 3 ovális, világította meg. A főoltár kőből készült, amelyen a brünni Máriát ábrázoló nagy kép (*große Brüner Muttergottes Bild*¹⁰) magasodott, valamint aranyozott faszobrok álltak. Mária és a gyermek Jézus fejét egy-egy aranyozott réz illetve sárgaréz koronával ékesítették. A főoltár teljes értékét 16 Ft-ra becsülték.¹¹ A 18. században megelégnék – elsősorban a szerzetesrendek szorgalmazta – Mária-kultusz számos régi, nagyhírű kegyképet terjesztett el országszerte különböző másolatok révén. A brünni Fekete Mária kegykép is egyike volt ezeknek, amelyet a győri karmeliták éppúgy tiszteltek, mint a Buda-vízivárosi ferencesek, de megtalálható volt a Pest-belvárosi, a Vác-felsővárosi és a nagyoroszi plébániatemplomokban is. Az eredeti kegyképet IV. Károly császár 1356-ban ajándékozta Brünn (Brno) Ágoston-rendi templomának, ahol évszázadokon át nagy tiszteletnek örvendett. Kultusza a 18. században újabb lendületet vett, amikor 1736-ban a város polgársága ünnepélyesen koronát helyezett Mária és a gyermek Jézus fejére. A Szűzanya feketesége – ami miatt a népnyelv

⁷ A névsorból a művészeket s iparművészeket idézte Csatkai 1953, 480.

⁸ Vö. *Jenei Ferenc*: Régi győri órásmesterek. In: Arrabona. (VII) 1965, 351.

⁹ A Budára küldött csornai felszerelések átvételénél 1787. július 4-én jelen volt mesterek közül Plächel József Xavér aranyműves nevét emeljük ki, aki talán a budai Blechel ötvöscsalád ezideig ismeretlen tagja volt (vö. *P. Brestyánszky Ilona*: A Pest-Budai ötvösség. Bp. 1977. 167.).

¹⁰ A leltár német szövegét betűhíven, az eredeti helyesírás szerint közöljük.

¹¹ A leltárban megadott becsértékekhez viszonyítási alapként álljanak itt a következő adatok. Győr Vármegye 1785-ös élelmiszer árszabása szerint egy font (= 0,56 kg) marhahús 4 krajcárba, a borjúhús 4 dénárba, a friss disznóhús 4 kr-ba, a füstölt szalonna 17 d-ba, a friss zsír 17 d-ba került. Egy font só 4½ d. Egy font tiszta vaj 28 d, a keménysajt 6 kr, a lágy sajt 3 kr. Egy tyúk 15 d, egy tömött liba 80 d volt (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr Vármegye Közigyelési Iratai 1785/913, IV.A.1.B.). Sopron vármegye 1793-ban kiadott limitációja szerint „Egy pár Aszszonyinak való öreg Szattyán Csizma” 1 Ft 30 kr, „Közönséges posztobul Mente ezüst, vagy réz Gombokra Nyári béllésre” 1 Ft, „Egy bélletlen Nadrág Szolgáknak való” 15 kr, „Egy Német Nadrág” 30 kr, „Leg nagyobb Juhásznak való galléros Szür” 4 Ft (*Domonkos Ottó*. Ár- és bérlimitációk Sopron városában és Sopron megyében CXVI–XIX. század). Előmunkálatok a magyarság néprajzához 8. Bp. 1980, 74–79.) Révai Miklósnak, a győri rajziskola tanárának 1787-ben megállapított évi járandósága 300 Ft volt (*Bedy Vince*. A győri Nemzeti Rajziskola története. In: Győri Szemle 1930 (I.) 1. sz.14.).

„Szerecsen Máriának” nevezte a csornai képet – az Énekek Éneke sorait idézi és a megpróbáltatások jelképe. A brünni kegyképet számos Hodigitria típusú társától a Mária nyakába akasztott rombusz alakú ereklyetartó különbözteti meg, amely a másolatokra is rákerült.¹² A hagyomány szerint a csornai képet Schrabel Tádé prépost (1757–1766) hozta magával 1757-ben a hradischi anyakolostorból, s először a Szent Kereszt-kápolnában helyezték el. A korabeli tudósítás szerint „a jámbor nép hamarosan nagy buzgalommal járult eléje, kegytárgyakkal halmozta el és ügyes-bajos dolgaiban erős hitet táplált a Kegyelemek Anyja iránt”. 1761-től kezdődően csodás gyógyulásokról is szólnak a feljegyzések.¹³ Valószínűleg e tisztelet hatására került a kegykép a kápolnából a prépostság átépítése során a megújított templom újonnan emelt főoltárára. Az 1790-es nagy tűzvészt is sértetlenül vészelte át a tudósítások szerint. A kegykép 19. századi történetében azonban jelenleg nem látunk tisztán: a diadalív nyugati oldalán felállított mellékoltáron ma egy, az 1800-as évek végén festett kegykép látható.¹⁴

E rövid kitérő után térjünk vissza az inventárium adataihoz. Ugyancsak a főoltárt ékesítette a 6, nagynak mondott bádög- és 2 kis ón gyertyatartó; mellette egy nagy miselámpa függött. A szentek kultuszát 4 fa mellékoltár szolgálta, amelyek közül a leltár csupán a Szent Norbertnek állítottat nevezi meg; ezen a Szűzanya üvegburába helyezett szobra állott.¹⁵ A felsorolás ezen kívül megemlékezik 1 nagy és 2 közepes, fakeretbe illesztett képről, amelyek a mellékoltárokhoz tartozhattak; egy aranyozott fa feszületről, amely talán a negyedik mellékoltáron – ezek szerint Szent Kereszt oltáron – állt; 12 oltártábláról – nyilván a stációkat ábrázolták –, 2 nagy fa gyertyatartóról és még négyről. A kórusban állították fel a nagy préposti trónt – felette vörös damaszt baldachinnal – 5 kisebb székkal s 2 aranyozott stallumot. A hajóban 5 pad állt.

A sekrestyébe 2 ajtó vezetett s 3 ablaka volt. Berendezéséhez tartozott egy kis oltár; 3 oltártábla fa keretben és 4 fekete illetve aranyozott keretbe illesztett másik kép; egy nagy fekete keretes kép a keresztrefeszítés ábrázolásával; egy fa feszület s egy másik, amely közepes nagyságú volt; egy régi zászló (*labarum*), amelyet sárgaréz csillag ékesített; egy ón mosdóedény (*Javatorium*) minden tartozékával együtt; egy réz szenteltvíztartó; 2 régi, kicsi kályha; 2 gyóntatószék; egy közönséges zöld szőnyeg; egy

¹² Szilárdfy Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Bp. 1984. XIII. tábla képleírása.

¹³ Szenthelyi-Molnár István – Mauks Márta: Magyarország Szűz Mária kegyhelyei. Bp. 1988. 48. A kegykép rövid történetét összefoglaló leírás szerint a képet az 1790-es tűzvész után helyezték át a Szent Kereszt kápolnából a templomban felállított oltárra.

¹⁴ Korábban (Székely 2000, 55.) úgy gondoltuk, hogy a jelenlegi kegykép az eredeti alaposan átfestett változata s ennek a beavatkozásnak tudható be, hogy eltűnt Mária nyakából a jellegzetes rombusz alakú ereklyetartó ábrázolása. Az azóta elvégzett restaurálása során azonban előkerült a kép hátoldalán a vásznat gyártó cég bélyegzője, amiből egyértelművé vált, hogy a kép teljes egészében újabbskori. Ez utóbbi adatait Turi Mária festőrestaurátornak tartozom köszönettel. A kép lecserelésének oka s pontos ideje jelenleg ismeretlen. Az ereklyetartó nélküli kép ebben a formájában a cz[estochowai] típusba sorolható (Szilárdfy Zoltán: A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése, Bp. 1994. 11.).

¹⁵ Szent Norbert, mint rendalapító oltára a premontrei templomok dekorációs programjának állandó tagja. Csornán azonban a szerzetesi élet újbóli megindulása után csak 1725-ben állították fel oltárát Szent Ágostonéval együtt. Az 1676-os vizitáció szerint akkor még ferences szentek, Ferenc és Antal oltárai voltak láthatók a templomban (Csatkai 1956, 480.). Az 1786-ban említett barokk oltárokat a későbbiek során kicserélték: 1817-ben Franz Otto Hieronymi győri rajziskolai tanár festett két oltárképet (Gimes 1973, 60.; erről s a Nep. Szt. János kápolnában végzett munkájáról 1822-ben állított ki igazolást három rendtag, amely a csornai premontrei rend magánlevéltárában található), majd 1874-ben R. Russ készítette el a ma is látható Szent Ágoston, Norbert és Vendel képeket (Csatkai 1956, 482.). Nem lehetetlen, hogy a jelenlegi kegykép is ekkor készült s Russ munkája.

ostyasütővas. Itt tárolták a temetési felszerelést is, amely 2 ón gyertyatartóból s még 3 kisebből; 4 rúdra szerelt lámpásból; egy fekete ravatalkendőből; 3 fekete ministránsruhából; egy fekete antependiumból és 2 fekete kendőből állott. Valamint itt helyezték el a régi préposti trónt is baldachinjával és a hozzátartozó 5 bőrkárpitozású székekkel együtt. A berendezés legértékesebb darabjának a nagy, fehér – azaz világosabb fa – berakással, tehát intarziával (*mit weißen Beschlag*) díszített sekrestyeszekrényt (*Sakristey Kasten*) találták 15 Ft-tal, a hasonló berakásos fiókosszekrényt (*Schubladen Kasten*) azonban már csak 2 Ft-ot ért. A sekrestyeszekrény bizonyára azonos a ma is meglévő darabbal, amelyet szalagintarzia díszít. A bútorzathoz tartozott még egy berakásos nagy láda (*Truchen*), egy nagy szekrény s két kicsi – talán komódok –, amelyek közül az egyik ezüstszínű volt, valamint egy régi kerek asztal s 5 kárpitozott szék (*Sessel Überzug*).

A templomtoronyba – amely azonos a ma is álló toronnyal – egy 5 mázsás (*Centner*) nagyobb s egy 2½ mázsás kisebb harang állt, valamint egy 300 Ft-ra becsült nagyméretű új óra mutatta az időt, amely a negyedeket és az órát is elütötte. Harangok álltak ezenkívül még az úgynevezett kisebb toronyban (*auf dem kleinen Thurn*) és a régi patikában (*alte Apotheken*) is, az előbbi helyen egy 25 fontos, míg az utóbbiban egy 35 font súlyú. A gyógyszerár lokalizálása egyéb adat híján lehetetlen, és a kis torony esetében is csak feltételezésekre vagyunk utalva. Ennek pontos helyét a leltár nem közli, a különböző listák összevetéséből azonban biztos, hogy nem kapcsolódott közvetlenül a templomhoz. Talán az épületegyüttes középizalítjának feltételezhetően megépült, ám utóbb elbontott egyik tornyáról van szó.¹⁶

A hagyomány szerint egykor a templom északi oldalához kapcsolódott a mára már elpusztult Szent Kereszt-kápolna. Az inventárium szerint oltárán egy nagy keresztrefeszítés kép állott. Berendezését ezenkívül még egy kisebb kép, két imaszámoly valamint ón és fa gyertyatartók alkották. A házikápolna, amely a prépostság épületének emeletén kapott helyet, nagyobb lehetett a számos gyertyatartóból s falikarból ítélve: ezek ezüstözött sárgarézből voltak. A gyertyatartók közül hetet piramis formájúnak (*grossen Piramiden*) találtak a listakészítők. Az oltárképről nem szól a leltár, viszont külön említ egy nagy rámba illesztett, 1 Ft értékű üvegtáblát (*grosse gläsern Tafl in die Rahm*), azaz festett üveggépet. Ugyancsak a prépostsághoz tartozott a Nepomuki Szent János kápolna, amely azonban az épületegyüttesen kívül feküdt. Oltára fából készült s aranyozott volt, rajta egy kis tabernákulum, 4 fa gyertyatartó, 3 misetábla és egy feszület állt. Egyszerű berendezéséből két régi kép, az orgona és a kis réz szenteltvíztartó (*Weichbrunn Kessel*) valamint a tornyában elhelyezett 40 fontos kis harang érdemel említést.

Az egyházi liturgia a barokk évszázadaiban lenyűgözően fényes és méltóságteljes szertartássá vált, amely a hívek szinte minden érzékére hatni kívánt. Az oltárokon megidézett szentek festett és faragott alakjai között, miközben a templom terét betöltötte a tömjén nehéz illata, a szerzetesek pompázatos liturgikus öltözeteikben, nemes

¹⁶ A prépostság levéltárában található egy kétfelapú tervrajz, amelyen az együttes nyugati homlokzatának középizalítjához – amely egyben a templom főhomlokzata is – kétoldalt egy-egy kis torony kapcsolódik. E tervlapokat a korábbi szakirodalom 1807 utánra keltezte (Szalontay-Nagy 1990, 2-3.), ám véleményünk szerint korábbi, az 1740-es évekre tehető s részben kivitelezésre is került. A kis tornyot bizonyára az 1790-es tűzvész utáni, 1802-ben megindult újjáépítés során bontották el (Székely 2000, 50-51.).

anyagokból készített mives felszereléssel végezték az előírt szolgálatot, amelyet hangszeres zene tett még ünnepélyesebbé. Bár mindez mára már tárgyi mivoltában is eltűnt, emléküik mégis megidézhető a leltárakba foglalt tárgylisták alapján. Szükszavú tudósításaik ugyan alkalmatlanok maguknak a tárgyaknak a rekonstruálására, ám az inventáriumokból kibontakozó összkép sokat elárul a szerzetesi közösségről, kultúráltságáról, nemkülönben a kor iparművészetéről.

A csornai premonstreiek templomukban egy 12 regiszteres, pedálos orgonát használtak – ez alkalmasint azonos azzal, amelyre 1745-ben szerződtek – valamint egy kisebb zenekart is szerveztek, amely a következő hangszereken muzsikált: 2 nagy s 2 kicsi réz üstdobon (*Baucken*), 3 trombitán (*Trompeten*) – volt még két értéktelen rossz is – 1 csellón (*Violon*), 3 hegedűn (*Geigen*), 4 vadászkürtön (*Waldhorn*), 1 bőgőn (*Basset*), 2 angolkürtön (*Englischen Horn*), 4 oboán (*Hoboa*), 2 fagotton (*Fagott*), 2 klarinéton (*Klarinet*), 1 rossz harántfuvalán (*Flautravers*) valamint 1 zongorán (*Fliegh*); a trombitákhoz 3, a vadászkürtökhöz pedig 8 hangolócső¹⁷ – tartozott. A hangszerek becsült értéke – más tárgyakhoz képest – viszonylag magasnak mondható: az orgona 60 Ft-ot ért, a nagy üstdob 5-öt, a kicsi 2 Ft 30 kr-t, a zongora 15 Ft-ot, a gordonka 4-et, a hegedű 1-et, a nagybőgő 2-t, a fagott 1 Ft 15 kr-t, a négy oboát viszont együttesen is csak 30 kr-ra taksálták.¹⁸ Az orgonakarzaton egy régi szekrény s két ugyancsak régi pad is állt.

A prépostság liturgikus tárgyai

A templom liturgikus tárgyai közül egy ezüst monstranciát, 2 nagy kelyhet, 1 ámpolnakészletet aranyozott ezüst tálcával és 2 ezüst kannával, egy pacifikalét, 6 nagy gertyatartót, 2 kicsit és még 2 kisebbet, valamint egy nagy láncon függő örökmécseszt összesen 1273 lat súlyban és 1226 Ft értékben Győrbe, majd tovább Budára küldtek. A templomban maradt viszont további használatra 1 ezüst ámpolnakészlet tálcával s 2 kannával, 5 aranyozott ezüst kehely paténával, 1 cibórium, 1 részben aranyozott s részben ezüstözött réz úrmutató, 1 nagy ezüst füstölő, 1 pásztorbot, 1 nagy kézmosótál, 1 *Index Pontificalis*, 1 koppantó (*Vigilantia oder Lichtputzen*) tálcával és lánccal valamint 1 kis ezüst edény a szentelt olaj számára, összesen 607 lat súlyban és 596 Ft 54 kr értékben.¹⁹ Alkalmasint ugyancsak a templomot, illetve annak oltárait – leginkább a kegylvoltárát – ékesíthették azok a jámbor ajándékok, amelyeket egy, a kolostorban talált ezüstoneszközöket fellajstromozó lista említ meg: a részben ezüstsől, részben közönséges fémből készült offereket 13 Ft 33 kr-ra becsülték.

A premonstreiek temploma rendkívül gazdag volt liturgikus öltözetekben, amelyek egy részét szintén elszállították Budára, a másik része viszont Csornán maradt további használatra. A szertartások során használt öltözetek évszázados fejlődés eredményeként alakultak ki és számos darabból álló készleteket alkottak. Egy-egy ilyen készlet,

¹⁷ John Henry van der Meer: Hangszerek az ókortól napjainkig. Bp. 1988. 141.: *Krummbügel*-ként említi.

¹⁸ A zenekar felszerelését már Gimes 1973, 36. is elősorolta.

¹⁹ A csornai múzeum dísztermében állandó kiállítás keretében láthatók a prépostság reprezentatív liturgikus tárgyai. Ezek közül azonban egy sem azonosítható a leltárban felsoroltakkal (Székely 2000, 57.).

azaz *ornatus* a következőket tartalmazhatta: miseruha, dalmatika – ezt ekkoriban gyakorta aranybojt ékesítette –, pluviále, kehelykendő, stóla, manipulus, pala, bursa, egy pár kesztyű és püspöksüveg. A listák 5 ornátust sorolnak fel változó számú alkotórészel. A felszerelés nagyobbik részét hiányosabb készletek s különálló darabok alkották: 34 miseruha s 4 dalmatika több-kevesebb kiegészítővel, 1 oltársátor (*Himmeltuch*), 3 pluviále (karpalást), 5 püspöksüveg, 3 pár kesztyű, 16 alba (karing), 1 tunicella, 17 öv, 11 oltárterítő, 23 humerale (vállkendő), 45 purificatorium (kehelykendő), 18 corporale (ostyaabrosz), 1 antependium és 1 *Vortuch*. Az előbbiekhöz kapcsolódva került felsorolásra ezenkívül még 2 szőnyeg, 29 zsebkendő, 8 vánkös, 4 öntányér, 4 üvegampulla, 4 önpulla – ez utóbbiak a szentelt olaj szállítására valók –, 8 misekönyv, 1 szertartáskönyv, 8 fekete gyertyatartó, 4 üveg fali gyertyatartó, 1 füstölő a tömjéntartóval és 1 puhafából való ravatal.

A szertartási öltözetek értékét a felhasznált anyagok adták, amelyeket a lajstromkészítők is igyekeztek minden esetben pontosan rögzíteni. Az ekként kibontakozó kép jól tükrözi az alapanyagok változatosságát és a korabeli textilművészet technikai sokféleségét. A legközönségesebb anyag a finom lenvászon volt, amelyből a különböző kendők és számos alba készült: az utóbbiakból kettőt vörös tafotával béleltek és széles csipkeszegéllyel ékesítettek (*von feinen Leunwanth mit breiten Spitzen und rothen Tafel*). A tafota a selyemszövetek nagy családjába tartozik, még ha az olcsóbbak közül való is: ezért használták főleg bélésnek.²⁰ Mindazonáltal ruhaanyagként is előfordul, a premonstreiek leltárában egy 2 Ft-ra taksált tunicella készült sárga tafotából. A pompás és sokféle színben gyártott tiszta selyemszöveteket (*Seiden*) felhasználták övnek és miseruhának. Az előbbi vörös színű volt s 20 kr-ra becsülték, míg az utóbbiból kék, sárga és zöld színű darabokat említenek. Aranyszálas selyemszövet, azaz brokát lehetett a *Goldstof*, amelyből 2 ornátus is készült: a 225 Ft-ra becsült – s ezzel az egész kollekciónak legértékesebb tagjává vált – garnitúra anyaga egyébként fehér és vörös színű volt. A 18. században elterjedt újfajta bordázott selyemszövet volt a francia Gros de Tour, amely *Kraditor-rá*²¹ torzult névvel egy 20 Ft-ra taksált ornátus kapcsán tűnik fel: a fehér színű anyagot arany- és selyemfonallal hímezték (*von weißen Kraditor mit Gold und Seiden gestickt*). A moiré különleges, márványszerű felületi hatásának köszönhető hírnevét.²² ezüstszínű változatából (*von silber Moire*) 4 Ft-ra értékelt püspöksüveg illetve másfél forintos miseruha készült; aranyszínű variánsából (*von gold Moire*) megint csak püspöksüveget lajstromoztak. Mintás egyszínű selyemszövet a damaszt,²³ amelyből 4 Ft-os aranyszegélyű oltársátor készült. Fekete bársonyból (*von schwarzen Sammet*) egy ornátust jegyeztek fel. Számos öltözék készült kevert selyemszövetből (*von Seidenzeuch/Seidenzeig*): fehér és vörös színűből pluviále és stóla; sárga és kék színűből pluviále; vörös színű illetve egy másik tételnél zöld színű, anyagában virágmintás változatából (*von Seidenzeig grüner Farb mit*

²⁰ *Endrei Walter*: Patyolat és posztó, Bp. 1989. 162, 237.

²¹ uo. 192., 224.

²² uo. 230.

²³ uo. 220.

Blumen) pedig miseruha.²⁴ A *Zeuch* önmagában is előfordul, ekkor könnyű gyapjú alapú keverékszövetet jelent.²⁵ felhasználták sárga, zöld, kék, fekete színben miseruhákhoz, püspöksüvegekhez és pluviáléhoz; arannyal gazdagon átszőtt (*von goldreichen Zeuch*) változatából ugyancsak miseruha és püspöksüveg készült; egy 30 Ft-os ornátus tanúsága szerint anyagában virágmintás is lehetett (*mit Blumen*).

A textilanyag díszítése kapcsán a leltározók leggyakrabban a szegélyként alkalmazott paszományokat emlegetik: ez lehettek arany- (*mit goldenen Borten/Goldborten*) és ezüstpaszomány (*mit silberen Borten*). Egy vörös miseruha kapcsán *Leonische Borte*-ről hallunk, amely talán fémszálás csipkeszegély lehetett,²⁶ de alkalmaztak anyagául selymet (*mit seidenen Borten*) is. Ez utóbbinak létezett ún. hamis változata is (*mit falschen seidenen Borten*), amelyet kék selyem miseruhán alkalmaztak.²⁷ A hamisszegély (*mit falschen Borten*) egyébként is számos darabra került. A szövetek egy része már anyagában is mintás, miként egy zöld selyemszövetű miseruha (*von Seidenzeig grüner Farb mit Blumen*) vagy a már említett 30 Ft-os ornátus. Más esetekben a leltár világosan utal a hímzésre, miként a *Kraditor*-ból készült fehér ornátusnál, amelyet arany- és selyemszálakkal hímeztek (*mit Gold und Seiden gestikt*) illetve egy arannyal hímezett (*mit Gold gestikt*) kék *Zeuch* püspöksüveg kapcsán; a kesztyűk közül 3 pár szintén hímezett volt (*3 Paar gestikte Handschuch*). Egy vörös selyem miseruhát (*seidenen Meßkleid von rothen Farb in der Mitte mit silber Blumen*) és két, ugyancsak vörös színű dalmatikát (*2 rothfarbige Dalmatiken in der Mitte mit goldenen Blumen*) ezüsttel illetve arannyal hímezett, széles virágmintás szalaggal díszítettek, melyeket a ruhák közepére applikáltak. Két darab kék színű dalmatikát középpött sárga selyemrátét díszített (*blau farbige Dalmatiken in der Mitte mit gelben Seiden*). A korban oly közkedvelt csipkéről csupán az albák esetében hallunk, amelyekkel széles (*mit breiten Spitzen*) illetve keskeny (*mit schmalen Spitzen*) csipkeszegélyekkel gazdagítottak, egy esetben pedig drágább vert csipke (*Zwire Spitzen*) is feltűnik. Az oltárantependiumot drága ezüstcsipke (*mit Silberspitzen*) ékesítette: az értékét 5 Ft-ra becsülték.²⁸

A prépostság épületének helyiségei és berendezése

A templomhoz két oldalról a prépostság épülete kapcsolódott. Az úgynevezett „új épület” (*neue Gebäude*) volt az együttes reprezentatív szárnya, itt kaptak helyet a vendégszobák, szám szerint öt, valamint a középrizalitban a díszterem (*Saal*), amelybe

²⁴ uo. 239.

²⁵ uo. 239.

²⁶ A kifejezés a győri ferencesek inventáriumában is előfordul. A leltárt feldolgozó Csatkai Endre nem tudta értelmezni, egy 1799-es hírlapi tudósítás nyomán azonban feltételezte, hogy gyári készítmény volt (*Csatkai Endre*. Az 1786-ban feloszlott győri ferences kolostor és templom leltára. In: Arrabona (VI) 1964, 138.). A leoni csipke (*Leonische Spitze*) – amelyet feltételelesen azonosíthatunk a listánkon szereplő leoni szegéllyel – fémszálból készített vert csipke, amely származási helyéről, a spanyolországi Leon városáról kapta nevét és elsősorban viseleteken alkalmazták (*Gisella Graf-Höfgen*. Die Spitze. Ein Lexikon zur Spitzenkunde. München 1983. 147.).

²⁷ A hamis szegély mibenléte számunkra ismeretlen.

²⁸ Az inventáriumban leírt darabok nem azonosíthatók a ma is meglévő s a csornai múzeum állandó kiállításán bemutatott liturgikus öltözetek darabjaival (Szekély 2000, 58.).

egy kisebb előtér után lehetett bejutni; továbbá a biliárdszoba, amelyhez még egy újabb szoba kapcsolódott. A „régí épület” (*alte Gebäu*) volt a convent, ez szolgált a szerzetesek és a személyzet lakhelyéül: hét szobájából egy az orgonistáé, egy pedig a kóristáké volt. E szárnyban helyezték el egymás mellett a téli ebédlőt, a konyhát és a pék szobáját, a gazdasszony két szobáját, a liszteskamrát, a hivatali szobát, egy újabb kamrát, a régi konyhát, mellette egy szobával, valamint a tejeskamrát is, amely után a lépcsőház s a mellette lévő kamra következett (*Kammer bey der Stiegen*), majd a nyári ebédlő két helyisége; földszintjén pedig még öt szobát vettek számba a leltárkészítők. Mindkét épületszárny egytraktusos volt, azaz a helyiségek a körbefutó folyosóról nyíltak. Mindez problémamentesen rávetíthető az épületegyüttes jelenlegi alaprajzára: e szerint az „új épület” a mai nyugati homlokzat északi szárnyának felel meg, míg a „régí épület” a délinek. Ez utóbbira merőleges szárnyban alakították ki a levéltárat, a prépostság gazdaságát felügyelő ispán szobáját, egy előteret (*Vorhaust*), a kancelláriának nevezett hivatali helyiséget, a mosodát és ismét egy előteret mellette egy szobával. Itt az épületszárny északnak fordult, hogy a vaskamra, a kocsiszín és a régi kádárműhely²⁹ (*Binderey*) után a templomtoronyhoz csatlakozzon. E szárny alatt nagy borospince húzódtott.

A leltár azonban nemcsak a helyiségeket vette számba, hanem az ott található mobíliákat is, így ennek segítségével képet alkothatunk a 18. század végi csornai premonstreiek tárgyi kultúrájáról.³⁰ A vendégszobákat, amelyek a prépostság látogatóinak illő s méltó elszállásolását szolgálták, gazdagon bebútorozták az atyák. Különösen az I. szoba berendezése igényes és változatos: a ruhásszekrény (*Kleider Kasten*) díófa intarziával berakott (*mit Nußbaum eingelet*), miként a 4 játékasztalból (*Spiell Tisch*) is kettő, míg a harmadikat cseresznyefa (*mit Kerschenbaum*) berakás díszítette. Lenvászón baldachin alatt állt a keményfából készült ágy (*Baldachin Bethestadt von harten Holz mit Überzug von gedenkter Leinwat*). Az ágybetét szalmával töltött zsák (*Strohsack*), rajta lepedő (*Unterleintuch*) és kék csíkos kanavászból – durva fehérítetlen lenvászon³¹ – készült derékalj (*Unterbretl von blau gestreiften Kanafass*), kiegészítve egy nagyobb s egy kisebb finom lenvászon vánkossal (*Bölster*). Az ónból illetve fehér holicsi fajanszból (*von weißen Holitscher*) készült éjjeli edényeket külön szekrény (*Nachtgeschier Kaste*) tartotta. Az ülőbútorokat egy szófa (*Soffa*) – amelyet 2 közönséges *Gratel*-el, másnéven csinvtal, azaz lenből vagy kenderből készült szövettélelssel³² bevont vánkos tett kényelmesebbé – és 6 egyforma szék (*Sessel von der gleichen Gattung*) alkotta. A falon 2 láb (kb. 60 cm) nagyságú aranyozott keretű tükör függött. A II. szobát hasonlóképp rendezték be, de a szekrény fiókos (*Schubladen Kasten von harten Holz*) volt, a baldachinos ágy matracát lószőrrel töltötték ki – bár szalmazsák is tartozott a felszereléséhez – és az 1 láb nagyságú kis tükör fekete ráámját aranyozott cirádák díszítették. A szófa kis vánkosát vörös huzattal (*von*

²⁹ A kifejezés helyes értelmére *Szende Katalin* hívta fel figyelmemet, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani a dolgozattal kapcsolatos értékes megjegyzéséért.

³⁰ A bútorok és ágyneműk meghatározásánál nagy haszonnal forgattuk: *Askercz Éva*. Polgári otthonok a 17-18. századi Sopronban. In: *Arrabona* (XVIII) 1976, 89-143.

³¹ Endrei 1989, 154.

³² *uo.* 219-220, 224.

halbseidenen rothen Grad klein) vonták be, a 4 egyforma széket pedig – egyedülként az ülőalkalmatosságok között – kör alakúnak mondja a leltár (*runde Sessele*). A maradék három szoba bútorzata jóval szerényebb: a III.-ban egy alvóláda (*Schlaffkasten*), 6 sárga színű bőrrel kárpitozott szék (*Gelblederen Sessele*) s hasonló színűre festett ágy (*Bethstatl*) – 3 nyomott pamut³³ huzatú (*von Cotton*) vánkossal valamint szalmazsákkal – és az éjjeli szekrény; a IV.-ben az alvóláda mellett négy, fehérre és zöldre festett nádazott szék (*Sesseln von Rohr geflochen*), egy aranyozott szegélyű fekete rámába foglalt tükör és egy ezüstszerűre festett asztal, az V.-ben pedig csupán egy régi fiókoszekerény és két, ezüstszerű asztal került felsorolásra.

A dísztermet s a hozzá kapcsolódó helyiségeket a kor reprezentatív bútortípusaival rendezték be. Az előtérben két asztal állott, az egyik találó (*Dranschier Tisch*), valamint egy kisméretű, falnak támaszkodó konzolasztal (*Wandtischel*) és 6 sárga bőrkárpitozású szék. A mennyezet közepén csillár (*Latern*) függött, amely 6, aranyozott fából készült fali gyertyatartóval együtt szolgáltatta a világosságot. A díszterem falait hét, díszes aranyozott keretbe illesztett életnagyságú portré (*Hoche Portrait von Leben Grösse*) és egy kétrészes, aranyozott szegélyű – 35 Ft-ra becsült – velencei tükör (*Venetianischen Spiegel in 2 Stücken*) fedte. A falak mentén 6 fehérre festett nádazott kanapé és 8 hasonló szék állott. Az arképek ábrázoltjait sajnos nem nevezi meg a leltár, csupán az derül ki a feljegyzésekből, hogy a hétből 2-2 párt alkotott s hogy feltűnően magasra, összesen 156 Ft-ra becsülték értéküket.³⁴ Más kolostori dísztermek példájára valószínűsíthetjük, hogy a képek uralkodókat, kegyurakat és prépostokat örökítettek meg. A biliárdszoba egyetlen ékessége a finom zöld posztóval bevont biliárdasztal s a hozzávalók: 6 fehér és 1 vörös golyó, 2 közönséges dáká s 4, számunkra ismeretlen rendeltetésű *Mess* valamint 1 kisméretű keret. A fényt 6 bádóg fali gyertyatartókar biztosította. A biliárd nem tartozott az olcsó szórakozások közé, hisz a hozzávaló asztal 20 Ft értékű volt. A biliárdszoba melletti helyiségben egy régi üveges szekrény (*Gläser Kasten*) árválkodott.

A „régí épület” szobái puritánabb képet mutatnak. Az első ötben 2-2 személyt helyeztek el: 2 ágyat (*Bethstatle*) állítottak be a szobákba, a VI.-ba és a VII.-be már csupán egyet-egyet. Egy forintos áruk után ítélve mindannyi szerény darab lehetett. Egyéb tartozékaik azonban hasonlóak: derékalj, szalmazsák, azután lepedők (*Unterleintücher, Oberleintücher*), vánkossal és dunyha (*Tuchel*); ahol ez utóbbi nem volt, mint a III. szobában, ott tükrös zöld selyemhuzattal bevont takarót (*2 Deken mit grünseidenen Spiegle*) használtak. A vánkoshuzat a II. szobában kékfestésű vászon – fehér alapon kék mintával – (*mit Porzailain Leinwandt überzohen*),³⁵ az I. és II. szobában nyomott pamut, de az utóbbiban ún. „*Gradl*” is, amely talán azonos a korábban már említett *Gratel*-el; a dunyhából két darabot az I. szobában pamuttal és vászonnal vontak be (*mit gleichen Cotton und Leintücher überzohen*), a II. szobában az egységes megjelenés kedvéért kékfestésű vászonnal. A IV. és az V. szobában pokrócot (*Kotzen*) is említenek, az utóbbiban kanavázzsal behúzza (*mit Kanehass überzogen*).

³³ uo. 228.

³⁴ A felosztási leltárakban a festmények meglehetősen alacsony becsértékkel rendelkeztek, amely ritkán haladta meg a 4-5 forintot (Csatka 1964, 134.). A Csornán lajstromba vett képek értékét általában 1 Ft-ra becsülték.

³⁵ Endrei 1989, 184, 228.

Az ülőbútor szék, amit az I. és a IV. szobában kanapé – az előbbi helyen sárga huzatú (*gelb zeichrene Kanape*) –, valamint az I. szobában nagyon régi selyemmel bevont alvószék (*Schlaf-Sessel mit sehr alten Seiden Zeich überzochen*) egészít ki; a VII. szobában pedig festett padot is említenek (*Bank von weissen Holz angestrichen*). A székek az I. szobában a kanapéhoz hasonlóan sárga huzatúak, a II. szobában keményfából készültek, az V., VI. s VII. szobában pedig bőrrel behúzottak. Az asztalok berakásosak – az I. szobában: ez egyébként tükörrel ellátott toaletasztal lehetett (*Spiegel Tisch mit harten Holz eingelegt*) – vagy festettek, mint az I. szobában 3 db, a II.-ban 1 db, a VII.-ben pedig 2 db, de a II. szobában van márványlapos is; a társasjátékokhoz a II. szobában külön játékasztal szolgált. Az eddig felsoroltak valószínűleg négyszögletes lapot hordoztak, mivel az ettől eltérő ovális formát a III. és VI. szobában külön jelezték: egyébként mindkettő sárgára festett. A szekrény az I. szobában fiókos: az egyik régi intarziás, a másik puhafa. Máskor, mint a II. szobában, alsó és felső részre osztott és intarziás (*Kasten mit untere und obere Theil von harten Holz eingelegt*) s van – az V. szobában – egészen kicsi: éjjeliszekrény a gazdagabban berendezett I. és II. szobában állt. A falakon az I. szobában tükör, az ablakokon az I. és a IV. szobában függöny (*Fürhäng*), az I. és a II. szobában pedig sötétítő (*Fenster-Teibich*): ez utóbbi valójában szőnyeg, melyet az ablak alsó feléhez erősítettek. A szőnyegek helyét nem jelölik, a padló helyett ekkor még inkább az asztalokat, ágyakat esetleg a falat ékesíthették velük: az I. szobában sárga posztóból készültet (*Teibich von gelben Tuch*) említenek. A színeket néha összehangolják, mint az I. szobában, ahol az ágy, a kanapé, a szék, a sötétítő és a szőnyeg egyaránt sárga. A berendezést ellenzők (*Blenden*) – az I. szobában 2 db, II.-ban és IV.-ben már csak 1-1 – és az V. szobában három régi kép egészítette ki.

A mindennapi étkezésre szolgáló téli ebédlőben (*Tafelzimmer*) 1 nagy asztal állt, körülötte 12 régi bőrkárpitozású székekkel, valamint 1 tálalóasztal (*Transchier Tisch*), 1 tükörlapú asztal (*Spiegel Tisch*), 1 kisebb régi és 1 zöldre festett félköríves (*halbrunder*), amely a többihez hasonlóan bizonyára a falnak támaszkodott. A lakástextileket az ablakok függönyei illetve egy kisebb és egy nagyobb, kék posztóból (*von blauen Tuch*) készült szőnyeg alkotta. A konyhai eszközöket lajstromozó lista tételei között különböző textilféleségekről is olvashatunk, amelyek az asztal megterítésére szolgáltak. A leltár 3 hosszú és 8 közepes – ebből 2 már használt volt – sziléziai gyolcsból (lenvászonnéféleség³⁶) készített abroszt (*Tischtücher von Schlesinger Arbeit*) említ, amelyet 4 nagy, asztaldísz alá való asztalkendő (*Servitten untere Aufsatz*) valamint 30 kisebb, de finom anyagból készült, 12 nagyobb és 31 különbözőfajta szalvéta (*Servitten*) illetve 17 különböző kendő (*Tücher*) egészített ki. A nagyszámú szalvéta jelenléte az étkezési szokásokra is világot vet: az atyák részben még kézzel fogyasztották el a feltálatl étkeket. A két további ebédlő (*Ohnweit Tafelzimmer, Sommer Tafelzimmer*) 1 asztalt és 1 régi széket leszámítva üresen állt.

A gazdasszony két szobájában összesen 4 szekrény állott: egy fiókos; egy kétrészes, amelynek 4 ajtószárnya volt (*2 Theil bestehend mit 4 Fliegele*); egy másik, amelynek 2-2 üvegezett illetve fa ajtaja (*mit 2 gläserne 2 holzere Thürle*) volt s végül egy mosdó-

³⁶ uo. 141.

szekrény (*Waschkasten*). Az egyik szobában ágy is állt, a másikban csupán láda (*Schlaf-Kasten*) szolgált erre a célra; hasonló, de fiókos darabra (*Bett-Kasten mit Schubladen*) a földszinti IV. szobában találtak a lajstromozók. Ülőalkalmatosságként 2 kanapét leltároztak fel, amelyek közül az egyik kárpitozás nélküli s zöldre festett (*hölzernen Kanapé grün angestrichen*), a másik bőrkárpitozású (*alten d^o mit Leder überzohen*) volt. A 3 asztal között a napi ügyintézéshez praktikusán használható íróasztalt is találunk. A berendezést ellenző egészítette ki.

A hivatali szoba és a földszinti szobák berendezéséről meglehetősen szegényes kép tárul elénk a lista alapján. A bútorzatot pad, ágy, asztal – köztük volt egy régi, tükörlappal ellátott toalettasztal is –, szék és állvány (*Gestehl*) alkották, amelyet a III. szobában 1 nagy- és 3 kisméretű kép valamint egy durva lepedő (*grobes Leintuch*) egészített ki.

A helyiségek előtt körbefutó folyosó falán 3 nagy- és 6 kisméretű és még egy ezeknél is kisebb portré volt látható, valamint egy kolostort ábrázoló kép (*Zwerkbild, ein Kloster vorstellend*) és 7 régi kép, amelyből kettőt ovális keretbe illesztettek. Ugyancsak a falon függött egy régi falióra. Mindezek a 7 régi kép kivételével a vendégszárnyat tették ünnepélyesebbé, csakúgy, mint az itt felállított bútorok: 2 festett szekrény, melyből az egyik sarokba illeszkedő volt (*Winkl-Kaste*), a másik négyszárnyú (*Kasten mit 4 Flingle*), valamint egy felső részén diófával berakott szekrény (*Obertheil von einem Kasten mit Nußbaum eingelegt*) és egy félköríves lappal fedett konzolasztal (*halbrundes Tisch*); a világítást fali- és függőcsillár biztosította. A folyosó más részeire is kerültek régi szekrények: egy a sekrestye lépcsőjéhez, egy fiókos a nyári ebédlőhöz s egy másik a konyhához; a fölépcsőnél egy hosszú ládát találunk (*Janger Kasten*). Mindezt 2 régi asztal és 2 bőrkárpitozású, rézedénnyel ellátott árnyékszék (*Leibstuh*) egészítette ki. A konyhák előtt 2-2 harangocskát helyeztek el.

A levéltárnak helyet adó szoba falát 2 portré díszítette; a helyiségben 1 írószekrény, 1 közönséges asztal s 2 régi szék állott. Az ispán – alkalmasint a tisztartó – szobája szintén szegényesen berendezett, 1 régi szekrényen, 1 asztalon s 2 bőrhuzatú széken kívül csak a kék függönyök voltak a helyiség díszei. A kancellária ellenben gazdagon bútorozott: berendezését festett ágy, 2 fekete asztal – az egyik fedőlappja fekete palakőből készült (*mit schwarzsteinerene Blat*) –, 3 szék, sárga színű írószekrény az írásos ügyintézéshez, 1 kis fekete fiókos szekrény és 1 kisméretű aranyozott képszekrény³⁷ (*Bild-Kaste*) és az ablakokon 3 sárga függöny alkotta.

A további helyiségek gazdasági rendeltetésűek voltak, székekkel s asztalokkal berendezve; falaikon összesen 4 képet számláltak össze a lajstromozók. A mosodában (*Waschstube*) különböző fából készült, vas- illetve faabroncsokkal (*mit eiseren/hölzernen Raifen*) összefogott tárolóeszközöket vettek számba, úgymint 1 nagy mosódézsát (*Wasch Trog*), 3 vízmerítőt (*Wasser Schopf*), hasonló szerepű kis sajtárt (*Schaff*), 4 különböző méretű kádat (*Bütl, Büttel, Butten*) s egy újabb sajtárt (*Abreiss Schaff*). Az utána következő előtérben talán valamiféle tűzhely lehetett, legalábbis a fellajstromozott eszközök, mint a 2 ló formájú tűzbak (*Feuer Rössele*), a tűzfogó (*Feuer Zange*), a kályhavilla (*Ofengabl*) és a – furcsamód – fából készült kályhatál

³⁷ Talán valamiféle festett képpel díszített kabinetszekrényt vagy tabernákulumos szekrénybe rejtett házioltárt takar e terminus.

(*hölzeren Ofenschüssel*) erre engednek következtetni; itt melegíthették a mosáshoz szükséges vizet egy nagy réz mosóüstben (*Waschkessel*). A mellette lévő szoba még mindig a mosodarészleghez tartozott a mángorló (*Roll oder Mangel*) tanúsága szerint. Vasalót (*Pegeleisen*), amelyből 2 db volt, a konyhában említenek.

A prépostok és a szerzetesek ingóságai

A helyiségek sorrendjét követő inventárium mellett a kirendelt biztosok felvettek más jegyzőkönyveket is, amelyekben egyéb szempontok alapján csoportosítottak még le nem írt tárgyakat. Ekként lajstromozták fel a korábbi és a jelenlegi prépost – egyébként a főleltárhoz tartozó – ingóságait. A 28 illetve 35 tételt tartalmazó listák bepillantást engednek a monostor előljáróinak mindennapi életébe, szokásaikba, és megismerhetjük az őket körülvevő tárgyi világot. Az előző prépost, Lezák Arnold (1766–1774) rezidenciájának falain számos kép függött: a győri püspök – minden bizonnyal gróf Zichy Ferenc (1700–1783) – fekete, aranyozott szegélyű keretbe illesztett portréja, herceg Esterházy Pál Antal (1711–1762) és herceg Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) arcképei. A két utóbbi személy képmásainak őrzésére az adhatott okot, hogy a csornai prépostság kegyura – mint már említettük – a herceg Esterházy család volt; ezen túlmenően a család tagjai alapítványokat tettek a monostor javára és értékes tárgyakat – mint például egy ezüst billikomot³⁸ – ajándékoztak egyháza számára. A fentiekén kívül szakrális témájú képek kerültek még a préposti lakosztály falaira. Így 6, a stációkat ábrázoló aranyozott szegélyű üvegekép (*Spiegel Stationen Bilder*) – e kissé népies műfaj elsősorban Csehországból importált darabjai nagy népszerűsége tettek szert a 18. század második felében. Lezák prépost őrizte a templom nagy oltárképéhez – bizonyára a főoltárképről van szó – készült, fekete aranyozat szegélyű vázlatot (*Schitzen von großen Altar Bild*) is: a korabeli festői gyakorlat szerint a feladattal megbízott művész egy kisméretű vázlaton mutatta be a megrendelőnek a képpel kapcsolatos elképzeléseit, s ha ezt jóváhagyták, csak akkor kivitelezhette azt. Ugyancsak a falon kapott helyet egy függőóra – 20 Ft-ra taksálva –, amely 8 napig járt anélkül, hogy felhúzták volna (*heng Uhr/ein lange perpendicular Uhr, die 8 Tage gehet ohne Aufziehen*). A különféle órák használata ugyancsak az 1700-as évek második felében terjedt el s Lezák prépost úgy tűnik, különösen kedvelte őket, mert a fenti darabon kívül még két szekrényórája is volt. E típust asztalra, komódra lehetett állítani, német nevét – *Stock-Uhr* – hasábos alakjáról nyerte. A 12 Ft-ra becsült darabot, amely csak az órákat ütötte, barna – egy másik lista szerint sárga – tokba illesztették (*Stockuhr, die Stunden schlägt*); a 20 Ft-ra értékelt, fehér lakkozott tokos óra négynegyedes szerkezetű volt, azaz minden negyedórát illetve az egész órákat is ütéssel jelezte (*ein Stockuhr die Viertel und Stund schlägt in weiß lagirten Kasten*). A bútorzatot 2 márványlappal (*mit marmorirten Blatten*), 1 íróasztal, 2 nádazott szék, 2 flóderozott (*geflasert*) fiókos szekrény valamint 1 edényszekrény (*Almeß*) s 2 nagy pohárszék (*Becher-Kasten*) alkotta. E darabokat a szakértő asztalos 3-4 Ft-ra becsülte, amely alapján igényesebb készítmények lehettek. A prépost szobáját ezeken kívül

³⁸ Csatkai 1956, 480.

még egy nagy feszület is ékesítette, amelynek Krisztus-figuráját elefántcsontból faragták. A világítást egy régi csillár szolgáltatta.

Az imént említett nagyméretű polcos pohárszékek és az edényszekrény az értéke-
sebb használati tárgyak – mives porcelán- s ezüstkészletek – tárolására s egyben rep-
rezentatív bemutatására szolgáltak: e tárgyak így használaton kívül is a helyiség díszei
voltak s hirdették tulajdonosuk gazdagságát. Az inventárium Lezák prépost asztali
ezüstjeit is felsorolja, amelyek az ekkoriban divatos és egyre inkább terjedő luxus él-
vezeti cikkekhez, a kávéhoz és a teához kapcsolódtak. Az egzotikus és igencsak drága
italok fogyasztásához, élvezetük teljesebbé tételéhez nemkülönben drága szervezek
szolgáltak: egy nagy, 45 lat súlyú kávéskanna, két kisebb teáskanna, egy cukrosdoboz
és 8 db kávéskanal. Volt ezenkívül egy nagy sószóró: a jelzőnek megfelelően 35 latot
nyomot; valamint a már fentebb említett, szőlővenyige formájú s ezüsttel bevont bil-
likom³⁹ (*von Reben mit Silber beschlagener Bibliene*), melyet 10 Ft-ra becsültek. A
készletet gyertyatartók egészítették ki: a 2 kisebb 22 latot nyomott, a nagyobb,
ellenzővel ellátott (*mit einer Blenden*) 33 lat súlyú volt. Az ezüstnemű összesen 179
latot nyomott és értékét 160 Ft 57 kr-ra becsülték. Az előző prépost három ékszerét
sorolja fel a lajstrom. Az arany keresztet 170 Ft-ra értékelték: ékkövekkel rakták ki és
hasonló kövekből csiszolt rózsákkal ékesítették (*goldene Kreuz mit Steiner besetz
und der gleichen Rosen versehen*); a vélhetőleg hozzá tartozó 17½ dukát súlyú arany-
lánc 51 Ft-ot ért. A nagy préposti gyűrűt számos kék kövel rakták ki, s 20 Ft-ra taksál-
ták (*grosser blauer Pontifical Ring mit mehreren Steinen ausgeziert*). Úgy tűnik,
hogy a prépost szeretett vadászni – vagy csupán ügyelt a személyes biztonságára –,
mivel hagyatékában 3 egycsővű sörétes karabélyt és két pisztolyt (*3 Schrott Stutzen
samt 1 Rohr und 2 Pistollen*) is számba vettek.

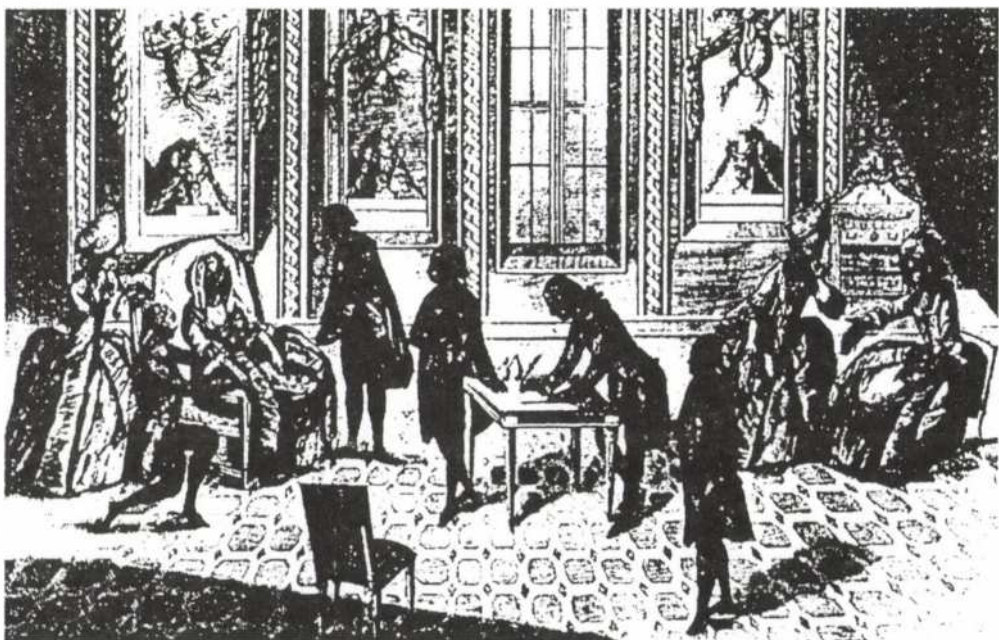
A Kamenitzky Ágoston prépost (1774–1786) saját használatában lévő tárgyak ha-
sonló összetételűek voltak, mint elődjéé. A falakra akasztott képek közül azonban
csupán egy volt festmény – ez Máriát ábrázolta – a többi rézmetszet. Különösen ked-
velhette őket, mivel egyszer 18 azonos kis képet, majd 12 db különböző metszetet
számoltak össze ingóságai között, mindannyit bekeretezve. Sajnos azonban témájukat
nem ismerjük: ez alól csupán egy, külön lajstromozott kivétel, amely a haldokló Má-
ria Teréziát a főhercegi családdal együtt ábrázolta (*Kupfer Stich mit weisen Rahm der
Entwurf der sterbenden Höchst Seeligter Gedächtniß Kaiserin Maria Theresia samt
der ganzen Erzherzoglichen Familie*). (3. kép) Ugyancsak a falakra kerülhetett a 2
nagyméretű, aranyozott keretű tükör és a 2 kisebb is, ez utóbbiak keretének csupán a
szegélye aranyozott, egyébként sárgára festettek. Az ablakokra festett roletták
(*gemahlte Fenster Rolletten*) és zöld posztóból (*von grünen Tafel*) és sárga *Gradel-*
*ből*⁴⁰ készült függönyök kerültek. A préposti helyiségek bútorzatát 1-1 fehér-zöld il-
letve fehér-lila színűre festett nádazott kanapé (*Von Rohrgeflochtener grün und
weiße Kanape; Von Rohr geflochtener Kanape weiß und Lila färbig*), a hozzájuk tar-
tozó 8 illetve 6 hasonló székekkel, egy másik sárga plüssel (*Blusch*) behúzott s 6 hasonló

³⁹ A szőlővenyigeszerű forma alapján leginkább egy későgótikus, naturalisztikus díszű ötvösműre gondolhatunk. Az Esterházy herce-
gek adományozták a prépostságnak, majd ők is vásárolták vissza a felosztást követő árverésen 75 Ft-ért (Csatnai 1956, 480.).

⁴⁰ Lásd a 32. jegyzetet.

székkel kiegészített kanapé, és 2-2 azonos játékasztal, 1 alvóláda alkotta, valamint 1 üveglámpa.

Kamenitczky prépost asztali ezüstszerzive egy étkezés darabjaiból, azaz 4 tálból (*Tatzen*), 1 levesestálból (*Suppensallen*), 3 evőkanálból, 6 pár késből, 1 merőkanálból (*Vorleglöffel*) és 4 gyertyatartóból állott, összesen 255 lat súlyban, 207 Ft 48 kr-ra becsülve. Három vörös, kék és violaszínű – bizonyára ékköves – mellkeresztje volt 15, 20, 8 Ft értékben (*rother, blauer, violet BrustKreutz*), amelyekhez egy 16 dukát súlyú, 32 Ft értékű aranylánc tartozott; 6 gyűrűje közül 1-1 zöld és sárga, 2-2 pedig kék és vörös volt – összesen 22 Ft értékben. Az inventárium külön megemlékezik egy pár 15 forintra becsült sárga parádés lószerszámról (*ord. Pferdgeschier mit einer gelben Schnuer oder Leitseil*) is.

3. kép Mária Terézia halála, a Löschenkohl-féle metszet

Egy másik lista 26 tételben sorolja fel mindazokat a mobiliákat, amelyeket Kamenitczky prépost a saját pénzén vásárolt, mielőtt elfoglalta volna állását, illetve amelyeket ajándékba kapott. E tárgyak is meglehetősen sokfélék. Számos portré található közöttük: herceg Esterházy Miklósé, a prelátus úré (*Tits. Herren Prälaten*), azaz Kamenitczky préposté, az egyébként ismeretlen Nagy Istváné, II. Józsefé – egy kisebb és egy nagyobb változatban –, Mária Teréziáé, XIV. Kelemen pápáé és egy bizonyos – meg nem nevezett – udvari tanácsosé. A szakrális témájú festményeket 2 Mária-kép és a kor kedvelt szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak ábrázolása képviseli. A bútorok között 2 ruhásszekrényt (*Kleiderkasten*), 1 flóderezett írószekrényt, zöld

*Gradflal*⁴¹ behúzott kanapét valamint 1 kis asztalt találunk. Mindezt 8 reflextükrös fali gyertyatartó (*Spiegel Wandleichter*) – e típusnál a gyertya mögé egy tükröt helyeztek, hogy az megsokszorozza fényét –, 1 közepes méretű, aranyozott fehér keretű tükör, 1 aranyozott szekrénybe helyezett, csak egészkor ütő (*Stand Uhr ohne vierl Stunden*) állóóra, és 2, aranyozott illetve barna szekrényű kandallóóra egészítette ki. A listán szerepelt még egy teljes porcelán mosdókészlet tükörrel és minden tartozékkal ellátva (*ganzen Porcelainemer Servis samt Spigel Aufsatz mit aller Zugehör*), 2 ezüst merőkanál és 12-12 kanál illetve kés ugyancsak ezüsből; valamint egy aranyláncon függő aranykereszt, amelyet Kamenitzky prépost a hradischi préposttól kapott s egy másik, amelyet a türjei prépost ajándékozott neki és végezetül egy pár főpapi cipő.

Az egyes szerzetesek prépostjaiknál sokkal szerényebb körülmények között éltek, mint arról az 1787. március 1-én összeállított névre szóló részletes listák tanúskodnak. Scheipel Norbert, aki aláírása szerint (*Prof. Csorn.*) tanárként is működött,⁴² Szent-Miklós László, Plenár Ferenc és Kiss Nepomuk János szobáit ugyanaz a néhány berendezési tárgy jellemezte. A magánjátatosság számára imazsámoly (*oratorium*) szolgált. A tárolóbútorok között különböző méretű szekrények (*scrinium majus, scrinium parvum, schrinium*) szerepelnek, amelyekből 6-ot számláltak össze; ugyancsak szekrény – alkalmasint ruhásszekrény – lehetett az a nagyméretű *sallada*, amely ruhák elhelyezésére szolgált (*pro deponendis vestibus*) páter Szent-Miklós szobájában. Asztalból (*mensa, mensula*), összesen 7 db-ot vettek lajstromba, azonban a szükségzavú latin terminusok sajnos nem nyújtanak eligazodást azzal kapcsolatban, hogy ezek miféle típusba is tartoztak. Az ülőbútorok esetében már valamelyest differenciáltabb kép bontakozik ki: a *sella* névvel illetett székek egyszerű hát- és kartámla nélküli darabok lehettek; a 14 db közül a páter Kiss szobájában lévő 3 db igencsak használt s ennek megfelelően kopott (*attritus*) volt. Ugyanitt, a külön listázott saját tulajdonú tárgyak között egy nagy pad is szerepel (*sedile majus*), míg páter Scheipel szobájában egy támlásszék (*sella reclinatoria*), páter Plenárnál és páter Szent-Miklósynál pedig 1-1 kanapé (*Konopeum, Conopeum*) is állt. A berendezést ágy (*Iectus*) illetve páter Szent-Miklós szobájában írópult (*pulpitus*) tette teljessé. Az utóbbinál valamint páter Plenárnál a bútorokat egy-egy kézmosótál (*Javatorium*) egészítette ki. A falakat számos kép (*imago*) díszítette, azonban a leltár legfeljebb méretükről, nagy illetve kicsi mivoltükről tájékoztat, ábrázolásuk témájáról nem. A 4 szobában összesen 53 db-ot sorol fel az inventárium, amely kifejezetten magas számnak tűnik: egy részük valószínűleg metszet lehetett. Páter Kiss szobáját ezenkívül egy nagy fából faragott krucifixus is ékesítette. Művelt szerzetesekhez illően az atyák számos könyvet (*libri universim*) mondhattak magukénak: páter Szent-Miklós 50, páter Plenár 21, páter Kiss pedig 15 db-ot.

⁴¹ Lásd a 32. jegyzetet.

⁴² A premontreik iskolát is működtettek előbb monostorukban, majd 1757-től egy külön városi épületben. Az iskoláról legutóbb a korábbi irodalom felsorolásával: *Sasfi Csaba*. Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisközművétele (A csornai premontrei kisközművétele). In: *SSz* 1998 (LII) 215-227. Az intézmény története máig megiratlan, megszűnésének időpontja is kérdéses. Scheipel páter titulusa arra utal, hogy az iskolát a rend eltörlésével együtt számolták fel.

Schissler Arnold atya leltára németül íródott, ám nem csupán nyelvezetével, hanem a benne foglaltak viszonylagos gazdagságával is elüt a többiekétől. Két ágya volt, szekrényei közül az egyiket írószekrényként, a másikat pedig sarokszekrényként (*Winkl Kasten*) írja le a lista. A 2 asztalt 6 szék és 1 kanapé vette körül. Schissler atya szerelmese lehetett az óráknak, hisz míg e tétel rendtársainál teljesen hiányzott, az ő szobájában 3 különböző típusokhoz tartozó darabot számláltak össze: 1 szekrényórát, 1 függőórát és 1 zsebórát (*Saak Uhr*). Az idő kedélyes múlatásához kávékészlettel is bírt: 6 csészével és a hozzávaló 3 kis kannával (*Kaffen Schalen samt dazu gehörigen 3 Kandle*) – sajnos anyagukról, hogy porcelánból, fajanszból készültek-e, valamint származási helyükről a lista semmit sem árul el.

A fentebb előadottakból már megismerhettük a prépostok tulajdonát képező drága ezüst és porcelánkészleteket, amelyek a reprezentatív alkalmak fényét emelték. Egy, a kolostorban talált ezüst eszközöket összesítő lista alapján mindezt kiegészíthetjük egy 57½ lat súlyú, kis asztaldíszsel (*Aufsatz*), 20 db késsel és villával, 11 db evő- és merőkanállal és 4 db félgömb alakú sótartóval (*Salzkasse*), összesen több mint 150 Ft értékben. Mindennapi használatra azonban kevésbé nemes anyagokból készített szervizek szolgáltak, ám ezeknél is jól megfigyelhető az étkezési kultúra fejlődése s ezzel együtt az edénytípusok differenciálódása. Elsőként egy 12 személyes finom angol ón készletet (*ein ganzen Servis von feinen Englischen Zinn auf 12 Persohnen*) – a jelző nem a tárgyak készítési helyére, hanem a felhasznált anyag összetételére-származására utal⁴³ – kell említenünk, amely 4 fedeles levesesfazékból (*Suppen-Topf mit Dekele*), 2 nagy és 2 kicsi levesestájból (*Suppen-Schüssel*), 6 kerek és 4 ovális alakú füles tálból (*Schüssel mit Henkele*), 4 lapos kerek tálból és 3 ugyanilyen kisebből, 5 alátétből (*Assetle*) és még kettőből, 8 csekély az előző alá tartozó tányérból (*geringere Thaller unten die Assetle gehörig*), 48 mélytányérból (*stärkere Thaller*), 4 pohárból (*Becher*), 3 kézmosótájból (*Lavor*), 5 pár késből, 7 evőkanálból, 2 tálalókanálból (*Vorleg Löffele*) és 1 kútszerű fali szenteltvíztartóból (*Weichbrunnesse*) állt, összesen 54 Ft 59 kr értékben. Mind-ezt kiegészítette 4 réz tálalókanál (*Anrichtlöffel*), 1 db 3 pintes rézpalack, 1 sárgaréz kézmosótál, 4 fém gyertyatartó s 1 hasonló, amely nagyon használt volt, valamint 2 piramis formájú, 2 ezüstözött sárgaréz, egy másik öntött sárgaréz és 2 újabb sárgaréz gyertyatartó, 1 *Lichtbuge* sárga bádogból (*von Gelbenblech*), 6 pedig vasból.

Az ón asztali szerviz mellett fajanszból gyártott készletekkel is bírt a prépostság. Legalábbis ezt látszanak alátámasztani az inventárium azon tételei, amelyek „fehér” jelzővel illetett tárgyakat sorolnak fel: a fehér alkalmasint a fajanszáruk fehér ónmázára utal. E készletek darabjai a következők voltak: 24 közönséges tányér (*Theller*), 2 levesestányér (*Suppen Theller*), 4 édesség számára való tál (*Schüssele zum Confect*), 5 ugyanehhez való kosár (*Körble*), 2 mustáros pohár (*Krügge zum Senef*), 2 szószos tál (*Schüsseln zur Svoss*), 2 nagy fedeles levesestál (*Suppen Topf mit Dekeln*). A holicai császári-királyi manufaktúra egyszerű, mindennapi használatra szánt termékei lehetnek: áruk 1-3 kr között mozgott. Egy holicai éjjeliedényt a vendégszárny leltárában, egy fagyaltos edényt pedig a pék szobájában külön is feljegyezték. A fajansztárgyakat

⁴³ *Weiner Mihályné*. Önművesség. Bp. 1971, 24.

bécsi porcelánból készült – összesen 1 Ft-ra becsült – 5 pár kávéscsésze (*Coffe Schalben von Wiener Porcelain*) és 3 vermutos pohár (*Wermuth Krügele*) egészítette ki. A „régí épület” éléskamrájában (*Speiß*) még ezeknél egyszerűbb s közönségesebb, ti. fából készült edényeket, 28 evőkanalat és 11 tányért is felleltároztak. Ezeket alkalmasint a személyzet használatára rendelték. Számos darabból álló, a leírásból sejthetően igényesen kivitelezett üveggészlete is volt a prépostságnak.⁴⁴ A lajstrom 3 fedeles metszett pohárról (*geschlieffene Deckl Gläser*); 5 virágmintás (*geblümelte*) pohárról; 5 metszett, egymásba járó pohárról (*Stiegel Gläser*); 9 virágmintás pohárról; 6 nagy sima (*glatte*) pohárról; 10 metszett, különféle nagyságú ivópohárról (*Trünkgläser*); 8 sima közönséges ivópohárról; 5 azonos metszett kis palackról (*Karafindle*) és még két párról; 7 sima s 4 különböző metszett rozsólishoz⁴⁵ való pohárról (*Rosolj Gläseln*); 2 metszett s 3 közönséges, olaj s ecet számára való palackról; 4 fehér (alkalmasint ún. opál⁴⁶) üvegből készült vermutos pohárról (*Weisse Gläseren Wermuth Kriegle*) valamint 5 zöld vizesbutéliáról (*Bouteline*) tesz említést.

Konyhai eszközök és élelmiszerek

A konyhai eszközök egy részét a fentiekkel együtt listázták, más részét a „régí épületben” található konyhában illetve a régí konyhában és a hozzájuk kapcsolódó helyiségekben vették fel.⁴⁷ A lelkiismeretesen összeállított lajstromok segítségével rekonstruálhatóvá válik, miféle felszerelése is volt egy korabeli konyhának. A réginék nevezett konyha már használaton kívül állt, alig néhány tárgy kallódott csak benne, nem úgy a másikonban. Ennek berendezését 2 régí szekrény s 1 régí pad alkotta, valamint 4 nagy konyhai asztal (*Kuchel Tisch*), amelyeken az alapanyagok előkészítése folyt. A tűzhelyet nem vették fel a leltár pontjai közé, hisz állandó, beépített része volt a konyhának. Az inventáriumba felvett tartozékai alapján azonban kiderül, hogy ún. szabad tűzhely volt, amelynek nyílt lángja fölött állították fel a tűzakra (*Feuer Bock, Feuer Hund*) a húsfélék sütésére szolgáló nyársat (*Brat-Spieß*). Ez utóbbi forgatására – kímélendő a szakácsokat – súlyokkal ellátott elmés szerkezet szolgált (*Brater mit eisernen Gewicht*). A tűz rendben tartásához tűzfogó (*Feuer Zange*) s piszkavas (*Schierhagen*) szolgált. A nyárs mellett rostélyt (*Röst*) is használtak a húsfélék sütéséhez, valamint lábast (*Brat-Pfanne*) a főzéshez, mindkettőből 3-3 db-ot vettek számba. Az utóbbiak anyagáról hallgat a lista, egy másik tételnél azonban kiderül, hogy sárgarézből is készítették (*messingener Pfandel*). Ennek a hosszúnyelű, alacsonytestű edénytípusnak voltak más változatai is, mint a bádogból (*von Blech*) készült, kalács sütésére szolgáló *Dolken-Pfanne*, a francia lábas (*französische Pfanne*) illetve a parázs szállítására való lábas (*Gluth Pfanne*), amelyből 2 nagyméretű darabot számláltak öz-

⁴⁴ Ez a gazdag üveggölekción talán az erős csehországi kapcsolatokkal magyarázható, bár a magyarországi készítés sem elképzelhetetlen: a gravírozott virágminta a hazai termékek jellegzetes díszítésmódja (*Borsos Béla: A magyar üvegművéség*, Bp. 1974, 78.).

⁴⁵ A *Rosolj* kifejezést korábban (Székely 2000, 86.) a bozsolé, újbort rontott alakjának véltük. A kifejezés valójában a rozsólist, egy „édes és fűszerrel készített szeszes italt” rejt (*Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára*, V. kötet, Pest, 1870. 625. hasáb). A helyes meghatározásra *Nücsán József* hívta fel figyelmemet, akinek ezt ezúton is szeretném megköszönni.

⁴⁶ Borsos 1974, 96-105.

⁴⁷ A konyhai eszközök részletes bemutatására *Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején?* SSz, 1999. (LIII) 370-382.) című tanulmánya inspirált.

sze. Három, egyébként különböző méretű, lábasnak – az elnevezés eredetére utalva – lába is volt (*Pfannen mit Füßen*), hogy ne érje testüket közvetlenül a tűz. A többi edénytípusnál ezt különálló háromlábú állványok (*Dreifuß*) segítségével lehetett elérni, amelyekből 4-et vettek lajstromba, 2 nagyot s 2 kicsit. A főzéshez 6 különféle méretű rézből és sárgarézből való üstöt (*Kesse*), 11 nagy réz nyeleslábast (*Kastrol mit Stihl*) – amelyből kettőhöz fedél is tartozott – valamint melegítőlábast (*Wärmfanne*) használtak. A főzés idejére az edényeket 6 különböző méretű vasfedővel (*Dekele*) és 7 különböző méretű, részben fogantyúval (*mit Stihl*) ellátott rézfedővel lehetett lezárni. A sütéshez 1 vas és 5 nagy illetve óriási réz tepsi állt rendelkezésre (*Blech*), valamint réz kalácssütő forma (*Kuchl Wandl*). Ugyancsak sütemények illetve pástétomok készítésére, formára alakítására szolgált egy bádognmodell (*dorthen Model*) és az a 2 rézforma, amely teknősbéka illetve sárgadinnye alakú volt (*kupferner Dorthen Modell auf Melonen Art – kupferer Schildkroten*). Az elkészült étkeket vas merő- és habkanalakkal (*Schöpf-Löffele, Faum Löffele*) – 2 illetve 3 db volt belőlük – valamint 2 kézilapáttal (*Handschaufel*) szedték ki a tálalóedényekre. Ez utóbbiak közül a konyhában csupán egy régi bádognál (*Schüsse*) említenek.

A sütéshez-főzéshez való alapanyagok előkészítését vas mozsártörővel ellátott – egy nagy illetve egy kicsi – sárgaréz mozsár (*Mörser von Messing mit eisernen Stösse*), a konyha előtt a folyosón és az éléskamrában felállított húsdaraboláshoz való tőkék (*Stock zum Fleischhacken*), s egy másik aprító alkalmatossággal ellátott tőke (*Stock-Schaber*), valamint szűrő (*Durchschlag*) és reszelő (*Reibeisen*) szolgált. Ugyancsak reszelő alkalmatosság lehetett az *Abreib-Schafeln*, amelynél a reszelék a sajtárban gyűlt össze. A tömbökben vásárolt só darálóval (*Salzmühl*) vagy vas mozsártörővel (*Salz Stösse*) őrlték vagy törték a felhasználáshoz szükséges finomságúra s külön – 11 súllyal ellátott – mérleggel (*Salz Waag*) mérték ki a megfelelő adagokat – mindezek a daráló kivételével a régi konyha melletti szobában voltak, miként a számunkra ismeretlen *Salz Grand* is. Alkalmasint a fűszerek tárolására szolgált a konyhai listában említett 4 bádognoboz (*Dösele*). A főzéshez elengedhetetlen vizet merítő edényekben (*Wasser-Schaf*) – 1 nagyban s 1 kicsiben – hozták illetve tárolták. A locsoláshoz 2 bádogn öntöző (*Spritze*) állt rendelkezésre.

Az imént már említett éléskamrában raktározták a szükséges élelmiszerféléseket, még hozzá különböző alkalmatosságokban, úgy, mint hosszú ládában (*Jange Speißtruchen*), fa abroncsokkal megerősített puttonyokban (*Boding*), deszkákból összerótt fedeles rekeszben (*Verschlag, Verschlag Deke*), faabroncsos hordókban (*Fassele*) és hasonlóan megerősített dobozokban (*Dösen*). A lista néha tartalmukról is tudósít: a hordóban káposztát, a dobozokban zsírt tartottak. Ugyanitt 2 mérleg (*Waag*) szolgált a hozzávalók pontos kiporciónzását, az egyikhez 2 réz serpenyő tartozott és 6 vassúly, a másikhoz csupán egy. A régi konyhában és a mellette lévő szobában újabb hordók – közülük az egyik ecetes –, rekesz, láda s ovális puttony mellett nyers vagy füstölt húshoz való kampó (*Haken*), káposztagyalu (*Kraut Hobe*), háromláb, kályhavilla álltak. A premontrei atyák nem hagyták veszendőbe menni földjeik fölös gyümölcsstermését, legalábbis a réz pálinkafőzőüst (*kupferer Kessel zum Geisbrennen mit untere und obere Theil*) erre enged következtetni. A régi konyha mellett nyílt a tejeskamra, amelyben egy régi állványzatot találtak a lajstromozók, amelyen 5 nagy,

15 közepes és 45 kis sajtár (*Schaffele, Schaafele*) állott: ezekbe gyűjtötték a frissen fejt tejet. A vajjá való feldolgozásra utal a köpülő (*Rührkübel*) említése. A liszteskamrában (*Mehlkammer*) 2 nagy liszteszekrényben és 2 ládában tárolták az őrleményt, vekni gyanánt 5 szalma- és 2 fonott kosár szolgált; mindezeket sajtár, olajoshordó, mérték (*Masse*) és egy faabroncsokkal megerősített pint (*Pintel mit hölzernen Raifen*) egészítette ki, valamint 2 asztal, 1 pad, 2 bádóg falikar és – némileg meglepő módon – egy nagy, diófaintarziás szekrény. A konyha mellett volt a pék szobája (*Bakerey Zimmer*), amely egyszerre volt lakószoba és pékműhely. A kétszárnyú nagy szekrény, a flóderozott szekrény, az ágy, a 2 asztal és a közönséges kanapé valamint egy kép és a 3 bádóg falikar mellett a leltár felsorolja a mesterséghez szükséges eszközöket is: 1 szitát (*Sieb*), 2 téstagyúró deszkát (*Nudl-Bretten*) a hozzávaló sodrófával (*Nudlwalker*) és 1 holicsi fajansz hűtőedényt (? – *hollizzen Eisen*).

Járművek

Amennyiben a szerzeteseknek utazniuk kellett, azt a prépostság saját kocsijain teheték. A kocsiszínbén 4 különböző típusból együttesen 5 jármű állott. A legértékesebb s minden bizonnyal leginkább reprezentatív darab a prépost és prelátus használatára rendelt, 17 Ft értékű utazókocsi (*Reiß Wagen*) volt. A többi kiszolgált darab lehetett, legalábbis erre utalnak a régi és nagyon régi jelzők. A két *Parutschen*-t (négykerekű nyitott díszhintő⁴⁸) 15-15 Ft-ra értékelték, a félig fedett (*halbgedeckter*) kocsit 8 Ft-ra, míg a gyékényfonatos oldalú (*mit Flechten*) *Kalesse* – kétkerekű, nyitott, könnyű kocsit⁴⁹ – 7 Ft-ra.

A prépostság soproni házának berendezése

A prépostság valamikor 1766 előtt házat vásárolt Sopron városában, amely a Bécsi külvárosban található Fövényverem (*Sandgrube*) 25. szám alatti ingatlannal azonosítható.⁵⁰ A felosztáskor az ebben talált ingóságokat is összeírták. A szobákban – melyeknek pontos száma sajnos nem derült ki – 1 régi keményfa ágy állt és számos különböző asztal: 4 kemény- és 2 puhafából való játékasztal, amelyeket egy nagy és két sárgára festett asztal egészített ki. Az ülőbutorokat egy ezüstszínűre festett és egy sárga huzatú kanapé (*Kanape mit gelben Zeug überzogen*), valamint az utóbbihoz tartozó, hasonlóképp kárpitozott 4 szék alkotta. A puhafa pohárszék (*Schänk Kasten*) szintén sárgára festett. Az ablakokra függöny és sötétítő (*Fürhang zum Fenster samt Fenstertuch*), a falakra pedig 4 fekete keretű rézmetszet került. Az ebédlőben állhatott a tálalóasztal (*Tisch zum Speisen anrichten*), amelyhez 6 vörös lenvászonhuzattal kárpitozott szék tartozott. Az asztal megterítésére egy fehér mázas fedeles tál (*weisse Schalen mit Dekel*), 7 közönséges fehér fajansz tányér, 6 pohár, 3 levestál és egy fehér cserépből való labor (*Lavor von weissen Geschier*) szolgált. A Kamenitzky prépost

⁴⁸ Tarr László: A kocsi története. Bp. 1968, 256.

⁴⁹ Tarr 1968, 255.: az elnevezést használták négykerekű, nyitott, alul lekerekített szekrényű kocsira is. Mivel azonban a leltárban említett darab értékét feleannyira becsülték, mint az utazókocsiét vagy a *Parutschen*-ét, számunkra valószínűbbnek tűnt, hogy a szóban forgó kocsi a kétkerekű típusba tartozott. Hasonló okokból a 8 Ft-ra taksált kocsit is kétkerekűnek tartjuk.

⁵⁰ *Thirring Gusztáv*: Soproni háza és háztulajdonosa 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941, 154.: a kérdéses épületről, mint a csornai prépostság tulajdonáról 1766-ból származik az első adat.

tulajdonát képező, külön lajstromozott ingóságok alkalmasint a préposti lakosztály berendezését alkották. A kényelmesen berendezett szobát alkív bővítette, amelyben egy vas lábakon nyugvó, keményfából való ágy állt (*Bettstadt von harten Holz mit eisernen Stangh*); nappal zöld tafotából készült függöny (*grün tetefener Fürhang bey der Alcova*) választott el a szoba többi részétől. A hasonló, de kisebb függöny bizonyára az ablakon függött. A bútortatot 1 kanapé és 1 szék alkotta, amelyek a függönyökkel harmonizálva zöld lenvászon huzatot kaptak (*Kanape mit grüner Leinwath überzogen*), valamint 1 szétszedhető (?) asztal (*zum zerlegen gemachter Tisch*), 1 éjjeliszekrény, 1 flóderozott keményfából való pohárszék (*Schenk Kasten von harten Holz geflasert*) és 1 hasonló nagy írószekrény. Mindezt egy mosdólavor (*Waschkessel*), 1 üveg sószóró, 1 sárgaréz gyertyatartó és 1 koppantó egészítette ki. A soproni házban is találtak a lajstromkészítők egy parádés lószerszámot, amelynek vörös selyem anyagát aranyozott veretek és aranszálas zsinórozás ékesítette (*ein paar Pferdgeschier mit vergoldten Beschlacht samt einer Rothseidenen mit Gold vermischten Schnur*).

Az áttekintés összegzése

Az inventárium különböző listáinak szétszórt adatai után talán érdemes röviden összefoglalni néhány olyan témakört, amelyek további tanulságokkal szolgálhatnak. Az egyik ilyen lehetőséget a leltárban említett számos portré jelenti, amelyek közül néhányat megkísérelhetünk jelenleg is meglévő művekkel kapcsolatba hozni.

A Kamenitczky prépost ingóságai között lajstromozott, őt magát ábrázoló kép alkalmasint azonos azzal a mellkép kivágatú portréval, amelyet még ma is csornai klostorukban őriznek a premontreiek s a múzeum állandó kiállításán látható.

Az inventárium három, Esterházyakat ábrázoló képről is megemlékezik, amelyek közül az egyik herceg Esterházy Pál Antalt, két másik pedig herceg Esterházy „Fényes” Miklóst ábrázolja. Ez utóbbiak kapcsán vetette fel D. Buzási Enikő, hogy valamelyikük esetleg összefüggésbe hozható a hercegnek a győri Xántus János Múzeumban őrzött portréjával.⁵¹ (4. kép) A kérdéses kép egy másik, Pál Antal herceget bemutató portréval egyetemben a győri vármegyházáról került a múzeumba: mindkettő nagyméretű, egészalakos, reprezentatív képmás.⁵² A csornai lajstromban említett képek alacsony becsértéke – 1 Ft illetve 1 Ft 15 kr – azonban megkérdőjelezi azonosíthatóságukat a győri portrékkal, amelyek nagy méreteik miatt egyébként sem lehettek alkalmasak a préposti lakosztályokban való elhelyezésre. Mindazonáltal a csornai premontreiektől való származtatás továbbra is fenntartható,⁵³ azzal a módosítással, hogy a képek eredetileg a prépostság dísztermében álltak, ahol az inventárium valóban említ is – igaz, nevesítetlen – egészalakos portrékat. A képmások méretbeli eltérései, illetve az, hogy nem egyidőből, azonos mesterkéztől származnak, valószínűvé teszi, hogy ajándékként kerültek a prépostság tulajdonába. A megrendelők maguk az ábrázoltak, a prépostság

⁵¹ D. Buzási Enikő: Esterházy „Fényes” Miklós arcképeiről. In: Művészettörténeti Értesítő 1982. (XXXI.) 4. sz. 309.

⁵² Herceg Esterházy Pál Antal, Ltsz.: K.55.233.1., 253x151 cm. Herceg Esterházy „Fényes” Miklós, Ltsz.: K.55.192.1., 201x144 cm. A múzeumi leltárkönyvek nem szolgálnak információval a festmények provenienciájáról. Feltételezésünket a vármegyháza 1848-as kézíratos leltárára alapozzuk, amely az épület padlásán „két nagy, Esterházyakat ábrázoló kép”-et említ (Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, IV. B/101b Győr Vármegye Bizottmányának Iratai 526, 527/1848, 1848. február 14.). A vármegyházán őrzött képek a II. világháborút követően jutottak a Xántus János Múzeumba.

⁵³ Lásd az 55. jegyzetet.

aktuális kegyurai lehettek, akik azután a kolostornak juttatták az elkészült műveket. A portrék ekként elsősorban a herceg Esterházy család mecénási tevékenységét jellemzik, mintsem a premontreiekét.⁵⁴

Amennyiben elfogadjuk, hogy az egykori győri vármegyeháza némely 18. századi arcképe Csornáról származik, akkor mód nyílik egy további portré azonosítására is. Mária Terézia jelenleg a Xántus János Múzeumban őrzött egészalakos képmása eredetileg minden bizonnyal szintén a prépostság dísztermének fényét emelte.⁵⁵ (5. kép) Az özvegy királyné ülőportréja bécsi mester munkája s bizonyára szintén ajándékként kapták a premontreiek.

A metszetek közül csupán egyetleneg azonosítható, jelesül az, amelyet Kamenitzky prépost ingóságai között vettek leltárba s amelynek témáját a lajstromkészítők pontosan megjelölték. A haldokló Mária Teréziát családja körében ábrázoló rézmetszet Hieronymus Löschenkohl alkotása, amely 1780-ban jelent meg, és a királynőt József, Mária Erzsébet, Miksa, Albert, Mária Anna és Mária Krisztina főhercegek körében jeleníti meg.⁵⁶ (3. kép)

Ugyancsak érdemes összesíteni a bútorokra vonatkozó számos, bár szerfelett lakonikus adatot. A 18. század a megelőző időszakhoz képest a bútortípusok korábban nem látott gazdagodását és használatuk szerinti differenciálódását hozta magával. E folyamat eredményei a csornai premontreiek leltáraiban, a bútorokra vonatkozó szűkszavú tételek s leírások ellenére is jól érzékelhetők.⁵⁷ Rendeltetésük, felépítésük és díszítésük alapján számos típus különítható el. A legnagyobb csoportot a tárolóbútorok alkották. Ruhásszekrény alatt (3 db) minden bizonnyal a korban elterjedt kétajtós típust kell értenünk. Az írószekrény (5 db) tipikus darabja a korabeli bútorzatnak: általában alsó részében fiókos, lehajtható írólappal, felső része ajtós vagy fiókos. Az ebédlő- illetve tálalószekrénynek számos változatát rögzíthetjük a leltárban: a polcos pohárszéket (4 db) vagy almáriumot (1 db), amely megoldását tekintve a legegyszerűbb, illetve a kétrészes szekrényt (6 db). Az inventáriumban említett darabok többsége alul-felül ajtós megoldású volt, melyek közül a felsők üvegezettek is le-

⁵⁴ Más kolostorokban is előfordulnak a kegyúri család portréiból álló sorozatok, mint például a tatai piaristáknál is, akik a gróf Esterházy család tatai ágának arcképgalériáját őrizték (*Buzási Enikő*: Az Esterházyak családi arcképei. A tatai Kuny Domonkos Múzeum gyűjteményei III. Tata é. n. 3-4.). Herceg Esterházy Pál Antal portréjáról lásd még *Galavics Géza*: A soproni „Esterházy-Madonna”. In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk.: Környei Attila és G. Szende Katalin. Sopron 1996, 196.

⁵⁵ A kép eleddig publikálatlan volt, ltsz.: K.55.185.1., 254x157 cm – ez meglehetősen közel áll Pál Antal herceg portréjának méreteihez. A Mária Terézia-portré a vármegyeháza 1848-as leltára szerint a nagyeremben volt látható. A királynőt és a két Esterházy herceget ábrázoló festmények semmiképp sem készülhettek közvetlenül a vármegyeháza számára, hisz az állandó székházak építését a vármegye számára II. József rendelte el. Az Esterházyak esetében ezt még megoldhatjuk azzal, hogy a hercegeknek semmiféle hivatalos kapcsolatuk nem volt Győr vármegyével, főispáni tiszteletet nem viseltek. Egyébként ennek tudható be, hogy képmásaik a padlason, mindenféle limlomok között hanyódtak. Am ezután is problematikus, hogy miként kerültek a képek Győrbe. A csornai prépostság javaiból 1787. január 21-én tartott árverésről készült lajstrom szerint a dísztermi képek nem keltek el (Csatkai 1956, 480.). Ezekután kerülhettek Győrbe, talán már rögtön a vármegyeházára, amely ekkor még nem azonos a későbbivel. Ez utóbbit, az egykori ferences kolostort, 1826-ban vásárolta meg a vármegye s építette át. A portrék ekkor kerültek végleges helyükre: Mária Terézia, mint egy – a későbbiek során folyamatosan bővülő – uralkodói galéria első darabja a nagyerembe, az Esterházyak pedig használhatatlan lomként a padlásra.

⁵⁶ A metszetet közli *Gerda und Gottfried Mraz*: Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten. München, 1979. 330.

⁵⁷ A kor magyarországi bútorművészetére alapvető *Szabolcsi Hedvig*: Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Európai kapcsolatok és stíluskérdések. Bp. 1972.

hettek; a többi esetben feltételezhető, hogy az alsó rész fiókos volt. Az üveges szekrény (1 db) megnevezés bizonyára üvegezett ajtajú polcos darabot takar, amely könyvek tárolására, vagy vitrinként alkalmazva dísz tárgyak bemutatására szolgált.⁵⁸

4. kép Herceg Esterházy „Fényes” Miklós portréja (Xántus János Múzeum)

A leltár ezeken kívül számos fiókos szekrényt (10 db), azaz komódot és végül éjjeliszekrényt (6 db) említ. Ez utóbbi négy lábon álló, alacsony fiókos vagy ajtós szekrényke volt. Szintén tárolóbútor az alul ajtós, felül üvegezett sarokszekrény (2 db), amely praktikus módon az egyébként kihasználatlan szögleteket töltötte ki. Ezeken kívül még számos szekrényt említ a leltár, amelyek azonban egyéb adat híján nem jellemezhetők. A szekrények közül a legigényesebbek – a sekrestyében találhatóakat nem számítva mindösszesen 5 db – díófa intarziás díszítést kaptak. Többségük azonban puhafából készült, s ennek megfelelően festett – sárgára, feketére – vagy flóderozott volt. A tároló- valamint az ülő- és alvó alkalmatosságok közötti átmeneti

⁵⁸ *Askercz Éva*. Sopron Anno. Polgári bútorok a 18. és 19. századi Sopronban. Sopron 1997, 11.

típus az alvóláda (4 db), amely egyaránt használható volt lenyitható fedele révén tárolásra s nagyobb mérete okán ülő- s fekhelyként is. Az új épület szobáiban lévő két, bizonyára igényesebb darab keményfából készült, a gazdasszony szobájában leltározott, minden bizonnyal egyszerűbb megoldású azonban már csak puhafából.

5. kép Mária Terézia portréja (Xántus János Múzeum)

Az asztalok is változatos képet mutatnak, mind rendeltetésük, mind formájuk alapján. Találunk közöttük társasjátékokhoz való darabokat, íróasztalt, tálalóasztalokat és a falnak támaszkodó konzolasztalokat. A fennmaradt példák tanúsága szerint a játékasztalok lapját a játék kívánalmainak megfelelően alakították ki sakktáblaszerűen vagy a kártyalapok intarziás képével díszítve, esetleg kis mélyedésekkel a kockák számára. A szabadidő szórakoztató s elegáns eltöltését szolgáló különböző társasjátékok a rokokó főúri szalonokban váltak divatossá s onnan terjedtek el szélesebb körben: hogy a csornai premontreiek között is kedveltek voltak, azt a játékasztalok viszonylag magas száma (15 db) is jelzi. Az íróasztalról (2 db) megnevezésén kívül a leltár semmit sem árul el, így nem tudjuk, hogy sima lapos és fiókos kialakítású volt-e, avagy felépítményes, amelyet ferde lappal, esetleg rolóval lehetett

zárni. A fennmaradó darabok besorolása egyéb adat híján lehetetlen, de valószínűleg egyszerű négy lábú típusok voltak. Az asztalok döntően puhafából készültek s ezért gyakran festették őket – ezüstszínűre, zöldre, feketére –, de az inventárium említ dió- és cseresznyeintarziás darabokat is, összesen négyet, amelyből 3 játékasztal volt. Ugyancsak a reprezentativitást emelte a kő- és márvány asztallap alkalmazása (összesen 4 db), amely a rokokó főúri bútorokon volt közkedvelt. Hasonló eredetű a falnak támaszkodó konzolasztal is (3 db), amelyek között félkörös lappal ellátott is akadt. A 3 alkalommal említett tükrös asztalt a korban közkedvelt toalett- vagy öltözőasztalokkal azonosíthatjuk (bár a rokokó bútorművesség ismerte a tükörlapú szalonsztalt is). E típus fiókos íróasztal formájú, ám az asztallap középrésze felnyitható s ennek belső oldalán található a tükör.⁵⁹ Az asztalok döntően négyszögletes lappal készültek, az ettől eltérő kerek (1 db) és ovális (2 db) forma csupán ritkán fordult elő. Méretükről az inventárium adatsora nem tájékoztat, de általában kisebb testűek lehettek, hisz némelyik szobában 3-4 darab is előfordult: ez a funkció szerinti differenciálódás következménye.⁶⁰ Nagyméretű darab lehetett a tálalóasztal (3 db); praktikusabb változata a soproni ház leltárában említett szétszedhető asztal (1 db).

Az ágyakból két fő típust használtak a prépostságban, a reprezentatív, főúri darabnak tekinthető mennyezetes formát (2 db), illetve a baldachin nélkülit (25 db). Ez utóbbi puhafából készült s lehetett sárgára festett is; egy esetben vaslábak tartotta típusról is hallunk. Az alvóládákat már említettük; ezek mellett a földszinti IV. szobában puhafából készített fiókos ágyláda szerepelt: ez a fiók kihúzásával vált alvársra is alkalmassá.⁶¹ Az ülőbútorokat székek, kanapék, szófák és ritkábban, inkább csak az alárendelt helyiségekben padok alkották. A székek egy része nádazott (28 db) illetve kárpitozott (24 db) volt, a bőrhuzatúakat – színük leggyakrabban sárga – külön számolták (37 db). Nagyonbbrészt szögletes megoldásúak lehettek, az ettől eltérő rokokó eredetű kerek formával – amely leginkább a háttámla alakítására vonatkozhatott – csupán egyetlen alkalommal találkozunk s akkor is a vendégszobák egyikében (4 db). Az egyetlen-egyszer előkerülő alvószék elnevezése talán a *chaise-longue*-ot takarja: selyemhuzattal kárpitozták.⁶² A rokokó bútorművészet által elterjesztett többüléssel ülőbútorok közül a leltár a szófát és a kanapét említi. Az előbbi kárpitozás nélküli volt, de kiemelhető párnák tartoztak hozzá, melyek kényelmesebbé tették (2 db). A kanapé kárpitozott (5 db), a többi esetben bőr huzatú (1 db) vagy nádazott (8 db). Ez utóbbiak a differenciáló jelző nélküli darabokkal (7 db) együtt tulajdonképp kanapépadnak tekinthetők. Hogy melyik típusnak volt háttámlája, az nem derül ki a leírásokból.⁶³ A 18. században jelentek meg az egységes alakítású, színezésű, esetleg kárpitozású, több darabos garnitúrák: a prépostságban a legnagyobbak 6 székből és 1 szófából állottak, de voltak kanapéhoz tartozó kisebb összeállítások is. A puhafából

⁵⁹ Szabolcsi 1972, 97.

⁶⁰ uo. 14.

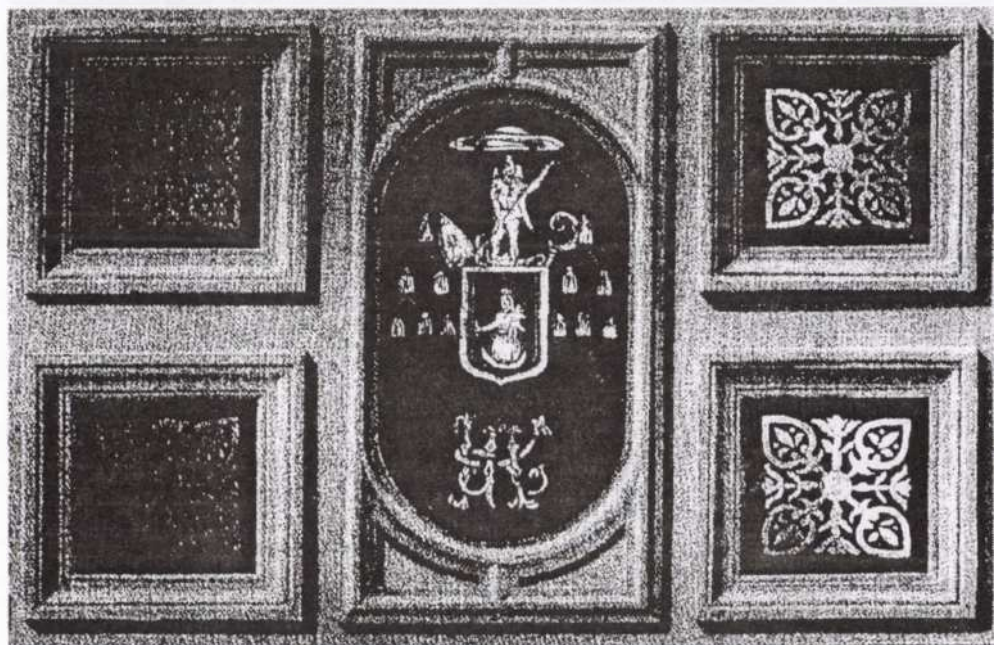
⁶¹ A 19. századi népi bútorok között is előfordul hasonló típus: a kanapé alját néha ládaként alakították ki, ami, ha széthyitható volt, ágyként is szolgálhatott (*K. Csilléry Klára*: Lakáskultúra. In: Magyar néprajz. Anyagi kultúra 3. Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila. Bp. 1997, 396-397.).

⁶² A terminus értelmezése bizonytalan: Csatka 1964, 136. szerint tábori ágy, Askercz 1976, 104. szerint füles fotel.

⁶³ A szófa és a kanapé kifejezések használata a korabeli írott forrásokban nem egyértelmű: Szabolcsi 1972, 110. 138. jegyzet. A kanapépadra: uo. 104.

készült ülőbútorokat szintén gyakorta festették: a lista sárga, zöld, fehér, fehér-zöld és fehér-lila színezésű darabokat említ. Kiegészítő bútorok gyanánt a tükröt, az imázmolyt – fiókos példánya is volt – és az ellenzöt említhetjük.

Dolgozatunk zárszavaként nem maradt más hátra, mint hogy újjólag kiemeljük a II. József-féle felosztási jegyzőkönyvek fontosságát. Száraz adatsoraik értékes információk sorát rejtik, amelyek számos területen, így a művészet- és művelődéstörténetben, a kultusztörténetben, valamint az életmód és lakáskultúra kutatása során nagy haszonnal kamatoztathatók.

Csornai Premontrei Rendház könyvtártermének kassettás mennyezete a préposti címertel.

IV. Társadalmi – gazdasági funkciók

A történelmi városrészben a nem-lakó funkciók eloszlását figyelembe véve ma négy fő övezetet lehet elkülöníteni. A belváros az igazgatási központ, a várost látogató turisták fő tartózkodási helye, amely természetesen üzletekkel és vendéglátóhelyekkel is ellátott. A Várkerület a fő kereskedelmi központ, itt van a legtöbb üzlet, iroda, pénzügyintézet, innen azonban a közintézmények szinte teljesen hiányoznak. Ehhez kapcsolódik a Füredi sétány és az Árpád utca környéke is. A külvárosok többnyire alacsony szintű kereskedelemmel, főleg napi, alapvető fogyasztási cikkeket árusító üzletekkel bírnak, de mindegyik külváros rendelkezik egyéni sajátosságokkal, melyeket a város közlekedése is erősen befolyásol. A negyedik kategória a lakótelepeké, ahol szinte kizárólag a lakófunkció dominál.

1. Közintézmények

A közintézményi funkciók a kiskereskedelemmel ellentétben többnyire egész épületet töltenek be. Ezek a városok modernkori funkcionális fejlődésében gyakran koncentrálódnak egy területre. Kisebb városok, mint például Sopron esetében ez ritkábban történt (1. térkép) Az üzleti negyedek kialakulásában általában a piacnak van meghatározó szerepe, míg a közfunkciók elhelyezésében a városvezetés szempontjai dominálnak.

A 20. században az új igényeknek megfelelően a közintézmények skálája bővült ugyan, de az ekkor már meglevő belvárosi épületekbe is helyeztek el hivatalokat.¹ A műemléki kutatásokat követően a Fő téren és a belváros egyéb pontjain több egykori lakóépületben különféle múzeumokat rendeztek be (1. térkép).

A középület-állomány napjainkig viszonylagos állandóságot mutat. Azok az épületek, amelyek a 19. században közfunkcióval bírtak, rendszerint ma is így működnek,² csupán rendeltetésük változhatott meg, s ugyanígy cserélődnek ma is a közfunkciók³.

2. Anyagi szolgáltatások

2.1. A kiskereskedelem

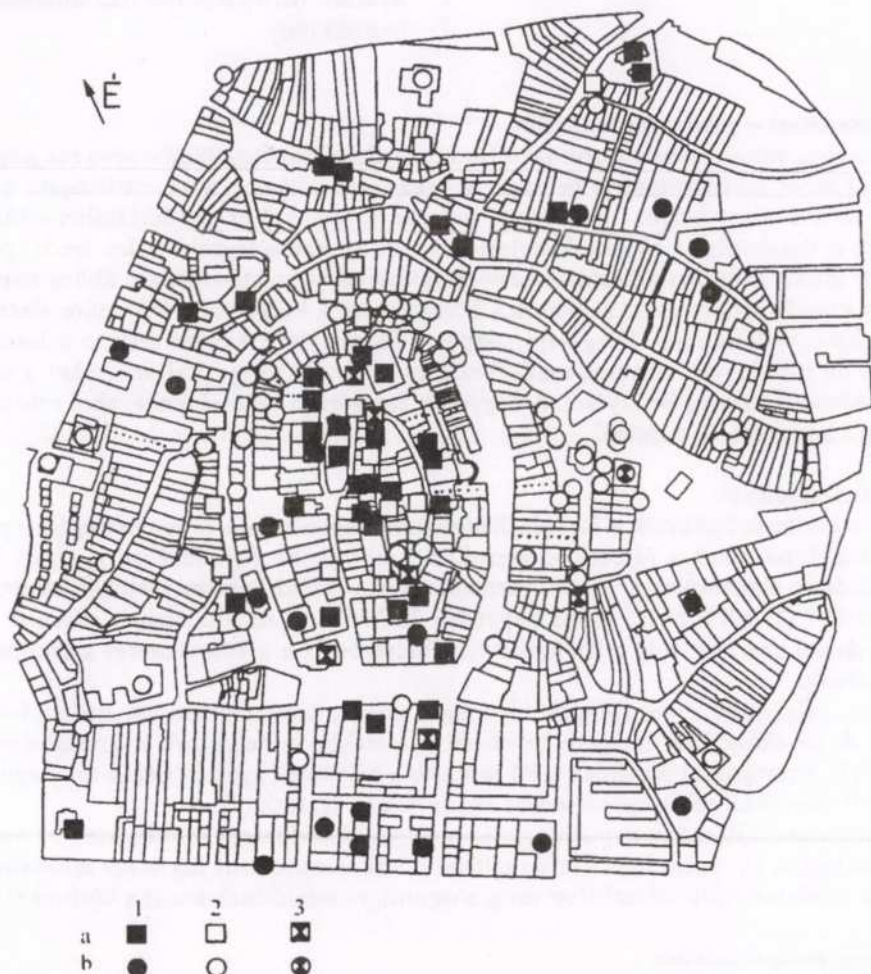
Az 1990-es években a kereskedelem átalakult a városban, bolthálózata sűrűségét, vagy a kínálat sokféleségét tekintve közelíteni kezdett a második világháború előtti állapothoz. Emellett új, külső területek értékelődtek fel a városban, s ezzel párhuzamosan a kereskedelem bizonyos új formái jelentek meg (pl. bevásárlóközpontok, szak-

¹ Nemrég a volt Vármegeháza rekonstrukciójának keretében a Földhivatal foglalt el egy újabb belvárosi házat.

² Kivétel pl. a Fővényerem utca 21. sz. alatti volt iskola, legutóbb nevelőotthon, melyet a Pannónia szálloda tulajdonosai vettek meg; s jelenleg felújítása folyik.

³ Iskola- és óvodabezárások, költöztetések, a zeneiskola jövődö költözése a Patak utcába, a városi könyvtár költözése a Pócsi utcába, s ezzel párhuzamosan a Művelődési Ház konferenciaközponttá való átépítése stb.

áruházak), melyek erős konkurenciát támasztottak a hagyományos kereskedelmi módoknak.

1. térkép. Lakófunkció nélküli épületek, 2000. július. Saját felmérés – a: műemlék; b: nem-műemlék; 1. közintézményi 2: üzleti 3: vegyes funkció.

A napi fogyasztási cikkek (élelmiszer, gyógyszer, dohány, ital, illatszer, gyógynövény, újság) kereskedelmének megoszlását tekintve jól elkülönül a Várkerület és a belváros, ahol a legalacsonyabb ezen üzletek aránya (16 és 12%). A Várkerületen sokkal több a tartós fogyasztási cikket árusító üzlet. A tartós fogyasztási cikkeken belül két csoportot lehet megkülönböztetni. Egyrészt azokat, amelyek fontosak a bevásárlóturizmus számára is, mint például a ruházati-, textiláru-, cipő- és

bőráruboltok, valamint a kultúrcikkeket kínáló üzletek, galériák. Utóbbiak nem csak a bevásárolni jövőkre alapoznak kínálatukkal, hanem a turistákra is (2. térkép).

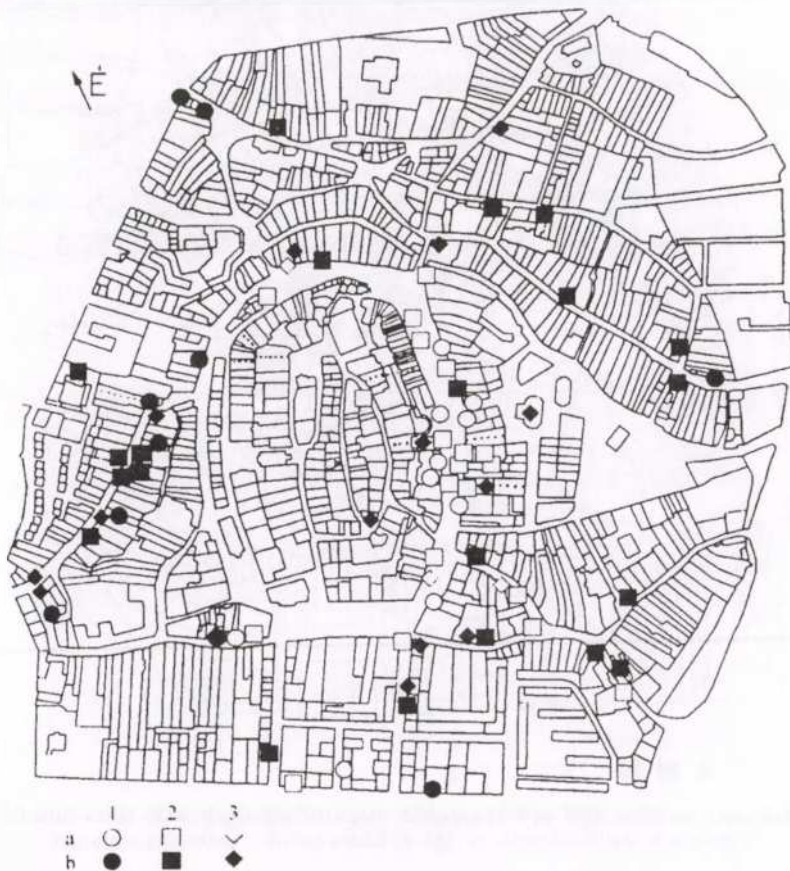

2. térkép. Ruházati-, textiláru-, cipő- és bőráru-boltok, üres üzlethelyiségek, 2000. július. Saját felmérés – a: ruházati és textiláru-boltok; b: cipő- és bőráru-boltok; c: üres üzlethelyiségek.

Másrészt itt található azok az üzletek is, melyek a helyi lakosságot szolgálják, mint például a papír- és nyomtatványáru, könyvek, iparcikkek, mezőgazdasági cikkek, híradástechnika, számítástechnika stb. A napi fogyasztási cikkek üzletei részben kiszorultak e területről, illetve számuk nem nőtt tovább. Ezt a tendenciát az 1990-es évek elején felerősödött osztrák bevásárlóturizmus indította el. A Várkerület (és a hozzá kapcsolódó Füredi sétány) üzleteit ma tehát jórészt az osztrák

bevásárlóturizmus, kisebb részben a lakossági fogyasztás élteti. A Várkerületnek hagyományai vannak, presztízse ma is nagy a városban.

A külvárosokba települtek át a Várkerületről kiszorult üzletek. Sajátos üzlet-koncentráció jött például létre az Újteleki utcában, illetve szűkebb környezetében, ahol a legtöbb iparcikket, kerékpár- és autófelszerelést kínáló bolt található. (3. térkép) Egy szerényebb koncentráció figyelhető meg a Mátyás király utcában a híradástechnikai és a számítástechnikai szaküzletek tekintetében. Egyébként a Mátyás király utca üzleteiben az a sokszínűség figyelhető meg, mint a Várkerületen.

3. térkép. Iparcikk-szaküzletek, 1932–2000. Forrás: Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. (Sopron, 1932.), ill saját felmérés – a: 1932; b: 2000; 1: autófelszerelés- és kerékpár-szaküzletek; 2: iparcikk és mezőgazdasági cikk üzletek; 3: háztartási gép, híradás- és számítástechnikai üzletek.

Tovább vizsgálva a külvárosokat megemlíthető az Ötvös utca, melynek kereskedelme egykor magasabb nivójú volt. Az utca kimaradt a bevásárlóturizmus célterületeiből, ez rossz forgalmi irányával magyarázható. A Sas tér szerepének alaku-

lása is érdekes még. A tér egykori csomópont és köztér jellege a fő forgalmi irányok átalakulásával (Lackner utca megnyitása) mára elveszett. A Pócsi utca fejlődése csak a Híd utca forgalmi szerepének növekedésével várható, ebből a nézőpontból viszont kedvezőtlen egyirányú közlekedése és annak iránya.

2. 2. Pénzintézetek, irodák

A bankok, biztosítók és pénzváltóhelyek területe szintén a Várkerület. Ezen a körön viszonylag egyenletesen oszlanak meg a hasonló szolgáltatásokat nyújtó pénzintézetek. Ugyanakkor kisebb fiókok, takarékszövetkezetek találhatóak a külvárosokban is, továbbá a belváros presztízse, nyugodtabb környezete miatt oda is betelepült néhány bank. Az egymás profilját kiegészítő bankok, biztosítók és hasonló intézmények szívesen települnek egymás mellé, így jobban működhet például a védelmi rendszer. Egmás mellett található bank és biztosító a Széchenyi téren és az Új utcában, bank és brókerház a Várkerületen, bank- és zálogfiók, illetve takarékszövetkezet a Színház utcában.

A pénzváltók a külföldi turistaforgalmat célozzák meg, ezek kizárólag a Várkerület északi és keleti részére összpontosulnak. Gyakran nem foglalnak el egy egész üzlethe-lyiséget, legtöbbször dohány- és itáláruval együtt jelentkeznek, de az sem ritka, hogy ruházati vagy élelmiszerboltokban lehet pénzt váltani – a 14-ből 8 így működik.

Különleges figyelmet érdemelnek az ügyvédi és a könyvelői irodák. Ezek többnyire csak ügyfélfogadási idejükben funkcionálnak.⁴ Az ügyvédek szívesen tartanak irodát a Várkerületen, de ez ma már nem olyan általános, mint a II. világháború előtt. Jelenleg a Színház utca tűnik az ügyvédi irodák koncentrált helyének. Itt volt régebben az ügyvédi munkaközösség – ma ügyvédi kamara – és számos új iroda is alakult. Ez magya-rázható a bíróság közelségével is, amely régebben a Lackner Kristóf utcában volt, ma pedig a Színház utca közepén található (4. térkép).

Az egyéb irodák közé soroltuk a vállalkozások, Kft-k, Bt-k, egyesületek, alapítványok irodahelyiségeit, köztük azokat is, amelyeknek nincsen ügyfélforgalmuk. Ezek sokkal egyenletesebben helyezkednek el a vizsgált területen, úgy tűnik, a központban a jövedelmezőbb, nagyobb alaptőkéjű, kifelé a kevésbé jövedelmező vállalkozások irodái vannak, illetve azok, melyek számára a hely presztízse kevésbé fontos.

2. 3. Vendéglátás, szállásadás

A vendéglátás csekély területi differenciálódást mutat. A magas színvonalú vendéglők, borozók, sörözők, pizzériák jól láthatóan elkülönülnek a bevásárló övezetektől, többnyire azok peremeire települtek. Ennek megfelelően sok vendéglő, étterem található a belvárosban és a Várkerület nyugodtabb részein, elsősorban annak déli, délkeleti részén, illetve külső oldalának északi részén. A Várkerületen a nagy gyalogosforgalmú helyeken, az üzletek szomszédságában gyakoriak a cukrászdák, a kávéházak. A szerényebb színvonalú szolgáltatást nyújtó, elsősorban lakossági igényeket kielégítő boro-

⁴ Követésük is nehezebb volt, mivel egy rendelőt, irodát sokszor többen használnak, és a kírások alapján nem lehetett mindig teljes biztonsággal eldönteni, hogy hány irodahelyiség van (és hogy melyik szinten helyezkednek el), ezért ezek jelenlétét jegyeztük csak fel (így történt az egyéb irodák esetében is).

zók, presszók, bárók, falatozók, büfék a külvárosokba szorultak vissza. Kereslet is leginkább itt van rájuk.

4. térkép. Ügyvédi irodák, 1932–2000 Forrás: Sopron szab. kir. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. (Sopron, 1932.) Ill. saját felmérés – 1: 1932; 2: 2000; 3: a bíróság épülete 1932-ben; 4: A bíróság épülete 2000-ben.

A vizsgált területen négy szálloda található, kettő a belvárosban.⁵ Az északi városrészben, városfal mellett a Sopron Szálló vonzásában kisebb koncentráció jött létre, több fogadóval, vendéglátó- és szórakozóhellyel. A szórakozóhelyek (a közösségeket most nem számítva) amúgy meglehetősen kis számban képviseltetik magukat a városrészben, kettő a művelődési központ épületében foglalt helyet az átépítés kezdetéig,

⁵ Pannónia, Sopron, illetve Palatinus és a legutóbb megnyílt Wollner.

egy pedig a már említett Sopron Szálló mellett található. Szórakozásra, főleg éjszakai kikapcsolódásra tehát nem alakult ki jelentős bázis a minőségi vendéglátáson kívül. A szórakozóhelyek a külső negyedekben helyezkednek el, főleg a Jereván lakótelep irányában (5. térkép).

1 ■ 2 ◇ 3 ◆ 4 ● 5 ○ 6 □

5. térkép. Vendéglátás, szállásadás, 2000. július. Saját felmérés – 1: vendéglő, étterem, magas színvonalú egyéb vendéglátóhely; 2: borozó, presszó, falatozó; 3: cukrászda, kávézó, fagyaltatózó; 4: szálloda; 5: egyéb szállásadás; 6: szórakozóhely.

2. 4. Egyéb szolgáltatások

Az egészségügyi szolgáltatások közül a fogorvosi magánrendelők 44 épületben vannak jelen, ezeknek mintegy 56%-a a Várkerület övéin összpontosul, kapcsolódva az osztrák bevásárlóturizmus által látogatott helyekhez, ugyanis ezek többsége nem magyar pácienseket fogad. S hogy a 44 magas szám, azt az is mutatja, hogy a lakossági igényeket kiszolgáló magánorvosi rendelők száma csak 12, az ügyvédeké pedig 29. A fodrászatok, kozmetikai szalonok számát szintén megsokszorozta az osztrák bevásárló- és egészségügyi-turizmus. A kozmetikai szalonok száma még több mint a fogászati rendelőké, s az 53-ból 32 a Várkerületen van (6. térkép). Az utazási irodák a fő forgalmi utak mentén helyezkednek el, így a Lackner utca – Várkerület – Erzsébet utca – Mátyás király utca vonalán.

V. A bevásárlóturizmus problémái

A város mai gazdaságának alapját az osztrák bevásárló- és egészségügyi-turizmus képezi. Ennek fő területe a Várkerületnek a Lackner Kristóf utcától a Hátsókapuig terjedő szakasza, illetve az Árpád utca, Füredi sétány, Torna utca, Várkerület által határolt tömb.

A bevásárlóturizmus nem újkeletű jelenség Sopronban, megjelenése a 70-es évekbeli határnyitásnak, az osztrák vízumkényszer eltörlésének köszönhető. A külföldiek – a határközeli osztrák falvak, kisvárosok lakói - természetesen a kedvező árak miatt „fedezték fel” Sopront, s idővel nemcsak a napi bevásárlást intézték itt, hanem később már fodrászhoz, fogorvoshoz, autószerelőhöz is ide jártak. A bevásárlóturizmust elősegítették az államilag dotált árak, az Árpád utcában felépült két nagyáruház pedig tovább gerjesztette azt.⁶

A rendszerváltozás után így kettőzött erővel szaporodtak az üzletek, szolgáltató egységek. Megsokszorozódott például a fogorvosi rendelők száma, melyek szintén hatalmas profitot tudtak kitermelni. A Várkerületről eltűnő üzletek helyén az egységnyi területen nagyobb profitot előteremteni képes ruházati „butikok” szaporodtak meg, ezekből a Várkerületen 91 található a városban működő 166-ból. Egyetlen üzletházbán (Korona) pedig 30 ilyen profillal rendelkező üzlet van (2., 6. térkép).

A tőke beáramlása és a megszerezhető extraprofit tette lehetővé a már említett Füredi sétány kiépülését a két nagyáruház környezetében. A Várkerülettel való szerves kapcsolatot nemcsak a közlekedési útvonalak, hanem az udvarokon keresztülvezető gyalogos átjárók is biztosítják. Az 1990-es évek eleji nagy fellendülést bizonyítja, hogy a területre külön rekonstrukciós terv is készült parkolóházzal és más létesítményekkel.⁷

A bevásárlóturizmus természetesen nemcsak ebben a városrészben alakított ki nagy kereskedelmi negyedeket. A Lackner Kristóf utca külső része és a Jereván lakótelep között alakult ki egy üzletház, üzletsoros negyed. Míg a történeti városrészben

⁶ Muck Tibor: Sopron – kapu Európára. Budapest, 1989. 10–21; Helyzetfeltárás és koncepció. Sopron – belváros és kapcsolódó történeti városrészek szabályozási terve és helyi építési szabályzata. Domiporta Építész Stúdió Kft. 2000. május. Kézirat. 1–30 (a továbbiakban: Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000)

⁷ A megvalósulás azonban végül is elmaradt, sőt mára úgy tűnik, hogy a terület teljes beépítése, rendezése is elmarad, illetve elhúzódik. Két foghíj megmaradt, a közterület rossz állapotban van, a Füredi sétányon hiányzik a tereprendezés, az utca tengelyében például egy fa áll, a kátyús, poros úton nincs megfelelő útburkolat.

az újonnan épült üzletházak legfelső szintjén irodák és lakások is vannak, itt ezek az épületek tisztán kereskedelmi funkciót töltenek be. E városrész legújabb tagja a már a városhatárra települt bevásárló- és szabadidőcentrum, a Sopron Plaza. Ez a városrész természetesen konkurenciát jelent a Várkerület számára, de utóbbi – már említett presztízse, hagyományai miatt – véleményünk szerint előnyösebb helyzetben van.

6. térkép. Egészségügyi szolgáltatások, 2000. július. Saját felmérés – 1: Fogászati magánrendelés; 2: Fodrászat, kozmetika stb.

A bevásárlóturizmus vélhetően addig fog működni, amíg megvan az árkülönbözet a magyar és az osztrák áruk között, tehát ameddig megéri itt vásárolni a külföldinek. Az árkülönbségeken túl azonban még egyéb, nem elhanyagolható tényezők is kihatással vannak erre a folyamatra. Ilyen például Sopron megközelíthetősége. A határon való gyors áthaladás kedvez a bevásárlóturizmusnak, a 2000-ben bevezetett új határbe-

léptetési rendszer viszont a csúcspanokon lassítja a bejutást, ez már többeket visszatart. Az árszínvonal is emelkedik, ez is érezteti hatását, kevesebb a vevő. A vizsgálat során már találtunk üres üzlethelyiségeket, ezek többnyire a Füredi sétányon vannak. Ez arra enged következtetni, hogy ugyan még nem nagy mértékben, de már csökkent a forgalom (ezt többek szóban is megerősítették). Valószínűleg ez a folyamat az EU csatlakozással tovább gyorsul. (2. térkép).

VI. A műemlékek hasznosítása

1. A műemlékvédelmi törvényről

Magyarországon egészen 1997-ig volt életben a régi műemlékvédelmi törvény, mely az épületek és egyéb alkotások védelmére három kategóriát állapított meg: műemlék, műemlék jellegű, és városképi jelentőségű épületekről rendelkezett. Az első kategóriába a pótolhatatlan emlékeket sorolták, melyek egyediségüknél fogva kiemelkedő jelentőségűek az építészet, a történettudomány, a régészet számára. A második kategóriába a szintén jelentős értéket képviselő, de stílus szempontjából jellegtelenebb emlékek kerültek. A harmadikba tartoztak azok az épületek, amelyek csupán város- vagy utcaképi szempontból voltak fontosak, ezeknek csak a homlokzatát védték. Egy-egy nagy értékű, sok műemlékkel rendelkező településrész, történeti városmag műemléki jelentőségű területként kerülhetett védelem alá. E védelem még jobban hangsúlyozta az itt álló épületek fontosságát. Helyreállításukat tervszerűen végezték és dotálták. Szép példái ennek a budai várnegyed illetve Sopron történeti belvárosa, mint a két első komplex helyreállítás.

A védett területeken belül álló lakóépületeket a Műemléki Felügyelőség tudományos munkatársai kutatták, építészeti állították helyre a Velencei Carta előírásai szerint. Ez az épületek külsejére és belsejére egyaránt vonatkozott. Nem voltak ilyen szigorúak az előírások a városképi jelentőségűnek tartott épületeknél. E házakban a belső átalakítások szabadabban történhettek, ami e törvény egyik legfőbb hibájává vált.⁸ Soproni példával élve emiatt alakíthatták át igénytelenül a Művelődési Ház, a volt Kaszinó belső tereit.⁹ A törvény előírta azt is, hogy a műemlékek csak hozzájuk méltó módon használhatóak.

Az új műemlékvédelmi törvény már csak a műemlék kategóriával dolgozik, így nem különböztet meg különböző védettségi fokozatokat. Továbbá rendelkezik arról is, hogy a műemlék épületek a velük határos szomszéd telkekkel együtt, mint műemléki környezet védettek legyenek. Az új törvény kiter ezen kívül a településfejlesztés és a műemlékvédelem kapcsolatára (pl. érvényesíteni kell a védett terület és a település szerves összhangját, őrizni a funkcionális hagyományokat, biztosítani az önazonosságot), illetve az önkormányzatok és a műemlékvédelem kapcsolatára. Továbbá szabályozza az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (elődje az Országos Műemléki Felügyelőség) tevékenységi körét is.¹⁰

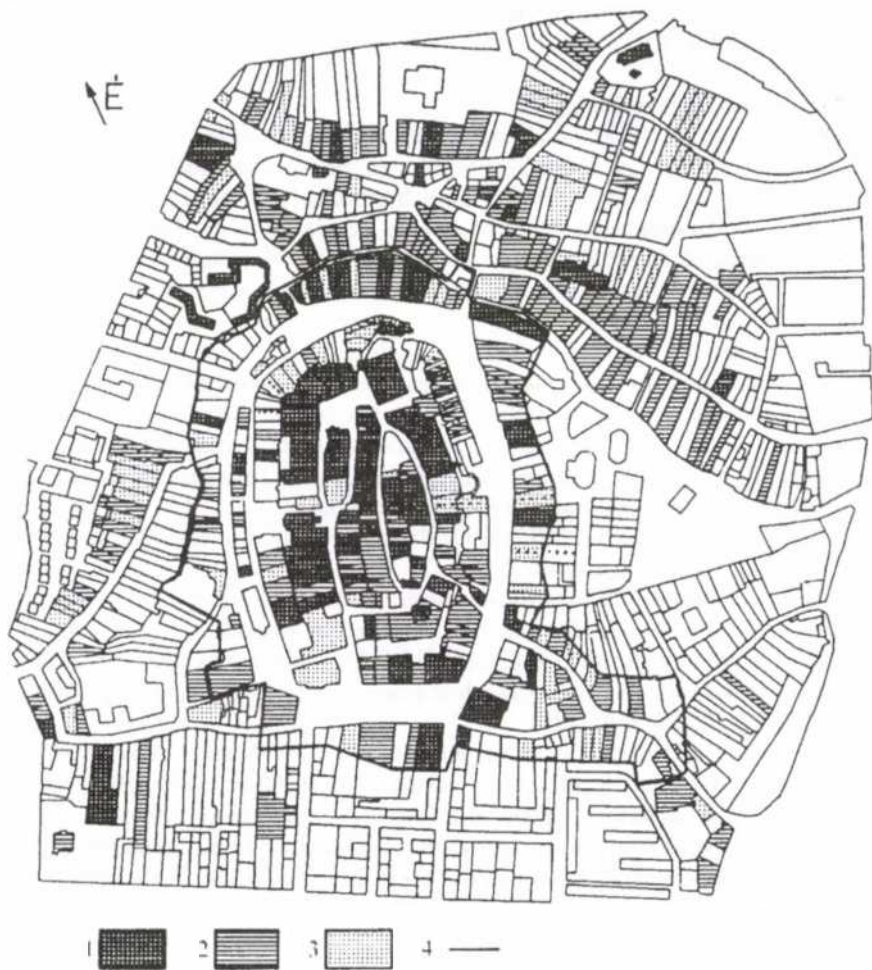
Az új törvény jelentős változásokat hozott. Megakadályozza az épületállomány természetes kicserélődését. Ezért a jelenben és a jövőben is egy szinte konstans épü-

⁸ Magyarország műemlékjegyzéke. Budapest, 1976. 3–14

⁹ Winkler Gábor: Sopron építésze a 19. században. Budapest, 1988. 188

¹⁰ 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről. Kódexpress 9. (2000) 18. (417.) sz. 9765–9791

letállományban – s szigorúbb törvényi keretek között – kell kielégíteni a módosuló funkcionális igényeket.

7. térkép. Műemlékek, régi besorolás szerint, 2000. július. Forrás: Az OMvH védelme alatt álló épületek objektumok. (Kézirat. Sopron, 1994.) – 1: műemlék, 2: műemlék jellegű, 3: városképi jelentőségű, 4: műemléki jelentőségű terület

A ma érvényes műemlékjegyzék Sopronra vonatkozó előírásait többen bírálják. Többek között Winkler Gábor kifogásolja több 19. századi értékes épület hiányát, különösen az egyedinek számító kerti házak és lakok értékeire hívja fel a figyelmet.

Ezek közül csak egy áll védelem alatt (az ún. esernyős ház), miközben többet már lebontottak.¹¹

A helyi védelem elvi és gyakorlati keretei manapság formálódnak önkormányzati szabályrendeletként. Ez közbülső lépcső lesz az országos védelem alatt álló és a nem védett objektumok között.

2. A soproni műemlékvédelemről¹²

A második világháború után kialakuló műemlékvédelem lehetőségeit kezdetben a város politikai kirekesztettsége, az ebből következő pénzhiány, a bombakárok, a lakásínség korlátozták. A nagy változást az 1960-as évek hozták meg, amikor az OMF elkezdte a tervszerű nagyobb városrekonstrukciókat, először a budai várnegyedben, majd 1963-ban Sopron belvárosában. E munkálatok igen nagy jelentőségűek voltak a műemlékvédelem országos és helyi tevékenységében, hiszen az 1950-es évek elejétől az 1960-as évekig szinte csak ötletszerű mentőmunka folyt.¹³ 1962-ben az OMF készített rekonstrukciós programot, ezt 1964-ben belvárosi részletes rendezési terv, végül 1965-ben műemléki rekonstrukciós terv követte. 1966-ban több más várossal együtt Sopron városmagját is műemléki jelentőségű területnek nyilvánították. (Ez sajnos csak a Belvárosra, a tágabb értelemben vett Várkerületre, az Ötvös és a Móricz Zsigmond utcára terjed ki.¹⁴) Ennek köszönhetjük, hogy Sopron belvárosában megkezdődött az a rendszeres és tudományos kutatás, melynek eredményeit ma is láthatjuk¹⁵ (7. térkép).

Számos házban a kutatás során kerültek elő középkori részletek, jelentős építészeti történeti emlékek, amelyek alapján a házak fejlődéstörténetét is rekonstruálni lehetett.¹⁶ A felújítást megkönnyítette a házak állami tulajdonba vétele, ebből a szemszögből nézve tehát az államosítás kedvezően hatott, csak azokat a házakat nem sikerült feltárni és renoválni, amelyek magánkézben maradtak. Az így megmaradó pénzeket költötték a külvárosi lakóházak renoválására.¹⁷ Miközben a belváros tervszerű rekonstrukciója folyt, a külvárosok állaga tovább romlott.¹⁸

Az 1980-as évek gazdasági nehézségei miatt a műemlékvédelem pénzügyi keretei is szűkültek, s így a rekonstrukció üteme lelassult. Az 1990-es évek beköszöntével az OMvH szervezete is átalakult. Ezért a külvárosok módszeres feltárása már nem kezdődhetett el, noha időközben rendezési tervek készültek erre a területre is. A külvárosok házeit építészeti leggyakrabban kevésbé értékesnek ítélték, bár a külvárosok kö-

¹¹ Winkler Gábor: Sopron 19. századi építészeti emlékeinek védelméről. SSz. 28. (1974) 195–206

¹² Jelen fejezetben csak a tanulmány számára elengedhetetlen tényekre utalunk, A soproni műemlékvédelem történetéről l. pl. Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975). In: Magyar Műemlékvédelem 1973–74, Budapest, 1977. 7–30; Kocsis József – Kissné Nagypál Judit: Műemléki rekonstrukció-rehabilitáció Sopron védett belvárosában. Városépítés, 1972. 2. sz. 28–31; Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. SSz. 55. (2001) 141–144.

¹³ Dercsényi D. (1977) i.m. 7–30.

¹⁴ Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. 28–31; Sedlmayrné Beck Zsuzsa: Műemléki városmagok városrendezési tervezése 1960–1980. In: Magyar Műemlékvédelem. Bp.; 1984. 343–373.

¹⁵ Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1953. Kézirat. (Készítői: Csatkai Endre és Füredi Oszkár).

¹⁶ Sedlmayr János: Megvalósult műemlék-helyreállítási terveim Sopronban. Előadás Szovátán, 1996. ápr. 22. (Kézirat a Szerző tulajdonában).

¹⁷ Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. 28–31.

¹⁸ Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. 343–373; Érdekes fotó található Tüskés Tibor munkájában (A nyugati kapu. Bp., 1981. 44–53): egy „felújításra váró” külvárosi ház képét mutatja, amely az Arany nap vendégfogadó épülete volt. Ma már teljesen romos, két oldalról meg kellett támasztani, helyreállításának lehetősége egyre reménytelenebbnek tűnik.

zött is nagy különbségek vannak. A legtöbb védett épület az északi és a keleti külvárosban található, a Pócsi utcában viszont alig találunk védett házat. Ez azért is sajnálatos, mert például az utca két műemlék háza közül az egyik (Pócsi u. 11. sz., amelyet Thirring Gusztáv „Blunzenkessel”-nek nevezett) 1996-ra teljesen elpusztult, s ezzel a soproni részházak, gazdaházak egyik morfológiai típusának szinte egyedüli képviselője tűnt el.¹⁹ A külvárosi részeken feltárások is alig történtek, pedig ugyanúgy, mint a belvárosban, a legtöbb ház korábbi alapokra épült.

A házak helyreállítását általában kiürítés, régészeti, fal- és épületszerkezeti kutatás, levéltári anyaggyűjtés előzte meg. A házak alaprajzi korszerűsítésére törekedtek, sokszor az eredeti állapot visszaállítása volt a legjobb megoldás. Minden házat önálló egységként kezeltek, megtartották a középkori telekrendet, az épület teljes felújítására törekedtek.²⁰ A kutatás során, ha középkori vagy más bemutatni érdemes részleteket találtak, akkor azokat a homlokzatokon is láthatóvá tették. Ennek köszönhető, hogy ma sok épület több építészeti kor jegyeit viseli magán. Némelyik bonyolult szerkezeti megoldásokat igényelő bemutatás azonban nem bizonyult szerencsésnek, szinte évente felújításra szorul.²¹

Jellemző törekvés volt, hogy a legszebb, legértékesebb házaknak valamilyen közfunkciót adjanak, s ezzel az épületbelső is megtekinthető legyenek a nagyközönség számára. Számos műemlék-épületnek szántak közösségi funkciót, de ezek pénz hiányában nem valósultak meg.²² A lakások alapterületének növelésére gyakran a padlásteret is igénybe vették, és csak összkomfortos lakásokat alakítottak ki.²³

3. A műemléki épületállomány

A hivatalos műemlékjegyzék szerint Sopron bel- és külterületein, Sopronbánfalvával, Brennbergbányával és Balffal együtt 403 védett objektum van, köztük 383 épület, tehát ebbe beletartoznak a városfalak, a szobrok, egyéb alkotások is. A 383 épületből (403 objektumból) 359 (368) van a vizsgálati területen. Ez 93,7 (91,3)%-os arányt jelent. A műemlékjegyzék készítői egyéni elveket alkalmaztak a védendő épületek meghatározására, ezért vizsgálataink során más eredmények születtek: 1098 épületből 391 áll országos védelem alatt. Ez a vizsgálati területen álló épületeknek 35,6%-a (1. táblázat).

1. táblázat

	Belváros	Várkerület	Nyugat	Dél	Kelet	Észak	Összesen
Műemlék	100	82	38	28	67	76	391
Nem műemlék	17	76	156	159	178	121	707
Összesen	117	158	194	187	245	197	1098

A védett épületek megoszlása. Forrás: Műemlékjegyzék. Sopron. OMVH Soproni Kirendeltsége, 2000. május. 15. Kézirat.

¹⁹ Thirring Gusztáv: A soproni részházak. Különnyomat a Városi Szemle 22. évf.-ből, Bp., 1936. 24 p.

²⁰ Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. 28-31; Sedlmayr J. (1996) i.m.

²¹ Winkler Gábor: Lakóházak értékelése Sopronban. Műemlékvédelem 40. (1996) 266–270

²² Sedlmayr J. (1996) i.m.; Kubinszky Mihályné – Kocsis József. A műemlékek szerepe Sopron városfejlesztésében. Területrendezés 1974. 3. sz. VÁTI, Budapest, 1974. 78–82.

²³ Sedlmayr J. (1996) i.m.; Tüskés T. (1981) i.m. 44–53.

A védett épületek mintegy fele a Várkerület övén belül helyezkedik el. A műemlékek 72%-a 1800 előtt épült, 58%-uk barokk, tehát zömében 17–18. századi építésű. A barokk épületek nagy száma az 1676-os nagy tűzvész utáni újjáépítésnek köszönhető.

3. 1. A műemlékek állapota

Vizsgálatunk eredményei szerint a műemlékek mai állapota igen vegyes képet mutat, a felújított házak mellett sok a sérült homlokzatú is (1. ábra). E jelenség két tényezővel magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a műemlékek 32%-a önkormányzati tulajdonban van (2. ábra).²⁴ Az önkormányzati tulajdonú műemlékek között több az elhanyagolt, rosszul karbantartott. Ennek oka az, hogy az önkormányzat szűkös pénzforrásai nem elegendőek az összes ingatlanának renoválására. Ezért elsősorban a kiemelt fontosságú helyeken (Fő tér, Várkerület) újítja fel az épületeket. A külvárosokban ez a tevékenység – főleg lakóházak esetén – minimális. A műemlékek és a nem védett épületek közötti eltérés szintén nagy, ez a házak építési idejének különbségeire vezethető vissza (3. ábra). A magántulajdonú műemlékek állapota is egyenetlen képet mutat, ami ugyancsak finanszírozási gondokkal magyarázható, illetve sok esetben a lakók műemlékekhez fűződő ellentmondásos viszonyával függ össze.²⁵

A központi költségvetési szervek és az egyház tulajdonában többnyire műemlék épületek vannak. Az előbbieket által birtokolt ingatlanok egy-két kivételtől eltekintve jó állapotúak, ugyanígy a társas vállalkozásokéi. Az egyházi tulajdonú épületeken belül a templomok állapota megfelelő, a lakóházak azonban rendszerint rosszabb állagúak, némelyik jelenleg üresen áll. A felújítási tevékenység alapján azonban itt javulás várható.

4. A műemlékek funkcionális hasznosítása

A műemlékek vonatkozásában a lakófunkciót egy modellszerű vizsgálat erejéig érintjük, amelyben megpróbáltuk összehasonlítani a műemléki épületállomány és az egyéb épületek lakásviszonyait. Az egyszerűség, kivitelezhetőség és az adatok korlátozottsága miatt e modellben azonosnak kellett tekintenünk az egyes épületek, telkek beépítettségét, illetve a lakások alapterületét és a bennük élő lakosok számát. Ezen egyszerűsítés mellett figyelemre méltó eredmények születtek (2. táblázat).

²⁴ Ez teljes épülettulajdont jelent. A lakástulajdont tekintve Sopron teljes területén 1994-ig 236 épület rendelkezett önkormányzati lakásokkal, összesen 1796 db-bal. Ebből 2001. júniusáig 737-et (42%) adtak el. 119 épületben vásároltak lakást, 69-et teljesen elidegenítettek, 78 épületben viszont rendelet tiltja a lakáselidegenítést. (Forrás: SMJV Önkormányzata).

²⁵ Winkler G. (1996) i.m. 266–270.

2. táblázat

Lakásszám	Földszint		Egy emelet		Két emelet		Három emelet	
	Nem véd. (49,8%) %	Műemlék (27,3%) %	Nem véd. (28,9%) %	Műemlék (49,7%) %	Nem véd. (13,5%) %	Műemlék (21,9%) %	Nem véd. (6,5%) %	Műemlék (1,0%) %
1	52,1	32,5	25,7	11,6	5,0	7,5	0,0	0,0
2 – 5	40,5	52,5	44,3	41,9	18,8	29,9	7,5	0,0
6 – 10	7,3	13,8	22,2	31,0	51,3	35,8	17,5	0,0
11 – 20	0,0	1,3	7,2	14,8	18,8	16,4	55,0	66,7
21 – 30	0,0	0,0	0,6	0,6	5,0	10,4	17,5	33,3
30 –	0,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	2,5	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kum.% (1)*	47,9	67,5	29,9	46,5	25,0	26,9	20,0	33,3
Kum.% (2)**	7,3	15,0	7,8	15,5	6,3	10,4	2,5	0,0

* A százalékok kumulált értéke a folytonos vonaltól lefelé

** A százalékok kumulált értéke a szaggatott vonaltól lefelé

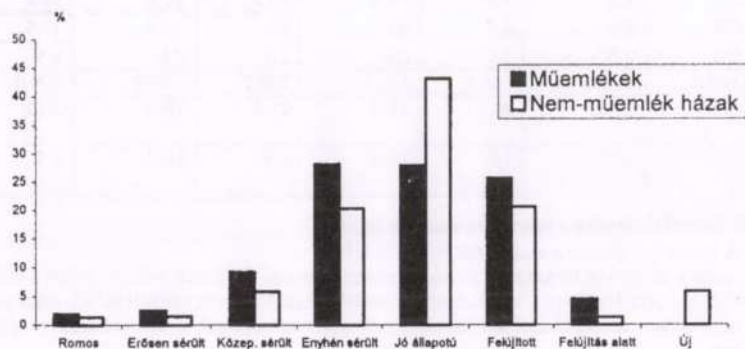
A táblázat fejlécén a zárójelbe írt számok az adott szintmagasságú épületek arányát jelzik a műemléki, illetve nem védett épületállományon belül. A négy emeletes házakat nem tüntettük fel, mert köztük nincs műemlék. A táblázatban szereplő értékek kerekítettek, ezért az összegek a száz százaléktól eltérhetnek. Forrás: saját adatok

A műemlékek egyértelműen zsúfoltabbnak mutatkoznak, különösen a földszintes és az egy emeletes épületek. A kumulált százaléktételekkel egyfajta „zsúfoltsági” mutatókat állítottunk elő, figyelembe véve, hogy mekkora lehet az „ideális” lakásszám adott épületmagasság esetén. Megjegyzendő azonban, hogy területi különbségek vannak, például a műemléki helyreállítások által leginkább érintett belváros mutatói sokkal jobbakként mutatkoznak, mint az átlag. Tudjuk, kimutatásunk meglehetősen modellszerű és elvonatkoztatott, de azért elgondolkoztató lehet.

Az 1970-es évek mintaszerű felújításait csak úgy lehetett elvégezni, hogy a házak állami tulajdonban voltak, és az OMF kivitelezőként is közreműködött. Mára, amikor a piac törvényei meghatározóak, az OMvH csak hatóságként felügyelheti, hogy a műemlékek hasznosítása során betartják-e a törvényi előírásokat. Ez Sopronban mintegy 110–130 épületet jelent. Az adatok azt mutatják, hogy a műemlék épületekben a nem-lakó funkciók nagyobb arányban képviseltetnek, mint a védelem alatt nem álló épületekben (1. térkép, 4. ábra). A táblázatból kiolvasható arány több tényezőnek köszönhető, de mindenesetre kellőképpen hangsúlyozhatja a műemlékek gazdasági szerepét a városrészben.

Kétségtelen, hogy egy üzletnek, vendéglőnek, vagy akár irodának előnyére válhat, ha szépen felújított, patinás épületben van. Még nem ismert számunkra, hogy a vállalkozók mennyire mérlegelik ezt, valószínűleg az épület elhelyezkedése mellett ennek jelentősége ma még sokkal kisebb. A közintézmények jelenléte a műemlékekben a helyreállítás fent részletezett irányelveinek ismeretében nem meglepő. A 94 közintézményből 60 működik védett épület falai között, tehát mintegy kétharmaduk.

A műemléki helyreállításokkal például számos múzeum került védett épületbe. Így jött létre a Belváros Fő terének északi oldalán egy sajátos múzeumi együttes, amelyhez hasonló talán csak Varsó belvárosában van.²⁶ De így került az Erdészeti és a Bányászati Múzeum is a volt Esterházy-palotákba, és az Új utcában a két zsinagóga, a Lábasház, a Vasaló-ház pincéje múzeumi funkcióba. A külvárosban, pontosabban annak északi részén már csak egy ilyen közintézménnyé alakított ház található, a Pékmúzeum.

1. ábra. Az épületek állapota, 2000. július – Saját felmérés

Az adatok tanulsága szerint a vendéglátás kétszer olyan gyakran van jelen műemléki házakban, mint a védelem alatt nem állókban. A belvárosban egy kivétellel csak műemlékekben működnek az éttermek, vendéglők, s a külvárosban is van néhány példa a műemlékek ilyen célú hasznosítására.

A tartós fogyasztási cikket árusító üzletek is egy árnyalatnyival nagyobb arányban szerepelnek műemléki épületekben. Ebben az is közrejátszik, hogy a Várkerületen, ahol ezen üzletek döntő része található, a műemlékek nagyobb arányban vannak jelen. Az irodák nagyobb része is védett épületben található, ellentétben a napi fogyasztási cikkek üzleteivel és a pénzügyekkel.

Összegzőképpen elmondható, hogy a műemléki épületállomány leginkább a közintézmények és a vendéglátás számára jelenthet vonzóerőt. A műemlék házak számára a legsikeresebben a köztulajdonban lévők esetén lehetett megfelelő szerepet találni. Kétségtelen hiányosság, hogy a rekonstrukció során tervezett belvárosi üzlettelepítések jó része nem valósult meg, s néhány közösségnek szánt épület sem kapta meg tervezett funkcióját.²⁷

²⁶ Itt azonban a Fabricius-, Lackner (Tábornok)- és Storno-házakban, illetve a Tűztoronyban létrehozott intézmények mindegyike önálló egységet képez, nem nyitották egybe a házakat, mint ahogy azt Varsóban tették (*Sedlmayr János*: Múzeumi együttes a soproni Fő tér helyreállított műemlékeiben. Kézirat, a Szerző tulajdonában.)

²⁷ Csak egy példa: a Rejppál-házat kulcsos vendégháznak szánták (*Sedlmayr János*: Műemlék lakóházak helyreállítása és korszerűsítése Sopronban. Előadás a 24. Egri Nyári Egyetemen, 1994. jún. 21. Kézirat, a Szerző tulajdonában), helyette ideiglenesen a Storno-gyűjteményt helyezték el benne, ma hasznosítatlanul áll, illetve raktár.

4. 1. A Belváros funkcionális problémái

4. 1. 1. Az épületállomány és a lakófunkció

A Belváros épületeinek mintegy 31%-a 1700 előtt épült, illetve nyerte el mai alakját, 38%-án barokk stílusjegyek uralkodnak, 31%-uk pedig 1800 után épült. Ezek a számok csak hozzávetőlegesnek nevezhetőek, hiszen a legtöbb ház szerves fejlődés eredménye, 47%-uk rendelkezik több-kevesebb középkori, román, vagy gótikus részlettel, alapokkal.

Az épületek legjobb, legegységesebb állapotban a Fő tér környéken vannak. A műemléki helyreállítások során 1980-ig az épületek mintegy 70%-a került teljes renoválásra,²⁸ azóta ez az arány becsléseink szerint elérhette a 80–85%-ot. Az alaprajzi korszerűsítés, a lakásszám-csökkenés, az összkomfortosítás, a közintézményi épületek kialakítása részben magyarázza a terület 1990-es népsűrűségi és lakáskomfort-mutatóit.

A félkomfortos és komfort nélküli lakások 10–30%-os arányt érnek el a belvárosban (a Várkerület belső övével együtt), ez a történelmi városrész többi negyedéhez képest jónak mondható, de önmagában mindenképpen túl magas. Elfogadhatónak tűnik az a magyarázat, hogy ezt az arányt azokban a magántulajdonú házakban lévő lakások növelik meg, amelyeket nem újítottak fel tisztességesen a háború óta. A felújítások után a lakásösszevonások miatt rendszerint kevesebb lakó költözhetett vissza, ami a népsűrűség csökkenését okozta. Megfigyelhető volt, hogy sokuk a fizetőképes középkorúak közül került ki, a fiatalok az újabb negyedekben, főként a lakótelepeken kerestek helyet.²⁹ Ez némileg magyarázatot ad arra, hogy mára miért magasabb az átlagosnál az idősek aránya a belvárosban. Azt, hogy a városrész presztízse a helyreállításokkal emelkedett, mutatja az az adat, hogy lakói között a környezetéhez képest nagyobb a felsőfokú végzettségűek aránya. (A térképeket lásd az első részben: 10–14. térkép).

Ez a „presztízsz” mégsem növekedett olyan mértékben – sem a világháború után, sem ma -, hogy a Lőverekkel versenyezni tudott volna. Ma a magasabb státuszú rétegek a Lőverek lassú telítődésével részben már más területeket keresnek, a város központjától egyre kijebb, hiszen Sopronban ugyanúgy megfigyelhető a szuburbanizáció, mint más városokban. Korunk lakótér-igényeihez képest még mindig túl sokan laknak a Belvárosban, a jövőbeni minőségi lakásállomány kialakításában pedig jelentős szerep lehet az önkormányzatnak, hiszen az épületek 18%-a a város tulajdonában van.

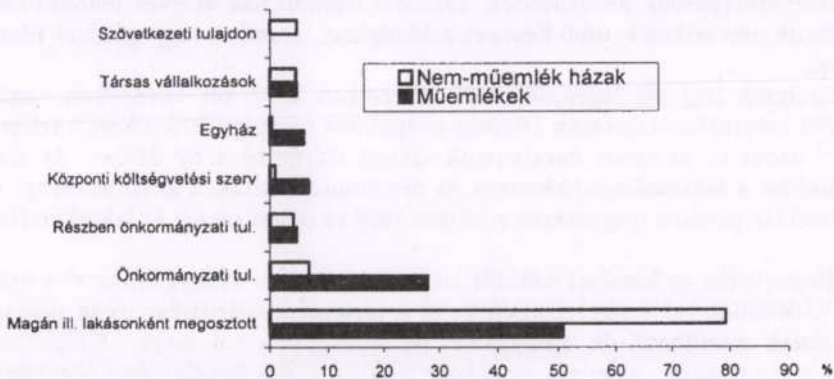
4. 1. 2. Nem-lakó funkciók

A belváros jelenlegi életével sem a városvezetés, sem a lakók nincsenek megelégedve (Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000). Az elégedetlenség okait statisztikánk is magyarázza. A Várkerülettel összehasonlítva jól látható a belváros alulhasznosítottasága (5. ábra). A tisztán lakófunkció majdnem 40%-os arányt ér el, mely már önmagában is jelzi a belváros funkciószegénységét. Nem az az elvárás, hogy a Belváros zajos kereskedelmi negyed legyen – mint a Várkerület -, hanem hogy jobban szolgálja a városlakók és a turizmus igényeit, és kereskedelme minőségivé, magas színvonalúvá váljék.

²⁸ Kocsis J. – Kissné Nagypál J. (1972) i.m. 28–31.

²⁹ Tüskés T. (1981) i.m. 44–53.

és hogy illeszkedjen a belváros középkorias arculatához (Helyzetfeltárás és koncepció..., 2000). A belváros a Fő tértől távolabb már-már egy közintézményekkel teli lakótelepként funkcionál csupán, s mint szép, megtekintendő épületegyüttes játszik szerepet a város idegenforgalmában.

2. ábra. Az épületek tulajdonosa, 2000. július – Saját felmérés

A közintézmények belvárosi koncentrációja (az összes közintézmény 41 %-a található itt) indokolt és megfelelő hasznosítást nyújt a döntő részben műemléki épületálmánynak (1. térkép), azonban elsősorban lakossági igényeket szolgálhat, kivéve a múzeumokat, egyéb kulturális intézményeket. Így kevésbé elevenedik meg a belváros. Megfigyelhető, hogy egyes utcái némely időszakokban, főképpen este kihaltak, tehát városközponti szerepéhez képest a városlakók, illetve a látogatók igényeit csak félig-meddig képes kielégíteni.

A belvárosban az irodák aránya is sokkal kisebb, mint a Várkerületen, pedig ennek a funkciónak nem kell feltétlenül a forgalmas helyekre települnie.³⁰ A Várkerületet egyedül a magas színvonalú kultúrcikk-szaküzletek arányában múlja felül, ami jelzi, hogy a belváros a bevásárlóturizmustól eltérő, bár gyengének tűnő kereskedelmet bonyolít.

A kereskedelmi vendéglátóhelyek – mint már részben tárgyaltuk – két csoportra oszthatók. Egyrészt megtalálhatók a drága éttermek, vendéglők, főként a turisták fogyasztóköreire alapozva, másrészt jelen vannak az alacsony szintű kínálattal rendelkező vendéglátó egységek, amelyek jelzik a belvárosban belüli alacsonyabb státuszú lakosság jelenlétét. A cukrászdák, kávézók hiányoznak a belvárosból, ezek mint láttuk, a Várkerületen összpontosulnak. Az 1990-es évek elején még működött egy-kettő, megszűnésük talán a Várkerület e téren történt előretöréséhez is köthető.

A belváros problémáival már sokan foglalkoztak. Bergmann (Boronkai) Pál a két világháború között azt a véleményt képviselte, hogy a belvárosban a további üzletnyitá-

³⁰ A belváros forgalomváltoztatásának kérdése most van (volt?) napirenden, éppen azért, hogy a jelenlegi helyzeten segítsenek. A múltban többször terveztek utcaátörést a belvárosban, melyek – szerencsére – nem valósultak meg (*Wálder József*: Sopron szab. kir. város Szabályozási terve, 1904. Kézirat (ELTE Térképtudományi Tanszék Térképtára); *Hárs György*: Csákányút a belvárosban. SSz. 4. (1940) 94–98).

sokat meg kell akadályozni.³¹ Pedig akkor gazdag szatócsbolthálózat működött itt, ami majdnem kétszer akkora lakosságot látott el, mint ma. Az államosításokkal ez megszűnt. A helyreállítás során viszont ez az üzlethálózat nem pótlódott. A már többször említett pénzhiány, a betársuló kereskedelmi, vendéglátóipari partnerek távolmaradása, technikai akadályok gátolták az ezirányú fejlesztési törekvéseket. Az 1960-as években a belvárosra készített tervek ezért már egy évtized múltán korszerűsítésre szorultak. A gondok ugyan ismertek voltak, kezelésük viszont – mint ma is látható -, nem volt eredményes.³² A rendszerváltás után pedig a belváros rossz megközelítési lehetőségei és a szigorú hatósági előírások akadályozták az irodák, üzletek betelepülését.

3. ábra. Önkormányzati tulajdonú épületek állapota, 2000. július – Saját felmérés

A Várkerület – körülfogva a belvárost – korlátozta annak átalakulását. A belvárosban működő üzletek nagy része a Várkerülethez közel fekvő részeken, az átjárók kapcsolódási pontjain található, például a Lenck átjárónál. Kivételt képez az 1991-es építésű Vasalóház, melynek földszintje eleve üzletek számára épült.³³

4. 2. A külvárosok gondjai - a városközpont árnyékában

A fejezet címét nem véletlenül adtuk, a történelmi külvárosok több szempontból is a városközpont – a belváros és a Várkerület – árnyékában vannak. A műemléki helyreállítások főként a belvárosra és a Várkerületre koncentráltak, a külvárosok épületeinek helyreállítása csak alkalmasszerűen történt meg³⁴ (7. térkép). A külvárosokkal a szak-

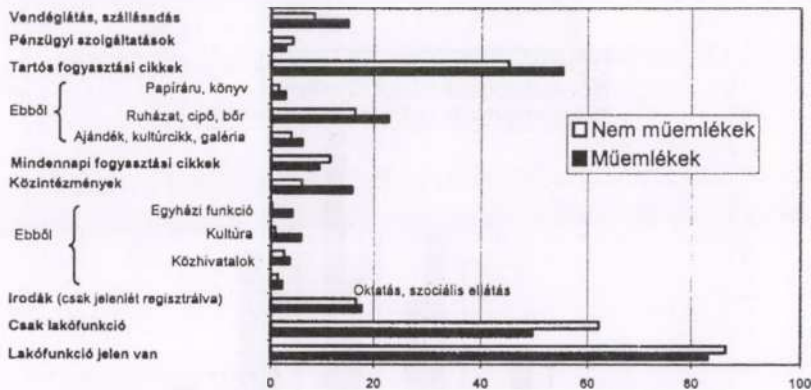
³¹ Bergmann Pál. Sopron városfejlesztésének kérdései. SSz. 4. (1940) 74–93.

³² Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. 343–373.

³³ E második világháborús foghíj beépítése sokáig elhúzódott, több hasznosítási terv is készült a telekre. A beépítést nehezítette, hogy itt találták meg Scarbantia fórumát (vö. Winkler Oszkár: Az elmúlt 26 esztendő soproni építészetiéről. SSz. 27. (1973) 1–23, 103–119; Schneider Lipót. Sopron város fejlesztésének egyes kérdései SSz. 35. (1981) 142–156).

³⁴ A gazdaházak lebontása, szanálása, lakóinak kitelepítése a közelmúltig folyamatosan napirenden volt (vö. Bergmann P. (1940) i.m.; Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 11. (1957) 161–187; Winkler Oszkár: Sopron város általános ren-

irodalom is kevésbé foglalkozik, a gazdaházokról, részházakról például csak egy részletes tanulmányt ismerünk, Thirring Gusztáv munkáját, aki statisztikai oldalról vizsgálta ezek problémáját. Thirring soproni specialitásnak nevezte a részházakat, amelyek legfőbb jellemzője, hogy az egyes épületegységek – részházak – más-más tulajdonos birtokában vannak. Kialakulásuk a gazdapolgárok (főleg evangélikus németek) szőlőművelő életmódjára vezethető vissza, hiszen nekik csak a földszintes építkezés felelt meg, így a házak hosszában aprózódtak fel. E részházak már az 1379-es telekkönyvből kimutathatóak voltak, s azóta is léteznek.³⁵

4. ábra. Műemlék és nem-műemlék épületek funkcionális összehasonlítása. 100 épületre jutó funkció. 2000. július – Saját felmérés

A külvárosok épületállományának egy része leromlott, elhanyagolt. A félkomfortos és komfort nélküli lakások együttes aránya rendszerint 50% felett van ezekben a városrészekben, sőt egy tömbben a 75%-ot is eléri, ami nem sokat változhatott az 1990-es népszámlálás óta.³⁶ A külvárosokban még számottevőbb a lakosság előregedése és alacsony iskolázottsága. A túlnyomóan földszintes beépítéshez képest magas a lakásszám, s így a népsűrűség is. (A térképeket ld. az első részben: 10–14. térkép). Sokkal inkább beszélhetünk tehát a történelmi külvárosok „slumosodásáról”³⁷, problémáik még égetőbbek, mint amilyeneket a belváros esetében megfigyelhettünk! A külvárosok állagromlására például Sedlmayrné Beck Zsuzsa is felhívja a figyelmet, s ugyanő a Szent Mihály-dombi rész tervének ismertetésekor a meglévő 1130 lakást 306-ra csökkentette volna.³⁸ Ez a terv nem valósult meg.

dezési tervéről. SSz. 15. (1961) 97–105; Winkler O. (1973) i.m. 1–23, 103–119) Helyzetükön segíteni az említett „helyi védelem”.

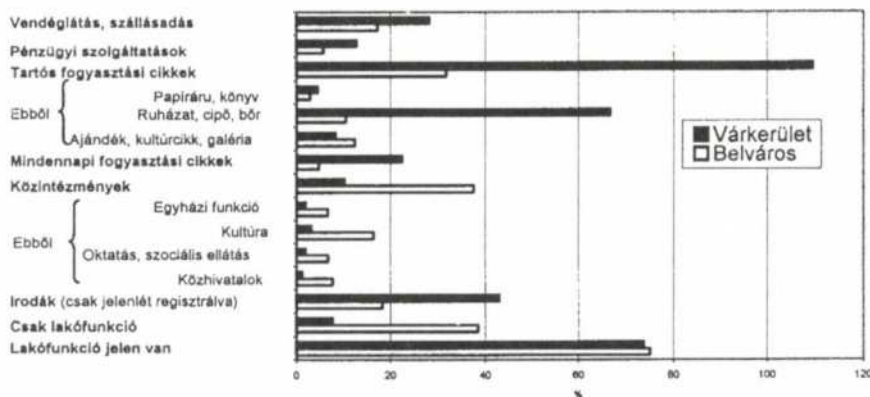
³⁵ Thirring G. (1936) i.m. 24 p.

³⁶ Balfi u.–Végfordulat u.–Halász u.–Árvaház köz

³⁷ Slumosodás (e: szlam): az épített környezet leromlásával, a lakófunkció degradálódásával, a lakosság elszegényedését, illetve kicserélődésével, később a társadalom szélsőséges magatartásformáinak megjelenésével járó nagyvárosokra jellemző folyamat.

³⁸ Sedlmayrné Beck Zs. (1984) i.m. 343–373; Uő: Sopron északi városrészének műemléki vizsgálata és programterve. Területrendezés 1973. 2. sz. VÁTI, Budapest 136–142.

Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a tulajdonosok jóvoltából ezeken a területeken is megindult az építkezés és a lakóházak felújítása, korszerűsítése. Ezt a tevékenységet külső tényezők is nehezítik, például a rossz közlekedési és útviszonyok, a közterületek elhanyagoltsága.³⁹

5. ábra. A belváros és a Várkerület funkcionális összehasonlítása. 100 épületre jutó funkció. 2000. július – Saját felmérés

A külvárosok közül a legrosszabb állapotúnak az északi, északkeleti városrész mondható. Gondjaik nem nevezhetők újkeletűnek, még 19. századnak sem, hiszen már a 18. században itt élt a legszegényebb lakosság.⁴⁰ A helyzet a 19. század során sem változott, s valószínűleg nem véletlenül működött a 20. század elején a Balfi utcában a járványkórház, a polgárotthon, a Halász utcában két árvaház, mellette a Bontond utcában a városi menedékház, s a Bécsi úton a hadiárvaház.⁴¹

Funkcionális szempontból a városrész döntően helyi lakossági igényeket szolgál. Ezt forgalmi helyzete is magyarázza, hiszen útjai nem főközlekedési utak, kivételnek tekinthető a Várkerülethez kapcsolódó, a bevásárlóturizmust kiszolgáló Füredi sétány és környéke, amely különböző szolgáltatások megjelenését segítette elő (2., 6. térkép). Ehhez hasonlóan a Sopron szálló telepítőerejéhez köthető a vendéglátó- és szálláshely-koncentráció az északi városrészben (5. térkép). Az Újteleki utcában pedig egy műszaki- és iparcikküzlet-koncentráció jött létre (3. térkép). A szolgáltató, üzleti funkciók elterjedése mindezek mellett egyenletesnek mondható.

Visszatérve a gazdaházakhoz megemlítendő, hogy azok építészeti szempontból is kevésbé alkalmasak üzlethelyiség befogadására, hiszen utcai homlokzatuk keskeny. Megoldást jelent, ha – mint azt példák is mutatják – a telket hosszában kinyitják.

³⁹ A Balfi utcában például az útburkolat minősége rossz, és a viszonylag nagy gépjármű forgalom miatt, ha esik az eső, a sok kátyúból az autók felverik a vizet, a sarat a homlokzatokra, így azok felújítás után hamar újra elcsúfolnak.

⁴⁰ *Thirring Gusztáv*: Sopron városa a 18. században – Sopron, 1939. 45–296.

⁴¹ *Heimler Károly* (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936; Sopron szab. kőr. város „Civitas fidelissima” és Sopronvármegye Általános címtára és útmutatója 1930–1932. Sopron, 1932.

Emellett korlátokat jelent a földszintes beépítés is. Az északi városrészt az 1970-es évektől máig hasonló funkciók ellátására látják alkalmasnak. Arra ugyanis, hogy a manapság Sopronban felerősödő „borturizmus” egyik kiszolgálója legyen.⁴² Ma a külvárosi gyűrűben látják a tervezők a belváros megújulásának egyik lehetőségét. A belváros lakásgondjainak megoldását a külvárosok felújításával együtt lehet véghezvinni.⁴³ Tehát a belváros revitalizációja nem képzelhető el a külvárosoké nélkül, kezelésük együttesen kívánatos, hiszen történelmi fejlődésük is szervesen kapcsolódott egymáshoz az elmúlt évezred során.

VII. Összefoglalás

Tanulmányunkban a történelmi épületállományt több szempontból próbáltuk vizsgálni: a területi különbségek, a városrészek, illetve a műemléki épületegyüttes szemszögéből.

Területileg, funkcionálisan jól elkülöníthetők a városrészek. A Várkerület mindig is a kereskedelem fő központja volt, jellege nem változott, csak szakosodott a rendszerváltozás után, a bevásárlóturizmus felerősödésével. A külsejében szép, gondozott képet mutató homlokzatok mögött a lecsökkent lakásállomány azonban a népszámlálási adatok tükrében itt is fejlesztésekre szorul.

A közigazgatási központként funkcionáló belváros értékes épületállományát tekintve mindenképpen kihasználatlan. Épületállományán a romlás első jelei mutatkoznak, problémái megoldásában döntőek lehetnek a következők: a forgalmi rend megváltoztatása, a lakásállomány számának csökkentése és minőségének emelése, továbbá a turizmus éltetése, élénkítése. A történelmi külvárosok és műemlékeik egyaránt a legnagyobb gondokkal küzdenek. Jobbára lakóterületként funkcionálnak, és erősebben slumosodó gyűrűként terülnek el a belváros és az újabb keletű külvárosok között.

A műemlékekhez való viszonyulás ellentmondásos. Egyfelől szerepük fontos a város társadalmi-gazdasági életében, akár a turizmusra, akár a közintézményi hálózatra gondolunk. Másrészt a műemlékekre vonatkozó szigorú törvényi szabályozás korlátozza a város spontán fejlődését.

Major Jenő a következő gondolatokat intézte 1944-ben a Sopronnal foglalkozó kutatókhoz: „A geográfusoknak a Sopronról szóló irodalmat nagyon óvatosan kell használnia, ne essék a múltba úgy bele, hogy nincs kilátás a jelen felé. [...] A kutatókat a művészi szempontból érdekes foglalkoztatja csak [...]. Nem ismerjük Sopronnak, mint gazdasági és kultúrközpontnak funkcióit, közlekedési viszonyait, mai gazdasági életét.”⁴⁴ Úgy véljük e sorok nagyrészt ma is megállják helyüket, s – bár csak részben sikerült – ezek szellemében próbáltunk cselekedni a kutatómunka során.

⁴² *Sedlmayrné Beck Zs.* (1973) l.m. 136–142; Szent Mihály domb Településrendezési Terve. Alátámasztó munkarészek. Tervező: Domiporta Építész Stúdió Kft. Budapest, 1998. Jún.

⁴³ *Helyzetfeltárás és koncepció...*, 2000 l.m.

⁴⁴ *Major Jenő: Sopron város földrajza 1944.* SSz. 45. (1991) p. 33.

HORVÁTH LÁSZLÓ

Egyházközségek és prédikátorok a
"kapui tartományban" 1590-ben

A 16. század '70-es és '80-as éveire tehető, hogy a Nádasdy-földbirtokok településein a reformáció folyamata lezárult. Az ott élő több ezer jobbágy, zsellér – követve földesura példáját – áttért az evangélikus hitre, és gyakorolta is azt. A reformáció ezen időszakaszából, a Nádasdy-földbirtokokhoz tartozó helységek közül bővebb adatokat a földesúri székhelyről, a birtokgazdálkodási központról, Sárvárról, valamint a dunántúli evangélikus iskolaközpontról, Csepregről találunk.¹ A másik gazdálkodási és egyúttal védelmi központhoz, Kapu(vár)-hoz – korabeli kifejezéssel élve: a kapui tartományhoz – tartozó települések közül csupán néhányról ismerünk e korszakból származó, az egyházközségek vagyoni helyzetéről is informáló adatokat.

A Fertőszentmiklós nagyközségre vonatkozó helytörténeti adatgyűjtés során bukantam rá a Nádasdy levéltár ún. számadásai között a „*Secunda Inquisitio Contra Wasvary Anno 1590 in Mense Aprilii Facta*” jegyzőkönyvre.² Ez a jegyzőkönyv Vasváry Imre kapui³ számtartó működésével kapcsolatban 30 településről és egy vámhelyről összegyűjtött adatokat, illetve a tanúmeghallgatások alapján összeállított panaszokat rögzíti helységenként, a következő témakörökben és sorrendben: egyházközségi adatok, jobbágyság, zsellérek, kisebb földbirtokosok, nemesek (és azok jobbágyainak és zselléreinek) felsorolása, a sessiók mérete, a helyadó mértéke, a borárusítás ideje, az úrbéri kötelezettség leírása, az irtásföldek, -rétek adatai, a panaszok ismertetése. Ez utóbbiak néha az úrbéri szolgálattal kapcsolatosak.

A továbbiakban csak a jegyzőkönyv egyháztörténeti vonatkozású adatainak általános ismertetésére, majd ezt követően a vonatkozó teljes szövegrész közreadására szorítkozunk, megjegyezve, hogy a panaszokat tartalmazó szövegrészek feldolgozása is bizonyára hasznos lenne, elsősorban az egyes Sopron vármegyei helységekben megkövetelt úrbéri szolgálatok árnyaltabb megismerése céljából.

Ez a jegyzőkönyv, mint adatforrás, a korabeli urbáriumokkal összevetve két vonatkozásban nyújt többet: egyrészt azoknál részletesebben ismerteti a település egyházközségének ingatlan vagyonát, a prédikátor jövedelmét, több esetben az ott működő prédikátor nevét, valamint a – földesúr által a római katolikusoktól elvett és az evan-

¹ Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. Sopron, 1924. 59–63. és 73–76.

² Magyar Országos Levéltár (MOL) Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Nádasdy, E 185 (továbbiakban: Nádasdy It.). A Gazdasági ügyvitel Iratai. Sárvár–Kapuvar–Csepreg, 1589–1624.

³ ma Kapuvár

gélíkus egyházközösségnek jutatott – templom meglétét vagy annak hiányát, másrészt felsorolja a panaszokat, amelyek egyébként a korabeli urbáriumokban ilyen nagy számban nem is találhatók.

A jegyzőkönyvi feljegyzésben az alábbi települések adatai szerepelnek: Babot, Ordó,⁴ Hidas,⁵ Tamási,⁶ Barbacs, Pordány,⁷ Szentmihály,⁸ Szil, Bogyoszló, Kecel,⁹ Beled, Szergény,¹⁰ Szentmiklós,¹¹ Endréd,¹² Csapod, Vitnyéd, Süttör, Kövesd,¹³ Peresztég, Cenk,¹⁴ Hegykő, Hidegség és Homok¹⁵ valamint Kapuvár, Bodonhely, Bősárkány, Pápóc, Petőháza, Sarród, Szerdahely és az egyetlen vámhely,¹⁶ Újhíd. Az utóbb felsorolt hét helysége és a vámhelyre vonatkozó szövegrészben egyházközösségi adatokat nem találunk. Az előzőleg felsorolt 23 helységről rögzített adatok körképet adnak arról, hogy ezeken a kapu-(vár)i birtokgazdálkodási központhoz tartozó településeken milyen anyagi háttér biztosította az evangélikus egyházközösségek működését. Ezt a jegyzőkönyvet kiegészítő, hézagpótló adatforrásnak tekinthetjük, mivel az e településekre vonatkozó korabeli urbáriumok az egyházközösségek működésére vonatkozóan lényegesen szűkszavúbbak. Igaz ugyan, hogy az evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek (az itt bemutatásra kerülő szövegrészekhez képest már) sokkal részletesebbek, viszont (azok) nem az 1590-es állapotot, hanem az annál 40 évvel későbbit rögzítik.¹⁷ Tovább növeli a forrás értékét, hogy jelentős számú, egymáshoz közel fekvő és egyazon földesúri birtokhoz tartozó települések, azonos időszakaszban, azonos elv szerint rögzített adatait ismerhetjük meg. Az ismertetésre kerülő adatok – az egyetlen Győr vármegyéhez tartozó, Rába menti Szentmihálytól eltekintve – mindegyike Sopron vármegyei, döntően a Rábaközben és az Ikva mentén fekvő településeket érintik, melyeket a térképen¹⁸ (1. ábra) aláhúzással jelöltünk meg.

A felsorolt 23 helység közül Ordón, Hidason, Endréden és Homokon egyáltalán nem volt templom, úgynevezett pusztatemplom¹⁹ volt Pordányban, Kecelen és Szergényben (itt puszta „kápólnácska” volt). Ordó és Hidas Babothoz, Endréd Szentmiklóshoz, Vitnyéd Csapodhoz, Homok pedig Hidegséghez tartozott, mint

⁴ Ordó Babot mellett levő helység volt, ma Babot része.

⁵ Babot és Bogyoszló közötti – ma már nem létező – helység.

⁶ ma Rábatamási

⁷ ma Rábapordány

⁸ ma Rábaszentmihály

⁹ ma Rábakecöl

¹⁰ ma Agyagosszergény

¹¹ ma Fertőszentmiklós

¹² ma Fertőendréd

¹³ ma Sopronkövesd

¹⁴ ma Nagycenk

¹⁵ ma Fertőhomok

¹⁶ Keceltől nyugatra, a Kis-Rába melletti „Uy Hid” vámhely, melynek éves vámbevételét sorolja fel a jegyzőkönyv.

¹⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évf. Bp. 1907. 11–19., 25–33., 39–41., 68–70.

¹⁸ Tóth Péter: Sopron vármegye közigyelési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589; Sopron, 1994 mellékletének felhasználásával készült.

¹⁹ pusztatemplom – lepusztult templom

filialé.²⁰ A jegyzőkönyv összesen tíz működő prédikátort – közülük hetet teljes névvel – említ, nevezetesen: Körmendy Istvánt (Szil), Szentgyörgyi Györgyöt (Bogyoszló), Gáll Mihályt (Beled), Plondinus²¹ Istvánt (Szentmiklós), Berkesi Mihályt (Kövesd), Velikinis Andrást (Hidegség), Tétényi Imrét (Cenk), továbbá Imre prédikátort (Szentmihály), Miklós prédikátort (Csapod) és Péter prédikátort (Peresztég). Megjegyezzük, hogy a Hidegségre vonatkozó leírásban Velikinis Andrást megelőző prédikátor neve (Berkesi) is feljegyzésre került.

Az adatok szerint mind a templom (szentegyház), mind a prédikátor vagy a prédikátorház rendelkezhetett ingatlannal, jövedelemmel. A legnagyobb területű szántóföld a beledi templomhoz, illetőleg a szili prédikátorhoz tartozott (32–32 hold). Az egyházi ingatlanok között sokszor szerepelt rét is, ebből a legnagyobb Csapodon volt (32 kaszás).²² Az egyházhhoz tartozó földek és rétek után – melyet zömmel a jobbágyok és zsellérek műveltek meg, kaszáltak le – jövedelmet kapott a templom és/vagy a prédikátor. Az ingatlanokat a földesúr, mint kegyúr bocsátotta a templom vagy a prédikátor rendelkezésére, de előfordult, hogy a faluközösség is juttatott földet, ún. velal-földet (Csapod, Beled) az egyháznak. Szőlővidéken (Kövesd, Peresztég, Szentmiklós, Cenk, Hidegség) szőlőterülettel, vagy abból származó jövedelemmel (esetenként hegyvámossal) is rendelkezett a templom vagy a prédikátor. Több helyen az ott működő malmok jövedelmének egy részéből is kapott adományt az egyház. Ez lehetett pénz (Peresztég, Cenk), gabona (Cenk), vagy sabbatalis²³ (Babot). Volt, ahol évente tűzifa is járt a prédikátornak (Babot, Pordány). A prédikátorság fenntartásához az egyházközség jobbágysai és házas zsellérei (inquilinusok), akik saját igavonó állattal szántottak, házanként és évenként gabonával (3/4–2 köböl²⁴), a házatlanok, vagyis a „lakók” (subinquilinusok) pedig éves fejpénz befizetésével (6–20 dénár) járultak hozzá. Peresztégen még az özvegy asszonyok is évi 4 dénár hozzájárulást fizettek. Helyenként (Babot, Vitnyéd, Szergény) a „halászó víz” mai szóval halássterület/halastó bevételeinek egy része is növelte a prédikátor jövedelmét. Érdekes volt a hegyközi rév után járó papi részesedés: minden átkelés után egy-egy hal járt a prédikátornak.

Sem a jegyzőkönyv följegyzőjének nevét – kíról az azonos íráskép alapján tételezzük fel, hogy egyazon személy volt – sem az egyes helységekre vonatkozó adatfelvételek pontos dátumát nem ismerjük. A jegyzőkönyvnek a települések egyházközségeire vonatkozó teljes szövegét modern átírásban,²⁵ a mai helyesírási szabályokat alkal-

²⁰ Az eredeti szövegben a filialé, illetve főkegyházközség helyett a korabeli „fara” kifejezést alkalmazták.

²¹ „Plondinus” felvett név, a prédikátor családi neve Klaszekovics (ld. Payr: i.m. 94.)

²² 1 kaszáló (1 kaszás) akkora rétterület, amekkorát egy ember egy nap alatt lekaszálni szokott.

²³ A hétvégi őrlésnél (szombat reggeltől az esti harangszóig és vasárnap reggeltől az esti harangszóig terjedő időszakban) a molnár az őrlésért járó díjat vagy részt a prédikátornak adta át.

²⁴ 1 köböl = 65 kg

²⁵ Az átírás során az egyes mondatrészeket elválasztó vesszők és a mondatokat elválasztó pontok helyét értelemszerűen módosítottuk. A szövegek közti rövidítéseket [ ]-be írva a szövegrészben, míg a mértékegységek és a gabonafélék rövidítéseit a lábjegyzetben oldjuk fel. Az áthúzott szövegrészt [---]-el jelöljük, annak tartalmát a lábjegyzetben adjuk meg. A család-, személy- és helynevekre valamint a helynévből képzett melléknévekre vonatkozó szövegrészeket, megkíséreljük a lábjegyzetben ( )-ben betűhíven megadni. Megjegyezzük, hogy a vagyon→van, ill. a molna→malom átírását azért nem hajtottuk végre, hogy a modern átírás mellett is maradjon a szövegben néhány – az értelmezést nem zavaró – szép, régies szóhasználat is.

mazva és az eredeti felsorolási sorrendet követve adjuk közre. A Hegykőre vonatkozó szövegrész fakszimiléjét – mintegy kézírás-mintaként – a 2. ábrán mutatjuk be.

Babot²⁶

Templum

Vagyon szentegyházuk,²⁷ prédikátoruk nincsen.

Volt a parókiális házhoz harminckét hold föld, kiket a polgárság szántott és valamikor²⁸ prédikátoruk volt, amint vele megalkudhattak jövedelmet megadták a prédikátoroknak.

Item.²⁹ Volt egy rétjük is, de immár mindenestől fogva az erdő fogta fel.³⁰

Minden házas³¹ ember adott a prédikátoroknak d³² 10 és egy-egy szekér fát.

Ite[m]. Baboti Rábán³³ volt uramnak ő nag[yságá]nak tíz kerékre való molna³⁴ szombattól fogva vecsernye harangkorig³⁵ és vasárnap vecsernye harangkorig az prédikátoroknak járt.

Item. Egy kis tó is vagyon, melyet mindenkor a prédikátor halásztatott, mikor prédikátoruk volt. Most immár szabad minden embernek halászni.

Item. Vízbert [-]³⁶ minden halászó víztől adtak.

Ite[m]. Volt a szentegyház mellett egy kis házacska, kiben harangozót tartott a prédikátor.

Ordó³⁷

A baboti³⁸ szentegyházhoz farások.³⁹ Ők is jövedelmet a prédikátoroknak annyit adnak, mint szintén babotiak.⁴⁰

Itt mondok köszönetet az iratanyag összeolvasásáért *Németh István* levéltáros úrnak (Magyar Országos Levéltár).

²⁶ (Baboth)

²⁷ szentegyházuk – templomuk

²⁸ valamikor – amikor

²⁹ item – szintén, hasonlóképpen

³⁰ fogta fel – foglalta el

³¹ házas ember – saját házzal rendelkező jobbágy és zsellér (inquillinus)

32 d[enarius] – dénár; 100 dénár = 1 magyar forint

³³ (Babothy Raban)

³⁴ molna – malom; a baboti Kis-Rába szakaszon lévő földesúri malmokat összesen 10 malomkerék hajtotta meg, ez jelenthette azt is, hogy ott például 5 db kétkerékű malom működött.

³⁵ vecsernye harangkorig – esti harangszóig

³⁶ már; áthúzva

³⁷ (Ordo)

³⁸ (Babothy)

³⁹ farások – flókegyházközségként a baboti anyaegyházközséghez tartoztak (ott lakott a prédikátoruk).

⁴⁰ (Babotyak)

Hidas⁴¹

Szentegyházuk nincsen, hanem Babot[ra]⁴² farások. Mikor prédikátoruk Baboton⁴³ vagon, akkor ad minden házas ember d 10.

Tamási⁴⁴

Templum

Szentegyházuk vagon pusztaszabású.⁴⁵ prédikátoruk most nincsen.

* Vagon az szentegyházhoz tizenkét hold föld, 12 melyeket a csáfordiak⁴⁶ élnek⁴⁷ uram ő nag[yság]a akaratából, de a bogyoszlói⁴⁸ szentegyházhoz adnak most képét⁴⁹ róla.

Vagon rét a szentegyházhoz, úgymint huszonöt ember kaszálja, de most uram ő nag[yság]a akaratából Szentgyörgyi Gábriel⁵⁰ uram bírja.

Mikor volt papjuk minden házas ember adott búzát ttr⁵¹ cb⁵² 1/2⁵³
a⁵⁴ cb 1

* *Mellette lapszéli feljegyzésben (azonos kézírással):* Azt a bogyoszlóiak⁵⁵ húszt hold földnek mondják, de a bogyoszlói⁵⁶ szentegyházhoz ebben semmit nem adnak.

Barbacs⁵⁷

Templum

Szentegyházuk vagon, de mostan prédikátoruk nincsen.

Vagon a szentegyházhoz nyolc hold föld. 8

Vagon egy darab rétje is, de azt is mind elfogta⁵⁸ a víz, hogy nem kaszálhatják.

Vagon egy kis darab vize is, halászó víz.

⁴¹ (Hýdaz)

⁴² (Baboth[ra])

⁴³ (Baboton)

⁴⁴ (Thamassý)

⁴⁵ pusztaszabású – lepusztult

⁴⁶ (chafordyak); Csáford, a rábaközi Jobaházával szomszédos település, mely a 19. század elején már teljességgel Jobaháza határába olvadt.

⁴⁷ élnek – felhasználják, igénybe veszik

⁴⁸ (Bogyozlay)

⁴⁹ A learatott szálak gabonát kévékbe kötötték és azokat kévének (vagy keresztnek) nevezett csomókba rakták. Sopron megyében 1 kévébe (leggyakrabban) 18 kévét raktak.

⁵⁰ (Sznthgorgy Gabrivl)

⁵¹ tr[iticum] – búza

⁵² c[u]b[ulus] – köböl

⁵³ az 1/2-es számértéket egy áthúzott „j” betűvel jelölték

⁵⁴ a [vena] – zab

⁵⁵ (Bogozlayak)

⁵⁶ (Bogozlay)

⁵⁷ (Barbach)

⁵⁸ elfogta – elborította

Pordány⁵⁹

Templum

Vagyon valami puszta szentegyházuk, de prédikátoruk nincsen mostan.

Mondják azt a polgárok, hogy a szentegyházhoz vagyon föld két tagban, de számát nem tudják. Napenyíszet⁶⁰ felől, úgymint egy tagban és rétet éppenségével⁶¹ az úr ő nag[yság]a számára élük.⁶²

Vagyon megint más tagban napkelet felől egy tag föld, kit osztottak helyhez.

A polgárság, azonképpen uram ő nag[yság]a számára is osztottak, mely földnek bizonynal⁶³ számát nem tudják.

Mondják ezt is, hogy Fehérvár⁶⁴ vesztekor⁶⁵ is mikor Sennyei Ferencet⁶⁶ szegényt⁶⁷ behozták az tiszben⁶⁸ és prédikátoruk nem lévén, akkor az időben idegenedett el a szentegyházról.

Mondják azt is, hogy mikor volt prédikátoruk, minden helytől adtak fél köből búzát

ttr cb 1/2

av⁶⁹ cb 1/2

Egy-egy szekér fát is hoztak neki minden helyes⁷⁰ ember.

Szentmihály⁷¹

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Imre⁷² prédikátor.

Mivelhogy ezelőtt puszta volt és pusztára szállottak, a szentegyháznak semmi bizonyos jövedelmet nem tudják mondani.

De mostan adnak minden helytől d 7 és még adnak gabonát qr⁷³ 3.

⁵⁹ (Pordan)

⁶⁰ napenyíszet – napnyugat

⁶¹ éppenségével – most

⁶² élük – használják, művelik

⁶³ bizonynal – bizonyossággal

⁶⁴ (fvyvrwar)

⁶⁵ vesztekor – elvesztésekor, mikor azt a törökök 1543-ban elfoglalták.

⁶⁶ (Svnnvy Fvrnczvt); Két Sennyei Ferenc nevű tisztségviselő is működött ez időben a Nádasdy birtokon. A Sárvárott tevékenykedő, már 1531-ben szolgálatba állott és később a Nádasdy uradalmak legfőbb gazdasági irányítójává vált. A másik, Kapu(vár)ott volt tisztségviselő. (ld. *Komoróczy György*: Nádasdy Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp., 1932. 52.)

⁶⁷ feltehetően utalás a közeli halálára.

⁶⁸ behozták az tiszben – tisztségviselő lett

⁶⁹ av [ena] – zab

⁷⁰ helyes ember – egész hellyel (1 sessióval) rendelkező jobbágy

⁷¹ (Zenth Mýhal)

⁷² (Emrv)

⁷³ q [ua] r [tal] – negyed ; itt 3/4 köből jelent

Oppidum⁷⁴ Szil⁷⁵**Templum**

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Körmendi István⁷⁶ prédikátor.

Vagyon szántó földje prédikátorsághoz, úgymint harminckettő, egy tagban hold. 32

Melyeket eddig a polgárság szabad akaratából szántottak, kepét adván róla a prédikátornak.

Ite[m]. Vagyon két darab széna rétecskéje, úgymint nyolc ember kaszáló.

Minden házas ember ad esztendeig⁷⁷ tr cb 1

Ezenkívül ad minden házas ember d 16

Item. Vagyon két zsellére is.

Bogyoszló⁷⁸**Templum**

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Szentgyörgyvölgyi György.⁷⁹

Vagyon a szentegyházhoz föld hold 12

Vagyon öt ember kaszálja réjtje.

Minden házas ember ad a prédikátornaktr cb 1/2

a cb [---]⁸⁰ 1

Item. Szokásosképpen⁸¹ a polgárok adnak annyi rétet a prédikátornak, kivel bérik.

Kecel⁸²**Templum**

Szentegyházuk vagyon pusztaszabású, prédikátoruk nincsen.

Vagyon a szentegyházhoz egy szélben⁸³ úgymint tizenhat hold, 16, kit uram ő nag[yság]a számára élnek.

Rétje vagyon úgymint tizenkét ember kaszáló, de az erdő is gyakor[ta] felfogta,⁸⁴ hogy még alig mehetnének el is benne.⁸⁵

⁷⁴ oppidum – mezőváros

⁷⁵ (Zyll)

⁷⁶ (Kvrmvndy Istwan)

⁷⁷ esztendeig – esztendőnként

⁷⁸ (Bogyoszló)

⁷⁹ (Zvnth Górgywolgy Górgy)

⁸⁰ 1/2; áthúzva

⁸¹ szokásosképpen – szokásképpen

⁸² (Kechell)

⁸³ egy szélben – egy tagban

⁸⁴ felfogta – elfoglalta, elterjeszkedett rajta

⁸⁵ alig mehetnének el is benne – alig tudnának abba bemenni

Beled

Templu[m]

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Gáll Mihály⁸⁶ deák.

A szentegyházhoz volt föld, de erdővé lett.

Rétje vagyon, kit az velal⁸⁷ neki ad, velal földnek hívják, úgymint tíz ember kaszálja.

Minden házas ember ad a prédikátornak ttr cb 1/2

a cb 1/2

Item. Megint adnak gyónópénzt⁸⁸ minden ember p[énzt] d 4.

Vitnyéd⁸⁹

Templum

Szentegyházuk vagyon, de most nincsen prédikátoruk.

Vagyon a szentegyházhoz egy darab halász víz, azt felébe is adták valami [---]⁹⁰ halásznak.

Vagyon ismét széna rétje egy darab, négy ember kaszálja.

Régezte mikor prédikátoruk volt adtak minden helytől tíz-tíz krajcárt cr⁹¹ 10

De most a csapodi⁹² prédikátor jár hozzájuk és velalul⁹³ szerződésképpen Esztendeig⁹⁴ adnak neki fl⁹⁵ 10.

Szergény⁹⁶

Vagyon puszta kápolnácskájok puszta Szent Márton⁹⁷.

Ehhez mondják, hogy vagyon egy darab réjtük, úgymint hat ember kaszáló, melyet a szentmiklósi⁹⁸ prédikátor bír.

Vagyon egy darab halászvize.

⁸⁶ (Gall Myhall)

⁸⁷ velal – falu

⁸⁸ Feltehetően még a reformáció előtti időből fennmaradt elnevezés.

⁸⁹ (Vyttned)

⁹⁰ hasznát; áthúzva

⁹¹ cr [uciferus] – krajcár; a rajnai forint 1/60-a, 1 rajnai forint = 0,8 magyar forint

⁹² (Chapody)

⁹³ velalul – falutól

⁹⁴ esztendeig – esztendőnként

⁹⁵ fl [orenius] – forint

⁹⁶ (Zerghen)

⁹⁷ (Zvnth Marthon)

⁹⁸ (Sznth Myklossy)

Szentmiklós⁹⁹

Templum

Szentegyházuk vagyon, prédikátoruk Plodini István.¹⁰⁰

Vagyon háza a polgárság rendiben, mely után bír földeket, mint egyes polgárság.

Vagyon a szentegyházhoz két hold föld.

Vagyon a szentegyházhoz két darabban rétje, úgymint nyolc ember kaszáló.

Vagyon a szentegyházhoz egy szőlője qr¹⁰¹ 1

Item. Megint vagyon azokon a rétekenkívül rétje hegy határ mellett.

Item. Szántó ember ad minden helyes ttr cb 1

Item. Zsellér és lakó¹⁰², aki nem szánthat¹⁰³, ad tíz-tíz pénzt d 10.

Van két jobbágy.

Csapod¹⁰⁴

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk mostan Miklós¹⁰⁵ prédikátor.

Vagyon a prédikátornak a házak rendiben egy ház hely, kiből lakik, azt hely földjével és rétfjével bírja. A helyhez vagyon zwrthvy¹⁰⁶ annyi igazsága mint egyéb házakhoz.

Item. Volt megint egy darab föld, kit szabad földből irtottak volt és azt azon kívül hagyták, velalul engedték¹⁰⁷ azt a földet a szentegyházhoz, úgymint tíz hold. 10

Vagyon megint egy darab rét, ki a szentegyházhoz való, úgymint harminckét ember kaszáló. Ezt velalul kaszálják meg neki.

Item. Megint szántanak neki velalul három hold földet.

Item. Uram ő nag[yság]a ezen kívül megint míg ott lakik, adott egy pusztát helyet neki földjével, rétfjével tizenegy hold. 11

Minden helytől, aki szánt, avagy egy helyes vagy fél helyes avagy zsellér legyen, ad neki búzát cb 1.

Item. A másnál való lakók valahányan vannak, mindegyik ad tizenkét két¹⁰⁸ pénzt.

⁹⁹ (Zenth Mykdoos)

¹⁰⁰ (Plodiny Istwan); Plodini helyesen Plodinus, ld.: 21. l. ábjegyzetet.

¹⁰¹ quartal – fertály; itt mint szőlőterület mérték, mely Sárváron 898–3997 □ölt, Csepregen pedig 2447 □ölt jelölt.

¹⁰² lakó – olyan zsellér, akinek nincs háza, más házában lakik (subinquillinus)

¹⁰³ az ki nem szánthat – kinek nincsen saját igavonó állata

¹⁰⁴ (Chapod)

¹⁰⁵ (Mykdos)

¹⁰⁶ jelenleg értelmezhetetlen szó (betűhíven leírva)

¹⁰⁷ engedték – átengedték

¹⁰⁸ két – tizenkét

Endréd¹⁰⁹

Szentegyházuk nincsen, Szentmiklóstra¹¹⁰ farások.

Szentmiklósi¹¹¹ prédikátornak minden helytől, fél helytől, zsellér valaki szánt és magának vonóbarma vagy ad ttr cb 1.

Süttör¹¹²

Templum

Szentegyházuk vagy, prédikátoruk is vagy.

Mondják azt a mostani polgárok, de ők nem tudják, hogy az eleiktől hallották, hogy volna tizenkét hold föld a templomhoz, kit most Nyári Bernátné¹¹³ bír, de ők ebben¹¹⁴ semmit nem tudnak.

Azonképpen rétje is vagy, kit most a szentmiklósi ispán¹¹⁵ bír, tizenhat ember kaszálja, kit sok esztendőől fogva ispánok bírnak és élnek quo iure¹¹⁶ nem tudjuk.

Ite[m]. Párnás Imre¹¹⁷ is bír egy rétet, ki a szentegyházhoz való volt, úgymint nyolc ember kaszálja.

Ite[m]. Más helyen is, Endréd¹¹⁸ felé bír a szentmiklósi¹¹⁹ ispán, ki a szentegyházhoz való volt régen, úgymint hat ember kaszálja.

Ite[m]. Adnak minden helyes szántó ember egy-egy köből búzát a prédikátornak ttr cb 1.

Kövesd¹²⁰

Templum

Vagy szentegyházuk, prédikátoruk Berkesi Mihály¹²¹.

A szentegyházhoz vagy szóló [---]¹²²

hegyvámja a kövesdi¹²³ hegyről [---]¹²⁴ 6 p¹²⁵ 6

¹⁰⁹ (Endred)

¹¹⁰ (Zvnth Myklosra)

¹¹¹ (Zvnth Myklossy)

¹¹² (Sótyór)

¹¹³ (nyári bvrnalthv); Nyári Bernát Nádasy tisztségviselő három levele is ismert, melyet 1574-ben Nádasy Ferenchez írt. (Nádasy lt. Missiles)

¹¹⁴ ebben – erről

¹¹⁵ (Zvnth Myklossy); A szentmiklósi ispán neve: Thar István. (Nádasy lt., Gazdasági ügyvitel iratai. Sárvár–Kapunár–Csepreg, 1589–1624.)

¹¹⁶ quo iure – milyen jogon

¹¹⁷ (Parnas Emrv); A Nádasy tisztségviselők között Párnás Imre működését bizonyító adatot eddig nem találtam, viszont Párnás János nevű tisztségviselő ismert, aki (egyebek között) 1571–72-ben egy-egy gazdasági témájú cenki, kapui és völcejei keltezésű levelet küldött Lőrincfalvy Kristófnak. (Nádasy lt. Missiles)

¹¹⁸ (Endrvd)

¹¹⁹ (Szvnth Myklossy)

¹²⁰ (Kóvesd)

¹²¹ (Bvrkvssy Myhal)

¹²² qr 10; áthúzva

Ezt a polgárok a templom épületire mondják, hogy költik.

Prédikátorság jövedelme

Vagyon szántó föld három mezőre, hold 18

Vagyon a prédikátorsághoz egy fertály szőlő.

Vagyon széna rétje három darabban, három ember kaszálja.

Minden szántó ember ad neki ttr cb 1

a cb 1

Aki pedig nem szánt cr 14

Prédikátornak vannak zsellérei.

Peresztég¹²⁶

Templum

Vagyon szentegyházuk, kinek prédikátora Péter.¹²⁷

Szántó földje a szentegyháznak hold 28.

Széna rétje vagyon két helyen, tizenhárom ember kaszálja.

Vagyon a peresztégi¹²⁸ hegyen a Szarka¹²⁹-hegyen egy szőlője qr 2.

Mondják azt is, hogy az itt való malomból, kit szegény Ádám¹³⁰ deák bírt az Ikva¹³¹ vizén, kiről szentegyházhoz régi szokás szerint esztendőnként adtak d 80.

Avagy pedig a pénzt meg nem adtak, ott köből gabonát adtak érte.

Ez járt a szentegyház épületire, de sok esztendőtl fogva semmit róla nem adtak különben, hanem tavaly a prédikátor házat zsindelyezték, adtak két köből búzát belőle, kire uramnak ő nag[yság]ának gondjának kell lenni.

Item. Minden helyes ember ad prédikátornak ttr cb 1

zabot cb 1

minden zsellér ad d 20

a lakos d 10

Ite[m]. Özvegy asszonyok, ki helyben lakik d 4

Vagyon három ház jobbágya.

Cenk¹³²

Templum

Vagyon szentegyházuk, predikátoruk vagyon Tétényi Imre¹³³ uram.

¹²³ (Kewesdy)

¹²⁴ qr t; áthúзва, ahol t [ina] – csöbör, űrmérték, 1 soproni csöbör = 70,5 liter

¹²⁵ p [int] – űrmérték, 1 soproni pint = 1,25 liter

¹²⁶ (Perezvtgh)

¹²⁷ (Pvthvr)

¹²⁸ (Pvrvtvghy)

¹²⁹ (Zarka)

¹³⁰ (Adam)

¹³¹ (Ikwa)

¹³² (Chenk)

¹³³ (Thvtvny Emrv)

Vagyon szántófeldje a prédikátornak, házához mint a több helyekhez hold 8.
 Ite[m]. Vagyon a szentegyházhoz hold föld, kiket a prédikátor él¹³⁴ hold 14.
 Ite[m]. Négy helyen való rétje is vagyon a szentegyházhoz, hat ember kaszálja.
 Ite[m]. A szentegyházhoz vagyon két szőlője, egyik a cenki¹³⁵ hegyen második a bozi¹³⁶ hegyen. qr 2.

Ite[m]. A cenki¹³⁷ hegyen vagyon egynéhány szőlő egy darabban, kinek a hegyvámja az egyházhoz és prédikátornak jár, tudniillik az öreg csöbörrel¹³⁸ c¹³⁹ 6.

Ite[m]. Az minemű molna¹⁴⁰ uramnak ő nag[yság]ának az Ikván¹⁴¹ ott Cenken¹⁴² vagyon az alsó malomból minden héten jár fél-fél köből búza tr cb □.

Ite[m]. Keresztúr¹⁴³ felé az minemű molna vagyon uramnak ő nag[yság]ának abból jár az prédikátornak malomböcs¹⁴⁴ ttr cb 4.

Ite[m]. Minden helytől, aki szánt, ad a prédikátornak és a zsellér is, aki szánt ad

ttr cb 1

zabot cb 1

ha pedig zabot nem vet, ad. cr 4

Amely zsellér pedig nem szánt, ad cr 14

Prédikátornak jobbágy, öt zsellér.¹⁴⁵

Hegykő¹⁴⁶

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk nincsen, hanem Hidegségről¹⁴⁷ néha-néha jár közikben¹⁴⁸ a prédikátor.

Amint mondják, hogy régen a prédikátornak háza volt, de most nincsen, pusztá vagyon, hozzá hold 10 de ezt az úr majorjához szántják.

Item. A szentegyházhoz vagyon egy tagban melyet a majorhoz élnek, uram ő nag[yság]a számára vagyon egy tagban hold 40.

Item. Vagyon egy kis rétecskéje, úgymint két ember kaszálja. De ezt is uram ő nag[yság]a számára élük.

¹³⁴ él – használja fel, veszi lgénybe

¹³⁵ (chvny)

¹³⁶ (Bozy)

¹³⁷ (chvny)

¹³⁸ öreg csöbörrel – régi csöbörrel

¹³⁹ c [hibrio] – csöbör

¹⁴⁰ az minemű molna – amilyen malom

¹⁴¹ (Ikwan)

¹⁴² (chvknv)

¹⁴³ (Kvrzthwr)

¹⁴⁴ malomböcs – a malomtól a prédikátornak esztendőnként járó gabona megnevezése

¹⁴⁵ A prédikátornak egy jobbágya és öt zsellérje van.

¹⁴⁶ (Hegkw)

¹⁴⁷ (Hydvghsvgról)

¹⁴⁸ közikben – közéjük

Item. Régi szokás szerint az mint¹⁴⁹ mondják minden helyes ember zsellér azonképpen adott a prédikátornak d 14

Item. Régi szokás szerint adtak a prédikátornak, mikor réven által költöztenek,¹⁵⁰ egy-egy halat.

Homok

Szentegyházuk nincsen, Hidegséghez¹⁵¹ való fara, de a szentegyházhoz három hold föld vagyon Homokon.¹⁵²

Hidegség¹⁵³

Templum

Vagyon szentegyházuk, prédikátoruk Velekinis András.¹⁵⁴

Vagyon háza, kiben lakik, helyhez való földje vagyon hold 2.

Item. Vagyon egy darab rétje, három ember kaszálja.

Item. Vagyon egy szőlője a szentegyházhoz.

Item. A hegykői¹⁵⁵ puszták közül egy pusztát szakasztott volt¹⁵⁶ uram ő nag[yság]ja az előbbeni¹⁵⁷ prédikátornak, Berkesinek¹⁵⁸ propter tenuitatem proventuu[m].¹⁵⁹ A mostani prédikátor succedalis¹⁶⁰, kitől elvették azon könyörög ő nag[yság]ának adná meg neki.

Prédikátor zsellérei: Tóth Miklós,¹⁶¹ Horváth Dénes.¹⁶²

Egy pusztá helye vagyon, zsellér hely.

¹⁴⁹ az mint – amint

¹⁵⁰ által költöztenek – átkeltiek

¹⁵¹ (hydyghseghoz)

¹⁵² (homokon)

¹⁵³ (Hydeghsegh)

¹⁵⁴ (Vvlykinis Andras)

¹⁵⁵ (hvgkwy)

¹⁵⁶ szakasztott volt – használatra átadott

¹⁵⁷ előbbeni – előző

¹⁵⁸ (Bvrkvssynek)

¹⁵⁹ propter tenuitatem proventuum – jövedelmeknek szűkössége miatt

¹⁶⁰ succedalis – következő; itt: jogutód

¹⁶¹ (Toth Myklos)

¹⁶² (Horvath Dvynvs)

Az Ady Endre úton álló úgynevezett SOTEX-kultúrház építése közben 1951. október 2-án a déli órákban súlyos szerencsétlenség történt. Az építő-kivitelező 48/2 Magasépítési Vállalat (korábban Soproni Magasépítési Nemzeti Vállalat) fiatal mérnökeként egy közeli másik építkezésre voltam beosztva. A szerencsétlenséget követően engem rendelt ki a vállalat a mentési és rom-bontási munkák irányítására, s ennek a feladatnak több héten át kellett eleget tennem. Így a történetekről közvetlen ismereteim vannak.

Az Ady Endre út mentén a Raffensperger kertészet és az Erzsébet-kert között állott a malátagyár. Ez a második világháború idején, amikor a bombázások során súlyosan megsérült, már csak raktár, istálló és néhány lakás céljaira szolgált. A romok még néhány évig álltak. A háború után szovjet tulajdonba került soproni textilgyárak, a SOTEX és a Fésűsfonó ennek a malátagyárnak a helyét szemelték ki – kétségtelenül a város-építéssel javára – máig is álló kultúrházuk felépítésére. A tervezéssel a Győri Tervező Iroda soproni fiókját bízták meg, a terveket Winkler Oszkár építészmérnök készítette, a tartószerkezet méretezését a statikus-tervező Gallus László építészmérnök végezte. A kivitelező vállalat részéről az építésvezető Schnittchen Gyula építésztechnikus volt.

A békekölcsönjegyzés, a munkaverseny, az osztályharc idejét éltük. Az építkezést csak 1951 nyarán kezdték meg, mégis év végi befejezését sürgették. Mint a szovjet vállalatok ajándékát Sopronnak, a munkát politikai aura vette körül. Mégsem a sietség, s ahogy a köztudatban él, a korai kizsaluzás vezetett a tragédiához, inkább a munkaversenyekkel gyakran együtt járó felületesség. Azt is meg kell jegyezni, hogy a vasbetonszerkezetek építésében Sopronban éppen a kivitelező építőiparban kevés volt a tapasztalat. Ezt bizonyítja, hogy a mintegy 500 fizikai munkással dolgozó építővállalatnak a vasbetonmunkákhoz egyetlen vasszerelő szakmunkása volt, aki társait akkor taníttatta. Az építésvezető sem kerülhetett korábban ilyen méretű vasbetonszerkezettel kapcsolatba. A statikus tervező ugyan tapasztalt szakember volt, de idős szerkesztő-rajzolója ugyancsak újonc volt a vasbetonrajzok készítésében.

A magyar építőanyagipar is munkaversenyben termelt, a betonozási munkákhoz használt hazai cementek megbízhatatlanok voltak, sok helyütt merültek fel panaszok. Az előírt betonszilárdságot, a próbatesztek tanúsága szerint még megközelíteni is nehéz volt. A méretezési előírásokban rejlő jelentős biztonsági hányadnak köszönhető, hogy viszonylag kevés katasztrófa történt.

1951 szeptemberben a felső földem bebetonozásával elkészült az épület tartószerkezete, melynél a figyelem főleg a nagyterem vasbetongerendái felé irányult. Az épületnek az Ady Endre úti szárnyán, a bejárattól balra, a középfőfalat a földszinten és az első emeleten egyaránt két-két egymás fölött álló körszervenyű vasbetonoszlop váltja ki. Ezekre fekszik fel a mestergerenda, mely a földemmezőket hordja. A szerencsétlen-

séget elsősorban az egyik oszlop szabálytalan vasszerelése okozta. A kétszintes vasbetonoszlop vasszerelése a szokásoknak megfelelően toldott volt. A toldást rendszerint a padlószint felett készítették, úgy, hogy amikor az alsó szakaszt – és vele együtt a födémet is, jelen esetben a földszint feletti födémet – bebetonozták, a következő munkaszinthez túszerűen merednek ki a toldáshoz a vasbetétek. A gyakorlatlan rajzoló-szerkesztő miatt a Sotex kultúrház terveinél a toldást a padlószint alatt kellett volna elvégezni, ezt a kivitelezés során elmulasztották, s nyilván csak akkor vették észre, amikor a födém be volt már betonozva. Hogy a tervező statikus a szokatlan, de szerkezetileg végül is nem kifogásolható toldást így miért engedte meg, nem ismeretes. A toldás elmaradt, az emeleti vasbetonoszlop vasszerelését egyszerűen ráállították az alsó szakaszra, amivel mechanikai értelemben folytonos oszloprúd helyett csuklós rúd jött létre. A hibát tetézte, s ez a szerencsétlenséget követő bontásból egyértelműen megállapítható volt, hogy a padlószintből az alsó vasak néhány centit kiemelkedtek, amivel a felső oszlopszakasz betonozásánál végzetes „fészkek” keletkeztek. Ez alatt azt értjük, hogy a csomópont nem volt betonnal tisztességesen kitölthető. Ezt a hibát sem az építésvezető, sem a műszaki ellenőrzést is ellátó statikus-tervező mérnök nem vették észre.

A végzetes napon került sor a szerkezet kiszaluzására, amit az előírásokkal ellentétben fordított sorrendben végeztek el: a födémlemez és a mestergerenda kiszaluzását követően került sor a körszalvény oszlop zsaluzatának kibontására. Ha a kiszaluzást az építőtípus szabályai szerint az oszloppal kezdik, rögtön meglátszott volna a hiba az oszlop tövében, a „fészkes beton”. Akkor a gerendát és a lemezt az állvány még tartotta volna. Így azonban az oszlopzsaluzatot képező lécezőst körbefogó kaloda eltávolításának pillanatában az oszlop összerogyott. És mivel az oszlop által tartott gerenda és födém már ki voltak zsaluzva, ezeket az oszlop magával rántotta. Mintegy 120 m² födémmező szakadt le, mely magával húzta a homlokzati fal egy szakaszát is. Az építkezést hamarosan bámszokó tömeg vette körül, de az ÁVH szétoszlatta az embereket. A kiszaluzást végző tapasztalt süttői ács, Varga Vince, valamint a közelében dolgozó Fehérvári soproni kőműves és egy nagycenki kőművestanuló azonnal meghaltak. Sérült nem volt.

A haladéktalanul beindult mentési munkák nagyon körülményesek és veszélyesek voltak, mert az egyik holttest a mestergerenda alatt feküdt, és csak másnap sikerült kihozni. A mentéshez a legrimitívebb kézi szerszámok (csákány, hegesztővágó) álltak csak rendelkezésre. A veszélyt megvető bátorsággal dolgozott a mentésnél Knüll József kőműves és Piller hegesztő.

Az ÁVH a helyszínen tartózkodó műszakiakat azonnal letartóztatta: így az építésvezetőt, a munkavezetőt, a statikus mérnököt és az éppen építészeti művezetést végző, a szerencsétlenségben teljesen vértlen Winkler Oszkár építész is. Az Építésügyi Minisztérium hathatós közbenjárására Winkler Oszkárt néhány nap múlva fogságából kiengedte, később Gallus Lászlót, akinek véltenségét a minisztérium sikerrel bizonyította. Fél év múlva került sor a Soproni Járásbíróságon az ügy tárgyalására, ahol is – a kor mentalitását és az építkezés politikai jelentőségét tekintve – viszonylag enyhe ítélet született: az építésvezetőt és a munkavezetőt egy-egy évi börtönre ítélték, utóbbit

megítélésem szerint vétkesen, mert a balesetet kiváltó hiányosságok nem az ő mulasztásából fakadtak. Gallus Lászlóval szemben az ügyesség nem emelt vádat.

A szerencsétlenségnek így több, mint szemtanúja voltam. Még 6 évig dolgoztam építésvezetőként és további négy évtizedig vettem részt műszaki ellenőrként építőmunkák kivitelezésében. Mivel az eset mélyen megrázott, a magam részére azt a tanulságot vontam le, hogy az építőipari munkáknál mindent megelőző követelmény a technológiai fegyelem betartása.

A baleset romjainak eltakarítása után a hibás szerkezeteket kijavították illetve újból felépítették. Az építkezést a tapasztalt Wildzeiss János építőmester vezetésével 1952. augusztus 20-ra fejezték be.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

SZEMÁN ATTILA

Gömöri János: Az avar-kori és
Árpád-kori vaskohászat régészeti
emlékei Pannoniában

Sopron, 2001.

Az Iparrégészeti Lelőhelykataszter első kötete a kora-középkori vaskohászatot öleli fel. A kötet, amely a Soproni Múzeum Régészeti Gyűjteménye és a MTA VEAB Iparrégészeti és Archeometriai Munkabizottsága közös kiadásában jelent meg, több évtizedes kutatómunka eredményeként jött létre. E munkának köszönhetően alaposan megszorodtak a kohászati lelőhelyek, így ezek közt ma már nehéz segítség nélkül eligazodni. Az adattár minden jelenleg ismert, szám szerint 382 lelőhelyet tartalmaz.

A kiadvány jellegzetes példa az interdiszciplináris kutatásokra. A hagyományos régészet-történelem-nyelvészet együttműködés mellett a természettudományos vizsgálatok egyre elterjedtebbek és nélkülözhetetlenek a régészet egész területén, de az iparrégészeti kutatások esetében különösen. Ez adódik abból is, hogy a régi, többnyire lakóhelyen kívüli ipari munkahelyeken általában nagyon kevés datáló értékű tárgy kerül elő. Ezért rengeteg természettudományos anyagvizsgálat, kormeghatározás egészíti ki a hagyományos régészeti tipológia módszerét. Nélkülük reménytelen lenne az előrelépés.

A bevezetőben a korszak vaskohászatának külföldi kutatását röviden jellemezve, a magyarországi leletek jelentőségét a tágabb környezettel összehasonlítva mutatja be, majd az adattár használatának szabályait ismerhetjük meg. Ez után következik a kötet

legfontosabb része, a régészeti anyag lelőhely szerinti felsorolása, az adattár. A lelőhelyekkel foglalkozó szakaszok végén mindenütt megtaláljuk az adatok származására, az eredeti közlésre történő hivatkozást.

Nyugodtan állíthatjuk, hogy a kötet soproni vonatkozású. Nemcsak a szerző személye és az őt segítő munkatársak jelentős része kötődik a városhoz, hanem az adattár 17 soproni lelőhelye is. Ezek mellett számos egykori Sopron vármegyei lelőhely szerepel a műben. Érdekes tehát ilyen vonatkozásban is értékelni e kiadványt. Megfigyelhető, hogy a szerző a saját ásatásai közül néhányat a többi lelőhelynél jóval részletesebben közöl. Nyilvánvaló, hogy a nagyobb jelentőségű és az általa részletesebben ismert eseteket emelte ki. Ennek azonban – soproni szemzőből nézve – az a pozitív hatása, hogy többek közt a soproni, és Sopron környéki lelőhelyek is részletesebb tárgyaláshoz jutnak.

Az összefoglaló fejezetben az adattárban közölt anyag rendezett összegzését, nemzetközi kitekintést, a régebbi ismeretanyag újabb kutatási eredményekkel történő összevetését, értékelését találjuk. A régészeti anyaghoz, tipológiához kapcsolható történeti következtetések is részben itt fogalmazódnak meg. A különböző technikai változatok korokhoz és népcsoportokhoz kapcsolódása egyre világosabban kirajzolódik. „A vasérctől a kovácsolható vasig” című fejezetben a vaskohászat, mint mesterség teljes folyamatában jelenik meg. Az előkészületektől a kész tárgyig az egész munkafolyamatot (ércgyűjtés, -bányászat – ércpörkölés – kohósítás – a vasbuca kovácsolással való tisztítása – kovácsolt szerszám) megismerhetjük, mindenki számára érthető leírásban.

A tárgyalt időszak történeti szempontból nagyon érdekes. A kohók tipológiája felveti a késői avar, onogur és honfoglaló magyar kontinuitás kérdését, bár teljesen új megvilágításban. A bodrog-alsóbüi rovásírásos leletnek különösen fontos szerep jut a következtetésekben. Ez a rész nagy érdeklődésre tarthat számot nemcsak a szakemberek, de minden olvasó körében.

Számos térkép, alaprajz és tárgyrasz, valamint a 31 fényképes tábla teszi szemléletessé a kötetet. Példaértékűek az egy-egy táblába rendezett rajzsorozatok, amelyek egy-egy munkafolyamatot magyaráznak meg vizuálisan.

A középkori vaskohászat kutatásának immár nagyon bőséges nemzetközi irodalma van. A kötet végén megtalálhatjuk a felhasznált művek szerzői név szerinti sorrendben mutatózott felsorolását. Ez elengedhetetlenül fontos a tudományos munka szempontjából. Az idegen nyelvű olvasót bő angol nyelvű összefoglaló segíti a kötet használatában.

Hagyományos dipolmatikai témát dolgoz fel *Solymosi László* „*Transfixum – oklevélrítkaság a XIII. századból*” címmel. A három elemzett oklevél a hiteleshelyi tevékenységét 1184-ben megkezdő fehérvári káptalan működésének egy speciális időszakából származik. A testület csak viszonylag későn, 1235–37 táján kezdte okleveleiket pecséttel is megerősíteni. Hogy korábbi irataik se veszítsék el érvényüket, melléjük egy, az utólagos megpecsételéstről szóló írást állítottak ki, és ezeket közös pecséttel látták el, amelynek zsinórja összefűzi mindkét oklevelet. A ritka megoldás mögött a szerző, normandiai párhuzamok és a Fehérvárott működő külföldi kanonokok révén francia hatást valószínűsít.

Az oklevelek egyik leggyakoribb témáját, a birtokadományozást teszi vizsgálat tárgyává *Bertényi Iván*: „*A XIV. századi magyar királyi földbirtokpolitika néhány fontosabb kérdése*” c. dolgozatában. Arra keres választ, hogy Károly Róbert és utódai hogyan részesítették az egyes nemzetségek hozzájuk hű tagjait adományban a kedvezményezett családja többi tagjának kizárásával. Ennek eszközét az adományosok körének „*per eum*” vagy „*per eos*” formulával való leszűkítésében véli fölfedezni. Ezzel szemben – *Engel Pál* korábbi megállapításaival polemizálva – a *nova donatio*-nak nem tulajdonít birtokpolitikai jelentőséget. Őszinte fájdalunkra, vitapartnerre már nincs közöttünk, és így nem válaszolhat a felvetett vitás kérdésekre. Jelen van viszont a kötetben „*Adatok az Anjou-kori hadseregről*” című gondolatébresztő írásával, amelyben *Kristó Gyula* nyomán kétségbe vonja az Anjou-kori banderális hadszervezet létét. Helyette két, erősen eltérő harcértékű hadseregtípust azonosít: az Árpád-kori ispáni haderőhöz hasonló, a megyei nemesekből és a királyi váruradalmak parasztságából álló, viszonylag gyenge csapatokat, illetve a zömmel magyar udvari lovagok irányítása alatt álló, külföldieket is foglalkoztató zsoldos sereget.

A fenti tanulmányokhoz hasonlóan az egész országra kiterjedő forrásbázisra épít *Tringli István*: „*A magyar szokásjog a malomépítésről*” című írása. Először a vízimalmok és gátjaik hovatartozása, illetve az általuk a környező földeken okozott károk miatt indított perek fajtáit mutatja be. Ezután pedig azt a folyamatot elemzi, amelyben a „malmot úgy kell építeni, hogy egyik a másiknak kárt ne okozzon” szokásjogi elv az eseti előfordulások nyomán rögzült, majd a Hármaskönyvbe is utat talált. Elemzett példái között szerepel IV. Béla 1247-ben kelt parancsa is, amelyben a Rábára és Rábcára épített, kárt okozó malmok felszámolásáról intézkedik, a csornai konvent Vica faluban levő malmát is érintve.

A kötet tanulmányainak egy másik csoportja – bizonyára nem tervszerűen, hanem a fennmaradt forrásokhoz igazodva – északkelet-magyarországi helyszínekhez kötődik. *Borsa Iván*, a magyar középkorkutatás doyenje módszertanilag is példa értékű cikket közöl „*A kancelláriai aprómunkától a gátlástalan birtokosig*” címmel, amelyben Kállói Klára leánynegyedének kiadása miatt nagybátyja, Kállói Miklós ellen indított perét vonja vizsgálat alá. Zsigmond királynak a leleszi konventhez küldött, az ügy kivizsgálását megparancsoló mandátumának hátlapján olyan feljegyzéseket talált, amelyek nemcsak a hiteleshelyi munka menetébe engednek bepillantást, hanem néhány más dokumentummal együtt a pert és a peres felek – elsősorban Kállói Miklós – személyiségének egyes vonásait is elének tárják.

Horváth Richárd írása, az „Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi fel-emelkedéséhez” egy, a Kállóiaknál jóval fényesebb karriert befutó famíliával foglalkozik. Boldogkő, Regéc, Tállya és Tokaj 1459 és 1464 között került a család kezébe, a „felső részek kapitánya” tisztség betöltéséhez kapcsolódva. A birtoklás körülményeinek vizsgálatából a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a Szapolyaiak a várat eredetileg mint kapitányok kapták a husziták elleni eredményesebb küzdelemhez, de idővel egyre inkább saját birtokuként kezelték. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a husziták elleni harc 1642 utáni szakasza még nincs kellő alapossággal feldolgozva – ez pedig az északkeleti és az északnyugati határvidéket egyaránt érinti. Szintén egy északkelet-magyarországi vár, Füzér a témája a kötet egyetlen művészet- és építészettörténeti tanulmányának. Simon Zoltán és Szekér György „Újabb szempontok a füzéri várkápolna építési idejének meghatározásához” címmel az impozáns épület egyik leg-épebben megmaradt részét a legújabb ásatások leletei alapján az 1504–8 közötti időszakra datálják. Keltezésükben központi szerepet kap a boltozat bordáinak a budai Mária Magdolna plébániatemplom 16. század eleji bővítésével való hasonlósága.

Végül a régióban kissé nyugatabbra haladva Kollmann Örs László *Rimaszombat középkori történetével* ismertet meg bennünket monografikus igényű összefoglalásában. Kubinyi András kategorizálását követve a települést a fontos városi funkciókat betöltő mezővárosok közé sorolja; mint ilyen többek között Kismartonnal vagy Vasvárral vehető össze. A fejlődés zálogát a viszonylag stabil birtokviszonyokban és a német hospesek betelepülésében látja, akik a már korábban is piacos helyként működő település belső szerkezetét döntően átalakították. (Hasznos lett volna egy alaprajzot mellékelni.) Figyelemre méltóak a négy helyi céh történetére vonatkozó megállapításai is.

Egészen más területre, a Dráva és Horvátország között fekvő Szlavónia igazgatására irányítja figyelmünket Zsoldos Attila „Egész Szlavónia bánja” című tanulmánya. Györffy György és Kristó Gyula vitájának fonalát felvéve bizonyítja, hogy a terület már a 10. századtól magyar főség alatt állt, Somogy és Zala ispánjai között megosztva. A 12. század második felétől a horvát bán hatásköre ide is kiterjedt, de csak az 1220-as évekre stabilizálódott az említett két megye határa a Dráva vonalában, így ezután a horvát bánoknak már valóban nem kellett mással osztoznia Szlavónia igazgatásán. Erdély tartományi különkormányzata szintén ezekben az évtizedekben öltötte fel későbbi kiforrott formáját.

Szándékosan hagytam ismertetésem végére a három nyugat-magyarországi tárgyu, Sopron megye történetéhez is kapcsolódó tanulmányt. Az időben legkorábbi témát, a *Győr nemzetség* történetét az Árpád-korban C. Tóth Norbert dolgozza fel. A nemzetség birtokai Győr, Moson (így az általuk alapított lébényi monostor is), Baranya és Somogy megyében feküdtek, az óvári ágból származó Csépán azonban a soproni ispánságot is elnyerte. A szerző a krónikák és oklevelek alapján ismerteti a nemzetség valószínűsíthető eredetét, különböző ágainak leszármazását és köznemesi szintre való visszasüllyedésük folyamatát a 13. század második felében.

A másik híres nyugat-dunántúli bencés nemzetségi monostor, Ják későközépkori történetét dolgozza fel Rácz György: „A jáki apátság kegyurai a XIV–XV. században”, az

alapító ág kihalása utáni időszakban. Ekkor a kegyuraság a nemzetség más ágaihoz: először a sitkei, majd a Jákon birtokos Szelestei, Szentivánfalvi, Terestyéni és Niczky családok kezébe került (ez utóbbi diplomatikai levéltára a Soproni Levéltár anyagában található). Ők már nem értették meg a nemzetségi monostor szellemi tartalmát, és amikor már mint jövedelmforrás nem volt a hasznukra, egyszerűen felhagytak a kegyúri jogok gyakorlásával. Az elhagyott monostort V. László 1457-ben Ellerbach Bertoldnak adományozta.

A legtöbb Sopron megyei vonatkozást Kóta Péter: *„A vasvári káptalan levéltárának története”* című dolgozatában találjuk. A vasvári káptalan, mint hiteleshely jelenléte a megyére vonatkozó okleveles anyagban a 14. század közepéig a győri káptalanéval vetekedett, és csak a csornai konvent működésének fellendülése után szorult ki erről a területről. A formális választóvonal az 1347-es év volt, amikor is a csornai és a vasvári, egyaránt Szt. Mihály tiszteletére szentelt hiteleshely intulatiojának megkülönböztetésére a vasváriak változtattak korábbi megnevezésükön. A szerző a káptalan magán-(saját birtokaira vonatkozó) és országos (hiteleshelyi) levéltárának használata, 17. és 18. századi rendjének bemutatása során számos figyelemre méltó megállapítást tesz, ezek közül a formuláskönyvek létevel kapcsolatos kétségeit, illetve a középkori okleveleknek a 18. századi birtokperekben elfogadott bizonyító erejét emelném ki.

Kinek is ajánlom mindezek után a kötetet? Azoknak, akik (hely)történeti kutatásaikhoz, az általuk vizsgált személyek vagy helységek történetéhez új adatokat, hovatkozásokat keresnek; azoknak, akik a medievisztika hagyományait követő igényes forrásfeltáró és -értelmező munkára módszertani példákat szeretnének látni – és azoknak, akiket „egyszerűen csak” érdekelnek középkori történelmünk eddig kevésbé ismert fejezetei.

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA

17. századi Sopron vármegyei végrendeletek

Horváth József–Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Szerk.

Dominkovits Péter. A forrásokat összegyűjtötte: Dominkovits Péter. A forrásokat írta, jegyezte, bevezette: Dominkovits Péter, Horváth József. Sopron, 2001. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára kiadványa. LXXXI 181 p.

Aki a történelem jelentős eseményei mellett a sorsformáló emberre is kíváncsi, egyre több olyan könyvet vehet kézbe, amely jeles személyeket, érdekes életutakat mutat be, de öröndetesen nő azoknak a kiadványoknak is a száma, amelyek egy-egy közösség életét, gazdálkodását, szokásait, kapcsolatrendszerét, műveltségi és vagyoni vi-

szonyait tükrözik. A magánéletet, a családi viszonyokat, rokonsági kötelékeket, a mindennapi tevékenységet azonban kevés forrástípus tárja fel olyan valóságghűen és sokrétűen, mint a végrendelet. A hagyatékolás során ugyanis a végrendelező számba véve örököseit, ingatlan és ingó vagyonát bepillantást enged személyes életébe: családi titkaiba, örökölt és szerzett javaiba, házába, istállójába, sőt még egyébként féltve őrzött ládájába, fiókjába is. A testamentum nemcsak a végrendelezőről, hanem mikroközössége rendjéről, moráljáról is fontos adatokkal szolgálhat.

Az elmúlt években különböző levéltári kiadványokban már közkinccsé vált néhány szabad királyi város, jelentősebb mezőváros, valamint hiteleshely külön őrzött testamentum-gyűjteménye. Ezek közül az egyik legteljesebb a *Horváth József* könyvtárosshelytörténész szerkesztésében közreadott 17. századi győri végrendeleteket bemutató sorozat. A kisebb településeken kelt testamentumok azonban még többnyire ismeretlenül lappanganak a vármegyék iratrengetegében. Feltárásuk, feldolgozásuk sok időt és nagy szakmai felkészültséget igényel. Ehhez a munkához akár iskolapéldául is szolgálhat a már említett Horváth József és *Dominkovits Péter* főlevéltáros *17. századi Sopron vármegyei végrendeletek* című kötete, amelyet Győr-Moson Sopron Megye Soproni Levéltára jelentetett meg. A szerzők, akik kutatásaik, írásaik révén jól ismeretek a helytörténet iránt érdeklődők és a mentalitástörténettel foglalkozók előtt, olyan könyvet készítettek, amely méltán tarthat számot széles körű érdeklődésre.

Az olvasóbarát színű és nagyságú kötet címlapján és hátsó borítóján Zeke György 1637-ben állított sírköve látható. Belelapozva a kiadványba már a bevezető felkelti figyelmünket, hiszen a szerkesztői feladatokat felvállaló Dominkovits Péter izgalmas kutatási beszámolót közöl a gyűjtés menetéről, módszeréről, a munka során felvetődött gondolatokról, a felmerülő kétségekről és problémákról. A források közlésmódjának alapos, a legapróbb részletekre is kiterjedő ismertetése nemcsak a közölt végrendeletek olvasásához nyújt segítséget és magyarázatot, hanem lehetséges alternatívát kínál a forráskiadás szabályozásának megújítását, korszerűsítését remélő szakmabelieknek is.

További segítséget remélhet a régi szövegekkel ritkábban találkozó olvasó a bevezető tanulmányokból. Horváth József *A 17. századi Sopron megyei végrendeletekről* című munkája minden során érződik a téma ismerete és szeretete. Írásának első része tájékoztat az végrendeletek kutatásáról – különös alaposággal beszámolva a régi és új forrásközlésekről és eredményekről –, a források hasznosításáról és a hazai szakirodalom gyarapodásáról. Tanulmányának további fejezetei a közölt végrendeletek forrásértékét elemzik. Olvashatunk a testamentumok időbeli és térbeli megoszlásáról, irattani jellemzőiről, a szövegekben felfedezhető német nyelvi hatásokról és latin kifejezésekről. A végrendelettel szabályozásairól szóló rész érdekes jogtörténeti áttekintés, míg az irattípus szerkezetét ismertető fejezet hasznos ismereteket ad a „műfaj” általános szabályainak a gyakorlatban való érvényesüléséről. A végrendeletek többnyire az oklevelek szerkezetét követték, azonban a falvakban íródottak „formulái jelentős mértékben függték az utolsó akaratot írásba foglaló személy ismereteitől, stílusától, műveltségétől” is. A kötetben közöltek között is van néhány, amely többé-kevésbé eltér a szokásos szerkezettől – ezeket külön bemutatja a szerző.

A testamentumok jogtörténeti adalékokkal is szolgálnak, érdekesek pl. a nők vagyongjára vonatkozó részek. A végrendeletek továbbá számos olyan adatot is tartalmaznak, amellyel a helytörténeti ismeretek bővíthetők, kiegészíthetők, pontosíthatók. Az öröknyagyás kapcsán ugyanis az egyházak életéről, szokásairól, az egyházi személyekről olvashatunk, a hitelesítő résznél pedig a vármegye és az egyes települések tisztségviselőinek, elöljáróinak neve, pecsétje látható. Felfedezhetőek néha a végrendeletekben olyan, az ország történetét meghatározó események, amelyek befolyással voltak az itteni emberek életére. Horváth József ráirányítja a figyelmet a testamentumok névanyagának, nyelvezetének kutatási lehetőségeire, a mikrotörténelem feltárásához nélkülözhetetlen rokonsági és egyéb, pl. gazdasági, kulturális kapcsolatokra.

A szerző a közölt testamentumokból vett példákkal illusztrálva alapos vizsgálat alá vonja a végrendelezők vagyoni viszonyait is. Erre azért érdemes külön odafigyelni, mert a közölt, többnyire nemesi testamentumokban jelentős hangsúlyt kapnak az ingatlanok, amelyek típusát (szántó, szőlő, kert, rét, erdő), fekvését, nagyságát, szomszédait, a szerzés módját (örökölt, házastárssal közös szerzemény, zálogon bírt) is részletezik a testánsok. Rendelkeznek még malmokról, házakról, állatokról, néha terményről és borról, ritkábban személyes tárgyaikról. Említik használati eszközeiket, házbeli javaikat, szerszámaikat, ruháikat, értéktárgyaikat, elsősorban az ezüstözött, aranyozott kardot, tört, puskát, lószerszámot, gyűrűt, keresztet, övet, kupát. Vizsgálható a végrendeletek segítségével a mikroközösségen belüli pénz- és terményhitelek módja, rendje is, hiszen a testánsok egyaránt számba veszik rendezetlen adósságaikat és kintlévőségeiket. A tanulmányban művelődéstörténeti – főként a vallásosságot és az írásbeliség fejlődését érintő – adalékokból szintén kaphatunk ízelítőt, ill. az utolsó fejezetben a 17. századi Sopron megyében előforduló temetkezési szokásokkal ismeret meg bennünket Horváth József.

A másik tanulmány szerzője, Dominkovits Péter a végrendelezők közül mutat be néhányat. Korábbi igazgatási és családörténeti kutatásainak köszönhető rendkívül adatgazdag írásában felidéződnek a 300-400 évvel ezelőtt élt megyei, városi tisztségviselők, az elit tagjai, a Nádasdyak servitorai, familiárisai.

Nem csoda, ha a forrástípusban fellelhető értékeket alaposan és érdeklődést keltően részletező bevezető tanulmányok elolvasása után kincskereső izgalmossal látunk a források olvasásához. És nem is csalódunk – csak ne számítsunk könnyű „zsákmányra”! A 17. században kelt végrendeletek nyelvezete ugyanis szívet gyönyörködtető a nyelvészeknek, de nehezen olvasható a hasonló szövegekhez nem szokott szemnek. Most tudunk csak igazán örülni a szerkesztő gondosságának, a technikai szerkesztő munkájának: a szépen szedett, jól elrendezett, megfelelő nagyságú betűtípusnak és -nagyságnak, a különböző részeket jól elkülönítő szedésnek és nyomásnak, hiszen mindezek könnyítik az olvasást. Most értékeljük igazán hasznosnak a bevezető tanulmányok adta információkat, amelyek hozzájárulnak a szöveg megértéséhez, sőt újabb és újabb érdekes adalékok felfedezésére inspirálnak.

Maguk a források, amelyek egy régmúlt világot idéznek, rendkívül érdekesek! A legrégebbi, Chepely András testamentuma Csornán kelt 1609-ben, míg a kronológiai sort Récsey György, majd Sennyei Albert özvegye, Várkonyi Amade Éva utolsó rendel-

kezése zárja, amelyet Felső-Bükön foglaltak írásba 1701. november 19-én. A testánsok – akiknek majd egyharmada nő, közülük néhányan özvegyek – Sopron megye különböző településein éltek: pl. Damonyán, Alsó-Szoporon, Nagylózson, Petőházán, Fertőszentmiklóson, Nagycenken. A 130 oldalnyi végrendelet gyűjteményben helyet kapott a Szalay Benedek végrendelezését tartalmazó, ingó javairól tett kötelező levél éppen úgy, mint Natl Lipót soproni polgármester levele, amelyben értesíti Öry Mátyás szolgáját a javára tett testálásról. Utalásos közlés formájában találjuk gr. Erdődy György tárnokmester felesége, gr. Batthyány Erzsébet és Szabó Ferenc csepregi lakos végrendeletét. A forrást összegyűjtő Dominkovits Péter teljességre törekvését mutatja az is, hogy a törzsanyagban közölt ötvenhárom testamentum után függelékben olvasható még három, Tolnay János hagyatékában fennmaradt, Sopron vármegyei vonatkozású végrendelet.

Dicséret illeti a szerzőket azért, hogy munka közben milyen sokrétűen gondoltak az olvasóra: majdnem 800 jegyzettel, a kötet végén részletes, alapos irodalomjegyzékkel, latin-magyar glosszáriummal, személy- és helynévmutatóval, valamint könnyen áttekinthető, nagyon hasznos tematikus tárgymutatóval segítik a tájékozódást.

Horváth Józsefnek és Dominkovits Péternek köszönhetően Sopron vármegye helytörténeti irodalma egy figyelemre méltó, érdekes, alapos, etalon-számba menő munkával gyarapodott, amelyet azonban nem csak a helytörténetet mindjobban megismerni szándékozók forgathatnak haszonnal, hanem a társadalom-, gazdaság-, mentalitás- és kultúrtörténet iránt érdeklődők, valamint a forráskiadással foglalkozó szakemberek is.

POLGÁR TAMÁS

Győr–Moson–Sopron megye
időszaki sajtójának bibliográfiája
(1779–1995)

szerk. Horváth József
Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, Győr, 2000.
912 p.

A történeti Győr, Moson és Sopron vármegye anyagát tartalmazó sajtóbibliográfia megjelentetésével régi adósságát törleszti a megye könyvtáros társadalma. A sajtóbibliográfia elkészítésének gondolata az 1960-as évek közepén merült fel a megyei könyvtár tudományos műhelyében. Először az 1966. évre szóló intézményi munkatervben jelent meg a sajtóbibliográfia kiadványtervezete, valamint a szerkesztési szempontok kidolgozása, és a megyei könyvtár állományának feltárásához kapcsolódó feladatok összegzése, ütemezése. Ahhoz, hogy kezünkben tarthassuk e vaskos tájékoztató kiadványt, rengeteg nehézséggel kellett megküzdennünk a sajtóbibliográfiával

foglalkozó szakembereknek, és a szerkesztői munkával 1994-től foglalkozó *Horváth József*nek.

A megjelent kötet több mint három évtizedes "kiadástörténete" is megérne egy önálló hosszabb tanulmányt. A szerkesztői bevezetőben ebből is ízelítőt kapunk. A megyék közigazgatási változása, a könyvtáros szakmában bekövetkezett változások, a lelőhelyek és a bennük őrzött anyag sokrétűsége, a személyi feltételek mind-mind befolyásolták a kiadvány megjelenésének elhúzódsát. Például 1998-ban még mindig került elő az Országos Széchényi Könyvtár katalógusából olyan, nagyszámú megyei vonatkozást tartalmazó sajtótermék, melyek szerepeltetése mindenképpen nélkülözhetetlen volt a kötet számára. A kiadvány megjelenésének elhúzódsága végül is a kötet hasznára vált, hiszen ezáltal az 1995. december 31-ig megjelent kiadványok is feldolgozásra kerültek a bibliográfiában, és így a munka eredményeként megszületett, 1242 tételt tartalmazó kötet a dunántúli megyék közül ma a legteljesebbnek mondható.

A kötet elkészültét az is nehezítette, hogy a három történeti megye egyikében sem született átfogó modern sajtótörténeti munka. Esetleg csak egy időszak – Győr megye esetében az 1844–1919 közötti évek – vagy egy-egy kisebb sajtótörténeti mozzanat kapcsán születtek írások. A szerkesztő tanulmányában mégis megpróbál rövid összefoglalást adni Győr–Moson–Sopron megye 1779–1995 közötti sajtótörténetéről. Számba veszi az eddigi kutatások eredményét, historiográfiai áttekintést adva. A további sajtótörténeti írásokhoz megkerülhetetlen lesz ez a tanulmány és az ebben megjelenő irodalom. A megye több mint két évszázados sajtótörténetéből nehéz lenne bármit is kiragadni. A történeti tanulmányt olvasva, az ötlík fel a recenzensben, hogy a történeti korok és történelmi szituációk milyen erősen befolyásolták az időszaki kiadványok helyzetét, mind számukat, mind témájukat tekintve.

A bibliográfia gyűjtőkörét az 1970-es évek közepén megszületett tervezet három pontban határozta meg. Ez az azóta eltelt időben a megye területi átalakulásainak köszönhetően változott, és az időhatár módosulásával egészült ki.

A sajtóbibliográfiába bekerült:

1. Minden olyan sajtótermék és alkalmi lap, amely a megye területén jelent meg 1779-től 1995. december 31-ig.

2. Minden olyan sajtótermék és alkalmi lap, amely a megyén kívül jelent meg, de címében vagy alcímében meghatározott jellege, feladata szerint tartalma, részben vagy egészében a megyére vonatkozik.

3. Jellegétől és megjelenési helyétől függetlenül, minden olyan sajtótermék, melyet élettartama egy részében, vagy egészében a megyében működő nyomdában állítottak elő.

A nyomdai meghatározottság figyelembe vétele a kötet kiadástörténete során többször is változott, így az ilyen irányú gyűjtés a szerkesztő véleménye szerint is felsemés sikerült. Az 1950 után megjelent kiadványok, ha csupán a nyomda helye volt a meghatározó, nem is nyertek felvételt a sajtóbibliográfiába.

Problémát jelentett a sajtótermékek, periodikumok könyvtári fogalmának változása is. 1978-tól az évkönyvek és az iskolai értesítők is ide soroltattak. A sajtóbib-

liográfia sajnos ezen időszak kiadványok feldolgozását nem vállalhatta fel, így például kimaradt az *Arrabona*, a megyei múzeumi szervezet évkönyve is a kötetből.

A bibliográfiai tételek összegyűjtésében nagy nehézséget jelentett, hogy nem volt egyetlen olyan központi könyvtár sem, amelynek anyaga teljességet megközelítően tartalmazta volna a megyei sajtótermékeket, vagy azok nyilvántartását. A három megye különböző típusú intézményeinek és gyűjteményeinek teljes körű feltárását igényelte a munka. Győrben a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár anyagának áttekintését *Jászberényi Ferencné és Sinay Jenő* végezte. A mosonmagyaróvári Hansági Múzeum és a Huszár Gál Városi Könyvtár anyagának feldolgozása *Tuba László és Kimlei Péter*, a Soproni Levéltár sajtótermékeiről az adatgyűjtés *Varga Imréné* munkáját dicséri. Az Országos Széchényi Könyvtár állományából a megyére vonatkozó anyag kigyűjtését a szerkesztő Horváth József végezte el. Más megyei intézmények könyvtáraiból is gyűjtöttek az összeállítók, de ezeket már nem teljességre törekvően tárták fel.

A kötetben több mint 700 oldalt az egyes bibliográfiai tételek betűrendes sora tesz ki. Sajnos e recenzio keretein belül az anyag nagyságát látva még arra sincs lehetőség, hogy felsoroljuk, milyen kiadványtípusok szerepelnek a sajtóbibliográfiában. Ezt a sajtótermékek sokszínűségének köszönhetjük. A bibliográfiai tételek felépítése logikus. Megtudhatjuk az adott sajtótermék címváltozatait, a kiadás helyét, a kiadvány élettartamát, periodicitását, szerkesztőit, kiadóit, nyomdáját (s annak székhelyét), méretét. A sajtóbibliográfia e legfontosabb része nagyfokú precizitást mutat, és az autopszián alapuló gyűjtés főleg a bizonytalan vagy hiányos adatokkal rendelkező sajtótermékek esetében hozott újabb eredményeket. A szerkesztők időbeli felsorolásán túl helyenként a szerkesztőbizottság, felelős szerkesztők változásairól is képet kapunk. Ezen kissé túlzott pontosság a kiadvány terjedelmét növelte, de sajtótörténeti szempontból igen fontos adatokat tartalmaz, hiszen egy kiadvány arculatát nagyban meghatározza a szerkesztői gárda és annak összetétele, cserélődése. Az adott lapra vonatkozó irodalom – ami a soproni sajtótermékek esetében helyenként még levéltári forrásokat is tartalmaz – növeli a bibliográfia értékét. A tételek utolsó részeként lelőhelyjegyzék áll a használók rendelkezésére, amely csak a teljességgel feltárt könyvtárak anyagára támaszkodik.

A kiadvány használatát nyolc mutató segíti. Az idegen nyelvű lapok esetében a megye története során fennálló etnikai viszonyokat figyelembe véve nem meglepő a német nyelvű kiadványok elsöprő többsége. Az időrendi mutató adatai jól példázzák a sajtó és történelmi korok kapcsolatát. Itt külön kiemeléssel élt a szerkesztő az adott évben indult lapok esetében. A kiadók mutatójában felsorolt adatok a kiadói helyek betűrendjében Abdától Zomborig hömpölyögnek. Önálló részt képez az egyéni ill. felelős kiadók, és az ismeretlen székhelyű kiadók mutatója. Indexben szerepelnek a megjelenési helyek és a nyomdák adatai is. Talán szerencsés lett volna, ha a nyomdák helyének mutatója is egységes névalakban szerepel, mint azt a kiadási helyeknél láthatjuk. A kiadványok szerkesztőiről is külön mutató áll rendelkezésünkre. Ezek mellett a lapok tartalmát figyelembe vevő tárgymutató segíti a használót, ha valaki a megye borászati, irodalmi, vagy esetleg más tartalmú lapjainak adataira kíváncsi. Az utolsó mutató a megjegyzés ill. az irodalom részekben említett szerzők betűrendes

lajstromát tartalmazza. Ez a segédlet egy esetleges sajtótörténeti vagy biobibliográfiai összeállítás esetében is hasznos lehet.

A kötetet a történeti megyék meghatározó korabeli lapjaiból, így a Hazánk, Harmónia, Mosonvármegye, és más lapokból készített illusztrációgyűjtemény zárja.

Mindannyian tudjuk, hogy egy sajtóbibliográfia soha sem lehet teljes, mindig kerülnek elő újabb és újabb adatok. A megjelent megyei sajtóbibliográfia azonban hosszú időre nélkülözhetetlen kötet lesz a megye sajtótörténetével foglalkozó, vagy ezen sajtótermékeket használni szándékozó közönség számára. Az egyszerű, de tartós nyomdai kivitelben megjelentetett kötet létrehozásáért mindenkinek köszönettel tartozunk, akik a munkálatokban részt vettek.

Munkatársaink

Horváth László ny. fizikus, 1143. Budapest, Semsey u.9.

Horváth Richárd levéltáros, Phd hallgató, Győr Egyházmegyei Levéltár, 9021. Győr, Káptalandomb 5/a

Jankó Ferenc geográfus hallgató, 9400. Sopron, Bánfalvi út 150.

Kiss Gábor régész, Savaria Múzeum, 9700. Szombathely, Kisfaludy S.u.9.

Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400. Sopron, Kökényes köz 3.

Kujbusné Mecsei Éva levéltáros,

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár, 4400. Nyiregyháza, Benczúr tér 21.

Nógrádi Árpád egy. tanársegéd, történész, Kossuth Lajos Tud. Egyetem, 4010. Debrecen, Egyetem tér 1.

Polgár Tamás levéltáros, könyvtáros, Somogy Megyei Levéltár, 7400. Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1.

Székely Zoltán művészettörténész, Xántus János Múzeum, 9022. Győr, Széchenyi tér 5.

Szemán Attila főmúzeológus, 9400. Sopron, Frankenburg u.2/H.

Szende Katalin egyetemi adjunktus, Középeurópai Egyetem, 1051. Budapest, Nádor u.9.

Zágorhídi Czigány Balázs történész, múzeumi igazgató, Vasvári Múzeum, 9800. Vasvár, Kossuth u.1.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

SIEDLUNG UND GESELLSCHAFT IM MITTELALTER

KATALIN SZENDE: Fidelitas és politika. Fidelitas und Politik. Wem und warum war Ödenburg im Mittelalter treu?.....	343
GÁBOR KISS – BALÁZS ZÁGORHIDI CZIGÁNY: Ödenburg, Szabolcs, Eisenburg. Topographische Beobachtungen und historische Angaben zur Geschichte von Eisenburg in der Arpadenzeit	355
ÁRPÁD NÓGRÁDI: Bodenbenutzung und Grundpacht der Bauern auf dem Grundbesitz der Familie Kanizsai in der Umgebung von Ödenburg.	361
RICHÁRD HORVÁTH: Die Familie Chernel von Chernelháza im Mittelalter	369

KLEINERE STUDIEN

ZOLTÁN SZÉKELY: Das Leben eines Barock-Klosters im Spiegel der Gegenstände: die Propstei der Csornaer Prämonstratenser in 1786	383
FERENC JANKÓ: Funktionsspezifische Verwendung der historischen Gebäude von Ödenburg II.	411

KLEINE MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ HORVÁTH: Pfarrgemeinden und Prediger im sog. "Kapuer Land" in 1590	433
MIHÁLY KUBINSZKY: Die Katastrophe des Kulturhauses in der Ady Endre Straße vor 50 Jahren	446

BÜCHERSCHAU

ATTILA SZEMÁN: János Gömöri: Archeologische Denkmäler der Metallurgie in Pannonien aus der Avaren- und Arpadenzeit. Sopron, 2001.	448
KATALIN SZENDE: Tibor Neumann (Red.): Analecta Mediaevalia I. Studien über das Mittelalter. Budapest, 2001.	450
ÉVA KUJBUS-MECSEI: József Horváth – Péter Dominkovits: Testamente aus dem Ödenburger Komitat im 17. Jahrhundert. Sopron, 2001.	453
TAMÁS POLGÁR: József Horváth (Red.): Die Bibliographie der periodischen Presse des Komitates Győr-Moson-Sopron (1779-1995). Győr, 2000.	456

MITTEILUNG

Mitteilung des Ödenburger Verschönerungsvereines.....	360
---	-----

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézírattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője;
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi osztály pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A város visszaváltása változó intenzitással az elzáróztatás alatt végig napirenden volt: a magyar rendek, Sopron Bécsbe küldött követe és a nagykorúsághoz közelítő V. László egyaránt tettek lépéseket ebben az irányban. Ez utóbbi kísérlet számíthatott volna a legkomolyabb eredményre: a jelek szerint 1457 júliusában az uralkodó valóban komolyan elhatározta Sopron kiváltását, ezért a város követeit azonnal Bécsbe rendelte. Lindval Pál és Guti Ország Mihály ajtónállómesterek öt nappal később kelt leveléből viszont úgy tűnik, hogy a városvezetés – talán Frigyes reakciójától is félve – késlekedett bárkit is az udvarba küldeni, ezért az említett főuraknak biztatniuk kellett őket, hogy nyugodjanak meg a királyi felség akaratában („acquiescentes eiusdem maiestatis regie voluntati”). A császár irányában tanúsított óvatosság nem volt alaptalan: Frigyes ugyan nem zárkózott el teljesen László javaslatától, de a várost továbbra is kitartásra biztatta, és jelezte, hogy értékelni fogja azt („die stat *trewlich* zu bewaren bestellt [...] als wir des und *aller trewen ain gancz vertrawen* zu ew haben. Daran tut ir uns gut gefalen, wir wellen das auch gnediglich gen ew erkennen”). A megállapodás Frigyes és László között valószínűleg hamarosan létrejött volna, ha a király időközben nem halt volna meg pestisben.

(Szende Katalin: *Fidelitas* és politika.

Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban)

Ára: 300,-Ft

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézírattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A város visszaváltása változó intenzitással az elzálogosítás alatt végig napirenden volt: a magyar rendek, Sopron Bécsbe küldött követe és a nagykorúsághoz közelítő V. László egyaránt tettek lépéseket ebben az irányban. Ez utóbbi kísérlet számíthatott volna a legkomolyabb eredményre: a jelek szerint 1457 júliusában az uralkodó valóban komolyan elhatározta Sopron kiváltását, ezért a város követeit azonnal Bécsbe rendelte. Lindvai Pál és Guti Ország Mihály ajtónállómesterek öt nappal később kelt leveléből viszont úgy tűnik, hogy a városvezetés – talán Frigyes reakciójától is félve – késlekedett bárkit is az udvarba küldeni, ezért az említett főuraknak biztatniuk kellett őket, hogy nyugodjanak meg a királyi felség akaratában („acquiescentes eiusdem maiestatis regie voluntati”). A császár irányában tanúsított óvatosság nem volt alaptalan: Frigyes ugyan nem zárkózott el teljesen László javaslatától, de a várost továbbra is kitartásra biztatta, és jelezte, hogy értékelni fogja azt („die stat *trewlich* zu bewaren bestellt [...] als wir des und *aller trewen ain ganz vertrawen* zu ew haben. Daran tut ir uns gut gefalen, wir wellen das auch gnedigklich gen ew erkennen”). A megállapodás Frigyes és László között valószínűleg hamarosan létrejött volna, ha a király időközben nem halt volna meg pestisben.

(Szende Katalin: *Fidelitas* és politika.

Kihez és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban)

Ára: 300,-Ft

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. előfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézrattári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A város visszaváltása változó intenzitással az elzálogosítás alatt végig napirenden volt: a magyar rendek, Sopron Bécsbe küldött követe és a nagykorúsághoz közelítő V. László egyaránt tettek lépéseket ebben az irányban. Ez utóbbi kísérlet számíthatott volna a legkomolyabb eredményre: a jelek szerint 1457 júliusában az uralkodó valóban komolyan elhatározta Sopron kiváltását, ezért a város követeit azonnal Bécsbe rendelte. Lindvai Pál és Gutí Ország Mihály ajtónállómesterek öt nappal később kelt leveléből viszont úgy tűnik, hogy a városvezetés – talán Frigyes reakciójától is félve – késlekedett bárkit is az udvarba küldeni, ezért az említett főuraknak biztatniuk kellett őket, hogy nyugodjanak meg a királyi felség akaratában („acquiescentes eiusdem maiestatis regie voluntati”). A császár irányában tanúsított óvatosság nem volt alaptalan: Frigyes ugyan nem zárkózott el teljesen László javaslatától, de a várost továbbra is kitartásra biztatta, és jelezte, hogy értékelni fogja azt („die stat *trewlich* zu bewaren bestellen [...] als wir des und *aller trewen ain gancz vertrawen* zu ew haben. Daran tut ir uns gut gefalen, wir wellen das auch gnediglich gen ew erkennen”). A megállapodás Frigyes és László között valószínűleg hamarosan létrejött volna, ha a király időközben nem halt volna meg pestisben.

(Szende Katalin: *Fidelitas* és politika.
Kihé és miért volt hűséges Sopron városa a középkorban)

Ára: 300,-Ft

